

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

URFA'DA ASAYİŞ VE GÜVENLİK (1913-1918)

Ahmet ASLAN

2902120008

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU

İstanbul 2021

YEMİN METNİ

“Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**URFA’DA ASAYİŞ VE GÜVENLİK (1913-1918)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

9 Temmuz 2021

Ahmet ASLAN

ÖZ

Urfa, geçmişİ çok eski zamanlara dayanan bir şehirdir. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılan Urfa, önce Diyarbakır Beylerbeyliği'ne, daha sonra da Rakka eyaletine bağlanmıştır. 1842 yılında Halep'e bağlanan Urfa, 13 Nisan 1910 tarihinde coğrafi konumuna binaen sahip olduğu önemden dolayı müstakil sancak haline getirilmiştir. Urfa; Birecik, Suruç, Harran ile birlikte belli bir dönem Rakka ve Rumkale kazalarını içine alan müstakil sancaktır. Urfa; İslam (Türk, Kürt, Arap), Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan, Latin ve Süryanilerin yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahiptir. Tarım, hayvancılık, ticaret ve küçük çaplı sanayinin olduğu bir şehirdir.

1867 yılından itibaren Urfa'da Zaptiye Teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Urfa'da kolluk kuvvetleri çeşitlilik göstermiştir. Hamidiye alayları, redif taburları, milis alayları, polis, jandarma ve bekçi gibi kolluk kuvvetleri Urfa'nın iç güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu kolluk kuvvetlerinin gelişim süreci Osmanlı Devleti'ndeki gelişime paralel olarak Urfa'da da etkili olmuştur.

Urfa, nüfusunun çoğunluğu aşiretlerden oluşan bir sancaktır. Başta Aneze, Şammâr gibi göçebe aşiretler olmak üzere diğer aşiretler de, birbirlerine ve halka saldırarak, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Aşiret saldırıları dışında kan davaları, demiryolu saldırıları, kalpazanlık, kız kaçırma, fi'l-i şenî, hırsızlık, cinayet ve yaralama gibi birçok suça rastlanmıştır. Bu suçlar ile ilgili suç cetvelleri hazırlanmıştır.

Ermeni sorunu 1878'te imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Daha sonraki zamanlarda birçok yerde Ermeni olayları görülmüştür. Urfa'da da 1895 ve 1915 yıllarında Ermeni olayları yaşanmıştır. 1915 yılında yaşanan Ermeni olayları büyük bir çatışmaya dönüşmüştür. Ordunun

müdahalesiyle isyan bastırılmış, isyancılar Divan-ı Harp'te yargılanmış ve Urfa Ermenileri Rakka ve Zor'a tehcir edilmiştir. Ayrıca bu isyan esnasında tutuklanan Amerikalı Misyoner Mr. Lesli intihar etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Müstakil sancak, Hamidiye Alayları, Bekçi, Polis, Jandarma, Aneze, Şammâr, Suç istatistikleri, Ermeni olayları.

ABSTRACT

Urfa is a city dating back to ancient times. Urfa, which joined the Ottoman lands during the period of Yavuz Sultan Selim, was first connected to the Diyarbakır State and then to the province of Rakka. Urfa, which was connected to Aleppo in 1842, was turned into a detached sanjak due to its importance due to its geographical location on 13 April 1910. Urfa; Together with Birecik, Suruç, Harran, it is a detached sanjak that covers Rakka and Rumkale accidents for a certain period of time. Urfa; It has a cosmopolitan structure inhabited by Islam (Turkish, Kurdish, Arab), Greek, Armenian, Jewish, Catholic, Protestant, Latin and Assyrian people. It is a city with agriculture, animal husbandry, commerce and small-scale industry.

Since 1867, Constabulary Organization started to be established in Urfa. Law enforcement agencies in Urfa varied. Law enforcement officers such as Hamidiye regiments, redif battalions, militia regiments, police, gendarmerie and guard tried to ensure the internal security of Urfa. The development process of these law enforcement officers was effective in Urfa in parallel with the development in the Ottoman State.

Urfa is a sanjak whose population is mostly made up of tribes. Other tribes, especially nomadic tribes such as Aneze and Şammar, attacked each other and the people and engaged in banditry activities. Apart from the tribal attacks, many crimes such as blood feuds, railway attacks, counterfeiting, abduction, fi'l-i şenî, theft, murder and injury were encountered. Crime tables related to these crimes have been prepared.

Armenians living in the Ottoman lands dreamed of establishing independent Armenians and rebelled in many places for this purpose. There were also Armenian events in Urfa in 1895 and 1915. The Armenian events that took place in 1915 turned into a great conflict. With the intervention of the army, the revolt was suppressed, the rebels were tried in the Divan-ı Harp and Urfa Armenians were deported to Zor. In addition, the American Missionary Mr. Arrested during this rebellion. Leslie committed suicide.

Keywords: Urfa, independent Sanjak, Hamidiye Regiments, Guard, police, gendarme, Aneze, Shammar, crime statistics, Armenian events.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ÖNSÖZ	xiii
TABLolar LİSTESİ	xvi
GRAFİKLER LİSTESİ	xviii
HARİTALAR LİSTESİ	xx
KROKİLER LİSTESİ.....	xxi
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	xxii
KISALTMALAR LİSTESİ	xxiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

URFA'DA NÜFUS, SOSYAL, EKONOMİK VE İDARİ YAPI (1913-1918)

1.1. Demografik Yapı:.....	18
1.2. Urfa'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı:.....	38
1.2.1. Sosyal Yapı: Yerleşim ve Aile:.....	38
1.2.2. Urfa'nın Ekonomik Yapısı:.....	47
1.2.2.1.Tarım:.....	47
1.2.2.2. Hayvancılık:.....	53
1.2.2.3. Ticaret:.....	56
1.2.2.4. Sanayi:.....	58
1.3. Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı ve İttihat ve Terakki'nin İdari Politikasına Genel Bir Bakış.....	60

1.3.1. İttihat ve Terakki'nin İdari Politikası.....	66
1.3.2. Urfa'nın İdari Yapısındaki Dönüşümler:.....	69
1.3.2.1. Urfa'nın Müstakil Sancak Olması:.....	69
1.3.2.2. Harran Merkezinin Harran Köyüne Taşınması:.....	74
1.3.2.3. Harran Merkezinin Akçakale'ye Taşınması:.....	77
1.3.2.4. Rumkale'nin Antep'e Bağlanması:.....	78
1.3.2.5. Rakka, Resulayn ve Viranşehir'in Urfa'ya Bağlanma Girişimi:.....	79
1.3.2.6. Rakka'nın Urfa'ya Bağlanması ve Ayrılması:.....	81
1.3.2.7. Suruç Merkezinin Mürşitpınar'a Nakli:.....	83
1.3.2.8. Yeni Nahiye Teşkilî Teklifi ve Cerablus'un Nahiye Olması:.....	84

İKİNCİ BÖLÜM

1913-1918 SÜRECİNDE KOLLUK KUVVETLERİ ve URFA'DAKİ YAPILANMA

2.1. Urfa Aşiret Süvari Alaylarının Lağvı Ve Redif Taburlarının Kurulması:.....	88
2.1.1. Hamidiye Alaylarının Kurulması:.....	88
2.1.2. Redif Taburlarının Kurulması:.....	94
2.2. Polis Teşkilatı:.....	101
2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması:.....	101
2.2.2. Urfa Polis Teşkilatı:.....	109
2.2.3. Polis Sayısının Yetersizliği ve Soruna Çözüm Arayışları:.....	115
2.2.4. Polis Teçhizatı:.....	122
2.2.5. Van ve Bitlis Geçici Polisleri:.....	131
2.2.6. Taltif, Tecziye ve Vukuat Cetvelleri:.....	133
2.3. Jandarma:.....	136
2.3.1. Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatının Kurulması:.....	136
2.3.2. Urfa Jandarma Taburu:.....	141
2.3.3. I. Dünya Savaşı'nda Urfa'da Jandarma:.....	143
2.4. Bekçiler:.....	147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URFA'DA ASAYİŞ VE GÜVENLİK OLAYLARI (1913-1918)

3.1. Urfa'da Asayiş ve Güvenlik Olayları.....	155
3.2. İttihat ve Terakki'nin Aşiret Politikası.....	156
3.3. Aşiretlerin Urfa'nın İdari Yapısına Etkileri.....	160
3.4. Urfa ve Çevresinde Yaşayan Aşiretler.....	161
3.5. Aşiret Olaylarında Etkili Olan Başlıca Aşiretler.....	165
3.5.1. Aneze Aşireti (Arap) :.....	165
3.5.2. Şammâr Aşireti (Arap) :.....	166
3.5.3. Karakeçi Aşireti (Türkmen) :.....	168
3.5.4. Milli Aşireti (Kürt) :	168
3.5.5. Siyale Aşireti (Arap) :.....	169
3.6. Aşiret Olaylarının Nedenleri:.....	170
3.6.1. Gazve :.....	170
3.6.2. Göç :.....	174
3.6.3. Otorite Boşluğu:.....	175
3.6.4. Ekonomik Nedenler:.....	178
3.7. Aşiret Olaylarına Karşı Alınan Önlemler.....	179
3.7.1. Aşiret Olaylarının Sulh Yoluyla Çözülmesi:.....	179
3.7.2. Genel Af İlan Edilmesi:.....	180
3.7.3. Göçlerin Önlenmesi İsteği:.....	181
3.7.4. Jandarma Sayısının Artırılması:.....	182
3.7.5. Halep, Musul, Diyarbakır Vilayetleri İle Zor Livasından Yardım İstenmesi.....	183
3.7.6. Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan (Cemal Paşa) Takviye Kuvvet İstenmesi:.....	184
3.7.7. Milis Teşkilatının Kurulması:.....	185
3.7.8. Sürgün:.....	187
3.7.8.1 Urfa'daki Aşiret Liderlerinin Sürgün Edilmesi:.....	187
3.7.8.2. Dördüncü Ordu Bölgesinden Urfa'ya Sürgün Gönderilenler:.....	190
3.8. Yabancı Tebaa ve Mülke Saldırı:.....	196
3.9. Arazi Davaları:.....	198
3.10. Askeri Firariler ve Eşkîyalık:.....	202
3.11. Demiryolu Saldırıları:.....	210
3.12. Kalpazanlık:.....	218

3.13. Yaralama Ve Cinayet Olayları:.....	220
3.14. Kız Kaçırma:.....	227
3.15. Fi'l-i Şenî (Kötü Fiil):.....	229
3.16. Sirkat (Hırsızlık):.....	232
3.17. Kan Davası:.....	235
3.18. Sayılarla Urfa'da Asayiş:.....	236
3.19. İstatistik Cetvellerinin Analizi :.....	259

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

URFA ERMENİ OLAYLARI

4.1. Osmanlı Devleti'nde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı:.....	261
4.2. 1915'e Yol Veren 1895 Olayları ve Urfa'daki Görünüm:.....	264
4.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeni İlişkileri:.....	271
4.4. 1915 Ermeni Olayları:.....	282
4.4.1.1915 Öncesi Urfa Ermeni Komitecilerinin İsyan Hazırlıkları.....	283
4.4.2. Urfa Olaylarının Sebepleri:.....	285
4.4.2.1.Din Adamları ve Ermeni Aydınların Faaliyetleri:.....	285
4.4.2.2. Rusya'nın Osmanlı Devleti Siyaseti,Yabancı Misyonerlerin ve Kuruluşların Faaliyetleri ve Düvel-i Muhâsama Tebaasının Yardımları:.....	287
4.4.2.3. Ermeni Komitelerinin Faaliyetleri:.....	289
4.4.2.4. Ermenilere Karşı Takınılan Olumsuz Tutum:.....	293
4.4.3.Ermeni Komitecilerin İlk Girişimleri:.....	297
4.4.4. Germüş Köyü Olayı.....	306
4.4.5. 19 Ağustos 1915 Olayı.....	307
4.4.6. Tell-el Ebyaz- Urfa- Siverek yolu Olayları.....	309
4.4.7. İsyan Hareketi:.....	310
4.4.8. Ordunun Müdahalesi ve Olayları Bastırması.....	318
4.4.9. Urfa Olaylarının Sona Ermesi:.....	332
4.4.10. Urfa Ermenilerinin Tehcir Edilmesi:.....	334
4.4.11. Amerikan Müesseseleri Temsilcisi Leslie'nin Ermeni Olaylarındaki Etkisi ve Ölümü Üzerine:.....	342
SONUÇ	348
KAYNAKÇA	354
EKLER	383

ÖNSÖZ

Urfa, geçmişi çok eski zamanlara dayanan bir şehirdir. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılan Urfa, önce Diyarbakır Beylerbeyliği, daha sonra Rakka eyaletine, 1842 yılında ise Halep vilayetine bağlanmıştır. Coğrafi konumuna binaen sahip olduğu önemden dolayı Urfa, 13 Nisan 1910 tarihinde müstakil sancak olmuştur. Kozmopolit bir yapıya sahip olan Urfa, aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı bir şehirdir. Bu durum güvenlik ve asayişini sağlamayı zorlaştırmıştır. Çünkü aşiretler arasında sürekli gasp, cinayet ve yaralama gibi olaylara rastlanmıştır. Bu olaylar halk üzerinde olumsuz bir etki yaratmış, halkın devlete olan güvenini sarsmıştır. Özellikle göç zamanı çiftçiler aşiretlerin yoğun tecavüzüne maruz kalmış, bu durum devleti de ekonomik anlamda zarara uğratmıştır. Bu durum sadece Urfa için geçerli değildir. Aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı Diyarbakır, Halep vilayetleri ile Zor sancağı için de geçerlidir. Çünkü Aneze, Şammar, Milli vb. gibi birçok aşiret geniş bir alana yayılmış, dolayısıyla farklı bölgelerde benzer sorunlara neden olmuşlardır. Diyarbakır ve Halep vilayetleri ile Zor ve Urfa gibi sancaklar aşiretlerin yarattığı asayiş sorunları karşısında benzer bir tutum sergilemek zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde aşiret yapısından kaynaklanan olaylar ve Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemlerin incelenmesi, araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Urfa'daki olaylar karşısında alınan önlemler, İttihat ve Terakki Fırkası'nın güvenlik politikalarını ortaya koymuştur. Suç cetvellerinde yer alan gerek adi suçlar gerekse Ermeni olayları gibi kitlesel asayiş sorunları yaşanmıştır. Güvenlik ve asayiş olaylarının önlenmesi için çeşitli kolluk kuvvetleri görev almıştır.

“Urfa’da Asayiş ve Güvenlik 1913-1918” adlı tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Tez çalışmasında; Urfa'nın demografik ve idari yapısı ile sosyal ve ekonomik yapısı, Urfa'daki kolluk kuvvetleri (Hamidiye alayları, redif taburları,

polis, jandarma, bekçi), Urfa'daki asayiş ve güvenlik olayları ile Ermeni olaylarına yer verilmiştir.

“Urfa’da Asayiş ve Güvenlik 1913-1918” adlı tez çalışması yapılırken çeşitli sıkıntılar da yaşanmıştır. Öncelikli olarak genel bir basın taraması yapılmış, fakat Urfa sancağında matbaa olmaması, çalışma esnasında basının yetersiz bir şekilde kullanılmasına neden olmuştur. Diğer önemli bir sıkıntı ise Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi’ndeki kaynakların ulaşılmasında yaşanmıştır. Arşivde personel sıkıntısı yaşanması ve belgelerin tasnif edilmemiş olmasından dolayı ATASE kaynaklarının kullanılmasında sıkıntı yaşanmıştır. Kataloglara internetten ulaşamamakta, katalog taramak için Ankara’daki Arşiv müdürlüğüne gitmek gerekmektedir. Ayrıca kataloglar tasnif edilmediği için araştırmacıların belgeleri görmesi söz konusu değildir. ATASE arşivinde katalog ve bu katalogların içinde dosyalar bulunmaktadır. ATASE arşivinde sadece dosya özetleri vardır. Bu dosyaların içinde kaç belge olduğu ve bu belge özetleri yer almamaktadır. Araştırmacı dosya özetlerine bakarak belge isteyebilmektedir. Dolayısıyla araştırma esnasında tez ile ilgili hangi belgelerin olduğunu ya da kaç tane belge olduğunu bilmemektedir. Sadece Arşiv müdürlüğünün uygun gördüğü belgeler verilmektedir. Ayrıca belgelerin araştırmacılara verilmesi en az üç aylık bir süreyi bulmaktadır.

Urfa misyonerlerin faaliyette bulunduğu şehirlerden biri olmuştur. Bundan dolayı American Bord heyetine ait raporların bulunduğu Salt Araştırma Merkezi’nin sitesi ziyaret edilmiştir. Salt Araştırma’da bulunan American Board of commissioners for Foreign Missions’ a ait belgeler online olarak taranmış, fakat 1913-1918 yıllarını kapsayan belgeye rastlanmamıştır.

Çalışmam esnasında bana kitap gönderme zahmetinde bulunan Erkan Tural ve Hilmar Kaiser’e, tezini gönderen Mehmet Rezan Ekinci ve Süheyla Nil Mustafa’ya, aşiretler konusunda görüşlerini paylaşan İbrahim Bozkurt’a, yardımlarını esirgemeyen arşiv uzmanı Mustafa Küçük’e, Şevki Bilgehan Önver’e ve İsmail Kandil’e, Luther’in “Urfa Savaşı” adlı esere ulaşmamı sağlayan Ararat Şekeryan’a, bu eseri Türkçe’ye tercüme etme zahmetinde bulunan Ashxen Karapetyan’a çok teşekkür ederim. Tezin hazırlanması esnasında bana yol gösteren sayın Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan’a, Dr. Öğrt. Üyesi Cevahir Kayam’a, Prof. Dr. Bülent Bakar’a, Prof. Dr. Ş. Can Erdem’e ve Prof. Dr. Mustafa Aydın’a teşekkür ederim.

Çalışmama ilk başladığım andan itibaren fikirleriyle yol gösteren, titizlikle okuyan ve sabır gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Işıl Çakan Hacıbrahimoglu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak doktora tez çalışmalarım süresinde destek veren, yardım eden ve sabır gösteren eşim Meryem Aslan'a da çok teşekkür ederim.

TABLÖLAR

Tablo 1.1: 1905-1906 Nüfus Sayımı.....	20
Tablo 1.2: 1906 Halep Vilayet Salnamesine Göre Urfa Nüfusu.....	21
Tablo 1.3: 1911-1912 Yıllarına ait Urfa Nüfusu.....	22
Tablo 1.4: 1911-1912 Yıllarına ait Urfa Nüfusu.....	22
Tablo 1.5: 1914 Nüfus Sayımına Göre Urfa Nüfusu.....	26
Tablo 1.6: Tablo 6: ATASE Kaynaklarına Göre 1914 Urfa Nüfusu.....	28
Tablo 1.7: Ermeni Patrikhanesi'nin Nüfus Sayımı(Şubat 1913- Ağustos 1915).....	29
Tablo 1.8: 1918 Yılı Urfa Nüfusu.....	33
Tablo 1.9: 1918 Yılında Urfa'da Yaşayan Süryani Nüfus.....	34
Tablo 1.10. 1071-1927 Yılları Arası Urfa Nüfusu	41
Tablo 1.11: 1850-1900 Yılları Arası Tereke Kayıtlarına Göre Urfa'da Çok Eşlilik Oranları.....	45
Tablo 1.12: Ekili Tahıllar (1913).....	48
Tablo 1.13: Urfa'da Ekili Baklagiller (1913).....	49
Tablo 1.14: Urfa'da Ekili Köklü Bitkiler (1913).....	49
Tablo 1.15: Urfa'da Ekili Sınai Bitkiler (1913).....	50
Tablo 1.16: Urfa'da Ekili Meyve (1913).....	50
Tablo 1.17: Zeytincilik (1913).....	51
Tablo 1.18: Bağcılık (1913).....	51
Tablo 1.19: Cinslerine Göre hayvan sayısı (1913).....	53
Tablo 1.20: Cinslerine Göre Hayvan Sayısı (1913).....	54
Tablo 1.21: Hayvan Ürünleri Üretim Miktarı, (1913).....	54
Tablo 1.22: Hayvan Ürünleri Üretim Değeri (1913).....	54
Tablo 1.23: Hayvan Ürünleri Fiyatları (1913)	55

Tablo 1.24: Canlı Hayvan Fiyatları (1913).....	55
Tablo 1.25: İpekböcekçiliği (1913).....	56
Tablo 1.26: Arıcılık (1913).....	56
Tablo 1.27 Urfa Sancağı Tahsisatı.....	72
Tablo 2.1: Yedinci Liva Merkezi (Urfa).....	89
Tablo 2.2: 1911 Yılı Kuvve-i Umumiye-i Askeriye Özet Cetveli.....	96
Tablo 2.3: Urfa Redif Taburu.....	99
Tablo 2.4. Urfa ve Mülhakatında Bulunan Memurların İsimleri ve Maaşları.....	110
Tablo 2.5: 1913 Yılı Urfa Polis Mürettebatı Cetveli.....	112
Tablo 2.6: 1910-1918 Yılları Urfa Polis Sayısı.....	120
Tablo 2.7: Urfa livası mürettebatının yazlık ve kışlık elbise ölçülerini mübeyyin cetvel.....	122
Tablo 2.8: Urfa livası mürettebatının potin ve çizme ölçülerini mübeyyin cetvel.....	125
Tablo 2.9: Liva Polis mürettebatı İçin İstenen Silahlar.....	129
Tablo 2.10 : Urfa'da Geçici Olarak görev Yapan Bitlis ve Van Polisleri.....	132
Tablo 2.11: 1908 Yılı Halep Vilayeti Jandarma Alayı Genel Mürettebatı.....	141
Tablo 2.12: 1913 Senesinde Jandarmanın Mevcudu.....	143
Tablo 2.13: Kıymet-i Mukayyedesine Göre Ödenecek Vergi Miktarı.....	152
Tablo 3.1: 1334/1918 Ceraim-i Umumiye Cetveli.....	249
Tablo 3.2: Urfa Kazası 1918 Yılı Darp ve Yaralama Cetveli.....	252
Tablo 3.3: Urfa Kazası 1918 Yılı Katl Cetveli.....	254
Tablo 3.4: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Cetveli.....	255
Tablo 4.1: Ermenilerden Toplanan Silah ve Mühimmat cetveli.....	304
Tablo 4.2: 1916 Yılı Urfa Sancağı Ermeni Nüfusu.....	338

GRAFİKLER

Grafik 3.1: Urfa’da 1913 Yılı Suç Türleri.....	237
Grafik 3.2: Urfa’da 1914 Yılı Suç Türleri.....	238
Grafik 3.3: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçluların Sayısı.....	239
Grafik 3.4: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçluların Cinsiyeti.....	239
Grafik 3.5: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçların Tekrarı.....	240
Grafik 3.6: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçluların Meslekleri.....	240
Grafik 3.7: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçluların Milliyetleri.....	241
Grafik 3.8: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçluların Eğitim Durumu....	242
Grafik 3.9: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçluların İkametgahı	242
Grafik 3.10: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçluların Yaşları.....	243
Grafik 3.11: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suç Mahalleri.....	243
Grafik 3.12: 1914 Yılı Ağustos- Şubat dönemi Suçların Sebepleri.....	244
Grafik 3.13: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suçluların Sayısı.....	244
Grafik 3.14: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suçların Tekrarı.....	245
Grafik 3.15: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suçluların Meslekleri.....	245
Grafik 3.16: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suçluların Milliyetleri	246
Grafik 3.17: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suçluların Eğitim Durumu	246
Grafik 3.18: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suçluların İkametgahı	247
Grafik 3.19: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suçluların Yaşları	247
Grafik 3.20: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suç Mahalleri	248
Grafik 3.21: 1915 Yılı Mart- Mayıs dönemi Suçların Sebepleri	248
Grafik 3.22: 1918 Yılı Suçluların Sayısı	249
Grafik 3.23: 1918 Yılı Suçların Tekrarı	250
Grafik 3.24: 1918 Yılı Suçluların Meslekleri	250

Grafik 3.25: Urfa Kazası 1918 Yılı Eğitim Durumu	251
Grafik 3.26: Urfa Kazası 1918 Yılı Suçluların Yaşları	251
Grafik 3.27: Urfa Kazası 1918 Yılı Suç Mahalleri	252
Grafik 3.28: Urfa Kazası 1918 Yılı Darp ve Cerh Suçu İşleyen Suçluların Sayısı.....	253
Grafik 3.29: Urfa Kazası 1918 Yılı Darp ve Cerh Suçu İşleyen Suçluların Meslekleri.....	253
Grafik 3.30: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşleyen Suçluların Sayısı	255
Grafik 3.31: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşleyen Suçluların Cinsiyeti.....	256
Grafik 3.32: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşleyen Suçluların Meslekleri.....	256
Grafik 3.33: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçların Tekrarı.....	257
Grafik 3.34: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşleyen Suçluların Eğitim Durumu.....	257
Grafik 3.35: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşleyen Suçluların Yaşları	258
Grafik 3.36: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşlenen Suç Mahalleri.....	258

HARİTALAR

Suruç'ta Kurulacak Yeni Nahiyeler Haritası.....	388
Birecik Haritası.....	389
Suruç Haritası	390
Cerablus Haritası.....	391
Urfa-Zor Sınırı.....	392
Aşiret Süvari Alayları Bölgesi Haritası ve Nizamı.....	393
Sina, Yemen, Irak Cephelerinde Türk Kuvvetleri Yığınağı.....	406

KROKİLER

Harran Krokisi.....	386
Mürşitpınar Krokisi.....	387

FOTOĞRAFLAR

Urfa Polis Mürettebatı Fotoğrafları	395
Urfa'da Ermenilerin Büyük Kilisesi.....	448
Urfa'da Ermeni isyanları. Çatışmalarda Hayatını Kaybetmiş Bir Komiteci.....	450
Urfa'da Ermeni isyanları. Çatışmalarda Hayatını Kaybetmiş Bir Komiteci	451
Urfa'da Ermeni isyanları.....	452
Urfa'da Ermeni isyanları.....	453
Urfa'nın eski kalesi.....	454
Urfa'da bir mağara ağzında. Şerif Bey, Fahreddin Paşa'nın yaveri Abdullah, Dava Vekili Şükrü Kaya Foto Fahreddin Türkkkan.....	455
Urfa.	456
Manzara-i Umumiye.....	458
Urfa'da Ermeni mahallesinde müdafaa halinde konulmuş bir sokak.....	459
Urfa. Basmahane cihetinde Ermeni mahallesine giden bir sokağı gösterir fotoğraftır.....	461
Urfa. Tellü'l-fütûr cihetinde Ermeni mahallesine giren sokağı gösterir fotoğraftır.....	463
Urfa'da Halilü'r-Rahman cephesinde Ermenilerin Büyük Kilisesi'ne çıkan bir sokağı gösterir fotoğraftır.....	464
Urfa'da Muhtemelen Ermeni Çetecilerine Karşı Kendilerini Savunan Müslüman Ahali?.....	465
Urfa.....	466
Urfa'da Ermenilerinden müsâdere edilen eslihadan bir kısmı	467

KISALTMALAR

a.e.,	:Aynı eser
a.g.e.	:Adı geçen eser
ATASE A.	:T.C.Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
BOA.	:Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BEO	:Bab-1 Ali Evrak Odası
Bkz.	:Bakınız
Bs.	:Basım
C.	:Cilt
DH.	:Dâhiliye Nezareti:
DH.EUM.2.Şb	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube,
DH. EUM. 4.Şb.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube
DH. EUM. 6.Şb.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube
DH. EUM. 7.Şb.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube
DH. EUM.ADL.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Takibât-ı Adliye Kalemi
DH. EUM.AYŞ.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi
DH. EUM.EMN.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi

DH. EUM. KLU.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi
DH.EUM.LVZ.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemı
DH.EUM.MEM.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurîn Kalemı
DH.EUM.MH.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhâsebe Kalemı
DH.EUM.MTK.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberât Ve Tensîkât Müdüriyeti Belgeleri
DH.EUM.THR.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemı
DH.H.	:Dâhiliye Nezareti Hukuk Kısım
DH.İD.	:Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım
DH.İ.UM .	:Dâhiliye Nezareti İdâre-i Umumiye
DH.İ.UM.EK.	:Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye Ekleri
DH. KMS.	:Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
DH.MB.HPS.	:Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MUİ.	:Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
DH.SN.THR.	:Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-İ Umumiyesi, Tahrirat Kalemı
DH. ŞFR.	:Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemı
DH. TMIK. S.	:Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu
DİA.	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dos.	:Dosya
EU.	:Emniyet-i Umumiye
Fih.	:Fihrist
HR. SYS.	:Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım
HR.	:Hariciye Nezareti:
İ.	:İrade
İA.	:MEB İslam Ansiklopedisi
İ.AZN.	:İrâde Adliye ve Mezâhib

İ.DH.	:İrâde-Dâhiliye)
İ.DUİT.	:İrâde- Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İ.HB.	:İrâde- Harbiye
İ.MMS.	:İrâde- Meclis-i Mahsûs
Kls.	:Klasör
K.	: Kısım
MV.	:Meclis-i Vükela Mazbataları
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
ŞD.	:Şura-yı Devlet:
ZB.	:Zabtiye

GİRİŞ

1- Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları Üzerine

“1.Rahat, Huzur 2. Emniyet-i umumiye, sulh ve refah-ı umumi”¹, “Bir yerin düzen ve güvenlik içinde bulunması durumu, düzenlilik, güvenlik”² gibi anlamlara gelen asayiş, Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı resmi belgelerinde karşımıza çıkmış ve kamu düzeni kavramını doğrudan karşılayan bir terim olmuştur. XIX. Yüzyılda asayiş; bireysel huzurdan ziyade devletin teminatı olma iddiasını taşıyan bir sosyal olay karşılığı olarak kullanılmıştır. 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayûnu’nda yer alan asayiş terimi, 1845’te Osmanlı polis teşkilatının kurucu metni olan “nizam ve asayiş-i ammenin muhafazası” görevini veren Polis Nizamnamesi’nde de yer almıştır. Asayiş kelimesi, nesilden nesile aktarılagelen “asayiş ber- kemâl” deyişi üzerinden II. Abdülhamit dönemi ile de bağdaştırılmıştır. “Asayiş ber- kemâl” deyişi, kimilerine göre önceki yıllarda sarsılmış siyasi, toplumsal ve ahlaki düzeni kitleleri aşırı denetim altında tutulması sayesinde yeniden kuran otoriter bir iktidarın sembolü; kimilerine göre dönemin karışıklık ve gerilimlerini kulağa hoş gelen bu formülle gizlemek zorunda bırakılan basın üzerinde uygulanan sansürün ve devlet ağzının bir yansıması olarak ifade edilmiştir. Asayiş kelimesinin kaynaklarda sık sık göze çarpması, kamu düzeni meselesinin XIX. yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu’nda sahip olduğu merkezi rolün kanıtıdır.³

Urfa livasının sahip olduğu coğrafi sınır, aşiretlerin yoğun olması ve başka aşiretlerin göç yolları üzerinde bulunması asayiş yani kamu güvenliği sorununu ortaya çıkarmıştır. Hükümet, halkın kendini güven içinde hissetmesi, devletin de

¹ Şemseddin Sami, *Kamûs-ü Türkî*, İstanbul, Çağrı Yayınları,2006.

² *Türkçe Sözlük*, haz.: Şükrü Halûk Akalın...(ve başk.), 11.bs., Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011.

³ Noémi Lévy- Aksu, *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş 1879-1909*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

güveni sağladığı hissini yansıtması açısından asayiş sorunlarını çözerek, kamu güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu durum devlet- halk arasındaki güven ilişkisinin devam etmesi açısından çok önemlidir. Bir devletin asli görevi sınırları içindeki halkın güven içinde yaşamasını sağlamak, olabilecek tehlikeleri bertaraf ederek, kamu güvenliği ve emniyeti sağlamaktır.

1913-1918 yılları arasında Urfa'nın demografik altyapısı, idari özellikleri ve sosyal ve ekonomik yapısı temel alınarak asayiş ve güvenliğinin seyrini takip etmek, asayiş ve güvenlik sorunlarını oluşturan temel etkenleri araştırarak ortaya çıkarmak bu çalışmanın temel amacı olarak belirlenmiştir.

Urfa, geçmişi çok eski tarihlere kadar uzanan Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden biridir. Toprağın verimliliği, suların bolluğu, ticaret için bir geçit yeri teşkil ettiğinden bir çok devlet Urfa'yı kendi topraklarına katmak için büyük mücadeleler içerisine girmiştir. Urfa Hristiyanlar ve Müslümanlar açısından da kutsal bir şehir olmuş, dini rivayetlere de konu olmuştur.⁴ Halk rivayetlerinde Hz. İbrahim ve Nemrud hikayelerine konu olmuş,"kutsal şehir, peygamberler şehri" gibi tanımlamalarla anılmıştır.⁵ Urfa çeşitli topluluklar tarafından farklı şekillerde adlandırılmıştır. Grekçe Edessa, Süryanice Orhâi, Ermenice Urhay, Arapça al-Ruhâ' şeklinde isimlendirilmiştir. Urfa eski Osrhoëne'nin yani Diyâr Mudar'ın mühim şehridir.⁶

Makedonyalıların fethinden önce de var olan şehrin tarihinin başlangıç devresi tamamen karanlıktır. Urfa milattan önce Asurlular, Medler ve Persler dönemini yaşadktan sonra M.Ö. 331'de Makedonyalıların eline geçmiştir.⁷ MÖ 137 yılında Arsakidlerin eline geçerek Osrhoëne Krallığı kurulmuş ve 347 yıl boyunca hüküm sürmüşlerdir. Urfa M.S. 116 yılında Roma İmparatorluğu tarafından zaptedilmiş,⁸ Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Urfa Doğu Roma (Bizans) sınırlarında kalmıştır.

⁴ Judah Benzion Segal, *Edessa (Urfa) Kutsanmış Şehir*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

⁵ Ahmet Nezihi Turan, "Şanlıurfa", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 38, 2010.

⁶ E. HONİGMANN, "Urfa" *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, C. 13.

⁷ Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan h. 210 = m. 825 e kadar)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1960.

⁸ Işıltan, *Urfa Bölgesi...*,

Urfa, Hz. Ömer devrinde İyad B. Ganm tarafından 639-640 yılında fethedilmiştir. İdari olarak ilk zamanlarda Bizans devrinde olduğu gibi Diyarı Mudar bölgesinin merkezi olarak Ruha seçilmiştir.⁹ Dört halife döneminden sonra Emevi Devleti'nin kurulmasıyla bölge Emevilerin yönetimine girmiştir. Muaviye Kuzey Şam ve el-Cezire'nin idaresini birleştirerek bir vali atamıştır.¹⁰ Bundan sonra Emevi Devleti yıkılıncaya kadar onların idaresinde kalmıştır. Emevi Halifesi II. Mervan ile Abbasiler arasında Büyük Zap Suyu kenarında 16 Ocak 750 tarihinde yapılan savaşta Emeviler yenilmiştir. Zap savaşından sonra Abbasiler Suriye ve el-Cezire bölgesindeki şehirleri birer birer almışlardır.¹¹ Böylece bölgede Abbasi hakimiyeti başlamıştır. Abbasilerin zayıflamasıyla Urfa'ya Hamdânîler hakim olmuştur (9005-1004).¹² Hamdânîlerden sonra Urfa Nümeyrîlerin hakimiyetine girmiştir (991-992).¹³ (1030-1031) yılında Bizansın hakim olmasıyla Nümeyrîlerin hakimiyeti sona erip, Bizans hakimiyeti başlamıştır.¹⁴ Urfa Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından 1071 yılında kuşatıldıysa da alınamadı.¹⁵ Urfa 1087 yılında Sultan Melikşah döneminde alınmıştır.¹⁶

Haçlı seferleri Urfa tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Haçlı seferiyle birlikte Urfa'da Baudouin de Boulogne tarafından 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuştur.¹⁷ Uzun bir süre Haçlılar tarafından yönetilen Urfa, birçok kez kuşatılmasına rağmen alınamamıştır. Daha sonra İmâdeddin Zengi tarafından kuşatılan Urfa büyük bir mücadele sonunda 24 Aralık 1144 tarihinde teslim alınmıştır.¹⁸ Böylece Urfa tekrar Türklerin hakimiyetine girmiş oldu. Urfa'nın fethinden sonra İmâdeddin Zengi bölgenin diğer şehirlerini ele geçirerek 1182 yılına kadar sürecek Zengiler dönemi Urfa'da hüküm sürmüştür.

Eyyubi hükümdarı Sultan Selahaddin Haçlıları işgal ettikleri İslam topraklarından çıkarmak istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için harekete geçti. Ruha

⁹ Işıltan, *Urfa Bölgesi...*,

¹⁰ Ali Öngül, *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hakimiyetine Kadar (639-1517)*, Manisa, Emek Matbaası, 2004.

¹¹ Öngül, *Urfa Tarihi...*,

¹² Öngül, *Urfa Tarihi...*,

¹³ Öngül, *Urfa Tarihi...*,

¹⁴ Öngül, *Urfa Tarihi...*,

¹⁵ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

¹⁶ Öngül, *Urfa Tarihi...*; Honigmann, *Bizans Devleti'nin...*,

¹⁷ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C.I, 2.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013.

¹⁸ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, C.II.

bölgesinde kontrolü sağlamak için aldığı ilk belde Birecik'tir. Bu beldeyi aldıktan sonra ilerlemeye devam eden Sultan Selahaddin Harran ve Suruç'u almıştır. Bu şehirlerin alınmasından sonra Urfa'yı kuşatan Sultan Selahaddin 1182'de şehri alarak Urfa'ya hakim olmuş ve böylece Eyyubiler dönemi başlamıştır.¹⁹ Moğol tehlikesinin ortaya çıkmasından sonra Urfa Moğolların hakimiyetine girmiştir.²⁰ Fakat Ayn-ı Câlût savaşında Memlûkler Moğolları yenilgiye uğratmıştır. Urfa ve Harran Moğollardan alınmıştır.²¹ Moğol tehlikesinin dışında ortaya çıkan yeni tehlike Timur tehlikesi olmuştur. Nitekim Urfa ve Harran bir süre sonra Timur'un idaresine geçmiştir. Fakat Memlûkler bölgeyi tekrar geri almıştır. 1406 yılında Urfa ve Harran bölgesi Memlûkler- Karakoyunlular, sonra da Akkoyunlular arasında el değiştirdi.²²

XVI. yüzyılda başlarında Safevî hakimiyetine giren Doğu Anadolu, 23 Ağustos 1514 tarihinde Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında yapılan Çaldıran Savaşı Safevî yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Doğu Anadolu sonra tedricen Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Diyarbakır'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Bıyıklı Mehmet Paşa Beylerbeyi olarak atanmıştır. 1517 senesi Mayıs ayı ortalarında Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri ile Safevîler arasında Mardin'in Koçhisar kazası yakınlarında, Koruk mevkiinde yapılan savaşta Safevîler yenilgiye uğradı. Böylece Diyarbakır bölgesinin bir çok kısmı Osmanlı hakimiyetine girdi. Urfa da ele geçirilip, Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlanmıştır.²³ Daha sonra Rakka Beylerbeyliği'nin teşekkülünden sonra Rakka'ya bağlanmıştır.²⁴ Urfa Sancağı 4 Eylül.1842 tarihli bir irade ile Diyarbakır'dan ayrılarak Halep'e bağlandı. Urfa'nın tekrar Diyarbakır'a bağlanması için istekte bulunulmuş ise de bu istek reddedilmiştir.²⁵

13 Nisan 1910 tarihinde coğrafi konumuna binaen sahip olduğu önemden dolayı müstakil sancak haline getirilmiştir. Birecik, Suruç, Harran ile birlikte belli bir dönem Rakka ve Rumkale kazalarını içine alan müstakil sancaktır. Urfa İslam (Türk,

¹⁹ Ahmet Demir, *Urfa ve Çevresi Eyyûbiler Tarihi*, İstanbul, Kent Yayınları, 2008.

²⁰ Demir, *Urfa ve Çevresi...*,

²¹ Öngül, *Urfa Tarihi...*,

²² Öngül, *Urfa Tarihi...*,

²³ Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

²⁴ Mehmet Emin Üner, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009.

²⁵ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2007.

Kürt, Arap), Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan, Latin ve Süryanilerin yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahiptir. Tarım, hayvancılık, ticaret ve küçük çaplı sanayinin olduğu bir şehirdir. 1846 yılında Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulmasıyla Urfa'da da kolluk kuvvetlerinin gelişiminde ilerlemeler olmuştur. Nitekim 1867 yılından itibaren Urfa'da Zaptiye Teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Urfa'da kolluk kuvvetleri çeşitlilik göstermiştir. Hamidiye alayları, redif taburları, milis alayları, polis, jandarma ve bekçi gibi kolluk kuvvetleri Urfa'nın iç güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu kolluk kuvvetlerinin gelişim süreci Osmanlı Devleti'ndeki gelişime paralel olarak Urfa'da da etkili olmuştur.

Urfa, nüfusunun çoğunluğu aşiretlerden oluşan bir sancaktır. Başta Aneze, Şammar gibi göçebe aşiretleriyle, Siverek'te Karakeçili, Viranşehir'de Milli Aşireti gibi aşiretler bölgenin etkin aşiretleri olarak izlenmekte olup, aşiretlerin gerek kendi aralarındaki gerekse halka karşı yaptıkları saldırılar ve eşkıyalık faaliyetleri tarihsel süreç içinde tekrarlanan olgular olmuştur. Aşiret saldırıları dışında kan davaları da Urfa bölgesinin gelenekleri içinde yer alan bir olgu olarak görülmektedir. Bu bölgede demiryolu saldırıları, kalpazanlık, kız kaçırma, fi'l-i şenî, hırsızlık, cinayet ve yaralama gibi birçok suça rastlanmıştır.

Urfa'yı asayiş ve güvenlik açısından özel kılan bir diğer unsur ise yaşanan Ermeni olaylarıdır. 1895'te yaşanan Ermeni olayları Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki hoşgörü ve birlikte yaşama düşüncesini baltalarken, 1915'te yaşanan Ermeni olayları sonunda Ermeniler tehcir edilmiş, bu durum toplumsal yapının değişmesine neden olmuştur. 1913-1918 arası süreçte Urfa üzerine odaklanan bu çalışma açısından Ermeni olayları bir güvenlik sorunu olarak görülmüş ve Urfa özelinde ayrıntılandırılmaya çalışılmıştır.

Tüm bu etkenler kaynaklığında tezin 1913-1918 dönemini esas alması uygun görülmüştür. 1913-1918 arası dönemde Urfa'da asayiş ve güvenlik konusunun seçilmesinin nedeni II. Meşrutiyet öncesi ve Cumhuriyet döneminde Urfa ile ilgili birçok çalışmanın yapılmış olması ve bu ara dönemin seçilen tema açısından eksik kalmasıdır. Tez, Urfa'nın coğrafi, idari, ekonomik durumunun yanında Urfa'da kolluk kuvvetleri ile asayiş ve güvenlik olaylarının incelendiği bir yerel tarih çalışması olarak planlanmıştır. Tezin Urfa özelinde yerel bir tarih çalışması olması planlanmakla birlikte II. Meşrutiyet döneminde ve özellikle İttihat ve Terakki

Fırkası'nın tek partili iktidarı döneminde merkezi iktidarın yerele bakış açısı ile bölge açısından ürettiği politikaların ortaya koyması da çalışmanın hedeflerinden olmuştur. Böylelikle İttihat Terakki Fırkası'nın Urfa yerelinden hareketle aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki güvenlik politikasını ortaya çıkarmak da bu çalışmanın hedefleri arasındadır.

“Urfa’da Asayiş ve Güvenlik 1913-1918” adlı tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Urfa’nın demografik yapısı incelenmiştir. Osmanlı Devleti’nde yapılan nüfus sayımları, Halep vilayet salnamesi, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Genelkurmay Başkanlığına ait nüfus oranları ile yabancı kaynaklarda yer alan nüfus verileri ve Ermeni Patrikhanesi’ne ait nüfus bilgileri araştırılarak, Urfa’nın demografik yapısı ortaya konulmuştur. Bu nüfus verileri karşılaştırılarak analizleri yapılmıştır. Urfa’nın, II. Meşrutiyetin ilanından önce de müstakil sancak olması için talepler olmuş fakat bu istek kabul edilmemiştir. Nitekim Urfa coğrafi konumu ve ehemmiyetinden dolayı 13 Nisan 1910 tarihinde müstakil sancak olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de idari yapıda ve livanın sınırlarında değişiklikler olmuştur. Urfa’nın demografik ve idari yapısı dışında sosyal ve ekonomik yapısı da incelenmiştir.

İkinci bölümde 1913-1918 yılları arasında Urfa’da kolluk kuvvetleri; Hamidiye alaylarının kurulması, Urfa’daki yapısı ve II. Meşrutiyet’ten sonra yeniden düzenlenmesi araştırılmıştır. II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ordunun yedek gücü olarak redif taburları kurulmuştur. Redif taburlarının kuruluş amacı, Urfa’daki yapısı ve kaldırılması tetkik edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde polis ve jandarma teşkilatlarının gelişim süreçleri, Urfa’da polis ve jandarma teşkilatları, miktarı, asayiş ve güvenliğin sağlanmasındaki rolleri belirtilmiştir. Diğer bir kolluk kuvveti bekçilerdir. Osmanlı Devleti’nde 12 Mart 1914 yılında bekçiler ile ilgili geçici bir kanun kabul edilmiştir. Urfa bekçileri için de talimatname yayınlanmıştır. Bu nizamname ve talimatname doğrultusunda Urfa bekçilerinin kolluk kuvvetleri içerisindeki rolü incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Urfa’daki asayiş ve güvenlik olayları araştırılmış, Urfa’da bulunan aşiretler ve aralarındaki mücadeleler, asayiş olayları, suç cetvelleri, suçluların sosyal, ekonomik, eğitim, yaş, meslek, sabıkaları, milliyet, suç mahalleri gibi faktörler ile işlenen suç türleri, istatistiksel olarak tablolar halinde incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise Ermeni olaylarına değinilmiştir. 1895 ve 1915 yıllarındaki Ermeni olaylarının sebepleri, olayların gelişim aşamaları, çatışmalar, Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler, olayların son bulması, Urfa Ermenilerinin tehcir edilmesi gibi konular incelenmiştir.

Çalışmanın veri tabanını birkaç önemli kaynak grubu oluşturmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşividir (BOA). Tezde ağırlıklı olarak kullanılan kaynak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ne ait belgeleridir. Arşivde konu ile ilgili taramalar yapılmış ve arşiv belgeleri okunarak, yazıya hazır hale getirilmiştir. Tezde en fazla kullanılan kaynağın Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde yer alan belgeler olmasının nedeni belgelerin fazla oluşudur. Ayrıca belgelere ulaşım kolaylığı, belgelerin tasnif edilmiş olması da büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Tezde kullanılan diğer bir kaynak grubu Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (Atase) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi'dir. ATASE Arşivi'nin Birinci Dünya Harbi katalogu taranmış ve aşağıdaki klasör ve dosyalar incelenmiştir. ATASE Arşivi Türk askerî tarihi ile ilgili zengin kaynak içeriğiyle I. Dünya Savaşı araştırmaları açısından en önemli arşivlerimizden biridir. Bu kapsamda Birinci Dünya Harbi Kataloğu taranarak Urfa'ya ait belgeler talep edilmiştir. Ancak, ATASE Arşivi, I. Dünya Savaşı'na ait belgeleri içermektedir. Fakat arşivde bulunan belgeler tasnif edilmemiştir. ATASE Başkanlığındaki kataloglar, dijital ortamda paylaşılmadığı için I. Dünya Harbi Koleksiyonu sadece ATASE Başkanlığı Arşiv Müdürlüğünde incelenebilmektedir. Ayrıca araştırmacı almak istediği belgeleri sınırlı sayıda talep edebilmektedir. Arşivde belgelerin tasnif edilmemiş olması ve arşivin kendi içindeki personel sorunu nedeniyle belgeler en erken üç aylık bir süreden sonra araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Bunun yanında araştırmacı, talep ettiği klasörlerde araştırma konusuyla ilgili kaç belge olduğunu ya da klasörde var olan belgelerden hangilerinin kendisine verilmediği konusunda herhangi bir bilgiye sahip değildir. Çünkü bazen belgeler uygun görülmediğinden verilmemektedir. Bu durum ATASE Başkanlığında mevcut belgelerin tamamının araştırmalarda kullanılmasına engel olmaktadır. Çalışmamızın yürütülmesinde belirtilen bu sorunlar nedeniyle ATASE arşivinden sınırlı ölçüde yararlanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde en önemli ana kaynaklardan biri salnâmelerdir. Konumuz açısından önemli olan vilâyet salnâmeleridir. Vilâyet salnâmeleri muhteva bakımından yayımlandıkları vilâyetlere göre farklılıklar göstermekle beraber genellikle vilâyetin idarî teşkilâtı, memurları, mahallin tarihi, eski eserleri, coğrafyası, idarî taksimatı, kazaları, nahiyeleri, kasaba ve köyleri, üretim faaliyetleri, ticaret ve nüfusu hakkında bilgiler, fotoğraf ve haritalar yer alır. Vilâyet salnâmeleri, neşredildikleri dönem içerisinde vilâyet idarî teşkilâtında meydana gelen gelişmelerin takip edilmesi bakımından önemli birer kaynaktır. Tez açısından önemli olan Halep vilâyet salnâmeleridir. Çünkü Urfa sancağı 1842-1910 yılları arasında Halep vilayetine bağlıdır. Bu kapsamda 1866-1908 yılları arasında yayınlanan Halep vilâyet salnâmelerinde Urfa sancağına yer verilmiştir. Halep vilâyet salnâmelerinde Urfa sancağının tarihi, idari, nüfus, ekonomi, eğitim ve kurumlar ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Her ne kadar araştırma konusu olan 1913-1918 yılları arasında salname yayınlanmamış olsa da Halep vilâyet salnâmelerinde yer alan ve geçerliliğini koruyan Urfa ile ilgili verilerden yararlanma yoluna gidilmiştir.

Çalışmada yararlanılan çeşitli süreli yayınlar bulunmakla birlikte bunlar arasında önem arz eden Polis Mecmuası'dır. İlk sayı 23 Temmuz 1913 tarihinde yayınlanan derginin amacı ilk sayıda “*polisin tenvir-i fikrine ve mesleğin terakkisine hadim olmak*” olarak belirtilmiştir. Polislik mesleğiyle ilgili önemli bilgilerin yer aldığı Polis Mecmuası tezde kullanılan birinci elden kaynaklardan biri olmuştur.

Kaynaklar arasında dikkati çekenlerden biri de hatıralardır. Özellikle Ermeni olayları incelenirken hatıralar yoğun olarak kullanılmıştır. Fakat Ermeni ve yabancı yazarların hatıralarında olaylar ayrıntılı anlatılırken, Türk yazarların hatıraları çok yüzeysel kalmıştır. Örneğin Aram Sahakian “Heroic Urfa and It's Armenian Sons”, Jakob Künzler “Kan ve Gözyaşları Ülkesinde Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya'da Yaşananlar 1914-1918”, Ephraim K. Jernazian, “Judgment Unto Truth Witnessing The Ermenian Genocide”, Լութեր, “Ուրֆայի Հերոսամարտը” [Luther, “Urfa Savaşı”] ve Bedros Der Bedrossian, Ourfatzi gibi yayınlarda Ermeni konusu ayrıntılı anlatılmıştır.

Türk yazarların; Enver Bolayır, “Talât Paşa'nın Hâtıraları”, Müslüm Akalın, “Urfa Kurtuluş Destanı “Milli Mücadele Urfa” Anıları-Belgeler”, M. Cemil Hacıkâmioloğlu “Şanlıurfa'nın Kurtuluşu”, Hasan Açıanal, “Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı” gibi eserlerinde konuya yüzeysel olarak değinilmiştir. Yerel kaynaklarda

Urfa'nın kurtuluşu ayrıntılı anlatılırken eski dönemlere ait bilgiler çok yüzeysel kalmıştır. Burada dikkati çeken nokta Urfa Olaylarını bastıran Fahreddin Paşa'yı anlatan "Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası "Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler" isimli eserde Urfa Ermeni olaylarından sadece bir tamimde bahsedilmiştir. Atatürk Kitaplığı tarafından yayınlanan Fahreddin Türkkân Paşa Koleksiyonu içindeki fotoğraflar Ermeni olaylarına dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Hatırat konusunda en fazla dikkat çeken kişi ise olaylar esnasında mutasarrıflık yapan Haydar Bey'dir. Dönemin mutasarrıfı Haydar Bey'in hatıralarının mevcudiyetine dair herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır. Ayrıca Urfa'nın ileri gelenleri ya da görevlilerin olayları ayrıntılı anlattıkları hatıraları mevcut değildir. Oysa Ermeni ve yabancı kaynaklar olayları neredeyse gün gün anlatmışlardır. Bu konuda sağlıklı bir analiz yapılmasına arşiv belgeleri ve raporlar yardımcı olmaktadır. Çünkü hatıralarda yazarın objektif olması mümkün değildir. Bu nedenle hatıratlarda yazılanlar ile o gün resmi raporlarda yazılanlarla karşılaştırılarak objektif olarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Basın açısından verilere bakıldığında öncelikle belirtilmesi gereken, Urfa'da bir matbaanın bulunmamasıdır. Bu açıdan Urfa özelinde bir yerel gazetenin bulunmaması çalışmanın kısıtlılıkları arasında söylenebilir. Nitekim Urfa'da basın hayatı, 1925 yılında Vali Fuad Bey'in ilk basım evini kurup, ilk kez "Urfa" adıyla haftalık bir gazete çıkarmasıyla başlamıştır. Ayrıca Urfa Sancağı, Halep vilayetine bağlı olduğu dönemde vilayet matbaasının kurulmasıyla ilk özel gazete "Fırat" yayınlanmıştır. Fakat inceleme konusu olan 1913-1918 yılları arasındaki dönemde Urfa livasında ne Müslümanların ne de gayrimüslimlerin yayınladığı gazete veya dergi gibi herhangi bir basın organı mevcut değildi. Bundan dolayı Ermeni olaylarının devam ettiği dönemde "Tanin" ve "İkdam" gibi gazeteler taranmış fakat bu basın organlarında Urfa'ya dair bir habere rastlanmamıştır. I.Dünya Savaşı gibi olağanüstü bir durum, ulusal basının yerel olaylara yer vermesini zorlaştırmıştır. Bu durum bu dönemle ilgili bilgilere ulaşılmasını güçleştirmiştir.

Urfa ile ilgili birçok tez ve kitap yayınlanmıştır. Özellikle Hilmi Bayraktar'ın "Tanzimat'tan Cuhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari,Sosyal ve Ekonomik Yapı" adlı kitabı Urfa Sancağını Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar idari, sosyal ve ekonomik açıdan işlemiş ise de 1913-1918 yılları arası dönem çok yüzeysel olarak incelenmiştir. Bu kapsamda tez çalışması bu ara dönemdeki Urfa sancağının idari, sosyal, ekonomik ve güvenlik açısından derinlemesine inceleyerek

bu boşluğu doldurmuştur. Ayrıca İsmail Özçelik'in "Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)" adlı kitabı Urfa'nın milli mücadele dönemini kapsamaktadır. Bu anlamda tez çalışması 30 Ekim 1918 dönemine kadarki Urfa sancağını inceleyerek, "Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)" kitabı öncesi dönemi aydınlatarak bu boşluğu doldurarak sürekliliği sağlamıştır.

"Urfa'da Asayiş ve Güvenlik (1913-1918)" adlı tez çalışması Urfa'yı güvenlik ve asayiş temelinde inceleyen ilk çalışma olması açısından da önemlidir; özellikle Urfa'daki kolluk kuvvetleri incelenerek bu kapsamdaki boşluk doldurulmuş ve daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sunması hedeflenmiştir.

2- Tarihsel Zemin: 1913-1918 Arasında Siyasi Güç İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Temel Siyasal- Ekonomik ve Eğitim Programı Üzerine:

1889'da Mekteb-i Tıbbiye'de, "İttihad-ı Osmani" adlı gizli bir örgüt olarak kurulan ve Osmanlı'nın son dönem siyasalarına yön veren İttihatçı hareket oluşumu bakımından öncelikle bir aydın-bürokrat hareketi olarak ortaya çıkmıştı.²⁶ II. Abdülhamit'in baskı politikası nedeniyle yurt dışında düşünsel temellerinin atılmıştı, Hareket 1906 yılında askeri bir diğer kanatla birleşerek II. Meşrutiyetin oluşumuna kaynaklık edecekti. Küçük burjuva aydın hareketinin, 1907 itibarıyla Makedonya'da sürekli bir çatışma ve bölünme sürecinin içinde bulunan askerin nüvesini oluşturduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmesi İttihat ve Terakki örgütünün bir evre daha ilerlemesine ve niteliğine yön verecek bir dönüşüm olmuştu. Bu askeri güçle Manastır merkezli olarak yayılan hareket sonucu 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet ilan edilecekti. İttihatçıların zaferi ardından ilk önemli sorun ordudaki hoşnutsuzluk olarak başgöstermişti. Bu hoşnutsuzluğun nedeni meşrutiyetten sonra orduya hakim olan Harbiye Mektebi mezunu subayların kurmaya kalkıştıkları yeni düzenden ileri geliyordu. Bunlar alaylı subayların ordudaki sayı ve rollerini azaltmak için teşebbüse geçtiler. Tarihimizde 31 Mart Olayı olarak adlandırılan kalkışma bu genç modernleşmeci kadroların ilk icraatlarına bir tepki oluyor, aynı zamanda

²⁶ İttihat ve Terakki'nin oluşumu için temel kaynaklara bkz. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009; İbrahim Temo, *İttihât ve Terakki Anıları*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013.

gelecek dönemin siyasal eğilimlerini de gün yüzüne çıkarıyordu. Hareket ayaklanmanın bastırılması ile sonuçlanmasını yanında sisteme yönelik yeni dinamiklerin de ortaya çıkışını da sağlamıştı. 1909 anayasal değişimleri yasamanın padişah karşısında güçlendirilmesi anlamını taşıyordu. Anayasa ile padişahın yetkileri budanmış, ittihatçı kadroların güçlenmesi için ortam hazırlamıştı.²⁷ Bu dönem daha ittihatçıların kesin iktidarı dönemi değildir ve bu özgürleşme ortamı aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin de doğuşuna ve yol almasına imkan sağlayacaktır. Özellikle bu dönemde Osmanlı liberalizmi altın çağını yaşamış, çoğulcu bir liberal ortam oluşmuştur. Osmanlı'da ekonominin liberalleşmesi, Osmanlı ekonomisini ellerinde tutan gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliğini de artırmış, geleneksel yöntemlerle üretimde bulunan Müslüman zanaatkar, serbest rekabetin koşulları altında yoksullaşmıştır. İşte kendisi de bu liberal fikir ortamından doğan İttihatçıların bu süreçteki yönelimi özellikle dış baskı ve toprak kayıplarının desteklemesiyle milli iktisat olarak ifade edilen bir iktisadi anlayışı benimsemelerine yol açacaktır. Doğmakta olan Türk milliyetçiliğinin bakış açısı iktisadi liberalizme bir tepki hareketidir. Özellikle Müslüman Anadolu halkı arasında milliyetçiliğin gelişmesinde Alman romantizminin önemli katkıları olduğu görülmektedir.²⁸ Alman düşünürlere göre devlet, organizmaya benzetilmiş, dışa kapalı bir ulusal iktisadi yapı ortaya

²⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2009; E.E.Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul, Sander Yayınları, 1982; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.1, K. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, t.y; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007; Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009; Mithat Şükrü Bleda, *İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, Destek Yayınları, 2010; Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012; Samih Nafiz Tansu, *İttihâd ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınları, 2003; Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, İstanbul, Yedigün Neşriyet, 1943; *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986; ; *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, 6.Bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2017; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 4. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 37; H.Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar" *Belleten*, C. XX, S. 77, 1956 Ocak; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, 4.bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995; Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991; Ali Fuad Türk geldi, *Görüp İştiklerim*, 4. Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987; Sina Akşin, *Şeriatçı bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1994; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 15. Bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, Sebül Yayınları, 1996; Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 2. Bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012; Mithat Şükrü Bleda, *İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, Destek Yayınları, 2010.

²⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, 2. Bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2017.

konulmuştur. İttihatçıların ulus modelini de Alman romantizmindeki bütünsellik oluşturmuştur. Türk milliyetçiliğinin iktisadi boyutu “milli iktisat” romantik Alman geleneğinden esinlenmiştir. Alman romantizmi ileride İttihatçıların kesin iktidarının başladığı 1913 evresi ile birlikte baskıcı yönelimlerle bağdaşacaktır. Bu yönelimde “birey” ikinci plana itilerek “cemiyet” ve “devlet”e dış baskıların da etkisiyle sahip çıkılmıştır. Devlet iktisadi yaşama doğrudan katılarak, devletçilik, “milli iktisat”ın temelini oluşturmuştur. “milli iktisat”a Meşrutiyet’in ilanından itibaren gözlenmiş, fakat I.Dünya Savaşı’nın mecbur bıraktığı dışa kapanma ve savaşın finansmanı sorunu da ivme kazandırmıştır. Savaşla birlikte kapitülasyonlar kaldırılmış, koruyucu dış ticaret politikası geçerli olmuştur. Savaş yıllarında piyasanın “millileştirilmesi” amaçlanmış, kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancı ve gayrimüslim ellerden alınarak Müslüman-Türk unsura devri öngörülmüştür.²⁹ Bu politikanın savaş süreci ile birlikte işlediği unutulmamalıdır. İttihatçılar Babıali Baskını ile iktidarı ele geçirmişlerdir. Babıali Baskını’ndan itibaren de İttihatçıların kesin iktidar dönemi başlamıştır. 1913-1918 sürecinde İttihat ve Terakki yasal olmamakla beraber fiili bir tek parti rejimi kurmuştur. Artık İttihat ve Terakki tek başınadır ve bundan böyle tek partili bir Meşrutiyet vardır.³⁰

İttihatçıların Türkleşme politikasında Balkan Savaşı ile birlikte “ittihad-ı anasır” düşüncesinin artık bir hayal olma gerçeği etkili olacaktır. Bu hayal kırıklığı ile Osmanlılık son bulmuştur. Bunun yerine Türk unsurunu vurgulayan milliyetçilik bir ideolojik bağlanma olarak ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik Balkan Savaşı’ndan sonra Türk aydın zümresi arasında yayılmış, kentlerde ve kasabalarda kitleselleşmiş, geniş bir kesimi peşinden sürüklemiştir. İttihatçılar “ulus” yaratmaya çalışmışlardır.

Siyasal yaşamda meydana gelen değişimler eğitime yansımıştır. Eğitim kurumları yalnızca sosyalleşme, bilgi ve beceri kazandırma yerleri değil, aynı zamanda etkin bir şekilde resmî ideolojilerin aktarıldıkları kurumlar olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde siyasal kültür açısından II. Abdülhamid dönemine göre derin bir değişim meydana gelmiştir. Dinsel bir kutsallıkla padişaha yöneltilen itaat ve sadakat yerine, ulusal ve yasal meşruiyeti olan “vatan, millet, kanun ve devlet”e itaat ve sadakat öne çıkmıştır. Görünüşte bir ideoloji olarak Osmanlıcılığın yeğlendiği izlenimi verilse de II. Abdülhamid dönemindeki “İslâm-Türk Sentezi”, “Türk-İslâm

²⁹ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*,

³⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal...*, C.3,

Sentezi”ne dönüşmüş Türklük ve Türk milliyetçiliği vurgusu hâkimiyet kazanmıştır. Ziya Gökalp’in “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” sloganı İttihat ve Terakki’nin parti ideolojisi olmuştur. Bu dönem, “Türk-İslâm Sentezi” söylemini ve militer bir ulusçuluğu içinde barındırmıştır. “para-militer” nitelikte dernekler (Osmanlı Güç, Genç, İzcilik dernekleri gibi) kurulacak, resmî okul ve kurumlarda üye olmak zorunlu tutulmuştur. II. Meşrutiyet’le birlikte “Hürriyet’in ilanı” ilk kez millî bir bayram sıfatıyla kutlanmış, o gün okullar tatil edilmiştir.³¹

İttihat ve Terakki döneminde, resmî tarih yeniden yazılmış ve iktidar meşrulaştırılmıştır. Okul yalnızca devletle birlikte Parti’nin ideolojik aygıtı haline getirilmiştir. Kendi ideolojisini uygulamak için Parti’ye ait özel okullar açmış, ders programları yapmışlardır. 31 Mart olayı irtica hareketi olarak değerlendirilmiştir. Öğrenciler okula, sınıflara girip çıkarken II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi “Padişahım çok yaşa!” diye bağırarak yerine, ilahiler ve “vatan-millet” manzumeleri, şarkıları ve marşları söylemişlerdir. Ders kitaplarında yakın siyasi tarih Jön Türklerin eylemleri ile İttihat ve Terakki iktidarını meşrulaştırıcı bir tarzda anlatılmış, II. Abdülhamid öğrencilere “müstebit” bir padişah olarak tanıtılmıştır. Ders kitaplarında vatan, millet, devlet, anayasa, meclis, seçim, yasa, mahkeme gibi kurumlar kutsallaştırılmış, laik/katılımcı yurttaş kültürü aktarılmaya çalışılmıştır. Vatan, “hür ve müstakil vatan” ve “esir vatan”, millet de “hür Osmanlılar”, “esir Osmanlılar” olarak ikiye ayrılmıştır. Vatana, Millete ve Devlete (Parti) itaat ve sadakat eğitim yoluyla aşılanmıştır. Öğretmenler resmi ideolojinin militanı olarak görülmüştür. II. Meşrutiyet’in bir diğer yeniliği ilkokullar zorunlu, parasız ve masrafların devlet tarafından karşılanması prensibi kabul edilmiştir.³²

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk ortaya çıktığı dönemde yönetimdeki bozulmanın nedeni olarak halkı görmüş, halkın cahilliğinden dolayı devrimin bürokrasi ve militer çevreler gibi seçkin bir eğitimliler tarafından yapılabileceğini düşünmüştür.³³ II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kendini toplumu eğitime, aydınlanma ve ona doğru yolu göstermekle yükümlü bir teşkilat olarak görmüştür. Türkleri en azından eğitim ve iktisadi refah bakımından gayrimüslimlerin seviyesine getirmeyi amaçlamıştır. Müslüman Türk unsurun kültürel seviyesini yükseltmek

³¹ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2008.

³² Alkan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda...*,

³³ Erkan Tural, “Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk’ün Düşün(dür)düğü”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 1 Mart 2004.

istemış ve özel okullar açmaya çalışmışlardır. Eğitim için ihtiyaç duyulan parayı temin etmek için halkı para vererek destek olmaya özendirmiştir. İttihatçılar eğitimi toplumun tabanına yayarak, cehaleti yenebileceklerini düşünmüşlerdir. Ayrıca tasarladıkları topluma ulaşmak için eğitimi etkili bir araç olarak görmüş ve geleceğin vatandaşlarına yönelik “toplumsal mühendislik” kaygıları çerçevesinde düzenlemeler yapmışlardır.³⁴

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ise İttihatçıların Müslüman-Türk unsuru girişimciliğe yöneltme ve Müslüman-Türk işadamlarının oluşması için oluşturdukları çaba bazı iş sahalarının el değiştirmesine yol açmıştır. Ermeni tehciri ile doğan boşluk Müslüman-Türk girişimcilerce doldurulmuştur. Gayrimüslimlere uygulanan yaptırımlarla Müslüman-Türk tüccara rakiplerini tasfiyede büyük kolaylık sağlanmıştır. İttihat ve Terakki’nin önyak olması, üreticiyi, esnafı, tüccarı örgütleyerek milli ticaretin doğuşuna ortam hazırlamıştır. Nitekim 1914-1918 yılları arasında faaliyete geçen milli anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türk eşraf tarafından kurulmuştur. İttihatçı dönemde de Osmanlı ekonomisinin önündeki en büyük engellerden biri kapitülasyonlar olmuştur. İttihatçıların milli iktisat ve koruma politikalarının sonucu olarak I. Dünya Savaşı’nın başlamasından sonra 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere 9 Eylül 1914 günlü irade ile kapitülasyonlar kaldırılmıştır. 13 Aralık 1914 tarihinde de yabancı şirketlere tanınan ayrıcalıklara son verilmiştir. Ticari işlemlerin ve yazışmalarda Türkçe kullanılması zorunlu hale getirilmiş ve Müslüman istihdamı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca mesleki okullar ve gece dersleri açılarak, o güne kadar yabancıların ve gayrimüslimlerin tekelinde olan bazı iş kollarında Müslüman Osmanlıların istihdamı sağlanmıştır.³⁵ İttihat ve Terakki özlemini duyduğu kalkınmayı gerçekleştirecek sermayeden yoksundu. I. Dünya Savaşı’nda kalkınmayı gerçekleştirmek için “Milli İktisat” ilkeleri doğrultusunda “Milli Sermaye” vurgusu yapılmış, tarafsız ve müttefik ülke sermayelerinden de vazgeçilmemiştir. Küçük çaptaki girişimlerde yerli sermayeye öncelik tanınmış, geniş ölçekli girişimlerde ise yabancı sermaye ile “milli sermaye”nin ortaklığı önerilmiştir. Bu dönemde savaş nedeniyle düşman devletlere ait bazı stratejik işletmelere el konulmuş, yabancı şirketlerin elinde bulunan limanlar,

³⁴ Ercan Uyanık, “II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik aracı olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918)”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 42, sayı 2 Haziran 2009.

³⁵ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*,

demiryolları satın alınarak millileştirilmiştir.³⁶ Ayrıca “usul-ı himaye” milliyetçiliğin bir göstergesi olarak ele alınmış, koruyucu dış politika sanayileşmeye yönelik bir iktisat politikası olarak I. Dünya Savaşı ortasında benimsenmiştir. Bu doğrultuda gümrükler yeniden düzenlenmiştir. İttihatçılar için yeni gümrük tarifeleri dışa karşı siyasal ve iktisadi bağımsızlığın kazanılması anlamına gelmiştir. Milli iktisat politikası doğrultusunda koruyucu bir dış ticaret politikası uygulanmıştır. İttihat ve Terakki’nin ekonomik alanda dikkat çeken uygulamalarından biri de milli nitelikte banka kurma girişimleridir. Nitekim Milli iktisat görüşleri ulusal bankacılığı ön plana çıkarmıştır.³⁷ Ayrıca 14 Aralık 1913’te Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati yayınlanmıştır. İttihatçılara göre Osmanlı Devleti tarım ülkesi olmakla birlikte geliştirilebilecek sanayi kolları asla ihmal edilmemeliydi. Bu doğrultuda sanayi istatistikleri düzenlenmiş, Avrupa’dan sanayi uzmanları getirilmiş, Avrupa’ya işçi gönderilmiştir.³⁸ İttihat ve Terakki II. Meşrutiyet döneminde kooperatifçiliğe önem vermiştir. Buradaki temel amaç; ticaretin yabancı ve gayrimüslim ellerden alınıp Müslüman Türk unsura devri, tüketimin fiyat artışlarından ve spekülasyonlardan korunması ve ihracata yönelik üreticinin piyasaya örgütlü bir biçimde çıkmasıdır.³⁹

I. Dünya Savaşı’nda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri savaşın finansmanıdır. İttihatçılar I. Dünya Savaşı’nı üç şekilde finanse etmişlerdir. Bunlardan ilki olağanüstü vergilerin konulması idi. Bu vergiler savaş vergileriydi. İkincisi ise savaş yıllarında barışta ödenmek üzere halktan gönüllü bir biçimde borç alınması yani tahvil ve bono çıkarılmıştır. Son olarak da para basarak devlet giderlerini karşılama yoluna gitmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin bastığı kağıt paralar % 400’e varan bir enflasyona yol açmıştır.⁴⁰

Osmanlı Devleti’nin savaşa katılmasından kısa süre sonra da temel besin maddeleri darlığı baş göstermiştir. İş gücünün silah altına alınması tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir. Çünkü silah altına alınanların % 80’i tarım ile ilişkili insanlardı. Bunun üzerine tarımsal üretimi artırmak için çeşitli önlemler alınması

³⁶ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*,

³⁷ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994 ; Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2016

³⁸ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*,

³⁹ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*,

⁴⁰ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*, ; Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan....*,

yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda alınan en önemli önlemlerden biri Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Cepheye sevk edilmeyen gayrimüslim amele taburlarından ve kadınlardan ziraat alayları ve çiftçi taburları oluşturulmuş, kırsal nüfus tarım mükellefiyetine tabi tutulmuştur. Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu'na riayet etmeyenler çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Vilayet ve müstakil livalarda Zer'iyyat Heyeti oluşturularak denetimler sayesinde tarımsal üretim artırılmaya çalışılmıştır. Savaş döneminde erkek nüfusunun cepheye sevk edilmesiyle işgücü açığını kapatmak amacıyla kadınlar çalışma hayatına çekilmiş, Cemiyet-i İslamiyyesi kurulmuştur.⁴¹

Savaşın başlamasından sonra Anadolu demiryolları asker sevkine ayrıldığından bu hatlarda buğday ve un taşımacılığı yapılamamış, tüccarın elindeki un stoklarına da ordu tarafından el konulmuştur. Ordunun ihtiyacını karşılamak için tekalif-i harbiye adı altında koyun, patates, fasulye, nohut, soğan, sadeyağ gibi maddelerin % 25'ine el konulmuştur. Savaş döneminde iâşe işleriyle uğraşmak, halkın ve ordunun temel tüketim maddelerini sağlamak, piyasada istif edilmiş maddeleri saptamak ve gerektiğinde el koyarak fiyatların aşırı ölçüde yükselmesini önlemek için Havayic-i Zaruriyye Komisyonu kuruldu. Fakat komisyon başarılı olamamış, bunun üzerine Kara Kemal başkanlığında İstanbul'da Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye örgütü kuruldu ve amacı İstanbul'un iâşesini sağlamaktı. Bu örgütün arkasında da Kara Kemal'in denetlediği Esnafılar Cemiyeti yer almıştır. Savaş döneminde esnaf kuruluşları desteklenmiş, gayrimüslim ticaret erbabının karşısına Müslüman esnafı çıkarılmıştır. Merkez ve taşrada da 23 Temmuz 1916 tarihli İâşe Kanun-ı Muvakkati'yla Osmanlı toprakları iâşe bölgelerine ayrılmıştır.⁴² Ayrıca savaş ekonomisinin öncelikli sorunu olan iâşe işlerini yönetmek ve koordine etmek için İâşe Nezareti kuruldu. Başına da Milli İktisatın bilfiil uygulayıcısı olan Kara Kemal getirilmiştir.⁴³ Savaş döneminde karşı karşıya kalınan durumlardan biri de fiyatların yükselmesi ve enflasyondur. Ayrıca kaçakçılık artmış ve savaş döneminde sabit gelirli memur ve asker yoksullaşırken harp zenginleri denilen bir kesim ortaya çıkmıştır. Böylece geleneksel Osmanlı toplum yapısı bozulmuştur.⁴⁴

⁴¹ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, ; Eldem, *Harp ve Mütareke...*; Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan...*,

⁴² Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, ; Eldem, *Harp ve Mütareke...*,

⁴³ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, ; Eldem, *Harp ve Mütareke...*; Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan...*,

⁴⁴ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*,

1913-1918 arası dönemin bu ekonomik ve sosyal altyapısı üzerinde İttihatçıların ülkenin içinde yaşadığı savaş koşullarında özellikle iç politik alanda önemli tasarruflar oluşturacaktır. Bu dönem merkezi ve idari yapıda yeni bir düzen oluşturma faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu süreçte merkez çevre ilişkileri de önem taşımaktadır. Özellikle ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinin içinde barındırdıkları yapısal özelliklerinden ve dış politik baskılardan kaynaklı ürettiği sorunlar İttihatçılardan uğraşmak durumunda kaldıkları temel sorunlar olmuştur. 1913 sürecinden başlayarak merkezi bir devlet kurma çabası içindeki bu kadrolar çevrenin merkez denetiminde kalması, kontrolü için pek çok siyasi tasarrufta bulunacak, savaş koşullarında asayiş ve güvenlik tedbir ve tasarrufları İttihatçı iktidarın taşrayı kontrol etmeye dönük çabalarına yol verecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

URFA'DA NÜFUS, SOSYAL, EKONOMİK VE İDARİ YAPI 1913-1918

1.1. Demografik Yapı

Toplumların dönüşmesinde nüfus önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları merkezileşmenin gerekliliğine yol açan etkiler sonucunda oluşmuştur. Devletin gelir kaynaklarını ve bu şekilde askeri gücünü kayıt altına alma ihtiyacı 1800'lü yılların başlarında bir zorunluluk olarak belirmişti. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831'de II. Mahmut devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yapılmıştı. Bu nüfus sayımının yapılması toprak ve mülk yazımı vesilesiyle değil, doğrudan doğruya nüfus sayımı amaçlı yapılmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni bir ordunun kurulması düşünülmüştü. Yeni ordunun kurulması için yeni vergi kaynaklarının bulunması ve askerlik yapabilecek halkın sayısının belirlenmesi gerekiyordu.⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1831'den sonraki nüfus sayımı 1844'te yapılmış, bu sayımdan sonra Osmanlı nüfusu ile ilgili yeni bilgiler elde edilmişti. 1866 yılında Tuna vilayetinde (kısmen Irak'ta da) bir sayım yapıldı. Vali Mithat Paşa'nın denetiminde 1866'dan 1873'e kadar gerçekleştirilen ve olağan verilerin yanı sıra cevaplayanların mesleklerinin ve mal varlıklarının da kaydedildiği (kadınlar hala kaydedilmiyordu) bu sayım, belki de bütün Osmanlı sayımları arasında en kapsamlı olanıdır. Osmanlı idaresi, imparatorluğun toplam nüfusuna dair eksiksiz ilk dökümü

⁴⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 3. Bs., Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2010, s. 10.

Tuna vilayeti sayım sonuçlarının yayımlanmasından on yıl sonra, 1294 (1877/1878) yılındaki imparatorluk salnamesinde yayımlanmıştı.⁴⁶

1881'de başlayan sayım girişimi padişaha ciltli bir el yazması halinde 1893'te sunuldu. 1893'te yayımlanan bu nüfus kayıtları, Osmanlı nüfusuyla ilgili 19.yüzyılda derlenmiş en eksiksiz ve güvenilir rakamları vermektedir.⁴⁷ Değişik tarihlerde yapılan bölgesel veya genel nüfus sayımlarıyla, kayıtların güncel tutulmasına çalışılmıştır.⁴⁸

Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Urfa'nın, kuzeyinde Diyarbakır, doğusunda Musul vilayeti ve Mardin, güneyinde Zor sancağı ve Rakka kazası, batısında Bâb, Münbiç, Antep ve Pazarcık kazaları bulunmaktadır. Merkez liva olan Urfa şehri Halep'in yüz doksan kilometre kuzeydoğusunda ve kırk iki saat uzağındadır. Urfa, Birecik, Rumkale ve Harran isimlerinde dört kazadan ibarettir.⁴⁹ Daha sonraki dönemlerde Urfa'nın sınırları ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır.

İlk Osmanlı nüfus sayımında Urfa nüfusu yer almamıştır. Urfa Sancağına ait ilk derli toplu nüfus verileri, 1864-1867 yılları arasında Halep'te valilik yapmış olan Ahmet Cevdet Paşa'ya aittir. Diğer nüfus verileri Halep Vilayeti Salnamesi ile Kamil Bali'den elde edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa nüfusları hane itibarıyla vermiştir. Buna göre Urfa sancağının tahmini nüfusu 111.096'dır. Urfa'nın 1867- 1914 arası nüfusu tablolar halinde çeşitli kaynaklarda yer almıştır.⁵⁰

Osmanlı nüfusunun son kez sayıldığı 1905-1906 sayımı, hem teknik, hem de siyasal nedenlerle yapılmıştı. Osmanlı yetkilileri önceki sayımın sonuçlarından hoşnut değildi. Irak ve Arap Yarımadası gibi bazı bölgelerin nüfusu noksan sayılmış, Irak'ta iki ile üç milyon insanın kayıt dışı kalmasından yakınılmış, bunun Müslümanların çıkarına ve devlet hazinesine zarar getirdiği düşünülmüştü. Bu

⁴⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 76-79.

⁴⁷ Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s.106-110; Nuri Akbayan, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1238-1246.

⁴⁸ Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, 2012, s. 183

⁴⁹ 1324 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, Halep, Halep Vilayet Matbaası, 1324, s. 410; 1326 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, Halep, Halep Vilayet Matbaası, 1326, s. 404

⁵⁰ Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2007, s.67-69.; Eroğlu Cengiz, Babuşoğlu Murat, Köçer Mehmet, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara, Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012, s. 239-251.

dönemde siyasal gelişmeler de bu sayımın yapılmasında etkili olmuştur. Rumlar, Bulgarlar, Sırp ve daha az bir oranda da Makedonya ve Trakya'daki Ulahlar arasında milliyetçi mücadeleler meydana gelmiş, Bulgar, Rum ve Sırp cemaatlerinin milliyetçi liderleri kendi cemaatinin sayısal çoğunluğa sahip olduğunu iddia etmiştir. Bâbıali, nüfus savaşına son vermek üzere, yerel cemaatlerin temsilcilerinin katılımı ve desteğiyle yeni bir sayım yapılmasına karar verdi. Sayım üç ayda bitirilecekti. Kaydedilen her kişiye "Tezakir-i Osmaniyye"; yani bir kimlik kartı verilecekti. Sayım maliyeti kimlik kartı karşılığında kesilecek bir ücretle tazmin edilecekti.⁵¹

1905-1906 yılı sayımlarında ise Urfa nüfusu 155.000 olup, erkek ve kadın olacak dökümü şu şekilde idi.

Tablo 1.1: 1905-1906 Nüfus Sayımı

	Zükur (Erkek)	İnas (Kadın)	Toplam*	%
İslam	75.035	60.724	144.962	87.58
Ermeni	7.003	6.517	13.520	8.72
Rum	10	7	17	0.01
Rum Katolik				
Ermeni Katolik	499	435	934	0.60
Protestan	750	791	1.541	0.99
Latin	23	14	37	0.02
Maruni				
Süryani	1.022	788	1.810	1.16
Yahudi	373	338	711	0.45
Keldani	200	205	405	0.26
Samiri				
Kıpti	158	108	266	0.17

⁵¹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s.111

*Tabloda yer alan toplam ve yüzdelik oranları tarafımızdan eklenmiştir. EK.1 1321 Nüfus Tahriri

Teba'a-i Ecnebiye				
Yekun (Toplam)	85.073	69.927	155.000	

Kaynak: *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi*, T947, s. 45-46.

1906 nüfus sayımı istatistik cetveline göre Müslümanların toplam nüfusu 135.759 olup, gayrimüslim nüfus ise 18.975'tir. Buna göre Müslümanlar nüfusun % 87,58'ini oluştururken gayrimüslimler nüfusun % 12,42'sini oluşturmuştur.

1906 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Urfa'nın nüfusu ise şu şekildedir:

Tablo 1.2: 1906 Halep Vilayet Salnamesine Göre Urfa Nüfusu

	İnas (Kadın)					Zükur (Erkek)					Yekun (Toplam)
	Urfa	Birecik	Rumkale	Suruç	Harran	Urfa	Birecik	Rumkale	Suruç	Harran	
İslam	24.799	11.381	11.142	9.325	2.304	27.102	11.719	12.984	9.397	1.932	122.085
Ermeni	5.642	452	398	33		5.849	499	501	30		13.404
Ermeni Protestan	546	104				524	114				1.288
Ermeni Katolik	130	164				148	175				617
Süryani Kadim	777					1.127					1.904
Süryani Protestan	92					118					210
Süryani Katolik	90					109					199
Keldani	197					193					390
Latin	13					19					32
Yahudi	243	21				241	28	2			535
Yekun	32.529	12.122	11.540	9.358	2.304	35.430	12.535	13.487	9.427	1.932	140.664

Kaynak: *1324 Halep Vilayet Salnamesi*, Halep, Halep Vilayet Matbaası, 1324s.413-437.

Anlaşıldığı üzere 1906 nüfus sayımı ile 1906 Halep Vilayet Salnamesi verileri arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir.

Urfa'nın müstakil sancak olmasından sonra 1911-1912 yıllarına ait nüfus verileri şu şekildedir:

Tablo 1.3: 1911-1912 Yıllarına ait Urfa Nüfusu

Urfa	104.778
Birecik	33.666
Rakka	17.175
Suruç	31.554
Harran	13.259
Toplam	200.432

Kaynak: Justin McCarthy, *Population of History of The middle East and The Balkans*, İstanbul, The Isis Press, 2002, s. 202.

McCarthy, Rakka ile birlikte Urfa nüfusunu 200.432 olarak vermektedir. Oysa McCarthy başka bir eserinde aynı tarihlerdeki Urfa nüfusunu 198.079 olarak vermiştir.

Tablo 1.4: 1911-1912 Yıllarına ait Urfa Nüfusu

Müslüman	Rum	Ermeni	Suriyeli, Keldani Nasturi	Yahudi	Diğer	Toplam
173.053	2	21.280	2.697	1.002	45	198.079

Kaynak: Justin McCarthy, *Muslims and Minorities The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York and London, New York University Press, 1983, s. 110-111.

II. Mahmut döneminde Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yerine "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" adıyla bir ordu kurulmuştur. Ülkenin belli başlı gelir kaynakları yeni ordu için ayrılmış olmasına rağmen masraflar karşılanamamıştır. Ordunun asker ihtiyacını karşılamak için aranan çözüm yolu sonucu 1834'te Redif askeri teşkilatı kurulmuştur. 1843 yılında yapılan düzenleme ile Redif askerleri ordunun yedek gücü şekline getirilmiştir.⁵² Redif teşkilatı 31 Ağustos 1912 tarihinde

⁵² Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XII, (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı'ndan Ayrı Basım), 1982, s. 127-158; Musa Çadircı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi, D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt VIII-XII., 14-23 den ayrıbasım, 1975, s.63-72; Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 41-63.

müstahfız bölüklerine dönüştürülecektir. Böylece redif teşkilatı tarihe karışmış olacaktır.⁵³

II. Abdülhamit döneminde 1890 tarihinden itibaren "Hamidiye Alayları" Müşir Zeki Paşa'nın teşebbüsleriyle kurulmaya başlandı. Kuruluş amacı: 1- Merkezi otoriteyi tesis etmek, 2- Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak, 3- Aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak, 4- Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halka Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek, 5- Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu'yu korumak, 6- Panislamizm politikasını yürütmek olarak belirlenmiştir.

Bu kapsamda Erzurum- Van hattında Rus tehlikesine, Mardin- Urfa hattında da İngiltere'nin politik faaliyetlerine karşı korunmak amacıyla "Hamidiye Süvari Alayları" oluşturuldu. II. Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan hükümetler Hamidiye Süvari Alaylarını tamamen kaldırmaktansa, yeniden düzene koymayı uygun görmüşlerdir. Bu alayların adı Mahmut Şevket Paşa tarafından değiştirilerek "Aşiret Alayları" denildi. 1910 yılında yeni bir nizamname çıkarıldı. Alaylarda muvazzaf askerlik süresi 27 yıl olup, 18 yaşından 45 yaşına kadardır. 1912 yılında çıkarılan yeni nizamnamede Aşiret Alayları yeniden teşkilatlandırıldı. Aşiret Alayları birleştirilerek "Aşiret Süvari Fırkaları" meydana getirildi.⁵⁴ Urfa Aşiret Alaylarının ise 1911 yılında yapılan düzenleme ile lağvedilerek Redif Taburlarına dönüştürülmesine karar verildi.⁵⁵

Urfa aşiret alaylarının lağvı ve redif taburlarının teşkil edilmesi sürecinde nüfus tahriri yapılması uygun görülmüştür. Şuray-ı devlet⁵⁶ ve Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi'nde⁵⁷ 1911 yılında görüşülerek, kurulması planlanan bu taburlar için aşiret alaylarına ait nüfus defterlerinin nüfus idaresine teslimi ve yeni bir nüfus sayımının yapılması öngörülmüştür. Urfa aşiret alaylarına ait nüfus defterlerinde sadece erkek nüfusu yer almıştır. 1911 senesinde tahsisat olmadığı için nüfus sayımı

⁵³ Abdülkadir Özcan, "Redif", *DİA*, C.34, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s. 383-384.

⁵⁴ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 21-65; Bayram Kodaman, "Ermeniler, Aşiret Süvari Alayları ve II. Abdülhamid", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, 2010, s. 1-12.

⁵⁵ *BOA.Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR)*, 49/27, 15 Eylül 1327 [28 Eylül 1911].

⁵⁶ *BAO,Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 003980/298444, 6 Kânûn-ı Evvel 1327 [9 Aralık 1911].

⁵⁷ *BOA.DH.SN.THR.*, 49/27, 15 Eylül 1327 [28 Eylül 1911].

yapılamamış, 1912 senesine bırakılmıştır. Yeni nüfus sayımı için defterler gönderilmiş, yüz bin kuruşluk tahsisat talep edilmiştir.⁵⁸

Osmanlı nüfus sayımı, yazımı ve kayıt tutulması genel olarak nüfusun defterlere kaydedilmesi anlamına gelmektedir. 1914 yılında yapılan tek nüfus sayımı dışında kalan bütün sayımlar aslında nüfusun yazımı, yani nüfusun defterlere kaydedilmesini içermektedir. Bu yüzden yapılan sayımlardan hiçbirisi bir yıldan daha az bir sürede bitirilememiştir.⁵⁹

1914 nüfus istatistikleri; 1905/1906 sayımı rakamlarından yararlanarak hazırlanmıştır. 1906 ve 1914 yılları arasında kayıtlara geçen doğum rakamların eklenmesi ve ölüm rakamlarının çıkarılmasıyla hesaplanmıştır.⁶⁰ Tam bir ölçüme dayanmayan bu sayım Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce 14 Mart 1914'te yayımlandı.⁶¹ Hicaz, Yemen, Musul, Bağdat, Basra vilayetleriyle Cebel-ü Lübnan, Asir ve Medine-i Münevvere sancaklarında nüfus yazımı icra edilmediğinden bu vilayet ve sancaklar istatistiklere dahil değildir. Bunun dışında Doğu vilayetlerinin bir kısmında bulunan göçebe aşiretler, dağlık bölgelerde yaşayan Kürtler, kayıt ve tescil olunamadığından bir kısım Müslümanlar, Hakkari sancağında aşiret halinde yaşayan bir takım Nasturiler istatistik dışında kalmış ve bu tür nüfusun en fazla Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamûretülaziz (Elazığ) vilayetleri dahilinde

⁵⁸ Söz konusu veriler BOA, DH.SN.THR, 49/27 kataloglarında mevcut olup, aşağıda belirtilen BOA, DH.SN.THR, kataloglarından derlenmiştir; BOA, DH.SN.THR., 44/64, 4 Teşrîn-i Evvel 1327 [17 Ekim 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 15 Mayıs 1327 [28 Mayıs 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 12 Temmuz 1327 [25 Temmuz 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 15 Eylül 1327 [28 Eylül 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 20 Eylül 1327 [3 Ekim 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 20 Eylül 1327 [3 Ekim 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 5 Teşrîn-i Sâni 1327 [18 Kasım 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 14 Kânûn-ı Sâni 1327 [27 Ocak 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 19 Kânûn-ı Evvel 1327 [1 Ocak 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 7 Kânûn-ı Sâni 1327 [20 Ocak 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 10 Kânûn-ı Evvel 1327 [23 Aralık 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 21 Haziran 1327 [4 Temmuz 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 4 Temmuz 1327 [17 Temmuz 1911]; BOA, DH.SN.THR, 47/77, 12 Şubat 1328 [25 Şubat 1913]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 17 Mayıs 1328 [30 Mayıs 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 26 Mayıs 1328 [8 Haziran 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 15 Mayıs 1328 [28 Mayıs 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 15 Mayıs 1328 [28 Mayıs 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 27 Mayıs 1328 [9 Haziran 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 19 Eylül 1328 [2 Ekim 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 6 Teşrîn-i Evvel 1328 [19 Ekim 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 19 Eylül 1328 [2 Ekim 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27, 6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912].

⁵⁹ Çimen, "Sayım, Kayıt...", s. 198.

⁶⁰ Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 399

⁶¹ Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.: 9, (1978), p. 336.

bulunduğundan bu vilayetlerde kayıt dışında kalan nüfus ayrıca belirtilmiştir.⁶² 1914 senesi istatistiklerinde Urfa nüfusu aşağıdaki şekilde yayınlanmıştır.⁶³

⁶² Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistikî*, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1336, s.2.

⁶³ Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistikî*, s.28; Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 384.; Stanford J. Shaw, "Ottoman Population Movements During The Last Years Of The Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks" *The Journal Of Ottoman Studies* I, 1980, s. 198.; Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 69. ; Aydın Fahmettin, *Urfa İlinin İnanç Coğrafyası* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1997, s. 106; Bkz. Ek 2. 1330 Senesi Nüfus İstatistikî (Urfa Livası)

Tablo 1.5: 1914 Nüfus Sayımına Göre Urfa Nüfusu

Esami-i Vilayat Liva ve Kaza	Yekun	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik	Ermeni Katolik	Protestan	Latin	Süryani
Urfa Sancağı Merkez Kazası	89.386	69.526		13.995	817		1.084	1.597	39	2.328
Birecik Kazası	28.720	27.085		1.071	48		461	55		
Rakka Kazası	14.652	14.638	2	12						
Suruç Kazası	26.919	26.824		83			12			
Harran Kazası	11.311	11.311								
Urfa Sancağı Toplam	170.988	149.384	2	15.161	865		1.557	1.652	39	2.328

Kaynak: Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1336, s.2

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 1914 istatistiklerinde Urfa'daki Müslüman nüfusun 149.384 olduğu görülmektedir. Buna göre Müslümanlar, Urfa nüfusunun % 87,37'sini oluşturmaktadır. Ermeniler, gayrimüslimler içinde en yüksek nüfus oranına sahip olan azınlıktır. Urfa'da 18.370 Ermeni, Ermeni Katolik ve Protestan yaşarken, bu sayı toplam nüfusun % 10.74'ünü oluşturmaktadır.⁶⁴ Musevi sayısı 865'tir. Buna göre Musevi nüfusu toplam nüfusun % 0,505'ini meydana getirmektedir. Latinlerin nüfusu 39 ile toplam nüfusun % 0,022'sini; Süryanilerin nüfusu 2.328 kişi ile toplam nüfusun % 1,361'ini oluşturmaktadır. Tabloya bakıldığında Urfa'da 2 Rum yaşamaktadır ve bu iki kişi Urfa nüfusunun % 0,001'ine denk gelmektedir. Yukarıdaki veriler göz önüne alındığında Gayrimüslimler Urfa nüfusunun % 12.63'ünü meydana getirmişlerdir.

1914 Urfa nüfusu ile ilgili diğer bir önemli kaynak Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan nüfus istatistikleridir. Bu istatistiklere göre Urfa nüfusu aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir:

⁶⁴ 1914 nüfus sayımında Ermeni, Ermeni Katolik diye belirtilirken, Protestan kısmında Ermeni yazmamaktadır. Fakat Esat Uras, Ermeni nüfusunu hesaplarken Protestanları Ermeni nüfus içerisinde göstermiştir. Tablo yorumlanırken aynı yöntem uygulanmıştır. Bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, Yeni Matbaa, 1950, s. 144-145.

Tablo 1. 6: ATASE Kaynaklarına Göre 1914 Urfa Nüfusu

İcmal (Özet)	Yekun		İslam		Rum		Ermeni		Yahudi		Ermeni Katoliği		Protestan		Latin		Süryani		Ecnebi		Urfa Sancağı
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Esamisi (İsimler)
81.512	41.395	40.117	32.006	30.735			399	6.627	399	385	561	511	730	799	23	14	1.184	1.011	40	35	Urfa Sancağı
28.126	14.013	14.143	13.204	13.326			513	552	30	18	236	225	30	22							Birecik
26.323	13.420	12.903	13.377	12.864			38	37			5	2									Suruç
11.311	5.828	5.483	5.828	5.483																	Harran
14.342	6.611	7.731	6.599	7.729	2		10	2													Rakka
161.644	81.267	80.377	71.014	70.137	2		7.013	7.218	429	403	802	738	760	821	23	14	1.184	1.011	40	35	Yekun (Toplam)

Kaynak: Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C.1, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, s.651.

1914 Urfa nüfusu ile ilgili kaynaklar incelendiğinde; Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti'nin yayımlamış olduğu Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiklerindeki Urfa nüfusu ile Genelkurmay Başkanlığı'nın yayımladığı istatistikler arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Dâhiliye Nezareti'nin yayımladığı nüfus istatistiklerinde Urfa'nın toplam nüfusu 170.988, Genelkurmay Başkanlığı'nın yayımladığı istatistiklerde Urfa nüfusu 161.644 olarak yayımlanmıştır. Arada 9.344 fark bulunmaktadır.

Tablo 1.7: Ermeni Patrikhanesi'nin Nüfus Sayımı (Şubat 1913- Ağustos 1915)

İdari Birim	Yerleşim	Nüfus	Kilise	Manastır	Okul	Öğrenci	Göçmen
Urfa	10	38.680	6	6	20	?	?
Birecik	2	1.600	2	-	?	?	?
Rumkale (Hromgla)	4	1.460	3	2	?	?	?
Urfa Sancağı	16	41.740	11	8	20	?	?

Kaynak: Kevorkian, Raymond H., Paboudjian, Paul B., *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, İstanbul, Aras Yayınları, 2012, s. 63.

Ermeni Patrikhanesi'nin nüfus sayımı ile Dâhiliye Nezareti'nin nüfus sayımı karşılaştırıldığında arada çok büyük bir fark olduğu görülmektedir. Dâhiliye Nezareti'nin nüfus sayımında 18.370 Ermeni var iken Ermeni Patrikhanesi nüfus sayımında 41.740 Ermeni yer almaktadır. Arada çok büyük bir nüfus farkı bulunmaktadır.

1914 nüfus sayımı sonrası ortaya çıkan sorun nüfus yazımı yapılmayan yerler ile ilgilidir. Harbiye Nezareti İkmal Şubesi'ne ait yazıda nüfus yazımı yapılmamış ahali ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir;⁶⁵

"1. Merbûtan takdim kılınan defterin mütâla'asından dahi anlaşılacağı üzere Haleb vilâyetinin bilhassa havalî-i şarkiyesini teşkil eden ve arazi-i müdevvere ile bu araziye hem-hudûd olan Ma'ara, İdlîb, Bâb, Cebel-i Sem'an, Münbiç, Rakka, Birecik, Suruç kazalarıyla bunlara civar bulunan Harem, Kilis, Ayıntab, Rum Kal'a,

⁶⁵ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 28 Teşrîn-i Evvel 1331 [10 Kasım 1915].

Harran, Pazarcık, Cisir-i Şuğûr ve Antakya kazâları dahilindeki kurânın kısm-ı mühimmi gayr-i muharrer ve binâen-aleyh, ahz-ı askere gayr-i tâbi' olup miktarı altı yüz elli yedi pâreden ibarettir.

2. *Bunların bir kısmı tahrir-i atıkada mukayyed iken tahrir-i cedit esnâsında dahil-i tahrir edilmemiş ve bu suretle pek çok nüfusun mükellefiyet-i askeriye ve tahrir-e tevakkuf eden sair tekâlif-i emiriyyeden hâric kalması mûcib olmuştur.*

3. *Aşâyir-i seyyare nam ve süs verilerek hâric-i tahrir bırakılan ve hemen ekserisi müteneffizânın birer çiftliği olan kurâ-yı mezkûre ahalisi muhaberât-ı resmiye ile de sâbit olduğu üzere hiç de seyyar aşiretlerden olmayıp yazlı kışlı karyelerinde sâkin, zirâat ve felâhatla meşguldürler ve mikdarları dört yüz binden aşağı değildir.*

4. *Kurâ-yı mezkûre ahalisinin şimdiye kadar hâric ez-tahrir kalmaları evâmîr-i devlete itaatsizlikleri neticesi olmayıp belki alâkadârânın tesvîlât ve sû'-i telkinâtı eseri olduğu tahakkuk etmiştir.*

5. *Yan yana bulunan iki köyden birisinin muharrer ve binâen-aleyh ahz-ı askere tâbi' olması ve diğerinin gayr-i muharrer olması bi'n-netice hâric ez-mükellefiyet kalması gibi garâbetlerin kurâ-yı muharrere ahalisinin bi-hakkın şikâyetini mûcib olmakta ve kavânîn-i devletin seyyânen tatbik edilmemesine karşı beyan-ı hayret edilmektedir.*

6. *Nev'amâ hâric ez-hükûmet imtiyâzını hâiz olan asker bakâyâ ve firarîlerine birer melce' teşkil eyleyen kurâ-yı gayr-i muharrere ahalisinin tahrir-i nüfusları hem lâzime-i adalet ve hem de vesile-i izdiyâd-i kuvvet olduğundan dolayı bi'l-umûm Osmanlılar hakkında tatbiki muktezâ-yı kanun olan mükellefiyet-i askeriyenin bunlara da teşmili ve esnân-ı mükellefe haricinde bulunanların bile celbine mecburiyet his olunduğu bir zamanda yüz binlerce nüfusun dahil-i mükellefiyet edilmek suretiyle kuvve-i umumiyenin tezyidi esbâbının istikmâline müsaade buyurulması ma'rûzdur." Yazının ekinde altıncı kolordu ahz-ı asker heyeti tarafından hazırlanan, yazımı yapılmamış olan 657 köye ait defter ekte yer almıştır.⁶⁶*

Altıncı Kolordu ahz-ı askeri (asker alma) reisi tarafından Dördüncü Ordu Kumandanlığına nüfus kaydı yapılmamış insanların sayısının büyüklüğünü gösteren bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda; nüfus yazımı yapılmamış insanların kaydı yapıldığı takdirde bir kolordu teşkil edecek nüfusun elde edilmiş olacağı belirtilmiştir.⁶⁷ Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa da Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda; Altıncı Kolordu asker alma riyasetinden gönderilen defterlerden

⁶⁶ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 28 Teşrin-i Evvel 1331 [10 Kasım 1915].

⁶⁷ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 22 Teşrin-i Evvel 1331 [4 Kasım 1915].

anlaşıldığı gibi 657 köyün yazımı yapılmamış olduğunu ve sayılarının 400.000'e yakın olduğunu belirtmektedir.⁶⁸ Dâhiliye Nezareti tarafından hazırlanan layihada da nüfus yazımları yapılmayan köylerin kayıtlarının yapılması ve askeri yükümlülüklerin uygulanması gerektiği belirtilmiştir.⁶⁹ Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi'nden Halep Vilayeti ile Urfa Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda; Birecik, Suruç, Rumkale ve Harran kazalarında yazımı yapılmamış nüfusun kaydı için ne kadar tahsisata ihtiyaç duyulduğu yazılmıştır.⁷⁰ Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda da Halep vilayetinin doğusunda yazımı yapılmayan köylerin nüfusunun 400.000'e yakın olduğu ifade edilmiştir.⁷¹ Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi tarafından Sadarete gönderilen yazıda Suriye ve Halep vilayetleri ile Urfa Mutasarrıflığı'nda yapılması düşünülen nüfus yazımı için 380.000 kuruşluk tahsisat istenmiş, ayrıca Halep ve Suriye vilayetleri ile Urfa sancağında yapılacak masraflara ait dökümün yer aldığı cetvel de ayrıca hazırlanmıştır.⁷² Urfa Mutasarrıfı Fethi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta; Suruç ve Birecik kazaları dışında nüfus yazımı haricinde kaza olmadığı, fakat bu iki kazada kayıtsız nüfusun olduğu tahmin edildiği ifade edilmiştir. 1913 senesinde teşebbüs edilen Harran kazasının nüfus yazımı için birkaç defa komisyon gönderilmiş, ahalinin cehaleti ve seyyar bulunmaları dolayısıyla sayımın layıkıyla muvaffakiyet sağlanamamıştır. Bilhassa Suruç ve Harran ahalisi o sırada çölde olduklarından ancak ilkbaharda geri döneceklerdir. Bundan dolayı her kaza için ikişer yazım heyeti oluşturularak, dört ay süreyle vazifeyi ifa etmek için 108.600 kuruş masraf olacağını yazmıştır.⁷³ Urfa Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda; 1906'da Birecik kazasında, 1913'te de Suruç kazasında nüfus yazımının yapıldığını, seferberlikten sonra Birecik'te kadın erkek 4.500, Suruç'ta ise 1.000'e yakın yazımı yapılmamış nüfus bulunduğunu, her iki kazada 3.000 kadar kaydı yapılmamış kişinin olduğu tahmin edilmiştir. Yeniden nüfus yazımının yapılması için 72.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu ve nüfus yazımının dört ayda tamamlanabileceği belirtilmiştir. Ayrıca yazımı yapılmamış ahali göçebe hayatı yaşadığından yazım sırasında yer değiştirdikleri, miktarı örtülü ödenekten

⁶⁸ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 5 Eylül 1331 [18 Eylül 1915].

⁶⁹ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 28 Teşrin-i Evvel 1331 [10 Kasım 1915]

⁷⁰ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 25 Teşrin-i Sâni 1331 [18 Aralık 1915]; BOA, DH.SN.THR, 72/65. 12 Kânûn-ı Evvel 1331 [25 Aralık 1915].

⁷¹ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 21 Teşrin-i Sâni 1331 [4 Aralık 1915].

⁷² BOA, DH.SN.THR, 72/65. 18 Kânûn-ı Evvel 1331 [31 Aralık 1915]; BOA, DH.SN.THR, 72/65. 18 Kânûn-ı Sâni 1331 [30 Ocak 1916].

⁷³ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 19 Kânûn-ı Evvel 1331 [1 Ocak 1916].

karşılanmak suretiyle nüfus yazımı yapılmamış ahaliyi haber verecek adamların istihdam edilmesi, bu kişiler vasıtasıyla elde edilecek bilgiler doğrultusunda, çarşı ve pazara gelen vesikasızların yakalanıp, derhal kayıtlarının yapılmasının münasip olduğu yazılmıştır.⁷⁴

"1332 senesi Dahiliye Nezareti Bütçesine Haleb, Suriye vilayetleri ile Urfa sancağının havalı-i şarkiyesindeki kura sekenesinin tahrir-i nüfusu için 680.000 kuruş ilavesine dair kanun layıhası" Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş ve savaş durumu sebebiyle nüfus yazımının mümkün olmayacağı düşünülmüş ve reddedilmiştir.⁷⁵

Halep Vilayeti ile Urfa Mutasarrıflığı'nda yazımı yapılmamış yerlerin kaydının yapılması için Dâhiliye Nezareti'nin 1916 bütçesine bir milyon kuruş ilavesi için geçici bir kanun hazırlanmış ve Sadarete de bildirilmiştir.⁷⁶ Fakat Cemal Paşa ile yapılan müzakereden sonra nüfus yazımı ertelenmiştir.⁷⁷ Daha sonra gönderilen müzekkerede ise nüfus yazımının yapılmayacağı belirtilmiştir.⁷⁸

Birinci Dünya Savaşı sürerken, ABD Başkanı Wilson barış koşullarıyla ilgili önerilerini 8 Ocak 1918'de Kongre'de okuduğu 14 maddelik bildiride özetlemiştir. Bu ilkelerde Osmanlı Devleti ile ilgili olan 12. maddede "*Bugünkü Osmanlı Devletindeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Osmanlı yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır.*" denilmiştir.⁷⁹

Amerika Başkanı Wilson'un yayımladığı ilkelerde; Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli milletlere yer verilmiştir. Osmanlı Devleti Wilson ilkeleri çerçevesinde topraklarında yaşayan milletlere yönelik ileri sürülecek tekliflere karşı gerekli önlemleri almak için harekete geçmiştir. Bu amaçla kimlerin hangi bölgelerde ne kadar nüfusa sahip olduğu tespit edilmek istemiştir. Bunun için Osmanlı vilayetlerinin her birinde yaşayan ahalinin kavmiyet ve mezhep itibarı ile nüfusuna

⁷⁴ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 7 Kânûn-ı Evvel 1331 [20 Aralık 1915].

⁷⁵ MMZC, Devre 3 Cilt 2, İctima senesi 2, 24 şubat 1331.

⁷⁶ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 26 Mart 1332 [8 Nisan 1916]; BOA, DH.SN.THR, 72/65. 2 Kânûn-ı Sâni 1332 [15 Ocak 1917].

⁷⁷ BOA, DH.SN.THR, 72/65. 17 Kânûn-ı Evvel 1332 [30 Aralık 1916].

⁷⁸ BOA, DH.SN.THR, 73/24. 21 Kânûn-ı Sâni 1332 [3 Şubat 1917]

⁷⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, s.100; Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, İstanbul, İmge Yayınları, S.385-387

ait bilgi ile bu milletlerin yaşadığı yerlerin haritasıyla birlikte gönderilmesi istenmiştir.⁸⁰ Halep, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamûratülaziz, Musul vilayetleri ile Erzincan Maraş Urfa ve Zor mutasarrıflıklarına kavimlerin nüfusuna ait bilgilerin yollanması için yazı yazılmıştır.⁸¹ Bu doğrultuda Urfa Mutasarrıflığı, livâ haritası ile birlikte nüfus bilgilerini göndermiştir.⁸²

Dâhiliye Nezareti 26 Ekim 1918 tarihinde çeşitli vilayet ve livâlara acil olarak gönderdiği yazıda; vilayet veya livâ dahilinde her kazada ne kadar Türk, Arap, Kürt ve Ermeni olduğunu ve bunların ne kadarının İslam, Ortodoks, Ermeni, Katolik, Protestan, Süryani, Keldani vesaire olduğunun acil olarak şifre ile gönderilmesini istemiştir.⁸³ Urfa Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen cevabi şifreli telgraflarda nüfus ile ilgili aşağıdaki bilgiler yazılmıştır.

Tablo 1.8: 1918 Yılı Urfa Nüfusu⁸⁴

	Türk	Arap	Kürt	Ermeni	Ermeni Katolik	Ermeni Protestan	Süryani Kadim	Süryani Katolik, Protestan, Latin Katolik	Musevi	Toplam
Urfa Merkez Kazası	33.000	12.000	27.000	4.000	400	1.000	2.500	500	500	80.900
Birecik	26.000		2.000	500						28.500
Suruç	700		27.500							28.200
Harran	2.000	8.000	2.000							12.000
Toplam	61.700	20.000	58.000	4.500	400	1.000	2.500	500	500	149.600

Kaynak: BOA, *DH.ŞFR*, 602/142. 20 Teşrîn-i Sâni 1334 [20 Kasım 1918]; BOA, *DH.SN.THR*, 82/55. 19 Teşrîn-i Sâni 1334 [19 Kasım 1918]; BOA, *DH.SN.THR*, 82/55. 24 Teşrîn-i Sâni 1334 [24 Kasım 1918].

Şifre telgraf incelendiğinde Urfa merkez kazasının nüfusunun 80.900, Birecik'in toplam nüfusunun 28.500, Suruç kazasının nüfusunun 28.200, Harran

⁸⁰ BOA, *DH.SN.THR*, 81/49. 23 Teşrîn-i Evvel 1334 [23 Ekim 1918].

⁸¹ BOA, *DH.SN.THR*, 81/49. 23 Teşrîn-i Evvel 1334 [23 Ekim 1918]; BOA, *DH.SN.THR*, 82/55. 5 Teşrîn-i Sâni 1334 [5 Kasım 1918] ; BOA, *DH.SN.THR*, 82/55. 26 Teşrîn-i Evvel 1334 [26 Ekim 1918]; BOA, *Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)*, 93/44. 5 Teşrîn-i Sâni 1334 [5 Kasım 1918].

⁸² BOA, *DH.SN.THR*, 82/55. 29 Teşrîn-i Sâni 1334 [29 Kasım 1918].

⁸³ BOA, *DH.ŞFR*, 92/255. 26 Teşrîn-i Evvel 1334 [26 Ekim 1918].

⁸⁴ 1918 Yılı Urfa Nüfusuna ait tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

kazasının nüfusunun ise 12.000 olduğu görülmektedir. Urfa sancağının toplam nüfusunun 149.600 olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki tabloda 1.500 Süryani Kadim, 500 Süryani Katolik, Protestan, Katolik, Latin Katolik olduğu ve hepsinin toplamının ise 2.000 olduğu görülmektedir. Oysa 22 Mayıs 1918 tarihli şifreli telgrafta Urfa'da bulunan Süryanilerin nüfusu ile ilgili ise şu bilgiler verilmiştir:

Tablo 1.9: 1918 Yılında Urfa'da Yaşayan Süryani Nüfus⁸⁵

	Zükur (Erkek)	İnas (Kadın)
Süryani kadim	1365	1422
Süryani Protestan	132	159
Süryani Katolik	137	141
Toplam	1634	1722
Toplam	3356	

Kaynak: BOA, DH.ŞFR, 585/13. 22 Mayıs 1334 [22 Mayıs 1918].

Yukarıdaki tabloda verilen bilgiler doğrultusunda Urfa'da 1.634'ü erkek ve 1.722 kadın olmak üzere toplamda 3356 Süryani yaşamaktadır.

Nüfus istatistikleri incelendiğinde Urfa nüfusuna ait kesin rakamları vermek mümkün görünmemektedir. 1906 nüfus sayımı ile 1906 Halep Vilayet Salnamesi'ndeki nüfus verileri arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Aynı fark Justin McCarthy'nin verdiği nüfus verilerinde de görülmektedir. McCarthy 1911-1912 yıllarına ait nüfusu 198.079 olarak vermiştir. Oysa Urfa nüfusu ne 1914 nüfus sayımında ne de 1918 yılına ait nüfus verilerinde bu sayıya ulaşmıştır. Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti ile Genelkurmay Başkanlığı'nın yayımladığı 1914 nüfus verileri arasında da önemli bir fark görülmektedir. 1914 nüfus sayımıyla ilgili dikkate alınması gereken hususlardan biri nüfus yazımı yapılmamış ahalinin varlığıdır. Savaş koşullarından dolayı kayıtsızların yazımı yapılamamış, bunların nüfusu tespit edilememiştir. Wilson ilkelerinin yayımlanmasından sonra hükümet önlem almak amacıyla kavimlerin ve mezheplerin

⁸⁵ 1918 Yılı Urfa'da Yaşayan Süryani Nüfusuna ait tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

nüfusunu tespit etmek istemiştir. 1918 yılına ait bu veriler Urfa nüfusu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Nüfus verileri karşılaştırıldığında 1906-1914 dönemde Urfa nüfusunda artışının olduğu görülmektedir. 1914-1918 arası dönemin verileri incelendiğinde ise nüfusun azaldığı tespit edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında savaş koşullarının ve göçlerin etkili olduğu izlenecektir.

1914 nüfus sayımında Urfa Sancağı; Urfa merkez kazası, Birecik, Rakka, Suruç, Harran kazalarından oluşmaktadır. 1914 nüfus sayımına göre Urfa'nın toplam nüfusu 170.988'dir. Urfa Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta nüfus bilgileri verilirken, Urfa Mutasarrıflığı'nın; Urfa merkez kazası, Birecik, Suruç ve Harran kazalarının nüfus verilerine yer verilmiş, Rakka ise veriler içinde yer almamıştır. 1914 nüfus sayımında Urfa nüfusundan Rakka'nın nüfusu çıkarıldığında geriye kalan nüfus 156.336'dır. Urfa Mutasarrıflığı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 1918 yılı Urfa nüfusu 147.200'dir. Buna göre Rakka nüfusu olmaksızın 1914 ile 1918 yılları arasındaki nüfus farkı 9.136 kişidir.

Urfa merkez kazasının 1914 -1918 nüfusu karşılaştırıldığında önemli farklar ortaya çıkmaktadır. 1914 nüfus sayımına göre Urfa merkez kazasının toplam nüfusu 89.386 iken 1918'de nüfus 80.900'dür. Buna göre Urfa merkez kazasının nüfusu 8.486 kişi azalmıştır. 1914 nüfus sayımına göre Urfa merkez kazasındaki Müslümanların toplam nüfusu 69.526 iken 1918'de Türk, Arap ve Kürtlerin toplam nüfusu 72.000'dir. Buna göre Müslüman nüfusta artış söz konusudur.

1914 nüfus sayımına göre Urfa'da yaşayan toplam Ermeni sayısı 18.370'tir. Ermeni nüfusuna dair önemli bir veri 1916 yılına aittir. Urfa Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta yer alan ekte; Urfa dahilinde yerli ve yabancı Ermeniler ile ihtida⁸⁶ eden gayrimüslimlere ait tablo hazırlamıştır.⁸⁷ Tabloya göre; Urfa'da 1.314, Birecik'te 1.732, Suruç'ta 245, Rakka'da 5.559 Ermeni'nin yaşadığı yazılmıştır. Buna göre Urfa merkez kazası, Birecik ve Suruç'ta yaşayan yerli, yabancı ve ihtida eden Ermeni, Katolik ve Protestan Ermenilerin sayısı

⁸⁶ İhtidâ': 1.Doğru yola girme, 2. İslam'ı kabul etme, Müslüman olma. Şemsaddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 232.

⁸⁷ Tablo 4.2. S. 337.

3.291'dir. Harran'da ise Ermeni nüfusu bulunmamaktadır.⁸⁸ 1914 nüfus sayımında Rakka'da 12 Ermeni yaşarken, 1916 yılındaki tabloda 5.559 Ermeni bulunmaktadır. Rakka tehcir güzergahı olduğundan Ermeni nüfus artmıştır. 1918'deki Urfa Mutasarrıflığı verilerine göre Ermeni nüfusu 4.500'dir. 1914 nüfus sayımında ise 15.149 olup, Ermeni nüfusunda 10.649 kişilik bir azalma olmuştur. 1914 Nüfus sayımına göre Urfa'da 1.557 Ermeni Katolik yaşarken, 1918'de Ermeni Katolik sayısı 400'dür. Buna göre Ermeni Katolik nüfusunda 1.157 kişilik bir azalma görülmüştür. 1914 Nüfus sayımına göre Urfa'da 1.652 Protestan yaşarken 1918'de 1.000 Ermeni Protestan yaşamaktadır. Buna göre 652 kişilik bir azalma olmuştur.

1914 nüfus sayımına göre Urfa merkez kazasının Süryani nüfusu 2.328'dir. 1918'deki Süryani nüfusu ile ilgili iki farklı veri bulunmaktadır. 22 Mayıs 1918 tarihli belgede toplam Süryani nüfusunun 3.356 olduğu yazılmışken, 19, 20 ve 24 Kasım 1918 tarihlerinde Urfa Mutasarrıflığı'nın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraflarda 2.500 Süryani-i Kadim, ayrıca Katolik, Protestan Süryani ve Latin Katoliklerinin toplam nüfusunun 500 olduğu bilgisine yer verilmiştir.

1914 nüfus sayımında Urfa'da 21.604 gayrimüslim nüfus yaşarken, Kasım 1918'deki Urfa Mutasarrıflığı verilerine göre gayrimüslim nüfus 9.400'dür. Buna göre 12.204 kişilik bir azalma görülmüştür. 1914-1918 Urfa merkez kazası nüfusu karşılaştırıldığında Müslüman nüfusun arttığı, gayrimüslim nüfusun azaldığı ortaya çıkmaktadır.

1914 nüfus sayımına göre Birecik kazasında 27.085 Müslüman nüfus yaşarken, 1918'de Urfa Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafa göre 26.000 Türk ve 2.000 Kürt olmak üzere toplam 28.000 kişi yaşamaktadır. Buna göre Müslüman nüfusta artış söz konusudur. 1914 nüfus sayımına göre Birecik'te 1.071 Ermeni, 461 Ermeni Katolik, 55 Protestan yaşarken, 1918'deki verilere göre sadece 500 Ermeni yaşamaktadır. 1914 nüfus sayımına göre Birecik'te 48 Musevi yaşarken 1918'de hiç Musevi kalmamıştır. 1914 nüfus sayımına göre Birecik'te 1.635 gayrimüslim yaşarken 1918'de sadece 500 Ermeni yaşamaktadır. Buna göre gayrimüslim nüfusta % 69.4 oranında azalma olmuştur.

⁸⁸ BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube (DH.EUM.2.Şb)*, 74/45. 27 Teşrin-i Sâni 1332 [10 Aralık 1916].

1914 Nüfus sayımına göre Suruç kazasında 26.824 Müslüman yaşarken, 1918'deki Urfa Mutasarrıflığı verilerine göre 27.500 Kürt ve 700 Türk olmak üzere 28.200 kişi yaşamaktadır. Buna göre Müslüman nüfusta artış vardır. 1914 nüfus sayımına göre Suruç'ta 83 Ermeni, 12 Ermeni Katolik olmak üzere 95 Ermeni yaşarken 1918 verilerine göre Suruç'ta Ermeni nüfusu kalmamıştır. Buna göre 1914-1918 arası dönemde Suruç kazasında Müslüman nüfusta artış söz konusu iken gayrimüslim nüfus kalmamıştır.

1914 nüfus sayımına göre Harran kazasında 11.311 Müslüman yaşarken, 1918 Urfa Mutasarrıflığı verilerine göre 2.000 Türk, 8.000 Arap ve 2.000 Kürt olmak üzere 12.000 kişi yaşamaktadır. Buna göre Müslüman nüfusta artış olmuştur. 1914 nüfus sayımı ve 1918 Urfa Mutasarrıflığı verilerinde Harran kazasında gayrimüslim nüfusa rastlanmamaktadır.

1914 nüfus sayımı ile Kasım 1918 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen veriler karşılaştırıldığında; Urfa merkez kazası ile Birecik, Suruç ve Harran kazalarında Müslüman nüfusta artış olmuş, fakat Urfa merkez kazasında Süryaniler hariç, Birecik kazası dahil olmak üzere gayrimüslim nüfusta büyük oranda düşüş yaşanmıştır. Suruç'ta ise gayrimüslim nüfus kalmamıştır. 1914 nüfus sayımına göre gayrimüslimler nüfusun % 12.63'ünü oluştururken, 1918 verilerinde gayrimüslimler nüfusun % 6.28'ini oluşturmaktadır. Buna göre % 6.35 oranında azalma olmuş, bu da gayrimüslim nüfusun yarısına denk gelmektedir.⁸⁹

⁸⁹ 1927 yılı nüfus sayımına göre Urfa nüfusu (Urfa merkez; 29.399 Kadın, 29.833 erkek, toplam 59.232; Birecik, 15.997 kadın, 15.428 erkek, toplam 31.425; Harran, 6.347 kadın, 6.777 erkek, toplam 13.124; Suruç, 9.114 kadın, 10.338 erkek, toplam 19.452'dir. Toplamda 123.233'tür. Bu sayıya Siverek dahil değildir. (Siverek, 22.516 kadın, 20.828 erkek, toplam 43.344). Siverek dahil edildiğinde toplam nüfus 166.577'dir. Umum Nüfus Tahriri 28 Teşrin-i Evvel 1927 –Muvakkat Rakamlar-, Ankara, Başvekalet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyyesi Neşriyatından, 1927, s. 6; 1929 yılındaki istatistiklere göre Urfa nüfusunun % 99.77'si Müslüman, % 0.23'ü gayrimüslimdir. Ayrıca Nüfusun % 41.75'i anadili Türkçe, % 42.05'inin anadili Kürtçe ve % 16.20'sinin Anadili diğerdir.(diğer içindeki nüfusun % 12.57'si Arap nüfustur); *Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1929, s. 32, 62.

1.2. URFA'NIN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

1.2.1. SOSYAL YAPI: YERLEŞİM VE AİLE

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk ve Müslüman olan şehirler tipik bir şekilde, genellikle bir cami etrafında toplanmış; medrese, imaret, misafirhane, hastane, hamam, han ve kervansaray, tekke, zaviye, mektep gibi dini, kültürel ve sosyal tesisler çevresinde teşekkül etmiştir. Osmanlı şehirlerinin tesisi, yukarıdaki çekirdek kuruluşlar çerçevesinde evler, dükkanlar, kanalizasyon, su yolu, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, salhane, başhane, bayram ve pazar yerleri gibi iktisadi ve toplumsal ihtiyaçların karşılanabileceği binaların inşasıyla gerçekleşmiştir. Cami, han, kervansaray ve zaviye gibi dini ve ekonomik kurumlar Osmanlı sosyal yapısının gelişmesinde etkili olmuştur. Özellikle vakıflar dini ve sosyal hizmetlerin görülmesinde, Osmanlı sosyal ve iktisadi hayatı üzerinde derin tesirler bırakmıştır.⁹⁰

Vakıf bakımından zengin bir şehir olan Urfa'da da vakıflar; din, eğitim, ekonomik ve sosyal alanlarda hizmet vermişlerdir. Özellikle yardıma muhtaç insanların doyurulması, eksiklerinin giderilmesi, hastaların tedavi edilmesi, vakıfların toplumsal anlamda gerçekleştirdiği önemli fonksiyonlar olmuştur. Ayrıca vakıf bünyesinde çalışanlara maaş ödenmesiyle bir çok kimseye istihdam imkanı sağlanmıştır.⁹¹

XIX. yüzyılda vakıf ve imaretler çerçevesinde işleyen bu sistem, işlevini büyük ölçüde kaybedecektir. Merkezi devletin güçlenmesi sürecinde vakıf gelirleri maliye hazinesi içinde eritilmiş ve bu kurumların mali kaynakları budanmıştır.⁹² II. Abdülhamit, hayır sistemi aracılığıyla saray ve padişah merkezli siyasi söylemi topluma derinlemesine yaymaya çalışmıştır. Bu dönemdeki monarşik refah sistemi, II. Abdülhamit'in kişiliğinde sembolleşen siyasi rejimi meşrulaştırma işlevi görmüştür. Sosyal yardım faaliyetleri, rejimi kamusal alan içinde yaygınlaştırma ve meşrulaştırma aracı olmuştur. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Meşrutiyet rejimi, II. Abdülhamit döneminde oluşturulan monarşik refah sisteminin büyümesini hızla yok

⁹⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet ve Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 7. Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s.158-159.

⁹¹ Bahattin Turgut, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2020, s.95-158.

⁹² Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914*, 6. Bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s.53.

ederek, Osmanlı refah sistemini bürokratik bir temelde yeniden şekillendirmeye çalışmıştır.⁹³

Osmanlı Devleti'nde birbirinden çok farklı etnik köken ve kültürlere sahip insan toplulukları yüzyıllarca yan yana ve kültürlerini koruyarak yaşamışlardır. Bunlar, Müslüman, Rum, Ortodoks, Gregoryen, Katolik, Protestan, Yahudi gibi çeşitli dini gruplardan oluşmaktaydı.⁹⁴

Urfa'da XIX. yüzyılın sonlarına kadar Müslümanlarla gayrimüslimler arasında huzurlu bir yaşamın olduğu Şer'iyye sicillerinden anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi şer'iyye sicilleri bir kentin sosyal, ekonomik, askeri ve kültürel geçmişi açısından zengin bilgiler içermektedir. 25 defter ihtiva eden Urfa şer'iyye sicilleri de XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başları açısından Urfa ile ilgili değerli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Tanzimat sonrası gelişmelerin şehirdeki yansımalarını ve bu olguların tarihi seyrini şer'iyye sicillerinden çıkarabilmek mümkündür.⁹⁵

XIX. Yüzyılın sonunu kapsayan şer'iyye sicillerine dayanarak yapılan çalışmalarda Urfa'nın sosyal hayatı ile Müslim- gayrimüslim ilişkileri hakkında değerli bilgiler verilmektedir. Yapılan çalışmalardan; bu dönemde Urfa'da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında hoşgörü ve barış ortamının hakim olduğu, farklı dinlere mensup insanların birbiri lehine şahitlik yaptığı⁹⁶, kadınların Müslüman ya da gayrimüslim kimselerden vekil tayin ettikleri ve halk arasında bir ayırım olmaksızın güven ortamının hakim olduğu görülmektedir.⁹⁷ 1887-1925 yılları arasında ihtiva eden 223 numaralı Urfa sicil defteri, eytam sandıklarından alınan borç kayıtlarından oluşmaktadır. Kayıtlarda en çok Müslümanlar olmakla beraber gayrimüslimlerin de eytam sandığından borç aldığı görülmüştür. Ayrıca Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birbirine kefil oldukları da kayıtlardan

⁹³ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 31-44.

⁹⁴ Gülnihal Bozkurt, *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2.Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s.1.

⁹⁵ Yasin Taş, "Urfa Şer'iyye Sicilleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, Sayı XVIII, (Haziran 2014), s. 453- 462.

⁹⁶ Abdurrahman Umut, "225 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili (h.1279? 1304/m.1880?1887) Transkripsiyon ve Değerlendirme" Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2008, s. 22.

⁹⁷ Zafer Benzer, "222 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicilinin(Birinci Kısım) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1308-1309 / M.1891-1892)", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tranzon, 2015, s.31.

anlaşılmaktadır.⁹⁸ Fakat milliyetçiliğin yayılmasının sonucu olarak Urfa'da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki bu güven, barış ve hoşgörü ortamının 1896'daki Ermeni olayları ile 1915'teki Ermeni tehcirinden sonra ciddi bir şekilde etkilendiğini ve büyük tahribatlar oluşturduğunu ifade etmek gerekir.

1906 ve 1914 nüfus istatistiklerinde Urfa'da çeşitli etnik ve dinsel grupların yaşadığı daha önce ifade edilmişti. Bu etnik ve dinsel gruplar; Türk, Kürt, Arap, Ermeni, Rum, Latin, Süryani, Yahudi, Katolik ve Protestanlardan oluşuyordu. Kent yaşamına baktığımızda Urfa'da kent sakinleri çarşığı çevreleyen az çok birbirinden ayrı mahallelerde oturuyordu. Türkler, Süryaniler ve Yahudiler kentin doğusunda, Türkler ve Araplar güneyde, Ermeniler katedrallerinin batı kısmında yaşıyorlardı. Kentin kenar mahallelerinde ise, güneyde Araplar, kuzeyde Araplar, Süryaniler ve Kürtler oturuyorlardı. Urfa'nın çevresi daha çok Kürtler ve Araplara aitti. Bu iki etniten arasındaki sınır Urfa-Viranşehir hattıydı.⁹⁹

Aşağıdaki tablo incelendiğinde Urfa'nın kozmopolit bir toplumsal yapıya sahip olduğu görülmektedir. Buna göre Urfa farklı din, etnik yapı ve kültürlerden oluşmaktadır. Bu kozmopolit yapı 1895 Urfa olaylarından etkilenmiş olsa da çok dinli, çok etnik ve kültürel yapı devam etmiştir. Fakat 1915 yılında yaşanan Ermeni tehciri ile Urfa'nın kozmopolit yapısı büyük bir değişime uğramıştır. Çünkü tehcirden sonra Ermeni nüfusunun % 96'sı artık Urfa'da yaşamamaktadır. Bunun sonucunda Urfa'nın toplumsal yapısının tamamına yakını Müslümanlardan oluşmuştur. Cumhuriyet döneminde ise bu sayısının daha da azaldığı tablodan anlaşılmaktadır. 1927 nüfus sayımına göre Urfa'da yaşayan gayrimüslim oranı % 0.23'tür. Bu durum Urfa'nın çok dinli toplumsal yapısının tamamen değiştiğini ortaya koymaktadır.

⁹⁸ İsmail Asoğlu, "223 Numaralı Şanlıurfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1304- H. 1334/M.1887-M.1916)", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2014, s. 884.

⁹⁹ Hans- Lukas Kieser, Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak*, Çev. Maide Selen, 5. Bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.261-262.

Tablo 1.10: 1071-1927 Yılları Arası Urfa Nüfusu

Urfa Liva ve Kaza	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Rum Katolik	Ermeni Katolik	Protestan	Latin	Süryani	Kadim- protestan katolik	Keldani	Kıpti	Ecnebi	Jakobiler ve Suriye Katolikleri	Zingamiler ya da Çingeneler	Toplam
1071 ¹⁰⁰																35.000
1890																55.000
1830-1840 ¹⁰¹																50.000
1831 Nüfus Sayımı ¹⁰²																
1878-1880 (Sadece Erkek Nüfus)			5.312 (Erkek)	127		353 (Erkek)	Ermeni Erkek 418							775	197	7.182 Gayrimüslim 46.369 Müslüman Toplam 53.551
1881/1882-1893 Osmanlı Genel Sayımı	114.358	2	9.783	359		Katolik 468	688		Süryani 1.118							126.776

¹⁰⁰ Urfa'ya ait bu nüfus verilerinde herhangi bir din ve etnik bilgiye yer verilmemiştir. Cem Bahar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996, s. 3.

¹⁰¹ İssawi, 1830-1840 ile 1890 Urfa nüfusunun genel toplamını vermekte, Müslüman ve gayrimüslim oranlarını vermemektedir. Bahar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 33.

¹⁰² Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayımında Urfa'ya ait nüfus yer almamıştır. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 14-17

1906 Halep Vilayet Salnamesi	122.085		13.404	535		617	1.288	32	Katolik 1.904 Protestan 210 Katolik 199 Toplam 2.313	390					140.664
1905-1906 Nüfus Sayımı	144.962	17	13.520	711		934	1.541	37	1.810	405	266				155.000
1911-1912 Yılı Urfa Nüfusu	173.053	2	21.280	1.002						2.697		Diğer 45			198.079
1914 Nüfus sayımı	149.384	2	15.161	865		1.557	1.652	39	2.328						170.988
Atase Kaynaklarına Göre 1914 Yılı Nüfusu	141.151	2	14.231	832		1.540	1.581	37	2.195			75			161.644
Şubat 1913- Ağustos 1915 Ermeni Patrikhanesi Nüfus Sayımı			41.740												41.740
1916 yılı Ermeni Nüfusu			Yerli 725 Yabancı 7614			Yerli 14 Yabancı 242	Yerli 10 yabancı 245								8.850
1918 Yılı Urfa Nüfusu	Türk 61.700 Arap 20.000 Kürt 58.000 139.700		4.500	500		400	1000		Süryani Kadim 500 Katolik-Protestan-Latin Katolik 500						149.600

1918 Yılında Urfa'da Yaşayan Süryani Nüfus									3356						3.356
1927 Nüfus Sayımı (Viranşehir ve Siverek ilçeleri dahil)	Kürt 182.788, % 42.06 Arap 25.593, % 12.57 Nüfusun %99.77'si Müslüman	1927 Nüfus sayımına göre nüfusun % 0.23 gayrimüslimlerden oluşmaktadır.													208.539

Kaynakça: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 225-410; Cem Bahar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996, s. 33; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995, s. 14-17; *1324 Halep Vilayet Salnamesi*, Halep, Halep Vilayet Matbaası, 1324s.413-437; Justin McCarthy, *Muslims and Minorities The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York and London, New York University Press, 1983, s. 110-111; Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1336, s.2; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C.1, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, s.651; *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi*, T947, s. 45-46; Kevorkian, Raymond H., Paboudjian, Paul B., *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Çev. Mayda Saris, İstanbul, Aras Yayınları, 2012, s. 63; *BOA, DH.ŞFR*, 602/142. 20 Teşrin-i Sâni 1334 [20 Kasım 1918]; *BOA, DH.SN.THR*, 82/55. 19 Teşrin-i Sâni 1334 [19 Kasım 1918]; *BOA, DH.SN.THR*, 82/55. 24 Teşrin-i Sâni 1334 [24 Kasım 1918]; *BOA, DH.ŞFR*, 585/13. 22 Mayıs 1334 [22 Mayıs 1918].

Birinci Dünya Savaşı öncesinde eski Urfa şehri altı kapıya sahip olan şehir surları, güneyindeki kale ve kuzeyde surların dışında bulunan modern mahalle arasında bulunuyordu. Samsat Kapı II. Abdülhamit döneminde çeşitli misyon binalarının inşa edildiği "Yeni Şehir"e açılıyordu. Büyük Ermeni- Apostolik Kilisesi Ulu Cami'nin güneybatısındaydı. Alman Halı Fabrikası'nın büyük binalarına, şehrin güney ucuna kadar uzanan Ermeni mahallesi bitişiyordu. Bu mahallede Protestan Kilisesi ve hemen yanında Amerikan Misyonu bulunuyordu. Ermeni mahallesinin doğusunda bulunan Müslüman mahallesi, Süryani mahallesini de çevreliyordu (Fransisken Manastırı civarı).¹⁰³ Pazar yerinin güneydoğusunda ise Yahudi evlerinin bitişik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

Osmanlı toplumunun aile yapısının Urfa'da aile yapısına yansıdığını görmek mümkündür. Urfa'da ailenin yapısı incelendiğinde anne, baba, çocuklar, büyükanne, büyükbaba uzak yakın bir takım civar hısımları da içine alan bir topluluk olduğu izlenmektedir. Miras dağılımı ve reşit olmayan çocuklara vasi tayinindeki uygulamalar da bunu göstermektedir. Bu açıdan aile tipi geniş ailedir.¹⁰⁵

Urfa ile ilgili yapılan çalışmalarda aile hakkında önemli tespitler yapılmıştır. Bu tespitlerden biri eş durumu hakkındadır. Bayraktar yaptığı çalışmada, eş durumu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. 73 adet kassam defterinin incelenmesi sonucu

¹⁰³ Süryani Hristiyanlığının tarihi Edassa kentinde, Süryaniler için önemli olan Abgar köyünde başlamıştır. Asıl Süryanice adı Urhoy olan Edessa kenti İ.Ö. 132 yılında bağımsız kraliyet olmuştur. Edessa, Aramice lehçelerinden biri olan Süryanicenin en önemli dil olduğu bir Sami kentidir. Mutay Öztemiz, *Süryaniler*, İstanbul, Ayrıntı yayınları, 2012, s.14; Urfa'nın Hristiyanlık tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Doğu Hristiyanlığının en önemli misyon merkezi olan Urfa Kilisesi, Hz. İsa'nın konuştuğu dili konuşan, o dille ibadetlerini yapan tek kilisedir. Doğu'da İran, Hind, Orta Asya ve Çin'e kadar Hristiyanlığı yaymadaki misyon faaliyetiyle, Hellenistik kültürü, Doğu (Hind-İran) ve Batı (Grek) felsefelerini tercüme yoluyla İslam dünyasına aktaran, V. Yüzyılda ilahiyat tartışmaları sonucunda geliştirdiği farklı mezhepler (Melkitler, Süryaniler, Nasturiler) ile son derece önemli bir konuma sahip olmuştur. Mezopotamya'nın "ilk Hristiyan şehri", Doğu Hristiyanlığının "Misson merkezi", "ilk Hristiyan krallık", "Hz. İsa tarafından kutsanan yegâne şehir", "Hz. İsa'nın nişanlısı" olarak rivayetlerde yer almıştır. Urfa'nın dili Süryanca'dır. Hristiyanlığın ilk dört yüz yılı menkıbelere dayanmaktadır. Bu menkıbelerde Urfa kutsanmış şehirdir. Hristiyan rivayetlerine göre Urfa Kralı Abgar Hz. İsa'ya bir mektup göndererek, Hz. İsa'yı Urfa'ya davet etmiştir. Menkıbeye göre Hz. İsa mektubu okumuş ve Urfa Kralı Abgar'a cevap yazarak, kendisinin gelemeyeceğini fakat havirilerinden birini göndereceğini yazmıştır. Hz. İsa'nın ölümünden sonra havirilerinden Aday Urfa'ya gelmiş ve Hristiyanlığı yaymıştır. Fakat daha sonraki dönemlerde Papa Gelasius, 494 yılında yayınladığı bir karaname ile bu menkıbelerin uydurma olduğunu ilan etmiştir. Mehmet Çelik, *Edassa'dan Urfa'ya*, C. 1, Ankara, Desen Ofset A.Ş., 2007, s. 389-408.

¹⁰⁴ Hans- Lukas Kieser, *İskanlanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev. Atilla Dirim, 4.Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.154; EK 22: Urfa Planı, Birinci Dünya Savaşı Öncesi.

¹⁰⁵ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 99.

Urfa'da evliliklerin % 84'ünün tek eşli, % 13'ünün çift eşli ve % 1'nin de dört eşli, % 2'sinin evli olmadığı belirlenmiştir. Eş durumu ile ilgili diğer bir değerli bilgi Yasin Taş'ın çalışmasına dayanmaktadır. Taş çalışmalarında; evliliklerin % 87,3'ünü tek eşli, %12,7'sinin çok eşli evliliğe dayandığını saptamıştır. Tüm evliliklerde üç kadınla evli olanların oranı % 1 oranında olup, dört kadınla evli olan herhangi bir erkeğe rastlanmamışsa da tereke dışındaki belgelerde bir kişiye tesadüf edilmiştir.¹⁰⁶ Bu verilerden Urfa'da tek evliliğin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Urfa'daki Hristiyan ve Yahudilerde dini emirler gereği çok evlilik görülmezken, bu dinden İslam'a geçen mühtediler¹⁰⁷ arasında çok eşliliğin görüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

Tablo 1.11: 1850-1900 Yılları Arası Tereke Kayıtlarına Göre Urfa'da Çok Eşlilik Oranları

Evliliğin Olduğu Yer	Tek Eşli		İki Eşli		Üç Eşli		Dört Eşli		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Şehir	357	% 86.86	50	% 12.17	4	% 0.97	0	% 0	411	% 100
Kırsal	249	% 87.98	31	% 10.95	3	% 1.07	0	% 0	283	% 100
Toplam	606	% 87.32	81	% 11.68	7	% 1.00	0	% 0	694	% 100

Kaynak: Yasin Taş, *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*, İstanbul, Hiperyayın, 2019, s.81.

Urfa'da çok eşliliğin tercih edilmesinin ardındaki sebepler arasında; çocuk sahibi olma ihtiyacı, kamu görevlilerinin saray yapısını örnek almaları, kız çocuk sayısındaki fazlalık, ekonomik durumun iyi olması ile "sürekli rahatsızlık" ve ekonomik üretime katkının yer aldığı saptanmıştır.¹⁰⁹

Urfa'da bulunan gayrimüslimler ise evliliklerini murahhaslar veya onların vekili durumundaki din adamları nezaretinde kiliselerde ve evlerde yapıyorlardı. Şehirdeki Hristiyanlar farklı mezheplerde de olsa birbirleriyle evlenmişler, ayrıca gayrimüslimler çevre vilayetlerdeki dindaşlarından da kız alıp vermişlerdir.¹¹⁰

¹⁰⁶ Yasin Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 81.

¹⁰⁷ Doğru yola girme, rüşt ve hidayete nail olma, dîn-i İslam'ı kabul etme, Müslüman olma...; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2006, s. 232.

¹⁰⁸ Yasin Taş, *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*, İstanbul, Hiperyayın, 2019, s. 81.

¹⁰⁹ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s.106-107; Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 81-85.

¹¹⁰ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 79.

Osmanlı döneminde Urfa'da yaygın olan ve bugün de görülen uygulamalardan biri başlık parasıdır. Evlenilecek kıza ve ailesine verilen değerin bir nişanesi sayıldığından, başlık parasının fazlalığı kızın ve ailesinin toplum içindeki değer ve itibarının yüksekliğinin bir göstergesi sayılmıştır. Başlık parasının miktarı, ailenin bağlı olduğu aşiret, içinde yaşanılan sosyo-ekonomik şartlarla, soy ve asalete göre değişkenlik göstermiştir. Başlık bu dönemde mehirle birlikte anılmış ve ikisinin çoğu zaman birbirinden ayırt edilmeyecek derecede iç içe geçtiği mahkemedeki dava kayıtlarından izlenmiştir. Ayrıca kıza verilmesi gereken mehir, kızın ailesi tarafından harcanmıştır. Bazı erkekler başlık parası vermek istememiş, aşiret mensubu bazı kızlar da başlık parası vermek istemeyen sevdikleriyle evlenmek için bu geleneğe açıkça karşı çıkmışlardır. Fakat kimi aşiretlerde vazgeçilmesi mümkün olmayan bu töre, toplumda yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Başlık parası genellikle nakit para olarak ödenmekle birlikte kırsal yerlerde parayla birlikte tahıl ürünleri ve hayvanların da verildiği sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti çeşitli tarihlerde yayınladığı ferman ve emirlerle şeriata aykırı olarak erkekten mehir dışında herhangi bir mal istemesini ve başlığı açıkça yasaklamışsa da Urfa Şer'iyye Mahkemesi, başlık parasını kıza ve ailesine verilen maddi menfaati sağlayan mehir addetmiştir. Bu da mahkemenin başlığı resmi olmasa da pratikte kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca mahkeme, şer'i hukuka aykırı olan bu adete karışmamış ve onu ortadan kaldırma konusunda halkı zorlamamıştır. Kadılar şer'i hukuka aykırı olan başlık konusunda "geleneğe sessizce itaat" etmişlerdir.¹¹¹

Urfa' da aile kurumu ile ilgili ifade edilmesi gereken hususlardan birisi de aile içi anlaşmazlıkların en önemli sebebi olan şiddettir. Kadı sicillerinde aile içi şiddet ve eşler arasındaki anlaşmazlıklara dair davaların çokluğu eşler arasında şiddetin yaygın olduğunu göstermektedir. Kadınlar gördükleri şiddet dolayısıyla eşlerinden şikayetçi olmuş, bu konuda çok sayıda dava açılmıştır. Ayrıca kuması bulunan bazı kadınların aile içi şiddet ve yaşanılan sıkıntılardan dolayı başka erkeklere kaçtıkları görülmüştür. Aile içi şiddetin ve anlaşmazlıkların sebepleri şu şekilde ifade edilebilir: Mehir, kadının kocasına itaat etmemesi, yeterince nafaka alamayan kadınların rencide edilmesi, tarafların ayrı mesken ve kumadan dolayı birbiriyle anlaşmazlık yaşaması, kadınların eşlerinden izinsiz ve habersiz olarak dışarı çıkmaları. Bunun dışında büyük aile yapısının getirdiği çeşitli sıkıntılar da aile içi

¹¹¹ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 98-103.

sorunlara sebep teşkil etmiştir. Ayrıca kadınların evlendikten sonra baba evine sıklıkla gidip, orada uzun müddet kalmaları, kayınvalideden kaynaklanan huzursuzluk, eşlerin dine aykırı hal ve hareketler içinde bulunmaları aile içi anlaşmazlıkların ve şiddetin diğer sebepleri olmuştur. Urfa'daki gayrimüslim ailelerde de anlaşmazlıkların ve şiddetin olduğu davalardan anlaşılmaktadır.¹¹²

1.2.2. URFA'NIN EKONOMİK YAPISI

1908 tarihli Halep Vilayet Salnamesi, Urfa'nın ekonomik yapısını açık biçimde ortaya koymuştur. Buna göre; Urfa'da emlak ve çiftlik sahibi dışında kalan ahalinin çoğu ticaret, zanaat, ziraat ve çiftçilik ile uğraşmaktadır. Bununla birlikte halkın bir kısmı amelelik, kiracılık, bakkallık ve buna benzer işler yapmaktadır. Kürt ve Araplardan oluşan köy ahalisinin çoğu ise koyun, deve beslemekte, bazıları çobanlık yaparak geçimlerini sağlamaktadır.¹¹³

1.2.2.1. Tarım

1908 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Urfa'nın Birecik, Rumkale, Suruç ve Harran olmak üzere dört kazası vardır. Urfa kazasında 491.920 dönüm arazi olup, her sene bu arazinin yarısı ekilmektedir.¹¹⁴ Birecik kazasında 233.000 dönüm ekilen, 72.161 dönüm ekilemeyen arazi vardır. Birecik'te yıllık 17.000 kile buğday, 22.000 kile Arpa, 2.000 kile cülban, 5.000 kile zeytin, 600 kantar kendir ve 40 kantar fıstık yetiştirilmektedir. Bununla birlikte bol miktarda çekirdeksiz nar ve sair meyve yetiştirilmektedir.¹¹⁵

Rumkale kazasında 16.013 tarla, 620.000 dönüm ekili arazi, 582.000 dönüm ekili olmayan arazi vardır. Ekili arazinin her dönümünden tahminen kırk okkadan yüz okkaya kadar hasılat elde edilmektedir. Kazanın her tarafı ormanlık olduğundan her sene Antep, Birecik ve Urfa'ya kömür ve odun ihraç edilmektedir. Nahiye'nin çoğu köylerinde ufak çaylar mevcuttur. Buğday, arpa, mercimek, nohut, küşne, cülban, akdarı, kelekli darı, fasulye, bakla, susam, fıstık, üzüm, incir, şeftali, zerdali,

¹¹² Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 105-112

¹¹³ 1326 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, 1326, s. 406; 1324 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, 1324, s. 412

¹¹⁴ 1326 Halep..., s. 404

¹¹⁵ 1326 Halep..., s. 420.

elma, nar, dut, kavun, karpuz, hıyar, soğan yetiştirilen ürünler arasındadır. Hasılâtın bir kısmı civardaki kazalara ihraç olunmaktadır.¹¹⁶

Suruç kazasında ise 200.000 dönüm ekili arazi, 350.000 dönümde ekili olmayan arazi bulunmaktadır. Kazanın toprakları ziraata uygundur. Nerede kazı yapılsa berrak ve leziz sular çıkmaktadır. Vaktiyle Suruç arazisinde zeytin, kahve, fıstık vesair yetiştirilirken, 1908 salnamesinde arpa, buğday, akdarı, mısır darısı, küşne, nohut, mercimek, kendir, susam vesair hububat ekildiği görülmüştür.¹¹⁷

Harran kazasında 9.823 tarla, 3 mera, 101.410 dönüm ekili olmayan ve 142.280 dönüm ekili arazi vardır. Kazanın mahsulatı buğday, arpa, kara dane, mısır, akdarı, yün ve sade yağdan ibarettir.¹¹⁸

Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin yayınlamış olduğu 1913 yılı ziraat istatistiklerine göre Urfa'da yetiştirilen tarım ürünlerinin oranı aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.12: Ekili Tahıllar (1913)

Tahıl	Dönüm	Tahıl Fiyatları (Guruş/Ton)	Tahılların Verimi (Kg/Hektar)
Buğday	306.400	734	1.387
Kaplıca	-	-	-
Arpa	113.000	334	1.304
Yulaf	-	-	-
Mısır	2.000	468	681
Pirinç	-	-	-
Darı	3.560	445	573
Kuş Yemi	-	-	-
Çavdar	-	-	-
Diğer			
Toplam	424.960	1981	3945

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt 3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s. 88-96

¹¹⁶ 1326 Halep..., s. 429.

¹¹⁷ 1326 Halep..., s. 437.

¹¹⁸ 1326 Halep..., s. 442.

1913 yılına ait tablolar incelendiğinde Urfa'da tahıl olarak en fazla buğdayın ekildiği görülmektedir. Buğdaydan sonra ise arpa en fazla ekilen ikinci tahıl ürünü olmuştur.

Tablo 1.13: Urfa'da Ekili Baklagiller (1913)

	Dönüm	Baklagil Üretim Miktarı (Ton)	Baklagil Üretim Değeri (Bin Guruş)	Baklagil Fiyatları (Guruş/Ton)	Baklagil Verimi (Kg/Hektar)
Bakla	305	37	29	779	1.318
Bezelye	-	-	-	-	-
Nohut	1.220	151	206	1.364	1.346
Fasulye	300	46	72	1.559	1.675
Mercimek	1.020	144	230	1.598	1.536
Börüce	-	-	-	-	-
Burçak	2.640	467	174	373	1.926
Fiğ	-	-	-	-	-
Toplam	5.485		711		

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt 3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.98-106

Yukarıdaki tablolara göre 1913 yılında Urfa'da baklagil olarak en fazla burçak yetiştirildiği anlaşılmaktadır. İkinci sırada ise nohut yer almıştır.

Tablo 1.14: Urfa'da Ekili Köklü Bitkiler (1913)

	Dönüm	Baklagil Üretim Miktarı (Ton)	Baklagil Üretim Değeri (Bin Guruş)	Baklagil Fiyatları (Guruş/Ton)	Baklagil Verimi (Kg/Hektar)
Patates	-	-	-	-	-
Pancar	110	38	6	156	3.759
Havuç	760	100	20	195	1.433
Soğan	1.910	1.326	413	312	7.551
Sarımsak	470	54	37	682	1.247

Toplam	3.250		476		

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt 3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.108-114.

1913 yılında Urfa'da köklü bitki olarak en fazla soğan ekildiği görülmektedir. Havuç ise ikinci sırada yer almıştır.

Tablo 1.15: Urfa'da Ekili Sınai Bitkiler (1913)

	Dönüm	Sınai Bitki Üretim Miktarı (Ton)	Sınai Bitki Üretim Değeri (Bin Guruş)	Sınai Bitki Fiyatları (Guruş/Ton)	Sınai Bitkilerin Verimi (Kg/Hektar)
Pamuk	1.320	99	192	1.949	812
Keten	-	(lif-tohum) -	(lif-tohum) -	(lif-tohum) -	(lif-tohum)-
Kenevir	4.640	709	912	1.286	1.663
Afyon	100	-	-	-	-
Haşhaş		1	1	779	84
Tütün	100	-	2	7.794	21
Anason	-	-	-	-	-
Boya Maddeleri	-	-	-	-	-
Susam	2.200	129	201	1.559	636
Toplam	8.360		1.307		

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt 3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.118-126.

Urfa'da 1913 yılında sınai bitki olarak en fazla kenevir ekilirken, ikinci sırada susam yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1.16: Urfa'da Ekili Meyve (1913)

	Meyve Üretim Miktarı (Ton)	Meyve Üretim Değeri (Bin Guruş)	Meyve Fiyatları (Guruş/Ton)
İncir	-	-	-
Elma	9	5	507
Armut	1	1	857
Erik	3	1	468
Kayısı	-	-	-
Nar	-	-	-
Dut	15	2	117
Hurma	-	-	-

Portakal	-	-	-
Limon	-	-	-
Badem	-	-	-
Fındık	-	-	-
Fıstık	26	160	6.235
Ceviz	13	10	779
Kestane	-	-	-
Toplam		178	

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt 3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.128-132.

1913 yılında meyve olarak en fazla fıstık ekilirken, ikinci sırada dutun yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1.17: Zeytincilik (1913)

A. Miktar (Ton)	B. Değer (Bin guruş)	C. Fiyat (Guruş/Ton)		
		Zeytin Üretimi		
Üretim Bölgesi	Zeytinlik Dönüm	A	B	C
Urfa	100	17	20	1.169(ortalama fiyat)

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.133

1913 yılında Urfa'da 100 dönümlük arazide 17 ton zeytin yetiştirilmiş olup, bu üretimden 20 bin kuruş gelir sağlanmıştır. Zeytinin ortalama ton fiyatı 1.169 kuruştur.

Tablo 1.18: Bağcılık (1913)

A. Miktar (Ton)	B. Değer (Bin guruş)	C. Fiyat (Guruş/Ton)		
		Üzüm Üretimi		
Üretim Bölgesi	Bağlık Dönüm	A	B	C
Urfa	38.000	12.702	5.198	409 (ortalama fiyat)

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.134.

1913 yılında Urfa'da 38.000 dönüm bağlıktan 12.702 ton üzüm elde edilmiştir. Bu üzümden 5.198 bin kuruş gelir elde edilmiştir. Üzümün ton başına ortalama fiyatı ise 409 kuruştur.

Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin yayınlamış olduğu istatistiklerde 1914 yılı Urfa'ya ait bilgiler yer almamıştır. Bu durum Urfa'nın 1914 yılına ait tarım ve hayvancılık alanındaki faaliyetlerin ortaya çıkarılmasında sıkıntı yaratmıştır. I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri olduğu göz önünü alındığında ziraatın bundan etkilenmemesi düşünülemez. Zira Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına katıldıktan sonra silah altına alınanların sayısı her sene artmıştır. Askere alınanların çoğu üretici olup, bunların iktisadi faaliyetlerden uzaklaştırılması, memleket ekonomisi üzerinde çok ağır sonuçlar yaratmıştır. Silah altına alınanların % 80'ini ziraatla ilgisi olan insanlar oluşturuyordu. Dolayısıyla savaşa girişin Urfa'da tarımsal üretimin azalmasında etkili olduğunu ifade etmek gerekir. Özellikle Urfa'da da tarım ile uğraşanların savaşa katılmasının üretimin azalmasında etkisi kuşkusuzdur.¹¹⁹

¹¹⁹ Eldem, *Harp ve Mütareke...*, s. 33.

1.2.2.2. Hayvancılık

Urfa'da özellikle aşiretler ve urbanın¹²⁰ sahipliğinde birçok küçükbaş hayvan bulunduğu ve yünlerinin Avrupa'ya gönderildiği bilinmektedir. Koyunlardan elde edilen hasılatın bir kısmı memlekette sarf olunurken, bir kısmı da İstanbul, Halep vesair mahallere gönderilmiştir. Urfa'da keçi de beslenmektedir. Keçiler koyunun dörtte bir veya beşte biri oranındadır. Bu havalide deve de vardır. Develer iki türdür. Bunlardan birincisi aşiretler arasında koyun gibi beslenmekte, diğeri de taşımacılıkta kullanılmaktadır. Sancağın her tarafında kıymetli ve güzel cins at ve kısıraklar bulunmaktadır.¹²¹

Rumkale kazasında 29.299 koyun, 36.530 keçi, 260 deve, 445 kısırak, 2109 merkep, 2.696 inek ve öküz mevcuttur.¹²² Suruç kazasında deve, merkep, inek, koyun, keçi, cins at ile kısıraklar beslenmektedir.¹²³ Harran'da öküz, inek, koyun, deve, merkep beslenmektedir.¹²⁴

1913 yılına ait hayvan istatistikleri aşağıda gösterildiği gibidir.

Tablo 1.19: Cinslerine Göre Hayvan Sayısı (1913)

(Baş)

	Büyükbaş Hayvanlar					Küçükbaş Hayvanlar			
Üretim Bölgesi	Toplam	Sığır	Koşu öküzü	Manda	Koşu Mandası	Toplam	Koyun	Kıl Keçi	Tiftik Keçi
Urfa	25.710	12.710	13.000	-	-	416.868	223.089	193.779	-

Kaynak: Tefik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.141.

Urfa'da büyükbaş hayvan olarak sığır ve koşu öküzü beslenmekte olup, toplam 25.710 büyükbaş hayvan vardır. Küçükbaş hayvan olarak ise koyun ve kıl keçisi beslenmektedir. Toplamda 416.868 küçükbaş hayvan beslenmektedir. Urfa'da daha çok küçükbaş hayvan beslenmekte olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

¹²⁰ Bâdiye Arapları, hayme-nişin Araplar, Arap bedeviler; Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Kapı yayınları, 2004, s. 932.

¹²¹ *1326 Halep...*, s. 407-408.

¹²² *1326 Halep...*, s. 429.

¹²³ *1326 Halep...*, s. 438.

¹²⁴ *1326 Halep...*, s. 442

Tablo 1.20: Cinslerine Göre Hayvan Sayısı (1913)

(Baş)

	Tek Tırnaklı Hayvanlar				Diğer Hayvanlar	
Üretim Bölgesi	Toplam	At	Katır	Eşek	Deve	Domuz
Urfa	22.250	11.500	250	10.500	3.900	-

Kaynak: Tefik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.143.

Urfa'da tek tırnaklı hayvan olarak at, katır ve eşek beslenirken, bu hayvanların toplam sayısı 22.250'dir. Bu hayvanların dışında 3.900 deve vardır.

Tablo 1.21: Hayvan Ürünleri Üretim Miktarı, (1913)

(Ton)

	Süt Üretimi								
Üretim Bölgesi	Toplam	Koyun	Keçi	İnek	Manda	Yapağı	Keçi Kılı	Tiftik	Deve Kılı
Urfa	18.688	9.027	8.115	1.546	-	296	71	-	-

Kaynak: Tefik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.145.

Urfa'da hayvan ürünleri üretim miktarına bakıldığında koyun, keçi ve ineklerden elde edilen süt üretiminin toplamı 18.688 tondur. Bununla birlikte 296 ton yapağı ve 71 tonda keçi kılı da elde edilmiştir.

Tablo 1.22: Hayvan Ürünleri Üretim Değeri (1913)

(Bin guruş)

	Süt Üretimi								
Üretim Bölgesi	Toplam	Koyun	Keçi	İnek	Manda	Yapağı	Keçi Kılı	Tiftik	Deve Kılı
Urfa	15.006	7.036	5.250	1000	-	1.386	332	-	1

Kaynak: Tefik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.147

Hayvan ürünlerinin üretim değerine bakıldığında bu dönemde en yüksek değere koyun sütü, en düşük değere ise inek sütü sahip olmuştur. Toplamda 15.006 bin guruş üretim yapılmıştır. Bununla birlikte deve kılı en az üretim değerine sahip olmuştur.

Tablo 1.23: Hayvan Ürünleri Fiyatları (1913)

(Guruş/Ton)

Üretim Bölgesi	Koyun Sütü	Keçi Sütü	İnek Sütü	Manda Sütü	Yapağı	Keçi Kılı	Tiftik	Deve Kılı
Urfa	779	647	647	-	4.677	4.677	-	3.118

Kaynak: Tefik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.149.

Urfa'da hayvan ürünleri fiyatına bakıldığında; koyun sütü en yüksek fiyata sahiptir. Keçi ve inek sütlerinin fiyatı aynıdır. Bu dönemde yapağı ve keçi kılının da fiyatı aynıdır. Deve kılı ise en yüksek fiyata sahiptir.

Tablo 1.24: Canlı Hayvan Fiyatları (1913)

Hayvanlar	Guruş
Koşu Mandası	-
Öküz	334
Manda Boğası	-
Dişi Manda	-
Malak	-
Boğa	900
İnek	366
Dana	113
Ayır	2.750
Kısrak	1.250
Tay	650
Koç	150
Koyun	92

Kaynak: Tefik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.151.

Tabloya göre 1913 yılında fiyatı ek yüksek olan canlı hayvanın ayır, en düşük fiyatlı canlı hayvanın da koyun olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1.25: İpekböcekçiliği (1913)

A. Miktar (Ton) B. Değer (Bin gürüş) C. Fiyat (Gürüş/Ton)

	Açılan Tohum			Koza Üretimi		
Üretim Bölgesi	Yerli	Yabancı	Toplam	A	B	C
Urfa	6	-	6	4	36	10.133

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.136.

Yukarıdaki tabloya göre açılan tohumun tümü yerlidir. Bu üretimden, 4 ton koza elde edilmiş ve 36 bin kuruş gelir sağlanmıştır. Ayrıca ton başına 10.133 kuruş gelir elde edilmiştir.

Tablo 1.26: Arıcılık (1913)

A. Miktar (Ton) B. Değer (Bin gürüş) C. Fiyat (Gürüş/Ton)

		Bal Üretimi			Balmumu Üretimi		
Üretim Bölgesi	Arı kovanı Adet	A	B	C	A	B	C
Urfa	12.000	56	176	3.118	5	71	13.250

Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.139.

1913 yılında Urfa'da 12.000 adet kovandan 56 ton bal elde edilmiştir. Aynı dönemde 5 ton balmumu da üretilmiştir.

1.2.2.3. TİCARET

Urfa coğrafi bakımdan Mardin, Diyarbakır, Antep ve Rakka'dan gelen yolların birleştiği önemli bir geçiş noktasında bulunmaktadır. Osmanlı döneminde ticaret kervanlarının sıklıkla uğradığı bir merkezdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki kadı sicillerinde Halep'ten Urfa'ya gelen Yahudi, Ermeni, ve Rum tüccarlara da rastlanmaktadır. Fakat bu dönemde deniz yollarının tercih edilmesinden dolayı Urfa güzergahı tüccarlar tarafından tercih edilmediğinden ticaret istenen seviyede değildir.

Bu dönemde Urfa'da gündelik hayat lüks ve ihtişamdan uzak, ucuz ve sade bir tarzdadır. Önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasına rağmen şehirde ticaret, sancağın ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede alelade satıcılıktan ibarettir. Birkaç

atölyeden oluşan sanayi üretimi, sadece şehrin ihtiyaçlarını karşılayacak hacimde olup ihraç edilmeden tüketilmektedir. Urfa kadı sicillerine göre farklı dini zümreler birbirinden alışveriş yapmakta ve aralarında zengin bir ticari hayat bulunmaktadır. Ayrıca Müslüman ile gayrimüslimler arasında satış akitleri, borçlanma ve çok sayıda ticari ortaklık bulunmaktadır.¹²⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Urfa kadı sicillerinde rastlanan meslek kollarından bazıları şunlardır: Abacı, attâr, bahçeci, bakırcı, bakkal, balcı, bardakçı, basmacı, berber, bıçakçı, boyacı, camcı, canbâz, çerçi, çubukçu, çulcu, çulha, debbâğ, değirmenci, dellâl, demirci, deveci, eczacı, eğerci, eskici, etmekçi, hallaç, hammal, hamamcı, helvacı, isotçu, kahkeci, kahveci, kalaycı, kasap, katırcı, kazâz, kazgancı, kebabçı, keçeci, kelleci, kemancı, kendirci, kileci, koltukçu, köşker, kunduracı, kuyucu, kuyumcu, leblebici, medarcı, merkepçi, meyhaneci, mimar, nakkaş, nalbant, neccâr, oturakçı, saatçi, sabuncu, sahâf, serrâc, sıvacı, şerbetçi, tabip, tarakçı, taşçı, tenekeci, terzi, tokacı, tüfenkçi, tütüncü, vekâletçi, yapıcı, ziraatçı. Kebapçılık ve isotçuluk. Bu yerel mesleklerin yanında meyhanecilik gayrimüslimler tarafından yapılmıştır. Müslüman ve Ermeni taş ustaları mevcuttur. Çoğunlukla Müslümanlara ait olan su değirmenlerinin tamamı Ermeni esnaf tarafından kirayla işletilmektedir.¹²⁶ Ermenilerin şehrin ticari hayattaki etkinliği XIX. yüzyıldan beri devam etmiştir. Hatta XIX. yüzyılda Ermeniler, Müslümanlardan daha az bir nüfusa sahip olmalarına rağmen şehir ticaretinin % 75'ini ellerinde bulundurmışlardır.¹²⁷

Kadı sicillerinde, esnaf birliklerinin kendi içlerinden bir şeyh seçerek mesleki sorunlarını şeyhlerin gözetiminde çözdüğü anlaşılmaktadır. Çeşitli zamanlarda değirmencibaşı, mimarbaşı gibi bazı esnaf şeyhlerinin ise Ermeni olduğu görülmüştür. Bu durum esnaf gruplarında hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden şeyhler olduğunu ya da çoğunluğu hangi din mensupları oluştuyorsa esnaf şeyhlerinin, o dinin mensuplarından seçildiğini göstermektedir.¹²⁸

Urfa'nın pazarları doğunun özelliklerini tamamen yansıtmaktadır. Normal zamanlarda alelade gereksinimler kolaylıkla sağlanabilir, her vakit iyi kalite Seylan

¹²⁵ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 292-293.

¹²⁶ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 299.

¹²⁷ Kasım Ertuş, "19. Yüzyılda Urfa'da Ermeniler ve İdari Hayattaki Konumları", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 68, (Şubat- Nisan 2016), s. 3.

¹²⁸ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 300.

çayı en iyi Mocha kahvesi bulunabilirdi. Küçük dükkanlarda Amerikan malı ipek çorapları bulmakta mümkündür. Burma imal edilmekte, Bağdat'tan mum getirilmektedir. Kesme şeker kutuyla satın alınabilmektedir. Standart Oil ve Singer dikiş makineleri satılmaktadır.¹²⁹

Nüfus sayımlarına göre Urfa'da yaşayan gayrimüslim cemaatlerden biri Yahudilerdir. Çok eski tarihlerden beri Urfa'da yaşamakta olan Yahudiler 1896 yılındaki Ermeni olaylarından sonra Ermeni zannedilip saldırıya uğramışlardır. Bundan dolayı bazı Yahudiler Kudüs'e göç etmek zorunda kalmıştır. Urfa'da kalanlar ise yaşananlardan dolayı büyük mağduriyetler ile karşı karşıya kalmışlardır. Ticaretin çok tehlikeli bir hal alması, ekonomik olarak büyük sıkıntılar yaratmıştır. 1906 yılında Urfa'da yaşayan Yahudilerin neredeyse tamamı fakirdir. Seyyar satıcılık yapmış, çevre köylere giderek, kumaş ve baharat satmışlardır. Fakat Urfa olaylarından sonra can güvenliğinden dolayı şehir dışına çıkmaya cesaret edememişlerdir.¹³⁰

1.2.2.4. SANAYİ

Uzun bir süre kentte yaşayan Holmes Urfa'da testi, maşrapa ve kaba çini dışında imalat diye bir şey olmadığını¹³¹ ifade etse de kaynaklarda farklı bilgiler yer almıştır. 1908 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre; Urfa sanayisinde özellikle imalat sektörü önemli bir yere sahiptir. Çeşitli renkli ipekli elvan pencere, minder, yatak,yastık, yorgan yüzü, perdelikler, beyaz bezler, yünden mamul yazlık şallar, iplik, yünden kilim ve halı, kıldan çuval, siyah çadır, Araplara mahsus ikal¹³² ve gayet dayanıklı yerli bezden basma dokuma imal olunmaktadır.¹³³ El tezgahlarında özellikle erkek giyimi için pamuklu kumaşlar, elle basılan tahta kalıplarda üretilen ilgi çekici kumaşlar yapılan ürünler arasındadır. Yastık kılıflarının üzerinde çeşitli resimler olup, masa örtüleri Urfa'ya özgü özellikler taşırdı.¹³⁴ Üretilen kumaşlarda

¹²⁹ Mary Caroline Holmes, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çev. Vedii İlmen, 2. bs., İstanbul, Yaba Yayınları, 2008, s.18-19.

¹³⁰ Rıfat N. Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.416-417.

¹³¹ Holmes, *Urfa'da Ermeni...*, s. 20.

¹³² Bağ (bend), ayak bağı, köstek. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitapevi, 2005, s. 422. Daha ziyade Arapların başlarına koyup sardıkları bağ.

¹³³ *1326 Halep...*, s.406-407; *1324 Halep...*, s. 412-413.

¹³⁴ Holmes, *Urfa'da Ermeni...*, s. 19.

Birecik kasabasında iplikten bez, kırmızı sahtiyan, merkep ve çift edevatı imal edilmektedir.¹³⁵ Suruç'ta ise kilim, seccade kıldan çadır yapılmaktadır.¹³⁶

Bakırcılık sanat dalı hayli ilerlemiş olup, gümüşten aşağı kalmayacak bir noktaya ulaşmıştır. Çeşitli şekillerde su tasları, mahirane imal edilmiş şerbet bardakları, büyük küçük kahve ibriği, sefertasları, gayet mahirane bir surette biri diğerine sıkıştırılmış, büküldüğü halde yuvarlak bir şekil alan bir kabzada iki namlulu kamalar, istenilirse kılıç kayışı gibi bükülüp bele sarılabilen zarif kılıçlar, nefis makas ve kalemtraşlar, tunçtan şamdanlar, havan, mangal, kadınlara mahsus gümüşten tarak ve gümüşten baston imal edilmektedir. Ayrıca topraktan yapılan küp, tencere ve su testileri de yapılmaktadır. İstanbul, Bağdat, Diyarbakır, Halep Beyrut, Hama Humus ile ticaret yapılmaktadır.¹³⁷

Misyonerlik faaliyetleriyle birlikte Urfa'ya gelen misyonerlerin açtıkları yardım kurumlarında, üretim faaliyetlerinde de bulunulmuştur. 1884'te Urfa'ya yerleşen Amerikan Protestan misyonu 1901 yılında demirci, marangoz, terzi, dokumacı ve kumaş boyası gibi kollarda 59 çırak öğrencisi olan bir meslek okulu açmıştır. Ayrıca hayırsever kadınların yoksullar yararına dikiş, nakış, örgü gibi el işleri yapmak üzere toplanıp çalıştıkları destgâhhaneler bulunmaktadır. Amerikan etkisi Urfa'dan Birecik, Siverek ve Viranşehir'e kadar uzanmaktaydı. 1912'de Amerikalılar, yöredeki gelişimlerini tamamlamış görünmektedir.¹³⁸

1897'de Urfa'ya gelen Almanlar 1912'de kumaş, dokuma, marangoz ve kundura atölyelerinde çalışan 70 erkek ve çok az kız öğrencisi olan bir yetimhane ile 1912'de 360 işçi çalışan bir halı fabrikası ve okul açmışlardır.¹³⁹

Yardım kapsamında yurtdışına ihraç yapılmıştır. Amerikalı misyonerlerden Miss Corrine Shattuck ihtiyaç sahiplerine gelir sağlamak amacıyla bir çalışma programı hazırlamış, nakış imalathanesi kurmuştur. Ürettikleri nakış ve mendilleri İngiltere, Amerika, Almanya ve İsviçre'de pazar olanakları yaratmıştır. Bu şekilde Urfa'da üretilen nakış ve mendil gibi ürünler yardım maksatlı da olsa yurtdışına ihraç edilmiştir. Miss Corrine Shattuck, Ermeni kadınlara çok para kazandıran büyük bir

¹³⁵ 1326 Halep..., s. 421.

¹³⁶ 1326 Halep..., s. 437.

¹³⁷ 1326 Halep..., s. 407; 1324 Halep..., s. 413.

¹³⁸ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 54.

¹³⁹ Şişman, *XX. Yüzyıl...*, s. 329.

endüstri (incecik kumaşlara nakış işleniyor) tesis ederek büyük katkılar sağlamıştır.¹⁴⁰ Avrupa'ya ihracat bununla sınırlı değildir. Urfalıların da ihracatı Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Urfa dışına da mal sevkiyatı yapılmıştır. Yıllık bir milyondan fazla yapağı Aneze ve nahiyelerdeki aşiretler ile diğer aşiretlerden toplanarak İstanbul ve Anadolu içerilerine kadar sevk olunmuştur. Ayrıca iki bin kadar deve, yüz bin baş ağnam da Urfa dışına gönderilmiştir.¹⁴¹

Nihai olarak 1913-1918 arası dönemde temel üretim tarıma ve hayvancılığa dayanmakta olup, Müslümanlar tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde gayrimüslimler tarafından çeşitli meslekler icra edilmiştir. Urfa'da ticaret ve sanayi gayrimüslimlerin elinde olup, nüfusları az olmalarına rağmen üretimin büyük bir kısmını gerçekleştirerek büyük gelirlere sahip olmuşlardır. Fakat 1915'teki Ermeni olaylarından sonra Ermenilerin tehcir edilmesiyle tarım ve hayvancılıkla birlikte ticarete Müslümanlar tarafından yapılmaya başlayacaktır.

1.3. OSMANLI DEVLETİNİN İDARİ YAPISI VE İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İDARİ POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

İdari taksimat değişiklikleri hiçbir zaman iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Üretim ilişkilerinin evrimleşmesi merkez taşra egemenlerinin ilişkilerinin yönünü ve devletin toprak üzerindeki örgütlenmesini değiştirmektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde toprak üzerinde örgütlenme üç devre ayrılır:¹⁴² 1) Sancak yönetimi (1300-1600), 2) Sancaktan eyalete geçiş (1600-1800), 3) Eyaletten vilayet sistemine geçiş.

Bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti, topraklarını genişlettikten sonra idari yapılanmasında değişiklikler yapmıştır. Osmanlı sultanları ilk dönemden itibaren bir bölgeyi yönetmek için iki yetkili atamışlardır. Bunlar; askeri sınıf kökenli ve yürütme yetkisini temsil eden bey, ulema kökenli ve sultanın yasama yetkisini temsil eden kadıdır. Sancak, hükümdardan iktidar simgesi olarak bir sancak(bayrak) almış, askeri bir vali olan sancakbeyinin emrindeki yönetim birimidir. 1361'den sonra Osmanlı topraklarının Balkanlar'da hızla genişlemesi üzerine, denetimi elde

¹⁴⁰ Kıaser, *Iskanlanmış Barış...*, s. 292; Ephraim K. Jernazian, *Juddgment Unto Truth: Witnessing The Armenian Genocide*, Translated by Alice Haig, London, Transaction Publishers, 1990, s.38.

¹⁴¹ *1326 Halep...*, s. 407. *1324 Halep...*, s. 413-414.

¹⁴² Nuray Ertürk Keskin, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2009, s. 63.

tutabilmek için bütün sancakbeylerin başına bir beylerbeyi atamak gerekmişti. XV. ve XVI. Yüzyıllarda ise yeni fethedilen yerler sancakbeylerinin idaresine verilmiş, bunların da başına bir beylerbeyi atanmıştır. Böylece yeni beylerbeylikleri ortaya çıkmıştır. Beylerbeyliklerin oluşturulması, askeri düşüncelerle belirlenen uzun bir süreçten geçmiştir. 1533'te Osmanlı Devleti'ndeki beylerbeylik sayısı altı iken Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonunda sayı on altıya varmıştır. 1590'dan sonra genişlikleri sınırlandırılan beylerbeylikler, o zamandan başlayarak "eyalet" diye adlandırılmıştır. 1610'a doğru imparatorluktaki eyalet sayısı 32'ye yükselmiştir.¹⁴³

Osmanlı'da yönetim ile tımar sistemi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bir yönetim kurumu olarak tımar sistemi, beylerbeyinden sipahiye kadar, sultanın eyaletlerdeki yürütme gücünü temsil etmiştir. Sipahilerin çeşitli yöneticilik görevleri vardı. Kırsal bölgelerde reyanın korunmasıyla yükümlü polis gücü oluşturdukları gibi, tımar olarak tahsis edilen vergilerin toplanması ve yasaların uygulanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir.¹⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde eyalet idareleri, toprak idare sistemi olan dirlik sisteminin uygulanıp uygulanmadığına göre ikiye ayrılırdı. Has, zeamet ve tımar sisteminin uygulandığı eyaletlere salyanesiz eyaletler denirdi. 1609 yılına kadar 23 eyalet, tımar sistemine bağlı eyaletti.¹⁴⁵ Eyalet gelirlerinin sipahilere dağıtılmadığı, askeri ve idari gelirler karşılandıktan sonra başkente "salyane" denen sabit bir miktar verginin gönderildiği, adına "salyane eyaletler" denilenler eyaletler vardı.¹⁴⁶

Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde, aşiret reislerinin elinde babadan oğula geçen sancaklar bulunmaktaydı. "Hükümet" diye bilinen bölgelerde bütün gelirler aşiret beyine aitti. Bey, sultanın buyruğu üzerine belli sayıda asker vermek zorunda idi. Sultan bu bölgenin önemli kentlerine kadı atar ve yeniçeri birliği yerleştirirdi.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti idari teşkilatında eyalet dışında kalan, Eflak ve Boğdan gibi, iç işlerinde serbest sayılan, ancak devletin yüksek hakimiyetini kabul etmiş özel statülü hükümetler de bulunmaktaydı. Bunların kralları veya beyleri kendi

¹⁴³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, Çev. Ruşen Sezer, 17. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.108-110; Halil İnalçık, "Eyalet", *İA*, İstanbul, TDV, Cilt 11, s. 549.

¹⁴⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s.108-109.

¹⁴⁵ Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, 2. bs., İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.ş., 1987, s.11.

¹⁴⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s.111.

¹⁴⁷ İnalçık *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 111; Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 16-17.

asilzadeleri arasından Osmanlı Devleti tarafından seçilmekteydi. Bunlar gördükleri himaye karşılığı belli miktarda vergi verirlerdi. Kırım Hanlığı ve Mekke-i Mükerrerme Emirliği bu statü dışında tutulmuştu.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemdeki yapısı, devletin eski gücünü kaybetmesiyle beraber büyük değişiklik göstermiştir. Tımar sisteminin bozulması ve İltizam sisteminin uygulanmasıyla değişiklikler ortaya çıkmıştır. Devletin nakit para ihtiyacı toprak sisteminde değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bazı topraklar kaydı hayat şartıyla iltizama verilmiştir. Toprak sistemindeki değişim, yönetim sisteminde de değişimlere neden olmuştur.¹⁴⁹

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin durumu daha da kötüleşmiştir. Bu kötü gidişi ortadan kaldırmak için idari yapıda ıslahat çalışmalarına devam edilmiştir. II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ülke yönetiminde önemli değişiklik yapılmıştır. Muhtarlık örgütü kurulmuş, âyânlık kaldırılmış, nüfus sayımı yapılarak defter nazırlıkları oluşturulmuş, redif teşkilatı eyalet ve sancak merkezlerinde hizmete girmiştir. Ayrıca 1836'da "Müşirliklerin" kurulmasıyla klasik idari yapı baştan sona değiştirilmiştir. Redif askerini daha yararlı hale getirmek için yapılan değişikliklerle, Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri uygulanan yönetim birimleri değiştirilmiştir. Bu düzenleme Tanzimat'a kadar sürmüştür. II. Mahmut merkezi bir idare sistemini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bundan dolayı yerli ailelerden gelme derebey ve âyân menşeli kimselere iltifat etmemiş, valilik görevini devlete yararları dokunmuş kimselere vermiştir.¹⁵⁰ Fakat II. Mahmut'un bütün gayretlerine rağmen uzun bir sürecin sonunda olgunlaşan düzeni söküp atmak mümkün olmadığından, II Mahmut'un bütün iyi niyetli çalışmalarına rağmen merkeziyetçi bir yönetime dönüşüm sağlanamamıştır.¹⁵¹

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı her alanda olduğu gibi yönetim alanında da yeni bir dönem başlatmıştır. Bu dönemde kurulan yerel meclis sistemi merkez ve taşra egemenlerinin yönünü belirlemiştir. Tanzimat döneminin merkezileşme yönündeki gelişmeler içinde ayan, derebeyi, hanedan, mütegalibe

¹⁴⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 89.

¹⁴⁹ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.127.

¹⁵⁰ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde...*, s. 15-17.

¹⁵¹ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, Cilt XXXVIII, Sayı 192, (1974 Ekim), s. 697.

olarak adlandırılan taşra egemenleri yönetici konumlarını ve etkinlik alanlarını korumuşlardır. Bir önceki dönemde padişah beratı ile taşranın egemen sınıfına dahil olan voyvoda, mültezim gibi yöneticiler, merkezileşme döneminde yerel meclislerin kurulması ile meclis içinde "sınıf bloku" oluşturmuşlardır. Klasik dönemden başlayarak temel kaygısı merkeze gelir aktarımı olan Osmanlı Devleti'nde çevre güçlerini mali reform içinde motive etme mecburiyeti ve merkeze verimli bir şekilde kaynak aktarımını sağlamak için taşra yerelleri ile uzlaşma içine girmiştir.¹⁵²

Tanzimat döneminde mülki idare alanında da yeni düzenlemeye gidilmiştir. 1842 yılında yapılan düzenleme ile kaza kademesi oluşturulmuştur. Bu düzenleme ile eyaletler sancaklara, sancaklar da kazalara bölünmüştür. Böylece Tanzimat'a kadar adli bir birim olarak varlığını sürdüren kaza, 1842 düzenlemesiyle yönetsel bölünüşe idari bir birim olarak eklenmiştir.¹⁵³

Tanzimat ile birlikte "merkezileşme stratejisi" uygulanmaya çalışılmıştır. Bu uygulamanın en dikkat çeken özelliği yeni eyaletlerin kurulmasıdır. İlk salnamede Osmanlı Devleti'nde 39 eyalet ve bunlara bağlı 76 liva bulunmaktadır. Ülke topraklarının bölündüğü eyalet-sancak-kaza-nahiye kademeleri ilk kez 1850 yılında listelenmiştir.¹⁵⁴ 1852 yılında yapılan düzenleme ile valilerin yetkileri artırılmış, ülke toprağı eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara bölünmüştür. Sancakların bir bölümü herhangi bir eyalete değil doğrudan merkeze bağlanmıştır. "Müstakil" olarak adlandırılan bu sancakların yönetimi mutasarrıflara verilirken, eyaletlere bağlı sancakların yönetimi kaymakamlara bırakılmıştır.¹⁵⁵ Müstakil- mülhak liva ayırımı ilk kez 1852'de yapılan düzenleme ile gündeme gelmiştir. Bu düzenlemeye göre herhangi bir eyalete bağlı olmayıp, doğrudan doğruya merkeze bağlanan müstakil livaların yöneticileri "mutasarrıf" olarak adlandırılmıştır. Bir eyalete bağlı mülhak livaların yöneticilerine ise kaymakam denilmiştir. 1858 tarihli talimatnamede de mutasarrıfların valilerle aynı görev ve yetkilere sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁶

22 Eylül 1858 tarihli talimatname ile valilerin görev ve yetkilerinin genişletilmesine yönelik eğilim devam etmiştir. Bu talimatnamede ülke eyalet, liva,

¹⁵²İşıl Çakan, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi: "Merkezileşme"", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 4, Aralık 2006, s. 46.

¹⁵³ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s. 169-170.

¹⁵⁴ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.172.

¹⁵⁵ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.178.

¹⁵⁶ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.231.

kaza ve köylere ayrılmıştır. Eyalet yönetimi valilere, merkeze bağlı müstakil livaların yönetimi mutasarrıflara, bir eyalete bağlı livaların yönetimi kaymakamlara, kazaların yönetimi de müdürlere bırakılmıştır. İdari taksimata ilişkin herhangi bir değişiklik irade-i seniyyeye bağlı kılınmıştır. Vali sadece Dâhiliye Nezareti'nin değil bütün dairelerin temsilcisi durumuna getirilmiştir. Müstakil sancaklar birer mutasarrıf yönetimine verilmiş ve doğrudan merkeze bağlanmıştır. Mutasarrıflar vali ile aynı yetki ve görevlere sahiptir. Bu düzenleme bütün eyaletlerde aynı şekilde uygulanmamıştır.¹⁵⁷

1860'da Meclis-i Vala tarafından alınan kararda "mevki ve yönetimi bakımından ele geçirilmiş (sağlam/ korunmuş olan, önem arzetmeyen) bazı eyalet valiliklerinin "müstakil (mutasarrıflığa) livaya" dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Daha sonraki yıllarda "bulunduğu yerin özelliği" ya da "payitahtı saltanatı seniyyeye/ İstanbul'a yakınlığı" gerekçesiyle var olan müstakil livâlara yenileri eklenmiştir. Müstakil liva uygulamasında bazı uygulamalar dikkat çekmiştir. Bunlardan biri bazı livâlara "müstakil liva" statüsü verilmiş, fakat bu statü daha sonraki dönemlerde geri alınmıştır. İkincisi müstakil liva listesinde Lübnan özerk yönetiminin sayılması, müstakil liva uygulamasının iki farklı modele dayandığını göstermektedir. Bunlardan birincisi Avrupa devletlerinin müdahalesi sonucu Lübnan'da olduğu gibi, özerk bir yönetim düzeni getirilen sancaklar, ikincisi Osmanlı hükümetlerinin kendi iradesi doğrultusunda müstakil olarak yönetilen sancaklardır. Bu livalardan ilki Osmanlı merkezinden özerkleştirilmekte, ikincisi ise bağlı olduğu vilayetten ayrılarak Osmanlı merkezine bağlanmaktadır.¹⁵⁸

Suriye'deki ortaya çıkan karışıklıklar ve Niş Eyaleti'nde de olayların önlenememesi, Osmanlı Devleti'ni yeni düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. 1863 yılı sonlarında Ali ve Fuat Paşalar eyaletlerde yeniden ıslahat yapmayı uygun görmüşlerdir. Bu doğrultuda eyaletlere teftiş heyetleri göndermiş ve yeni bir vilayet nizamnamesi hazırlanmıştır. 7 Kasım 1864'te yayımlanan nizamname ile Tanzimat'tan beri uygulanmakta olan yönetim biçiminde büyük değişikliklere gidilmiştir. Bu nizamnâme Tuna bölgesinde uygulandığı için "Tuna Vilayet Nizamnamesi" olarak adlandırılmıştır. Tuna vilayeti olarak adlandırılan eyaletin valiliğine Mithat Paşa atanmıştır. Mithat Paşa'nın çalışkanlığı ve deneyimi ile

¹⁵⁷ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.178.

¹⁵⁸ Erkan Tural, Selim Çapar, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ankara, TODAİE Yayınları, 2015, s. 238.

uygulamaya konulan yönetmelik olumlu neticeler vermiştir. Bunun üzerine Anadolu, Arabistan ve İmparatorluğun kalan bölgelerinde de uygulanmasına karar verilmiştir. 1865-1866 arasında bütün ülkede 1864 nizamnamesi yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁹ 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile Osmanlı İmparatorluğu vilayet, liva (Sancak), kaza ve köy olmak üzere yeni idari birimlere ayrılmıştır. Nizamnameye göre vilayetin başında vali bulunur, livada liva kaymakamı, kazada kaza müdürü, köyde ise seçimle gelen muhtar bulunacaktı. Ayrıca vilayetin yönetiminde valinin başkanlığında toplanacak olan danışma meclisleri kurulmuştur.¹⁶⁰ Vilayet yönetimi ile ilgili organlara da yer verilmiştir. Buna göre vali başkanlığında cuma günleri dışında toplanan "Vilâyet İdare Meclisi", livâlarda mutasarrıf başkanlığında çalışacak "Liva İdare Meclisi" ile kazalarda "Kaza İdare Meclisi" kurulmuştur.¹⁶¹ 1864 nizamnâmesinde ise müstakil- mülhak bütün livâların yöneticilerine mutasarrıf denilmiştir.¹⁶² 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi önemli bir değişiklik olmadan 1867'de yayımlandı. 1867 yılında yayınlanan nizamname yeni bir metin değildi. 1871'de çıkarılan "İdare-i Umumîye-i Vilâyet Nizamnamesi"ne kadar yürürlükte kalmıştır.

1871 nizamnamesi; vilâyet, sancak, kaza ve köy yönetimini ayrıntılarıyla belirtmiş, yöneticilerin görev ve sorumluluklarını ayrı ayrı açıklamıştır. Yenilik olarak valinin yanı sıra vali muavinliğini getirmiş, mevcut müdürlüklerin yanında yenilerini de oluşturmuştur. Vilayet üst düzey yöneticilerinin görevleri belirlenmiş, işbölümünün nasıl yapılacağı ortaya konulmuştur. Ayrıca vilâyet idâre meclisinin kuruluş, görev ve çalışma biçimi saptanmış, umumi meclisin niteliği ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Aynı şekilde liva (sancak) yönetimi ve yöneticileri, kaza ve nahiye idaresi hakkındaki kuralları da kapsamakta idi.¹⁶³ 1871 tarihli nizamnâmesi, ilk Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin hazırladığı vilayet kanunu kanunlaşmadığından yürürlükte kalmaya devam etmiştir.¹⁶⁴ 1875-1892 tarihleri arasında Canik, Kocaeli,

¹⁵⁹ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde...*, s. 250-251; Tural, Çapar, *1864 Vilayet...*, s.143.

¹⁶⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Yerel Yönetim Metinleri III Tuna Vilayeti Nizamnamesi, Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 2, Mart 1996, s.67-81.

¹⁶¹ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde...*, s. 252.

¹⁶² Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.231.

¹⁶³ Çadircı, *Tanzimat Sürecinde...*, s. 252; Nizamnamenin metni için Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Yerel Yönetim Metinleri (VI) 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri , Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 5, Eylül 1996, s.89-103; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Yerel Yönetim Metinleri (VII) 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri , Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 6, Eylül 1996, s.89-99.

¹⁶⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s.62-63.

Mamûretülaziz, Serfice, Zor, Cebel-i Lübnan ve Kudüs müstakil olarak yönetilmiştir. 1892-1910 yılları arasında da Cebel-i Lübnan, Kudüs, Bingazi, Zor, İzmit, Kala-i Sultaniye ve Çatalca müstakil şekilde idare edilmiştir.¹⁶⁵

1.3.1 İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN İDARİ POLİTİKASI

İttihat ve Terakki Fırkası, II. Meşrutiyetin ilanından sonra yayınladığı siyasi programında vilayetlerin yönetimi meselesi ile ilgili olarak; idari alanda yürürlükte olan kanunları değiştirmeyeceğini, Kanun-ı Esasi’nin 108. maddesinde belirtilen tevsi-i mezuniyet ilkesine tamamen bağlı olacağını ve kanunları da buna bağlı olarak çıkaracağını belirtmiştir. Ayrıca mülki idarelerde yapılacak değişikliklerin Meclis-i Mebusan’ın kararına bağlı olmasını, değişiklikler yaparken; kura ve nahiyelerin merkeze ne kadar mesafede olduğu ve mülki değişiklik yapılan bölgede idari işlerin kolaylıkla yapılıp yapılmayacağına dikkat edileceğini belirtmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası 1909 siyasi programında da tevsi-i mezuniyet ilkesine göre hareket edeceğini, halkın ihtiyaçları çerçevesinde kanun çıkarılacağını ve nahiye teşkilatına önem verileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁶

Müstakil sancak uygulaması merkezîyetçilik eğiliminin göstergesidir. İttihat ve Terakki idaresi bu tür livaların sayısını daha da artırmıştır. Bu, alt yönetim birimlerine kadar kontrolü sağlamayı amaç edinen bir uygulamadır. Müstakil livalarda mutasarrıf valinin yetkilerine, liva idare meclisi ise vilayet idare meclisinin görevlerine sahiptir.¹⁶⁷ Her müstakil liva yönetsel düzeyde vilayete eşdeğer sayılmıştır.¹⁶⁸

Bazı livâların müstakil olarak yönetilmesi ilkesi 20 Ocak 1909 tarihli talimatta da yer almıştır. Talimatta idari bölümlerde kaza esas alınıyor ve bu birim askeri teşkilata uyduruluyordu.¹⁶⁹ Bu talimatın 12. maddesinde; o dönemdeki müstakil sancakların müstakil şekilde idare edilmeye devam edeceği, coğrafi vaziyetinden dolayı müstakil şekilde idaresi gerekenler de bağlı olduğu vilayetten ayrılarak müstakil sancak haline getirilecekleri yazıyordu. 1909 yılında İstanbul

¹⁶⁵ Nedim İpek, "Müstakil Sancaktan Vilayete Kayseri'nin İdari Taksimatı", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri(10-11 Nisan 2003)*, Kayseri, 2003, s. 298-299.

¹⁶⁶ Kandil, "Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918)" İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020 , s. 224.

¹⁶⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde ...*, s. 63.

¹⁶⁸ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.230.

¹⁶⁹ Mefahir Behlülilgil, *İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz* , İstanbul, 1992, s.158.

vilayetinin kurulması yasa tasarısında Dâhiliye Encümeni İzmit ve Çatalca'nın müstakil mutasarrıflık olarak kalmasının gerekçesini açıklarken, vilayetlerin yavaş yavaş kaldırılarak, livaların doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmasından söz etmiştir.¹⁷⁰

İttihatçılar 1911 kongresinde idari düzenlemelere dair kararlar almışlardır. Kongreden sonra yayınladıkları siyasi beyannamenin idari kısmında, Kanun-ı Esasi'ye atıfta bulunarak vilayetlerde siyasi ve idari muhtariyeti meydana getirecek her türlü faaliyeti engelleyeceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca ülke idaresindeki düşüncelerini Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesine uygun olarak yapacaklarını ifade ederek, idari ve mülki teşkilata dair kanunları da buna göre çıkaracaklarını vurgulamışlardır. İttihatçıların tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kavramlarına programlarında değinmeleri, onların adı geçen kavramları mülki ve idari kalkınmayı gerçekleştirebilecekleri iki önemli ilke olarak gördüklerinin kanıtı olmuştur.¹⁷¹

İttihat ve Terakki, 1911 yılında yayınladıkları siyasi programda nahiye, kaza, liva, vilayet mülki taksimatına uyulacağı belirtilirken nahiyenin kazaya, kazanın livaya dönüştürülmesi gibi işlemlerde uyacağı şartlar da belirlenmiştir. 1911 siyasi programında vilayet kanunnamesine nahiyelerde gerçekleştirilecek idari düzenlemeler için de bir madde konulacağı dile getirilmiştir. Buna göre, nahiyelerde müdürlerin yavaş yavaş görevlendirilmesi ile güvenlik ve asayişin sağlanması için her nahiyede bir jandarma subayı veya polis memuru bulundurulacağı belirtilmiştir. Ayrıca nahiyelerde şer'i davalar ile kısmen ceza davalarına bakabilecek kadı naibi, sulh hâkimi ve mal memurunun vazifelendirilmesi de programa dâhil edileceği yazılmıştır. Aşiretler meselesinin çözümü için de idari düzenlemeler yapılacağı ve bu anlamda hükümete yetki verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca vilayetlerin yetkileri artırılarak, her vilayete özel bütçe verilmesi ve bu bütçe ile eğitim, tarım, bayındırlık, sanayi gibi ülkenin kalkınması ve ilerlemesine yardımcı olacak işlerin yapılmasında yetkili kılınacağı ilan edilmiştir. Vilayetlerin borçlanması ve küçük imtiyazlar vermesine izin verileceği de vurgulanmıştır. Programda mahalli idarelerle ilgili olarak; şehir ve kasabaların güvenli ve bayırdır bir hale getirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi için yoksul halkı ezmeyecek şekilde belediye vergilerinin arttırılmasının sağlanacağı, belediye meclislerine verilecek yetkilerle sağlık

¹⁷⁰ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.234.

¹⁷¹ Kandil, *Meclis-i Mebusan'ın ...*, s. 224-225.

sorunlarının çözüleceği ve belediye işlerini kolaylaştıracak yönde düzenlemeler yapılacağı vurgulanmıştır. 1911 yılında İttihat ve Terakki'nin programı hakkında kaleme alanın bir yazıda; vilayet idaresinin tefrik-i vezaif ve tevs-i mezuniyet ilkelerine dayanacağı, ancak bunun zannedildiği gibi adem-i merkeziyet olmadığı ifade edilmiştir.¹⁷²

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 Kongresinde bir siyasi program kabul etmiştir. Bu siyasi programın 34. Maddesinde “*Nevahinin maarif, asayiş ve umur-u nafia-i mahalliye ve sıhhiye emrinde salâhiyetini tevsian nevahi kanunnamesi teklif olunacaktır.*” demiştir. 35. Maddesinde de “*Taksimât-ı mülkiyede bazı kura, nevahi ve kazaların ve ilh.. elyevm tâbi bulundukları merkezden fekk-i irtibatlarıyla kurbiyet ve münasebet chetile daha muvafık merkezlere rapt ü ilhakı ve mesalih ve muamelâtı âmmenin mazhar-ı teshilât olması nokta-i nazarından taksimât-ı mezkurenin teshihi matlûptur.*” Şeklinde ifade edilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileride idari alanda yapacağı düzenlemeleri belirtmiştir.¹⁷³ Nitekim daha sonra yapılan kanunlarda bu kararların etkileri görülmüştür.

13 Mart 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu kabul edilmiştir.¹⁷⁴ Kanunun birinci maddesinde vilayet-sancak-kaza-köy kademeleri korunmuştur. İkinci maddesinde “*Elviyye-i gayr-ı mülhaka vilayet hükmündedir*” denilmiştir. Bu madde ile müstakil sancakların vilayetler gibi yönetileceği ve doğrudan merkeze bağlı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca liva yöneticileri olan mutasarrıflar valilerin yetkilerine sahip olacaklardır. Üçüncü maddede liva, kaza merkezlerinin değiştirilmesi, sınırların düzeltilmesi, kaza ve nahiyelerin kaldırılması ve bağlantıların değiştirilmesi Meclis-i Umumî-i Vilayet'in kararı, Dâhiliye Nezareti'nin uygun görmesi ve irade-i seniyye ile icra olunacaktır. Ayrıca Nahiye sınırlarının ve merkezlerinin değiştirilmesi, köy, mahalle teşkili ve bunların aynı kaza dahilinde olmak üzere bir nahiyeden ayrılması, diğer nahiyeye ilhakı Meclis-i Umumî kararıyla vilayetçe icra olunacağı ve Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmesi kabul edilmiştir. İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'nda kabul edilen kanunların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 Kongresinde alınan kararlarla örtüştüğü görülmektedir. Vilayat

¹⁷² Kandil, *Meclis-i Mebusan'ın ...*, s. 225-226.

¹⁷³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C.1, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 109.

¹⁷⁴ *Düstur*, Tertip 2, Cilt 5, s.187.; Yüksel Kaştan, “Osmanlı Devleti'nde ‘1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati’ İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Ocak 2016, s.83.

Kanunu çerçevesinde Doğu Anadolu'da güvenliğin sağlanması için Ermeni konusuyla bağlantılı olarak düzenleme yapma yoluna da gidilecektir.¹⁷⁵

1911-1914 yılları arasında 14 sancak müstakil olarak yönetilmiş, TBMM'nin kurulduğu tarihte bu sayı 17 olmuştur.¹⁷⁶ Kaza ya da mülhak livaların müstakil sancaklara dönüştürülmesinin farklı sebepleri olmuştur. Bu sebepler şu şekilde ifade edilebilir:¹⁷⁷ İdari mekanı daraltarak kontrolü artırmak, halkın resmi işlerinde ve asayişi teminde kolaylık sağlamak, büyük verimli arazileri daha ekonomik bir şekilde kullanmak, göçebe ve konar-göçer unsurları yerleşik hale getirerek asayişi sağlamak, sınır ve sahil güvenliğini daha iyi temin etmek. Ayrıca vilayet idareleri gelirleri vilayet merkezleri için kullanarak bağlı sancakları bayındırlık ve imar hususunda ihmal etmişlerdir. Yerel hizmetleri ve tahsisatı mahalli idarelere bırakarak ekonomik canlılık sağlamak için müstakil sancak yapılmıştır. Sancak ile vilayet merkezi arasında o günün şartlarında aşılması zor dağ ve nehir gibi tabii engeller bulunması ve nüfusun çok olması müstakil sancak yapmanın kıstaslarından olmuştur.

1.3.2. URFA'NIN İDARİ YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜMLER

1.3.2.1. URFA'NIN MÜSTAKİL SANCAK OLMASI

1913-1918 yıllarındaki Urfa'ya ait tasarruflar da bu genel İttihatçı politikasından etkilenmiş ve Urfa'nın müstakil sancak olması sürecinde bu politikaları izlemek mümkün olacaktır.

Bilindiği üzere Urfa, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine girmiş ve Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlanmıştır.¹⁷⁸ Rakka Beylerbeyliği'nin teşekkülünden sonra da Rakka Beylerbeyliğinin merkezi olmuştur.¹⁷⁹ Urfa Sancağı 4 Eylül 1842 tarihli bir irade ile Diyarbakır'dan ayrılarak Halep'e bağlanmıştır. Urfa'nın

¹⁷⁵ Bu konu ile ilgili ayrıntılar Ermeni sorunu bölümünde anlatılmıştır.

¹⁷⁶ Keskin, *Türkiye'de Devletin...*, s.235.

¹⁷⁷ İpek, *Müstakil Sancaktan ...*, s. 299-300.

¹⁷⁸ Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969, s. 23-27; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.25-35.

¹⁷⁹ Mehmet Emin Ünler, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009, s. 14.

tekrar Diyarbakır'a bağlanması için istekte bulunulmuş ise de bu istek reddedilmiştir.¹⁸⁰

Meşrutiyet öncesinde Urfa Sancağının müstakil liva haline gelmesi için mahalli hükümet tarafından birçok kez müracaat edilmiş, fakat bu müracaatlara ehemmiyet verilmemiştir. Nitekim 23 Ocak 1908 tarihinde Edhem Sabri Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda durum açıkça belirtilmiştir. Yazıda; Urfa livasının mülki ve mali idaresi ile umuru inzibatiyesinin temini, asayiş ve imaretinin sağlanması Halep vilayetinden ayrılması ve Zor livasında olduğu gibi doğrudan doğruya Dâhiliye Nezaretine bağlanmasıyla mümkündür. Urfa livası müstakil olduğu takdirde hazinenin zarara uğratılmadan idari ve askeri düzenle aşayir ve eşkıya tecavüzlerinin ve tahribatlarının önleneyeceği, livanın asayiş ve terakkiyatının temin edileceği belirtilmiştir. Urfa'nın müstakil olmasından sonra, daha önce aşiretlere iltica eden ahalinin köylerine dönerek köylerini imar edeceği, livânın her tarafında ziraat ve hayvancılığın fevkalade artacağı, ahalinin serveti ve hazinenin menfaatinin sağlanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca o günlerde elli bin liradan ibaret olan Urfa gelirinin, üç-beş sene zarfında yüz elli bin liraya ve daha sonraki senelerde iki yüz bin liraya ulaşacağı belirtilmiştir. Yazıda; ekonomik gelirin yanında her sene bin kadar kişinin silah altına alınacağı, Diyarbakır'dan Halep'e kadar askeri sevkیات ve umumi nakliyatla ehemmiyete sahip olan ve altmış yedi kilometresi inşa olunan yüz elli kilometre şosenin bir sene içinde bitirileceği ve Urfa belediyesine ait olduğu halde Halep Belediyesi adı altında valiler tarafından suistimal edilen gemi vergilerinin üç-beş sene zarfında artırılacağı, Fırat nehri üzerinde bir demir köprü inşa edileceği Edhem Sabri Bey tarafından belirtilmiştir.¹⁸¹

Meşrutiyetin ilanından sonra mahalli hükümetin müracaatı ve Urfa mebusları tarafından verilen takrirler ile Urfa'nın müstakil sancak haline getirilmesi istenmiştir.¹⁸² 1326 senesi bütçe kanunu layihası çerçevesinde Maliye Nezareti bütçesi görüşülürken, Antalya Mebusu Mehmet Hamdi Efendi, Mecliste yaptığı konuşmada; taksimatı mülkiyede yapılacak olan değişikliklerin Kanunu Esasi mucibince hükümetin yetkisi dahilinde olduğunu söylemiştir. Bir kazayı liva

¹⁸⁰ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 6.

¹⁸¹ BOA, *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK..S.)*, 72/26. 10 Kânûn-ı sâni 1323 [23 Ocak 1908].

¹⁸² MMZC, C.2, İ:87, 28 Nisan 1326, s.116.

yapmak, bir livayı vilayet yapmanın hükümetin yetkisinde olduğunu ve hükümetin bunları meclise göndermediğini ifade etmiştir.¹⁸³

Meclisteki bu görüşmeler esnasında Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey konu ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

*"Efendim, bazı Nahiyelerin Kazaya ve bazı Kazaların Livaya tahvili mahallî Meclisi Umumilerinin kararı üzerine buraya gönderilen mazbataların Şûrâyı Devletçe tetkikinden ve Meclisi Vükelâca tasvibinden sonra vuku buluyor. Bilâhara İradei Seniyyesi tahsil olunuyor. Bütçede karşılığı kabul edilip tasdik edildikten sonra teşkilat icra olunuyor. Şimdiye kadar bu yolda muamele yapılıyordu."*¹⁸⁴ diyerek bir nahiyenin kaza, bir kazanın liva haline getirilirken izlenen yolu belirtmiştir.

Konuyla ilgili açıklama yapan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa da *"Vilâyattân müstedayat vuku buluyor. Meclisi umumîler karar veriyor geliyor, şûrâyı Devlete havale olunuyor, tetkik ediliyor. Meclisi Vükelâya geliyor, bir ârzûyi umumî üzerine bir derececi idareye tahvili keyfiyeti talep ediliyor."* Hatta bu işlerin mebuslar tarafından heyeti vükela nezdinde takip edildiğini söylemiştir.¹⁸⁵

Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey ile Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın mecliste ifade ettiği yol, Urfa, müstakil sancak olurken de uygulanmıştır. Nitekim Urfa ahalisinden Kadir Usta, Mollazade Hacı Mehmet, Çadırcı Hacı Yahya ve Arabistan Ağasızade Ali tarafından İstanbul'da bulunan Urfa mebusları Nedim ve Safvet Efendilere telgraf çekilmiştir. Telgrafnamede; Urfa'nın vilayetten ayrılması için yapılan müracaatlara rağmen Rumkale ve Birecik kazalarının Antep'e ilhak edilerek, mutasarrıflık yapılmasının vilayetçe müzakere edileceği belirtilmiştir.¹⁸⁶

Halep Valisi Fethi Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; Urfa livasının müstakil mutasarrıflık haline gelmesi için Urfa ahalisinin müracaatlarına vilayetçe muvaffakiyet verilmediği, halkın vilayetçe vuku bulan tebligatları kötü yorumladığı, ahalinin günden güne devam eden müracaatlarının hem makam-ı aliyi hem de vilayeti meşgul etmemesi için Birecik kazasının Antep'e ilhakıyla Antep'in livaya, Suruç, Harran ve Rumkale'nin Urfa'ya bağlı kalarak müstakil mutasarrıflığa

¹⁸³ MMZC, C.2, i:87, 28 Nisan 1326 s. 111.

¹⁸⁴ MMZC, C.2, i:87, 28 Nisan 1326, s. 112-113.

¹⁸⁵ MMZC, C.2, i:87, 28 Nisan 1326, s. 113-114.

¹⁸⁶ BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI),133/22. 9 Şubat 1325 [22 Şubat 1910].

dönüştürülmesinin daha güvenli ve gerekli olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁷ Bir başka yazıda Urfa Mutasarrıflığı; livanın coğrafi durumu, haiz olduğu önemden dolayı müstakil olması için icap edenlere de uygun surette anlatılmasını Dâhiliye Nezareti'nden istenmiştir.¹⁸⁸

Müstakil sancaklık için yapılan başvurulardan sonra Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kalemi, Urfa'nın eski tahsisatı ile müstakil sancak olması halinde ortaya çıkacak yeni tahsisatını hesaplamıştır. Bu hesaba göre aşağıdaki tablo ortaya çıkmıştır.

Tablo 1.27:Urfa Sancağı Tahsisatı

TAHSİSAT-I CEDİDESİ	TAHSİSAT-I KADİMESİ	NOKSAN
12.282.20	12.282.20	.
3.200	1.850	350
2.900	2.100	750
17.300	7.340	9.960
4.342.20	.	4.342
40.025	24.622.20	15.402.20

Kaynak: BOA, *İ.DH*, 1481/4. 10 Mart 1326 [23 Mart 1910].

Dâhiliye Nezareti, Urfa'nın dahiliye ve maliye maaşına zam yapılmasına gerek olmadığını, diğer dairelere mensup memurların tahsisatı için lüzum görünen on beş bin dört yüz iki buçuk kuruşun karşılığı bulunmamasından dolayı gelecek seneki bütçeye ilave edilmesini, bu sene mevcut olan tahsisat ile idare ederek müstakil liva olmasını yahut gerekli tahsisatın eklenmesinden sonra müstakil sancak yapılması şekillerinden hangisi uygun ise uygulanmasını sadarete yazmıştır.¹⁸⁹ Dâhiliye Nezareti bir başka bir yazısında Urfa'dan gönderilen telgrafı da ekleyerek Urfa'nın mevcut bütçesiyle müstakil liva yapılmasını sadareten istemiştir.¹⁹⁰ Bu istek uygun görülecektir.¹⁹¹

¹⁸⁷ BOA, *DH.MUI*, 133/22. 1 Şubat 1325 [14 Şubat 1910].

¹⁸⁸ BOA, *İrâde-Dâhiliye (İ.DH)*, 1481/4. 18 Mart 1326 [31 Mart 1910].

¹⁸⁹ BOA, *İ.DH*, 1481/4, (10 Mart 1326/ 23 Mart 1910).

¹⁹⁰ BOA, *İ.DH*, 1481/4, (22 Mart 1326/ 4 Nisan 1910).

¹⁹¹ BOA, *BEO*, 3726/279449, (18 Mart 1326/ 31 Mart 1910).

Söz konusu yazışmalardan sonra Sadaret'te 30 Mart 1326 (12 Nisan 1910) tarihinde bir yazı ile padişaha başvurmuştur. Yazıda; Urfa'nın emsalleri için yapıldığı gibi yapılması gereken zam miktarının gelecek sene bütçesine eklenmek suretiyle mevcut tahsisatıyla şimdiden müstakil liva haline dönüştürülmesinin uygun olduğu yazılmıştır. Nitekim irade-i seniyye 31 Mart 1326 (13 Nisan 1910) tarihinde onaylanarak Urfa müstakil sancak olmuştur.¹⁹² Bu onaydan sonra Sadaret'te Dâhiliye Nezareti'nden gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁹³

Urfa'nın müstakil sancak olmasından sonra doğrudan doğruya merkez ile haberleşebileceği bildirilmiştir.¹⁹⁴ Ayrıca polis sayısının artırılmasına yönelik talepler de olmuştur.¹⁹⁵ Halep vilayetinden bir kısım polis müstakil sancak haline gelen Urfa'ya aktarılmıştır.¹⁹⁶ Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti de Emniyet-i Umumiye Muhasebe Müdüriyeti'nden; Şurayı Devlet ve Meclis-i Vükela kararıyla Urfa'nın müstakil sancak olmasına izin verildiği ve irade-i seniyye ile onaylanarak Halep'ten ayrıldığını, o güne kadar Halep vilayetine verilen havaleler içinde bulunan Urfa'ya ait ödeneğin ayrıca bildirilmesi ve Halep vilayeti havaleleri içinde gösterilmemesini istemiştir.¹⁹⁷ Bu doğrultuda Urfa'ya ait ödenek cetveli de hazırlanıp gönderilmiştir.¹⁹⁸

Urfa, Halep vilayetine bağlı olduğu dönemde Gureba Hastanesi ve Sanayi Mektebi masrafları Birecik kayık rüsumundan karşılanmakta idi. Urfa'nın müstakil liva haline gelmesinden sonra bu ödenek Halep vilayeti tarafından gönderilmemiştir. Bu durum Gureba hastanesinde memurların vazifelerini terk etmelerine ve ilaç hususunda sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur. Urfa Mutasarrıflığı da bu müesseselere ait masrafların karşılanması için Halep vilayetinden ödenek talebinde bulunmuştur. Urfa sancağının daha önce olduğu gibi Halep'ten göndermesini istediği ödenek konusu Şuray-ı Devlet'te görüşülmüştür. Şuray-ı Devlet, Gureba Hastanesi

¹⁹² BOA, İ.DH, 1481/4, (30 Mart 1326/ 12 Nisan 1910) Bkz. Ek 3. İrade-i Seniyye.

¹⁹³ BOA, BEO, 3734/280018, (3 Nisan 1326/ 16 Nisan 1910).

¹⁹⁴ BOA, DH.SN.THR, 7/3, (20 Mayıs 1326/ 2 Haziran 1910)

¹⁹⁵ BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhâsebe Kalemi (DH.EUM.MH), 21/18. 12 Kanunuevvel 1326 [25 Aralık 1910].

¹⁹⁶ BOA, DH.EUM.MH, 245/28. 29 Mart 1328 [11 Nisan 1912].

¹⁹⁷ BOA, DH.EUM.MH, 19/66. 8 Teşrîn-i Sâni 1326 [21 Kasım 1910]; BOA, DH.EUM.MH, 20/66. 8 Teşrîn-i Sâni 1326 [21 Kasım 1910].

¹⁹⁸ BOA, DH.EUM.MH, 25/55. 30 Kânûn-ı Sâni 1326 [12 Şubat 1911].

ve Sanayi Mektebi masraflarının Halep'ten ayrılarak müstakil bir hale gelen Urfa Mutasarrıflığı tarafından karşılanması gerektiğine karar vermiştir.¹⁹⁹

1.3.2.2.HARRAN MERKEZİNİN HARRAN KÖYÜNE TAŞINMASI

Urfa Sancağı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme doğrultusunda yönetim ve güvenlik sorununa bir çözüm olarak yeni kazaların kurulması gündeme gelmiştir.Yeni kurulması düşünülen kazalardan biri Harran olmuştur. Urfa kazasına bağlı nahiye olan Harran, Türkmencalabı ve Çaykapı nahiyelerinin birleştirilerek merkezi Ayn'el-Arus olan bir kaza kurulması istenmiştir. Bu amaçla Halep vilayetinden Şuray-ı Devlet'e bir mazbata gönderilmiştir. Şuray-ı Devlet, bu üç nahiyede cami ve mektep gibi "Asar-ı Hayriye" ile altyapının bulunmaması, göçer urban aşiretlerinin bölgeye iskanının istenilmemesi ve yeni teşkilatın bütçeye ek yük getireceği gibi gerekçelerle sonradan icabına bakılmak üzere mazbatayı reddetmiştir. Nitekim 1898 bütçesine konulan tahsisattan sonra Harran kaza yapılmıştır.²⁰⁰

Harran 1898'de kaza yapıldığı halde henüz hükümet konağı bulunmamaktadır. Kaza memurları seyyar dolaşmakta ve Urfa'da ikamet etmektedirler. Bundan dolayı hükümet ile ahali arasında ciddi bir temas olmamaktadır. Ahali en basit bir mesele için on beş saatlik bir mesafedeki Urfa'ya gitmek zorunda kalmaktadır.²⁰¹ Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için Bağdat demiryolunun nerden geçeceği tespit edilerek, Harran kazası için merkez belirlenmek istenmiştir.

Ticaret ve Nafia Nezaretlerine göre Bağdat hattının Tel-Habeş ve Harar şehirlerine mümkün mertebe en yakınından geçmesi mukavelede yer almıştır. Hattın güzergahı Halep'e kadar kesin olarak tespit edilmiş, fakat Halep'ten sonraki güzergah daha tespit edilmemiştir. Bundan dolayı demiryolu hattın Harar'dan geçeceği nokta kesin olarak tayini mümkün olmamaktadır.²⁰² Bu durum Harran merkezinin tespit edilmesini güçleştirmiştir.

¹⁹⁹ BOA, *Dâhiliye Nezareti İdâre-i Umumiye (DH.İ.UM)*, 104-2/13, 1 Temmuz 1326 [14 Temmuz 1910].

²⁰⁰ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s.10.

²⁰¹ BOA, *Dâhiliye Nezareti İdari Kısım (DH.İD)*, 120/7. 18 Mayıs 1326 [31 Mayıs 1910].

²⁰² BOA, *DH.İD*, 120/7. 24 Mayıs 1326 [6 Haziran 1910]; BOA, *DH.İD*, 120/7. 2 Haziran 1326 [15 Haziran 1910].

Urfa müstakil sancak olmadan önce Harran'da hükümet konağı inşası için önce Ayn'el-Arus sonra Akçakale en sonunda da Harran'da hükümet konağının yapılması için emir verilmiş ve 93.625 kuruş gönderilmiştir. Fakat Urfa'nın müstakil sancak olmasından sonra iş ertelenmiştir. Bunun üzerine Urfa Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezareti'nden kazanın layık olduğu ilerlemeyi sağlaması, halkın saadetinin temini için hükümet konağının inşası ve 93.625 kuruşun sarfı için emir verilmesi istenmiştir.²⁰³

Dâhiliye Nezareti, Urfa müstakil sancak olmadan önce Halep vilayetine, Harran köyünün merkez olması ve hükümet konağının inşası gibi taksimat-ı mülkiye muamelelerinin, mülkiye ve askeriyeden oluşan komisyonda incelendikten sonra Meclis-i Umumiye gönderilmesini ve orada gerekli incelemelerin yapılmasından sonra çıkan sonuca göre muamelenin yapılması gerektiğini bildirmiştir. Fakat Halep vilayeti bunları tamamlayamadan Urfa müstakil sancak olmuş ve Halep'ten ayrılmıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Harran ile ilgili uygulamaların Urfa livası tarafından yapılmasını istemiştir.²⁰⁴

Urfa livası, Dâhiliye Nezaretinin Harran için yapılmasını istediği uygulamaların yeni bir kaza yapılması ya da ayrılması, bir livâya ilhakı için geçerli olduğunu, Harran için böyle bir durumun söz konusu olamayacağını, sadece hükümet konağı inşası mevzu bahis olduğu belirtilmiştir.²⁰⁵ Dâhiliye Nezareti ile Urfa Mutasarrıflığı arasında yapılan yazışmalarda konunun bir an evvel çözülmesi istenmiştir.²⁰⁶

Urfa mebusları Mahmut Nedim ve Şeyh Safvet Efendi de Meclis-i Mebusan'a verdikleri takirde; Harran kazasında hükümet konağı inşa edilmediğinden memurların Urfa'da ikamet etmekte olduklarını, bu durum kabilelerden oluşan kazanın emniyeti, asayişi, ilerlemesi ve umranını sekteye uğrattığı belirtilmiştir. Ayrıca hükümet konağının yapılması için tahsisat ayrılmasını istemişlerdir.²⁰⁷

²⁰³ BOA, DH.İD, 120/7. 28 Temmuz 1326 [10 Ağustos 1910].

²⁰⁴ BOA, DH.İD, 120/7. 4 Ağustos 1326 [17 Ağustos 1910]; BOA, DH.İD, 120/7. 19 Teşrin-i Evvel 1326 [1 Kasım 1910].

²⁰⁵ BOA, DH.İD, 120/7. 30 Eylül 1326 [13 Ekim 1910].

²⁰⁶ BOA, DH.İD, 120/7. 12 Eylül 1326 [25 Eylül 1910]; BOA, DH.İD, 120/7. 5 Kânûn-ı Sâni 1326 [18 Ocak 1911].

²⁰⁷ BOA, İ.DH, 120/7. 27 Nisan 1327 [10 Mayıs 1911].

Bu gelişmeler olurken Harran kaza merkezinin tespit edilmesi için Urfa Mutasarrıfı İsmail Bey bizzat kendisi Harran'a gitmiştir. Harran köyü ile Akçakale köyünü incelemiştir. İnceleme sonunda; Harran ile Akçakale arasında hava ve mevki bakımından fark olmadığı, iki mahalden hangisi merkez olursa memurunin oraya gidip yerleşmeleri gerektiği, Urfa'da kalmaları halinde ise maaşlarının kesileceğinin Meclis-i İdare kararıyla kendilerine tebliğ edildiği belirtilmiştir.²⁰⁸ Urfa Mutasarrıflığı şimendifer istasyonu inşa edileceği için Harran köyünün, Akçakale köyüne tercih edildiğini, bu kararın kaza heyet-i idaresiyle askeri yönden de kabul edildiğini, ayrıca memurların Harran'da ikametlerinin de uygun görüldüğünü Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği raporda belirtilmiştir.²⁰⁹

Harran kaza merkezinin Harran köyüne taşınması Şuray-ı Devlet'te görüşülmüştür. Görüşmede; Memurların Urfa'da ikamet etmekte oldukları, Akçakale havası ve suyunun kötü olmasından dolayı memurların kalmasına imkan olmadığı, ilerleme ve bayındırlığın sağlanmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Harran köyünün ise suyu, havası, yerinin güzelliği ve öneminden dolayı merkez kaza sayılmasının uygun görüldüğü belirtilmiştir. Urfa Mutasarrıflığı, kaza idare heyeti ve askeriye tarafından da demiryolu hattından dolayı Harran tercih edilmiştir.²¹⁰ Nitekim hazırlanan irade-i seniyye 3 Ocak 1912 tarihinde onaylanarak, Harran kaza merkezinin Harran köyüne nakli kabul edilmiştir.²¹¹ Alınan bu karar Maliye, Defter-i Hakani, Adliye, Meşihat, Dâhiliye ve Harbiye'ye bildirilmiştir.²¹²

Harran kaza merkezinin Harran köyüne taşınmasının irade-i seniyye ile onaylanmasından sonra kaza meclisi, memurlara kalacakları yerler için ücretsiz arsa tahsis edilmesini kabul etmiştir. Ayrıca hükümet konağı ve kazada görev yapacak memurların kalacağı yerlerin inşası için 150.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu hesaplanmıştır. Urfa Mutasarrıflığı, Dâhiliye ve Maliye Nezaretleri ile Babıali arasında ücretsiz arsa ve 150.000 kuruşluk tahsisatın gönderilmesi için yazışmalar olmuştur.²¹³ Fakat Maliye Nezareti bu yazış sonunda arazi terkinin kanunen mümkün

²⁰⁸ BOA, İ.DH, 120/7. 5 Teşrîn-i Evvel 1327 [18 Ekim 1911].

²⁰⁹ BOA, İ.DH, 120/7. 26 Teşrîn-i Evvel 1327 [8 Kasım 1911].

²¹⁰ BOA, İ.DH, 1491/18, (14 Kânûn-ı Evvel 1327/ 27 Aralık 1911).

²¹¹ BOA, İ.DH, 1491/18, (21 Kânûn-ı Evvel 1327/ 3 Ocak 1912).

²¹² BOA, İ.DH, 1491/18, (25 Kânûn-ı Evvel 1327/ 7 Ocak 1912); BOA, BEO, 3987/299019. 24 Kânûn-ı Evvel 1327 [6 Ocak 1912].

²¹³ BOA, Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS), 22/40. 13 Mart 1327 [26 Mart 1912]; BOA, DH.MB.HPS, 22/40. 9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912]; BOA,

olmadığını ve ancak kanuni bir düzenleme ile istenilenlerin icra edilebileceğini belirterek istekleri reddetmiştir.²¹⁴

1.3.2.3. HARRAN MERKEZİNİN AKÇAKALE'YE TAŞINMASI

Harran merkezinin Harran köyüne taşınmasından sonra mülkiye müfettişi Reşit Bey Harran ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Raporda; Harran kazasının dört nahiyeye ayrılması gerektiğini belirtmiştir.²¹⁵ Harbiye Nezareti de bu rapordan sonra Harran ile ilgili bir inceleme yapmıştır. Urfa Redif Alayı Kumandanlığı tarafından yapılan incelemede; Harran kazasının ilgasıyla yerine dört nahiye kurulmasını, Bağdat demiryolu güzergahında uygun bir yerin merkez yapılarak, askeri ve idari faaliyetlerin bu merkezden idare edilmesini tavsiye etmiştir.²¹⁶

Harran kaza merkezi Bağdat demiryolu hattının Harran civarından geçeceği düşünüldükçe 3 Ocak 1912 tarihinde Harran köyüne taşınmıştı. Fakat demiryolu kumpanyası daha sonra demiryolu hattının güzergahını değiştirerek Akçakale köyü yakınından geçirmiştir. Bu tarihte Harran köyünde henüz hükümet dairesi tesis edilmemişti. Urfa Mutasarrıflığı, demiryolu istasyonu inşa edileceği için Harran merkezinin Akçakale köyüne nakledilmesi için hükümete başvurulmuştur. Bu başvurunun gerekçesinde; Akçakale'de hükümet dairesi ve askeri depolar inşa edilmesi halinde urban ve aşiretlerin saldırılarının önleneyeceği, halkın hayvan ve mahsulatın muhafazası suretiyle hazinenin de bundan istifade edeceği belirtilmiştir. Harran kaza merkezinin Akçakale köyüne nakli için liva meclis-i umumisince tanzim edilen mazbata, harita ve Hacı Mahmut Nedim Efendi'nin biraderinin devlet arazisi inşası için terk ettikleri arazi ve arsaya ait harita Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir.²¹⁷ Nafia Nezareti de Bağdat demiryolunun Akçakale'nin iki üç kilometre yakınına inşa edileceğini bildirmiştir.²¹⁸

DH.MB.HPS, 22/40. 11 Mart 1328 [24 Mart 1912]; *BOA, DH.MB.HPS*, 22/40. 24 Mart 1328 [6 Nisan 1912].

²¹⁴ *BOA, DH.MB.HPS*, 22/40. 13 Mayıs 1328 [26 Mayıs 1912].

²¹⁵ *BOA, DH.İD*, 120/7. 17 Şubat 1328 [2 Mart 1913].

²¹⁶ *BOA, Dâhiliye Nezareti İdari Kısım Evrakı (DH.İD)*, 120/7, (25 Mayıs 1329/ 7 Haziran 1913).

²¹⁷ *BOA, DH.İD*, 120/7. 4 Kânûn-ı Evvel 1329 [17 Aralık 1913]; Bkz. Ek 4. Harran Krokisi.

²¹⁸ *BOA, DH.İD*, 120/7. 29 Ağustos 1329 [11 Eylül 1913].

Harran kaza merkezinin Akçakale köyüne taşınmasına dair irade-i seniyye 22 Eylül 1913 tarihinde onaylanmıştır.²¹⁹ Karar ilgili kurumlara bildirilmiş,²²⁰ Ayrıca Harran kaymakamlığı da Akçakale'ye taşınmıştır.²²¹

1.3.2.4. RUMKALE'NİN ANTEP'E BAĞLANMASI

İttihat ve Terakki'nin idare politikası kısmında; Fırka'nın 1913 Kongresi sonunda kabul edilen programının 35. maddesinde bu konuda karar alındığı ifade edilmişti. Bu program doğrultusunda 13 Mart 1913 tarihinde "*İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-u Muvakkati*" kabul edilerek vilayetlerin taksimatı ile ilgili yeni düzenleme yapılmıştır. Bu kanunun üçüncü maddesi yeniden teşkili düzenlemekte idi. Bu maddeye göre: "*Yeniden teşkilat-ı mülkiye icrası kanun-ı mahsus vaz'ına mütevakıftır. Liva ve kazalar merkezlerinin tebdil, hududlarının ta'dil ve tashihi ve kaza ve nahiyelerin fek ve tahvil-i irtibatı Meclis-i Umumi-i Vilayetin kararı ve Dâhiliye Nezaretinin tensibiyle ba-irade-i seniyye-i hazret-i padişahi icra olunur.*"

Nevahi devairinin ta'dil-i hududu ve tebdil-i merakizi, müceddeden karye ve mahalle teşkil ve bunların aynı kaza dahilinde olmak üzere bir nahiyeden diğer nahiyeye fekk-i irtibat ve ilhakı Meclis-i Umumi kararıyla makam-ı vilayetce icra ve Dâhiliye Nezaretine ma'lumat i'ta olunur.

*(Nevahinin suret-i teşkil ve idaresi kanun-ı mahsus ile mu'ayyendir.)*²²²

Antep bu kanunun kabul edilmesinden sonra 1 Kasım 1913 (19 Teşrîn-i Evvel 1329) tarihinde üçüncü sınıftan bir livaya haline gelmiştir.²²³ 8 Ocak 1914 tarihinde Kilis ve Rumkale Antep'e bağlanmıştır.²²⁴ Daha sonra ise Urfa'ya bağlı olan Rumkale bidayet mahkemesi bir irade-i seniyye ile Antep bidayet mahkemesine bağlanmıştır.²²⁵

Antep'in livaya olması düşünüldüğü bir dönemde Urfa mebusu Şeyh Safvet Efendi meclisteki konuşmasında Birecik ve Rumkale kazalarının Antep'e bağlanmasının Urfa'nın mülki idaresini karmakarışık bir hale getireceğini, Antep livaya yapılacaksa yeni teşkilat kanunu yapıncaya kadar eski sınırların korunması

²¹⁹ BOA, DH.İD, 120/7. 9 Eylül 1329 [22 Eylül 1913].

²²⁰ BOA, DH.İD, 120/7. 10 Eylül 1329 [23 Eylül 1913].

²²¹ BOA, DH.İD, 120/7. 5 Teşrîn-i Sâni 1329 [18 Kasım 1913].

²²² "İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati", *Düstur*, Tertip 2, Cilt 5, s. 187.

²²³ *Düstur*, Tertip 2, Cilt 5, s. 867.

²²⁴ BOA, İ.DH, 1505/7. 26 Kânûn-ı Evvel 1329 [8 Ocak 1914].

²²⁵ BOA, *İrade Adliye ve Mezâhib (İ.AZN)*, 115/43. 26 Kânûn-ı Sâni 1329 [8 Şubat 1914].

gerektiğini söylemiştir. Hatta bu konuyla ilgili tahrir de vermiştir.²²⁶ Dâhiliye Nezareti ise Birecik ve Rumkale kazalarının Urfa'dan ayrılmasına dair bir teşebbüs olmadığını Urfa Mutasarrıflığı'na ve meclise bildirmiştir.²²⁷

Rumkale'nin Antep'e bağlanması Urfa'da tepkiyle karşılanmıştır. Urfa Meclisi Umumi azaları, eşraf ve tüccarlar,²²⁸ Urfa mebusları Mahmud Nedim Bey ve Şeyh Safvet Efendi²²⁹ ile Urfa Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezareti'ne telgraf göndermişlerdir. Telgrafta; Rumkale kazasının Antep'e bağlanmasının iktisadi kayıpların yanında Urfa'nın ve fırkanın bir mebusunun azalmasına neden olacağını belirtmişlerdir. Bunun telafisi için öteden beri Urfa ile ilgisi olan ve Halep'e kırk saatten fazla bir mesafede bulunan Rakka'nın, Rumkale ile birlikte inzibat, asayiş, umran ve terakki için Urfa'ya bağlanmasını istemişlerdir.²³⁰ Dâhiliye Nezareti ise Rumkale'nin Antep'e bağlanmasının mebus sayısını etkilemeyeceğinin nüfus kayıtlarından anlaşıldığını, Harran'daki aşiretlerin sayısının hakkıyla tespit edilmesi halinde ise eksik nüfusun telafi edileceğini ifade etmiştir.²³¹

1.3.2.5. RAKKA, RESULAYN VE VİRANŞEHİR'İN URFA'YA BAĞLANMA GİRİŞİMİ

Urfa Muhasebecisi 15 Mart 1914 tarihinde Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Elcezire'nin kuzeyinde Musul, Halep vilayetleriyle havalisindeki Şammâr, Aneze ve bir takım ufak tefek aşiretlerin çobanlık ve ziraat yaparak seyyar bir halde bölgede bulunduklarını, devletin aşiretlerin ağnam ve ziraatlarından istifade edemediğini, aşiretler arasında bir olay meydana geldiğinde Halep, Zor, Urfa ve Siverek yönetimlerinin olayın sorumluluk alanları dışında meydana geldiğini savunarak sorumluluktan kaçtığını ifade etmiştir. Resulayn, Viranşehir, Rakka'nın merkeze uzak bir mesafede bulunmaları aşiretler arası olaylarda yetkililerin geç haberdar olmalarına neden olduğu, aşiretlerin sadece kendi aralarında çarpışmadıkları, etraflarına da zarar vererek, fakir halkı mağdur ettikleri, aşiretlerin sürekli tecavüz ve taarruz ettikleri mahallerde haydutluk olacağından buralarda

²²⁶ MMZC, c.2, İ.87, 28 Nisan 1326 [11 Mayıs 1910], s. 116.

²²⁷ BOA, DH.İD, 921/39. 24 Şubat 1326 [9 Mart 1911]; BOA, DH.İD, 921/39. 27 Şubat 1326 [12 Mart 1911].

²²⁸ BOA, DH.İD, 188/5. 3 Kânûn-ı Sâni 1329 [16 Ocak1914].

²²⁹ BOA, DH.İD, 188/5. 4 Kânûn-ı Sâni 1329 [17 Ocak1914].

²³⁰ BOA, DH.İD, 188/5. 4 Kânûn-ı Sâni 1329 [17 Ocak1914].

²³¹ BOA, DH.İD, 188/5. 8 Kânûn-ı Sâni 1329 [21 Ocak1914].

asayiş ve istikrara imkan kalmayacağına yazıda dikkat çekilmiştir. Ayrıca asayişin olmadığı yerde umran ve terakki olamayacağı, bu kazalar yakınlık ve mevkilerinden dolayı Urfa'ya bağlandığı takdirde Aneze ve Şammâr aşiretlerinin tecavüzlerine mani olunacağı, bu muhit dahilindeki aşiretlerin göç yolları sınırlandırılacağı da belirtilmiştir. Harran kazasındaki seyyar insanlardan alınacak ağnam ve deve vergileri ile hem idari ve inzibati önlem alınmış, hem de bu aşiretlerin yağma ve haydutlukları önlenmiş olacağı da yazıda yer almıştır. Urfa muhasebecisi haydutluğun önlenmesi, asayişin temini istikrarın sağlanması için Rakka, Resulayn ve Viranşehir'in Urfa'ya bağlanmasını istemiştir.²³²

Maliye Nezareti ile Dâhiliye Nezareti arasında da konu ile ilgili yazışma cereyan etmiştir.²³³ Dâhiliye Nezareti Viranşehir kazasının bağlı olduğu Diyarbakır vilayetine bu konu ile ilgili düşüncelerini sormuş, Diyarbakır vilayeti Viranşehir'in Urfa'ya bağlanmasının uygun bir zamanda yapılmasını için ertelenmesini istemiştir.²³⁴ Zor Sancağı ise Rakka'nın mevki ve örfi münasebeti ile idari ve inzibati zorunluluktan dolayı Zor sancağına iade edilmesini istemiştir.²³⁵

Bütün bu görüş ve mütalaalardan sonra Dâhiliye Nezareti Rakka, Viranşehir ve Resulayn kazalarının Urfa'ya ilhakı hususun meclisin açılmasından sonra mecliste görüşülerek neticelendirileceğini Urfa Mutasarrıfılığı'na bildirmiştir.²³⁶ Bu şekilde bu kazaların bulundukları yerlerden ayrılımları ve Urfa'ya bağlanmaları sonraya bırakılmıştır. Bu üç kazadan sadece Rakka bu dönemde Urfa'ya bağlanmıştır. Zor livasına bağlı Resulayn kazası 28 Nisan 1917 tarihinde Mardin'e bağlanmıştır.²³⁷ Fakat mesafenin çok fazla oluşu ve haberleşme imkanının olmayışı nedenleriyle Resulayn, Mardin'den ayrılmış; 18 Mart 1930 tarihinde halkın hükümetle olan ilişkilerinin kolaylaştırılmak istenmesi, yakınlık ve telefon tesisatının varlığı münasebetiyle Urfa sınırları içerisindeki Viranşehir'e bağlanmıştır.²³⁸ Böylece Resulayn ve Viranşehir kazaları da Cumhuriyet döneminde Urfa'ya bağlanacaktır.

²³² BOA, DH.İ.UM, 462/211. 2 Mart 1330 [15 Mart 1914].

²³³ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 29 Mart 1330 [11 Nisan 1914].

²³⁴ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 3 Nisan 1331 [16 Nisan 1915]; BOA, DH.İ.UM, 462/211. 26 Nisan 1331 [9 Mayıs 1915].

²³⁵ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 15 Nisan 1330 [28 Nisan 1914].

²³⁶ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 27 Nisan 1330 [10 Mayıs 1914]; BOA, DH.İ.UM, 462/211. 10 Mayıs 1330 [23 Mayıs 1914].

²³⁷ BOA, İrade- Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT), 57/37. 27 Nisan 1333 [27 Nisan 1917].

²³⁸ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 331.

1.3.2.6. RAKKA'NIN URFA'YA BAĞLANMASI VE AYRILMASI

1913 Kongresi sonunda kabul edilen programın yine 35. maddesinde taksimat-ı mülkiye ile ilgili karar alındığı bilinmektedir. Bu programda bazı kazaların yakınlık ve münasebet dolayısıyla bağlı olduğu yerden ayrılarak uygun merkezlere bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda İttihat ve Terakki'nin idari politikasının Urfa'daki uygulamalarından biri de Rakka kazası örneği oluşturmıştır.

Urfa Muhasebecisinin, Antep'in liva haline gelmesinden sonra Rakka'nın Urfa'ya bağlanması gerektiğine dair talebi olmuştu. Nitekim Dâhiliye Nezareti 4 Mayıs 1914 tarihinde Halep'e bağlı Rakka kazasının mevkiisi sebebiyle Urfa'ya bağlanması gerektiğini, hazırladığı irade-i seniyye örneği ile sadarete bildirmiştir.²³⁹ Sadaret tarafından uygun görülmesinden sonra irade-i seniyye 6 Mayıs 1914 tarihinde padişah tarafından onaylanarak kabul edilmiştir. Böylece Rakka kazası Urfa'ya bağlanmıştır.²⁴⁰ Bu değişikliğin onaylanmasından sonra Maliye, Adliye, Maarif, Harbiye, Posta ve Telgraf Nezaretleriyle, Defter-i Hakani, Meşihat ile Halep vilayeti ve Urfa Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir.²⁴¹ Dâhiliye Nezareti de Halep vilayeti, Urfa Mutasarrıflığı ile Maliye Nezareti'ne Rakka kazası ile ilgili tahsisatın bu değişikliğe göre düzenlenmesini istemiştir.²⁴² Rakka'nın Urfa'ya bağlanmasından sonra Rakka adliyesi de Urfa bidayet mahkemesine bağlanmıştır.²⁴³

Rakka'nın Urfa'ya bağlanması Zor livasının ilk baştan karşı çıktığı bir durum idi. Çünkü 1302 (1886/1887) senesine kadar Zor'a bağlı olan Rakka kazası idari ve iktisadi ihtiyaç, mevki ve inzibati zorunluluktan dolayı Zor livasında kalmasını gerektiriyordu. Fakat Aneze urbanının Zor livasından ayrılıp Halep'e verilmesiyle Rakka da Halep'e bağlandı. Daha sonra Aneze urbanı Zor'a iade edilmiş, fakat Rakka Halep'e bağlı kalmaya devam etmiştir. Halep ve Zor Meclis-i Umumileri ile taksimat-ı mülkiye komisyonunca da Rakka'nın Zor'a bağlanması doğrultusunda

²³⁹ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 21 Nisan 1330 [4 Mayıs 1914].

²⁴⁰ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 23 Nisan 1330 [6 Mayıs 1914].

²⁴¹ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 23 Nisan 1330 [6 Mayıs 1914].

²⁴² BOA, DH.İ.UM, 462/211. 21 Mayıs 1330 [3 Haziran 1914].

²⁴³ BOA, İ.AZN, 117/ 17. 18 Haziran 1330 [1 Temmuz 1914].

karar alınmasına rağmen Rakka, Urfa'ya bağlanmıştır.²⁴⁴ Fakat bu durum Zor livasında güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Zor livasının asayişinin temini için Rakka merkezinin Zor'a bağlanması düşünülmüş, Dâhiliye Nezareti tarafından Urfa Mutasarrıflığı'nın görüşü sorulmuştur.²⁴⁵ Rakka'nın Zor'a bağlanması isteği Urfa ile Zor arasında sınır ihtilafı da ortaya çıkarmıştır. Dahiliye Nezareti bu ihtilafı çözmek için Fırat Nehri'nin sağ ve sol yakasında bulunan köylerin uzaklıklarını gösteren bir liste ile Urfa ve Zor arasındaki sınırı gösteren bir kroki hazırlamıştır.²⁴⁶ Nezaretler arası yazışmalarda da bu sınır ihtilafının çözülmesine yönelik yazışmalar olmuştur.²⁴⁷ Dahiliye,²⁴⁸ Maliye Nezaretleri²⁴⁹ ile Sadaret²⁵⁰ ve Heyet-i Vükelanın²⁵¹ kabul etmesinden sonra Meclis-i Mebusan'da görüşülmek üzere bir kanun layihası hazırlanacaktır.²⁵² Bu kanun layihasının gerekçesinde; Rakka kazasının Zor'a bağlanmasından sonra Fırat Nehri'nin Halep ve Zor mıntıkları arasında bir kısım yerin Urfa'da kalması icap ettiğinden bu durumun aşiretler ve urban ile ilişkilerde inzibati zorluklara sebep olduğu, Urfa livası ile Halep vilayeti ve Zor mutasarrıflığı arasına girmiş olan yerlerin Zor livasına ilhakının zaruri görüldüğü yazılmıştır.²⁵³ Meclis-i Mebusan'da görüşülen kanun layihası 10 Şubat 1918 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunun birinci maddesinde; Urfa livasında Belih nehri üzerindeki Tellü's-Semen mevkiinden Fırat üzerinde bulunan Caber köyü arasına ulaşacak hattın güney kısmının Urfa'dan

²⁴⁴ BOA, DH.İ.UM, 453/63. 16 Kânûn-ı Evvel 1332 [29 Aralık 1916].

²⁴⁵ BOA, DH.İ.UM, 453/63. 14 Kânûn-ı Evvel 1332 [27 Aralık 1916]; BOA, DH.ŞFR, 71/114. 14 Kânûn-ı Evvel 1332 [27 Aralık 1916].

²⁴⁶ BOA, Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye Ekleri (DH.İ.UM.EK), 49/10. 9 Temmuz 1334 [9 Temmuz 1918]; Bkz. Ek 10 Urfa-Zor Sınırı.

²⁴⁷ BOA, DH.İ.UM.EK, 49/10. 9 Teşrîn-i Evvel 1334 [9 Ekim 1918]; BOA, DH.İ.UM.EK, 49/10. 12 Teşrîn-i Evvel 1334 [12 Ekim 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 24 Ağustos 1334 [24 Ağustos 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 9 Temmuz 1334 [9 Temmuz 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 5 Haziran 1334 [5 Haziran 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 25 Mayıs 1334 [25 Mayıs 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 14 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 13 Mayıs 1334 [13 Mayıs 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 5 Mayıs 1334 [5 Mayıs 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 2 Mayıs 1334 [2 Mayıs 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 25 Nisan 1334 [25 Nisan 1918]; BOA, DH.İ.UM, 101/261. 24 Mart 1334 [24 Mart 1918].

²⁴⁸ BOA, BEO, 4489/336666. 14 Teşrîn-i Evvel 1333 [14 Ekim 1917].

²⁴⁹ BOA, BEO, 4489/336666. 27 Teşrîn-i Evvel 1333 [27 Ekim 1917].

²⁵⁰ BOA, BEO, 4489/336666. 1 Teşrîn-i Sâni 1333 [1 Kasım 1917].

²⁵¹ BOA, Meclis-i Vükela (MV), 209/98. 3 Teşrîn-i Sâni 1333 [3 Kasım 1917].

²⁵² BOA, DH.İ.UM, 101/261. 10 Şubat 1334 [10 Şubat 1918].

²⁵³ BOA, DH.İ.UM, 83/18. 13 Teşrîn-i Evvel 1333 [13 Ekim 1917].

ayrılarak Zor livasına ilhak edilmesi kabul edilmiştir.²⁵⁴ Kanun; Urfa ve Zor mutasarrıflıkları ile diğer nezaretlere bildirilmiştir.²⁵⁵

1.3.2.7. SURUÇ MERKEZİNİN MÜRŞİTPINAR'A NAKLİ

Bağdat demiryolu hattının Mürşitpınar'dan geçmesine, bu mevkide bir istasyon inşasının ve askeri deponun yapılmasının kararlaştırılması yine Urfa Mutasarrıflığı mülki idaresinin değişimine yol açmıştır. Nitekim Antep Redif Fırka Kumandanı Halit Paşa, Urfa Mutasarrıfı Fethi Bey ve Meclis-i Umumi azasından Mahmut Faik Bey ve Süleyman Ağa'nın yaptığı araştırma sonunda hattın Mürşitpınar'dan geçmesi ve askeri deponun inşa edilmesinin Suruç'un ilerlemesini sağlayacağı ve ayrıca merkezi hükümetin de Mürşitpınar'a nakledilmesini uygun gördüğü ifade edilmiştir. Ancak bu naklin yarattığı bir takım sorunlar olacaktır ki burada ne hükümet ne de memurların kalacağı binalar mevcuttur. Urfa Meclis-i Umumisi de askeri depo ve hükümet konağının inşa edilmesi memurların kalacağı binaların yapılması için para gönderilmesini ve sonra da Suruç merkezinin Mürşitpınar'a taşınmasını uygun görmüştür.²⁵⁶ Nitekim karar hazırlanan harita²⁵⁷ ile birlikte Urfa Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Urfa Mutasarrıflığı da Meclis-i Umumi'nin kararını uygun bularak Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.²⁵⁸ Dahiliye Nezareti²⁵⁹, Sadaret ve Heyet-i Vükela'nın kabul etmesinden²⁶⁰ sonra hazırlanan irade-i seniyye 1 Ekim 1913 tarihinde padişah tarafından onaylanmış ve böylece Suruç merkezi Mürşitpınar'a nakledilmiştir.²⁶¹

Suruç merkezinin Mürşitpınar'a naklinden sonra kuzeyde kalan köylerin merkeze uzak kalması ve ahalinin hükümet ile olan ilişkilerinde zorluk yaşanmasından dolayı bir nahiye teşkil edilerek buraya bağlanması düşünülmüştür.²⁶² Bu doğrultuda önce Diyarbakır Mülkiye Müfettişi Naci Bey tarafından rapor

²⁵⁴ *Düstur*, Tertip 2, Cilt 10, s. 98, İstanbul Evkaf Matbaası, 1928.

²⁵⁵ *BOA, DH.İ.UM*, 101/261. 20 Şubat 1334 [20 Şubat 1918]; *BOA, DH.İ.UM*, 101/261. 21 Şubat 1334 [21 Şubat 1918].

²⁵⁶ *BOA, İrâde- Meclis-i Mahsûs (İ.MMS)*, 170/10. 11 Temmuz 1329 [24 Temmuz 1913]; *BOA, İ.DH*, 1501/14. 10 Haziran 1329 [23 Haziran 1913].

²⁵⁷ *BOA, İ.MMS*, 170/10. 11 Temmuz 1329 [24 Temmuz 1913]; Bkz. Ek 5. Mürşitpınar Krokisi

²⁵⁸ *BOA, İ.MMS*, 170/10. 29 Ağustos 1329 [11 Eylül 1913].

²⁵⁹ *BOA, İ.MMS*, 170/10. 12 Eylül 1329 [25 Eylül 1913].

²⁶⁰ *BOA, İ.MMS*, 170/10. 17 Eylül 1329 [30 Eylül 1913]; *BOA, MV*, 170/10. 17 Eylül 1329 [30 Eylül 1913].

²⁶¹ *BOA, MV*, 170/10. 18 Eylül 1329 [1 Ekim 1913].

²⁶² *BOA, DH.İD*, 1832/61. 17 Haziran 1330 [30 Haziran 1914].

hazırlanmıştır.²⁶³ Hazırlanan rapor ve harita Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur.²⁶⁴

Daha öncede ifade edildiği gibi yeni nahiye teşkilinin nasıl olacağı kanunda açıkça belirtilmişti. 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-u Muvakkati'ne göre yeni bir nahiye kurulması için Vilayet Umumi Meclisi tarafından karar alınması, vilayet tarafından icra edilmesi ve Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmesini gerekiyordu. Nitekim Dâhiliye Nezareti de Urfa Mutasarrıflığı'ndan gerçekten bir nahiye teşkiline lüzum var ise liva encümeni tarafından gereğinin yapılmasını istemiştir.²⁶⁵ Urfa Mutasarrıflığı da Meclis-i Umumi toplandığında gereğinin yapılacağını Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.²⁶⁶

1.3.2.8. YENİ NAHİYE TEŞKİLİ TEKLİFİ VE CERABLUS'UN NAHİYE OLMASI

Daha önce de ifade edildiği gibi İttihat ve Terakki'nin 1913 Kongresi sonunda kabul edilen programın 34 ve 35. maddelerinde eğitim, asayiş, bayındırlık ve sağlık hususları dikkate alınarak nahiyeler kanununun teklif edileceği ve bazı yerlerin de bağlı oldukları merkezlerin değişeceği kararı alınmıştı. Bu karara uygun olarak Urfa'da yapılan düzenlemelerden birini de yeni nahiye teşkilinin sağlanması ve Cerablus'un nahiye olması örnekleri oluşturmaktadır.

İttihat ve Terakki'nin idare politikası doğrultusunda Tanin gazetesinde 20 Mart 1914 tarihinde yayınlanan bir yazıda nahiyelerin sayısının ihtiyacı karşılayamamasından ötürü çalışmalar yapıldığı dile getirilmiştir. 20 Nisan 1914 tarihinde “*Nevahi Kâtipliklerinin Lağvı ve Nevahi-i Mevcudenin Dokuz Yüz Elliye İbلاغ ve Mesarifati Hakkında Kanun-ı Muvakkat*” ile nahiye teşkilatında düzenleme yapılmıştır.²⁶⁷ Urfa merkez livası dahilinde yeni nahiye teşkilatı oluşturulmak istenmiştir. Bu doğrultuda Suruç, Harran ve merkeze bağlı bazı nahiyelerde nüfus yazımı yapılmak istenmiştir.²⁶⁸ Nüfus yazımı yapıldıktan sonra istatistik cetveli ve harita hazırlanmıştır. Ayrıca yazım cetvelinde nahiyelere bağlı köylerin uzaklığı da yer almıştır.

²⁶³ BOA, DH.İD, 1832/61. 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914].

²⁶⁴ BOA, DH.İD, 1832/61. 15 Haziran 1330 [28 Haziran 1914]; Bkz. Ek. 6. Suruç'ta Kurulacak Yeni Nahiyeler Haritası.

²⁶⁵ BOA, DH.İD, 1832/61. 17 Haziran 1330 [30 Haziran 1914].

²⁶⁶ BOA, DH.İD, 1832/61. 20 Ağustos 1330 [2 Eylül 1914].

²⁶⁷ “Nahiye Teşkilatı”, Tanin, 7 Mart 1330, s.1; İsmail Kandil, *Meclis-i Mebusan'ın...*, s. 235.

²⁶⁸ BOA, Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye Ekleri (DH.İ.UM.EK), 49/27, 19 Kânûn-ı Evvel 1327 [1 Ocak 1912].

Harran'a bağı beş nahiye ve bu nahiyelere bağı 211 köyde yapılan nüfus yazımında 6.225 erkeğin kaydı yapılmıştır.²⁶⁹ Urfa merkeze bağı olması gereken 47 köy ile Urfa'nın yedi nahiyesine bağı 390 köy olmak üzere toplam 437 köyde yapılan nüfus yazımında 13.239 erkeğin kaydı yapılmıştır.²⁷⁰ Birecik kazasına bağı 4 nahiye ve bu nahiyelere bağı 145 köyde yapılan nüfus yazımında ise 28.086 erkeğin kaydı yapılmıştır. Buna göre Harran, Urfa'ya bağı olması gereken köyler ile Urfa'nın nahiyelerine bağı köyler ve Birecik kazasına bağı toplam 793 köyde 47.550 erkeğin yazımı yapılmıştır.²⁷¹

Suruç kazasına bağı nahiye ve köylere ait cetvelde ise, kazanın 7 nahiyesi vardır. Bu nahiyelere bağı 363 köyün isimleri yer almıştır. Sadece nahiye ve karye isimlerinin yer aldığı cetvelde, nahiye ve köylerde de kaç erkeğin yaşadığı belirtilmemiştir.²⁷² Fakat Urfa Mutasarrıflığının 30 Nisan 1914 tarihli bir yazısında; 1913 Aralığı zarfında Suruç'ta yapılan nüfus yazımının bittiği ve nüfusunun 26.000 olduğu yazılmıştır.²⁷³

Urfa livasında aşiretlerin olduğu mahallerde asayişin sağlanması için yeni nahiye teşkiline ihtiyaç duyulmuştur. Urfa'nın nahiye teşkilatı livanın büyüklüğüyle kıyaslandığında uygun değildir. Kazalar dört yüze yakın köyden oluşmakta ve bunlar birbirinden uzak düşmektedir. Uzak kalan yerler çoğunlukla aşiretler ve urbandan oluşmaktadır. Bundan dolayı emniyet sağlanamamakta , mahkumlar ve firari askerler ele geçirilememektedir. Merkez liva ve kazalara günlerce uzak bulunan mıntikalarda hükümetin yegane icra kuvveti olan jandarmalar düzen kurmamış, halk tanınmayacak bir hale gelerek hükümetten soğumuştur. Büyük katliamlara fırsat verilmesi yüzünden halk göçebe yaşamaya sevk edilmiştir. Ayrıca adalet dağıtılamamakta, hükümetin icraatı layıkıyla temin edilememektedir. Asayiş ve emniyet-i umumiyenin istikrarı bölgedeki çiftçilerin ve devlet hazinesinin iki kat artmasını sağlayacaktır. Emniyet ve asayişin sağlanması, gelirlerin artması, livadan daha fazla yararlanılması için yeniden ve acil bir şekilde nahiye kurulması gerektiği

²⁶⁹ BOA, DH.İ.UM.EK, 109/43. 21 Kânûn-ı Evvel 1329 [3 Ocak 1914].

²⁷⁰ BOA, DH.İ.UM.EK, 109/43. 4 Kânûn-ı Evvel 1329 [17 Aralık 1913].

²⁷¹ BOA, DH.İ.UM.EK, 109/43. 4 Kânûn-ı Evvel 1329 [17 Aralık 1913]; Bkz. Ek. 7. Birecik Haritası.

²⁷² BOA, DH.İ.UM.EK, 109/43. 21 Kânûn-ı Evvel 1329 [3 Ocak 1914]; Ek 8. Suruç Haritası

²⁷³ BOA, DH.SN.THR, 52/04. 18 Nisan 1330 [1 Mayıs 1914].

Urfa Mutasarrıfı Fethi Bey tarafından bir telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.²⁷⁴

Yukarıdaki gerekçeler doğrultusunda dört yeni merkezin kurulması tavsiye edilmiştir. Bu doğrultuda kurulacak yeni nahiyeler ve bu nahiyelere bağlı köylerin merkeze uzaklığı ve nüfusunu gösterir defter hazırlanmıştır. Deftere göre Merkez kazaya bağlı Bazîkî nahiyesi 7.269 nüfus ve 60 köyden, Sumatri nahiyesi ise 1.278 nüfus ve 34 köyden oluşacaktır. Suruç kazasına bağlı Hazine nahiyesi 66 köy, 3.535 nüfustan; Rakka kazasına bağlı Azadlı nahiyesi ise 5.137 nüfus ve 12 köyden meydana gelecektir.²⁷⁵

Fakat Dâhiliye Nezareti Urfa Mutasarrıflığı'nın yeni nahiye kurulması yönündeki teklifini nahiye tahsisatı olmadığı için reddetmiştir.²⁷⁶ Urfa Mutasarrıflığı da buna karşılık bakaya ve firarilerin celbi, devlet varidatının artması düşünüldüğünde nahiye teşkilinin devlete fazla masraf yaratmayacağını söylemiştir.²⁷⁷

Kurulması düşünülen yeni nahiyelerden biri Cerablus olmuştur. İskelesinden dolayı Fırat sahili ve civarındaki kazalar açısından önemli bir yere sahip olan Cerablus aynı zamanda Bağdat askeri nakliyat merkezi olması itibarıyla ehemmiyet arz etmiştir. Urfa Mutasarrıflığı da önemli bir mevkiye sahip olan ve aynı zamanda telgraf merkezi kurulduğunda ticari önemi de artan Cerablus'ta üçüncü sınıftan bir nahiye teşkil edilmesini kabul etmiştir. Ayrıca Cerablus'un Birecik kazasına bağlanmasına karar vermiş, Cerablus haritası da hazırlanmıştır. Nahiyenin kurulmasından sonra Vilayet Kanunu gereği Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti de Cerablus'un nahiye olmasını onaylamıştır.²⁷⁸

Sonuç olarak; Halep vilayetine bağlı olan Urfa, 13 Nisan 1910 tarihinde müstakil sancak haline gelmiştir. Bu şekilde doğrudan doğruya merkeze bağlanmıştır. Urfa'ya bağlı bazı kaza merkezleri demiryolu istasyonu inşa edildiği

²⁷⁴ BOA, DH.İ.UM, 462/11. 20 Şubat 1331 [4 Mart 1916].

²⁷⁵ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 23 Kânûn-ı Evvel 1331 [5 Ocak 1916].

²⁷⁶ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 14 Kânûn-ı Sâni 1332 [27 Ocak 1917]; BOA, DH.İ.UM, 462/211. 10 Şubat 1332 [23 Şubat 1917].

²⁷⁷ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 24 Mart 1332 [6 Nisan 1916].

²⁷⁸ BOA, DH.İ.UM, 462/211. 20 Şubat 1332 [20 Şubat 1917]; BOA, DH.İ.UM, 462/211. 25 Nisan 1332 [25 Nisan 1917]; BOA, DH.İ.UM, 462/211. 26 Nisan 1332 [26 Nisan 1917]; BOA, DH.İ.UM, 462/211. 24 Mart 1332 [6 Nisan 1916]; BOA, DH.İ.UM, 462/211. 13 Haziran 1332 [13 Haziran 1917]; BOA, DH.İ.UM, 462/211. 29 Haziran 1332 [29 Haziran 1917]; Bkz. Ek 9 Cerablus Haritası.

için değişmiştir. Harran kaza merkezi önce Harran köyüne daha sonra ise Akçakale'ye taşınmıştır. Suruç kaza merkezi de Mürşitpınar olmuştur. Ayrıca uzaklık ve halk ile hükümet ilişkilerini kolaylaştırmak için yeni nahiyeler teşkil edilmesi düşünülmüştür.

Müstakil sancak olan Urfa'da çeşitli tarihlerde sınır değişiklikleri de olmuştur. Antep'in liva olmasından sonra Kilis ve Rumkale Antep'e bağlanmıştır. Halep'e bağlı olan Rakka'da Urfa'ya bağlanmış, fakat sonra Zor livasına dahil edilmiştir. Resulayn ve Viranşehir kazaları Urfa'ya bağlanmak istenmişse de mümkün olmamış ancak cumhuriyet döneminde Urfa'ya bağlanmıştır.

1918 yılında da Halep vilayetinin sınırlarını belirleyen kanun kabul edilmiştir. Bu kanun kapsamında Antep ile Urfa arasındaki sınır Fırat nehri olarak belirlenmiştir. Ayrıca kanuna göre Fırat nehrinin doğu kısmı Urfa livasına, batı kısmı ise Antep livasına dahil olması kabul edilmiştir.²⁷⁹

Sonuç olarak 1913-1918 yılına ait İttihatçıların merkezileşme politikalarının Urfa'nın idari yapısına etki yaptığı kuşkusuzdur. Aynı zamanda Urfa'nın kendine özel koşullarının da etkisiyle Urfa müstakil sancak haline getirilmiş, Suruç ve Harran merkezleri taşınmış, Raka'nın Urfa'ya, Rumkale de Antep'e bağlanmış ve yeni nahiyeler oluşturma girişimi gözlenmiştir. Urfa'da yapılan bütün bu uygulamalar ile İttihat ve Terakki'nin idari politikası çerçevesinde merkezileşme sağlanmak istenmiştir.

²⁷⁹ *Düstur*, Tertip 2, Cilt 10, s. 162; *ATASE Arşivi*, BDH.2617, Dos.115 Fih. 2-7.

İKİNCİ BÖLÜM

1913-1918 SÜRECİNDE KOLLUK KUVVETLERİ VE URFA'DAKİ YAPILANMA

Tanzimat'a kadar iç güvenliği sancak beyine bağlı tımar sahiplerince sağlanan Urfa'da, Tanzimat ile birlikte sancağın güvenliğini sağlama görevi mutasarrıflara bağlı kuvvetlere verilmiştir. Tanzimat'tan sonra iç güvenlik teşkilatı kurulmaya başlanmış, ilga edilen tımarlar zaptiye teşkilatına dönüştürülmüştür. Urfa'da zaptiye teşkilatının dışında bazı aşiretlere de güvenliği sağlama görevi verilmiş, aşiret reislerine de maaş bağlanmıştır.²⁸⁰

2.1. URFA AŞİRET SÜVARİ ALAYLARININ LAĞVI VE REDİF TABURLARININ KURULMASI

2.1.1- HAMİDİYE ALAYLARININ KURULMASI

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin yenilgiyle sonuçlanmasının ardından imzalanan Berlin Antlaşmasının koşullarından dolayı II. Abdülhamit imparatorluğun geleceği adına endişeye düşmüş ve paniğe kapılmıştır.²⁸¹ Bundan dolayı önlem alma ihtiyacı duymuş ve girişimde bulunmuştur. Bu doğrultuda II. Abdülhamit döneminde 1890 tarihinden itibaren "Hamidiye Alayları" 4. Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa'nın teşebbüsleriyle kurulmaya başlanmıştır. Kuruluş amacı:

- 1- Merkezi otoriteyi tesis etmek,
- 2- Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak,
- 3- Aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak,
- 4- Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halk ile Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek,

²⁸⁰ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 31-32.

²⁸¹ Bayram Kodaman, "Ermeniler, Aşiret Süvari Alayları ve II. Abdülhamid", *Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 24, 2010, s. 8.

- 5- Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu'yu korumak,
6- Panislamizm politikasını yürütmek olarak belirlenmiştir.²⁸²

Bu kapsamda Erzurum- Van hattında Rus tehlikesine, Mardin- Urfa hattında da İngiltere'nin politik faaliyetlerine karşı korunmak amacıyla "Hamidiye Süvari Alayları" oluşturulmuş, 1891 ve 1896 yıllarında iki nizamname hazırlanarak, aşiretler alaylar şeklinde yapılandırılmıştır.²⁸³ Toplamda 7 liva merkezi olmak üzere kurulan bu alay merkezlerinden birisi de Urfa'dır.

Tablo 2.1: Yedinci Liva Merkezi (Urfa)²⁸⁴

Alayı Teşkil Eden Aşiretler	Alay Numarası
Kays Aşireti	51, 52,
Berâzi Aşireti	53, 54, 55

Kaynakça: Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 55.

Teşkilatlanma sürecinde bölgenin coğrafi yapısı ve aşiretlerin özellikleri durumu etkilemiştir. Urfa bölgesinin içinde bulunduğu alaylar Viranşehir'de bulunan Milan aşiret reisi İbrahim Paşa tarafından idare edilmiştir. Alayların her biri 1.200 kişiden oluşturulmuştur.²⁸⁵

II. Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan hükümetler Hamidiye Süvari Alaylarını tamamen kaldırmaktansa, yeniden düzene koymayı uygun görmüşlerdir. Bu maksatla iki komisyon oluşturulmuştu. Birinci komisyon Binbaşı Trabzonlu Hacı Hamdi Bey başkanlığında sınır boylarındaki Kuzey grubu, ikinci komisyon ise Fahrettin Bey başkanlığında çöl alaylarının yeniden düzenlenmesine memur edilen Güney grubu oluşturuldu. Fahrettin Bey başkanlığındaki komisyonda; Kurmay Kolağası Rıfat, Süvari Yüzbaşı Tahsin, Baytar Kolağası Rıza, Katip Hüsnü Bey yer almıştır. Bir çavuş komutasında altı asker de yanlarına verilmiştir. Komisyon aşiretlere gitmiş, kayıt defterleri yoklanmış, ölenler çıkarılıp, şahıslar görülerek

²⁸² Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 29-30;

²⁸³ Cevdet Ergül, *II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, İzmir, Çağlayan Yayınları, 1997, s. 59-72; Kemal Süphandağ, *Osmanlı Erşiv Belgelerinde Hamidiye Alayları*, İstanbul, Pel Yayınları, 2021, s.53-72; Mehmet Rezan Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı" *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Kasım-2017 Cilt:9 Sayı:2 (18), s 706-713.

²⁸⁴ 1326 tarihli Halep vilayet salnamesinde, 4. Orduya bağlı, 51,52,53,54 ve 55. Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının komuta kademesi de belirtilmiştir. Bkz *1326 Halep Vilayet Salnâmesi*, s. 401-402.

²⁸⁵ M. Şerif Fırat, *Doğu Anadolu ve Varto Tarihi*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s.158.

yenileri yazılmıştır. Baytar ise aşiret hayvanlarını kontrol etmiştir. Lazım gelen kişilere münasip rütbelere verilmiştir. Böylece Cizre-Nusaybin-Mardin-Viranşehir-Harran- Suruç kazalarındaki aşiret ve kabilelerin teşkilatı tamamlanmıştır.²⁸⁶

Adını Abdülhamit'ten alan Hamidiye Alaylarının adı Mahmut Şevket Paşa tarafından " Aşiret Süvari Alayları" olarak değiştirilmiştir.²⁸⁷ Ayrıca Dördüncü Ordu mıntıkası ile Urfa Sancağı dahilindeki aşiretlerin yeniden düzenlemesi için Harbiye Nezareti tarafından bir nizamname hazırlanmış²⁸⁸ ve nizamname, Şurayı Devlet, Meclis-i Mahsus ve Sadaret tarafından da görüşülerek kabul edilmiştir. Daha sonra 17 Ağustos 1910 tarihinde kabul edilen İrade-i seniyye ile "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi" onaylanmış ve alaylar yeniden düzenlenmiştir.²⁸⁹ Nizamname toplamda 9 fasıl ve 71 maddeden oluşmuştur. Buna göre birinci fasılda; 12 senelik nizamiye fertleri "aşiret nizamiye süvari alayını" teşkil edecektir. 12 yılın sonunda olup redif yaşında bulunan fertlerden ise seferberlikte " Aşiret redif süvari bölükleri" oluşturulacaktır. Aşiret alayları dört bölükten az, altı bölükten fazla olmayacaktır. Her bölük dört takımdan oluşacak, her takım 32 neferden az ve 48 neferden fazla olmayacaktır (2.madde). Yeniden nüfus sayımı yapılarak aşiret alayları düzenlenecektir (3. madde). Yakınlık ilişkisi gözetilerek bir kaç alay dairesi bir müfettişlik mıntıkası olarak kabul edilecektir (5. madde). Aşiret süvari bölüklerinin kadrosu belirlenmiştir (7. madde). Yeni nizamnameye göre oluşturulacak aşiret nizamiye süvari alaylarıyla redif süvari bölüklerinin müfettişliklerin merkezi cetvelde gösterilmiştir (9. madde) .

İkinci fasıl ahz-ı asker muamelatına dairdir. Bu kısımda; Alaylarda muvazzaf askerlik süresi 27 yıl olup, 18- 45 yaşları arası olacaktır. Bu 27 senelik sürenin ilk 3 senesi iptidaiye, onu takip eden 12 sene nizamiye ve son 12 senesi rediftir (10.madde). Her aşiret süvari alayı dairesinin aynen bir redif taburu gibi ayrıca birer ahz-ı asker dairesi itibar olunacağı (11 madde), nüfus yoklaması yapılacağı ve bu doğrultuda künye ve nüfus defteri tanzim edileceği belirtilmiştir. Aşiret efradının kaydının silinmesi, yeni efradın alaylara dahil edilmesi, aşiret alaylarına dahil olan

²⁸⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Ankara, Eylem Yayınları, 2008, s.55-57.

²⁸⁷ Altay, *10 Yıl...*, s. 58

²⁸⁸ BOA, *İrade- Harbiye (İ.HB)*, 57/13. 29 Temmuz 1326 [11 Ağustos 1910].

²⁸⁹ *Düstur*, 2. Tertib, Cilt 2, s. 649; BOA, *İ.HB*, 57/13. 3 Ağustos 1326 [16 Ağustos 1910]; BOA, *İ.HB*, 57/13. 4 Ağustos 1326 [17 Ağustos 1910].

bu yeni kişilere cüzdan, redif askerlerine de redif tezkeresi verilmesi uygun görülmüştür (13-18 maddeler).

Üçüncü fasıl ma'zuriyyet(özürlülük) ve muvasatı (yardım) kapsamaktadır. Buna göre aşiret süvari alayları içinde yer alacak ümera, zabitan ve efrad, aşar ve ağnam vb. vergilerinden muaf tutulacak, aileleri de muafiyetlerden yararlanacaktır. Ölüm halinde maaş ya da emeklilik tahsisatının verilmesi, emekliliğin hak edilmesi ve yapılacak ödeme de nizamnamede belirtilmiştir (19- 24).

Dördüncü fasılda; üniforma ve teçhizatın ne şekilde olacağı ve tedarik edilmesi belirtilmiştir (25- 32 maddeler). Beşinci fasılda; Heyet-i zabitanın rütbesi, eğitimi, yükselmesi, ödül ceza, talim, teçhizat ve aşiret reisinin ölümü halinde yenisinin seçiminde dikkat edilecek hususlar açıklanmıştır (33-42 maddeler). Altıncı fasılda; aşiret süvari alaylarında yer alan efradın ne kadar süre talim yapacakları, bu talim döneminin ziraatı sekteye uğratabilecek dönemde olmaması, hiç kimsenin talimden istisna tutulmaması, katılımın teşvik edilmesi ve teftişler yer almıştır (43-52 maddeler) Yedinci Fasılda; idare ve istihkaklar; aşiret süvari alaylarında yer alan zabitanın eğitim durumuna göre alacağı hak edişler yazılmıştır. Sekizinci Fasılda seferberlik dönemi açıklanmıştır. Buna göre seferberlik zamanında aşiret süvari alaylarında yer alan efradın toplanması, Harbiye Nezareti'nin seferberlik zamanında alaylara tebliğ edeceği emirlere göre hareket edilmesi, seferberlik nizamnamesi, ihtiyat ve redif ve tedarik-i vesaiti-i nakliye kanunnamelerine göre efradın toplanması ve nakliyesinin ne şekilde olacağı açıklanmıştır. Dokuzuncu Fasıl ceza kısmıdır. Buna göre aşiret süvari alaylarında yer alan efradı itaatla mükelleftir. Suç işleyenlerin askeri ceza kanunnamesine göre yargılanacağı, talim ve toplanma zamanı gelmeyen efrada uygulanacak muamele bu kısımda yer almıştır.

Nizamnamede aşiret süvari alaylarının hangi görevi yapacağı açıkça belirtilmiştir. Buna göre lüzum görülen mevkilerde ve miktarda aşiret süvari alayları teşkil edilecektir. Bunlar hususi kadrolarda talim ve terbiye edilecektir. İhtiyaca göre devletin her türlü hizmetinde istihdam edileceklerdir (madde 1). Ayrıca gerektiği zaman eşkıyanın tenkili için silah altına alınarak istihdam edilecek alaylar aynen savaş zamanında toplanmış gibi kabul edilecektir (23. Madde). Seferberlik anında bu alaylar mülkiye memurlarına ve jandarmaya yardım edeceklerdir (61. madde). Anlaşılabileceği üzere bu nizamname bize aşiret süvari alaylarının eşkıya takibi ve buna

benzer ihtiyaç duyulan güvenlik ve asayiş olaylarında kullanılabileceklerini göstermektedir.

1912 yılında çıkarılan yeni nizamnamede Aşiret Alayları yeniden teşkilatlandırılmıştır. Aşiret Alayları birleştirilerek "Aşiret Süvari Fırkaları" meydana getirilmiştir.²⁹⁰ Bazı süvari birlikleri Balkan Savaşı'na da katılarak cephelerde savaşmışlardır.²⁹¹

Aşiret Süvari alayları ile ilgili 20 Eylül 1913 tarihinde yeni bir düzenleme yapılmıştır. Ayrıca aşiret süvari alaylarını gösterir harita da hazırlanmıştır. Bu düzenlemenin özet halindeki metni aşağıdaki gibidir;²⁹²

- 1- Aşiret ikinci alayının birinci, ikinci , üçüncü bölükleri dört bölük haline dönüştürülmüştür.
- 2- İkinci alayın dördüncü bölümü ile üçüncü alayın birinci ve ikinci bölükleri beş bölük halinde birleştirilerek üçüncü alay ta'dilen teşkil olunmuştur.
- 3- Üçüncü aşiret alayının dördüncü ve beşinci bölükleri dört bölük haline dönüştürülerek, yirmi beşinci aşiret alayı namıyla yeniden bir alay teşkil olunmuştur.
- 4-On beşinci alay iki alaya ayrılarak, ikincisine yirmi altıncı alay namı verilerek yeniden teşkil olunmuştur.
- 5- On altıncı alay iki alaya ayrılarak, ikincisine yirmi yedinci alay namı verilerek yeniden teşkil olunmuştur.
- 6- On yedinci alay iki alaya ayrılarak, ikincisine yirmi sekizinci alay name verilerek yeniden teşkil olunmuştur.
- 7- On sekizinci alayın birinci, ikinci ve üçüncü bölükleri beş bölük haline dönüştürülmek suretiyle zükur alayı tadil edilmiştir.
- 8- On sekizinci alayın dördüncü bölümüyle on dokuzuncu alayın birinci bölümü birleştirilerek, dört bölük haline getirilerek, yeniden yirmi dokuzuncu alay namıyla bir alay teşkil olunmuştur.
- 9- On dokuzuncu alayın ikinci bölümü iki bölük haline getirilerek mezkur alay tadil olunmuştur.

²⁹⁰ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 21-65; Bayram Kodaman, "Ermeniler, Aşiret Süvari Alayları ve II. Abdülhamid", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, 2010, s. 1-12.

²⁹¹ Janet Klein, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 204.

²⁹² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1644, Dos. 26, Fih. 1-2.

10- On dokuzuncu alayın beşinci bölümü üç bölük haline dönüştürülerek ve kaldırılan elli sekizinci alay bir bölük halinde teşkilata dahil olunarak yeniden otuzuncu alay teşkil olunmuştur.

11- Birinci fırka ile nizamiye otuz dokuzuncu ve aşiret birinci, ikinci, üçüncü ve yirmi beşinci alayların merkezleri Hınıs'a naklolunmuştur.

12- On sekiz, on dokuz, yirmi dokuz ve otuzuncu alaylar üçüncü aşiret fırkasından bilâ-tefrik merkezi Van olmak üzere müstakil bir aşiret livası teşkil edilmiştir. İş bu livanın efradı nizamiye yirmi üçüncü alay tarafından talim ve terbiye edilecektir.

13- Dördüncü aşiret fırkasıyla nizamiye yirminci alayın merkezi şimdilik Viranşehir'e nakledilmiştir.

14- Sivas'taki müstakil aşiret süvari bölümü kaldırılmıştır.

15- Aşiret alaylarının yeni düzenlemeye nazaran teşkilatı bağlı bir numaralı cetvelde gösterilmiştir.

16- Yeni düzenlemeye göre ümera ve zabitanın münasip olanlar, tayin ve nakilleri, emeklilik, askerlikle ilişkilerinin kesilmesi, kadro haricinde ihracı icap edenlerin, iki numaralı cetvele göre gerekenler yapılacaktır.

17- Aşiret alaylarının yeni fertleri her sene doğumları esnan-ı saire ile aynı zamanda silah altına alınarak, bunlar hayvanlarıyla birlikte nizamiye süvari alaylarında bir sene müddetle talim ve terbiye edilecektir.

18- İş bu irade- i seniyyenin icrasına Harbiye Nezareti memurdur. / 18 Şevval 331 ve / 7 Eylül 329

Bu düzenlemede Urfa ile ilgili olan kısım Dördüncü Aşiret Süvari Fırkasıdır. Bu fırkanın merkezi Viranşehir'dir. Viranşehir Urfa'ya sınırdır.²⁹³ Bu bölgede 20. Nizamiye Alayı ile 23. Aşiret Bölüğü Viranşehir'de, 20 Aşiret Bölüğü Cizre, 21. Aşiret Bölüğü Amuda (Mardin), 22 Aşiret Bölüğü Koçhisar (Mardin), 24 Aşiret Bölüğü Siverek'te bulunmaktadır.²⁹⁴ Aşiretler arası asayiş olayları dikkate alındığında bu mücadelelerin Urfa'yı etkilememesi kaçınılmazdır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Aşiret Hafif Süvarileri, İhtiyat Süvari Alayları adıyla yeniden düzenlenmiş ve düzenli ordunun emrine verilmiştir.²⁹⁵ Birinci Dünya Savaşı başlarında Hamidiye Süvari Tümenleri mevcuttur. Bu tümenler doğu

²⁹³ Viranşehir ve Siverek , Cumhuriyet döneminde Urfa'ya bağlanacaktır.

²⁹⁴ ATASE Arşivi, B.D.H. Kls. 1644, Dos. 25, Fih. 6-1; ATASE Arşivi, B.D.H. Kls. 1644, Dos. 25, Fih. 6-3; Ek 11. Aşiret Süvari Alayları Bölgesi Haritası ve Nizamı.

²⁹⁵ Klein, *Hamidiye Alayları...*, s. 297; Şenol Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.49.

bölgesindeki aşiretlerden kurulmuştur. Sefer halinde redif birlikleri gibi bu aşiret erleri de silah altına alınmıştır. Silah altına alınan bu aşiret erlerinden tümenler oluşturularak, göreve sevk edilmiştir. Bunlar muvazzaf askerler durumunda değildi. Birinci Dünya Savaşı başında barış döneminde Kara kuvvetlerinde mevcut ihtiyat tümenlerinden Birinci İhtiyat Süvari Tümeni Hınıs, İkinci İhtiyat Süvari Tümeni, Karaköse merkezli idi. Bu iki tümen Dokuzuncu Kolorduya bağlıydı. Üçüncü İhtiyat Tümeni Erciş, Dördüncü İhtiyat Tümeni Viranşehir merkezliydi. Üçüncü ve Dördüncü İhtiyat Tümenleri 11. Kolorduya bağlıydı. Bu birlikler de Türk ordusunun kara savaş birlikleri arasında bulunmuştur.²⁹⁶ Fakat Osmanlı Devletinin savaşa girmesiyle birlikte orduda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda İhtiyat tümenleri 3. Orduya bağlanmıştır.²⁹⁷

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgiye uğramış, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Anadolu'da işgaller başlamıştır. Güney cephesinde yer alan Urfa önce İngilizler daha sonra ise Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalden sonra Urfa'da Kuvayı Milliye tarafından Fransızlara karşı büyük bir direniş başlatılmıştır. Fransızlara karşı yapılan mücadelede Milli aşiretine mensup 100'ün üzerinde savaşçı Siverek'ten gelen aşiret kuvvetlerinin içinde yer almıştır. Bu dönemde Milli aşireti isyan etmeden önce Milli Mücadele'den yana tavrını koymuştur.²⁹⁸

2.1.2. REDİF TABURLARININ KURULMASI

II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yerine "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" adıyla bir ordu kurulmuştu. Ülkenin belli başlı gelir kaynakları yeni ordu için ayrılmış olmasına rağmen masraflar karşılanamamıştı. Ordunun asker ihtiyacını karşılamak için aranan çözüm yolu sonucu 1834'te redif

²⁹⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Cilt 10, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985, s. 90-93; İsmet Gökçü, *On yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, 129-130.

²⁹⁷ Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Cilt 1, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1991, s. 118.

²⁹⁸ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918- 11 Temmuz 1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, 267-270.

askeri teşkilatı kurulmuştu. 1843 yılında yapılan düzenleme ile redif askerleri ordunun yedek gücü şekline getirilmişti.²⁹⁹

Redif teşkilatıyla merkezdeki düzenli orduya paralel, kırsal alandaki tarımsal üretimi aksatmayacak ama aynı zamanda taşrada asayişini sağlayacak ve harp zamanında nizami orduya destek olacak bir "Taşra ordusu" kurulması hedeflenmiştir. Redif birliklerine, taşrada zorunlu askerliğe tabi tutulmayan erkekler, yılın belli dönemlerinde talim yapmak ve iç ya da dış kaynaklı asayiş/çatışma sorunları baş gösterdiğinde seferber edilmek şartıyla alınmıştı. Redif bir nevi "yarı-zamanlı" askerlik sistemiyle kırsaldaki emeği hem tarlada tutmuş, hem de gerektiğinde onu silahlandırmıştır.³⁰⁰ Redif teşkilatından askeri anlamda hedeflenen şey, nizami birliklerin yetmediği, askere alma sisteminin işletilemediği ve merkezi devletin şiddet tekelinin etkin kılınamadığı taşrada bir silahlı kuvvetler tesis etmektir. Redif teşkilatı yedek değil de bir nevi modern kılığa sokulmaya çalışılan "eyalet ordusu" ya da Nizam-ı Cedid birliklerinin taşradaki devamı gibi düşünülebilir.³⁰¹

19. yüzyıl boyunca ufak tefek değişikliklere rağmen redif teşkilatının ana gövdesi değişmeden kalmıştı. Osmanlı askeriyesi "taşra ordusu" formatını düzenli orduyla bütünleşik modern bir yedeklik sistemine çevirememiştir. Altyapısal güç eksikliği ve mevcut yapının Osmanlı Devletinin işine gelmesinden dolayı örgütsel dönüşüm yapılmamıştır.³⁰² Çünkü redif kuvvetleri 1895-1896 Ermeni olayları³⁰³ ve 1905-1906 Yemen isyanının³⁰⁴ bastırılmasında kullanılarak asayiş sorunlarının çözümünde kullanılmıştır. Nitekim 1895 yılındaki Urfa'daki Ermeni isyanında olayların büyüme ihtimaline karşılık, 60 kişilik askeri birliğin yetmeyeceği düşünülmüş ve redif kuvvetlerinden 200 kişilik takviye birlik gönderilmiştir.³⁰⁵

²⁹⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XII, (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı'ndan Ayrı Basım), 1982, s. 127-158; Musa Çadircı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi, D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt VIII-XII., 14-23 den ayırbasım, 1975, s.63-72; Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 41-63.

³⁰⁰ Mehmet Beşikçi, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası" *Türkiye Günlüğü*, no. 110, (Bahar 2012), s. 27-43.

³⁰¹ Beşikçi, "Balkan Harbi'nde...", s. 27-43.

³⁰² Beşikçi, "Balkan Harbi'nde...", s. 27-43.

³⁰³ Ziya Ediz, "1895-1896 Ermeni İsyanları ve Bu İsyanların Bastırılmasında Redif Taburlarının Rolü", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2009.

³⁰⁴ Cengiz Çakaloğlu, Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9 Sayı:1(2007), s. 99-122.

³⁰⁵ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 132.

1908 Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa'da bulunan 75. Urfa Redif Alayı (Redif Birinci Urfa Taburu, İkinci İlave Taburu) ve komuta kademesi belirtilmiştir.³⁰⁶ 1911 yılına gelindiğinde Osmanlı ülkesinde 57 tümeni ile bir alaydan (Çanakkale) teşkil beş müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. Ancak daha sonra redif tümenlerinin sayısı 54'e indirilmiş ve Havran Askerlik Dairesi'yle birlikte teşkilat altı müfettişliğe ayrılmıştır. Her tümen ve tümenlerin kuruluşuna giren alay ve taburlar, bağlı oldukları bölgelerin adları ile isimlendirilmişlerdir. Bu kapsamda, Urfa'nın bağlı olduğu 5. Redif Müfettişliğinin şeması Tablo 2'deki gibidir:³⁰⁷

Tablo 2.2: 1911 Yılı Kuvve-i Umumiye-i Askeriye Özet Cetveli
5. Redif Müfettişliği

Tümenleri	Alayları	Taburları
Adana	Adana	Adana, Misis, Yarpuz
	Sis	Sis, Feke, Karaisalı
	Mersin	Mersin, Tarsus, Silifke
Antep	Antep	Antep, Kızıllıhisar, Nizip
	Maraş	Maraş, Zeytun, Elbistan, Pazarcık
	Urfa	Urfa, Suruç, Harran, Birecik
Halep	Halep	1'inci, 2'inci Halep, Bab, Der
	Kilis	Kilis, İskenderun, Ordu
	İdlib	İdlib, Harim Magara
Trablusşam	Humus	Humus, Hamidiye, Hama
	Trablusşam	Trablusşam, Husul- Ekrad, Safeyye
	Lazkiye	Lazkiye, Seyhun, Cebile

³⁰⁶ 1326 Halep..., s. 400.

³⁰⁷ Muhammet Mithat Özgen, "Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Dönemi Redif Binaları", Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013 s.48-53.

Şam	1 nci Şam	Salhiye, Katanya, Meydan
	2 nci Şam	Doma, Kanavat, Nebik
	Zibdani	Zibdani, Baalbek
Kudüs	Kudüs	Kudüs, Bire, Halil-ül Rahman
	Yafa	Yafa, Ramle, Benisab
	Gazze	Gazze, Mecdel
Akka	Akka	Akkâ, Hayfa, Cenîn
	Beyrut	Beyrut, Sayda, Sur
	Nablus	Nablus, Cemain
Havran Asker Alma Dairesi	---	Mece, Erze'a, Kunetra, Der'a, Suveydei, Eskişam, Aclun

Kaynak: Salahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III ncü cilt 6ncı Kısım (1908-1920)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1971, s. 179-180.

17 Ağustos 1910 tarihinde çıkarılan nizamname ile Urfa aşiret livası ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Fakat daha sonra Urfa aşiret alaylarının lağvedilerek, Suruç redif taburunun; biri Suruç diğeri Harran olmak üzere iki redif taburu oluşturulmak suretiyle yeniden redif taburları oluşturulmasına 9 Eylül 1911 tarihinde irade-i seniyye ile karar verilmiştir. Ayrıca nüfus kayıtlarının düzenlenerek askerlik hizmetlerinin yerine getirilmesi, mülki ve askeri taksimat dikkate alınarak hizmetin yapılması benimsenmiştir.³⁰⁸

Kurulması planlanan redif taburları Şuray-ı Devlet³⁰⁹ ve Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi'nde³¹⁰ görüşülmüş, aşiret alaylarına ait nüfus defterlerinin nüfus idaresine teslimi ve yeni bir nüfus sayımının yapılması düşünülmüştür. Urfa aşiret alaylarına ait nüfus defterlerinde sadece erkek nüfus yer almıştır. 1911 senesinde tahsisat olmadığı için nüfus sayımı yapılamamış, sayım 1912 senesine bırakılmıştır.

³⁰⁸ BOA, DH.SN.THR, 49/27. 15 Eylül 1327 [28 Eylül 1911].

³⁰⁹ BOA, BEO, 003980/298444. 6 Kânûn-ı Evvel 1327 [9 Aralık 1911].

³¹⁰ BOA, DH.SN.THR, 49/27. 15 Eylül 1327 [28 Eylül 1911].

Yeni nüfus sayımı için defterler gönderilmiş, yüz bin kuruşluk tahsisat talep edilmiştir.³¹¹

Harran'a bağlı beş nahiye ve bu nahiyelere bağlı 211 köyde yapılan nüfus tahririnde 6.225 erkeğin kaydı yapılmıştır.³¹² Urfa merkeze bağlı olması gereken 47 köy ile Urfa'nın yedi nahiyesine bağlı 390 köy olmak üzere toplam 437 köyde yapılan nüfus yazımında 13.239 erkek kaydedilmiştir.³¹³ Birecik kazasına bağlı dört nahiye ve bu nahiyelere bağlı 145 köyde yapılan nüfus yazımında ise 28.086 erkeğin kaydı yapılmıştır.³¹⁴ Buna göre Harran, Urfa'ya bağlı olması gereken köyler ile Urfa'nın nahiyelerine bağlı köyler ve Birecik kazasına bağlı toplam 793 köyde 47.550 erkeğin yazımı yapılmıştır.

Suruç kazasına bağlı nahiye ve köylere ait cetvelde ise, kazanın yedi nahiyesi vardır. Bu nahiyelere bağlı 363 köyün isimleri yer almıştır. Sadece nahiye ve karye isimlerinin yer aldığı cetvelde, nahiye ve köylerde de kaç erkeğin yaşadığı belirtilmemiştir.³¹⁵ Fakat Urfa Mutasarrıflığının 30 Nisan 1914 tarihli bir yazısında; 1913 Aralığı zarfında Suruç'ta yapılan nüfus yazımının bittiği ve nüfusunun 26.000 olduğu yazılmıştır.³¹⁶

Redif taburlarının teşkil edilmek istenmesi esnasında bazı mahallere ilişkin kayıtların bulunmadığı tespit edilmiştir. Nüfus yazımı yapılmamış ahalinin olması ve bunların nüfus kaydının yapılmamış olmasından dolayı Suruç, Harran ve merkeze

³¹¹ BOA, DH.SN.THR, 44/64. 4 Teşrin-i Evvel 1327 [17 Ekim 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 15 Mayıs 1327 [28 Mayıs 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 12 Temmuz 1327 [25 Temmuz 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 15 Eylül 1327 [28 Eylül 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 20 Eylül 1327 [3 Ekim 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 20 Eylül 1327 [3 Ekim 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 5 Teşrin-i Sâni 1327 [18 Kasım 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 14 Kânûn-ı Sâni 1327 [27 Ocak 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 19 Kânûn-ı Evvel 1327 [1 Ocak 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 7 Kânûn-ı Sâni 1327 [20 Ocak 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 10 Kânûn-ı Evvel 1327 [23 Aralık 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 21 Haziran 1327 [4 Temmuz 1911]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 4 Temmuz 1327 [17 Temmuz 1911]; BOA, DH.SN.THR, 47/77. 12 Şubat 1328 [25 Şubat 1913]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 17 Mayıs 1328 [30 Mayıs 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 26 Mayıs 1328 [8 Haziran 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 15 Mayıs 1328 [28 Mayıs 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 15 Mayıs 1328 [28 Mayıs 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 27 Mayıs 1328 [9 Haziran 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 19 Eylül 1328 [2 Ekim 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 6 Teşrin-i Evvel 1328 [19 Ekim 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 19 Eylül 1328 [2 Ekim 1912]; BOA, DH.SN.THR, 49/27. 6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912].

³¹² BOA, Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye Ekleri (DH.İ.UM.EK), 109/43. 21 Kânûn-ı Evvel 1329 [3 Ocak 1914].

³¹³ BOA, DH.İ.UM.EK, 109/43. 4 Kânûn-ı Evvel 1329 [17 Aralık 1913].

³¹⁴ BOA, DH.İ.UM.EK, 109/43. 4 Kânûn-ı Evvel 1329 [17 Aralık 1913].

³¹⁵ BOA, DH.İ.UM.EK, 109/43. 31 Kânûn-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1914].

³¹⁶ BOA, DH.SN.THR, 52/04. 17 Nisan 1330 [30 Nisan 1914].

bağlı bazı nahiyelerde nüfus yazımı yapılmak istenmişti.³¹⁷ Nüfus yazımı yapıldıktan sonra istatistik cetveli ve harita hazırlanmış, bu nüfus yazımında sadece erkek nüfusu kaydedilmiştir. Ayrıca yazım cetvelinde nahiyelere bağlı köylerin uzaklığı da yer almıştır.

Komisyon tarafından Urfa, Harran, Birecik, Suruç ve Nizip redif taburlarını gösteren bir defter hazırlanmıştır. Defterde tabur, bölük ve köy isimleri yer almıştır.³¹⁸

Tablo 2.3: Urfa Redif Taburu

URFA TABURU	
Birinci Bölük	
Kasabanın Bir Kısım Mahallatının	Köy İsimleri.....
İkinci Bölük	
Kasabanın Bir Kısım Mahallatının	Köy İsimleri.....
Üçüncü Bölük	
Kasabanın Bir Kısım Mahallatının	Köy İsimleri.....
Kasabanın Bir Kısım Mahallatının	Köy İsimleri.....
Dördüncü Bölük	
Bozabad Nahiyesi	Köy İsimleri.....
HARRAN TABURU	
Birinci Bölük	
Harran Nahiyesinden	Köy İsimleri.....
Çaykuyu Nahiyesi	Köy İsimleri.....
İkinci Bölük	
Harran Kazasının	Köy İsimleri.....
Üçüncü Bölük	
Harran Kazasının	Köy İsimleri.....
Dördüncü Bölük	

³¹⁷ BOA, DH.İ.UM.EK, 49/27. 19 Kânûn-ı Evvel 1327 [1 Ocak 1912].

³¹⁸ BOA, DH.İ.UM.EK, 49/27. 21 Nisan 1328 [4 Mayıs 1912].

Rakka Kazası Kamilen	Köy İsimleri.....
SURUÇ TABURU	
Birinci Bölük	
Suruç Kazasının Bir Kısım	Köy İsimleri.....
İkinci Bölük	
Suruç Kazasının İkinci Kısım	Köy İsimleri.....
Üçüncü Bölük	
Suruç Kazasının kısım-1 mütebakisi	Köy İsimleri.....
Dördüncü Bölük	
Çaykuyu Nahiyesinin	Köy İsimleri....
Uyumağaç Nahiyesinin	Köy İsimleri....
BİRECİK TABURUNU	
Birinci Bölük	Köy İsimleri.....
İkinci Bölük	Köy İsimleri.....
Çukur Nahiyesi	Köy İsimleri....
Suboylu Nahiyesi	Köy İsimleri....
Üçüncü Bölük	
Baziki Nahiyesinin Kısım-1 cenubiyesi	Köy İsimleri.....
Dördüncü Bölük	
Baziki Nahiyesinin Kısım-1 şimalisi	Köy İsimleri....

Kaynakça: BOA, DH.SN.THR. 49/27. 21 Nisan 1328 [4 Mayıs 1912].

Komisyon tarafından oluşturulan bu redif taburları 11 Mart 1912 tarihinde Beşinci Redif Müfettişliği, 7 Nisan 1912 tarihinde de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye tarafından tetkik edilerek uygun görülmüştür. Fakat Balkan Savaşı'ndan sonra yeni bir düzenleme olacaktır. Balkan Savaşı başladığında redif teşkilatı iyi bir durumda değildi. 1910 düzenlemesine göre redif askerleri, seferberlik durumunda silah altına alınacak erlerden teşkil edilerek sefer ordusuna dahil ve sefer ordusunun yarısından biraz fazlası (toplam sayı yaklaşık olarak 540.000) gibi oldukça önemli bir miktarı

oluşturacaktı. Fakat redif taburlarının örgütlenme, talim ve işbölümü açısından ciddi bir problemi bulunuyordu. Askeri örgütlenme tarzındaki karmaşa altyapısal eksiklikler ile birleştiğinde ciddi sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Sefer zamanı hedeflenen toplam redif sayısına ulaşamadığı gibi redif tümenlerinden başlı başına yeni kolordular meydana getirilmeye çalışılmıştır. Balkan Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren Osmanlı askerlerinde ciddi bir direnç eksikliği ve dağılma göze çarptığı, ordunun ricat konusunda hazırlıksız, bilgisiz ve plansız olduğu, ayrıca firar olaylarının da savaşta arttığı izlenmiştir. Dağılma ve firarın baş sorumlusu olarak redif askerleri görülmüştür.³¹⁹

Bu nedenle Balkan Savaşı'nın ilk evresinden sonra 14 Şubat 1913'te "Teşkilat-ı Umûmiye-i Askeriye Nizamnamesi" hazırlanmıştır. İlk adım olarak redif teşkilatı lağvedilmiş ve modern bir yedeklik sistemi getirilmeye çalışılmıştır. 12 Mayıs 1914'te çıkarılan yeni askerlik kanunu ile eldeki potansiyel insan gücünden daha pragmatik ve rasyonel bir şekilde yararlanmak hedeflenmiştir. Kanun ile askerlik muafiyetlerine sınırlamalar getirilmiş, bedel uygulaması kaldırılmasa da şartları ağırlaştırılmıştır. Ayrıca askerlik şubeleri teşkilatına da çekidüzen verilmeye çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti seferberlik kapasitesini ciddi biçimde artırmıştır.³²⁰

2.2. POLİS TEŞKİLATI

2.2.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE POLİS TEŞKİLATININ KURULMASI

Osmanlı Devleti'nde 1826 yılına kadar asayiş ve güvenlik, yeniçeriler ve sipahiler tarafından sağlanmaktaydı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra İstanbul'da "Asâkiri Muntazamai Mansure", "Asâkiri Muntazamai Hassa" ve 1834 yılında Anadolu ve Rumeli'nin bazı eyaletlerinde "Asâkiri Redif" adıyla yeni bir teşkilat kurulmuştur. Gerek eyaletlerle İstanbul'da, gerek başkentin muhtelif yerlerinde asayiş sağlayan kuvvetler aynı olmadığı gibi tek komutaya da tabi

³¹⁹ Beşikçi, "*Balkan Harbi'nde...*", s. 27-43.

³²⁰ Beşikçi, "*Balkan Harbi'nde...*", s. 27-43.

değildi. Bu karışık durum Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulduğu 1846 yılına kadar devam etmiştir.³²¹

1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra başkentin asayişini sağlayan yeniçerilerin yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve Bâb-ı Seraskerî geçmiştir. Bu dönemde İstanbul cihetinin asayiş ve intizamı Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye tarafından sağlanmıştır. Bunlar Bâb-ı Seraskerî'ye tâbiydiler. Üsküdar cihetinin asayiş Hassa asker ve subayları tarafından, Kasımpaşa ve Eyüp cihetininin güvenliği ise Asâkir-i Muntazama-i Bahriye tarafından sağlanmıştır. Galata, Beyoğlu ve civar mahallelerinin asayiş görevi eskiden olduğu gibi Topçu Ocağı'na bırakılmıştır. 1832 yılında Harbiye Levazım ve Baruthaneler İdaresi de bu ocağa ilhak edilerek Tophane Müşiriyetine dönüştürülmüştür. Ayrıca Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından iki ay sonra (Ağustos 1826) İstanbul'da daha önce var olan İhtisap Ağalığı teşkilatının genişlemesi ve ödevlerinin fazlalaştırılmasıyla İhtisap Nezareti teşkil edilmiştir. Bu nezarete kendisine yüklenen görevlerle zabıta görevini ifa etmiştir.³²²

Osmanlı Devleti'nde eyaletlerde asayiş işleri sipahilere bırakılmıştı. Fakat düzen bozulunca II. Mahmut döneminde bu teşkilat tasfiye edilmiştir. Daha sonra muhtelif yerlerde arta kalan 20-30 bin kişilik mevcuduyla yeni bir inzibat kuvvetinin vücuda getirilmesi için faydalanılmak istenmiştir. Bunlardan muhtelif yerlerde alaylar oluşturulmuştur. Bu sipahiler 1840 yılında Zaptiye Müşiriyeti kurulmadan önce ilk zaptiye erleri kadrosunun nüvesini teşkil etmişlerdir. 1834 yılında eyaletlerde Asâkir-i Redife adıyla bir nevi yedek ordu oluşturulmuştur. Bu ordu Rumeli ve Anadolu'nun bazı eyaletlerde tertip edilmiştir. Her sancakta üçer dörder tabur olmak üzere, her eyalette 10-12 tabura balığ kuvvet oluşturulmuştur. Binbaşı, kaymakam ve miralaya kadar subaylar memleketin ayan ve ileri gelenleri arasından seçilmiş ve valinin komutasına verilmiştir. 6 Eylül 1843 tarihinde kabul edilen kanun ile redifler Asâkir-i Mansure'ye ilhak edilmiştir. Burada beş sene görev aldıktan

³²¹ Halim Alyot, *Türkiyede Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947, s.69.

³²² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C.1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s.325-347; Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s.70-72.

sonra Redif Teşkilatına ayrılan Asâkir-i Mansure devletin yedek ordu kuvvetini ve taşranın inzibat kuvvetini vücuda getirmiştir.³²³

Askerlik alanında yapılan düzenlemelerle iç güvenliğin sağlanmasında istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bu durum devleti yeni düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. Taşrada 8 Haziran 1844 tarihinde yapılan düzenleme ile Zaptiye Teşkilatı kurulmuştur. Bu düzenleme ile imparatorlukta yüzyıllardır süregelen, tımarlı sipahi örgütü ortadan kaldırılmıştır. Vali ve kaymakamların yönetiminde bulunan bölgelerde tımarlı sipahiler (eşkinçi) gelirlerine göre "piyade zaptiye neferi" veya "süvari zaptiye eri" olarak görevlendirileceklerdi. Zaptiye Teşkilatı'nın çalışmaya başlamasıyla eskiye oranla bazı ilerlemeler olmuştur. Fakat kısa sürede polisiye önlemleri almak kolay olmamıştır. Üstelik örgütle birlikte yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Zaptiye neferi olanların çoğu yörenin sivrilmiş, derebeyleşme eğiliminde olan ailelerinin çocukları idiler. Tımar toprakları uzun süreden beri hiçbir hizmet yapmadan bunların eline geçmişti.³²⁴

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başkentte ve eyaletlerde asayiş ve güvenliğin sağlanması için görevlilerin yetkileri artırılmıştır. Fakat bu yetki artırımına rağmen zabıta işlerindeki karışıklık, birçok makam ve mercilere bağlı olması durumu devam etmiştir. Teşkilat ve icraat sahasında bu anarşiyi ortadan kaldırmak amacıyla 10 Nisan 1845 tarihinde İstanbul'da polis teşkilatı için adım atılmıştır. Başkentte ahalinin emniyeti ve beldenin zabıta işlerinin temini amacıyla Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin emrine verilmiştir.³²⁵ Fakat polis teşkilatına dair ilk adım "Paris Emniyet Müdürünün Görevlerini Düzenleyen Kararname" temel alınarak hazırlanan³²⁶ 11 Rebiülevvel 1261 (20 Mart 1845) tarihli ve 17 maddeden oluşan ilk polis nizamnâmesidir. Bu nizamname daha sonra yabancı devlet elçilerine de gönderilmiştir.³²⁷ Ayrıca polis meclisi de yürürlüğe girmiştir. Polis Meclisine

³²³ Alyot *Türkiyede Zabıta...*, s. 72-73.

³²⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 3. bs., Ankara, 2013, s. 318-320.

³²⁵ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 75-77.

³²⁶ Mesut Gülmez, "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 16/4, (Aralık 1983), s.5.

³²⁷ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C.2*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, s.875- 880; *Belgelerle Türk Polis Tarihi*, 2. bs., Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 3-7; Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s.150-151; Derviş Okçabol, *Zabıta Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1940, s. 96; Derviş Okçabol, *Meslek Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Müdürlüğü Neşriyatı, 1939, s.78; Ali Birinci, "Türk Emniyet Teşkilatında "ilkler", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1999, s.10.

"memleketin iç güvenlik ve asayişine taalluk eden gerekli kanun ve nizamnameleri ittihaz ve bunların icrasına nezaret" görevi verilmiştir.³²⁸

Bu dönemde atılan en önemli adımlardan biri de 18 Safer 1262 (15 Şubat 1846) tarihli nizamname ile Bâb-ı Seraskerî'den bağımsız bir Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulmasıdır. Bu tarihten 1879 yılına kadar, polis ve jandarma ordudan bağımsız bir şekilde, fakat aynı merkezden kumanda edilecektir. Bundan dolayı bu dönem "Tevhid-i Zabıta" olarak adlandırılmıştır.³²⁹

1864 Vilayet Nizamnamesi'nde vilayetlerde ve başkentte asayiş konusuyla önce yerel meclisler görevlendirilmiştir. 1867'deki vilayet düzenlemesi de ile zaptiye kuvveti yeniden ele alınmış ve bazı değişiklikler yapılmıştır. Vilayet ve sancak merkezlerinde zaptiye teşkilatı dışında gerekli bilgilerin toplanması, suçluların saptanıp yakalanması, soruşturma yapılması, belediye hizmetlerinin kontrolü, kısacası polisin görev alanına giren, yasa dışı olayları saptayarak ilgililere haber vermek üzere "Teftiş memurları" görevlendirilmeye başlanmıştır.³³⁰

1869 yılında yayınlanan Asâkir-i Zaptiye Nizamnamesi ile yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu nizamname ile valilere tabi kılınan polis kuvvetleri askeri düzende örgütlenmiş; alay, tabur, bölük ve takım olmak üzere dörde ayrılmıştır. Asayişten sorumlu olan görevliler askeri hiyerarşiden ayrı bir mülki hiyerarşiye tabi olduğu belirtilmiştir. Zaptiye çalışanları mülki memurlar olarak tanımlanmış, tüm atama, terfi, görev değişikliği ve ceza prosedürleri vali tarafından belirlenmiştir. Zaptiye teşkilatının başına geçenlerin hepsi bürokrasi kökenli iken, polis memurları daha ziyade askerler arasından seçilip atanmıştır.³³¹ 21 Zilkade 1286 (23 Şubat 1870) tarihli "*Deressadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye Mahakimi Nizamnamesi*" ile İstanbul'un asayışı ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır.³³²

1879 yılı asayiş konusunda önemli tarih olacaktır. Tevhid-i Zabıta dönemi olarak ifade edilen Polis ve jandarmanın tek elden yönetilmesi durumu bu tarihte son

³²⁸ Ali Sönmez, "Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, C.24, S.37, s.263-264

³²⁹ Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, 3.bs., İstanbul, 2015, s.106; Zafer Toprak, "Güvenlik Hizmetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, 1994, s.457-458; Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, Çev. Serra Akyüz Gönen, İstanbul, 2017, s.171; Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 82-83.

³³⁰ Çadircı, *Tanzimat Döneminde...*, S. 321; Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946, s.162-165; Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 173; Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 178-182

³³¹ Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 173; Ergut, *Modern Devlet...*, s.113; Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 98-104.

³³² Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 90-91.

bulacaktır. 20 Kasım 1879 tarihinde Sait Paşa imzasıyla Bâb-ı Seraskerî'ye gönderilen tezkerede Bâb-ı Seraskerî'ye bağlı jandarma teşkilatının kurulduğu belirtilmiştir. Ayrıca 4 Aralık 1879 tarihli emirname ile iller zaptiyesinin Bâb-ı Seraskerî'ye ilhak edildiği ve bundan sonra Zaptiye teşkilatına ait her türlü muamelenin Bâb-ı Seraskerî ile haberleşerek halledilmesi istenmiştir.³³³ Asâkir-i Zaptiye işlerinin Bâb-ı Seraskerî makamına verilmesinden sonra Zaptiye Müşiriyeti ismi Zaptiye Nezaretine çevrilmiştir. Zaptiye Nezareti'nin görevi önceleri İstanbul ve mülhakatının güvenliğini sağlamak iken, daha sonra Nezaret, memleketin her tarafında kurulan polis teşkilatının idaresini ele almıştır.³³⁴ 1881 yılında İstanbul'da inzibat ve asayiş korumaya memur Asâkir-i Zaptiye Teşkilatı lağvedilerek yerlerine polis teşkilatı ikame edilmiş ve bunlara zaptiyenin görevleri devredilmiştir.³³⁵ Ayrıca 6 Aralık 1896 tarihinde 16 maddeden oluşan bir talimatname yayınlanarak İstanbul'un asayişinin sağlanmasında görevli polis ve jandarmanın nasıl hareket edecekleri belirtilmiştir.³³⁶ 1880 yıllardan itibaren de Fransız uzmanlara başvurularak yabancı uzmanlar getirilmiştir. 1908'den sonra da yabancı uzmanlar çalışmaya devam etmiştir.³³⁷

II. Abdülhamit döneminde polis ile ilgili yapılan en önemli düzenlemelerden biri 19 Nisan 1907 tarihli Polis Nizamnamesidir.³³⁸ Bu Nizamname zamanın gereği olarak, polis müesseselerinin ihtiyaçlarını her bakımdan mükemmel bir şekilde karşılamış, ihtiva ettiği hükümler başarılı bir şekilde uygulanmış ve bu hükümler herhangi bir devletin kanunundan körü körüne iktibas edilmemiştir. Bu nizamname o dönemdeki rejiminin zaruriyetlerini karşılamak üzere konulan maddeler çıkarıldıktan sonra II. Meşrutiyet döneminde hazırlanan 1913 Nizamnamesinde de muhafaza edilmiştir. Nizamnamede II. Abdülhamit döneminin ruh halini ve idare tarzını en açık şekliyle görmek mümkündür. Bu dönemde kanun ve nizamname hükümlerinin yerine getirilmesinden çok, hükümet emirlerinin icrası polislerden istenmiştir. Bundan dolayı kanun ve vatandaş haklarından çok nizamnamede hakim olan ve korunmak istenen haklar rejim ve hükümet haklarıdır. Polise vatandaşları araştırma,

³³³ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 113; Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s. 165; İhsan Birinci, "Emniyet Teşkilâtımızın Tarihçesi", *Hayat Tarih*, Ocak 1966, Sayı 12, s. 77-81.

³³⁴ Alyot *Türkiyede Zabıta...*, s. 182; Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s. 165-166.

³³⁵ Alyot *Türkiyede Zabıta...*, s. 182-183.

³³⁶ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 187-189.

³³⁷ Noemi Levy, Polislikle ilgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi için Fransız Modeli mi?, Noemi Levy, Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine (Eds), *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 151-154.

³³⁸ *Düstur*, Birinci Tertip, C.8, (5 Nisan 1323/ 18 Nisan 1907) s.666-692.

her vasıta ile yaptıklarını öğrenme vazifesi yükletilmiştir. Nizamname o dönemdeki rejimin hafiyecilik ve polis tazyiki ile idare etme temayülünü de ortaya koymaktadır.³³⁹ Bu nizamname ayrıca polisin kuruluşunu askeri tertip dışında başka bir düzenleme getirmiştir. Zaptiye devrinin polis neferi yerine polis memuru ifadesi kullanılmıştır. 1907 Nizamnamesi, polis teşkilatının başlangıcını ve esaslarını hazırlayan bir nizamnamedir.³⁴⁰

II. Abdülhamit dönemi polislik görevi, yerel güçlerin ve siyasi elitlerin denetlenmesi olarak algılanmış ve bu yönde işlev üstlenmiştir. Bu dönemde kişisel bir kontrol yapısı geliştirilmiştir. Bunun yanında profesyonelleşmede en etkin organlar olan eğitim kurumları ilk olarak II. Abdülhamit döneminde açıldı. Önceleri okur yazarlık polis memuru olmak için ölçüt değil iken, 1880'lerde okuma yazma dışında adli ve idari konularda da polisleri bilgilendirecek bir okul açıldı. Daha sonra Osmanlı polislerini ıslah etmek amacıyla yardım istenilen yabancı uzmanların gözetiminde başka okullar açıldı.³⁴¹ Polis sözcüğü ilk kez 1845 yılında kullanılmışsa da, başkent gerçek anlamıyla bir polis teşkilatına II. Abdülhamit döneminde kavuşmuştur.³⁴²

Bu dönemde fesadın önlenmesi için çeşitli güvenlik önlemleri alınmıştır. Coğrafi mobilizasyonun kontrol altında tutulması için pasaport, mürur tezkeresi ve otel düzenlemeleri ile kamu düzeni kontrol altında tutmaya çalışılmıştır.³⁴³ Bu dönemde güvenlik güçleri bütün tehlikelerin önlenmesinde başrol oynamıştır.

Polis teşkilatı baskıcı, keyfi icraatına rağmen, esas olarak II. Abdülhamit döneminde şehirde asayişin korunmasını sağlayan meşru kuvvetlerden biri haline gelmiştir. Polis bu dönemde yalnız rejimin çıkarlarının korunması değil, aynı zamanda şehrin gündelik yaşamında asayişin sağlanmasında önemli rol üstlenmiştir. Polis ilk kez bu dönemde kendi denetim alanına ve kendini sahada görünür kılan araçlara sahip bir kurum olmuştur. Fakat bu dönem asayişin sağlanmasının kurumsallaşması tamamlanamamıştır. Bunun nedeni yetersiz profesyonelleşmedir. İşe alımlar rastgele yapılmış, mesleki eğitim neredeyse hiç verilmemiştir. Maaşlar miktarları cazip olmayıp, düzenli olarak ödenememiştir. Başka işler yapan polis

³³⁹ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 190-91.

³⁴⁰ Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s. 206-207.

³⁴¹ Ergut, *Modern Devlet...*, s. 143-151.

³⁴² Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 179.

³⁴³ İlkay Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde II. Abdülhamit Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s.255-256.

memurları arasında rüşvet yaygınlaşmıştır. II. Abdülhamit döneminde polis teşkilatının baskıcı ve çoğu zaman keyfi icraatlarda bulunması, kuruma karşı ciddi bir korku ve düşmanlık hissinin doğmasına neden olmuştur. Buna rağmen polis aynı zamanda kentsel yaşamın vazgeçilmez bir aktörü haline gelmiştir.³⁴⁴

II. Meşrutiyetin ilanından sonra eski rejimin baskı kuvvetlerinden biri üzerinde merkezi otoritenin sağlanması, kurumun rasyonelleşmesi açısından polis reformu gündeme gelmiştir. Bu reform çerçevesinde işten çıkarma, işe geri alma ve başka bir göreve atama suretiyle yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca üniformalar değiştirilmiştir.³⁴⁵

II. Meşrutiyetin ilanından sonra öncelikle Zaptiye Nezareti'nin başına yeni kişiler getirilmek suretiyle ıslahına çalışılmıştır. Fakat 31 Mart olayından sonra Zaptiye Nezareti ortadan kaldırılmıştır. Zaptiye Nezaretinin ortadan kaldırılmasından sonra polis işlerinin idaresi Hareket Ordusu kumandanlarından Albay Galip Bey'e verilmiştir. 22 Temmuz 1325 (4 Ağustos 1909) tarihinde kabul edilen kanun ile bir taraftan İstanbul vilayeti, diğer taraftan ise Emniyeti Umumiye Müdüriyeti ile İstanbul Vilayetine bağlı bir polis müdüriyeti kurulmuştur.³⁴⁶

22 Mayıs 1327 (4 Haziran 1911) tarihinde yayınlanan kanun ile memleketin emniyet ve asayişine ve vilayet polislerinin tadilat ve terakkiyatı ile idarei umumiyesine ait muamelatın merkezi olmak üzere Dahiliye Nezaretinde Emniyeti Umumiye Müdüriyeti adıyla bir şube kurulmuştur. Ayrıca İstanbul vilayetinin umuru inzibatiyesi ile meşgul olacak ve doğrudan doğruya mesul olmak ve Dahiliye Nezaretine bağlı olacak İstanbul Polis Müdüriyeti adıyla ayrı bir müdüriyet tesis olunmuştur. Diğer vilayetlerin polis müdürleri ise eskisi gibi valilerin ve bağımsız mutasarrıfların emir ve idaresi altında ve eskisi gibi Emniyeti Umumiye Müdüriyetine bağlı bırakılmıştır.³⁴⁷

Meşrutiyet devrinde, vilayetlerdeki polis müdürlükleri birer polis müdürü, müstakil livalarda ise merkez memuru veya komiser idaresindedir. Vilayetlere bağlı livalar ile kazalarda nüfus ve mahallin önemine göre komiser veya komiser muavini

³⁴⁴ Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 214-215.

³⁴⁵ Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 224-227.

³⁴⁶ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 487-489; Okçabol, *Zabıta Tarihi...*, s.98-103; Okçabol, *Meslek Tarihi...*, s. 80-82.

³⁴⁷ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 489-494; Tongur, *Türkiye'de Genel...*, 239-241.

ile polis memurlarının görev yapması, polis nizamnamesinde yer almıştır.³⁴⁸ Küçük merkezli kazalarda birer polis memuru bulundurmak yerine, kolluk işlerinin jandarmaya devredilmesi ve buradaki polislerin de önemli merkezlerin mevcuduna ilave edilmesi 18 Mart 1328 (31 Mart 1912) tarih ve 39 sayılı tebligatta yer almıştır. Ayrıca polis bölgesindeki inzibat ve asayiş görevinin jandarmaya devri, jandarmanın köy ve nahiyelere dağıtılması 15 Nisan 1329 (28 Nisan 1913) tarihli ve 141 sayılı tebligatta belirtilmiştir.³⁴⁹

17 Ağustos 1907 tarihli polis nizamnamesi ayrıntılı ve iyi bir şekilde hazırlanmış olmasına rağmen tarihe karışmış bir dönemin prensiplerinden esinlenerek hazırlanmıştı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra yeni dönemin esaslarına daha uygun olan ve zamanın ihtiyaçlarını daha iyi karşılayan yeni bir polis nizamnamesi hazırlamıştır.

Bu nizamname 2 Mayıs 1329 (15 Mayıs 1913) tarihinde kabul edilmiş ve 12 Mayıs 1329 (25 Mayıs 1913) tarihinde Takvîm-i Vekâyi'de yayınlanmıştır.³⁵⁰ Yeni polis nizamnamesi çeşitli kitap, bölüm ve kısımlardan oluşmuştur. Fakat Birinci Dünya Savaşının başlamasından dolayı ancak mesleğin teşkilatına ve bu kısım ile ilgili hükümleri ihtiva etmiştir. İkinci kitabın polis mesleğiyle ilgili kurallar ve vazifelere ait olan birinci bab yayınlanmıştır.³⁵¹

II. Abdülhamit döneminde polis şefleri, sivil bürokrasiden gelmişlerdir. Oysa İttihat ve Terakki iktidarının ilk dönemlerinde polisler orduda başarılı bir kariyere sahip yüksek rütbeli subaylardan devşirilen polis şeflerinin önderliğinde örgütlenmişlerdir. Bu durum eski rejim polislerinin önlerinin kesilmesinde etkin rol oynamıştır. Bununla birlikte askeri kariyer, polis memurlarının üstlerine daha itaatkar olmalarında önemli bir etkidir.³⁵²

İttihat ve Terakki döneminde polisin ve polislik işinin niteliği de önemli bir biçimde değişmiştir. İttihat ve Terakki döneminde "çift yönlü" polislik işine geçiş sağlanmaya çalışılmıştır. Kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlanması yolunda merkezi polisin üstlendiği her yeni görev alanı, devletin topluma nüfuzunun

³⁴⁸ *Düstur*, c.5, İkinci Tertib, İstanbul, Matbaa-i Amire, s. 386.

³⁴⁹ Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s.249-250.

³⁵⁰ *Düstur*, C.5, İkinci Tertib, İstanbul, Matbaa-i Amire, s. 386; *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı: 1472, (12 Mayıs 1329) s.1-4.

³⁵¹ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 497-503.

³⁵² Ergut, *Modern Devlet...*, s. 161.

sağlanmasının yanında, toplumun da o zamana kadar hiç gündeme gelmeyen haklarını da gündeme getirmiştir. Bu durumda polisin merkezileşmesi, sorumluluğun da merkezileşmesini beraberinde getirmiştir. Polis daha fazla toplumsal hizmetlere yönelik işlevler üstlenmiş ya da üstlenmek zorunda bırakılmıştır. Bu süreçte İttihat ve Terakki kriz zamanlarında toplumsal bağlılığını korumaya çalışmıştır.³⁵³ Bu dönemde polisin siyasal sürece müdahale biçimleri; polisin ordudan özerkleşmesi ve uzmanlaşması; kamu düzeni polisliği bu dönemde büyük bir değişim göstermiştir.³⁵⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti toplumsal denetimi sağlamak için kendi polis gücünü merkezileştirerek onu olaylara sonradan yanıt veren bir polislikten, olayları öngörebilen ve ortaya çıkmalarına imkan vermeden müdahale edebilen polisliğe dönüştürmeye çalışmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti polisi daha önceki rejime kıyasla siyasal muhalifleri sindirmek için daha etkili ve etkin bir şekilde kullanmıştır.³⁵⁵ Seçim düzenlemelerinde polisin rolü ve önemi artmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra hafiye teşkilatı lağvedilmişti. Bu dönemde 10 Şubat 1912 tarihinde "Heyet-i İstihbariye" adıyla gizli polis teşkilatı kurulmuştur.³⁵⁶

Birinci Dünya Savaşı döneminde polis teşkilatı nitelikli elemanlarını orduya vermiş, İstanbul'da mekteplerde eğitim görmüş polisler orduya katılmıştır. Bu dönemde polis kalitesinde düşme olmuştur. Fakat bu dönemde polis örgütü mali olarak kazançlı çıkmıştır. Bunun temel nedeni iç güvenliği sağlama ve orduya asker toplama meselesini çözme zorunluluğudur.³⁵⁷

2.2.2. URFA POLİS TEŞKİLATI

Urfa'da teşkilatının temeli buradaki tımarlı sipahilere dayanmaktadır. 1826'da Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla bir ordu kurulmuştur. Tımar ve zeamet sahibi sipahiler yeni kurulan ordunun sipahileri haline getirilmiştir. Urfa'da da 1832'ye kadar bu şekilde olmuştur. Fakat Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1832-1840 yılları arasındaki hakimiyeti dönemde bir kesinti yaşanmıştır. 1844 yılından itibaren tımarlı sipahilere "Asâkir-i Zaptiye" vazifesi verilmiştir. Urfa'da 1845'ten itibaren tımarların iç güvenlik hizmetinde kullanılması kararlaştırılmıştır. Urfa'da zaptiye teşkilatı 1867 tarihinden itibaren kurulmaya

³⁵³ Ergut, *Modern Devlet...*, s. 187.

³⁵⁴ Ergut, *Modern Devlet...*, s. 160.

³⁵⁵ Ergut, *Modern Devlet...*, s. 172-179.

³⁵⁶ Ergut, *Modern Devlet...*, 205-206.

³⁵⁷ Ergut, *Modern Devlet...*, s. 211-213.

başlanmıştır.³⁵⁸ II. Abdülhamit döneminde Urfa polis teşkilatının gelişiminde ilerlemeler kaydedilmiştir.³⁵⁹

Halep'e bağlı olan Urfa, 13 Nisan 1910 tarihinde müstakil sancak olmuş, doğrudan doğruya merkeze bağlanmıştır. Urfa, müstakil sancak olduğunda mevcut bütçesiyle liva haline getirilmiş, ödemeler Halep vilayet bütçesi içinde gösterilmişti. Urfa bütçesinin 1911 yılından itibaren oluşturulması kabul edilmişti. Urfa'nın Halep'ten ayrılmasıyla birlikte liva polis teşkilatı da Halep'ten ayrılmıştır. Bu dönemde Halep polis kadrosu; bir müdür, dört ikinci , dokuz üçüncü komiser ile on dört muavin ve seksen dokuz memurdan ibarettir. Bu kadrodan bir muavin ve on polis memuru Urfa kadrosuna tahsis edilmiştir. Böylece Halep polis kadrosunda 106 kişi kalmıştır.³⁶⁰

1 Kasım 1910 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen cetvelde Urfa polisine dair önemli bilgiler yer almıştır:

Tablo 2.4. Urfa ve Mülhakatında Bulunan Memurların İsimleri ve Maaşları

Maaşat		Komiser-i Sani	Komiser Muavini	Polis			Mülhakat
750	575	1			1	Mehmed Kamil Efendi	Mezkur livada
500	475		1		1	Mehmed Beşir Efendi	Birecik
400	475			1	1	Yusuf Aziz Efendi	
400	475			1	1	Sami Efendi	
400	475			1	1	Mehmed Zekeriyya Efendi	
400	475			1	1	Müfid Efendi	
400	475			1	1	Mehmed Zeki	
400	475			1	1	Kemal Efendi	
400	475			1	1	Emin Efendi	
400	475			1	1	Mehmed Ragıp Efendi	

³⁵⁸ Bayraktar, *Tanzimattan Cumhuriyet'e...*, s. 32.

³⁵⁹ Ahmet Aslan, "Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması : Urfa Örneği" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Aralık 2020, Sayı 38, s. 25-59.

³⁶⁰ BOA, DH.EUM.MH, 245/28. 29 Mart 1328 [11 Nisan 1912]; Bkz. Ek 12.

400	475			1	1	Mehmed Nuri Efendi	
400	475			1	1	Mehmed Tahir Efendi	
5650	5800	1	1	10	12	Yekun	
950						Halebden Muş ve Muştan Urfaya olan komiser Kamil Efendinin harcırahı Saat 114 Halebden Muş 76/190 Muştan Urfaya	
6200	5800	1	1	10	12	Yekun	

Kaynakça:BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhâsebe Kalemi (DH.EUM.MH)*, 19/66. 1 Teşrîn-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910].

Tabloya göre Kasım 1910 tarihinde polis memurlarının maaşı 400 kuruştur. İkinci komiser olan Mehmed Kamil Efendinin maaşı 750 kuruş, komiser muavini olan Mehmed Beşir Efendinin maaşı ise 500 kuruştur. Urfa polis memuru kadrosuna bir, ikinci komiserin polis kadrosuna eklenmiş olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

1913 yılında Urfa polis mürettebatı sayısında bir artış olmuş, fakat bu artış yeterli olmamıştır. Bu dönemde Urfa polis kadrosuna 3 komiser muavini, 9 polis memuru, 1 hesap memuru ve 1 odacı ilave olunmuştur.³⁶¹ Bu dönemde görev yapan polisler ve bu polisler için özellikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

³⁶¹ *Polis Mecmuası*, Sayı: 2, 1 Ağustos 1329, s. 31; *Polis Mecmuası*, Sayı: 4, 1 Eylül 1329, s.83.

Tablo 2.5: 1913 Yılı Urfa Polis Mürettebatı Cetveli

	Adı	Baba Adı	Memuriyeti	Memleketi	Görünüş	Göreve Başlama	Mezun Olduğu Okul	Bildiği Diller
1	Müslüm Naci	İslam	Polis Serkomiseri	Tiran	Kumral, bıyıklı, metruş	5 Teşrîn-i Evvel 1314		
2	Mustafa Fazıl Efendi	Mehmed Bacı Efendi	Komiser-i Sâni	Trablusgarp		1 Teşrîn-i Sâni 1326	Beyrut	Türkçe, Arapça, Fransızca
3	Ahmet Hayri Efendi	Hayreddin Efendi	Komiser Muavini	Ayıntab	Orta boylu, mavi gözlü, beyaz benizli, sarıca bıyıklı	15 Kânûn-ı Evvel 1305		
4	Yusuf Aziz Efendi	Abdülkadir Ağa	Komiser Muavini	Ayıntab	Orta boylu, ela gözlü, kumral, bıyıklı, metruş	8 Kânûn-ı Evvel 1325	Beyrut	
5	Mehmed Tahir Efendi	Salih Efendi	Polis Neferi	Ayıntab	Orta boylu, ela gözlü, kumral, bıyıklı, metruş	28 Şubat 1325		Türkçe, Fransızca(okur-yazar,konuşamaz) Arapça
6	Mehmed Ragıb Efendi	Abdurrahman Ağa	Polis Neferi	Urfa		5 Haziran 1324		Türkçe, Arapça, Kürdçe
7	Mıgırdıç	Kirkor	Polis Neferi	Rumkale	Orta boylu, ela gözlü, kumral bıyıklı ve saçlı	Şubat 1326	Beyrut	Türkçe ve Ermenice okur yazar
8	Abdulkadir Efendi	Ali Efendi	Polis Neferi	Urfa	Siyah gözlü, esmer benizli, metruş	5 Temmuz 1328	Beyrut	Türkçe, Kürdçe(aşına) Arapça(biraz

								konuşur)
9	Mustafa Vasıf Efendi	Hüseyin Ağa	Polis Namzedi	Urfa	Ela gözlü, buğday benizli, metruş	5 Temmuz 1327	Beyrut	Türkçe, Kürdçe(konuşur) Arapça(konuşur)
10	Hasan Tahsin	Mülazım Mehmed Ağa	Polis Namzedi	Urfa	Kumral, bıyıklı, metruş	5 Kânûn-ı Evvel 1327	Beyrut	
11	Şeyh Müslüm Efendi	Mehmed Sofu	Polis Namzedi	Urfa	Orta boylu, ela gözlü, çiçek yüzlü, kumral, bıyıklı, metruş	5 Kânûn-ı Evvel 1327	Beyrut	Türkçe, Kürdçe (aşına)
12	Abraham Efendi	Kevork Ağa	Polis Neferi	Urfa	Mavi gözlü, buğday benizli, metruş, sarı bıyıklı	16 Ağustos 1327	Beyrut	Türkçe, Ermenice
13	Ahmed Mevlüd Efendi	Mehmed Çavuş	Polis Neferi Namzedi	Zor	Ela gözlü, beyaz benizli, kumral, bıyıklı, metruş	17 Teşrîn-i Sâni 1327	Beyrut	
14	Mehmed Sıtkı Efendi	Halil Efendi	Polis Neferi	Urfa	Orta boylu, ela gözlü, buğday benizli, metruş	5 Temmuz 1327		Türkçe, Kürdçe
15	Osman Şinasi Efendi	Hacı Yaşar Müslim Efendi	Polis Namzedi	Birecik	Kısa boylu, ela gözlü, az bıyıklı, metruş	13 Haziran 1328		Türkçe
16	Mehmed Ali Efendi	Molla Cuma Efendi	Polis Namzedi	Urfa	İnce uzunca boylu, ela gözlü, kumral, bıyıklı, metruş	13 Haziran 1328		Türkçe, Kürdçe

Kaynak: BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberât Ve Tensikât Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM.MTK.), 1/7. 18 Nisan 1329 [1 Mayıs 1913].

Yukarıda Tablo 5'teki cetvel ile Ek 13'de yer alan künye defteri Urfa'da görev alan polislerin özellikleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre; Urfa'da görev alan polislerin büyük bir kısmı Urfalıdır. Yerli polislerin dışında diğerleri başka memleketlerden gelmişlerdir. Bu dönemde görev yapan polislerden Urfa, Antep, Zor ve Halep gibi Urfa ve civarında yaşayan polisler Beyrut Polis Mektebi'nden mezun olmuşlardır. Diğerleri ise Edirne ve Selanik vb. kendi memleketlerine yakın polis mekteplerinde eğitim görmüşlerdir. Bazı polisler göreve başladıktan sonra eğitim görmek için Beyrut'a gitmişlerdir. Eğitimlerini tamamlayan polisler tekrar görevlerine dönmüşlerdir.³⁶²

1913 yılındaki cetvele göre bu dönemdeki polis memurlarının büyük çoğunluğu anadili dışında en az bir başka dil bilmektedirler. Bu diller Arapça, Ermenice, Kürtçe ve Fransızcadır. Memleketi Urfa olanlar Türkçe ve Kürtçe bilmektedir. Bazıları ise Türkçe ve Kürtçe'nin yanında Arapça da bilmektedir. Rumkaleli Mıgırdiç Efendi Türkçe ve Ermenice bilmektedir. Birecikli Osman Şinasi Efendi ise sadece Türkçe bilmektedir. Tablo 5'e göre memleketi Zor, Antep, Trablusgarp ve Tiran olan polislerden Trablusgarplı Mustafa Fazıl Efendi ve Antepli Mehmed Tahir Efendi Türkçe ve Arapçanın yanında Fransızca bilmektedir. Diğerleri ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Urfa'da Müslümanlardan başka gayrimüslim polisler de görev yapmışlardır. 1913 yılında Abraham Efendi ile Mıgırdiç Efendi Urfa'da polis memuru olarak çalışmışlardır. Fakat bu polislerden Mıgırdiç Efendi amirleri tarafından verilen emri dinlemediği, memuriyetine dikkat etmediği, görevli olduğu sabahçı devriyesine çıkmayarak vazifesini terk ettiği ayrıca bu gibi hareketleri tekrar etmeye devam ettiği ve ıslahından ümit kesildiği için 11 Nisan 1915 tarihinde kaydı silinmiştir.³⁶³ Bu dönemde görev yapan diğer bir Ermeni polis olan Abraham Efendi ise 1915 yılındaki Ermeni olayından dolayı memuriyetinin devamı uygun görülmediğinden 15 Ağustos 1915 tarihinde memuriyetine son verilmiştir. Abraham Efendi Urfa'da meydana gelen Urfa Ermeni isyanına katıldığı için Maraş Divan-ı Harb-i Örfi tarafından idama

³⁶² BOA, DH.EUM.THR, 88/6. 14 Şubat 1328 [27 Şubat 1913]; Bkz. Ek 13.

³⁶³ BOA, DH.EUM.THR, 63/73. 5 Nisan 1331 [18 Nisan 1915].

mahkum olmuştur.³⁶⁴ Vukuat cetvelleri incelendiğinde daha sonraki dönemlerde Urfa'da gayrimüslim polis memuruna rastlanmamıştır.

Künye defterlerine göre Urfa'da görev yapan polislerden bazıları II. Abdülhamit döneminde atanmış, Meşrutiyetten sonra görevlerine devam etmişlerdir. Diğer polisler ise II.Meşrutiyetten sonra atanmışlardır. Urfa'da görev yapan polislerden en eskisi 1 Teşrinievvel 1295 (1 Ekim 1879) tarihinde atanmış olan Abdurrahman Efendi' dir. Künye defterlerine göre polisler 1270-1306 (1854/1855-1890/1891) arası tarihlerde doğmuşlardır. En eski polis 1270 (1854-1855) yılında doğan Hüseyin Hüsnü Bey, en genç ise 1306 (1890-1891) doğumlu polislerdir.³⁶⁵

2.2.3. POLİS SAYISININ YETERSİZLİĞİ VE SORUNA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4 Mayıs 1914 tarihinde bir genelge yayınlarak polis memurlarının merkezde toplanmasını istemiştir. Buradaki temel amaç kaza ve daha az önemli olan bazı livalarda polis teşkilatının kaldırılarak, bu görevin jandarmaya devredilmesi düşüncesidir. Polislerin merkez livada toplandıktan sonra konu ile ilgili Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin bilgilendirilmesi istenmiştir.³⁶⁶

Urfa Mutasarrıflığı da tamime verdiği cevapta; Urfa polisinin 25 neferden oluştuğu, Birecik ve Cerablus'da bulunan komiser muavini ve polislerin Urfa merkezine alındığı ve dört karakola paylaştırıldığı, Harran'da ise polisin daha önceden de olmadığı ifade edilmiştir. Yalnız Suruç kazasının ehemmiyeti ve demiryolu güzergahı olması, işçilerin toplanma alanı olması dikkate alınarak bir polis memurunun bulundurulmasının uygun görüldüğü belirtilmiştir.³⁶⁷ Bu doğrultuda Suruç dışında bütün polisler merkezde toplanmıştır. Yönetmelik gereği polisin olmadığı yerde güvenlik ve asayiş görevi jandarmalar tarafından sağlanmıştır.

Bir devletin en önemli görevlerinden biri ülkedeki güvenlik ve asayiş sağlamaktır. Bu durum kolluk kuvvetlerinin sayısının yeterli olmasıyla ilgilidir. Urfa,

³⁶⁴ BOA, BEO, 4429/332108. 22 Ağustos 1332 [4 Eylül 1916]; BOA, DH.EUM.THR, 69/48. 7 Ağustos 1331 [20 Ağustos 1915].

³⁶⁵ Bkz. EK. 13.

³⁶⁶ BOA, DH.EUM.MTK, 47/31. 6 Eylül 1330 [19 Eylül 1914].

³⁶⁷ BOA, DH.EUM.MTK, 48/38. 1 Mayıs 1330 [14 Mayıs 1914]; BOA, DH.EUM.MTK, 48/38. 9 Eylül 1330 [22 Eylül 1914].

urban ve aşiretlerin yoğun bir şekilde yaşadığı bir bölgedir. Bu durum güvenlik ve asayişin sağlanması için kolluk kuvvetlerinin önemini artırmaktadır. Oysa Urfa'daki en önemli sorunlardan bir tanesi kolluk kuvvetlerinin yetersiz olmasıdır. Yapılan yazışmalarda kolluk kuvvetlerinin yetersiz olduğu dile getirilmiştir.

1911 yılında kolluk kuvvetlerin yetersizliğiyle konusu Urfa mebusları Şeyh Safvet Efendi ve Mahmut Nedim Bey tarafından verilen karar ile Meclis-i Mebusan'da dile getirilmiştir. Kararda; Urfa'nın yüz binden fazla nüfusa sahip olduğu ve çeşitli unsurlardan oluşan bu nüfusun önemli bir kısmının da urban kabile ve aşiretlerden meydana geldiği için büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir. Bu durumundan dolayı mülki idarece birinci derecede nazarı dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir. Urfa'da mevcut kuvvetlerin akıl ve mantık dairesinde düşünüldüğünde liva sakinlerinin güvenliğini sağlamaktan ve halkı, güvenlik konusunda tatmin etmekten uzak olduğu görülecektir. Urfa'daki mevcut kuvvetlerin bir üçüncü polis komiseri ve on polisten oluştuğu, jandarma da piyade ve süvari iki yüz neferden daha azdır. Kazalarda birer polis ile birer ikişer jandarma neferi bulunduğu, bunların livanın asayişini sağlamakta yetersiz kaldığı ve bundan dolayı polis ve jandarma sayısının artırılması gerektiği kararda belirtilmiştir. Fakat Emniyet-i Umumiye bütçesinden dolayı polis sayının artırılmasına yönelik talep reddedilmiştir.³⁶⁸

Mevcut polis sayısının yetersiz olmasından dolayı Urfa'da güvenlik ve asayişin sağlanması mümkün olamamaktadır. Güvenliğin sağlanamaması konusu Dâhiliye Nezaretini önlem almaya sevk etmiş, bu doğrultuda polis sayısının yeterli orana ulaşmaya kadar jandarmanın karakolhanelerde polis ile karışık bir şekilde istihdamı lüzumu Umum Jandarma Kumandanlığı'na bildirilmiştir.³⁶⁹

1912 yılında Urfa Mutasarrıflığı Polis Komiserliği'nden, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen Urfa polis teşkilatındaki eksiklerin giderilmesi için yapılması gerekenlerin belirtildiği yazıda Urfa polis teşkilatı hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir. Yazıda; Urfa Sancağı bine yakın nüfusa sahip sekiz mahalle ile Birecik, Rumkale, Suruç ve Harran olmak üzere dört kazadan oluştuğu, inzibat memurlarının halen az olduğu için ehemmiyeti derecesinde görevi icra edemedikleri

³⁶⁸ BOA, DH.İD, 671/63. 29 Kânûn-ı Evvel 1326 [11 Ocak 1911].

³⁶⁹ BOA, DH.İD, 671/63. 13 Kânûn-ı Sâni 1326 [26 Ocak 1911].

öncelikle ifade edilmiştir. Urfa Sancağında nüfus; merkezi hükümet, Çarşı, Halvetiye, Harrankapısı, Halilürrahman, Bediüzzaman isimlerinde altı mıntıkaya ayrılmıştır. Bunlardan merkez hükümette bir üçüncü komiser bir muavin üç polis, Çarşı mıntıkasında bir komiser muavini iki polis, Halvetiye’de iki polis, Harran kapısında bir polis, Halilürrahman’da bir polis ile beşer altışar jandarma ve Bediüzzaman’da yalnız jandarma bulundurularak şehir altı mıntıkaya ayrılarak, jandarmanın iştirakiyle güvenlik sağlanmaktadır. Bu altı mıntıkaya dört mıntika daha ilave edilmesi halinde toplamda on mıntıkaya ulaşmış olacaktır. Bu mıntikalar arasında buğday mezatı ve köprübaşı gibi mahallerle, bazı genel caddelerde birer ikişer polis bulundurmak suretiyle merkez hükümette sekiz ve diğer mıntikalarda altışar olmak üzere livada toplam 60 polise ihtiyaç vardır. Ayrıca Birecik kasabası on bini aşan bir nüfusa sahiptir. Eskiden Birecik’te bir komiser muavini ile iki polis bulunmaktaydı. Fakat merkez livada mevcudun azlığı nedeniyle muavin ile polisin birisi merkez livaya alınmıştır. Kalan bir polise yedi polis ilave edilerek sekize tamamlanması, Rumkale ve Suruç kazalarında önceleri birer polis istihdam edildiği halde merkez livanın öneminden dolayı bu kazalarda geçici olarak polis bulundurulmaktan vazgeçilmiş, fakat buralarda ikişer polis bulundurulmalıdır. Harran kazası 15-20 haneden ibaret olup henüz bir kasaba haline gelemediğinden polis bulundurulmamıştı. Fakat Bağdat hattının büyük bir şubesi inşa edileceğinden iki polis bulundurulması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar hesaplandığında liva mürettebatının 76 polis olması lazımdır. Ayrıca merkez hükümette; iki ikinci ve bir üçüncü komiserle iki komiser muavini, Çarşı mıntıkasına; bir üçüncü komiser, bir komiser muavini, diğer mıntikalardan birisine bir üçüncü komiser, bir komiser muavini, geri kalan yedi mıntika için de birer komiser muavini ve Birecik kazasına; bir üçüncü komiser, bir komiser muavini, Suruç Kazasına; bir komiser muavini, toplamda iki ikinci, dört üçüncü, 14 komiser muavininin bulundurulmasının gerekli olduğu belirtilmiştir.

Yazıda ayrıca; Birecik kazasına bağlı dört bin nüfuslu Nizip’te bir polis bulundurulmasının icap ettiği, Bağdat hattı güzergahında bulunan Cerablus’ta da Birecik mürettebatından bir polis bulundurulması, talep edilen polislerin karşılanması halinde adli ve idari şubelerinin teşkiline gerek olmadığı yer almıştır. Urfa merkezi civarı ile yarım saatlik mesafede bulunan bağ ve bahçe gibi mesire yerlerinde suç işlenmekte olduğundan buralarda polis devriyesinin bulundurulması, olay olduğunda

da suçluların süratle takip edilip yakalanması için bir komiser muavini kumandasında altı süvari polisinin gerektiği, üç odadan meydana gelen polis idaresinin de yeterli olmadığı ve yeni bir polis dairesinin inşa edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir.³⁷⁰ Fakat bütün bu isteklerin karşılanması mümkün olmamıştır. Bir sene sonra Urfa mutasarrıflığından Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen yazıda mevcut polislerin Urfa'da güvenliği sağlamaya yetmediği, bunun için de bir üçüncü komiser, iki muavin ve sekiz polisin istihdamına izin verilmesi istenmiştir.³⁷¹

Urfa'da polis teşkilatının yetersiz olduğu ortaya koyan en önemli belgelerden biri de 1913 yılında mülkiye müfettişi tarafından hazırlanan rapordur. Mülkiye müfettişi Urfa merkezinde bulunan polis memurlarıyla karakolhaneleri teftiş etmiştir. Polis sayının yetersizliğine rağmen görevliler ile ilgili olumsuz bir şikayet işitilmediği ve görevlerini ziyadesiyle yaptıkları belirtmiştir. Fakat farklı unsurlara mensup insanların yaşadığı merkez livada 61.000 nüfusun yaşadığı, eğri ve dar sokaklardan oluşan 48 mahallenin emniyet ve asayiş 17 polisin gayretine emanet edildiği, yani her 3600 kişiye bir polis düştüğü ifade edilmiştir. Ayrıca Birecik dışında diğer üç kazada hiç polis bulunmamaktadır. sekizi komiser ve muavin olmak üzere, dört kaza merkezine ikişer gönderilmek ve 22'si yeni teşkili gerekli olan dört karakolhaneye dağıtılmak üzere mevcuda ek olarak 38 polis ilave edilmesi gerektiği yazılmıştır. Bu sayıdan az mevcut ile güvenliği sağlamanın mümkün olamayacağı, boş yere devlet hazinesinin zarara uğratılmaması için Urfa'da polisin lağvedilerek, görevin jandarmaya verilmesi raporda tavsiye edilmiştir.³⁷²

Mülkiye müfettişinin tavsiyesi üzerine Urfa Mutasarrıflığı da liva jandarma kumandanlığıyla toplantı yapmıştır. Toplantı sonucunda Urfa Mutasarrıflığı livada Türk, Kürt, Arap, Ermeni ve çeşitli milletlere mensup insanların yaşadığını ve kayıtlı nüfusun 44.633 kişi olduğunu, birçok da yabancı bulunduğunu ifade etmiştir. Polis memurlarının merkez dışında beş karakola taksim edilip, jandarma ile müşterek görev yaptıkları için polisin azaltılması, Urfa'nın Diyarbakır yolu üzerinde bulunması, demiryolu inşasından dolayı sahip olduğu ehemmiyetin artması nedeniyle de polis vazifesinin jandarmaya verilmesi uygun görülmemiştir. Ayrıca livada

³⁷⁰ BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurîn Kalemi (DH.EUM.MEM.)*, 130/13. 30 Kânûn-ı Sâni 1328 [12 Şubat 1913].

³⁷¹ BOA, *DH.EUM.MEM.*, 130/13. 31 Kânûn-ı Sâni 1329 [13 Şubat 1914].

³⁷² BOA, *DH.EUM.MTK*, 1/7. 18 Nisan 1329 [1 Mayıs 1913].

istihdam edilen zabitlerin çoğunun da istenen vasıflara sahip olmadığı belirtilmiştir.³⁷³

1914 yılında komiser ve muavin 17 mevcuda sahip olan Urfa Mutasarrıfına Ağustos ayından itibaren yedi polis ve iki muavin ilave edilmiştir. Böylece polis memurlarının yetersizliği telafi edilmeye çalışılmıştır.³⁷⁴ Fakat bütün bu gayretlere rağmen sıkıntı devam etmiştir. Bazen polis kadrosunda belirtilen memurlar askerlik, polis mektebindeki eğitim, hastalık ve istifa gibi nedenlerden dolayı kadroda bulunmalarına rağmen fiili olarak görev yapamamışlardır.³⁷⁵

1915 yılında da polis sayısının yetersizliği devam etmiştir. Bu tarihte polis sayısının az olmasından dolayı kazalarda polis bulundurulmayarak, merkez livada bulunan altı karakolhanenin dördünde polis, geri kalan ikisinde ise jandarma istihdam edilmiştir.³⁷⁶

Urfa Mutasarrıflığı 1917 yılında tekrar polis sayısının artırılması için talepte bulunmuştur. Urfa Mutasarrıflığı polis kadrosunun layıkıyla düzeni sağlayamadığı için merkez kadrosuna on polis ile bir hesap memuru ve merkeze bağlı yerler ile istasyon merkezlerinde istihdam edilmek üzere Birecik kazasına dört polis ve bir komiser muavini, Suruç, Harran ve Rakka kazalarına da üç polis ile birer komiser muavininin tayin için müsaade edilmesi istenmiştir.³⁷⁷

Urfa'nın müstakil sancak olduğu 1910'dan 1918 yılına kadar polis sayısının yetersiz olduğu ve Urfa Mutasarrıflığı'nın sürekli polis sayısının artırılması için talepte bulunduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır. Aşağıda Tablo 6'da polis sayısının yetersiz olduğu açıkça görülmektedir.

³⁷³ BOA, DH.EUM.MTK, 48/38. 1 Mayıs 1330 [14 Mayıs 1914].

³⁷⁴ BOA, DH.EUM.MEM, 34/29. 28 Ağustos 1329 [10 Eylül 1913]; BOA, DH.EUM.MEM, 35/51. 8 Ağustos 1329 [21 Ağustos 1913]; BOA, DH.EUM.MEM, 36/58. 29 Ağustos 1329 [11 Eylül 1913].

³⁷⁵ BOA, DH.EUM.MEM, 46/13. 29 Mart 1330 [11 Nisan 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 75/61. 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH.EUM.MEM, 76/32. 2 Mayıs 1332 [15 Mayıs 1916]; BOA, DH.EUM.MEM, 72/28. 6 Mart 1332 [19 Mart 1916]; BOA, DH.EUM.MEM, 45/48. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 48/20. 3 Mayıs 1330 [16 Mayıs 1914].

³⁷⁶ BOA, DH.EUM.MTK, 73/16. 11 Mart 1331 [24 Mart 1915].

³⁷⁷ BOA, DH.EUM.MEM, 89/29. 25 Kânûn-ı sâni 1332 [7 Şubat 1917].

Tablo 2.6: 1910-1918 Yılları Urfa Polis Sayısı

Yıl	Urfa							
	Merkez Memuru	Başkomiser	İkinci Komiser	Üçüncü Komiser	Komiser Muavini	Polis Memuru	Van Bitlis Geçici Polisleri	Toplam
1910 (1326)					1	10		11
1911 (1327)			1		1	13		15
1912 (1328)		1		1	2	13		17
1913 (1329)		1	1		2	13		17
1914 (1330)	1		1		5	18		25 ³⁷⁸
1915 (1331)			2		5	18 ³⁷⁹		25
1916 (1332)	1		2		5	19	10 ³⁸⁰	37
1917 (1333)	1		2		5	19	12	39 ³⁸¹
1918	1	0	2	0	5	20		28 ³⁸²

³⁷⁸ Nisan ayından Teşrîn-i Evvel'e kadar 1 ikinci komiser kadrosu boş kalmış, Ali Rıza Efendi'nin atanmasıyla bu kadro doldurulmuştur. bir Komiser muavini kadrosu Nisan ayından Ağustos ayına kadar boş kalmış, 16 Ağustos 1330 tarihinde Muammer Efendinin atanmasıyla kadro doldurulmuştur. iki polis kadrosu ise nisan ayından itibaren yıl sonuna kadar boş kalmıştır. *BOA, DH.EUM.MEM*, 48/20. 3 Mayıs 1330 [16 Mayıs 1914]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 52/24. 16 Ağustos 1330 [29 Ağustos 1914]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 53/22. 2 Eylül 1330 [15 Eylül 1914]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 55/8. 2 Teşrîn-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 60/8. 22 Kânûn-ı Sâni 1330 [4 Şubat 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 60/8. 24 Kânûn-ı Sâni 1330 [6 Şubat 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 61/71. 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 63/2. 8 Mart 1330 [21 Mart 1914]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 66/1. 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914].

³⁷⁹ Bu tarihte polis kadrosu 18 olarak gösterilmesine rağmen bu kadronun üç tanesi boştur; *BOA, DH.EUM.MEM*, 65/32. 11 Mayıs 1331 [24 Mayıs 1915]; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasından sonra geçici polisler Ahmed Efendi, Mehmed Efendi, Abdulkadir Efendi, Sabri Efendi, Ömer Faruk Efendi, Eyüb Efendi, silah altına alınmıştır. *BOA, DH.EUM.MEM*, 75/28. 6 Mart 1332 [19 Mart 1916].

³⁸⁰ Kânûn-ı Evvel, Kanun-ı sâni ve Şubat aylarında sayı 11'e yükselmiştir. *BOA, DH.EUM.MEM*, 86/52. 13 Mart 1333 [26 Mart 1917].

³⁸¹ 1916 ve 1917 yıllarında polis sayısı göreve başlama ve kayıtların silinmesi nedeniyle değişiklik göstermiştir.

³⁸² 1918 yılına ait vukuat cetveli eksiktir. 7 Ocak 1918 tarihli cetvelde 1917 yılına ait ödül ve cezalar belirtilmiştir. Bu cetvellerde Bitlis ve Van polislerin görevlerine devam ettikleri görülmektedir. 1917

(1334)								

Kaynakça: BOA, *DH.EUM.MEM*, 8/50. 6 Şubat 1327 [19 Şubat 1912]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 9/50. 29 Şubat 1327 [13 Mart 1912]; Polis kadrosunda yer alan Tahsin Efendi ve Abdulkadir Efendi Beyrut Polis Mektebinde tahsilde olup, okulu bitirdikten sonra 7 Şubat 1912'de göreve başlamışlardır; BOA, *DH.EUM.MEM*, 18/64. 6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 18/64. 30 Eylül 1328 [13 Ekim 1912]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 20/31. 31 Teşrîn-i Evvel 1328 [13 Kasım 1912]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 22/10. 30 Teşrîn-i Sâni 1328 [13 Aralık 1912]; Sami Efendinin 7 Ağustos 1912 tarihinde istifasından sonra bir kadro boş kalmıştır. Müslüm Efendi ve Ahmed Mevlüd Efendi Beyrut Polis Mektebine tahsil görmeye gitmişlerdir; BOA, *DH.EUM.MTK.*, 1/7. 18 Nisan 1329 [1 Mayıs 1913]; Belgede 17 polis olduğu yazılmasına rağmen adı geçen polis sayısı 16'dır; BOA, *DH.EUM.MTK.*, 48/38. 1 Mayıs 1330 [14 Mayıs 1914]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 86/52. 7 Teşrîn-i Sâni 1332 [20 Kasım 1916]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 96/34. 13 Kânûn-ı Evvel 1333 [13 Aralık 1917]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 65/32. 11 Mayıs 1331 [24 Mayıs 1915]; Hikmet Tongur, *Türkiye Genel Kolluk Teşkil ve görevlerinin Gelişimi*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946, s. 252.

Polis sayısının yetersiz olmasından dolayı Osmanlı Devleti önlem alma gereği duymuştur. Güvenlik ve asayişin sağlanması için alınan önlemlerden biri 18 Şubat 1913 tarihinde çıkarılan muvakkat kanundur.³⁸³ Bu kanunun 3. maddesine göre; zabıta kuvvetleri kafi gelmediği takdirde mahalli kumandanlara yazılı emir verilerek, askeri kuvveti istihdam etme hususunda Teşkil-i Vilayet Kanunu gereğince valilerin haiz olduğu yetki Dersaatet'te dahi polis müdürü umumiyesinin müracaatı üzerine Dâhiliye Nazırı tarafından kullanılır. Fakat kumandanlar bu babda yazılı olarak verilecek emri derhal infaza mecburdur.

Aslında Osmanlı Devleti'ndeki polis sayısına baktığımızda İstanbul dışında diğer vilayet ve livalarda da aynı durumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni "İstanbul'u kim elinde tutarsa, memalik-i Osmaniye de onun elindedir"³⁸⁴ ya da "İstanbul'un asayişi meselesi, umum memleketin asayişi meselesidir"³⁸⁵ şeklindeki görüşün hakim olmasıdır. Nitekim Temmuz 1909'da kabul edilen kanunda Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne 1.623.000 kuruşluk bütçe ayrılırken, sadece İstanbul Polis İdaresi'ne neredeyse on katı kadar bir bütçe (15.923.550 kuruş) öngörülmüştür. 1910 yılında İstanbul'da 2.340 polis memuru çalışırken, bu sayı Aydında 355, Selanik'te 348, Beyrut'ta ise 138'dir.³⁸⁶ Aynı dönemde Halep polis mevcudu 116'dır. İstanbul'da sadece Üsküdar bölgesindeki

yılının Kasım ayı sonuna kadar hazırlanan cetvelde 10 Van polisi ve bir Bitlis polisi yer almıştır. BOA, *DH.EUM.MEM*, 96/24 7 Kanûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; 25 Haizran 1919 tarihli yazıda Urfa ve Aydın'da toplam 15 polis ve bir komiser muavininin geçici olarak görev yapmakta olduğu ifade edilmiştir. Bu da geçici polislerin 1919 yılına kadar çalışmaya devam ettiğini göstermektedir. BOA, *DH.EUM.MEM*, 109/45. 25 Haziran 1335 [25 Haziran 1919].

³⁸³ *Düstur*, Tertib 1, Cilt 5, s. 75.

³⁸⁴ Ergut, *Modern Devlet...*, s. 198.

³⁸⁵ Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 233.

³⁸⁶ Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 232.

polis sayısı 400'dür.³⁸⁷ İstanbul'a verilen önemin daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1918 yılında Halep'te toplam polis memuru sayısı 125, Aydın'da ise 537'dir. Bu tarihte Osmanlı Devleti'ndeki toplam polis memuru sayısı 6868'dir. Bu polis memurlarının 2833'ü İstanbul'da, geriye kalan 4035 polis memuru ise taşrada görev yapmaktadır.³⁸⁸ Dolayısıyla İstanbul'un önemi 1918 yılına kadar devam etmiş, Urfa dahil taşrada polis sayısının yetersizliği bu tarihler boyunca devam etmiştir.

2.2.4. POLİS TEÇHİZATI

Urfa'da görev yapan polis mürettebatlarının yazlık ve kışlık elbiseler ile diğer teçhizatın temin edilmesi için çeşitli tarihlerde yazışmalar olmuştur. Öncelikli olarak Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından numune bir elbise belirlenmiş ve elbiselerin bu numuneye göre dikilmesi talep edilmiştir. Fakat Urfa'da istenilen kumaş bulunmadığından polis elbiselerinin İstanbul'da dikilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda Urfa polis memurlarının ölçüleri gönderilerek, bu ölçülere göre elbiselerin dikilmesi talep edilmiştir.³⁸⁹

Tablo 2.7: Urfa livası mürettebatının yazlık ve kışlık elbise ölçülerini mübeyyin cetvel

İsmi	Künyesi	Elbisenin Nev'i	Üçyüz yirmi dokuz senesi Urfa Sancağı polis komiser muavinlerinin müstahak oldukları elbise ölçülerini alel-müfredat beyan iden cetveldir
Serkomiser Müslüm Naci Efendi		Ceket	81-50-70-44-40-44-48
		Pantolon	39-72-101-57-21-22-30-49
Üçüncü Komiser Mustafa Fazıl Efendi	1	Ceket	74-45-39-49-46-46
		Pantolon	105-60-76-45-49-22-21
Komiser Muavini	1	Ceket	41-45-49-75-74-46

³⁸⁷ Ergut, *Modern Devlet...*, s. 198.

³⁸⁸ Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s. 251-252; Süheyla Nil Mustafa'ya göre 1918'de toplam polis sayısı 6.327'dir. Süheyla Nil Mustafa "Making of the Ottoman Policemen(1876-1918)" Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018, s. 32.

³⁸⁹ BOA, *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ)*, 12/82. 8 Nisan 1329 [21 Nisan 1913].

Yusuf Efendi		Pantolon	21-22-32-50-41-75-98-57
Komiser Muavini Ahmed Efendi	2	Ceket	46-79-49-80-48-47-41
		Pantolon	57-96-78-40-48-32-23-22
Polis İbrahim Fettah Efendi	1	Ceket	Muma-ileyh Bingazi mürettebatından iken Haleb'te Çukur'da bulunduğu sırada münhale ta'yin buyurulduğu emirname-i aliyyelerinde irade buyurulmuş olmağla vürudunda ayrıca ölçüleri ahz ve irsal kılınacağı tabi'idir
		Pantolon	
		Kapud	
Polis Memuru Tahir Efendi	2	Ceket	50-75-51-79-40-4
		Pantolon	57-104-74-42-53-54-23-20
Polis Osman Efendi	3	Ceket	40-42-43-49-45-47
		Pantolon	20-22-30-37-38-36-99-57
Polis Memuru Hasan Tahsin Efendi	4	Ceket	45-49-50-82-50-116-48
		Pantolon	21-22-54-57-38-38-107-62
		Kaput	40-46-47-80-50-75-48
Polis Memuru Şeyh Müslüm Efendi	5	Ceket	48-75-55-83-45-44-38(yaka)
		Pantolon	62-106-76-40-49-30-23-21
		Kaput	48-115-84-48-47
Polis Memuru Mehmed Ali Efendi	6	Ceket	77-48-35-50-61-44-36
		Pantolon	106-67-79-38-39-22-21
Polis Memuru İbrahim Efendi	7	Ceket	41-40-46-80-77-47
		Pantolon	20-22-30-48-39-77-108-61
Polis Mevlüd	8	Ceket	47-45-50-81-45-42-39

Efendi		Pantolon	62-109-75-39-48-30-22-20
Polis Memuru Mehmed Ragıb Efendi	9	Ceket	75-46-39-50-81-44-40
		Pantolon	106-62-75-38-48-22-21
Polis Memuru Mıgırdıç Efendi		Ceket	77-46-41-54-80-47-43
		Pantolon	59-103-75-41-51-48-41
Polis Memuru Abdulkadir Efendi	11	Ceket	42-47-80-75-47
		Pantolon	20-22-48-39-75-104-59
		Kaput	46-50-82-118
Polis Memuru Mustafa Efendi		Ceket	75-47-46-54-80-47-43
		Pantolon	20-22-48-39-75-104-59
		Kaput	46-52-54-82-118-50
Polis Memuru Mehmed Sıdkı Efendi		Ceket	86-56-46-48-80-52
		Pantolon	21-26-32-52-44-78-104-61
		Kaput	87-56485212852

Kaynakça: BOA, DH.EUM.LVZ, 7/85. 21 Şubat 1328 [6 Mart 1913].

Bu elbiselerin İstanbul'da dikilmek istenmesinin en önemli nedenlerinden biri de fiyatların uygun olmasıdır. Çünkü daha önce elbiselerin Halep'te diktirilmesi için fiyat araştırması yapılmış ve Halep'teki fiyatların pahalı olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda İstanbul'da fiyatlar uygun olduğu için burası tercih edilmiştir.³⁹⁰

Elbise dışında potin ve çizmelerin de İstanbul'dan gönderilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda polis memurlarının ölçülerini ait aşağıdaki liste gönderilerek gerekli malzemelerin gönderilmesi istenmiştir.

³⁹⁰ BOA, DH.EUM.LVZ, 12/82. 21 Şubat 1328 [6 Mart 1913].

Tablo 2.8: Urfa livası mürettebatının potin ve çizme ölçülerini mübeyyin cetvel

İsmi	Künyesi	Elbisenin Nev'i	Üçyüz yirmi dokuz senesi Urfa Sancağı polis komiser muavinlerinin müstahak oldukları elbise ölçülerini alel-müfredat beyan iden cetveldir
Serkomiser Müslüm Naci Efendi		Potin	42-38-40-49-34/32
		Çizme	42-38-40-49-56-62
Üçüncü Komiser Mustafa Fazıl Efendi	1	Potin	28-23-23-29
		Çizme	28-23-33-39-48
Komiser Muavini Yusuf Efendi	1	Potin	27-26-26-23
		Çizme	27-26-26-33-38-42
Komiser Muavini Ahmed Efendi	2	Potin	28-26-27-24
		Çizme	28-26-27-40-40-40
Polis İbrahim Fettah Efendi	1	Ceket	Muma-ileyh Bingazi mürettebatından iken Haleb'te Çukrada (?) bulunduğu sırada münhale ta'yin buyurulduğu emirname-i aliyyelerinde irade buyurulmuş olmağla vürudunda ayrıca ölçüleri ahz ve irsal kılınacağı tabi'idir
		Pantolon	
		Kapud	
Polis Memuru Tahir Efendi	2	Potin	28-25-23
		Çizme	29-26-25-36-41
Polis Osman Efendi	3	Potin	27-24-25-21
		Çizme	27-24-25-32-35-43
Polis Memuru Hasan Tahsin Efendi	4	Potin	42-37-37-33
		Çizme	44-38-40-39-56
Polis Memuru Şeyh Müslim Efendi	5	Potin	29-26-36-23
		Çizme	29-26-36-37-42
Polis Memuru Mehmed Ali Efendi	6	Potin	41-38-40-33/31
		Çizme	41-38-40-50-54-63
Polis Memuru İbrahim Efendi	7	Potin	28-25-25-21
		Çizme	28-25-25-32-34-42

Polis Mevlüd Efendi	8	Potin	45-42-40-52-36/35
		Çizme	45-42-40-52-58-65
Polis Memuru Mehmed Ragıb Efendi	9	Potin	41-38-39-51-35/34
		Çizme	41-38-39-51-56-63
Polis Memuru Mıkırdıc Efendi	10	Potin	42-40-41-35/33
		Çizme	42-40-41-51-53-61
Polis Memuru Abdulkadir Efendi	11	Potin	28-26-26
		Çizme	28-26-26-35-40-42-46
Polis Memuru Mustafa Efendi	12	Potin	37-42-39-44
		Çizme	57-38-43-40-45
Polis Memuru Mehmed Sıdkı Efendi	13	Potin	30-26-26-30
		Çizme	30-26-27-42-40-40

Kaynakça: BOA, DH.EUM.LVZ, 12/38. 21 Şubat 1328 [6 Mart 1913].

Yazlık ve kışlık elbiseler ile potin ve çizmelerin 1329 (1913) senesi hesabına mahsuben imal edilmesi talep edilmiştir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti istenilen malzemenin en kısa süre de imal edilmesi amacıyla ihale için gazetelere ilan vermeyi kararlaştırılmıştır. Urfa, Gelibolu ve Çatalca için elli bir kat parlak ceket ile pantolon için ihale yapılması, yazlık ceketin hazırlanan numuneye göre, pantolonların da Karamürsel fabrikası muamelatından olacağı ve verilen ölçülere göre ihaleden iki hafta sonra Emniyet Umum Müdürlüğüne teslim edilmesi düşünülmüştür.³⁹¹

Urfa, Gelibolu ve Çatalca livaları polis memurları için talep edilen 51 kat yazlık elbise İstanbul Polis Müdüriyeti'nce Nuruosmaniye'de Yağcı Hanı'nda Katakı Efendiye her takım için yetmiş sekiz buçuk kuruşa imal ettirilip, ücretin liva tahsisatından kesilmesi levazım memurluğunca belirtilmiştir.³⁹²

Urfa Polis Serkomiserliği kışlık elbise isteğinde de bulunmuştur. 1913 yılında 17 olan polis mürettebatı için 16 yağmurluk ve kaput talebinde bulunmuştur. Bu dönemde zabıta memurlarına iki senede bir kat kaput, üç senede bir muşamma' (yağmurluk) verildiği için, serkomiser Selanik'te aldığı malzemenin süresi

³⁹¹ BOA, DH.EUM.LVZ, 13/58. 5 Haziran 1329 [13 Haziran 1913].

³⁹² BOA, DH.EUM.LVZ, 16A/43. 30 Mayıs 1329 [12 Haziran 1913].

tamamlanmadığı için kendisini saymamıştır.³⁹³ Daha sonraki dönemde Urfa Polis Serkomiserliği kışlık ceket, pantolon, kaput, muşamma'(yağmurluk), kalpak ve çizme talebinde bulunmuştur. Bu doğrultuda polis mürettebatına ait ölçüler gönderilmiştir. Ayrıca yeni liva mürettebatına ilave olunanlar için de malzeme istenmiştir. İstenen malzemelerin masrafı da hesaplanmıştır. Emniyet Umum Müdüriyeti Levazım Şubesine ise talep edilen malzemenin ilk vasıta ile gönderilmesi için emir vermiştir.³⁹⁴ Fakat talep edilen malzeme gecikmiş, bundan dolayı Urfa merkez memuru, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda; geçen sene de mürettebata çizme ve kalpak istihkakların henüz ulaşmadığı ve şiddetli kışın başladığı, yeni tayin olunan mürettebata hiç, diğer mürettebata ise geçen sene de çizme ve kalpak istihkaklarının verilmediği, öteden beri muşamma'(yağmurluk) alınmadığı ayrıca kaput ve sairenin kullanılmayacak durumda olduğu ifade edilmiştir. Bu durumdan dolayı malzemenin süratle gönderilmesi yazıda talep edilecektir.³⁹⁵

Kışlık malzemeler gönderilirken İskenderun, Halep şeklinde bir güzergah takip edilmiştir. Halep'ten de Urfa ve diğer yerlere dağıtım yapılması esası benimsenmiştir.³⁹⁶ Bu dönemde ihalesi yapıp, üretilen 27 çift çizme masrafı için Emniyet-i Umumiye Müdürüyeti ile Urfa livası arasında yazışmalar olmuştur. Çizme ile birlikte kaput, muşamma' ve kalpak imal edilmesi için Urfa'dan havalename istenmiştir.³⁹⁷ İstenilen malzemelerden 26 muşamma', 9 kaput, 26 kalpak 1 Nisan 1914 tarihinde Urfa'ya ulaşmıştır.³⁹⁸ 30 Nisan 1914 tarihinde 15 kaputa ihtiyaç duyulduğu Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bildirilmiştir.³⁹⁹ Ayrıca imal ettirilmiş

³⁹³ BOA, DH.EUM.LVZ, 14/21. 6 Temmuz 1329 [19 Temmuz 1913].

³⁹⁴ BOA, DH.EUM.LVZ, 15/3. 9 Eylül 1329 [22 Eylül 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 15/18. 28 Eylül 1329 [11 Ekim 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 15/23. 28 Eylül 1329 [11 Ekim 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 15/28. 28 Eylül 1329 [11 Ekim 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 15/29. 9 Eylül 1329 [22 Eylül 1913].

³⁹⁵ BOA, DH.EUM.LVZ, 16/39. 4 Teşrin-i Sâni 1329 [17 Kasım 1913].

³⁹⁶ BOA, DH.EUM.LVZ, 16A/82A. 9 Teşrin-i Evvel 1329 [22 Ekim 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 16A/82A. 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 16A/82A. 28 Eylül 1329 [11 Ekim 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 25A/28. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1914].

³⁹⁷ BOA, DH.EUM.LVZ, 17/75. 11 Kânûn-ı Evvel 1329 [24 Aralık 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 17/79. 28 Teşrin-i Sâni 1329 [11 Aralık 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 17/80A. 30 Kânûn-ı Evvel 1329 [12 Ocak 1914]; BOA, DH.EUM.LVZ, 17/82. 1 Kânûn-ı Sâni 1329 [14 Ocak 1914]; BOA, DH.EUM.LVZ, 17/89. 19 Teşrin-i Evvel 1329 [19 Kasım 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 18/46. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1914]; BOA, DH.EUM.LVZ, 18/51. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1914].

³⁹⁸ BOA, DH.EUM.LVZ, 19/58. 22 Mart 1330 [4 Nisan 1914].

³⁹⁹ BOA, DH.EUM.LVZ, 20/36. 17 Nisan 1330 [30 Nisan 1914].

olan 25 çift fotin için 1362 buçuk kuruşluk havalenam istenmiştir.⁴⁰⁰ 1915 yılında da ihtiyaç duyulan malzemeler istenmeye devam etmiştir. Bu dönemde yedisi komiser ve sekizi memur olmak üzere 15, toplamda ise 25 adet kalpak ve aynı miktarda apolet Halep Polis Müdüriyeti vasıtasıyla gönderilmiştir.⁴⁰¹ Zor Sancağı kadrosundan Urfa polis mürettebatına ilave edilen üç polis memuru için de silah, elbise ve diğer eşyalar merkezden istenmiştir.⁴⁰² 1916 yılında Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Urfa'nın da için de olduğu çeşitli vilayet ve sancakların ihtiyaç duyduğu malzemelerin imal edildikten sonra sevk edeceğini belirtmiştir. Bu malzemeler üretildikten sonra Pozantı'ya, Pozantı'dan Adana'ya, Adana'dan da Halep'e sevk edilecektir.⁴⁰³

Urfa merkez memuru, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda Urfa'daki durumun vahametini ortaya koymuştur. Urfa merkez memuru yazısında; giyilen elbiselerin eskimiş ve yıpranmış olduğunu, bazı memurların kendi hesabından muhtelif kumaşlardan yaptırılmış elbiseler giydiklerini, kereste fiyatlarının yüksek olmasından dolayı memurun potin yerine siyah meşinden yapılmış yemeni kullanmakta oldukları ve bunun nedeninin de istihkakların ödenmemesi olduğunu yazmıştır. Bu durumun ortadan kaldırılması için de birer kat kışlık elbise ile kaput, çizme ve muşamma'nın acilen gönderilmesi gerektiği belirtmiştir.⁴⁰⁴ Ayrıca Zor sancağından Urfa polis mürettebatına ilave edilen üç polis ve Urfa'da geçici olarak istihdam edilen 10 polis mürettebatı için de meç ve palaska gönderilmesi istenmiştir. Halep Polis Müdüriyeti vasıtasıyla Urfa'ya 39 çift potin gönderilmiş, bu potinlerin 12 tanesi Van polis mürettebatına gönderilmiştir. Bu potinler ulaştıktan sonra mürettebata dağıtılmıştır.⁴⁰⁵ Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Urfa'nın da içinde bulunduğu çeşitli vilayet ve sancakların ihtiyaç duyduğu malzemeleri Adana ve Halep güzergahıyla göndermiştir.⁴⁰⁶ Bu kapsamda Urfa'ya da 12'si Van mürettebatına ait olmak üzere 39 takım kışlık elbise

⁴⁰⁰ BOA, DH.EUM.LVZ, 20/51. 3 Nisan 1330 [16 Nisan 1914]; BOA, DH.EUM.LVZ, 20/57. 21 Nisan 1330 [4 Mayıs 1914].

⁴⁰¹ BOA, DH.EUM.LVZ, 28/1. 4 Mart 1331 [17 Mart 1915].

⁴⁰² BOA, DH.EUM.LVZ, 31/59. 13 Teşrin-i Evvel 1331 [26 Ekim 1915].

⁴⁰³ BOA, DH.EUM.LVZ, 35/84. 1 Teşrin-i Evvel 1332 [14 Ekim 1916]; BOA, DH.EUM.LVZ, 35/92. 2 Teşrin-i Evvel 1332 [15 Ekim 1916]; BOA, DH.EUM.LVZ, 36/6. 18 Teşrin-i Evvel 1332 [31 Ekim 1916]; BOA, DH.EUM.LVZ, 36/41. 30 Teşrin-i Evvel 1332 [12 Kasım 1916].

⁴⁰⁴ BOA, DH.EUM.LVZ, 36/41. 13 Teşrin-i Evvel 1332 [26 Ekim 1916].

⁴⁰⁵ BOA, DH.EUM.LVZ, 36/41. 1 Teşrin-i Evvel 1332 [14 Ekim 1916]; BOA, DH.EUM.LVZ, 37/50. 12 Kânûn-ı Sâni 1332 [25 Ocak 1917].

⁴⁰⁶ BOA, DH.EUM.LVZ, 37/66. 22 Kânûn-ı Sâni 1332 [4 Şubat 1917].

gönderilmiştir.⁴⁰⁷ Gönderilen bu malzemeler Urfa'ya ulaşmıştır. Fakat bu malzemeler vagonlarda hasar görmüş bazı malzemeler ise eksik gönderilmiştir.⁴⁰⁸ Daha sonraki tarihlerde Urfa'da geçici olarak bulunan Van mürettebatı için 23 kat elbise Diyarbakır'dan istenmiştir.⁴⁰⁹ 1918 yılında Anadolu şimendiferleriyle Urfa'ya 28'i Urfa mürettebatına, 35'i Van geçici mürettebatına verilmek üzere 63 adet kalpak, 63 adet potin gönderilmiştir.⁴¹⁰

Urfa polis mürettebatı için elbise ve diğer giyecekler dışında silah talebinde de bulunulmuştur. Bu doğrultuda aşağıdaki pusula gönderilmiştir.

Tablo 2.9: Livâ Polis mürettebatı İçin İstenen Silahlar

Revolver	Revolver Kurşunu	Meç	Meç Kayışı	Revolver Kılıfı	Mülâhazat (Düşünceler)
17	850	14	..	17	Elyevm mürettebatta mevcut olan
..	..	..	..	..	Anbarda mevcut
10	500	6	2	10	Ahiren ilave olunan polis mevcuduna verilmesi lazım gelen
27	1350	.	20	27	Yekun (Toplam)

Kaynakça: BOA, DH.EUM.LVZ,16/33. 12 Teşrin-i Evvel 1329 [25 Ekim 1913].

Tabloya göre Urfa'da mevcut olan revolver miktarı 17'dir. İstenilen silah sayısı 10'dur. Bunun dışında var olan kurşun, meç, meç kayışı ve revolver kılıflarına ek olarak ilave olunan polisler içinde talepte bulunulmuştur.⁴¹¹ Daha önceki dönemlerde de ihtiyaç duyulan silah ve teçhizatların miktarı Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bildirilmiştir.⁴¹²

Urfa Polis Serkomiserliği'nin temel ihtiyaçlarından biri de defter ve kırtasiyedir. 1913 tarihinde Urfa'da matbaa olmadığı için gerekli olan defterler Beyrut'tan sipariş edilmek istenmiş, fakat ücretin fazla olmasından dolayı, bu defterlerin İstanbul'da basılması, yapılamıyorsa Beyrut'ta basılıp yıl sonuna kadar

⁴⁰⁷ BOA, DH.EUM.LVZ, 37/67. 22 Kânûn-ı Sâni 1332 [4 Şubat 1917].

⁴⁰⁸ BOA, DH.EUM.LVZ, 39/49. 24 Mayıs 1333 [24 Mayıs 1917].

⁴⁰⁹ BOA, DH.EUM.LVZ, 43A/21. 31 Kânûn-ı Evvel 1333 [31 Aralık 1917].

⁴¹⁰ BOA, DH.EUM.LVZ, 41/90. 9 Mart 1334 [9 Mart 1918].

⁴¹¹ BOA, DH.EUM.LVZ, 16/33. 3 Teşrin-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913].

⁴¹² BOA, DH.EUM.LVZ, 16/17. 18 Kânûn-ı Sâni 1329 [31 Ocak 1913].

Urfa'ya gönderilmesi Emniyet Umum Müdürlüğü'nden talep edilecektir. Bu doğrultu da ihtiyaç duyulan defterler ve bu defterlerin türlerini gösteren yazılar Emniyet-Umum Müdürlüğü'ne bildirilmiştir.⁴¹³ 3 Mayıs 1914 tarihinde Urfa merkez memurunun, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda; Urfa'da dört karakolhane, kısm-ı adli ve kısm-ı idari merkezleri ile Urfa merkez memurluğu dairesinin bulunduğu ve ilk üç aylık kırtasiye tahsisatının altmış kuruş olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁴ Daha sonraki yıllarda da ihtiyaç duyulan defterler kırtasiye malzemeleri Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden istenmeye devam etmiştir.⁴¹⁵

Urfa Sancağında bulunan Merkez memurluğu dairesi, Halvetiye Karakolhanesi, kısmı adli ve kısmı idari dairesi, Harrankapı Karakolhanesi, Merkez Karakolhanesi, Halilürrahman Karakolhanesine ait demirbaş eşyaları gösterir liste Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilmiştir. Bu demirbaş listelerinde o dönemde karakol ve dairelerde bulunan eşyalar gösterilmiştir.⁴¹⁶

Urfa'da ihtiyacın karşılanması ile ilgili yapılan en önemli adım telefon santralinin kurulmasıdır. Urfa Livası büyük ve ehemmiyetli bir şehirdir. Karakolhaneler birbirinden uzak olup, zabıta teşkilatı sayı bakımından yeterli değildir. Güvenliğin hızlı bir şekilde sağlanması ve inzibatın takviye edilmesi için karakolhanelerin birbirine bağlanması gerekmektedir. Bunun için birkaç ay boyunca yardım toplanmıştır. Bu yardımlar ile on merkezli bir adet santral ve 9 adet makine Beyrut'tan satın alınmıştır. Santral merkezi polis dairesi olmuştur. Mutasarrıflık makamına, merkez memurluğu, jandarma kumandanı, askeri kıışlasında mevki kumandanlığı, meclis-i umumi daireleriyle, Çarşı, Halilürrahman, Halvetiye, Harrankapısı, polis karakolhanelerine kadar uzatılmıştır. 10 Temmuzdan itibaren muhaberat temin edilmiştir. Toplanan yardımlardan arta kalan 688 kuruş 25 para ileride vuku bulacak masrafa karşılık olarak muhasebe başkitabetine teslim

⁴¹³ BOA, DH.EUM.LVZ, 16/23. 25 Kânûn-ı sâni 1328 [7 Şubat 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 16/23. 14 Teşrin-i Sâni 1328 [27 Kasım 1912]; BOA, DH.EUM.LVZ, 16/23. 9 Şubat 1328 [22 Şubat 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 16/23. 12 Şubat 1328 [25 Şubat 1913]; BOA, DH.EUM.LVZ, 18/128. 27 Şubat 1329 [12 Mart 1914].

⁴¹⁴ BOA, DH.EUM.LVZ, 20/94. 20 Nisan 1330 [3 Mayıs 1914].

⁴¹⁵ BOA, DH.EUM.LVZ, 31/106. 24 Kânûn-ı Sâni 1331 [6 Şubat 1916]; BOA, DH.EUM.LVZ, 31/106. 7 Kânûn-ı Sâni 1331 [20 Ocak 1916]; BOA, DH.EUM.LVZ, 40/104. 6 Kânûn-ı Sâni 1334 [6 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.LVZ, 45/9. 12 Teşrin-i Sâni 1334 [12 Kasım 1918].

⁴¹⁶ BOA, DH.EUM.LVZ, 32/4. 14 Şubat 1331 [27 Şubat 1916].

edilmiştir. Ayrıca yıllık telefon masrafı içinde tahsisatın buyurulması Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden istirham edilmiştir.⁴¹⁷

2.2.5. VAN VE BİTLİS GEÇİCİ POLİSLERİ

Osmanlı Devleti 28-29 Ekim 1914 gecesi Rus limanlarını topa tutmasıyla Birinci Dünya Savaşına fiilen katılmıştır. Kafkas cephesinde savaşlar 1 Kasım 1914'te saldırıya geçilmesiyle başlamıştır. Bizzat Enver Paşa'nın komuta ettiği Sarıkamış Harekatı bir felaket ile sonuçlanmış, 22 Aralık 1914'te başlayıp Ocak ayının ilk haftası boyunca devam eden harekatta 80-90 bin civarında asker soğuk, açlık ve salgın hastalıktan hayatını kaybetmiştir. Ruslar Van'ı 1915, Muş ve Bitlis'i 1916'da işgal etmiş, daha sonra ise Erzurum, Erzincan kıyı kesiminde ise Trabzon'un batısına Hurşit Çayına kadar olan toprakları işgal etmişlerdir.⁴¹⁸

Sarıkamış Harekatının başarısızlık ile sonuçlanmasından sonra Ruslar 1916 yılının sonuna kadar ilerlemeye devam etmişlerdir. İşgal edilen bölgelerde yer alan halk da iç bölgelere doğru göç etmek zorunda kalmıştır. 1916 yılında Dâhiliye Nezareti tarafından yayınlanan *"Menatik-ı Harbiyyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İâşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatnâme"* ile yapılacak yardımlar ve göç yolları belirlenmiştir. Talimatname ile memleketlerinden göç etmek zorunda kalan ahalinin yerleştirileceği bölgeler şu şekilde belirlenmiştir: Adana (Merkez, Cebel-i Bereket, Mersin, Kozan Sancakları), Halep (Merkez ve Ayıntap Sancakları), Diyarbakır (Merkez, Mardin, Siverek, Ergani Madeni Sancakları), Sivas (Merkez ve Karahisar-ı Şarki Sancakları), Mamûretülazîz (Merkez ve Malatya Sancakları), Musul (Merkez, Kerkük ve Süleymaniye Sancakları), Van (Hakkâri'nin cenup ve garp cihetleri) ile müstakil livalardan Urfa, Canik, Zor ve Maraş.⁴¹⁹

Dâhiliye Nezareti'nin talimatnamesi doğrultusunda ahali göç etmek zorunda kalan bölgeler, dört farklı grupta toplanmıştır. Bu gruplardan biri Urfa'nın da içinde bulunduğu gruptur. Buna göre Van ve Bitlis'ten göç edenler Diyarbakır yoluyla Diyarbakır'a bağlı bölgelere Urfa, Antep ve kısmen Adana'ya göç etmişlerdir. Bu

⁴¹⁷ BOA, DH.EUM.LVZ, 25A/81. 16 Eylül 1330 [29 Eylül 1914].

⁴¹⁸ Ali İhsan Gencer- Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, 10. Bs., Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 57-58.

⁴¹⁹ Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgesinde Yapılan Göçler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (2016-Bahar), s. 56.

dönemde Urfa'ya gelen muhacir sayısı 40.000'dir.⁴²⁰ Muhacirler, Erzincan Mütarekesi'ni (18 Aralık 1917) müteakip Rusların işgal ettikleri bölgelerden çekilmeye başlamasından sonra geri dönmeye başlamışlardır. Bu meyanda Urfa'da bulunan Bitlisli mülteciler Siverek ve Diyarbakır üzerinden kafileler halinde dönmeye başlamış daha sonraki dönemde geri dönüşler devam etmiştir.⁴²¹

Urfa'ya gelen muhacirlerden bazıları daha önce Van ve Bitlis'te polis olarak görev alan kişilerdi. Bu polis memurları Urfa'da kaldıkları dönemde Urfa'da geçici olarak istihdam edilmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Bitlis mürettebatından olan Haydar Gani Bey dışında kalan 10 polis memuru daha önce Van polis kadrosunda görev yapmıştır.

Tablo 2.10 : Urfa'da Geçici Olarak görev Yapan Bitlis ve Van Polisleri

Künye	İsmi	Baba Adı	Memuriyeti	Mülâhazat
16	Mustafa Vehip	Bahaddin	Komiser Muavini	Van mürettebatından olup muvakkaten Urfa'da müstahdemdir.
10	Mehmed Şükrü ⁴²²	Hacı Zilan	Komiser Muavini	" "
1	Haydar Gani	İsa	Komiser Muavini	Bitlis mürettebatından olup muvakkaten Urfa'da müstahdemdir.
45	Mehmed Hulusi	Mustafa	Polis Memuru	Van mürettebatından olup muvakkaten Urfa'da müstahdemdir.
91	Mehmed Hakkı ⁴²³	Yusuf	Polis Memuru	" "
51	Mehmed Nazif	Hüseyin	Polis Memuru	" "
110	Halil Hulusi	Hacı İsmail	Polis Memuru	" "
27	Reşid Rıdvan	Mehmed Rıdvan	Polis Memuru	" "
95	Mehmed Tefvik	Yakub	Polis Memuru	" "
	Mehmed Hurşid	Reşid	Polis Memuru	" "

⁴²⁰ Tekir, "Birinci Dünya...", s. 57.

⁴²¹ Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler (16-20 Mayıs 1994), s. 177, 208.

⁴²² Mehmed Şükrü Bey Eylül 1333 tarihinden itibaren Urfa'da görev yapmamaktadır.

⁴²³ Mehmed Hakkı Bey 20 Haziran 1333 tarihinde istifa etmiştir.

13	Mehmed Dursun	Ali	Polis Memuru	" "
21	Mehmed Reşid	Reşid Bektaş	Polis Memuru	" "
14	Asım ⁴²⁴	Şakir Bey	Komiser Muavini	Bitlis " "
96	Ali Fevzi ⁴²⁵	Süleyman	Polis Memuru	Van " "

Kaynakça: BOA, DH.EUM.MEM, 88/12. 29 Nisan 1333 [29 Nisan 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 88/25. 26 Mayıs 1333 [26 Mayıs 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 89/9. 11 Haziran 1333 [11 Haziran 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 90/11. 11 Temmuz 1333 [11 Temmuz 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 92/4. 25 Ağustos 1333 [25 Ağustos 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/24. 7 Kânûn-ı Sâni 1333 [7 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/29. 1 Kânûn-ı Sâni 1334 [1 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/30. 1 Kânûn-ı Sâni 1334 [1 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/31. 1 Kânûn-ı Sâni 1334 [1 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/32. 1 Kânûn-ı Sâni 1334 [1 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/34. 1 Kânûn-ı Sâni 1334 [1 Ocak 1918].

Urfa'da bulunan geçici polisler büyük zorluklar yaşamışlardır. Nitekim Bitlis komiser muavini ve memur aileleri adına Gülsüm Hanım Dersaadete gönderdiği telgrafta; eşlerinin üç seneden beri değişik yerlerde, bir senedir de Urfa'da görev yaptıklarını ve eşlerinin aldıkları maaşın geçimlerini sağlamaya yetmediğini belirtmiştir. Ayrıca çocuklarının da feryadından bahsederek eşlerinin başka bir yere nakledilmesini istemiştir.⁴²⁶ Urfa'daki yaşam koşullarının zorluğundan dolayı Mehmed Hulusi ve Hurşid Efendiler de Konya ya da Adana'ya nakledilmeleri talebinde bulunmuşlardır.⁴²⁷ Urfa'da savaşın getirmiş olduğu ağır yaşam koşulları Urfa'da yaşayan herkesi olduğu gibi geçici olarak Urfa'da görev yapan polis ailelerini de etkilemiştir.

2.2.6. TALTİF, TECZİYE VE VUKUAT CETVELLERİ

Urfa polisleri vukuat cetvellerinde çeşitli hizmetlerinden dolayı çeşitli ödüllendirmelere mazhar olmuşlardır. Bu ödüllendirmeler genellikle takdirname, nakdi ödül ve madalya şeklinde olmuştur.⁴²⁸ Takdirnameler; Karakoyun Deresi'ne

⁴²⁴ Asım Bey 11 Eylül 1333 tarihinden itibaren Urfa'da çalışmaya başlamıştır.

⁴²⁵ Ali Fevzi Bey Teşrin-i Evvel 1333 tarihinden itibaren Urfa'da çalışmaya başlamıştır.

⁴²⁶ BOA, DH.EUM.MEM, 93/26. 1 Teşrin-i Evvel 1333 [1 Ekim 1917].

⁴²⁷ BOA, DH.EUM.MEM, 105/41. 11 Şubat 1334 [11 Şubat 1918].

⁴²⁸ Söz konusu veriler BOA, DH.EUM.MEM kataloğında mevcut olup, aşağıda belirtilen BOA, DH.EUM.MEM kataloglarından derlenmiştir; BOA, DH.EUM.MEM, 27/43 28 Şubat 1329 [13 Mart 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 43/18 1 Kanûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH.EUM.MEM, 45/48 3 Nisan 1330 [16 Nisan 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 48/22 3 Mayıs 1330 [16 Mayıs 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 53/22 2 Eylül 1330 [15 Eylül 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 55/8 2 Teşrin-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 60/8 24 Kanûn-ı Sâni 1330 [6 Şubat 1915]; BOA,

düşen bir kişinin hayatını kurtarma, hırsızları yakalamakta gösterdikleri hizmet, silahla tehdit ve jandarmayı kurşunla yaralayıp, silahını teslim etmeyerek zabıtaya mukavemette bulunan suçlunun yakalanmasında gösterilen vazifeperver faaliyetler, katillerin yakalanmasında polis memurlarının göstermiş oldukları gayretin takdir edilmesi kapsamında yer alan ödüllendirmeler olmuştur. Ayrıca kumarbazların yakalanması, evlere ya da dükkanlara giren hırsızların ve çaldıkları malların yakalanmasında takdire şayan hizmetler yapan polisler de takdirname ile ödüllendirilmişlerdir. 1915 yılında Ermeni olaylarının hız kazanmasıyla birlikte bu durumda ödüllendirmelerde etkili olmuştur. Hükümet tarafından aranan Ermeni şahısların takibi ve yakalanması konusunda polis memurunun gösterdiği işine bağlılık takdirle ödüllendirilmiştir. 1917 yılında hane ve dükkanlar ile değirmen kapılarını zorla açarak hırsızlık yapan asker firarilerin yakalanması hususunda hizmet eden polisler de takdirname ile ödüllendirilmiştir. Alınan takdirimeler polis memurlarının künyesine de işlenmiştir.

Para ödülüne örnek davranışlardan biri; ev sahibinin yardım istemesi üzerine yardıma koşan ve eve girmek isteyen meçhul şahıslar tarafından yaralanan polis memurunun hizmetine karşı verilmiş bir taltif olarak izlenmiştir. Ayrıca jandarmalar ile birlikte eşkıyalarla çatışmaya giren ve eşkıya takibinde gösterdiği yararlılık ve hizmetten dolayı polis memuru bir lira nakdi mükafat ile taltif edilmiştir.

Bunlardan biri de ; Bitlis mürettebatından olup, geçici olarak Urfa'da bulunan polis memuru Haydar Gani Bey, kaza sonucu suya düşmüş olan dört yaşındaki bir çocuğu kurtardığı için 20 Ağustos 1917 tarihinde tahlisiye madalyası ile taltif edilmesidir.

DH.EUM.MEM, 61/71 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 63/2 8 Mart 1331 [21 Mart 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 66/1 3 Haziran 1330 [16 Haziran 1914]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 63/73 5 Nisan 1331 [18 Nisan 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 65/32 11 Mayıs 1331 [24 Mayıs 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 67/27 30 Haziran 1331 [13 Temmuz 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 68/40 10 Haziran 1331 [23 Haziran 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 72/40 6 Kanûn-ı Evvel 1331 [19 Aralık 1915]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 75/28 6 Mart 1332 [19 Mart 1916]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 79/57 21 Eylül 1332 [4 Ekim 1916]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 86/52 13 Mart 1333 [13 Mart 1917]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 88/12 29 Nisan 1333 [29 Nisan 1917]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 91/8 14 Haziran 1333 [14 Haziran 1917]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 92/4 26 Ağustos 1333 [26 Ağustos 1917]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/24 7 Kanûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/29 7 Kanûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/30 Kanûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/31 7 Kanûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/32 7 Kanûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/34 7 Kanûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918].

1913-1918 yılları arasında polisler çeşitli cezalar almışlardır. Bu dönemde tevbih cezaları alan polislerin bu cezayı alma nedenleri şunlardır:⁴²⁹ Vazifesini yavaşlatma, verilen emri dinlememek ve alaycı harekette bulunma, kılışsız ve resmi elbisenin üzerine sivil kaput giyme, amiri tarafından kendisine teslim edilen sanığı serbest bırakma, merkezden gönderilen müzekkereyi taciz etmek, kendisine verilen vazifeyi ifa etmeyip, amirinin emrini icra etmeme, üstüne haber vermeden vazifesini terk edip eve gitme, elinde tesbihle mahalle arasında dolaşma.

Bu davranışlar karşısında polis divanınca tahkikat yapılmış ve nizamnamenin 80. ve 81 maddeleri gereğince tevbih cezası verilerek polislerin künyelerine bu ceza kaydedilmiştir. 1913-1918 yılları arasında polislere maaş kesilme cezası şu davranışlardan ötürü verilmiştir:⁴³⁰

⁴²⁹Sözkonusu veriler BOA, DH.EUM.MEM katalogrında mevcut olup, aşağıda belirtilen BOA, DH.EUM.MEM kataloglarından derlenmiştir; BOA, DH.EUM.MEM, 27/43, 28 Şubat 1329 [13 Mart 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 40/46, 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH.EUM.MEM, 43/ 61, 1 Şubat 329 [14 Şubat 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 45/ 48, 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 48/20, 3 Mayıs 1330 [16 Mayıs 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 52/24, 16 Ağustos 1330 [29 Ağustos 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 53/22, 2 Ağustos 1330 [15 Ağustos 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 55/8, 2 Teşrîn-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 60/8, 22 Kânûn-ı Sâni 1330 [4 Şubat 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 60/8, 24 Kânûn-ı Sâni 1330 [6 Şubat 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 61/71, 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 63/2, 8 Mart 1331 [21 Mart 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 66/1, 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 63/73, 5 Nisan 1331 [18 Nisan 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 65/32, 11 Mayıs 1331 [24 Mayıs 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 67/27, 30 Haziran 1331 [13 Temmuz 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 68/40, 10 Ağustos 1331 [23 Ağustos 1915] ; BOA, DH.EUM.MEM, 69/48, 7 Ağustos 1331 [20 Ağustos 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 72/40, 6 Kânûn-ı Evvel 1331 [6 Aralık 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 75/28, 2 Mart 1332 [15 Mart 1916]; BOA, DH.EUM.MEM, 79/57, 21 Eylül 332 [4 Ekim 1916]; BOA, DH.EUM.MEM, 86/52, 13 Mart 1333 [13 Mart 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 88/12, 29 Nisan 333 [29 Nisan 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 88/25, 26 Mart 1333 [26 Mart 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 88/25, 29 Nisan 1333 [29 Nisan 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 89/9, 11 Haziran 1333 [11 Haziran 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 90/11, 11 Temmuz 1333 [11 Temmuz 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 92/4, 25 Ağustos 1333 [25 Ağustos 1917]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/29, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/30, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/31, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/32, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; BOA, DH.EUM.MEM, 96/34, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918].

⁴³⁰ Sözkonusu veriler BOA, DH.EUM.MEM katalogrında mevcut olup, aşağıda belirtilen BOA, DH.EUM.MEM kataloglarından derlenmiştir; BOA, DH.EUM.MEM, 27/43, 28 Şubat 1329 [13 Mart 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 40/46, 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH.EUM.MEM, 43/ 61, 1 Şubat 329 [14 Şubat 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 45/ 48, 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 48/20, 3 Mayıs 1330 [16 Mayıs 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 52/24, 16 Ağustos 1330 [29 Ağustos 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 53/22, 2 Ağustos 1330 [15 Ağustos 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 55/8, 2 Teşrîn-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 60/8, 22 Kânûn-ı Sâni 1330 [4 Şubat 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 60/8, 24 Kânûn-ı Sâni 1330 [6 Şubat 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 61/71, 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 63/2, 8 Mart 1331 [21 Mart 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 66/1, 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914]; BOA, DH.EUM.MEM, 63/73, 5 Nisan 1331 [18 Nisan 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 65/32, 11 Mayıs 1331 [24 Mayıs 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 67/27, 30 Haziran 1331 [13 Temmuz 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 68/40, 10 Ağustos 1331 [23 Ağustos 1915] ; BOA, DH.EUM.MEM, 69/48, 7 Ağustos 1331 [20 Ağustos 1915]; BOA, DH.EUM.MEM, 72/40, 6 Kânûn-ı Evvel 1331 [6 Aralık

Düvel-i muhâsama tebalarını Halep'e sevk etmek üzere görevlendirilen polis memurları dönecekleri zamanı geciktirip mazeretsiz olarak Halep'te birkaç gün fazla kalmaları, Halep'e yağ sevk etmekle görevlendirilen polis memurunun yolculukta yağ vagonunu yolda terk ederek yalnız bir şekilde Halep'e gitmesi, vukuat ve zamanı ile ilgili bilgi vermemesi, polis memurunun sivil ve göğsü açık bir şekilde dolaşması, ayrıca mülkiye terbiyesine uymayan halleri, vazifesini ifadan sonra karakola dönmek, görevli olduğu sabahçı devriyesine çıkmak için uyandırıldığı halde vazifesini ifa etmemek, amiri tarafından istenilen tahsisatı zamanında göndermemek. Bu davranışları gösteren polislere miktarı değişen günlük yevmiyelerin kesilmesi cezası verilmiştir.

Bazı polislerin çeşitli davranışlardan dolayı kayıtları silinmiştir. Bu davranışlar: Görevi suistimal, üstünün verdiği emri dinlememek ve görevli olduğu sabahçı devriyesine çıkmayarak vazifesini yapmadığı gibi bu tür davranışlara devam ederek ıslahından ümidin kesilmesi, muhafazasındaki kadınlardan para talep etmek ve hasta kadınlardan para almak. Ayrıca 1915 yılında Abraham Efendi'nin mevcut durum dolayısıyla memuriyetinin devamı uygun görülmediğinden kaydı silinmiştir.

2.3. JANDARMA

2.3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE JANDARMA TEŞKİLATININ KURULMASI

1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti merkezi otoriteyi yaygınlaştırmak için her vilayet merkezinde jandarma birlikleri konuşlandırmaya başlamıştır. Fakat coğrafyanın genişliğinden dolayı jandarma sınırlı bir gücü temsil etmiş, yönetim düzenli ordu birlikleri ve başıbozuk unsurlara başvurmak durumunda kalmıştır. Osmanlı bürokratları bütün bu faaliyetleri “*huzur ve nizamın sağlanması*” şeklinde

1915]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 75/28, 2 Mart 1332 [15 Mart 1916]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 79/57, 21 Eylül 1332 [4 Ekim 1916]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 86/52, 13 Mart 1333 [13 Mart 1917]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 88/12, 29 Nisan 1333 [29 Nisan 1917]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 88/25, 26 Mart 1333 [26 Mart 1917]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 88/25, 29 Nisan 1333 [29 Nisan 1917]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 89/9, 11 Haziran 1333 [11 Haziran 1917]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 90/11, 11 Temmuz 1333 [11 Temmuz 1917]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 92/4, 25 Ağustos 1333 [25 Ağustos 1917]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 96/29, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 96/30, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 96/31, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 96/32, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918]; BOA, *DH.EUM.MEM*, 96/34, 7 Kânûn-ı Sâni 1334 [7 Ocak 1918].

ifade etmişlerdir.⁴³¹ 1846 yılında Zaptiye Müşiriyeti kurulmuştur. 1879 yılına kadar da polis ve jandarma ordudan bağımsız bir şekilde idare edilmiştir. Bu dönem “*Tevhid-i Zabıta*” olarak isimlendirilmiştir. 1846 yılında kurulan Zaptiye teşkilatının ilk nizamnamesi 13 Haziran 1869 tarihinde yayınlanmıştır.⁴³²

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrası dönem imparatorluğun iç güvenlik teşkilatının önemli değişimler geçirdiği bir dönemdir. Avrupalı devletler 1878 Berlin Konferansı’ndan sonra Osmanlı İmparatorluğunda maliye, polis ve jandarma, adliye, eğitim ve kamu hizmetleri alanında kapsamlı reformlar yapılması için baskı yapmışlardır. Osmanlı da bu baskıyla idari reformları bütün imparatorluk sathına yaymak için çaba göstermiştir.⁴³³

Sait Paşa’nın sadareti döneminde yabancı subayların direktif ve idaresi altında, Avrupa devletlerinde mevcut olan jandarma teşkilatına benzer bir güvenlik kuvvetinin kurulması için bir layiha hazırlanması zaptiye işlerinde çalışan yabancı subaylardan istemiş, ancak layihanın hazırlanması beklenmeden Sait Paşa’nın imzasıyla Seraskerliğe 18 Kasım 1879 tarihinde bir emirname gönderilmiştir. Bu emirnamede; asâkir-i zaptiyenin jandarma usulüne göre tertib edilmesi, nizamnamenin hazırlanmasına kadar her nevi güvenlik ve asakir-i zaptiye işlerinin Zaptiye Nezareti’nden alınarak Bâb-ı Seraskerî tarafından yerine getirilmesi ve yeni kurulacak teşkilatın jandarma adını alması gibi hükümler yer almıştır. Böylece jandarma adıyla Bâb-ı Seraskerî’ye bağlı bir güvenlik kuvveti oluşturulmuştur.⁴³⁴

15 Nisan 1880 tarihinde jandarma nizamnamesi tasarısı hazırlanmış ise de yürürlüğe girmemiştir. Bu tasarı hazırlanmadan önce yabancı subaylardan bazıları Halep, Şam, İzmir, Urfa ve Trabzon gibi önemli yerlerin zaptiye alay beyleri yanına gönderilerek, vilayetlerdeki mevcut zaptiye alayları jandarma tertibinde yeniden düzenlemişlerdir.⁴³⁵ 17 Ağustos 1886 tarihinde ise Girit vilayati için Asâkir-i Zabtiye Nizamnâmesi hazırlanmıştır.⁴³⁶ 26 Nisan 1879 tarihinde de Şarki Rumeli Jandarma Nizamnamesi hazırlanmıştır. Ayrıca Rumeli ıslahatı çerçevesinde 1903 yılında

⁴³¹ Nadir Özbek, *Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Jandarma*(1876-1908), Evren Balta ve İsmet Akça (Ed.), *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 50.

⁴³² Alyot, *Türkiyede Zabıta*..., s.96.

⁴³³ Özbek, *Osmanlı Taşrasında*..., s.58.

⁴³⁴ Alyot, *Türkiyede Zabıta*..., s. 113-114.

⁴³⁵ Tongur *Türkiye’de Genel*..., s. 222.

⁴³⁶ Alyot, *Türkiyede Zabıta*..., s. 115-129.

hazırlanan programda jandarma ile ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır.⁴³⁷ Makedonya’da vücuda getirilen jandarma teşkilatı esnasında milli ihtiyaçlar ve devletin bünyesi göz önünde bulundurulmaktan çok yabancı devletleri memnun etmek için Fransız Jandarma Kanunu iktibas edilmiş, hatta bazı maddeleri aynen tercüme edilmiştir. 9 Kanunusani 1319 (22 Ocak 1904) tarihli Jandarma Nizamnamesi 6 bap, 11 fasıl ve 298 maddeden teşekkül etmiştir.⁴³⁸ Bu düzenleme 28 Ocak 1327 tarihli muvakkat kanun, 13 Ekim 1333 ve 15 Mart 1335 kararnamelerin getirdiği değişikliğe rağmen 1706 sayılı kanunun yayınlanmasına kadar jandarmanın en esaslı kanununu teşkil etmiştir.⁴³⁹

Nizamnameye göre jandarmanın önleyici, idari ve adli zabıta vazifeleri olup, başlıca görevleri; yollarla kır ve karyelerin güvenliğini sağlamak, şehir ve kasabalarda polise yardımcı olmak ve polis bulunmayan yerlerde polis vazifesini ifa etmektir.⁴⁴⁰ Jandarma kuruluşları mülki taksimata göre düzenlenmiştir. Buna göre; vilayetlerde piyade ve süvari jandarması bir alay, her sancakta bir tabur ve kazada bir bölük bulunacaktır. Alaylar taburlara, taburlar bölüklere, bölükler takımlara, takımlar ise karakollara taksim edilmiştir. Karakollar, nahiye ve köylerde bulunmaktadır. Nahiye ve köylerde yeralan bu karakolların mevcutları mevkinin ehemmiyetine göre 4-10 neferden oluşacaktır. Jandarma sınıfına kabul olunmak için 25 yaşından aşağı 45 yaşından da yukarı olmamalıdır. Askerlik süresini bitirmiş, tercihen okuma yazma bilenler yapılan tahkikat sonunda vali veya mutasarrıf tarafından tayin olunacaktır. Jandarma subayları ve eratı, suç işledikleri takdirde askeri kanunlara göre yargılanacak ve cezalandırılacaklardır. Jandarmanın mülki makamlarla olan münasebetleri nizamnamede açıkça belirtilmiştir. Jandarma önleyici kolluk vazifesini yaparken İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi’nde yer alan hükümlere uymak zorundadır. Buna göre; jandarma mülkiye amirlerine bağlı olup onların vereceği emir ve talimat dairesinde hareket edeceklerdir. Jandarmanın polisle münasebeti ise şu şekilde belirtilmiştir: Polis memurları kendi hizmetlerinin icrası sırasında jandarmanın yardımını isteyebilecektir. Böyle bir istek karşısında kalan jandarma ise yardımını esirgeyemez.⁴⁴¹

⁴³⁷ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 130-144; Tongur, *Türkiye’de Genel...*, s.224-227.

⁴³⁸ *Düstur*, 1. Tertip, cilt 7, s. 1109.

⁴³⁹ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 145-176.

⁴⁴⁰ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 48-149.

⁴⁴¹ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 149-153.

1840 yılında asâkir-i zabtiye birliklerinin oluşturulmaya başlamasından sonra takip eden bir çok yeniden yapılanma döneminde birçok genç bu birliklerde çalışma olanağı bulmuştur. Jandarma erleri çoğunlukla yoksul Osmanlı gençlerinden oluşmuştur. Jandarma birlikleri prensipte din ve etnik kimlik gözetilmeksizin bütün toplumsal gruplara açık olarak tanımlanmıştır. Birliklere katılabilmek için 1869 Nizamnamesine göre 21-50, 1903 Nizamnamesine göre 25-45, 1910 Nizamnamesine göre ise 20-26 yaş sınırlaması getirmiştir. Jandarma erlerinin sıhhatli, bedensel olarak sağlam, çalışabilir durumda olmaları ve 166 cm'den kısa olmamaları şart koşulmuş, okur yazarlarda ise bu kriter aranmamıştır. Ayrıca bekar ya da dul olması tercih edilmiştir. Fakat nizamnameye rağmen evli erkekler birliklere kabul edilmiştir. Jandarma erlerinin hizmet süresi iki yıl olarak tayin edilmiş, bu sürenin sonunda birer senelik uzatma olanağı tanınmıştır. Böylece emeklilik hakkı bu uygulama ile sınırlandırılmıştır. Jandarma zabitleri, nizami ordu subayları gibi emeklilik hakkına sahip olmuşlardır. Jandarmaya alınacak kişilerin şüpheli bir geçmişe sahip olmamasına dikkat edilmeye çalışılmıştır. Okuma, yazma bilmek jandarmaya kabulde tercih sebebi sayılmasına rağmen çoğunun okuma yazma bilmediği anlaşılmıştır. Seçilmek için Osmanlı Türkçesini bilmek koşul olarak konulmuş; Türkçe dışında bir başka dil bilmek ise tercih sebebi olmuştur. Jandarmaya kabulde aranan en önemli koşullardan biri de görev yeri ile doğum yeri arasındaki ilişki olmuştur. Buna göre; jandarma erinin görev yaptığı bölgede bir yabancı olması yani doğduğu yer olmaması koşulu aranmasına rağmen belli bir kısmı kendi vilayetlerinde istihdam edilmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı -Rus Savaşından sonra göçmenler jandarma birliklerinde yaygın bir şekilde alınmışlardır.⁴⁴²

Jandarma erlerinin ücretleri hayli düşük olmuştur. Ayrıca maaşlar için imparatorluk çapında bir cetvel oluşturulamamış, karar vilayet meclislerine bırakılmıştır. Bu nedenle vilayetler arasında jandarma maaşlarında önemli farklar oluşmuştur. Jandarma maaşları yalnız düşük olmakla kalmamış, ayrıca maaşlar düzenli olarak da ödenememiştir. Bu durum jandarmaların yetkilerini kötüye kullanılması, ahali üzerinde ağır baskı unsuru oluşturması için uygun koşullar yaratmıştır. Jandarma erleri düşük ücret ve kötü çalışma koşullarının sürekliliğinden dolayı iş bırakmış, silahlarını ve görevlerini terk etmiş, zaman zaman isyana varan kalkışmalara yeltenmişlerdir. 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşması'na göre

⁴⁴² Özbek, *Osmanlı Taşrasında...*, s. 59-63.

gayrimüslim unsurların polis ve jandarma birliklerinde nüfusları oranında temsil edilmeleri gerekmektedir. Fakat Ermenilerin jandarma birliklerinde temsilleri çeşitli sebeplerden dolayı yetersiz kalmıştır.⁴⁴³

II. Meşrutiyetin ilanından sonra jandarma teşkilatı memleketin diğer vilayetlerinde de uygulamak istenmiştir. Bu sebeple Harbiye Nezaretine bağlı kalmak şartıyla “Jandarma Daire-i Merkeziyesi” yerine “Umum Jandarma Kumandanlığı” kurulmuş,⁴⁴⁴ ayrıca memleketlerine dönen yabancı subaylar tekrar davet edilerek tensikat heyeti yerine Jandarma Müfettişi Umumiliği unvanı ihdas edilmiştir.⁴⁴⁵ Ayrıca Rumeli Tensikat Dairesi’nin yerine Jandarma Komutanlığı’na bağlı olmak üzere, Selanik Rumeli Jandarma Komutanlığı’nın teşkil oluşturulması sağlanmıştır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra jandarma teşkilatı istenildiği şekilde emniyet görevini ifa edememiştir. Sadece jandarma kuvveti ile asayiş ve güvenlik sağlanamayınca mevcut jandarma kuvvetlerine ek olarak seyyar jandarma taburlarının teşkil edilmesi düşünülmüştür. Bu taburların teşkilinde ordudan faydalanmak istenilmiştir. Bu amaçla önce Rumeli, birkaç gün sonra da diğer vilayetler olmak üzere soygunculuk ve fesadın men edilmesi, cesaret edenlerin de takibi için muvakkat kanun yayınlanarak, nizamiye kıtalarından oluşturulan tedip ve takip müfrezeleri kurulmuştur.⁴⁴⁶

II. Meşrutiyet döneminde jandarma ile birçok düzenleme yapılmıştır. Bunlar; 19 Rebiülevvel 1327 [10 Nisan 1909] tarihli talimat, 21 Safer 1330 [10 Şubat 1912] tarihli jandarma muvakkat kanunu, 5 Zilhicce 1335 [22 Eylül 1917] tarihli jandarmanın vazaif ve Teşkilatı Esasiye’siyle ciheti Metbutiyeti hakkında kararname, 12 Cemazeyilahir 1337 [15 Mart 1919] Jandarmanın Dâhiliye Nezareti’ne Raptı Hakkında Kararname, 1917 tarihli Jandarma Kanunu tasarısıdır. Ayrıca bunların dışında jandarma ile ilgili çeşitli mevzuatlar da kabul edilmiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Özbek, *Osmanlı Taşrasında...*, s. 64-78.

⁴⁴⁴ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 268.

⁴⁴⁵ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 269.

⁴⁴⁶ *Düstur*, 2. Tertip, Cilt 1 s. 757- 765, 14 Eylül 1325; *Düstur*, 2. Tertip, Cilt 1 s. 757- 773, s. 767- 773; Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, 272-273.

⁴⁴⁷ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 280-327.

2.3.2. URFA JANDARMA TABURU

Urfa Sancağı'nda 1860 yılına kadar düzenli ve sürekli istihdam edilen askeri birlikler yoktu. Halep'e bağlı Urfa sancağı da Osmanlı Arabistan ordusunun görev alanı içerisinde yer almıştır. Gönüllü olarak oluşturulan ve "Başıbozuk" adı verilen askeri birlikler asayiş olaylarına müdahale etmekteydi. Bu birliklerin masrafları altı aylık dönemler halinde ahalinden toplanmıştır. Arap aşîretlerinin baskın ve yağmalarını önlemek amacıyla 1860 yılında asker yazımı yapılarak, ilk defa muvazzaf askerlik hizmeti başlamıştır. Daha sonra bazı mahallerde bunlar için kışla inşası ve bu kışlalara ikişer bölük muvazzaf asker ve ikişer top konulması kararlaştırılmıştır. Bu askeri birlik Jandarma teşkilatının da temelini oluşturmuştur.⁴⁴⁸ Müstakil Sancak olmadan önce Halep vilayetine bağlı olan Urfa sancağı jandarma mürettebatı tablo 11'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2.11: 1908 Yılı Halep Vilayeti Jandarma Alayı Genel Mürettebatı

Birlik	Piyade	Süvari	Süvari	Piyade	Ümera ve Subay	Toplam
	Bölük	Bölük	Nefer	Nefer	Adet	Adet
1. Merkez Piyade Taburu	6	0	41	405	22	468
2. Merkez Süvari Taburu	0	9	404	0	29	433
3. Maraş Taburu	2	3	122	135	17	274
4. Urfa Taburu	2	2	131	116	14	261
Misafirler	0	0	0	0	3	3
Toplam	10	14	698	656	75	1439

Kaynakça: 1326 Halep Vilayet Salnamesi, Halep Vilayet Matbaası, Halep, H.1326, s. 165.

Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa jandarma mürettebatı 261 olarak gösterilmektedir. Urfa'nın müstakil olmasından sonra Urfa mebusları Safvet ve Mahmut Nedim Beyler Meclis-i Mebusan'a verdikleri takrirde; nüfusu yüz bine yaklaşan, farklı unsurlardan oluşan Urfa ahalisinin önemli bir kısmının urban kabile ve aşîretlerden oluştuğu için ehemmiyete haiz olduğu ve birinci derecede nazarı

⁴⁴⁸ Bayraktar, *Tanzimattan Cumhuriyet'e*..., s. 33-34.

dikkate alınması gerektiğini belirtilmişlerdir. Oysa Urfa taburunun mevcudunun piyade ve süvari iki yüz nefere baliğ olmayan jandarma neferinden ibaret olduğu, kazalarda birer polis ile birer ikişer jandarma neferinin bulunduğunu ve bu sayının asayiş sağlamaya yetmediği ve sayının artırılması gerektiği takdirde yer almıştır.⁴⁴⁹

Urfa Mutasarrıflığı da polis mevcudunun inzibatın teminine mümkün olmadığını, mevcudun yeterli sayıya ulaşınca dek jandarma ve polisin karakolhanelerde karışık olarak istihdamının gerekli olduğunu Umum Jandarma Kumandanlığı'na yazmıştır.⁴⁵⁰ Bu dönemde Urfa'da altı karakolhane bulunmaktadır. Bu karakolhaneler; Merkez Hükümet, Çarşı, Halvetiye, Harran Kapısı, Halilürrahman, Bediüzzaman'dır. Altı karakolhanenin dördünde polis, ikisinde de jandarma görev yapmaktadır.⁴⁵¹ Polis sayısının yetersiz olmasından dolayı mülkiye müfettişi Urfa'da polisin ilga edilmesi ve vazifenin jandarmaya devredilmesini teklif etmiş fakat bu öneri kabul edilmemiştir.⁴⁵²

Polis sayısının yetersiz olması jandarmanın önemini artırmıştır. Bu doğrultuda jandarma nizamnamesinin birinci maddesine nazaran polis bulunmayan mahallerde polis vazifesini ifa etme görevi 5 Şubat 1328 [18 Şubat 1913] tarihinde çıkarılan kanun-ı muvakkat ile jandarmaya verilmiştir.⁴⁵³ Bu kanunun üçüncü maddesine göre; asayiş ve emniyetin takviyesi için mevcut zabıta kuvveti kâfi gelmediği takdirde askeri kuvvetleri istihdam etmek hususunda Teşkil-i Vilayat Kanunu mucibince valilerin haiz olduğu yetki, Dersaadet'te, Polis Müdürü Umumisi'nin müracaatı üzerine Dâhiliye Nazırı tarafından kullanılabilir. Askeri kıtaların kumandanları yazılı olarak verilecek emri derhal infaza mecburdur. Bu düzenlemeye istinaden Urfa'nın hem merkezinde polis ile birlikte hem de kazalarında güvenliği sağlama görevini jandarma üstlenmiştir. Urfa jandarma dairesinin bulunduğu yer yetersiz olduğu için jandarmanın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Bundan dolayı jandarma teşkilatının ihtiyaçlarını karşılayacak daha uygun bir binaya taşınması düşünülmüştür. Bu doğrultuda hükümet binasına yakın olması, jandarma efradının toplu bir halde bulundurulmasına imkan tanıdığı

⁴⁴⁹ BOA, DH.İD, 671/67. 29 Kânûn-ı Evvel 1326 [11 Ocak 1911].

⁴⁵⁰ BOA, DH.İD, 671/67. 13 Kânûn-ı Sâni 1326 [26 Ocak 1911].

⁴⁵¹ BOA, DH.EUM.MEM, 130/13. 30 Kânûn-ı Sâni 1328 [12 Şubat 1913].

⁴⁵² BOA, DH.EUM.MTK, 1/7. 18 Nisan 1329 [1 Mayıs 1913]; BOA, DH.EUM.MTK, 1/7. 1 Mayıs 1330 [14 Mayıs 1914].

⁴⁵³ BOA, DH.EUM.THR, 88/26. 18 Mart 1329 [31 Mart 1913]; *Düstur*, 2. Tertib, Cilt 5, s. 75.

için liva idadi mektebinin jandarmaya devredilmesi talep edilmiştir.⁴⁵⁴ Daha sonraki yıllarda jandarma sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Urfa'nın 1913 yılına ait jandarma miktarını gösterir cetvel aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.12: 1913 Senesinde Jandarmanın Mevcudu

Kıtaat	Piyade					Süvari					Umum Yekun
	Başçavuş	Çavuş	Onbaşı	Nefer	Yekun	Başçavuş	Çavuş	Onbaşı	Nefer	Yekun	
Urfa Jandarma Taburu	6	18	30	149	203	3	6	18	103	130	333

Kaynakça: Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta(Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947, s. 279.

Yukarıdaki tabloya göre 1913 yılında Urfa'da 203 piyade ve 130 süvari olmak üzere toplamda 333 jandarma görev yapmıştır.

2.3.3. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA URFA'DA JANDARMA

Jandarma Birinci Dünya Savaşı esnasında iç güvenliğin sağlanmasında birinci derece sorumlu kolluk kuvvetiydi. Firarilerin ve eşkıyanın takibi ve yakalanması jandarmanın başlıca iş tanımlarından biriydi ve Osmanlı devlet otoritesini merkezin dışında görünür kılabilen başlıca kurumlardandı. Asayiş sağlamanın yanında, jandarma devlet iktidarının taşrada meşrulaştırılmasında ve merkezdeki hükümet elitinin yerel iktidar ağlarına nüfuz etmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁵⁵ 1917'ye kadar yürürlükte olan Jandarma Nizamnamesi'ne göre jandarmaya alınacak personelin üçte ikisinin ve jandarma subaylarının yarısının seferberlik zamanında Harbiye Nezareti'nin komutası altına verilmesi gerekmektedir.⁴⁵⁶

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşının başlamasından sonra seferberlik ilan etmiştir. Seferberlik dolayısıyla Jandarmadan orduya asker aktarılması güvenlik ve asayişin temini konusunda sıkıntı yaratmıştır. Bu doğrultuda jandarma ile ilgili

⁴⁵⁴ BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM. 6.Şb)*, 14/2. 11 Kânûn-ı Evvel 1330 [24 Aralık 1913].

⁴⁵⁵ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 320-321.

⁴⁵⁶ Beşikçi, *Birinci Dünya...*, s. 322.

düzenleme de yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre eğer herhangi bir mahalde inzibati bir olayın ortaya çıkacağı anlaşıldığında vilayet makamından kolordu kumandanlığına durum bildirilecektir. Kolordu kumandanlığı da asayiş ve inzibatın temini için gerekli önlemleri alacaktır.⁴⁵⁷

Savaşının başlamasından sonra jandarma birlikleri ordu saflarında yer almıştır. Bölgedeki jandarma birlikleri oluşturulurken 1914 tarihli Jandarma Seferberlik Talimatına göre hareket edilmiştir. Bu talimata göre seyyar jandarma taburlarının mevcudunun 1.000 kişi olması gerekiyordu. Sina- Filistin cephesindeki jandarma kuvvetleri; şehir, kasaba, nahiye ve karakollardaki sabit jandarma ile teşkilatı, ordu piyade ve süvari kuruluşlarıyla aynı olan seyyar jandarma birliklerinden oluşmuştur. Jandarma birlikleri tabur halinde bulunmaktaydı. Bu birlikler kuzeyden güneye doğru şu şekilde konuşlanmıştır:⁴⁵⁸

- 1- Osmaniye Seyyar Jandarma Taburu
- 2- Adana Seyyar Jandarma Taburu
- 3- Halep Seyyar Jandarma Taburu
- 4- Humus Seyyar Jandarma Taburu
- 5- Lazkiye Seyyar Jandarma Taburu
- 6- Şam Seyyar Jandarma Taburu
- 7- Beyrut Seyyar Jandarma Taburu
- 8- Akka Seyyar Jandarma Taburu
- 9- Der'a Seyyar Jandarma Taburu
- 10- Kudüs Seyyar Jandarma Taburu
- 11- Maan Seyyar Jandarma Taburu
- 12- Urfa Seyyar Jandarma Taburu(Bir bölümü Zeytin'de, iki bölümü Halep'te)

⁴⁵⁷ BOA, DH.ŞFR, 44/11. 14 Ağustos 1330 [27 Ağustos 1914].

⁴⁵⁸ Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, Cilt 2, Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 80.

Seferberliğin ilanıyla seyyar jandarma taburları seferberlik hazırlıklarına başlamıştır. Seyyar jandarma birliklerinin bir kısmı kolordulara, bir kısmı da doğrudan doğruya ordu müfettişliği emrine verilmiştir. 1915-1916 yıllarında Urfa livasında 626 jandarma görev yapmıştır.⁴⁵⁹ 1914 Tarihli Seferberlik Talimatı gereğince, seyyar jandarma taburları birer alay, seyyar jandarma alayları da iki seyyar tümeni teşkil edecek şekilde teşkilatlanmıştır. Güney Cephesindeki jandarmaların görevi şu şekilde belirlenmiştir:⁴⁶⁰

- 1-Sınırın korunması,
- 2- Kıyının korunması,
- 3- Demiryolları ile bu yollar üzerindeki sanayi tesislerinin korunması,
- 4- Çetelere karşı hareket yapmak,
- 5- Yol güvenliği hizmetlerinde bulunmak.

Seyyar jandarma taburları barışta kaç bölükse, seferde de aynı sayıda bölükten teşkil oluşmuştur. Böylece Suriye ve Filistin’de iki jandarma tümeni teşkil edilmiştir. Bu tümenin birincisi Halep Seyyar Jandarma Tümeni, Halep ve Adana Seyyar Jandarma Alaylarından oluşmuştur. Halep Seyyar Jandarma Alayı, Halep ve Urfa Seyyar Jandarma Taburlarından, Adana Seyyar Jandarma Alayı ise Adana ve Osmaniye Seyyar Jandarma Taburlarından teşkil edilmiştir.⁴⁶¹

1914 yılında seferberlik dolayısıyla Harran ve Rakka’da birinci sınıf ihtiyat zabitanın istihdam edilmesi talep edilmiştir.⁴⁶² Fakat bütçede imkan olmadığından Harran ve Rakka kazalarında toplu bulundurulması gereken kuvvetlerin başka yerlerden toplanması Emniyeti Umumiye Müdüriyeti tarafından Urfa Mutasarrıflığı’na bildirilmiştir.⁴⁶³ 1915 yılında polis sayısının yetersiz olmasından dolayı merkez livada bulunan altı karakolhanenin dördünde polis, geriye kalan ikisinde de jandarma istihdam edilmeye devam edilmiştir.⁴⁶⁴ Suruç kazasında demiryolu olması ve işçilerin toplanma alanı olduğu için ayrıca bir polis

⁴⁵⁹ Süleyman Tekir, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2020, s. 201.

⁴⁶⁰ *Jandarma Genel...*, s. 80.

⁴⁶¹ *Jandarma Genel...*, s. 81.

⁴⁶² *BOA, DH.EUM. 6. Şb, 22/10. 2 Teşrin-i Evvel 1330* [15 Ekim 1914].

⁴⁶³ *BOA., DH.EUM. 6. Şb, 22/10. 15 Mart 1330* [28 Mart 1914].

⁴⁶⁴ *BOA, DH.EUM.MTK., 73/16. 11 Mart 1331* [24 Mart 1915].

görevlendirilmiştir.⁴⁶⁵ Dolayısıyla Suruç'taki bir polis dışında Urfa'nın bütün kazalarında güvenlik ve asayişten sorumlu kolluk kuvveti jandarma olmuştur. Ayrıca jandarma merkezdeki iki karakolhanede de güvenlikten sorumlu olmayı sürdürmüştür. Bu doğrultuda Urfa'da jandarma çok önemli görevler üstlenmeye devam etmiştir. Jandarmalar aşiretler arası yağmacılık, vergilerin toplanması, asayiş olayları, demiryolu güvenliği ve postaların zamanında ulaşması gibi durumlarda bizzat müdahil olmuşlardır.⁴⁶⁶

Urfa'daki jandarma yetersizliğini gidermek amacıyla Urfa Mutasarrıflığı Dâhiliye Nezareti'ne azaların da imzaladığı bir yazı göndermiştir. Bu yazıda; Urfa livası doğu ve güneyinde Şammar, Aneze, Milli, Karakeçili ve bazı seyyar aşiretlerin çolangahı olan çöl ve insanlarla mahduttur. Bu aşiretlerin çoğunluğu her sene mahsul zamanında halkın koyun ve diğer hayvanlarına, mahsullerine ve evlerine varıncaya kadar saldırmaktadır. Çöle yakın birçok köy tamamen harap olmakta, diğer köy sakinleri de emniyetsizlik yüzünden ziraatın ilerlemesi adına hiçbir şey yapamamakta hatta çevrenin müsait olmasına rağmen hakkıyla koyun ve diğer hayvanların beslenmesine cesaret edememektedir. Bağdat demiryoluna yakın olmasına rağmen belirtilen sebeplerden dolayı yüzde bir nispetinde de olsa fayda sağlanamamaktadır. Bu durum çok acil idari ve inzibati önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Seyyar aşiretler ağnam ve deveden pek az vergi vermektedir. Ayrıca seyyar aşiretler, meskun aşiretlerin ağnam ve sürülerini saklayarak devlet hazinesine büyük zararlar vermektedirler. Seyyar aşiretler, kıtalardan silahlı olarak firar eden askeriye efradı ile bakaya kalan efrad, adliyece talep edilen mahkumlar ve kabahatli sanıklar üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bunların işledikleri cürümler ve hatta postaya yaptıkları saldırılar hükümeti müşkül durumda bırakmaktadır. Olayların men edilmesi, halkın hukukunun korunması, hazine zararlarının ortadan kaldırılması, iktisadi ve zirai ilerlemenin temin edilmesi ancak hükümetin asayişe hükümran olmasıyla sağlanabilir. Bu da yeterli bir kuvvetin temin edilmesine bağlıdır. Oysa bir tabur jandarma şimdiye kadar olduğu gibi hükümetin maksadının temini için yeterli değildir. Bundan dolayı çöl ile alakası olan Zor sancağı ile Diyarbakır vilayetinde olduğu gibi Urfa livasında da ikisi piyade ve süvari, birisi de

⁴⁶⁵ BOA, DH.EUM.MTK., 48/38. 1 Mayıs 1330 [14 Mayıs 1914]; BOA, DH.EUM.MTK., 48/38. 9 Eylül 1330 [22 Eylül 1914].

⁴⁶⁶ BOA, DH.ŞFR, 54A/149. 1 Temmuz 1331 [15 Temmuz 1915]; BOA, DH.ŞFR, 55/145. 8 Ağustos 1331 [21 Ağustos 1915]; BOA, DH.ŞFR, 54/32. 3 Haziran 1331 [16 Haziran 1915].

ester süvari⁴⁶⁷ olmak üzere üç taburdan mürekkep bir jandarma alayının teşkilinin asayiş ve emniyetin sağlanması için gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda Urfa livası mutasarrıfı ve azalar Urfa da jandarma alayının teşkil edilmesini istemişlerdir. Fakat bu istek bütçenin yetersiz olmasından dolayı reddedilmiştir.⁴⁶⁸ Yetersiz olan Urfa jandarma taburu mürettebatına Mondros Ateşkes antlaşmasından sonraki dönemde beş yüz jandarma ilave edilmiştir.⁴⁶⁹ Buna benzer bir durum 1914 yılında da yaşanmıştır. Urfa gibi aşiretlerin çoğunlukta olduğu bir yerde asayiş ve güvenliğin sağlanması için jandarma ve ester süvari müfrezelerinin ihdas edilmesi düşünülmüş fakat para olmadığı gerekçesiyle bu talep Maliye Nezareti tarafından uygun görülmemiştir.⁴⁷⁰ 1918 yılında müfettiş tarafından inceleme yapılmış ve bu inceleme sonunda rapor hazırlanmıştır. İnceleme sonunda müfettiş Urfa'daki ester süvari bölüğündeki jandarma sayısının 133'e çıkarılmasını istemiştir. Ayrıca masrafların da Harbiye Nezareti tarafından karşılanmasını istemiştir.⁴⁷¹

2.4. BEKÇİLER

Klasik dönemde ases denilen gece korucuları ile pâsbânlar⁴⁷² yenileşme devrinde bekçi unvanıyla hizmet vermişlerdir. Şehir ve kasaba merkezlerinde çarşı ve mahalle bekçiliğinin muadili köylerde korucu şeklinde anılmıştır.⁴⁷³

Bekçilerin en eskileri çarşı ve mahalle gece bekçileri ile köy koruyucularıdır. Çarşı ve mahalle bekçileri geceleyin çarşı ve mahallelerde asayiş ve intizamın sağlanmasında zabıta kuvvetlerine yardım etmekle birlikte, daha çok muhtarların emrinde olup çarşı ve mahalle halkının gece ve gündüz, düğünlerde bulunmak, su ve eşya taşımak gibi özel işleri görürlerdi. Her mahallenin bir bekçisi olup, başlarında bekçibaşı olurdu. Bekçibaşı, bekçileri kendi sorumluluğu altında seçer ve mahallede görevlendirirdi. Bekçibaşılar mahallede oturan herkesten topladıkları para ile maiyetlerindeki bekçilerin ücretlerini öderlerdi. Mahalle bekçileri gelirlerinin en

⁴⁶⁷ Katıra binmiş askerlerden meydana gelen (birlik). İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 1, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, s.881.

⁴⁶⁸ BOA, DH.EUM. 6. Şb, 14/2. 24 Mart 1333 [24 Mart 1917].

⁴⁶⁹ BOA, DH.ŞFR, 92/304. 16 Kânûn-ı Evvel 1334 [16 Aralık 1918].

⁴⁷⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1875, Dos. 14, Fih. 1-9.

⁴⁷¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 41-317, Dos. 188A, Fih. 016; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 41-317, Dos. 188A, Fih. 016-02; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 41-317, Dos. 188A, Fih. 019; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 41-317, Dos. 188A, Fih. 023.

⁴⁷² Pâs-bân: gece bekçisi, Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitapevi, 2005, s.854.

⁴⁷³ Abdülkadir Özcan, "Zaptiye", *DİA*, cilt 44, 2013, s.130.

büyük kısmını mahalle halkının özel işlerini yapmak suretiyle aldıkları ücretler oluştururdu.⁴⁷⁴

II. Abdülhamit döneminde bekçiler, başkentte kamu düzenini korumayı amaçlayan aygıtta belirgin bir rol oynamışlardır. Başkentte kamu düzeninin korunması için 1896'de yayınlanan talimatnamenin ikinci maddesinde bekçilere istihbarat alanında görevler verilmiştir. Talimatnameye göre bekçiler, gerektiğinde evlere girerek ve mahalledeki gidiş gelişleri kontrol ederek polise gözetim görevinde yardım etmekle yükümlüdür. Devlet açısından, bekçilerin mahalleyi yakından tanınması, mahalle sakinlerinin bekçilere duyduğu güven, onların istihbarat mekanizmasına katılmalarını gerektirmiştir.⁴⁷⁵

Çarşı ve mahalle bekçileri ile ilgili geçici kanun 12 Mayıs 1914 tarihinde yayınlanmıştır.⁴⁷⁶ Altı maddeden oluşan bu geçici kanununa göre; şehir ve kasabalarda çarşı ve mahallelerde bekçi istihdamı zorunludur (Birinci madde). Mahalle ve çarşı bekçisi olabilmek için 25 yaşından küçük, 60 yaşından büyük olmamak, hiçbir şekilde cinayet, namusa ve iffete zarar veren suçla mahkum ve kötü bir hal ve hareketle şöhret yapmamış olmak (İkinci madde). Bekçilerin memuriyetleri İstanbul'da polis müdürü ve vilayetlerde en büyük mülkiye memuru tarafından tasdik edilir. Bunların intihaplarıyla, bunlara verilecek ücretin miktarı, dağıtım şekli, vergilerin tahsili ve ödenmesi, mahallerin örf ve teamülüne ve ihtiyacına göre o mahallin idare meclisince karar verilir. Bekçi ücretini ödemekten kaçınanlar hakkında idare meclisince Tahsil-i Emval Kanunu hükümleri tatbik edilir (Üçüncü madde). Çarşı ve mahalle bekçileri mahalli zabitanın taht-ı nezaretinde olup, zabıtaya yardımla mükelleftir. Bu vazifeyi ifa sırasında polisin sahip olduğu hukuk ve salahiyyete sahiptir (Dördüncü madde).

Muvakkat kanunun yayınlanmasından sonra Urfa'da yeniden teşkil edilecek mahalle ve çarşı bekçilerinin tayin şekli ve istihdamlarına dair toplamda 26 maddeden oluşan 1915 tarihli talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnamede yer alan maddeler özetle şunlardır:⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Alyot, *Türkiyede Zabıta...*, s. 235-236.

⁴⁷⁵ Noemi Levy, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 322.

⁴⁷⁶ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 4, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 2149-2150.

⁴⁷⁷ BOA, *DH.EUM.MTK*, 71/18. 11 Şubat 1330 [24 Şubat 1915]; Bkz. Ek 14.

- 1- Mahalle ve çarşı bekçileri polis nizamnamesinin altmışıncı maddesi mucibince memurin-i inzibatiyeye yardımla mükellef sıfat ve resmi sığata haizdir.
- 2- Bekçi olmak isteyenler 25'ten küçük ve 60'tan büyük olmayacaktır.
- 3- Bekçi olacak kimse cinayet ve yahut hırsızlık, hırsızlara yataklık ve yardım, dolandırıcılık, emniyeti suistimal, sahtekarlık, ırz ve iffet gibi mahal-i namus faaliyetlerden biriyle mahkum ve sû-i ahvâl ile şöhret olanlar bekçiliğe kabul olunmazlar.
- 4- Bekçi olmak isteyenlerin bir dilekçe ile mutasarrıflığa müracaatları üzerine haklarında gerekli tahkikat icra edilecektir. Uygun şartlara haiz olanlar tabip tarafından muayene ettirilerek, sağlıklı olduğu anlaşıldıktan sonra tayin edilerek, künye defterine kaydedilecektir.
- 5- Bekçilerin tayini merkez memurunun başkanlığında, jandarma ve belediye tarafından belirlenecek azalar huzuruyla icra olunur.
- 6- Bekçilere ceket ve pantolon, başlarına komisyonca intihap edilecek kalpak ve yakalarına sıralı numarayı havi tekdüze elbise giydirilerek, alametifarikaları üzerinde bekçi kelimesi kazılı olacaktır.
- 7- Bekçilere yazlık ve kışlık olmak üzere senede iki kat elbise verilerek, bedeli parça parça maaşlarından kesilecektir. Taşıyacakları revolver kendileri tarafından alınarak sopaları sıralı numaraya havi olacaktır.
- 8- Bekçilere aylık maaş yüz elli kuruş verilecektir. Bekçibaşı ile iki muavin tayin edilecek, bekçibaşıya on beş mecdiye, birinci muavine on iki ve ikinciye on mecdiye maaş verilecektir.
- 9- Bekçilerin umur-ı milliye ve hesabiyesi merkez memurunun taht-ı salâhiyetinde müteşekkil komisyona verilmiş olup, mezkur komisyon vazifesi özel bir talimatname ile belirlenmiştir.
- 10- Bekçiler birer revolver ve numaralı sopa ve üzerlerinde bir çakı, bir düdük, bir kutu kibrit ile bir mum, okuyup yazması olanlar fazla olarak kurşun kalem ile birer defter bulunduracaktır.
- 11- Civarında diğer bekçi veya devriye memuru mevcut olup olmadığını anlamak için birer kıta uzunca düdük çalınacak ve işitenler tarafından o şekilde cevap verilecektir. Devriye memurları tarafından bekçilerin yoklama muamelesi zamanında günde bir defa düdük çalınacak ve bekçi tarafından cevap verilecek. Şu kadar ki bekçilere mahsus düdükler sade olacaktır. İmdat ve yardım talebi için başlangıçta uzunca çalınacak, cevap alındıktan sonra üç defa kesik kesik çalınacaktır. Etrafta

bulunup işiten devriye ve bekçiler tarafından süratle yardım edilecektir. Uzun seda ile iki defa birbirini müteakip düdük çalmak etraftaki bekçilerin uyanık bulunmalarına işaret olup dikkat çeken bir şahsın geçtiğine veya bir hal vukuuna delalet eder.

12- Bekçilerin hüviyet ve mahalli istihdamlarıyla geceleri uğrayacak devriye ve bekçibaşı tarafından vakt-i saatte gösterilir. İmza için birer cüzdan.

13- Vazife esnasında uyumak, şunun bunun ile münasebete dalmak, terk-i hizmet etmek, lüzumsuzca mahalle haricine çıkmak, kahve, dükkân ve hanelerine gidip oturmak, sebepsiz bir yerde durup kalmak, içki içmek katiyen yasaktır. İşleyenler birinci defa tevbih, ikincisinde maaş kesimi, üçüncüsünde tard edilmek suretiyle tecziye edilecektir.

14- Bekçiler vazife esnasında hastalanır ise derhal kendi mıntika komiserliğine malumat vermeye mecburdur. Hastalığı uzarsa yerine vekaleten birisi tayin edilir. Maaşının yarısı vekile verilecektir.

15- Her bekçi evvel emirde tayin olduğu mahallin hududunu, caddesini ve sokak köşelerini, meydan ve seyir yerlerini, pazar mahallerini, cami, mescit, kilise havra, mektep, eytamhane, kahve, gazino, meyhane, otel, pansiyon, tiyatro, han, hamam müessesât-ı dîniyye ve hayriyenin isim ve mevkilerini birer birer öğrenecek ve kimler tarafından idare olunduklarını tahkik edecektir.

16- Bekçiler her akşam bağlı bulundukları polis karakolhanelerinde toplanarak o geceye mahsus bir emir ve uyarı var ise telakki ettikten sonra mevkilerine saat on ikide gideceklerdir. Kapanmış mağaza, dükkân vesaire birer birer kapı ve kepenklerinin kilidi ve kapalı olup olmadığını muayene ve tetkik edecek, açık bulunduğu halde derhal mıntika komiserliğine acil malumat verecektir. Her sabah o gece görülenler, işitilenler ve hissedilen olayları beyan veyahut hiçbir vukuat olmadığını ifade edecektir.

17- Kahveci, aşçı, lokantacı, tenekeci, kalaycı, terzi, berber, fırıncı gibi az çok ateş istimal eden esnafın dükkânları önünden geçerken yanık kokusu ve ateş emaresi mevcut olup olmadığına dikkat edeceklerdir. Mahalle bekçileri dahi mıntikalarında yerleşik kimsesiz ve fakir kimseler, hasta veyahut hamile olup da götürmek için bekçiye müracaat olunur ise derhal karakolhaneye malumat vererek, doktora süratle gidecektir. Her bekçi bulunduğu mahalden vakitsiz geçen kimseleri tevkif ve geçme sebebini tahkik edecek, şüphe edildiği takdirde yakalayarak, bulunduğu karakolhaneye teslim edecektir.

- 18- Sokaklarda bulacakları eşya, akçe ve malları vesaireyi ve sahipsiz hayvanatı mensup oldukları karakolhaneye teslim edecektir. Bir mahal ve yol soranlara tarif edecekleri gibi kimsesiz ve fakir olup tedavilerine lüzum görülen hastaların ikametgahını bildireceklerdir. Bir mahalde bulaşıcı hastalık ortaya çıktığını haber aldıkları anda günde malumat vereceklerdir.
- 19- Esrar içilen ve kumar oynatılan kahvehane ve emsali yerleri, mekanlar arasındaki gizli surette açılan umumhaneleri polis memuruna ihbar edip, göstereceklerdir.
- 20- Lağım ve kuyu açıp da kaza vukuunu men için ihtar asma lazım iken ihmal ve kusur edenleri, yıkılmaya yüz tutmuş duvarları, geceleyin devam eden inşaatı, devriye ve karakolhaneye malumat vereceklerdir.
- 21- Tenha mahalde gizlice mal ve eşya taşıyanları gözeterek hüviyeti malum olmayanların kim olduğunu ve götürdüğü eşyanın sahibi ve miktarını nereden alıp hangi mahale nakletmekte bulunduğunu anlayacaklardır. Hırsızlık veya hırsızlara yataklık ettikleri şüphe edilenleri polis ve jandarmaya teslim edeceklerdir.
- 22- Bekçiler kanunen cürm teşkil eden filler ve hareketlere cüret edenleri özellikle darp, yaralama, katl, yaralamaya veya vefata sebebiyet vermek, hırsızlık veya yankesicilik yapmak, yangın çıkarmak, kapı ve pencere kırmak, sokakta kadın ve çocuklara saldırmak, sarkıntılık etmek, hane taşlamak gibi fenalıklarda bulunanları düdükle yardım isteyeceği devriye veyahut karakolhaneye ihbar ve vukuatlarını ispata yardım edecek ahval ve olayı, şahit var ise isim ve sıfat, mahal-i ikametini dahi bildireceklerdir.
- 23- Bekçiler polis nizamnamesinin altmışıncı maddesi mucibince polis komiser, muavin ve memurları tarafından devamlı olarak denetlenecek, vazifesini ifa hususunda kusur, tembellik ve suistimali görülenlerin, her bulunan vakanın açık ve yeterli delilleri içeren raporla merkez memuriyetine bildirilecektir.
- 24- Bekçilerden, bir kimseden akçe vesaire talep ettiği veya aldığı, araştırma sonucuna göre sabit olan, bulduğu bir şeyi karakolhaneye teslim etmeyerek zimmetine geçiren, alan, çalan, ihmal ve muavenet gibi faaliyetleri işleyenler derhal bekçilikten ihraç ve tahkik evrakıyla mahkemeye verilecektir.
- 25- Bekçilerden iyi hizmeti görülenlere mükafat olarak Tahsin varakası verilecek ve künye defteriyle cüzdanına kaydedilecektir. Boş vukuunda terfian muavinliğe tayin olunacaktır.

26- Ceza-i kıstu'l yevm⁴⁷⁸ suretiyle tahsil olunan meblağ ihtiyat defterine gelir kaydedilerek üç tahsin kazanan veya önemli hizmetleri görülenlere nakdi mükafat verilecektir.

Urfa'da ilk önce ihtiyar heyeti tarafından bekçi istihdam edilmiştir. Fakat maaşlarının az olması ve düzenli bir şekilde tahsil edilememesinden dolayı ahali bekçilerin hizmetinden bir fayda görememiştir. Bunun üzerine yeni tedbirler alma ihtiyacı doğmuştur. Kabul edilen 1915 tarihli talimatnameye göre bekçilik için istenen vasıflara sahip olup da, başvuranlar için polis, jandarma ve belediyeden birer kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon üç bekçibaşı alınmasına ve her bekçibaşıya aylık 300 kuruş ödenmesine karar verilmiş, ayrıca 99 bekçinin tayin edilmesine, her bekçiye aylık 150'şer kuruş maaş verilmesini uygun görmüştür. Maaşların aylık olarak düzenli bir şekilde belediye sandığından ödenmesi kabul edilmiştir. Bekçi elbiseleri tekdüze, mahalle sırasına göre ard arda apoletlerine numara yazılacaktır. Bekçiler asli vazifelerinin yanında fenerleri yakma, kendi mahallesini süpürmek ve süpürdüklerini belediyenin gösterdiği mahallere biriktireceklerdir. Bekçi ücretleri bekçibaşılar tarafından tahsil edilecektir. Ücretini vermekten kaçınan kişilerden ise ücretler, Tahsil-i Emval Nizamnamesi'ne göre maliye tahsildarları tarafından tahsil edilecektir. Tahsil edilen bu ücretler belediye sandığına teslim edilecektir. Ücretler kaydedilmiş değerler üzerinden alınacaktır. Buna göre kıymeti 1000 kuruşa kadar olanlar ve acezehaneler⁴⁷⁹ hariç aşağıdaki ücretler alınacaktır.⁴⁸⁰

Tablo 2.13: Kayıtlı Değerine Göre Ödenecek Vergi Miktarı

Kayıtlı değerine göre 1000 kuruşa kadar olanlar ve acezeler dışındakiler	Kayıtlı Değeri		Ödenecek Miktar
	1001 den	2000' e kadar	1 kuruş
	2001'den	4000' e kadar	1,5 kuruş
	4001'den	6000'e kadar	2 kuruş 20 para

⁴⁷⁸ Kıstu'l- yevm : Bir aydan, yalnız birkaç gün hizmeti veya gayubeti olan memura, aylığı nisbetinde verilen veya devam etmediği günler için kesilen akçe; Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz.Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Ünal İstanbul, İdeal İdeal Kültür Yayıncılık, 2012, s. 829.

⁴⁷⁹ Kimsesiz, yoksul, evsiz ve acezelere bakım ve barınma hizmeti veren yer. Bkz. Gülhan Balsoy, "Bir Kadın Hastanesi Olarak Haseki Hastanesi ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Bikes ve Bimesken Bir Kadın Olmak " *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mayıs 2015, Sayı 257, s. 80.

⁴⁸⁰ BOA, *DH.EUM.MTK*, 71/18. 11 Şubat 1330 [24 Şubat 1915].

	6001'den	10.000'e kadar	4 kuruş
	10.001'den	15.000'e kadar	6 kuruş
	15.001'den	20.000'e kadar	8 kuruş
	20.000 yukarı		10 kuruş
Han, hamam, fabrika, değirmen, fırın, kahvehane, Pazar mahalli ve resmi tarifiede belirtilmeyen sair yerler	kayıtlı değeri 10.000 kuruşa kadar olanlar		5 Kuruş
	10.001'den	20.000'e kadar	7.5 Kuruş
	20.001'den	30.000'e kadar	10 Kuruş
	30.001'den	40.000'e kadar	12.5 Kuruş
	40.001'den	50.000'e kadar	15 Kuruş
	50.000'den yukarı		20 Kuruş
Dükkan ve mağazalar	500 kuruşa kadar olanlar		1 Kuruş 20 para
	500'den	1.000'e kadar olanlar	2.5 Kuruş
	1.000'den	1.500'e kadar olanlar	3 Kuruş
	1.501'den	2.000'e kadar olanlar	3.5 Kuruş
	2.001'den	3.000'e kadar olanlar	4 Kuruş
	3001'den	5000'e kadar olanlar	5 Kuruş
	5001'den	7.500'e kadar olanlar	6 Kuruş
	7.501'den	10.000'e kadar olanlar	7.5 Kuruş
	10.000'den yukarı olanlar		10 Kuruş

Kaynakça: BOA, DH.EUM.MTK, 71/18. 11 Şubat 1330 [24 Şubat 1915].

Yukarıdaki tabloda ödeneceği belirtilen bekçi ücretlerinin vergi üzerine eklenerek 1916 yılı Mart ayından itibaren uygulanması Meclis-i İdare-i Liva'ca karara alınmıştır. Bekçi ücretini ödemeyenler hakkında Meclis-i İdarece tahsil-i emval hükümleri uygulanacaktır. Bekçi ücretini ödemeyenlerden bekçi ücretinin

alınması ve ücretin tahsilat komisyonları yerine Meclis-i İdare tarafından toplanması talep edilmiştir.⁴⁸¹

Tabloda belirtilen ücretler dışında da daha önce bekçi ücreti alınmak istenmiştir. Vaktiyle belediyenin kasaba civarında inşa ettiği gazhane için her gaz sandığından ilk girişte, “duhuliye” adıyla 2 kuruş ücret alınmaktaydı. Bu ücrete bekçiler maaşı karşılığı olarak da 2 kuruş ilave edilmesi Meclis-i İdare-i Livaca kararlaştırılmıştır. Urfa Mutasarrıflığı tarafından bu ilave vergi uygulanmasının Dâhiliye Nezareti tarafından uygun görülmesini talep edilmiş, hatta buna benzer bir uygulamanın Cemal Paşa tarafından Adana vilayetinde de tatbik edildiği belirtilmiştir.⁴⁸² Fakat Dâhiliye Nezareti gönderdiği cevabi yazıda 2 kuruşluk eklemenin caiz olmadığını belirtmiştir.⁴⁸³

Sonuç olarak Urfa’da kolluk kuvvetleri çeşitli gruplardan oluşmuştur. II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Alayları, II. Meşrutiyetin ilanından sonra yeni yönetim tarafından kaldırılmak yerine, yeniden düzenlenmiştir. Fakat daha sonraki dönemde Urfa’da bulunan alaylar lağvedilerek, redif taburlarına dönüştürülmüştür. Urfa’da asayiş ve güvenlikten sorumlu asıl kolluk kuvveti polis ve jandarmadır. Kolluk kuvveti sayısının yetersiz olması Urfa dahilinde çeşitli sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Polis sayısının artırılması için birçok kez istekte bulunulmuştur. Fakat Osmanlı Devletinin ekonomik durumunun yetersiz olmasından dolayı gerektiği kadar polis görevlendirilememiştir. Bundan dolayı polis tek başına Urfa’da asayiş sağlamaktan uzak kalmıştır. Bu yetersizliğin doğuracağı sakıncaları ortadan kaldırmak, güvenlik ve asayişin sağlanması için polisin olmadığı yerlerde jandarmalar görevlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla jandarma sayısında azalma olmuştur. Fakat jandarma Urfa’da en önemli kolluk kuvveti olmaya devam etmiştir. Jandarma ve polis dışında bekçiler de Urfa’da güvenlik ve asayişin sağlanmasında etkin rol oynamışlardır. Bekçilerle ilgili muvakkat kanun yayınlamış, Urfa’da da bekçilerin atanması ve görevleri vb. durumlarla ilgili bir talimatname yayınlamıştır.

⁴⁸¹ BOA, DH.İ.UM, 47/27. 25 Ağustos 1331 [7 Eylül 1915]; BOA, DH.İ.UM, 47/27. 13 Ağustos 1331 [26 Ağustos 1915]; BOA, DH.İ.UM, 47/27. 29 Ağustos 1331 [11 Eylül 1915].

⁴⁸² BOA, DH.İD, 70/63. 17 Mart 1330 [30 Mart 1914].

⁴⁸³ BOA, DH.İD, 70/63. 2 Nisan 1330 [15 Nisan 1914].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. URFA'DA ASAYİŞ VE GÜVENLİK OLAYLARI (1913-1918)

Osmanlı Devleti'nde kuruluş devrinden itibaren yeni fethedilen yerlerin Türkleştirilmesi için bölgeye belli bir nizam ve kaideye uygun olarak kolonizater dervişler gitmiş, konar-göçer aşiretler de göçe tâbi tutulmuştur. Askerin güvenliği ve ticaret yollarının muhafazası ile halkın emniyetini sağlamak için iskana başvurulduğu gibi, bazı göçler sürgün şeklinde olmuştur. Osmanlı Devleti, XVII. Yüzyıldan itibaren konar-göçer ahalinin merkezîyetçi bir devlet nizamı ile bağdaşmayan hayat tarzları yüzünden yerli halka zarar vermelerini sona erdirmek, harap ve boş yerleri imar etmek, yeniden ziraata açmak, şekavet⁴⁸⁴ unsurlarına ve daha büyük zararlar meydana getiren göçebe gruplara karşı yerli ahaliyi, ekili topraklarını ve hayvanlarını muhafaza etmek endişesinden dolayı iskan siyaseti izlemiştir. Bu doğrultuda bu dönemde Urfa bölgesine de aşiretler iskan edilmiştir.⁴⁸⁵

Gerek Celali isyanları gerekse konar-göçerlerin yaylak-kışlak arasındaki yer değiştirme esnasında yerleşik ahaliye saldırımları ve şekâvete başvurmaları halkın yerlerini terk etmelerine yol açtığından XVIII. Yüzyılda da iskan hareketlerine devam edilmiştir. Osmanlı Devleti başıboş konar-göçerlerin şekavetlerini önlemek, yerleşik halka verdikleri zararı sona erdirmek, boş ve harap yerleri imar ederek yeniden ziraata açmak ve yeni kurulan yerleşim yerlerine insanları yerleştirmek için

⁴⁸⁴ Arapça bir kelime olan şekâvet; 1. bedbahtlık, saâdetin zıddı 2. Fiil-i şerr, şakîlik, yaramazlık. 3-haydutluk, eşkıyâlık anlamlarına gelmektedir. Bkz. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.781 ; Ferit Develioğlu'na göre ise; Dağ hırsızları, haydutlar olarak belirtilmiştir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Doğu Matbaası, 1978, s.284.

⁴⁸⁵ Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, Enderun Kitapevi, 1989, s. V-XI; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1987, s. 29-63; İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar- Göçerler*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2006, 82-83; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1990, s.65-74; Cevdet Türkay, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1979, s.805-815.

sürecek bir iskan politikası izleyip gitmiştir. Ayrıca yerlerini terk eden ahalinin eski yerlerine yerleştirilmesine, çabalamış, konar- göçerler ise yaylak ve kışlaklara yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında aşiretleri cezalandırmak ve Güney bölgelerinde Arap aşiretlerine set çekmek amacıyla da sürgün yöntemi tercih edilmiştir. Bazı aşiretler ise kendiliğinden yerleşmeyi tercih etmişlerdir.⁴⁸⁶ XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iskan bölgesi olarak belirlediği alanlardan biri Rakka ve Halep eyaletleri dahilindeki bölgelerdir. Bu doğrultuda Belih nehri ve havalisi, Harran Ovası ve Menbiç nâhiyelerine iskanlar yapılmıştır.⁴⁸⁷

3.2.İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN AŞİRET POLİTİKASI

II. Abdülhamit dönünde Suriye çöllerinde yaşayan Arap aşiretlerine yönelik raporlar hazırlanmış, adımlar atılmıştır. Çöllerde yaşayan Arap aşiretleri cahil ve inançları bozuk fakat akıllı ve zeki kimseler olarak nitelendirilmiştir. Bu aşiretlerin dini olarak eğitilmesi için aşiretlere Şeyhülislamlik tarafından hocalar gönderilmiştir. Bu aşiretlerin dinin kutsiyetine ve halifeye itaatin farz olduğunu anladıkça, çölün ziraat yapılması mümkün olan yerlerine yerleştirilip, ziraat ve çiftçiliğe başlayarak yerleşik hayata geçtiklerinde, kendilerinden beklenen faydanın sağlanmış olacağı düşünülmüştür. Fakat aşiretler arasında gazve denilen saldırılar oldukça hedeflere ulaşamayacağı, bunun içinde gazvelerin haram olduğunu, haramı helal kabul edenlerin dinen küfürlerine hükmolunacağını hocalar tarafından anlatıldıkça, aşiretlerin pişmanlık duyacakları ve tövbe edecekleri düşünülerek aşiretlere dini öğretecek hocalar gönderilmiş, ayrıca aşiretlerin olduğu bölgelerde görev yapan memurlar dinine bağlı kimselerden seçilmiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamit İslamcılık politikası gereği aşiretlere dini eğitim vererek yerleşik hayata geçirmeyi ve halifeye itaat eden kişiler haline getirmeye çalışmıştır.⁴⁸⁸

II. Abdülhamit döneminde aşiretlere yönelik politikanın en önemli ayaklarından biri de Aşiret Mektepleri olmuştur. Avrupa Devletlerinin Türk olmayan Müslüman halkı tahrik ederek devletten koparmak ve siyasi ve ekonomik hakimiyet kurmak istemeleri, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nde Müslüman nüfusun çoğunluk haline gelmesi üzerine hilafet ve saltanat etrafında

⁴⁸⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 37-151.

⁴⁸⁷ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda...*, s. 171-176

⁴⁸⁸ Ahmet Temiz, "İkinci Abdülhamit Han'ın Aşiret Politikası", *Yedikita*, Kasım 2011, Sayı: 39, s.70.

İslam birliğini kurmak istemesi ve merkezi idareden kopmuş, devlet kontrolünden uzaklaşmış aşiretleri tekrar kontrol altına alarak merkezi idareyi yeniden kurmak için Aşiret Mektepleri'ni açmıştır. Bu okullara önceleri Arap, sonra ise Kürt ve Arnavut aşiret liderlerinin çocukları alınarak eğitilmiştir. Bu okullardan mezun olan aşiret reislerinin çocukları aşiretlerine dönüp, aşiret reisi olduklarında hilafete ve saltanata sadık kalacak ve devlete faydalı hizmetlerde bulunacaklardı.⁴⁸⁹ II. Abdülhamit, birçok Arap'ı kişisel hizmetine almış, tutucu eğilimli Arapları etkili makamlara getirmiştir. Bu şekilde muhalefete karşı da elini güçlendirmiştir.⁴⁹⁰ II. Abdülhamit döneminde aşiretlere yönelik uygulanan bir politika da Hamidiye Alaylarıdır. Kürt aşiretlerinden alaylar kurularak kolluk kuvvetleri oluşturulmuştur. Bu kuvvetler sayesinde aşiretler hem devlete devlete bağlı kalmış hem de bu aşiretlerden kolluk kuvveti olarak yararlanılmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra farklı politikalar izlenmeye başlanmıştır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları İttihat ve Terakki için bir dönüm noktası olmuş, bu dönemden sonra politika değişikliğine gidilmiştir. Yeni politikaların tespitinde sosyolojik yöntemler ön plana çıkmıştır. Özellikle Ziya Gökalp gibi bir sosyologun İttihat ve Terakki içinde bulunması çalışmaları kolaylaştırmıştır. Sosyolojik çalışmalarda Doğu bölgelerinde öncelikli olarak bölgenin sosyo-kültürel ve etnik dokusu tespit edilerek çözüm yolları aranmıştır. İttihat ve Terakki'nin farklılaşma siyasetinde yaşanan atılımların başında Doğu vilayetlerinden öncelikli olarak etnisite çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı süreciyle birlikte Türkleştirme politikalarına yönelmiştir. Politika değişikliği sonucu yapılacak etnisite çalışmalarında güvenilir ve becerikli kişiler kullanılmıştır. Hatta bu süreçte Ziya Gökalp'in şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“ Talat Paşa.....

- Bu milletin başına geçtik. Fakat Anadolu bizim için kapalı kutudur.Önce, bunun içini tanımamız, sonra bu millete layık hizmetlerde bulunmamız lazım geldiğine inanıyorum.

Bunun üzerine Merkez-i Umûmî'nin hocası Ziya Gökalp,

- Biz Siyasî inkılâp yaptık. Yani meşrutî bir idare vücuda getirmekle kalıp değiştirdik. Halbuki en büyük inkılâp içtimaî inkılaptır. İçtimaî bünyemizde, kültür sahasında yapabileceğimiz inkılâplar en büyüğü ve en verimlisi oalcaktır. Bu da ancak Türk

⁴⁸⁹ Bayram Kodaman, “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, *DİA*, C.4, s. 9-11.

⁴⁹⁰ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Çev. Türkan Yöney, 2. Bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.50.

cemiyetinin morfolojik ve fizyolojik yapısını tanımakla olur. Bunların başında Anadolu'nun muhtelif dinsel inançları, tarikatlar sektler ve Türkmen aşiretleri gelir. Bu kurumları incelemek üzere bilim gücü tam olan arkadaşları, bu kutuyu açmaları için gönderelim. demiştir. Bunun üzerine Parti Umûmî Merkezi, Kızılbaş ve Bektaşîleri incelemek üzere Baha Said Bey'i, Ahîleri incelmek üzere Bursalı Mehmet Tahir ve Hasan Hoca'yı, Ermenileri incelemek üzere de Esat Bey'i göndermeye karar vermiştir."⁴⁹¹

İttihatçıların Kürtlerin asimilasyonu politikasında Ziya Gökalp merkezi bir rol oynayacaktır. Bu politika sorunun adının konulması, sosyolojik araştırma safhası, politikanın hayata geçirilişi ve resmi ideolojinin inşası olma üzere dört bölüme ayrılmıştır. Ziya Gökalp sorunu belirlerken merkezi Türk, çevreyi de Kürt aşiretlerinden oluşan Kürtlük olarak çizmiştir. Ayrıca zeami teşkilatı dediği aşiretçilik nedeniyle iktidarın Kürt bireylere ulaşamadığını ve bunun bir hastalık olduğunu ifade etmiştir. Hastalık diye adlandırdığı, aşiretlerin bölgedeki hakimiyetidir. Çözüm olarak da mahkeme üyelerinin bölge insanından seçilmesi, arazi sahiplerinin memuriyete alınmaması, mahkemelere davalıların (Kürt köylüler Türkçe konuşmaya mecbur kalsın diye) bizzat gelmelerinin zorunlu kılınması ve köy mekteplerinin kurulmasıdır. Ayrıca Kürt bölgeleri için "Aşiret Nizamnamesi"nin hazırlanmasını önermiştir. Nizamname aşiretlerin aşiretlerin "kayd-ı kanuna" alınmasını amaçlamış, aşiretler de "şekavet ve isyana daima amade müselleh cemiyetler" olarak ifade edilmiştir. Aşiretlerin "cerrahi bir operasyon ile milli bünyeden kesip atmak mümkün" olmadığını, bunun için de "temsil ve isticnas(asimilasyon ve benzetme)"larını önermiştir. Ayrıca "bu zararlı ırları bir münasip tedavi tatbikiyle zehirden ve vehametden [tehlike] tecrid ederek evram-ı selime [iyi huylu verem/ur] haline getirmektir." demiştir. Bunun içinde Aşiretler Nizamnamesi'ni önermiştir. Göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi için "cevelangahları tespit edilip, zamanla [alanları] daraltılmalı"dır. demiş ve bu şekilde Kürtlerde özel mülkiyet algısının gelişeceği belirtilmiştir.⁴⁹²

1913 Babıali baskınından sonra iktidarı tam olarak ele geçiren İttihatçılar genel bir Türkleştirme politikasının bir parçası olarak Kürtlerin asimilasyonunu hedefleyen politikalar üretmeye başlamışlardır. Talat Paşa Anadolu'yu kapalı bir kutu olarak niteleyip, etnografik araştırma yapılmasını istemiş ve böylece Kürtler de

⁴⁹¹ Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*, Ankara, Ötüken Neşriyet, 2005, s. 43-45.

⁴⁹² Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-918)*, 5. Bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 401-403.

bunun bir parçası olmuştur. Gökalp'in etkisiyle İttihat ve Terakki 1913 Kongresinde kabul edilen siyasi programın 36. Maddesinde “*Aşairin suret-i iskânı ve aşair ile meskun olan mahallerin suret-i idaresi hakkında kavanin ve nizamât tanzimi teklif olunacaktır.*” denilerek, aşiretler ile ilgili karar alınmıştır.⁴⁹³ 13 Mayıs 1913 tarihinde İskan-ı Muhacirîn Nizamnamesi çıkarılmış ve 20 Kasım 1914 tarihinde İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü görevine Şükrü (Kaya) Bey getirilmiştir. Müdüriyet düzenlenirken “*Dâhiliye Nezaretine merbut (bağlı) olmak ve muhacirinin sevk ve tavattunu (bir yerde yerleşmek) ile aşâirin temeddün (medenileşme) umur ve muamelatını ifa eylemek üzere Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umûmiyesi teşkil edilmiştir*” şeklinde yeniden bir tanımlanmıştır.⁴⁹⁴

Etnisite çalışmaları doğrultusunda Gökalp tarafından “Bir kaza dahilindeki içtima-i teşkilat” adlı sosyolojik bir anket hazırlanmıştır. Anket dört gruba ayrılmıştır. Birinci bölümde Kürt toplumu ve aşiretlerin yapısı, ikinci bölümde dini teşkilat, Üçüncü bölümde iktisadi teşkilat ve dördüncü bölümde ise mütennevia başlığıyla değişik konular yer almıştır. Ayrıca Kürtlerin yaşadığı bölgelerin aşiret haritasının hazırlanması istenmiştir.⁴⁹⁵ I. Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinin çökmesi ve Rusların ilerlemeleri karşısında büyük çoğunluğu Kürt olmak üzere göçler olmuştur. İttihatçılar göç eden Kürtlerin yerli ahalinin % 5'ini geçmemek üzere dağıtılmasını esas alan bir program izlemişlerdir. Amaç aşiretlerin ilmi ve esaslı yöntemlerle iskan ve medenileşmesidir. Ayrıca ittihatçılar Kürtlere ilişkin yayım faaliyetlerine başlamıştır.⁴⁹⁶ İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi Kürtleri ve Türkmenleri incelemek için Hâbil Âdem'i görevlenmiştir. İncelemeler sonunda çeşitli eserler yayınlanmıştır.⁴⁹⁷ İttihatçılar Anadolu'da yaşayan Müslüman ve Türk

⁴⁹³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C.1, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 109.

⁴⁹⁴ Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2014, 154-155

⁴⁹⁵ Dündar, *Modern Türkiye'nin ...*, s. 404-409; Bu konuda aşiretlere sayım mevcuttur. 1913-1918 yılları arasında yapılan araştırmalar 1918 yılında yayınlanmıştır. Bkz. Suavi Aydın/Erdal Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihristü'l Aşâir Yorumlar ve Çeviriyazım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s. 75-223.

⁴⁹⁶ Dündar, *Modern Türkiye'nin ...*, s. 409-419.

⁴⁹⁷ Kitapların listesi için Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin...*, s.47-48; Bu tür metinlerin araştırmacı kaynağı ve koordinatörübüyük ölçüde Aşâir ve Muhâvirin Müdüriyet-i Umûmiyesi'dir. Dr. Fraylıç takma adıyla Hâbil Adem'in (İbrahim Pelister) yayımladığı *Kürdler ve Türkmen Aşiretleri* başlıklı kitaplar, Baha Said'e yaptırılan bir araştırmanın sonucu olan *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri* ve Ziya Gökalp'in *Kürt Aşiretleri* derlemesi bu araştırmalardan bazılarıdır. Aydın-Çiftçi *İmparatorluğun Son...*, s. 68. Dr. Friç takma adıyla yayınlanan *Kürdler Tarihi ve ictimai Tedkikat*, İstanbul, 1334, TBMM'nin açığırişim kısmında mevcuttur. Ayrıca bkz. Doktor Friç, *KÜRDLER: Tarihi ve İçtimai Tedkikat*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

olamayan halkları özellikle Kürtleri ulusal birlik içinde eritmeye yönelik planlara sahip olmuş, önceleri sergilenen yumuşak yaklaşım, giderek “göçürme” ve yasaklama şeklini almıştır.⁴⁹⁸

Sonuç olarak İttihat ve Terakki Osmanlıcılığın sonuç vermeyeceğini anlayınca bu fikirden yavaş yavaş uzaklaşarak, Türkçülük etrafında toplanma eğilimi göstermiştir. Bu Türkçü görüş yeni bir resmi görüş oluşturmayı kapsamıştır. İttihatçılar, Osmanlı Devleti’nin Türkleştirilmesinde Alevi, Bektaşî ve Kürtleri Türklüğün ayrılmaz bir parçası olarak iç ve dış politikanın oluşturulmasında değerlendirmek istemişlerdir.⁴⁹⁹

3.3. AŞİRETLERİN URFA’NIN İDARİ YAPISINA ETKİLERİ

İttihat ve Terakki merkezîyetçilik politikası çerçevesinde müstakil liva gibi uygulamalarla idari mıntıkaları küçülterek asayişî sağlamaya çalışmıştır. Bu politika doğrultusunda Urfa’da 13 Nisan 1910 tarihinde müstakil sancak haline gelmiştir. Urfa, müstakil sancak olduktan sonra doğrudan doğruya merkez ile haberleşme imkanına sahip olmuştur. Urfa’nın müstakil sancak olması asayiş ve güvenlik açısından büyük katkılar sağlamıştır. Nitekim herhangi bir asayiş olayı ortaya çıktığında müstakil sancak olduğu için Urfa Mutasarrıflığı, Dahiliye Nezareti, Harbiye Nezareti ve 4. Ordu Kumandanlığı ile doğrudan doğruya haberleşerek sorunları aktarmıştır. Bu durum hızlı ve etkin bir şekilde yardım sağlanması ve sorunlara çözüm bulunmasını sağlamıştır. İdari yapıdaki düzenlemeler bölgesel anlamda da sorunların çözülmesine katkı sağlamıştır. Özellikle aşiretler arasında meydana gelen çatışmalarda bürokratik engellerin kalkmasıyla, Urfa Mutasarrıflığı, Halep, Diyarbakır ve Musul vilayetleri ile Zor sancağıyla doğrudan doğruya haberleşerek önlem almış, dolayısıyla olaylar daha da büyümeden bastırılmıştır. Bundan dolayı Urfa’nın idari yapısındaki düzenlemeler asayiş ve güvenlik sorunlarının çözülmesinde ve kamu güvenliğinin sağlanmasına büyük katkı sağlamıştır.

Urfa Mutasarrıflığı, yapılacak idari düzenlemeler ile aşiretlerden kaynaklı asayiş sorunlarının çözülebileceğini Dâhiliye Nezareti’ne bildirmiştir. Aşiret mensupları başka vilayet veya sancak sınırlarına girerek saldırılar düzenlemekte,

⁴⁹⁸ Naci Kutluay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, 2. Bs., Ankara, Dipnot Yayınları, 2019, s.273.

⁴⁹⁹ Aydoğan, *İttihat ve Terakki’nin...*, s.49.

sonrada bulundukları vilayet veya sancak sınırlarına geri dönmektedir. Kolluk kuvvetleri saldırganları sadece kendi sınırlarında takip edebilmekte, görev bölgeleri dışına çıkıp, takip etmeleri mümkün olamamaktadır. Bundan dolayı bu sınır sorununu ortadan kaldırmak için Urfa Mutasarrıflığı bir idari düzenleme ile Rakka, Resulayn ve Viranşehir'in Urfa'ya bağlanmasını istemiş, fakat Rakka dışında Viranşehir ve Resulayn'ın Urfa'ya bağlanması uygun görülmemiştir. Bundan dolayı bu tür asayiş sorunları daha sonraki dönemlerde yaşanmaya devam etmiştir.

Aneze aşiretinin durumu idari taksimatı da etkilemiştir. Örneğin Rakka kazasının sınır değişiminde bu aşiret etkili olmuştur. Rakka kazasının ekonomik açıdan daha iyi olması ve güvenliğinin sağlanması için idari olarak Zor livasına bağlı olmalıydı. Fakat 1302 (1886-1887) yılında Aneze urbanının Zor livasından alınıp, Halep vilayetine verildiği esnada Aneze urbanının cevân-gâhî⁵⁰⁰ olduğu için Zor livasından alınıp, Halep'e verilmiştir. Fakat daha sonra Aneze urbanı tekrar Zor'a iade edildiği halde Rakka kazası Urfa'ya bağlanmıştır. Oysa Rakka kazası Urfa'dan çok Zor'a yakındır. Bu durum güvenlik ve asayiş bakımından büyük sorunlar yaratmıştır. Zor mutasarrıflığı bu güvenlik ve asayiş sorunlarının ortadan kaldırılması için Rakka'nın tekrar Zor'a bağlanmasını talep etmiştir. Nitekim ,Rakka 10 Şubat 1918 tarihinde Zor'a bağlanmıştır. Fakat Rakka kazasının Urfa'ya bağlı olduğu 1914- 1918 yılları arasında aşiretlerden kaynaklı asayiş sorunları Urfa ve Zor için büyük sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim Urfa ve Zor livaları arasındaki sınır problemleri çıkarılan kanun ile halledilmeye alıştırılmıştır. Fakat aşiretlerden kaynaklı bu sorunlar yaşanmaya devam etmiştir.⁵⁰¹

3.4. URFA VE ÇEVRESİNDE YAŞAYAN AŞİRETLER

Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biri de Urfa'dır. Aşiret özelliğinin yanında Urfa, ilk dönemlerden itibaren farklı din ve milletlere ev sahipliği yapmıştır. 1906, 1914 ve 1918 yılı nüfus istatistikleri incelendiğinde de Urfa'nın, Türk, Kürt, Arap, Ermeni ve Rum gibi farklı etnik gruplar ile farklı dinlere sahip insanların yaşadığı kozmopolit yapıya sahip bir şehir olma özelliğini taşıdığı görülmektedir. Bu kozmopolit yapının içinde yer alan Kürtler ve Araplar aşiretler şeklinde yaşamaktaydılar. Bununla birlikte başka

⁵⁰⁰ Dolaşma, dolaşılan yer, gidip gelinen mahal.Bkz. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*..., s.487.

⁵⁰¹ BOA, *Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Idaresi (DH.MUI)*, 43/63. 16 Kânûn-ı Evvel 1332 [29 Aralık 1916]; BOA, *DH.İUM*, 101/261. 10 Şubat 1334 [23 Şubat 1918]; BOA, *MV*, 209/98. 3 Teşrîn-i Sâni 1333 [3 Kasım 1917]; BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH. EUM. KLU)*, 16/44. 10 Şubat 1334 [23 Şubat 1918].

yerlerden gelip Urfa’da güvenlik ve asayişin bozulmasına sebep olan aşiretler de olmuştur.

Urfa ve çevresindeki aşiretlere XIX. Yüzyıldaki şer’iyye sicillerinde rastlanmıştır. Urfa etrafında bulunup sicillerde tespit edilen aşiretler; Acem(Kürt-Arap), Advân (Arap), (Viranşehir), Ali Abut, Anaze (Arap), Ubâde (Arap) (Harran Nahiyesi köylerinde), Asiyânlı aşireti (Kürt), (Çaykuyu Nâhiyesi Hemdân Köyü’nde), Beni İcil (Arap), (Harran Nâhiyesi köylerinde meskûndurlar), Beni Hatîb (Arap), (Harran Nahiyesi), Beni Kays (Arap), (Harran Nahiyesi), Beni Muhammed (Arap), Beni Yusuf (Arap) (Harran Nahiyesi), Beni Zeyd (Arap) , Berâzî (Kürt) , Picanlı (Kürt), Cumeyle (Arap), (Harran Nahiyesi Selmân Karyesi’nde olup bazı mensupları göçebedir), Cerir, Dunnayi (Kürt) (Suruç’ta), Döğerlî (Kürt), Ebu Asâf (Arap), (Türkmen Cüllabı’nda), Ebu Hamdân (Arap), Ebu Hams (Arap), (Suruç’ta), Haltanlı(Kürt-Arap), İzollu (Kürt), Beni Hüseyin (Arap), Karakeçilî (Türkmen) (Siverek’ta), Ketükanlı (Kürt), Kul, Mırdesi (Kürt), (Bozâbâd Nahiyesi Yarıntepe Karyesi’nde), Mersâvi(Kürt), Meşhûr (Arap) (Harran Nahiyesi Akçakale Köyü’nde), Millî (Kürt), (Döğerli köylerinde), Ne’îmî (Arap), (Harran Nahiyesi’nde), Râfî‘ (Arap), Rişvan (Kürt), Seyâle (Arap) (Harran Nahiyesi ve Türkmen Cüllabı köylerinde), Seydânlı (Kürt), Sığân (Kürt) , Şavî, Şarkıyanlı (Kürt),(Çaykuyu Nahiyesi Koçerlerinden), Şemmer (Şammâr), (Arap), Şeyhânlı(Kürt) (Döğerli Nahiyesi Ağızhan Köyü’nde), Şirvân (Kürt), Biheymî (Arap) aşiretleridir.⁵⁰² Bazı şer’iye sicillerinde de bu aşiretlerin “aşâîr-i ‘Arabdan” ifadeleri kullanılarak etnik kökeni de yazılmıştır. Bu Arap aşiretleri Harran nahiyesi ve civarındaki köylerde yaşamaktadır. Beş büyük Arap aşireti olan Beni Muhammed (Arap), Cumeyle (Arap), Siyâle (Arap), Beni Yusuf (Arap) ve Meşhur (Arap) aşiretlerinin irili ufaklı çok sayıda kolları mevcuttu. Bu aşiretlere “Ben-i Kays” (Arap) denilmiştir. Urfa etrafındaki geniş düzlüklere hakim olan aşiretler, buradaki geniş meralarda hayvancılıkla ve tarımla uğraşmışlardır. Bu aşiretlerden eşkıyalık ve gasp hareketlerine girişen Aneze aşireti (Arap) göçebe bir halde yaşamaktaydı.⁵⁰³

⁵⁰² Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 158-159; Zafer Benzer, “222 Numaralı Urfa Şer’iyye Sicilinin (Birinci Kısım)Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (H. 1308 - 1309 / M. 1891 - 1892)”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2015, s. 45.

⁵⁰³ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 159; Tahir Öğüt, “XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 31-33; *Aşiret Raporu*, 3. Bs., İstanbul, Kaynak

Ziya Gökalp de Kürtler ile ilgili eserinde Urfa'daki aşiretlere yer vermiştir. Ziya Gökalp'e göre Suruç kazasındaki aşiretler şunlardır: Kaza dahilinde Alâaddinli, Ketikânli (Kürt), Picanlı (Kürt), Dinaî (Kürt), Didanlı (Kürt), Şeddadî (Kürt) Şeyhanlı (Kürt) aşiretleri var olup, bunların tamamına Barazî (Kürt) denilmektedir. Bu aşiretlerden Katikânli aşireti (Kürt): Melkeşler, Almamedler, Ferişanlılar, Alitoylar ve Kalemdarlardan oluşmaktadır. Alâaddinli (Kürt); Zervallı, Maaflı, Mardekler, Kuribegler, İlbegler ve Karaalilerden meydana gelmektedir. Picanlı (Kürt); Atuşakları, Bılındler, Meşkânlar, Cimikânlılar, Hacısalar, Beşaltılardan müteşekkildir. Dinaî (Kürt); Reşkânlılar, Mezkûrlar, Bedırkânlılar oluşmaktadır. Şeddadî (Kürt); Asiyanlı, Osiyanlı, Alizerli, Şeddadî Fer, Şeddadî Kerden meydana gelmektedir. Şeyhanlı (Kürt); Sehoşlar, Dunbekânlılar, Vasıllar, Şeyhhaydarlar, Şeyhalilerden müteşekkildir. Didanlı (Kürt); Karakeçili, Kürdükânli, Türkmenler, Hacıkadırlar adlı kabilelere ayrılmıştır. Ziya Gökalp'e göre Harran kazasında Benî Kays aşireti(Arap), Benî Muhammet (Arap), Siyale (Arap), Cümeyle (Arap), Benî Yusuf (Arap), Meşhur (Arap) kabilelerinden mürekkeptir. Benî Muhammed kabilesi; Kaçar, Davûd, Sermûd, Münif, Fıtit, Müğeylat, Secû, Rafîû, Ubade, Tammah batınlarından oluşmaktadır. Siyale kabilesi(Arap); Nevakhce, Muacele, Cıhem, Ciridat, Cılat, Heyt, Avamır batınlarından meydana gelmektedir. Cümeyle kabilesi (Arap); Ebûcendi (el-Bucendi), Nevafile, Beznin, Bınal batınlarından müteşekkildir. Meşhûr Kabilesi(Arap); Atman, Siyal, Keysum, Muhammed el-Meşhûr, Ebû Süleyman Betakhe batınlarından oluşmaktadır. Benî Yusuf kabilesi(Arap); Benî Zeyd, Benî Amre, Düveyçat, Benî Ömer, Buğisi batınlarından mürekkeptir.⁵⁰⁴

Bu aşiretler Cumhuriyet döneminde Urfa ve çevresinde yaşamaya devam etmişlerdir. “Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumatı Cami Salnâmesi'nde” Urfa ve çevresinde yaşayan aşiretlerin yaşadığı bölgeler yer almıştır.⁵⁰⁵

Yayınları, 2014, s. 306-340; Fatime Sağanda, “GAP Bölgesinde Kültürel Yapı ve Kadın Profili” Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2005, s. 50-53; Ahmet Özer, *Modernleşme ve Güneydoğu*, Ankara, İmge Kitabevi, 1998, s. 127-131; Aydın-Çiftçi, *İmparatorluğun Son...*, s. 207-209.

⁵⁰⁴ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1992, s. 51-53.

⁵⁰⁵ *Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumatı Cami Salnâme*, İstanbul, İlhami-Fevzi matbaası, 1927, s. 95-100; Şefik Arif, *Türkiye'nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti*, Haz. Mesut Elibüyük, Abdulkadir Güzel, Ankara, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 140.

Urfa’da eskiden beri aşiretler eşkıyalık, gasp ve saldırı gibi çeşitli olaylara karışarak Urfa’nın güvenlik ve asayişi açısından büyük sıkıntılar yaratmışlardır. Urfa’da aşiretlerin XIX. yüzyılda da karıştığı birçok eşkıyalık olayına rastlanmıştır. 1847 tarihli bir fermanla eşkıyalık; “*Bir kimesne veya daha ziyâde kimesneler, silâh veya değnek ve sopa veya hacir-i kebîr misillü olan isti‘maliyle yolculara ve sâir âcize-i ‘ibâda zarar hasar îsâline sa‘y ya‘nî halkın malını gasbetmekliğı kâr ve menfa‘ât ‘addederék şunu bunu soyup malını almak ve hânesini basup yağma ve gârat eylemek ve katl-i nefis etmek misillü habesât-ı uzmânın icrâsı*” şeklinde tarif edilmiştir.⁵⁰⁶

XIX. Yüzyılda mahkemeye intikal eden kayıtlarda Urfa ve çevresinde; Şammâr, Aneze, Barazi, Sabih aşiretlerinin birtakım isyan ve talanlarıyla birlikte bazı münferit eşkıyalık olayları görülmüştür. Bu aşiretlerden en fazla ön plana çıkan Şammâr aşireti olmuştur. Bu aşiret eşkıyalık hareketlerini Suruç, Türkmen Cüllabı ve Harran bölgelerini içine alan Urfa’nın güney-batı hattında gerçekleştirmiştir. Aşiret 1871 yılında çok büyük bir eşkıyalık hareketini gerçekleştirmiştir. 1886-1887 yıllarında ise Aneze aşiretinin isyanı olmuştur. Bu isyanda halkın malı talan edilmiş, bölgeye sevk edilen askeri birliğin başındaki yüzbaşı, eşkıyalar tarafından öldürülmüştür.⁵⁰⁷ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti devlet otoritesini zayıflatan ve halka zarar veren eşkıyalık hareketleri için bazı fermanlar yayımlamıştır. 1852 tarihli belgede, şehirlerin etrafında yolları kesip, yolcuların mallarını gasp ederek onlara zarar veren eşkıyalara izin verilmemesi emredilmiş, yolları kontrol eden zabıtlere eşkıyalarla karşılaştıklarında eşkıyaları yakalama, kaçırmaya yeltenenleri vurma yetkisi verilmiştir. Urfa ve çevresi için de merkezi hükümet bazı hususi önlemler almıştır. Bilhassa Harran bölgesinin korunması amacıyla 1861 yılında Harran merkezinde 200 askerin yerleştirileceği bir kışla yapılması, eşkıyalık faaliyetine karışan aşiret ya da aşiret mensuplarının, bulundukları yerlerden alınarak vilayet içindeki başka köy ve kasabalara yerleştirilmesi kararı alınmıştır.⁵⁰⁸ 1905 yılında 800 atlı Suruç’a bağlı Şeyh İsa mevkiine gelerek burada yaşayan Berâzî aşireti (Kürt) ve bu aşirete iltica etmiş Seyale aşiretine (Arap) saldırmıştır. Bu saldırı sonunda birçok küçük ve büyükbaş hayvan gasp edilmiş, birkaç adam öldürülmüştür.⁵⁰⁹ II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet döneminde de Urfa ve çevresinde bulunan aşiretlerin tecavüzleri devam etmiştir. Bu

⁵⁰⁶ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 213.

⁵⁰⁷ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 215.

⁵⁰⁸ Taş, *Osmanlı Döneminde...*, s. 217.

⁵⁰⁹ Mehmet Emin Ünler, *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*, İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2009, s.125.

dönem de aşiretler gasp, yağma ve tecavüzler ile asayişin bozulmasına neden olmuşlardır.

1913-1918 döneminde eşkiya faaliyetleri dolayısıyla gündeme gelen aşiretlerin en önemlileri Şammar aşireti (Arap), Halep ve Zor merkezli Aneze aşireti (Arap), Viranşehir merkezli Milli aşireti (Kürt) ve Siverek merkezli Karakeçi (Türkmen) aşiretidir. Bu aşiretlerin dışında da aşiretler bulunmaktadır. Urfa'da aşiretlerden kaynaklanan birçok asayiş ve güvenlik olayı yaşanmıştır. 1913-1918 yılları arasında Aneze aşiretinin sebep olduğu birçok asayiş olayı göze çarpmaktadır.

3.5. AŞİRET OLAYLARINDA ETKİLİ OLAN BAŞLICA AŞİRETLER

3.5.1. ANEZE AŞİRETİ (ARAP)

Aneze⁵¹⁰ kabilesinin (Arap)⁵¹¹ ilk anayurdu Yemâme'dir. Aşiret mensupları otlak bulmak için Fırat kıyılarına yerleşmişlerdir. Bugün varlıklarını devam ettiren başlıca kolları Ruvâle, Amârât, Fed'ân ve Sebea'dır. Bu kabileler Halep'ten Suriye çöllerine, Ürdün'den Şemmer dağlarına, Irak'ın doğusuna ve Fırat kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir sahaya yayılmışlardır. Ayrıca Necid, Hicaz, Nusaybin, Musul, Habur ve hatta İfrikiye'de de Aneze kabilesi mensupları vardır. Göçebe olan kabilenin bir kısmı deve, bir kısmı da koyun yetiştirmek suretiyle geçimini sağlamaktadır. XVII. Yüzyıla kadar önemli rol oynamayan aşîret, bu tarihten sonra bölgede etkin olmuştur. Daha sonraki dönemlerde diğer aşiretler ve Türk oymaklarına üstün gelerek Fırat'a kadar bütün Suriye çölünün mutlak hakimi olmuşlardır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında yaptıkları yağmalar yüzünden bölge çok tehlikeli bir hal almıştır. Nitekim 1850-1860 yılları arasında Halep'e saldırıp şehri yağmalamışlardır. Kabilenin sahası bütün Suriye çölüdür. Bu saha kuzeyde Halep'e güneyde Şammâr tepelerine, doğuda Fırat'a ve daha ötelere uzanır. Kış başında develerini alıp, o mevsimde bile taze ot bulunan Şammâr tepelerine doğru, güneye göçen aşiret Aralık ayından itibaren, Şam'ın kuzeydoğusunda Fırat'a kadar uzanan tepeler silsilesinin bulunduğu araziye bırakıp gitmiştir. Marta doğru, develer

⁵¹⁰ Arşiv belge özetlerinde "Aneze" ismi bazı yerlerde "Gazze" şeklinde hatalı okunmuştur. Oysa bölgede bu isimde bir aşiret mevcut değildir.

⁵¹¹ Aşiret ismi Anze, Aneze, El Aneze vb. farklı şekillerde yazılmıştır.. Bundan sonra "Aneze" şeklinde yazılacaktır.

doğurduktan sonra Anezelilerin kuzeye geri dönüşleri başlar ve Nisan ortalarında yeniden yazlıklarına yerleşmiş olurlar.⁵¹² Fırat'ın batısından ve güney bölgesinden gelen Aneze kabilesi, bölgede zaman zaman köyleri basmış, Şammâr aşireti ile aralarında sık sık çatışmalar yaşanmıştır.⁵¹³ 1901 yılında Urfa Kumandanı Lütü Paşa Dersadet'e gönderdiği yazıda Aneze ve Şammâr arasında devam eden çatışmanın nedenlerini açıklamıştır. Yazıdan üç kısımdan oluşan Şammâr aşiretinin Bağdat ve Musul vilayetlerine tâbi ve sınırları Bağdat ve Sincar sahrasına uzandığı anlaşılmaktadır. Aşiretin bir kısmı Deyr'e (Suriye vilayeti içinde) bağlanmıştır. Şammârlılar bu fırsattan istifade üç fırka halinde ya da birleşerek Sinacar Dağı'na saldırarak, Diyarbakır ve Urfa dahiline yayılarak zarar verdikleri kaydedilmiştir. Anezeliler ise Halep'e vergi vermek bahanesiyle şehir ve kasabalara saldırmakta, Hımıs cihetlerine ve Meskene'ye kadar ilerlemişlerdir. Çoğunlukla Meskene ve Cebr kalesi civarında, Fırat nehrini geçip Milli aşireti ile ittifak kurarak, Sincar'ı geçip Resulayn cihetlerine gelmiş bulunan Şammârlılar ile çarpışmaktadırlar. Ayrıca bunlara katılan küçük aşiretler ile birlikte yağmacılık yapmakta, şehir ve kasabaları tahrip etmektedirler. Bundan dolayı Şammâr aşiretinin Deyr'den alınarak, eskiden olduğu gibi Musul vilayetine bağlanması istenmiştir. Urfa kumandanının yazısında ayrıca Sincar dağı, Habur nehri vadisi ve Aneze urbanının da Deyr'e bağlanmasıyla Halep ve Fırat nehri ve Cezire havalisine saldırılarının önünün alınabileceği tavsiye edilmiştir.⁵¹⁴

3.5.2. ŞAMMÂR AŞİRETİ (ARAP)

Şammâr aşiretinin (Arap)⁵¹⁵ ezeli düşmanı Anezeliler olmuştur. Anezeliler(Arap) Şammârlıları ikiye bölmüşlerdir. Elcezire zümresi, Cabal otlaklarında kan bağına dayanarak bu bölgede yer almışlardır. Şammâr-dıra'sı hemen hemen Nacaf'a kadar uzanır. Elcezire Şammârlılarının hepsi hakikatte göçebedir. Onların dolaştıkları saha, Dicle ve Fırat arasında uzanır. Bunlar ayrıca güneye doğru inerek Bağdat ve Zubar'a kadar yayılmışlardır. Yaşadıkları mahalleri Dayr al-

⁵¹² Reckendorf, "Aneze", *İA*, İstanbul, MEB, 1978, s. 433-434; Abdülkerim Özeydin, "Aneze", *DİA*, C.3, Ankara, 1991, s. 195-196; Davut Hut, "Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 301; Üner, *Aşiret, Eşkya...*, s.40-43.

⁵¹³ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, İstanbul, Eren Yayınları, 1998, s.128.

⁵¹⁴ Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde...*, s. 148.

⁵¹⁵ Aşiret ismi Şemr, Şemmer ve Şammâr şeklinde yazılmıştır.. Bundan sonra "Şammâr" şeklinde yazılacaktır.

Zor'dur ve Nusaybin istikametinde Habur'a çıkmışlardır.⁵¹⁶ Şammâr aşiretinin esas vatanı, Kuzey Arabistan (Necid) olup, XVII. Yüzyıl'da daha kuzeye giderek Irak'a gelmişlerdir. Kerkük'ten Zor'a kadar olan arazide dolaşan bu aşiret Musul havalisine yerleşmişlerdir.⁵¹⁷ 1870 senesinde Bağdat Valisi Mithat Paşa Dersaadet'e gönderdiği yazıda; Elcezire bölgesine gelip yerleşen aşiretin, zamanla nüfuslarının artmasıyla birlikte bölgedeki aşiret ve kabileleri bünyesine alarak birleştiklerini, Halep'ten Bağdat'a değin Urfa, Sibork, Diyarbakır, Mardin ve Musul cihetlerinde bulunan yerleşik Arap köylerine zarar verdiğini, bu köylerin yerleşik halkının başka yerlere göç ettiklerini ya da zayıf düştükleri için bunlara katılmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir.⁵¹⁸ Şammâr aşireti daha sonraki dönemlerde ise ikiye ayrılmıştır. Halep, Urfa ve Diyarbakır arasında kalan çöl bölge Abdülkerim'in şeyhliğini, Bağdat ve Musul taraflarında kalanlar ise Ferhan Paşa'nın şeyhliğini kabul etmişlerdir.⁵¹⁹ 1890-1891 Musul Salnamesi'nde, Ferhan Paşa'nın idaresinde olan aşiretin tahminen beş bin haneden ibaret ve vahşi bir mizaca sahip olduğu belirtilmiş, (göçebe olan aşiretin) mevsimine göre Musul, Diyarbakır ve Bağdat arasında dolaştıkları ifade edilmiştir. Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki bölgede göçebe bir halde yaşayan aşiretin malları, deve, koyun, at ve kısrak türünden geleneksel geçim vasıtası olan hayvanlardı. Şammâr aşireti, 19. Yüzyıl başlarında düşmanları olan vahhâbîlere karşı, Osmanlılar'ın yanında yer alarak, vahhâbîler ile savaşmıştır. Buna karşılık Osmanlı hükümeti de Şammâr aşireti'ni desteklemiştir. Fakat aşiret, bulundukları bölgeleri yağmalamaktan vazgeçmemiştir.

Şammârlılar Musul ve civarında köylerin terk edilmesine, asayişin bozulmasına, iktisadî ve ticarî hayatın sekteye uğramasına yol açmıştır. 1870'li yıllarda aşiret ikiye bölünmüştür. Batıdakiler Şeyh Faris idaresinde Nusaybin taraflarına, doğudakiler ise, Ferhan başkanlığında Musul çevresine yerleşmişlerdir. II. Abdülhamit döneminde aşiret reisi Ferhan'a "paşalık" rütbesi verilmiştir. Şeyh Faris de Hamidiye alaylarına katılma sözü vermiş ve bu doğrultuda kendisine mir-i ümeralık rütbesi ve üçüncü rütbeden mecidi nişanı verilmiştir. Bu durum Milli aşireti reisi İbrahim Paşa ile aralarının açılmasına neden olmuştur.⁵²⁰ Ziya Gökalp'e göre Şammârlılar iki kısma ayrılmıştır. Biri Necid Şammârı, diğeri Elcezire Şammârıdır.

⁵¹⁶ A. Guillaume, "Şemmer" *İA*, C.11, İstanbul, Meb Yayınları, 1970, s.406-407; Üner, *Aşiret, Eşkya*..., s. 43-45.

⁵¹⁷ Hut, *Musul Vilayeti'nin*..., s. 302-305.

⁵¹⁸ Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde*..., s. 127-128.

⁵¹⁹ Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde*..., s.128.

⁵²⁰ Hut, *Musul Vilayeti'nin*..., s. 302-305.

Elcezire Şammârı; El-Muhammed, El-Khırse, Sabit, Khedağ, abde, Amûd, Esabih adlarında yedi kısma ayrılmaktadır.⁵²¹

Aneze aşiretinden (Arap) sonra en fazla asayiş ve güvenlik açısından sorun yaratan aşiret Şammâr aşireti (Arap) olmuştur. Bu aşiretin diğer aşiretler ile mücadelesi Urfa'da ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.

3.5.3. KARAKEÇİ (TÜRKMEN) AŞİRETİ

Karakeçi aşireti (Türkmen)⁵²² XVI. Yüzyılda Anadolu'da Karakeçi adıyla iki oymağa rastlanmıştır. Bunlardan biri Urfa, diğeri de Ankara bölgesinde yaşamaktaydı. Aynı yüzyılın ikinci yarısında Teke(Antalya) yöresinde de bu adla küçük bir oymak mevcuttu. Ankara bölgesindeki Karakeçililerin bir kolu Eskişehir bölgesine, bazı obalar da Balıkesir bölgesine yerleşmişlerdir. Urfa bölgesindeki Karakeçililer hakkındaki bilgi XV. Yüzyılın ikinci yarısına kadar inmektedir. XVI. Yüzyılda Urfa sancağı tahrir defterlerinde ve mühime defterlerinde bu kavrama rastlanmıştır. Bunlar Urfa'nın kuzeyindeki Siverek yöresiyle ona komşu olan yöreleri yurt edinmişlerdir. Siverek'e bağlı Karakeçi köyü bu oymağa ait yerleşim merkezlerinden biridir.⁵²³ Siverek'te aşiretler dört isim altında toplanmıştır. Bunlar Milli, Karakeçi, Bucak ve Karavar aşiretleridir. Karakeçi aşireti; Karakeçi aşireti ile Seyhan kabilesinden mürekkeptir. Karakeçi kabileleri ise Karakeçi, Ceraban, Amınan, Balekân batınlarından oluşmuştur.⁵²⁴

3.5.4. MİLLİ AŞİRETİ (KÜRT)

Anadolu'da bir çok yere dağılmış olmasına rağmen en büyük iki kolu ön plana çıkmaktadır. Milli aşiretinin birinci kolu; Urfa, Mardin ve çevresinde "Milli"

⁵²¹ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri...*, s. 76-77.

⁵²² Siverek ve Viranşehir bölgelerinde yaşayan bu aşiret Ziya Gökalp' e Türkmen olup Kürtleşmiş ve Kürtçe konuşmaktadır; Gökalp, *a.g.e.*, s. 96-97; Türkiye tarihçiliğinin ana omurgasını oluşturan temel kaygıların başında Türk olmayan aşiretlerin aslında eskiden "Türk" oldukları ve sonradan Kürtleştikleri veya Araplaştıklarıdır. Kaygı bu olunca XVI. Ve XVII. Yüzyılların tahrir defterlerine dayanan çalışmalarda Mardin'de, Diyarbakır'da, Van'da, Erzurum'da bulunana aşiretlerin Türkçe isimlerine ve Türkî geçmişlerine atıfla, oraların aslında kadim Türk yurdu olduğunu ispata dönük bir gayretle, anadili Kurmanci, Zazaca ya da Arapça olan aşiretlerin adlarından hareketle, burada soygunculuğun temelsizliğini hiç görmeden, aslında, onların birer "Türk aşireti" olduğunu kanıtlama çabası öne çıkmıştır. Karakeçili, Badıllı, Türkmen, ŞAdıllı gibi güneydoğu aşiretleri bu köksel Türklük baskısına maruz kalmıştır. Aşiretlerin bir kısmı veya aşiretler içinde bazı kesimler de, gerçektede bunu hevesle benimseyip devletle yeni bir ilişki kurma biçimi olarak, yeniden kurgulanan bu geçmişe sahip çıkmışlardır; Aydın-Çiftçi, *İmparatorluğun Son...*, s. 17.

⁵²³ Faruk Sümer, "Karakeçili", *DİA*, C.24, İstanbul, , 2001, s. 427-428; Türkay, *Başbakanlık Osmanlı...*, s. 32,476; Üner, *Aşiret, Eşkiya...*, s.48-52.

⁵²⁴ Gökalp, *Kürt Aşiretleri...*, S 53-54.

adıyla ifade edilmiştir. Milli aşiretinin ikinci kolu İran sınırına yakın Van, Ağrı dolaylarında olup vesikalarda “Milan” adıyla anılmıştır. XVI. Yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Anadolu’da birçok yerde yaşamıştır. Milli aşiretinin temel yerleşim yerlerinden biri Viranşehir’dir. Aşiretler güvenlik sorunlarını tek başlarına çözemedikleri durumlarda, aralarında birleşerek sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Mardin, Urfa ve çevresindekiler Milli adı altında birleşmişlerdir.⁵²⁵ Milli aşiretinin esasını teşkil eden aşiretler yedidir. Bunlara “*Gamirî*” ve “*Yedi mühür sahibi aşiret*” de denir. Bunlar ; Cebikan (Kürt), Çemikan (Kürt), Hecikan (Kürt), Hıdrekan (Kürt), Kumnekşan (Kürt), Kûran (Kürt), Sînikan (Kürt) aşiretleridir. Milli aşiretine tâbi aşiretler ise şunlardır: Mendan (Kürt), Seyyidan (Kürt) , Bergühan (Kürt), Alreşan (Kürt), Kean (Kürt), Nâsıran (Kürt), Dodkân(Kürt), Cemaldinan (Kürt), İzolan (Kürt), Çuvan (Kürt), Şeyhan (Kürt).⁵²⁶ Milli aşireti, İbrahim Paşa liderliğinde II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye alaylarında yer almıştır.⁵²⁷ Aşiret, devletin de desteğini arkasına alarak çok büyük bir güç haline gelmiştir. Aşiret Diyarbakır’da eşraf ile çatışmış, diğer aşiretleri de baskı altına almış, ayrıca Harran ve çevresinde eşkıyalık faaliyetinde de bulunmuştur.⁵²⁸ II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ise İttihat ve Terakki Fırkası Hamidiye Alayları’nı ortadan kaldırmak yerine yeniden düzenlemeyi tercih etmiştir.

3.5.5. SİYALE AŞİRETİ (ARAP)

Urfa da asayiş ve güvenliği bozan aşiretlerden biri de Siyale (Arap) aşiretidir. Harran kazası’nda mevcut olan aşiret, Nevakhce, Muacele, Cıhem, Ciridat, Cılat, Heyt, Avamir batınlarından oluşmuştur.⁵²⁹ Siyale (Arap), Kays (Arap) aşiretinin en geniş kabilesidir. Müslümanların Harran ve Şam civarını almasından sonra Harran’a gelmişlerdir. Aşiret Arapça konuşmaktadır.⁵³⁰

⁵²⁵ Mehmet Rezan Ekinci, “*Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.- XIX. YY*”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017, s. 79-101.

⁵²⁶ Gökalp *Kürt Aşiretleri...*, s. 31, 53-54; Ekinci, *Osmanlı Devleti...*, s.103.

⁵²⁷ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, 10. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 285-287.

⁵²⁸ Oktay Bozaslan, 20. Yüzyılın Başında Eşraf- Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, *ATAM*, C. XXXIII, Sayı: 96, (Güz 2017), s. 1-46; Oktay Bozaslan, “20. Yüzyıl Başında Harran ve Çevresindeki Eşkıyalık Hareketleri: Milli Aşiret Örneği” *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, (Mart 2017), s. 183-194.

⁵²⁹ Gökalp, *Kürt Aşiretleri...*, s. 52.

⁵³⁰ İbrahim Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, İstanbul, Kitap Matbaası, t.y., s. 323.

3.6.AŞİRET OLAYLARININ NEDENLERİ

3.6.1. GAZVE

Osmanlı kaynaklarında gazve olayı şöyle tanımlanmıştır: “Çöllerde yaşayan insanlar arasında âdet haline gelmiş olan ‘gazve’ ise şudur ki; aşiretlerden biri kendi halinde işiyle gücüyle meşgul olup dururken bir gece vakti diğer bir aşiret birdenbire üzerlerine hücum ile hayvanlarını ve eşyalarını gasp ve yağma, kızlarını zincirle bağlayıp esir etme ve vakit bulup da müdafaaya kıyam edenleri öldürme ve idama kadar cesaret ederek çıkıp gitmekten ve işbu yağma edilen aşiret dahi bir müddet sonra bir fırsat gözeterek sırf intikam ve mallarını geri alma sebebiyle yağma eden aşirete hücumla kendilerine yapılan aynı muameleyi belki daha fazlasıyla yaptıktan sonra ganimetlerini alıp geri dönmelerinden ibarettir. Ve aşiretler arasında helal kabul edilen işbu gasp muamelesi, aşiretler arasında hayat devam ettikçe bu suretle sürer gider.”⁵³¹ Bedevi aşiretler arasında normal kabul edilen bu durum çok eski tarihlerden beri devam etmektedir. Başta Urfa’ya göç ederek gelen Aneze ve Şammâr olmak üzere diğer aşiretler arasında da gazve olaylarına rastlanmıştır. Dolayısıyla asayiş olaylarının nedenlerinden biri olarak gazve adı verilen saldırıların olduğu ifade edilebilir. Bu duruma karşı önlem alınmaya çalışılmış ise de daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan saldırılar hükümetin bu konuda yetersiz kaldığını göstermiştir. Gazve olaylarına ait örnek olaylar aşağıdaki gibidir:

Zor Mutasarrıflığı’ndan alınan 29 Temmuz 1914 tarihli şifreli telgrafta; Şammâr (Arap) aşireti ile Aneze aşireti arasında çatışma çıktığı belirtilmiştir. Ayrıca Siverek’te bulunan Karakeçi (Türkmen) aşireti Reisi Derbi’i ile Urfa’nın Kays aşireti Reisi Naif’in refakatlerindeki otuz atlı ile Harran’nın Boran Karyesi civarında bulunan Aneze aşiretine hücum ederek yetmiş beş deve ile bir kısrağı alıp savuştukları, kaçarken bir adamı yaraladıkları ifade edilmiştir. Ayrıca Musul aşâyirinden Eldevis(?) adlı şahsın on iki arkadaşıyla birlikte Aneze aşiretinden Salih’in elli devesini alıp savuştukları da telgrafta yer almıştır. Gasp edilen mallar iade edilmediği takdirde Anezelilerin de karşılık verecekleri ve şiddetli çatışmaların yaşanacağı belirtilmiştir. Gasp edilen malların alınarak, sahiplerine teslim edilmesi gerektiği Musul vilayeti ile Siverek ve Urfa mutasarrıflıklarına bildirilmiştir.⁵³²

⁵³¹ Temiz, *İkinci Abdülhamit ...*, s.70.

⁵³² BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 16 Temmuz 1330 [29 Temmuz 1914]; BOA., DH. ŞFR, 434/103. 16 Temmuz 1330 [29 Temmuz 1914].

Olayın sonucunda Şeriye Mahkemesi Karakeçi aşireti tarafından gasp edilen malların iade edilmesi kararını vermiştir.⁵³³

Siverek merkezli Karakeçili (Türkmen) aşiretinin dahil olduğu gasp ve saldırı vakalarına rastlanmıştır. Örneğin Temmuz 1914'te Karakeçi aşireti reisi ve Urfa'nın Kays aşireti reisi refakatlerindeki otuz atlı ile Anezelilere saldırarak 75 deve ve bir kısrak alıp kaçmıştır. Ayrıca kaçarken bir adamı yaralamışlardır.⁵³⁴ Daha sonra bu olay mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme-i şer'iyye karakeçililerin gasp ettikleri malların sahiplerine iade edilmesi doğrultusunda karar vermiştir.⁵³⁵ Siverek merkezli Karakeçi aşiretinin çeşitli tarihlerde eşkıyalık yaptıkları görülmüştür. Karakeçi rüesasından Halil Beyzadeler ve amcazadeleri ile Abdullah ve biraderlerinin Urfa ve Diyarbakır havalisinde eşkıyalık yaptıkları için Diyarbakır Vilayeti ve Urfa Mutasarrıflığı tarafından yakalanmaları istenmiştir.⁵³⁶

Aneze aşiretinin yarattığı güvenlik olayları 1915'te de yaşanmıştır. Şammâr (Arap) aşireti Şeyhi Âbde(?) ve Sarha fırkalarından 300 hecin süvari⁵³⁷, Aneze (Arap) aşireti reisi Haçim ile aşiret efradından Muhammed el- Derbek'in Sülûklü nahiyesine⁵³⁸ iki saat mesafedeki Tabra mevkiinde bulunan 1.500 devesini gasp etmiştir. Gaspçılar, 200 atlı tarafından takip edilmiş, yarım saat süren bir çatışmadan sonra 16 kısrak Şammârlılara kaptırılmıştır. Ayrıca gasp edilen malların da dörtte üçü bu çarpışmada kaybedilmiştir. Bu çarpışmadan sonra Urfa Mutasarrıfı Haydar Bey Şammâr (Arap) aşiretinin Cezîre'ye dahil olup olmadığını, yöre halkı için ne gibi tedbirlerin alındığını Dâhiliye Nezareti'ne sormuştur.⁵³⁹ Ayrıca bu dönemde Aneze ve diğer urban halka zulüm etmiş, demiryolu müstahdemine de tecavüze başlamışlardır. Bu durum karşısında Urfa ve Zor mutasarrıfları Harran'da buluşmayı kararlaştırmış, Urfa Mutasarrıfı da duruma göre gerekli önlemleri alınmak üzere erkenden Harran'a hareket etmiştir.⁵⁴⁰

Aneze (Arap) aşireti sadece aşiretlere değil, muhacirlere de saldırmıştır. Nitekim savaş mıntıkasından sevk edilen muhacirler için Diyarbakır ve mülhakatı,

⁵³³ BOA, DH.EUM. 2.Şb, 3/42. 19 Kânûn-ı Evvel 1330 [1 Ocak 1915].

⁵³⁴ BOA, DH. ŞFR, 434/103. 16 Temmuz 1330 [29 Temmuz 1914].

⁵³⁵ BOA, DH.EUM. 2.Şb, 3/42. 19 Kânûn-ı Evvel 1330 [1 Ocak 1915].

⁵³⁶ BOA, DH. ŞFR. 93/25. 3 Teşrin-i Sâni 1334 [3 Kasım 1918].

⁵³⁷ Hecin devesi binicisi, Bkz. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1234.

⁵³⁸ Urfa'nın Harran Kazasına bağlı. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara, T.C. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, s. 705.

⁵³⁹ BOA, DH. ŞFR, 478/68. 21 Haziran 1331 [4 Temmuz 1915].

⁵⁴⁰ BOA, DH. ŞFR, 478/100. 21 Haziran 1331 [4 Temmuz 1915].

Canik, Kayseri, Niğde, Maraş ve Urfa livaları iskan mıntıkası olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda muhacirler iskan etmiştir. Bu iskanlar esnasında gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Fakat Halep'ten Deyr-i Zor ve Rakka'ya sevk olunan muhacirlerin ikinci kafilesi, Aneze aşiretinin taarruzuna uğramıştır. Bu saldırılar karşısında 50 jandarma ve bir yüzbaşı olay yerine gönderilmiştir. Fakat bu jandarmaların yeni ve talim görmemiş olmaları ile muhacir sevkîyatının devam etmesi sürekli önlem alınması ihtiyacını doğurmuştur. Bundan dolayı Halep'te bulunan Muhacirin Müdürü Şükrü Bey sevkîyat süresince Halep, Deyr-i Zor ve Urfa'da sevk muhafızlığında görevlendirilmek üzere zabıtlarıyla birlikte 100 jandarmanın görevlendirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti de Harbiye Nezareti'nden önlem alınmasını istemiştir.⁵⁴¹

Harran ve Rakka taraflarına gelerek tecavüzde bulunan Aneze (Arap) aşireti aynı zamanda başka aşiretlerin tecavüzüne de uğramıştır. Siyale aşireti (Arap) reisi Naif el-Abdullah ve yardımcılarıyla iki yüz kadar atlı silahlı olarak Aneze aşireti üzerine hücum ederek, iki bin baş ağnam ve sair kıymetli eşyayı yağmalamıştır. Bunun üzerine aşiret yağmalanan mallarının iade edilmesi için hükûmete başvurmuştur. Bu başvuru neticesinde gasp edilen mallar ve hayvanlar iade edilmiştir. Fakat daha sonra Siyale (Arap) aşiretinden Halil el-Abid ve yardımcılarını birlikte hücum ederek, Aneze (Arap) aşireti'nden Mustafa el-Casım'ı katletmiş, tekrar ağnam ve malları yağmalayarak bazı kişileri yaralamışlardır. Bu olaydan sonra Anezeliler (Arap) Halep Vilayeti'ne müracaat ederek, gasp edilen mallarının iade edilmesini istemişlerdir. Müracaattan sonra Halep Seyyar Jandarma Yüzbaşlarından Bekir Efendi olay yerine gitmiştir. Gasp edilen mallar ve hayvanlar geri alınarak, Harran Hükûmeti'ne teslim edilmiştir. Anezeliler (Arap), kaymakamlığa teslim edilen hayvanlardan dokuz yüz yedi baş hayvanı geri almış, beş yüz koyun hükûmette kalmıştır. Hükûmet ile aşiret arasında gasp edilen malların iade edilmesi ile ilgili sıkıntı yaşanmıştır. Aşiret (Arap) mensupları da Harran kaymakamının daha önce gasp edilen mallarını iade etmediğinden yakınarak, gasp edilen mallarının iade edilmesini Dâhiliye Nezareti'nden talep etmişlerdir. Dâhiliye Nezareti de Halep

⁵⁴¹ ATASE Arşivi, BDH:Kls. 2291, Dos. 27, Fih. 2-7; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2292, Dos. 30, Fih. 2.

Vilayeti ile Urfa Mutasarrıflığı'ndan malların iadesi için gereğinin yapılmasını istemiştir.⁵⁴²

Viranşehir merkezli Milli aşireti de eşkıyalık faaliyetinde bulunmuştur. Milli aşireti Reisi İbrahim Paşa'nın oğulları Urfa livası dahilinde ağnam gasp etmiş, gasp edilen bu ağnamların sahiplerine teslim edilmeleri için Urfa Mutasarrıflığı, Diyarbakır Vilayeti ve İkinci Ordu Kumandanlığı arasında yazışma yapılmıştır.⁵⁴³ Ayrıca Milli aşireti, aşiretler arası olaylara da katılmıştır. Nitekim Aneze ve Şammâr aşiretleri çatışmak için toplandığında Milli aşireti Aneze'ye, Karakeçi aşireti ise Şammâr'a yardım edeceği ifade edilmiştir.⁵⁴⁴ İbrahim Paşa'nın oğulları, Mehmet Salih ve rüfekasına ait ağnam ve mevaşileri 1917 yılında gasp etmiştir. Dâhiliye Nezareti, Urfa Mutasarrıflığı'ndan suçluların yakalanmasını istemiştir.⁵⁴⁵

Siyale (Arap) aşireti uzun zaman Harran kazasında eşkıyalık faaliyetinde bulunmuş, aşiretlere saldırmış, fesat hareketlerde bulunarak, Milli (Kürt) aşiretine zarar vermiştir. Bundan dolayı Urfa Mutasarrıfı Ali Haydar Bey, Siyale (Arap) aşireti reisi Salih Abdullah'ın Edirne vilayetine sürgünü Dâhiliye Nezareti'nden talep etmiştir.⁵⁴⁶ Dâhiliye Nezareti de verdiği cevapta Siyale aşireti Reisi Salih Abdullah'ın askeri karar ile Edirne vilayetine uzaklaştırılabileceğini yazmıştır.⁵⁴⁷ Fakat bu önleme rağmen aşiretin eşkıyalık faaliyeti devam etmiştir. (Önlemlere kopyalandı) Örneğin 1917 yılında Siyale (Arap) aşireti reisi ve avanesi, Aneze (Arap) aşireti üzerine saldırarak, ağnam ve eşyalarını gasp etmiştir. Saldırıdan sonra Aneze (Arap) aşireti tarafından hükümete müracaat edilmiştir. Bunun üzerine harekete geçen hükümet, gasp edilen eşya ve hayvanların bir kısmını sahiplerine iade etmiştir. Olaydan sonra Siyale (Arap) aşiretinde Halil El-Abid ve arkadaşları Aneze (Arap) aşiretine saldırarak Mustafa El-Casım adlı kişiyi katletmiş, hayvanını gasp etmişlerdir. Bu olaydan sonra hükümete müracaat edilmiş, gasp edilmiş olan

⁵⁴² BOA, DH.EUM. 4.Şb, 15/26. 16 Teşrîn-i Sâni 1333 [16 Kasım 1917]; BOA., DH.EUM. 4.Şb, 15/26. 5 Kânûn-ı Evvel 1333 [5 Aralık 1917].

⁵⁴³ BOA, DH. ŞFR, 545/97. 3 Şubat 1332 [16 Şubat 1915].

⁵⁴⁴ BOA, DH. EUM.EMN, 42/5. 3 Kânûn-ı Evvel 1329 [16 Aralık 1913].

⁵⁴⁵ BOA, DH. ŞFR, 72/218. 30 Kânûn-ı Sâni 1332 [12 Şubat 1917].

⁵⁴⁶ BOA, DH. ŞFR, 546/111. 1 Mart 1333 [1 Mart 1917].

⁵⁴⁷ BOA, DH. ŞFR, 74/57, 7 Mart 1333 [7 Mart 1917].

hayvanların dokuz yüz küsürü sahiplerine iade edilmiş, beş yüz koyun mahalli hükümette kalmıştır.⁵⁴⁸

1918 yılında da Siyale (Arap) aşiretinin saldırılarına rastlanmıştır. Örneğin aşirete mensup kişiler Urfa'nın Şakverek Caddesi'nde jandarmaya silah çekmeye cüret etmişlerdir. Ayrıca kaza dışında bulunan 30-40 kadar atlı aşiret mensubu gasp etmek amacıyla saldırmak istemişse de fark edilmeleri üzerine kaçmak zorunda kalmışlardır.⁵⁴⁹ Daha sonraki zamanlarda da Siyale aşiretinin tecavüzleri sürmüştür.⁵⁵⁰

3.6.2. GÖÇ

Aşiret olaylarının nedenlerinden biri de göçebe aşiretlerin her sene gerçekleştirdikleri göç hadisesidir. İlbaharda Urfa'ya göç eden aşiretler sonbahara kadar kadar burada kalmaktadır. Aşiretlerin göç esnasında verdikleri zararlar her sene tekrarlanmıştır. Göç hadisesinin Müslüman yerli halk üzerindeki etkisi çok olumsuz olmuştur. Bu olumsuz durum sadece Müslüman yerli halka etkilememiş, aynı zamanda devlet hazinesini de zarara uğratmıştır.

Zor sancağı sınırlarında ikamet etmekte olan Aneze aşireti (Arap) her ilkbaharda Harran ve Rakka kazalarına göç etmektedirler. Bölge yerli halkın hayvanlarını bile beslemeye yetmez iken Anezelilerin gelmesi daha büyük sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca göç eden aşiretin yerli Müslüman ahaliye zarar verdiği görülmektedir. Su başlarını ve bazı mahalleri işgal eden aşiret, hayvanlarını ekili arazilere salmış, ekinlere zarar vermiş, ayrıca mahsulat, sahiplerinin elinden zorla alınmıştır. Her sene meydana gelen göç hadisesinde Anezeliler (Arap), Harran ve Rakka'daki yerli aşiretlere saldırarak tehlikeli bir ortam yaratmış ve insanların göç etmelerine neden olmuştur. 1914 yılında da aynı durum yaşanmış, Aneze (Arap) ve Şammâr (Arap) aşiretleri arasında büyük bir çarpışmanın olacağı haber alınmıştır. Viranşehir'deki aşiretlerin de bir kısmının Aneze (Arap) aşiretine, diğer kısmının da Şammâr (Arap) aşiretine katılacağı bilgisi edinilmiştir. Aşiretler arasında çarpışmayı engellemek amacıyla Urfa livasınca bölgeye kuvvet gönderilirken, ayrıca Viranşehir'de bulunan askeri kuvvetlerden iki yüz kadar süvarinin bölgeye

⁵⁴⁸ BOA, DH.EUM. 4.Şb, 15/26. 16 Teşrîn-i Sâni 1333 [16 Kasım 1917]; BOA, DH.EUM. 4.Şb, 15/26. 5 Kânûn-ı Evvel 1333 [5 Aralık 1917].

⁵⁴⁹ BOA, DH. ŞFR, 599/117. 24 Teşrîn-i Evvel 1334 [24 Ekim 1918].

⁵⁵⁰ BOA, DH.EUM. 6.Şb, 49/19. 11 Kânûn-ı Sâni 1335 [11 Ocak 1919].

gönderilmesi istenmiştir. Urfa Mutasarrıflığı Aneze (Arap) aşiretinin yarattığı güvenlik sorununun ancak aşiretin kendi bölgesi olan Zor sancağına iadeleri ve bir daha Urfa'ya gelmelerinin önlenmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca bu durumun devletin gelirlerini de artıracak ilgili makamlara yazılmıştır.⁵⁵¹ Zor sancağı ise Şammâr (Arap) aşiretinin tecavüzlerine karşı aşiret reislerine tebligat yapılmasını istemiş, Aneze aşiretinin zarar vermemesi için Zor Mutasarrıflığı'ndan on beş ester süvarisinin gönderildiğini ve bu ester süvarilerinin o havalide asayişin teminiyle görevli olduğu belirtilmiştir. Urfa, Zor ve Musul'dan kuvvet sevkiyle muhafaza ve çatışmanın önlenmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir.⁵⁵² Dâhiliye Nezareti de Zor Mutasarrıflığı'nın önerisini dikkate almış, Urfa, ve Zor mutasarrıflıkları ile Musul Vilayeti'nden önlemlerin alınmasını istemiştir.⁵⁵³

3.6.3. OTORİTE BOŞLUĞU

I. Dünya Savaşı'nın başlaması güvenlik olaylarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti savaşta birçok cephede savaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin genel savaşta itiliaf devletlerine karşı başarı sağlaması devletin varlığını devam etmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu varlık mücadelesi bütün gücünü cephelerde toplamasını ve bütün imkanlarını bu doğrultuda kullanmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda iç güvenliğin en önemli kolluk kuvveti olan jandarmanın bir kısmı orduya aktarılmıştır. Zaten yetersiz olan jandarma sayısı daha da azalmıştır. Bu durum otorite boşluğuna neden olmuş ve aşiretler de otorite boşluğunu suistimal etmişlerdir. Dolayısıyla aşiret saldırılarının devam etmesi bunun doğal sonucu olarak görülmelidir.

Urfa Mutasarrıflığı Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği Ağustos 1914 tarihli yazıda; yerli aşiretlerin Aneze aşiretine saldırarak yağma ve gasp suretiyle tecavüzlerinin mümkün olmadığını, asıl sorun haksız bir şekilde bu bölgeyi işgal eden ve “Huve”⁵⁵⁴ namıyla vergiden istifade eden Aneze Aşireti olduğu belirtilmiştir.

⁵⁵¹ BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 27 Mayıs 1330 [9 Haziran 1914]; BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 28 Mayıs 1330 [10 Haziran 1914]; BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 28 Haziran 1330 [11 Temmuz 1914]; BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914].

⁵⁵² BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 28 Haziran 1330 [11 Temmuz 1914].

⁵⁵³ BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 3 Temmuz 1330 [16 Temmuz 1914].

⁵⁵⁴ “Seyyar aşiretlerden yalnız şamar aşireti Şerabî aşiretiyle ova köylerinden “Huve” namıyla bir vergi alır. Huve miktarı gayri muayyen olup azami her köyden 20-250 mecdiye para ile iki yükten on beş yüke kadar buğday alır. Verenler köylülerle şeyhlerdir. Aynı zamanda Şammarlar, Musul'a gidip gelenlerden “Huve” alırlar ki bu da yük başına dört ile on mecdiye ve adam başına beş mecdiyeden ibarettir.” Bkz. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri...*, s. 86-87.

Ayrıca seferberlik dolayısıyla jandarma taburlarının üçte birinin seferber edilmesinden dolayı jandarma sayısının azalmış olduğu, Aneze (Arap) aşiretinin kuvvet eksikliğinden yararlanarak, tecavüze yelteneceği yazılmıştır.⁵⁵⁵ Aşiret saldırılarının önlenmesi için Urfa Mutasarrıfı Mümtaz Bey jandarma kuvvetindeki eksikliğinin süvari ve ester süvariler ile eksikliğin giderilmesini Umum Kumandanlığa ve Kolordu Kumandanlığı'ndan istemiştir.⁵⁵⁶

Halep'e tâbi Aneze (Arap) aşireti Şeyhlerinden İbn-i Kaşîş 1915 askeri erzak sevkiyatına mahsus iki yüz deveyi gasp etmiş, keyfiyet Halep Hükûmetine bildirilmesine rağmen bir netice alınamamıştır. Bundan cesaret alan İbn-i Kaşîş Temmuz 1916 tarihinde elli beş silahlı kişi ile köye hücum ederek yirmi beş deveyi gasp etmiş, iki kırsağı da öldürmüşlerdir. Halk artık bu duruma dayanamadığı için tarlalarını terk etmeye mecbur olmuşlardır. Hükûmete müracaat edilmesine karşın sonuç alınamamıştır. Malları gasp edilen Abdulkadir ve arkadaşları Halep Vilayeti'ne başvurarak askeri erzak sevkiyatını sıkıntıya sokan ve halkı rahatsız eden bu gibi eşkıyalıkların sonlandırılmasını, develerinin geri verilmesini talep etmişlerdir.⁵⁵⁷ Urfa Mutasarrıflığı da İbn-i Kaşîş ve umum Aneze aşiretinin çöle çekildiklerini ve bunların takiplerinin mümkün olmadığını Halep Vilayeti'ne bildirilmiştir.⁵⁵⁸ Suçluların çöle kaçarak kurtulmaları, ayrıca jandarma tarafından takip edilemeyeceklerini ve dolayısıyla işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılmayacaklarını bilmeleri, yani otorite boşluğu aşiret saldırılarının devam etmesinin en önemli sebeplerinden biri olmaya devam etmiştir.

Aneze (Arap) aşiretinin yarattığı güvenlik ve asayiş sorunu 1916 yılında da devam etmiştir. Harran tarafına gelen Aneze aşiretine mensup 256 atlıdan oluşan kuvvet ahaliye saldırmış⁵⁵⁹, ürünlerine zarar vermiş, köylere taarruz ederek, yağmalamıştır. Bu bölgede mevcut olan 150 kadar süvarinin, urbanı uzaklaştırması,

⁵⁵⁵ BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 22 Temmuz 1330 [4 Ağustos 1914]; BOA, DH.EUM. 2.Şb, 1/14. 22 Temmuz 1330 [4 Ağustos 1914]; BOA, DH. ŞFR, 435/50. 22 Temmuz 1330 [4 Ağustos 1914].

⁵⁵⁶ BOA, DH. ŞFR, 438/66. 12 Ağustos 1330 [25 Ağustos 1914].

⁵⁵⁷ BOA, DH.EUM. 4.Şb, 8/19. 19 Temmuz 1332 [1 Ağustos 1916]; BOA, DH.EUM.4.Şb, 8/19. 29 Eylül 1332 [12 Ekim 1916].

⁵⁵⁸ BOA, DH.EUM. 4.Şb, 8/19. 7 Teşrîn-i Sâni 1332 [20 Kasım 1916].

⁵⁵⁹ Harran kazası eski tarihlerden beri Müslüman nüfusa sahip olup gayrimüslim yaşamamaktır. Nitekim 1900 yılındaki Halep Vilayet Salnamesinde de bu durum belirtilmiştir. (3662 Müslüman). 1318 Salname-i Vilayet-i Halep, Halep, Matbaa-i Vilayet, 1318, s. 331; 1906 ve 1914 nüfus sayımları incelendiğinde de Harran bölgesinin tamamen Müslüman nüfustan oluştuğu görülmektedir. 1918'deki nüfus bilgilerine göre Harran'da 8.000 Arap, 2000 Kürt ve 2000 Türk yaşamaktadır. Dolayısıyla Harran bölgesindeki saldırılar Müslümanların kendi aralarındaki gasp ve yağma faaliyetidir. Bu asayiş sorunlarının gayrimüslimler ile ilgisi yoktur.

bunların yağma ve çapulculuklarına son vermesi mümkün olmamıştır. Harran'da bulunan jandarma kumandanı da Aneze (Arap) aşiretinin tecavüzlerinin, yaptıkları fenalıkların ve serkeşliklerinin kıyaslanamayacak kadar büyük olduğunu bildirmiştir. Aneze urbanının bir daha tecavüzde bulunmamaları, demiryolu güzergahındaki amele ve istasyon memurlarına saldırılarının önlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Jandarma kumandanı, ayrıca bu sefer de yapılanlara ses çıkarılmaz ise bu durum, hükümetin aciz ve kudretsiz olduğu düşüncesinin oluşmasına neden olacağını belirtmiştir.⁵⁶⁰ Yukarıdaki durum bu dönemde aşiretler karşısında ciddi bir otorite boşluğu olduğunu göstermektedir. Aşiret saldırıları karşısında işlenen suçlara ses çıkarılmadığı ve saldırıların önlenemediği anlaşılmaktadır. Bu durum aşiretlerde işledikleri suçların cezasız kaldığı düşüncesini uyandırmış ve saldırılar için cesaretlendirmiştir. Meydana gelen asayiş olayları hükümetin aşiretler karşısında aciz kaldığını ve hükümetin aşiret saldırılarını önelemede yetersiz kaldığını göstermektedir. Zaten yetersiz olan jandarma sayısı I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla jandarmanın bir kısmı orduya devredilmesiyle sayı daha da azalmıştır. Bundan dolayı suçluların takip edilmeleri ve ele geçirilmeleri zorlaşmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı otorite boşluğu aşiret saldırılarının meydana gelmesinde etkili olan nedenlerden biri olduğu ifade edilebilir.

Aneze (Arap), Milli (Kürt), Karakeçi (Türkmen), Şammar (Arap), Siyale (Arap), aşiretlerinin dışında Kays (Arap), Hasenanlı (Kürt) ve Ciranlı (Kürt) aşiretleri de Urfa'da güvenlik ve asayişin bozulmasına neden olmuştur. Örneğin Hasenanlı (Kürt) aşireti Reisi Emin Bey tarafından fırkaya iltihak etmek üzere yola çıkarılan Mülazım Abdullah Efendi ve otuz nefer Siverek civarında firar etmişlerdir. Daha sonra firar eden şahıslar yakalanarak Urfa'ya sevk edilmişlerdir.⁵⁶¹

Halep'in 1918'de işgalinin yaratmış olduğu durum da aşiret üzerinde etkili olmuştur. Aşiretler bu boşluktan yararlanmak istemişlerdir. Nitekim Harran kazasının merkezi olan Telebyaz istasyonu etrafında Hacım Bey riyasetindeki Aneze (Arap) urbanı ile yerli aşiretler istasyon ve askeri ambarlara hücum etmek istemişlerdir. Bu sırada büyük bir güvenlik sorunu mevcut olmuştur. Çünkü jandarmadan 20 kişi, bölüklerde yer alan 100'ü aşkın kişiden de 20 kadar efrad firar

⁵⁶⁰ BOA, BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM. 4.Şb), 6/48. 7 Haziran 1332 [20 Haziran 1916].

⁵⁶¹ BOA, DH. ŞFR, 563/110. 29 Ağustos 13303 [29 Ağustos 1917].

etmiştir. Mevcut Anezelilere (Arap) ek olarak çöl tarafından da Aneze (Arap) urbanına mensup kişilerin gelmekte oldukları ve bu gelenlerin de saldırılara katılabilecekleri ihtimali, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'i mevcut memurlar ile önlem almaya sevk etmiştir.⁵⁶² Bu durum bize Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve işgaller sonunda devlet otoritesinin kaybolmasından kaynaklanan boşluğun aşiret tarafından kullandığını göstermiştir. Bu anlamda I. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu yenilgi ve işgaller asayiş sorunlarının nedenlerinden biri olarak görülebilir.

Yukarıdaki olaylar bu dönemde aşiretler karşısında ciddi bir otorite boşluğu olduğunu göstermektedir. Aşiret saldırıları karşısında işlenen suçlara ses çıkarılmadığı ve saldırıların önlenemediği anlaşılmaktadır. Bu durum aşiretlerde işledikleri suçların cezasız kaldığı düşüncesini uyandırmış ve saldırılar için cesaretlendirmiştir. Meydana gelen asayiş olayları hükümetin aşiretler karşısında aciz kaldığını ve hükümetin aşiret saldırılarını önlemede yetersiz kaldığını göstermektedir. Zaten yetersiz olan jandarma sayısı I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla jandarmanın bir kısmı orduya devredilmesiyle sayı daha da azalmıştır. Bundan dolayı suçluların takip edilmeleri ve ele geçirilmeleri zorlaşmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı otorite boşluğu aşiret saldırılarının meydana gelmesinde etkili olan nedenlerden biri olduğu ifade edilebilir.

3.6.4. EKONOMİK NEDENLER

Aşiret saldırılarında etkili olan nedenlerden biri de ekonomik nedenlerdir. I.Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, Fas'tan ve Sudan'dan gelen çekirgeler özellikle 1915 yılında Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını istila ederek mahsulleri mahvetmişlerdir. Bu yüzden 1915 yılı Çekirge yılı olarak da anılmıştır. Fas'dan gelen çekirgeler Urfa ve zor sancakları ile Halep vilayetlerine kadar ulaşmış, bölgeyi istila etmiş, her şeyi mahvetmişlerdir.⁵⁶³ Çekirgeler zaman zaman geniş tarım arazilerini işgal etmişse de sürüler halinde istila etmeleri belirli zaman dilimlerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu zaman içerisinde memleketin önemli bir kısmında ziratta büyük zararlar meydana gelmiş, devletin vergi kaybının yanında geçimini topraktan karşılayan ziraat ehli de bu kötü durumdan çok etkilenmiştir. Bu nedenle çekirge

⁵⁶² BOA, DH. ŞFR, 600/21. 26 Teşrin-i Evvel 1334 [26 Ekim 1918].

⁵⁶³ Mevlüt Karagöz, "I. Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği" İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s. 313

istilaları afet olarak nitelenmiştir. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin 1916-1917 yıllarında çekirge ile mücadelede büyük bir çaba sarfetmiştir. Hatta I. Dünya Savaşı yıllarında düvel-i muhasamadan ziyade Osmanlı Devleti ve ordu için tehlike yaratması ve ahaliyi açlıkla tehdit ettiği için çekirgeler beşinci düşman olarak telakki edilmiştir.⁵⁶⁴ Ayrıca yaşanan kuraklıkta tarımı olumsuz etkilemiştir. Bunlara ek olarak I. Dünya Savaşı ile birlikte üretim düşmüş, enflasyon yükselmiş, karaborsa görülmüştür. Bu durum aşiret saldırılarında da etkili olmuştur. Dahiliye Nezareti, kuraklık nedeniyle Hizan'ın kuzeyindeki yaylaklardan geçerek, her sene Harran ve Rakka'ya göç eden, ayrıca bu güzergahın kuzeyine de geçmeleri muhtemel olan Aneze aşiretinin bölgede sükuneti bozmaması ve hasar vermemesi için Diyarbakır Vilayeti ile Urfa ve Zor mutasarrıflıklarından önlem almalarını istenmiştir.⁵⁶⁵

Ekonomik sorunlar aşiretlerin asker erzaklarına saldırmaya varacak kadar cüret etmelerine sebep olmuştur. Aneze (Arap) aşireti Harran kazasının köyleri, merkeze bağlı Döğerli nahiyesiyle batıda bulunan Suruç kazasına geçerek buralarda bulunan harmanlara ve orduya ait ekinlere zarar vermiş, rastgeldikleri yolcuları soyup, geceleri çeteler halinde asayiş bozmuşlardır. Aneze (Arap) aşireti reisi Hacım Bey'in adamı olan Veciye'nin yardımıyla Siverek taraflarından silah kaçırılmıştır. Fakat bu kaçırılan silahlardan 50-60 adedine sonradan el konulmuştur. Bu aşiretin bu havalide kalmaya devam ettikçe asayiş ve inzibatı ihlal edeceği, ordunun iaşesinin temini için Harran ve Suruç kazalarından elde edilen erzakın da sınırlı olacağı Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Ayrıca merkez livadaki jandarma kuvveti ile Harran Muhafaza Kumandanlığı'nın mevcudu Anezelileri (Arap) uzaklaştırmak için yeterli olmadığından, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey; Anazelilerin uzaklaştırılması için Dâhiliye Nezareti'nden kuvvet gönderilmesini talep etmiştir.⁵⁶⁶

3.7. AŞİRET OLAYLARINA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

3.7.1. AŞİRET OLAYLARININ SULH YOLUYLA ÇÖZÜLMESİ

Osmanlı Devleti aşiret arasındaki olayları sulh yoluyla çözme yöntemini kullanmıştır. Örneğin 1913 yılında Diyarbakır Vilayeti ile Urfa ve Zor sancaklarında, Aneze (Arap) ve diğer aşiretlerin birbirinden gasp ettikleri mallardan dolayı

⁵⁶⁴ Mehmet Ali Yıldırım, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2014 13 (4), s. 1018-1019.

⁵⁶⁵ *BOA, DH. ŞFR*, 551/81. 11 Mart 1333 [11 Mart 1917].

⁵⁶⁶ *BOA, DH. ŞFR*, 561/17. 31 Ağustos 1333 [31 Ağustos 1917].

aralarında oluşan anlaşmazlıklar sulh yoluyla halledilmiştir. Bu nedenle Adliye Nezareti tarafından Diyarbakır, Urfa ve Zor'da bulunan Aneze ve diğer aşiretler hakkındaki kanuni takibatın ertelenmesi için tezkere hazırlanmış, tezkere Meclis-i Vükela'da kabul edilerek, aşiretler hakkındaki kanuni takibat ertelenmiştir.⁵⁶⁷ Ayrıca Erzurum, Van ve Suriye vilayetleriyle Urfa Sancağı'nda göçebeliği bırakıp, yerleşik hayata geçmiş aşiret mensuplarının işledikleri suçlar hakkında kanuni takibat yapıp yapılmaması için yazışmalarının yapıldığı görülmektedir. Fakat daha sonra alınan karar ile aşiretler arasındaki saldırılardan kaynaklı kanuni takibatın yapılması ertelenmiştir.⁵⁶⁸

3.7.2. GENEL AF İLAN EDİLMESİ

Af ilan edilmesi aşiretlere karşı kullanılan bir yöntem olmuştur. I.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra asker ihtiyacını karşılık amacıyla genel af ilan edilmiştir. Ayrıca 7 Teşrinisani 1330 tarihinde Takvîm-i Vekâyî gazetesinde yayınlanan af ile cinayet ve cünâ suçlarına yönelik ceza indirimi yapılmıştır. Bu durumunun aşiretler üzerinde olumlu etki yaratacağı Urfa mutasarrıflığı tarafınan ifade edilmiştir.⁵⁶⁹

Genel af dışında güvenlik önlemi olarak aşiretlere yönelik aflar da sözkonusu olmuştur. Bu aflardaki amaç aşiretlerin tecavüzlerinin affedilmesinin asayişin sağlanmasına yardım olacağı düşüncesidir. Örneğin Harran kazasına tecavüzde bulunup pişmanlıklarını dile getiren aşiretler affedilmiştir. Ayrıca Siverek livasına bağlı Karakeçili (Türkmen) rüesasından Halil Beyzade Mustafa Bey ve biraderi Harran'da şekavet ve cinayet olayına karışmış, firar etmiştir. Fakat daha sonra affedilerek memleketine iadesine karar verilmiştir. Döğerli aşiretinden Hamza ve Hacı Abbas oğlu Muhyiddin Beyler de vatana hizmet için fedakarlığa hazır olduklarını ifade etmiş affedilmişlerdir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ BOA, DH.EUM. 2.Şb, 3/51. 22 Kânûn-ı Evvel 1330 [4 Ocak 1915].

⁵⁶⁸ BOA, BOE, 4155/311610. 7 Mart 1329 [20 Mart 1913]; BOA, BOE, 4173/ 312915. 2 Mayıs 1329 [15 Mayıs 1913]; BOA, BOE, 4330/324701, (22 Kânûn-ı Evvel 1330/ 4 Ocak 1915).

⁵⁶⁹ Cihat Tanış, "Birinci Dünya Savaşı'nda Af" *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 65, Ağustos 2019, s. 280-288; *Düstur*, 2. Tertib, Cilt 7, s. 981-982; *Düstur*, 2. Tertib, Cilt 7, s. 76; BOA, DH.ŞFR, 450/28. 10 Teşrin-i Sâni 1330 [23 Kasım 1914].

⁵⁷⁰ BOA, DH. ŞFR, 600/81. 30 Teşrinievvel 1334 [30 Ekim 1918]; BOA, DH.ŞFR, 600/105. 1 Teşrin-i Sâni 1334 [1 Kasım 1918]; BOA, DH.ŞFR, 600/140. 3 Teşrin-i Sâni 1334 [3 Kasım 1918]; BOA, DH.ŞFR, 601/12. 4 Teşrin-i Sâni 1334 [4 Kasım 1918]; BOA, DH.ŞFR, 602/14. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH.ŞFR, 603/111. 26 Teşrin-i Sâni 1334 [26 Kasım 1918].

3.7.3. GÖÇLERİN ÖNLENMESİ

Göçebe aşiretlerin baharda göç etmesi ve göç esnasında yerli ahaliye saldırımları, ekonomik olarak zarar vermesi her sene karşılaşılan bir durumdur. Hükümet aşiretlerin göçünü engelleyemediği gibi saldırıları da önleyememiştir. Her sene tekrarlanan bu hadise esnasında aynı güvenlik sorunlarının ortaya çıkması hükümetin bu konu da yetersiz kaldığını göstermiştir. Urfa Mutasarrıflığı Aneze (Arap) aşiretinin yarattığı güvenlik sorununun ancak aşiretin kendi bölgesi olan Zor sancağına iadeleri ve bir daha Urfa'ya gelmelerinin önlenmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca bu durumun devletin gelirlerini de artıracak ilgili makamlara yazılmıştır.⁵⁷¹ Gerekçe olarak da aşiretler arasında gazve⁵⁷² vaktinin haber alınamayacağı, alınsa bile Zor'dan ve Musul'dan zamanında kuvvet gönderilmesinin mümkün olamayacağı ifade edilmiştir. Aşiretler arasındaki olayların noktalanması için bu aşiretlerin refakatlerinde yeterli güvenlik kuvvetinin bulundurulması gerekmiştir. Fakat savaşın sürdüğü bu dönemde güvenlik kuvveti görevlendirmek mümkün olmamıştır. Ayrıca Aneze (Arap) aşiretinin Harran ve Rakka'ya gelmeleri önlenmediği takdirde gelirin iki katına çıkacağı Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁵⁷³

Aneze aşiretinin göç etmesinin önlenmesi girişimine karşı çıkan Zor sancağı; Musul ve Zor'a bağlı Şammâr (Arap) aşiretinin tecavüzlerine mahal bırakılmaması lüzumunun Musul vilayetine bildirilmesini ve aşiret reislerine tebligat yapılmasını istemiştir. Aneze aşiretinin Rakka ve Harran'daki ahaliye zarar vermemesi için Urfa'dan gönderilen müfrezeyle yardım için Zor Mutasarrıflığı'ndan on beş ester süvarisinin gönderildiği ve bu ester süvarilerinin o havalide asayişin teminiyle görevli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Anezelilerin bulundukları meralardan çıkarılıp, geldikleri yerlere iadelerinin mümkün olmadığını, bu durumun aşiretin perişan olmasına neden olacağını ifade edilmiştir. Bunun yerine Urfa, Zor ve Musul'dan kuvvet sevkiyle muhafaza ve çatışmanın önlenmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir.⁵⁷⁴ Dâhiliye Nezareti de Zor Mutasarrıflığı'nın önerisini dikkate almış,

⁵⁷¹ BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 27 Mayıs 1330 [9 Haziran 1914]; BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 28 Mayıs 1330 [10 Haziran 1914]; BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 28 Haziran 1330 [11 Temmuz 1914]; BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914].

⁵⁷² Gazve: Bazı Arap kabilelerinin birbiri aleyhine vuku bulan tecavüzlerine cümleten gazve adı verilmektedir. Bkz. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 966-967.

⁵⁷³ BOA, DH. ŞFR, 433/120. 6 Temmuz 1330 [19 Temmuz 1914].

⁵⁷⁴ BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 28 Haziran 1330 [11 Temmuz 1914].

Urfa, ve Zor mutasarrıflıkları ile Musul Vilayeti'nden önlemlerin alınmasını istemiştir.⁵⁷⁵

1918 yılında Hacım Bey riyasetindeki on bin çadır civarındaki Aneze (Arap) urbanının yine Rakka ve Harran taraflarına geldikleri takdirde buralardaki ahaliye ve aşirete saldırımları ihtimal dahilinde olduğundan Aneze (Arap) aşiretinin iskanı için askeri tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir. Urfa Mutasarrıflığı, Anezelilerin (Arap) Elcezire'den geçerek Harran'a gelmelerine müsaade edildiği takdirde geçen sene olduğu gibi yağma ve yerli aşiretlere saldırılar olabileceğini, bundan dolayı Aneze (Arap) urbanının Elcezire'ye girişlerine izin verilmemesini Dahiliye Nezareti'nden istemiştir. Fakat Talat Paşa Anezelilerin (Arap) büyük bir kısmının Elcezire'de yaşamakta oldukları ve bunların bir kısmının zaten Fırat nehrini geçtiklerini ve ilerlemekte olduklarını yazmıştır.⁵⁷⁶

Urfa Mutasarrıflığı'nın uyarılarına rağmen Aneze (Arap) aşiretinin Urfa dahiline gelmeleri önlenememiştir. Nitekim Aneze (Arap) aşiretinin Muhcem kabilesine mensup kişiler Harran kazasının bazı köylerine saldırmış, bazı malları gasp etmişlerdir. Bu saldırı Halep vilayetinin Münbiç kazasına komşu olan Suruç ve Birecik'te büyük bir heyecan yaratmıştır. Urfa Mutasarrıflığı bu kazalarda gerekli önlemleri almış, halk teskin edilmiş, ayrıca kaymakamlardan dikkatli olmaları istenmiştir.⁵⁷⁷

3.7.4. JANDARMA SAYISININ ARTIRILMASI

Aşiret olaylarını karşı alınan ilk önlem jandarma sayısının artırılması istediğidir. Nitekim aşiret saldırılarının önlenmesi için Urfa Mutasarrıfı Mümtaz Bey'in, Anezelilerin (Arap) tecavüzü karşısında jandarma kuvvetinin artırılmasına yönelik talebi olmuştur. Jandarmanın seferberlik dolayısıyla sayısının azaltılması asayiş olumsuz etkileyeceğinden hiç olmazsa süvari ve ester süvariler ile eksikliğin giderilmesini Umum Kumandanlığa ve Kolordu Kumandanlığı'ndan istemiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 3 Temmuz 1330 [16 Temmuz 1914].

⁵⁷⁶ BOA, DH. ŞFR, 583/131. 9 Mayıs 1334 [9 Mayıs 1918]; BOA, DH. ŞFR, 586/46. 3 Haziran 1334 [3 Haziran 1918]; BOA, DH. ŞFR, 87/88. 9 Mayıs 1334 [9 Mayıs 1918]; BOA, DH. ŞFR, 87/186. 18 Mayıs 1334 [18 Mayıs 1918]; BOA, DH. ŞFR, 87/349. 30 Mayıs 1334 [30 Mayıs 1918].

⁵⁷⁷ BOA, DH. ŞFR, 586/46. 4 Haziran 1334 [4 Haziran 1918]; BOA, DH. ŞFR, 598/87. 18 Teşrin-i Evvel 1334 [9 Ekim 1918].

⁵⁷⁸ BOA, DH. ŞFR, 438/66. 12 Ağustos 1330 [25 Ağustos 1914].

3.7.5. HALEP, MUSUL, DİYARBAKIR VİLAYETLERİ VE ZOR LİVASINDAN YARDIM İSTENMESİ

Urfa'da meydana gelen yerel asayiş olaylarına Urfa'daki kolluk kuvvetleri müdahale etmiş, gerekli önlemleri almışlardır. Fakat Musul merkezli Şammâr aşireti (Arap), Musul ve Zor merkezli Aneze aşireti(Arap), Siverek Merkezli Karakeçi aşireti (Türkmen) ve Viranşehir merkezli Milli aşiretinin (Kürt) olaylara karışmasıyla saldırılar bölgesel bir boyut kazanmıştır. Saldırıların bölgesel bir boyut kazanması Urfa'daki kolluk kuvvetlerini aşmıştır. Dolayısıyla bu tür saldırılar olduğunda Urfa mutasarrıflığı olaylara karışan aşiretlerin ait vilayet ve livalardan takviye kuvvet istemiş, saldırılar bu şekilde önlenmeye çalışılmıştır.

1913 yılında Zor livasına ile Halep vilayetine tâbi Aneze aşiretinin (Arap) Beyza mevkisine gelerek Şammâr aşireti (Arap) üzerine hücum edeceği haber alınmış, bu haber üzerine Mülazım Hüseyin Efendi refakatinde 50 kişilik müfreze gönderilmiştir. Ayrıca Zor Mutasarrıflığı ile Rakka Kaymakamlığı'ndan da birer müfreze sevk edilmiştir. Siverek Mutasarrıflığı da 30 kişilik bir müfreze göndermiştir. Halep, Siverek Zor ve Urfa'dan gönderilen kuvvetler de birleştirilerek olay mahalline sevk edilmiştir. Fakat aşiret efradının çokluğu, gönderilen efradın azlığı dolayısıyla bu kuvvetlerin, aşiretlerin birbirlerine saldırmalarına mani olamayacağı düşünülmüştür. Hadisenin olduğu bölgeye başka kuvvet sevk etmenin imkanı olmadığı gibi süvari alayı kaldırılmış olduğu için askeri kuvvetlerden istifade etmek de mümkün olamamıştır. Ama yine de Halep, Siverek, Zor ve Urfa'dan sevk edilerek birleştirilen kuvvetler duruma müdahale etmiştir. Herhangi bir olaya meydan vermemek için Aneze aşireti, Uyûn'dan Belih mevkiine nakledilmiş, Aynü'l- Beyzâ da bulunan Şammâr aşireti de bu yerden uzaklaştırılmak suretiyle sorun çözülmüştür.⁵⁷⁹

1916 yılında meydan gelen saldırılarda da önlem olarak Zor sancağı; Musul ve Zor'a bağlı Şammâr (Arap) aşiretinin tecavüzlerine mahal bırakılmaması lüzumunun Musul vilayetine bildirilmesini ve aşiret reislerine tebligat yapılmasını

⁵⁷⁹BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemî (DH. EUM.EMN.), 42/5. 23 Teşrîn-i Evvel 1329/ 5 Kasım 1913]; BOA, DH.EUM.EMN, 42/5. 24 Teşrîn-i Evvel 1329 [6 Kasım 1913]; BOA, DH.EUM.EMN, 42/5. 2 Teşrîn-i Sâni 1329 [15 Kasım 1913]; BOA, DH.EUM.EMN, 42/5. 3 Teşrîn-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913]; BOA, DH.EUM.EMN, 42/5. 9 Teşrîn-i Sâni 1329 [22 Kasım 1913].

istemiştir. Aneze aşiretinin Rakka ve Harran'daki ahaliye zarar vermemesi için Urfa'dan gönderilen müfrezeyle yardım için Zor Mutasarrıflığı'ndan on beş ester süvarisinin gönderildiği ve bu ester süvarilerinin o havalide asayişin teminiyle görevli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Anezelilerin bulundukları meralardan çıkarılıp, geldikleri yerlere iadelerinin mümkün olmadığı, bu durumun aşiretin perişan olmasına neden olacağı ifade edilmiştir. Bunun yerine Urfa, Zor ve Musul'dan kuvvet sevkiyle muhafaza ve çatışmanın önlenmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir.⁵⁸⁰ Dâhiliye Nezareti de Zor Mutasarrıflığı'nın önerisini dikkate almış, Urfa, ve Zor mutasarrıflıkları ile Musul Vilayeti'nden önlemlerin alınmasını istemiştir.⁵⁸¹

Aşiretler arasında eskiden beri devam eden düşmanlık dolayısıyla Mayıs 1916'da Karakeçi(Türkmen), Aneze (Arap) ile Şammâr (Arap) ise Milli (Kürt) aşiretiyle birleşerek biri diğerine hücum etmişlerdir. Livada mevcut kuvvetlerin bir kısmı çeşitli olaylardan dolayı memur edilmiş, merkezde bulunan kuvvetler de Ermeni çetesi takibatına gönderildiği için Karakeçi(Türk), Aneze (Arap), Şammâr (Arap) ve Milli (Kürt) aşiretleriyle ilgilenmek ve mahallin asayişini temin etmek için en yakın mıntıkadan yeterli kuvvetin gönderilmesi Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan istenmiştir.⁵⁸²

3.7.6. DÖRDÜNCÜ ORDU KUMANDANLIĞI'NDAN (CEMAL PAŞA) TAKVİYE KUVVET İSTENMESİ

Urfa Mutasarrıflığı kendi bölgesindeki asayiş olaylarını mevcut kolluk kuvvetleri ile önlemeyle çalışmıştır. Fakat bazı olaylar yerel güçleri aşmıştır. Bu durumda Urfa Mutasarrıflığı 4. Ordu Kumandanlığı'ndan destek istemek zorunda kalmıştır. Örneğin Harran tarafına gelen Aneze aşiretine mensup 256 atlıdan oluşan kuvvet ahaliye saldırmış⁵⁸³, ürünlerine zarar vermiş, köylere taarruz ederek, yağmalamıştır. Bu bölgede mevcut olan 150 kadar süvarinin, urbanı uzaklaştırması,

⁵⁸⁰ BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 28 Haziran 1330 [11 Temmuz 1914].

⁵⁸¹ BOA, DH.EUM.EMN, 116/55. 3 Temmuz 1330 [16 Temmuz 1914].

⁵⁸² BOA, DH. ŞFR, 519/113. 3 Mayıs 1332 [16 Mayıs 1916].

⁵⁸³ Harran kazası eski tarihlerden beri Müslüman nüfusa sahip olup gayrimüslim yaşamamaktır. Nitekim 1900 yılındaki Halep Vilayet Salnamesinde de bu durum belirtilmiştir. (3662 Müslüman). 1318 Salname-i Vilayet-i Halep, Halep, Matbaa-i Vilayet, 1318, s. 331; 1906 ve 1914 nüfus sayımları incelendiğinde de Harran bölgesinin tamamen Müslüman nüfustan oluştuğu görülmektedir. 1918'deki nüfus bilgilerine göre Harran'da 8.000 Arap, 2000 Kürt ve 2000 Türk yaşamaktadır. Dolayısıyla Harran bölgesindeki saldırılar Müslümanların kendi aralarındaki gasp ve yağma faaliyetidir. Bu asayiş sorunlarının gayrimüslimler ile ilgisi yoktur.

bunların yağma ve çapulculuklarına son vermesi mümkün olmadığından, yeterli miktarda süvarinin gönderilmesi Halep Vilayeti'nden istenmiştir. Ayrıca Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan da bir alay süvarinin gönderilmesi talep edilmiştir. Harran'da bulunan jandarma kumandanı da Aneze (Arap) aşiretinin tecavüzlerinin, yaptıkları fenalıkların ve serkeşliklerinin kıyaslanamayacak kadar büyük olduğunu bildirmiştir. Aneze urbanının bir daha tecavüzde bulunmaması, demiryolu güzergahındaki amele ve istasyon memurlarına saldırılarının önlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Jandarma kumandanı, ayrıca bu sefer de yapılanlara ses çıkarılmaz ise bu durum, hükümetin aciz ve kudretsiz olduğu düşüncesinin oluşmasına neden olacağını belirtmiştir. Bunun için de iki cebel topuyla 500-600 atlıdan oluşan bir kuvvetin beş, on gün gibi kısa bir sürede buraya sevk edilerek, Aneze urbanının yola getirilmesi için Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan kendisine emir verilmesini istemiştir.⁵⁸⁴ Halep Vilayeti'nden kuvvet talep edilmesine karşın Halep Vilayeti Suriye taraflarındaki gazve⁵⁸⁵ dolayısıyla tecavüzlerde bulunan urbana karşı jandarma kuvvetlerinin gönderildiğini, Urfa'ya kuvvet sevkinin mümkün olmadığını yazmıştır.⁵⁸⁶ Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa da yardım talebine cevap olarak; mevcut jandarma kuvvetinin Aneze aşiretinin kovulması ve cezalandırılması için yeterli olduğunu, jandarma kumandanının elindeki kuvvetle hücum etmesini ve urbanı dağıtmasını istemiştir. Cemal Paşa ayrıca mevcut kuvvetin burnu kanamaksızın, zayıat vermeksizin kuvvet talep edilirse, isteğinin yerine getirilmeyeceğini yazmıştır.⁵⁸⁷

3.7.7. MİLİS TEŞKİLATININ KURULMASI

Jandarma sayısının yetersiz olması ve aşiret olayları Urfa Mutasarrıflığını yeni önlemler almaya sevk etmiştir. Bu dönemde alınan en önemli önlem yeni kolluk kuvveti olarak milis kuvvetlerinin oluşturulmasıdır. Bu kuvvetler milli mücadele döneminde de etkin bir güç olarak kullanılacaktır.

Seyyale (Arap) aşiretine mensup on atlı, merkez liva Şakverek caddesinde yerli ahaliye saldırmış, devriye gezen dört jandarmaya karşı silah kullanmaya cüret

⁵⁸⁴ BOA, BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM. 4.Şb), 6/48. 7 Haziran 1332 [20 Haziran 1916].

⁵⁸⁵ Gazve: 1.Arap aşiretleri arasında yapılan savaş. *Türkçe Sözlük*, haz. Şükrü Halûk Akalın... (ve başk.), 11. bs. Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011, s. 910.

⁵⁸⁶ BOA, DH.EUM. 4.Şb, 6/48. 9 Haziran 1332 [22 Haziran 1916]; BOA, DH.EUM. 4.Şb, 6/48. 11 Haziran 1332 [24 Haziran 1916].

⁵⁸⁷ BOA, DH.EUM. 4.Şb, 6/48. 10 Haziran 1332 [23 Haziran 1916].

etmişlerdir. Bu sırada denk gelen halktan bazı kişilerin yardım etmesiyle saldırganlardan dördü ölü, üçü yaralı olarak ele geçirilmiştir. Diğerleri ise firar etmişlerdir. Kazanın güneyinde ve on dakikalık mesafede bekleyen 30-40 atlı arabanın kazaya saldırarak 15 deve gasp ettikleri görülmüştür. Saldırıların haber alındığını öğrenen urban, firar etmişlerdir. Ayrıca Harran kazasında Aneze (Arap) aşiretinden Hacım Bey kabilesi de merkez kazaya gelmiş, aşiretten bir-iki kişi silahla memuru tehdit etmiştir. Saldırıların önlenmesi için jandarma kuvveti yetersiz olduğundan ordu kumandanlığının emriyle milis taburlarının süratli bir şekilde teşkil edilmesine karar verilmiştir.⁵⁸⁸

Halep'in düşmesinden sonra Aneze (Arap) ve Hub (Arap) aşiretlerinin durumu ehemmiyet kazanmıştır. Çünkü jandarmalar firar ettikleri için inzibatın muhafazası ve urban tecavüzlerine maruz kalmaması için Diyarbakır ve Siverek'ten acil bir şekilde kuvvet istenmiştir.⁵⁸⁹ Bu dönemde en dikkat çeken durumlardan biri güvenliği sağlamak için milis taburlarının⁵⁹⁰ ihdas edilmesidir. Harran'da asayişin bozulması ve jandarma efradının firar etmesinden dolayı jandarma sayısı azalmıştır. Bu durum asayiş ve güvenliğin bozulmasına neden olmuştur. Teşkil olunan milis taburları sayıları azalan jandarma efradının yerine kullanılmıştır. Bunlar yalnız merkez kazasıyla Türk köylerinin muhafazasını temin etmekle

⁵⁸⁸ BOA, DH. ŞFR, 599/117. 24 Teşrin-i Evvel 1334 [24 Ekim 1918]; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2299, Dos. 60, Fih. 36-13.

⁵⁸⁹ BOA, DH. ŞFR, 599/117. 27 Teşrin-i Evvel 1334 [27 Ekim 1918].

⁵⁹⁰ Nusret Bey terhis ve firar dolayısıyla jandarma sayısının azalmasından dolayı Arap aşiretlerinin saldırılarına karşı önlem olarak jandarma kumandanı Ali Rıza Bey'i yanına çağırarak, itilaf ve istila ordularına karşı hiçbir iş göremeyeceği belli olan, yalnız şehre hücumları akla gelebilecek olan aşiret kuvvetlerini önleyebileceğini düşünerek, milli bir kuvvetin oluşturularak jandarma kumandanının emrinde olmasını istemiştir. Nitekim Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey, Urfa eşrafının yardımıyla milis alayı oluşturmuştur. Bu sayı zamanla 600 kişiye çıkmıştır. Bir nizamiye alayı kadar düzen ve disipline sahip olan milis alayı aşiretin memlekete olabilecek hücumunu önlemiştir. İngilizlerin Urfa'yı işgalinden sonra milis alayı kaldırılmıştır. Milis teşkilatının kurulmasında Ali İhsan Paşa'nın büyük katkısı olmuştur. Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa halkın hukukunun korunması için valilere ve müstakil mutasarrıflıklara milis teşkilatı kurmalarını tavsiye etmiş, ayrıca ihtiyaç duyulan silah ve cephanenin Altıncı Ordu tarafından verileceğini belirtmiştir. yapılan çalışmaları tetkik ve teşvik etmek, yardımda bulunmak için Urfa'ya gelerek Fethi Bey ile görüşmüştür. Bkz. Ali Rıza, *Ahfada Yedigâr Urfa Mücadelesi*, Yay. Haz. Müslüm Akalın, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 1995, s. 5-10; Bayram Akça, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, s. 48; Müslüm Akalın, *Urfa Kurtuluş Destanı "Milli Mücadele Urfa" Anıları-Belgeler*, İstanbul, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 3; M. Cemil Hacıkamiloğlu, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu*, İstanbul, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, (t.y), s. 25; Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri, c. 5, İstanbul, Nehir Yayınları, 1993, s. 26-27. Aneze aşireti, Urfa'nın kurtuluşu esnasında aşiret lideri Hacım Bey riyasetinde Kuvayı Milliye birlikleri içinde yer almış ve çarpışmalara katılmıştır. Bkz. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan- Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, 2.Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 317.

görevlendirilmişlerdir. Türkler dışında diğer etnik grupların yaşadığı mahallerin güvenliğini sağlayacak kadar yaygınlaştırılamamıştır.⁵⁹¹

Yukarıdaki olaylarda görüldüğü gibi savaş ile birlikte jandarmalar firar etmiş ve bunun sonucunda devlet otoritesi zayıflamıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde devlet otoritesini görünür kılan en önemli güvenlik kuvveti jandarmadır. Fakat jandarmaların firar etmesi devletin aşiretler üzerindeki görünümünü zedelemiştir. Dolayısıyla aşiretler jandarmanın firarıyla ortaya çıkan otorite boşluğunu değerlendirme yoluna gitmiştir. Yerel yöneticiler aşiretlerin otorite boşluğunu fırsat bilerek, bu durumu kullanmalarını önlemek için milis kuvvetleri oluşturarak bu boşluğu doldurma yoluna gitmişlerdir. Fakat bu kuvvetler çok sınırlı kalmıştır.

3.7.8. SÜRGÜN

Aşiret olaylarının önlenmesinde sürgün cezası ön plana çıkmaktadır. Fakat sürgün cezasını iki şekilde ele almak gerekir. Birincisi Urfa'da güvenlik ve asayiş sorunları yaratan aşiret liderlerinin sürgün edilmesidir. İkincisi ise Cemal Paşa tarafından 4. Ordu Kumandanlığı bölgesindeki başka memleketlerden Urfa'ya sürgün gönderilen kişilerdir.

3.7.8.1. URFA'DAKİ AŞİRET LİDERLERİNİN SÜRGÜN EDİLMESİ

Osmanlı Devleti'nde eskiden beri aşiretler ile ilgili sürgün yöntemi uygulanmıştır. Mahalli idareler, sürekli sorun çıkartan aşiretlerin şeyhlerini ve bazı ileri gelenlerini tutukladıktan sonra, bölgelerinden uzaklaştırarak başka bir yerde ikamete mecbur etmişlerdir. Bölgelerinden uzaklaştırılan ve zorunlu ikamete tabi tutulan veya devlete sığınıp düzeni bozmayacaklarına dair taahhüt veren aşiret şeyhlerine vilayet bütçesinden geçimlerini sağlamak için maaş tahsis edilmiştir. Aşiret şeyhlerinin bir kısmı da yerleştirileceği yer ve diğer koşullar konusunda, valiler ile pazarlık yapmışlardır. Valiler de uygun gördükleri istekleri kabul etmişlerdir.⁵⁹²

⁵⁹¹ BOA, DH. ŞFR, 600/96. 1 Teşrin-i Sâni 1334 [1 Kasım 1918].

⁵⁹² Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde...*, s.164-169.

Urfa'da da bu dönemde buna benzer olay yaşanmıştır. Harran'da yaşayan Siyale aşireti (Arap); Nevakhce, Muacele, Cihem, Ciridat, Cılat, Heyt, Avamır batınlarından oluşmakta olup nüfusları 3000'dir.⁵⁹³ Siyale aşireti (Arap) Kays aşiretinin (Arap) eskiden beri en geniş kabilesi idi. Müslümanların Harran ve Şam'ı almasından sonra Harran'a geldikleri kaynaklarda yer almıştır. Aşiret Arapça konuşmaktadır.⁵⁹⁴

Siyale (Arap) aşireti uzun zaman Harran kazasında eşkıyalık faaliyetinde bulunmuş, aşiretlere saldırmış, fesat hareketlerde bulunarak, Milli (Kürt) aşiretine zarar vermiştir. Bundan dolayı Urfa Mutasarrıfı Ali Haydar Bey, Siyale (Arap) aşireti reisi Salih Abdullah'ın Edirne vilayetine sürgünü Dâhiliye Nezareti'nden talep etmiştir.⁵⁹⁵ Dâhiliye Nezareti de verdiği cevapta Siyale aşireti Reisi Salih Abdullah'ın askeri karar ile Edirne vilayetine uzaklaştırılabileceğini yazmıştır.⁵⁹⁶ Mahalli hükümetin bütün uyarılarına rağmen fesat çıkarmaya, eşkıyalık faaliyetine devam etmiştir. Bundan dolayı Urfa mutasarrıflığı Siyale aşireti (Arap) reisi Salih Abdullah'ı tutuklayarak, Urfa merkezine getirmiştir. Urfa Mutasarrıfı Ali Haydar Bey, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda; Siyale aşireti (Arap) reisi Salih Abdullah'ın mahzur-u azim-i inzibatiyesine mebni Edirne vilayetine uzaklaştırılmasını istemiştir.⁵⁹⁷ Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ise uzaklaştırmanın ancak askeri karar ile mümkün olabileceğini yazmıştır.⁵⁹⁸ İkinci Ordu Kumandanlığı da Siyale aşireti (Arap) reisi Salih Abdullah Osman'ın saldırgan hareketlerinden dolayı Lüleburgaz'a uzaklaştırılmasını uygun bulmuş ve Salih Abdullah bu şekilde uzaklaştırılmıştır.⁵⁹⁹ Uzaklaştırma sonrası Siyale aşireti (Arap) reisi Salih Abdullah, Talat Paşa gönderdiği yazıda; hiçbir kusuru ve kabahati olmadığı halde jandarma çavuşu Halil'in iftirası üzerine Lüleburgaz'a uzaklaştırıldığını, kendisinin affedilerek memleketine gönderilmesini istemiştir.⁶⁰⁰ Bu isteği uygun görülmemiştir. Fakat Siyale aşireti (Arap) reisi Salih Abdullah'ın Edirne vilayeti dahilinde Tekfurdağı gibi havası uygun bir mahalle gönderilebileceği ya da istediği takdirde Aydın vilayeti dahilindeki bir kasabaya sevk edilebileceği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

⁵⁹³ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri...*, s. 52.

⁵⁹⁴ Bozkurt, *Aşiretler Tarihi...*, s. 323.

⁵⁹⁵ BOA, DH. ŞFR, 546/111. 1 Mart 1333 [1 Mart 1917].

⁵⁹⁶ BOA, DH. ŞFR, 74/57, 7 Mart 1333 [7 Mart 1917].

⁵⁹⁷ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 17/58. 15 Şubat 1332 [28 Şubat 1917].

⁵⁹⁸ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 17/58. 7 Mart 1333 [7 Mart 1917].

⁵⁹⁹ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 18/25C. 20 Haziran 1333 [20 Haziran 1918].

⁶⁰⁰ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 18/ 25C. 4 Haziran 1333 [4 Haziran 1917].

tarafından bildirilmiştir.⁶⁰¹ Bir ara İstanbul'a da giden Siyale aşireti (Arap) reisi Salih Abdullah'ın Urfa'ya geri dönmesi Polis Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 13 Mart 1918 tarihinde uygun görülmüştür. Hatta Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Urfa Mutasarrıflığı'na telgraf göndererek, geri gönderilmesinde mahzur olup olmadığını sormuş, Urfa mutasarrıflığı da mahzurun olmadığını bildirmiştir. Aynı şekilde İkinci Ordu Kumandanlığı da Siyale reisi Salih Abdullah'ın Urfa'ya geri dönmesinin muvafık olduğunu 3 Nisan 1918 tarihli bir telgrafname ile ifade etmiştir.⁶⁰² Böylece Siyale aşireti (Arap) reisi Salih Abdullah'ın Urfa'ya dönmesine müsaade edilmiştir.

Aşiret reisinin aşiretin başından uzaklaştırılmasına bir örnek de Kürt aşireti rüesasından olan Haydaranlı (Kürt) Kör Hüseyin Paşa'dır. Hüseyin Paşa maiyetiyle birlikte devr-i sabıkta eşkıyalık ve yaptığı kötülüklerle tanınmıştır. Harb-ı Umumi'den önce ve sonra da birtakım münasebetsiz hareketlerde bulunmuş, aşirete mensup kişileri de bunlara alet etmiştir. Kör Hüseyin Paşa'nın aşireti başından alınarak münasip bir yere uzaklaştırılması⁶⁰³ ve yerine de devlete bağlı birinin getirilmesi Talat Paşa tarafından Urfa Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir.⁶⁰⁴

Siverek'te bulunan Ciranlı Aşireti'nin (Kürt) başka yere sevki söz konusu olmuştur. Aşirete mensup kırk aile sevk edilmek istenmiştir. Sevk için Halep hattı askeri komiserliğinden vagon talep edilmiş fakat vagon gönderilmemiştir. Daha önce sevk için gönderilen aşiret mensupları günlerce istasyonda sefil olmuşlardır. Sevk esnasında Urfa'nın Bozabad nahiyesinde ikamet etmekte olan Ciranlı aşireti (Kürt) reisi İbrahim Bey, sevk dolayısıyla bir kısım aşiret mensubuyla birlikte Mardin'e kaçmışlardır.⁶⁰⁵

Urfa livasında idare-i örfiye uygulandığı için zararlı ve bozguncu şahısların idare-i örfiye mıntıkası haricine çıkarılması mümkün olmuştur. Bu kapsamda Urfa'da bulunan Basravi ve arkadaşları hakkında askeri karar çıkarılmıştır. Bu karar

⁶⁰¹ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 15/9 (9 Kânûn-ı Evvel 1333/9 Aralık 1917).

⁶⁰² BOA, DH. EUM. 4.Şb, 17/58. 3 Mart 1334 [3 Mart 1918]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 17/58. 9 Mart 1334 [9 Mart 1918]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 17/58. 3 Nisan 1334 [3 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 17/58. 13 Mart 1334 [13 Mart 1918]; BOA, DH. ŞFR, 85/102. 13 Mart 1334 [13 Mart 1918].

⁶⁰³ BOA, DH. ŞFR, 74/267. 26 Mart 1333 [26 Mart 1917].

⁶⁰⁴ BOA, DH. ŞFR, 75/79. 7 Eylül 1333 [7 Eylül 1917].

⁶⁰⁵ BOA, DH. ŞFR, 564/82. 5 Eylül 1333 [5 Eylül 1917]; BOA, DH. ŞFR, 566/14. 18 Eylül 1333 [18 Eylül 1917]; BOA, DH. ŞFR, 567/10. 25 Eylül 1333 [25 Eylül 1917]; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 5.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.143.

ile birlikte Basravi ve arkadaşlarının Ankara'ya sürülmesi uygun görülmüştür.⁶⁰⁶ Yetmiş yaşındaki Urfalı Şeyh Salih Urfa'dan Lüleburgaz'a sürülmüştür. Şeyh Salih Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; kendisinin haksız olarak Lüleburgaz'a gönderildiğini ve affedilerek, memleketine gönderilmesini istemiştir.⁶⁰⁷

3.7.8.2. DÖRDÜNCÜ ORDU BÖLGESİNDEN URFA'YA SÜRGÜN GÖNDERİLENLER

Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletlerine savaş ilan ederek, I. Dünya Savaşı'na girmesi, bu ülkelerin vatandaşlarını düşman devlet tebaası konumuna düşürmüştür. Osmanlı Devleti düvel-i muhâsama tebaasına karşı iki yol takip etmiştir. Birincisi; düvel-i muhâsama tebaasının İspanya ve ABD gibi tarafsız devletlerin diplomatik misyonlarının yardımıyla ülke dışına çıkarılması; ikincisi ise bazılarının güvenlik tedbiri olarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde zorunlu ikamete tabi tutulmaları olmuştur. Bütün bunlara İtilaf devletlerinin Osmanlı tebaasına karşı yaptıkları kötü muameleler ve esir alınmaları gerekçe gösterilmiştir. Ayrıca İtilaf devletleri vatandaşlarının ajanlık faaliyetleri veya şüphesi, kamu düzenini bozmaları ve adi suç işlemeleri sürgün edilmelerine sebep teşkil etmiştir.⁶⁰⁸

I. Dünya Savaşı boyunca yoğun bir şekilde sürgüne maruz kalan yerlerden biri Urfa'dır. Bu durum Urfa'nın jeopolitik konumu ile alakalıdır. Urfa, konum itibariyle Ortadoğu coğrafyasına yakın olduğu için buralarda bulunan düşman devlet tebaası sürgün edilmiştir. Ortadoğu'dan Urfa'ya sürgün edilen bu kişiler daha sonra da buradan Anadolu'nun diğer şehir ve kazalarına sevk edilmişlerdir. Bir anlamda Urfa; Ortadoğu'da bulunan düvel-i muhâsama tebaasının Anadolu'nun diğer yerlerine sürgününde bir geçiş rolü üstlenmiştir.⁶⁰⁹ Bununla birlikte çatışma alanlarından uzak olması, sahil kıyılarına sınırının bulunmaması, Anadolu ile Suriye topraklarına geçiş güzergahında olması da sürgün yeri olarak seçilmesinde etkili olmuştur.⁶¹⁰

⁶⁰⁶ BOA, DH. ŞFR, 95/213. 23 Kânûn-ı Sâni 1335 [23 Ocak 1919]; BOA, DH. ŞFR, 96/327. 27 Şubat 1335 [27 Şubat 1919].

⁶⁰⁷ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 13/19. 18 Ağustos 1333 [18 Ağustos 1917].

⁶⁰⁸ Musa Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Zorunlu İkamet Merkezlerinden Biri Olarak Urfa Mutasarrıflığı", *Asia Minor Studies Journal*, 7(1), 2019, s. 72-80.

⁶⁰⁹ Ramazan Sonat, "I.Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devletler Tebaası (1914-1918)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2014, s.42.

⁶¹⁰ Kılıç, "Birinci Dünya...", s. 73.

Urfa'ya sevk edilmesi düşünölen ilk grup Dördüncü Ordu mıntıkasında yer alan Suriye ve havalisinde görevli konsoloslar olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Dördüncü Ordu'nun yetki alanında olan Urfa, yasak olmayan bölgeler içinde yer almıştır. Bu doğrultuda Dördüncü Ordu Komutanlığı mıntıkasındaki Ruslar dışındaki düvel-i muhâsama konsoloslarının Urfa'ya sevk edilmelerini emretmiştir Fakat bu emir uluslar arası savaş hukukuna aykırı olarak göröldüğünden uygulanamamıştır.⁶¹¹

Meclis-i Vükela 15 Kasım 1914 tarihinde aldığı bir karar ile düvel-i muhâsama ait misyoner okullarının kapatılmasına ve binalarının hükümet tarafından kullanılmasını kabul etmiştir. Ayrıca misyonerlik çalışanlarının da ülke dışına çıkarılması kararlaştırılmıştır. Oysa Cemal Paşa Meclis-i Vükela ile aynı fikirde değildi. Cemal Paşa, ordunun faaliyetleriyle ilgili ifşaatta bulunabilecekleri gerekçesiyle bölgesindeki vilayet ve mutasarrıflıklara rahibelerin alıkonulmasını, erkeklerin uygun bir yere gönderilmesi emrini vermiştir. Nitekim Dördüncü Ordu Komutanlığı'nın emri doğrultusunda Kudüs'teki rahipler Urfa'ya gönderilmiştir. Urfa Mutasarrıfı, Dâhiliye Nezaretine çektiği telgrafta Urfa'ya yedi Protestan misyonerin geldiğini ve Kudüs'ten 175 misyonerin daha yola çıktığını belirtmiştir. Fakat Kudüs'ten yola çıkan rahipler daha Urfa'ya ulaşmadan hükümet yeni bir karar almıştır. Bu karara göre 2 Ocak 1915 tarihine kadar 18 yaşından büyük erkekler müstesna, Suriye sahilinden ülke dışına çıkmak isteyenlere izin verilmiştir. Urfa'ya sevk edilmek üzere Halep'e gönderilen Fransız Cizvit papazları da buradan Beyrut'a gönderilmiş ve 1 Ocak 1915 tarihinde Osmanlı topraklarını terk etmişlerdir. Ayrıca İtalyan rahiplerin de Urfa'ya gönderilmeleri söz konusu olmuş ise de bu karardan vazgeçilerek, ülke dışına çıkmalarına izin verilmiştir.⁶¹²

I. Dünya Savaşı boyunca uygulanan sürgün politikası genel olarak misilleme politikası adı altında gerçekleşmiştir. Bu politikanın temelini ise İtilaf devletlerinin savunmasız Osmanlı sahil ve limanlarını bombalaması sonucu oluşan can ve mal kaybına karşılık olarak sürgün edilmişlerdir. Bu amaçla Osmanlı sınırları içerisinde bulunan düvel-i muhâsama tebaası harp esiri olarak tutuklanıp misilleme politikası çerçevesinde sürgün edilmişlerdir.⁶¹³

Bu sürgün politikası çerçevesinde Urfa'ya da İtilaf devletleri tebaası gönderilmiştir. Suriye ve havalisindeki itilaf devletleri vatandaşlarının Urfa'ya

⁶¹¹ Kılıç, "Birinci Dünya...", s. 73.

⁶¹² Kılıç, "Birinci Dünya...", s. 74-75

⁶¹³ Sonat, "I. Dünya Savaşı...", s. 262.

gönderilmesini dile getiren ilk isim Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa olmuştur. Cemal Paşa'nın yaptığı araştırmaya göre Suriye, casuslarla dolu olup, bunların çoğunluğu itilaf devletleri vatandaşıydı. Dolayısıyla bunların Osmanlı topraklarını terk etmeleri veya serbest bırakılmaları uygun değildi. Bu nedenle 18 yaşından büyüklerin Urfa'ya sevk, diğerlerinin de Şam ve Halep gibi merkezlerde toplanması Cemal Paşa tarafından uygun görülmüştür. Cemal Paşa'nın kararından sonra Suriye Vilayeti'nden gönderilen 27 Mayıs 1915 tarihli telgrafta; 81 Fransız, 64 İngiliz ve 45 Rus vatandaşının sevk edileceği haber verilmiştir. Aynı gün Halep'ten yaşları 17 ile 70 arasında değişen 46 İngiliz, 40 Fransız ve 10 Rus vatandaşının Urfa'ya gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca kadın, çocuk ve ihtiyarlar dışında 20-30 kişinin daha uygun vasıtalarla sevk edilecekleri ifade edilmiştir. İlk sevk edilen İngiliz kafilesindeki kadın ve çocukların İskenderun üzerinden ayrılmasına daha sonra izin verilmiştir. Urfa'ya sevk edilen İtilaf devletleri vatandaşları güvenlik açısından sıkıntı yaratmıştır. Dâhiliye Nezareti Urfa Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda; itilaf devleri tebaasının Zaptiye Nezareti kontrolü altında bulundurulmalarını istemiş, her gün zabıta nezdinde isbat-ı vücud etmeleri ve hapsedilmesi gerekenlerin bildirilmesi istemiştir. Urfa Mutasarrıflığı İtilaf devletleri vatandaşlarının muhafazası için yeterli miktarda polis olmadığını ve yeni polis istihdamı için tahsisat talebinde bulunmuştur. Dâhiliye Nezareti'nin isteği üzerine Urfa Mutasarrıflığı tarafından İtilaf devletleri tebaasına ait cetvel hazırlanmıştır. Bu cetvele göre Urfa'da 339 kişi ikamet etmektedir. 1916 yılında İtilaf devletleri tebaasının büyük çoğunluğu başka yerlere sevk edilmiştir. 1918 Nisanında dokuz erkek ve üç kadın Urfa'da sürgün olarak yaşamışlardır. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf devleri tebaasının istedikleri yere gitme konusunda serbest oldukları duyurulmuştur.⁶¹⁴ Urfa'da 30 yılı aşkın süredir bulunan Fransisken rahibeler de mevzubahis olmuştur. Mübadele yoluyla memleketlerine dönmek için dört Fransisken rahibe müracaatta bulunmuş, fakat bu müracaatları reddedilmiştir.⁶¹⁵ Otuz yılı aşkın süredir Urfa'da bulunan Fransisken rahibeler 1921 yılında ülkelerine gönderilmişlerdir.⁶¹⁶

Osmanlı Devletini I. Dünya Savaşı'nda en fazla meşgul eden olaylardan biri Arap ihtilali ve Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü faaliyetler olmuştur. Talat Paşa şifreli yazıyı Suriye, Bağdat vilayetleriyle Zor ve Urfa

⁶¹⁴ Kılıç, "Birinci Dünya...", s. 75-80; Abdurrahman Bozkurt, "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı (1914-1915), *Otam*, 36/Güz, 2014, s. 21.

⁶¹⁵ *BOA., DH. ŞFR.*, 92/ 42, (5 Teşrinievvel 1334 / 5 Ekim 1918).

⁶¹⁶ Holmes, *Urfa'da Ermeni....*, s. 138-139.

mutasarrıflıklarına göndermiştir. Bu yazıda Suriye ve Halep'ten çöl yoluyla Basra'ya ve oradan da Mısır'a birçok münevver gencin firar ettiğini, bu gençlerin Mısır gazetelerinde hükümet aleyhinde haince neşriyatta bulundukları bilgisinin elde edildiğini ve bu duruma karşı gerekli önlemlerin alınmasını istenmiştir.⁶¹⁷ Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa Arap ihtilali ve Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü faaliyetler karşısında sert tutum almaktan çekinmemiştir. Nitekim Cemal Paşa, iç güvenliği tehlikeye atabilecek en ufak bir girişimde bulunmak cesaretini kendilerinde görebilecek olanları korkutmak amacıyla Divan-ı Harp'ten çıkan kararları derhal uygulamıştır. Bu sert muamele ile ihtilalciler hakkında merhametsizce hareket edeceğini ispatlamış ve ihtilalcileri ciddi bir şekilde korkutmuştur.⁶¹⁸ Cemal Paşa'nın aldığı diğer bir önlem de muhaliflerin sınır dışı edilmeleriydi. Cemal Paşa verdiği emir ile Suriyeli aileleri sınır dışı ederek Anadolu'ya yollamıştır.⁶¹⁹ Bu şekilde Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına girdikten sonra Suriye bölgesinde kendisine zararlı olan veya olabilecek birtakım unsurları kontrol altında tutmak için bunları güvenli bölgeye yani Anadolu'nun içlerine göndermiştir.⁶²⁰

Anadolu'daki bu güvenli bölgelerden biri de Urfa olmuştur. Bu kapsamda Urfa'ya çeşitli yerlerden insanlar gönderilmiş ve Urfa'da ikametleri zorunlu tutulmuştur. Örneğin Anton veledi Yosef Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Cebel-i Lübnan ahalisinden olup, Beyrut'ta polis tarafından tevkif olduğunu, mahkemesiz ve sualsiz olarak, Cemal Paşa'nın emriyle Urfa hapisanesine gönderildiğini, üç seneden beri hapisanede kalmakta olduğunu ve genel aften yararlanarak, tahliye edilmesini istemiştir. Nitekim Anton veledi Yosef daha sonra tahliye edilmiştir.⁶²¹ Bundan başka Nabluslu sürgünler de Urfa'da ikamete mecbur edilmiştir. Hatta Yosef Temtek kendisinin ve Nabluslu sürgünlerin affedilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne telgraf göndermiştir.⁶²² Ayrıca Ali Nuri ve Arap ailesinden Kahya da Urfa'da ikamete mecbur edilmiştir.⁶²³ Zor sancağından Urfa'ya sürülen

⁶¹⁷ BOA., DH. ŞFR., 67/ 158, (18 Ağustos 1332 / 31 Ağustos 1916).

⁶¹⁸ Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Nehir Yayınları, 2006, s.266.

⁶¹⁹ Hasan Kayalı, *Jön Türkler...*, s. 218.

⁶²⁰ Ahmet Gündüz, "1914-1918 Yılları Arasında Kırşehir'de Bulunan Sürgün Arap Aileleri", *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, 2011, s. 1240.

⁶²¹ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 22/36. 4 Kânûn-ı Sâni 1335 [5 Ocak 1919]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 22/36. 23 Kânûn-ı Sâni 1335 [23 Ocak 1919]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 22/36. 13 Mart 1335 [13 Mart 1919].

⁶²² BOA, DH. EUM. 4.Şb, 21/18N. 17 Temmuz 1334 [17 Temmuz 1918].

⁶²³ BOA, DH. EUM. 6.Şb, 34/25. 25 Kânûn-ı Sâni 1334 [25 Ocak 1918]; BOA, DH. ŞFR, 522/62. 29 Mayıs 1332 [19 Haziran 1916].

Topalzade Osman Nuri Efendi'nin adı yazışmalarda sıkça geçmiştir. Dördüncü Ordu mıntıkasından ihraç edilerek, Urfa'nın Birecik kazasında ikamet eden Osman Nuri Efendi'ye 1916 senesi maliye bütçesinin masârif-ı gayri melhuza(olağanüstü giderler) maddesinden maaş verilmiştir. Fakat daha sonra Topalzade Nuri Efendi'nin tahsisatı ödenmemiştir. Bunun üzerine tahsisatının ne şekilde ödeneceği ile ilgili kurumlar arası yazışmalar olmuştur. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından gönderilmesi gereken tahsisat gönderilmemiştir. Aylarca tahsisatı ödenmeyen Osman Nuri Efendi büyük sıkıntılar yaşamıştır. Tahsisatın gönderilmemesi üzerine Osman Nuri Efendi Sadaret'e telgraf göndererek ya tahsisatının gönderilmesini ya da savaş bölgeleri dışında bir yere sevk edilmesini istemiştir.⁶²⁴

Din adamları da sürgün edilenler arasında yerini almıştır. Bunlardan biri Baalbek Katolik Melkit Piskoposu Agabit Malof'tur. Fransız hassasiyetini dile getiren mektupların ele geçirilmesinden sonra Urfa'ya sürülmüştür. Fakat daha sonra Rahip Malof'un Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na Halep'te ikamet edilmesine izin verilmiştir. Bir süre sonra da Rahip Malof Ankara'ya gitmiştir.⁶²⁵

Sadece gayrimüslim din adamlarıyla ilgili önlem alınmamış, şeyhler ile ilgili de tedbir alınmıştır. Nitekim güvenlik ve asayişin temini için şeyhlerin tevkif edilebileceklerine dair karar verilmiştir. 9 Ağustos 1916 tarihinde Talat Paşa tarafından Urfa Mutasarrıflığı'na gönderilen şifreli yazıda durum açıkça belirtilmiştir. Talat Paşa yazısında; liva dahilinde kanun hükümlerinin geçerli olması, asayiş ve inzibatın temin edilmesi için gerekli önlemlerin alınmasının Mutasarrıfın vazifesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İnzibati ve siyasi olarak zararlı sonuçların ortaya çıkmaması için idari yetkilerin kullanılmasının Mutasarrıfın yetkisinde olduğunu ifade etmiştir. Talat Paşa, olağanüstü bir durum ortaya çıkması durumunda gerekli önlemlerin alınmasını, eğer şeyhlerin tevkifi livanın asayiş ve devletin

⁶²⁴ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 6 Kânûn-ı Evvel 1332 [19 Aralık 1916]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 11 Kânûn-ı Sâni 1332 [24 Ocak 1917]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 3 Kânûn-ı Evvel 1333 [3 Aralık 1917]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 5 Kânûn-ı Evvel 1333 [5 Aralık 1917]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 15 Kânûn-ı Evvel 1333 [15 Aralık 1917]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 3 Mart 1333 [3 Mart 1917]; BOA, DH. ŞFR, 353/13. 1 Mayıs 1333 [1 Mayıs 1917]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 5 Kânûn-ı Sâni 1334 [5 Ocak 1918]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 12 Kânûn-ı Sâni 1334 [12 Ocak 1918]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 27 Kânûn-ı Sâni 1334 [27 Ocak 1918]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 17/03. 14 Şubat 1334 [14 Şubat 1918]; BOA, DH. EUM. 4.Şb, 16/44. 11 Şubat 1334 [11 Şubat 1918].

⁶²⁵ BOA, DH. ŞFR, 79/153. 18 Ağustos 1333 [18 Ağustos 1917]; BOA, DH. ŞFR, 79/154. 18 Ağustos 1333 [18 Ağustos 1917]; BOA, DH. ŞFR, 81/176. 19 Teşrin-i Sâni 1333 [19 Kasım 1917].

siyaseti namına uygun görülüyorsa şeyhlerin tevkif edilebileceklerini Urfa Mutasarrıfı'na yazmıştır.⁶²⁶

Bağdat'tan Urfa'ya da sürgün olarak gönderilenler de olmuştur. Bunlardan biri olan Rus tebaasından Mehdi Kubi, Bağdat vilayeti tarafından Sivas'ta ikamete memur edilmiş, fakat daha sonra Musul'dan Urfa'ya gönderilmiştir. Mehdi Kubi'nin çocuklarının Bağdat'ta İtalya konsolosluğundan maaş aldıkları anlaşılmıştır. Urfa'daki sorgusunda ise İran ve İngiltere'nin Irak'taki faaliyetleriyle ilgili valiye bilgi vermek isterken polis tarafından yakalandığını anlatmıştır.⁶²⁷ Bağdat'tan Urfa'ya sürülen bir diğer kişi ise Mehdi Hasan'dır. Bu zat birkaç kez tevkif edilmesine rağmen casusluktan vazgeçmemiştir. Bunun üzerine devletin menfaati gereği Urfa'ya sürülmesi uygun görülmüştür.⁶²⁸ Bağdat'tan Urfa'ya gönderilen diğer bir kişi de Süleyman Has Gülmir'dir. Urfa'da belli bir süre kalan Süleyman Has Gülmir'in Musul'a sevkinde bir mahsur olup olmadığı sorulmuş, daha sonra da istediği takdirde Halep'e gidebileceği Emniyet-i Umumiye tarafından bildirilmiştir.⁶²⁹ Bağdat'tan sürülen bir grupta Diyarbakır üzerinden gönderilmiştir. 35 kişiden oluşan bu grup Urfa'ya gönderilmiş, bir süre Urfa'da kaldıktan sonra Antep'e sevk edilmişlerdir.⁶³⁰ Urfa'ya sürülenlerden biri de Asateş oğlu Yusuf'tur. Fakat kendisinin Urfa'ya sürülmesinin gerekçesi başkadır. Aseteş oğlu Yusuf görevde iken evrak-ı nakdiyede yaptığı değişiklikten dolayı Urfa'ya sürülmüştür. Kendisi Urfa'da bir müddet kaldıktan sonra memleketi olan Şam'a tayin edilmesini istemiştir.⁶³¹

Urfa'da ikamet eden bazı şahıslar başka şehirlere gönderilmeleri için istekte bulunmuşlardır. Urfa'nın havasına alışamayan Beyrutlu Arif Dana başka bir şehre gönderilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne telgraf göndermiş ve talepte bulunmuştur.⁶³² Bunun aksi istekte bulunanlar da olmuştur. Bunlardan biri Medineli Muhsin Mahrec'tir. Muhsin Mahrec İzmir'de oturmaya mecbur edilmiştir. Kendisi İzmir'in havasından rahatsız olmuş, hatta yatağa mahkum hale gelmiştir. Bundan dolayı

⁶²⁶ BOA, DH. ŞFR, 66/190. 27 Temmuz 1332 [9 Ağustos 1916].

⁶²⁷ BOA, DH. EUM. EMN, 103/49. 8 Nisan 1330 [21 Nisan 1914].

⁶²⁸ BOA, DH. ŞFR, 460/81. 25 Teşrin-i Sâni 1330 [7 Şubat 1915].

⁶²⁹ BOA, DH. ŞFR, 85/23. 4 Mart 1334 [4 Mart 1918]; BOA, DH. ŞFR, 85/103. 13 Mart 1334 [13 Mart 1918]; BOA, DH. ŞFR, 85/111. 13 Mart 1334 [13 Mart 1918].

⁶³⁰ BOA, DH. ŞFR, 66/39. 7 Temmuz 1332 [20 Temmuz 1916]; BOA, DH. ŞFR, 526/34. 14 Temmuz 1332 [27 Temmuz 1916].

⁶³¹ BOA, DH. EUM. 6.Şb, 34/25. 25 Teşrin-i Sâni 1334 [25 Ocak 1918]; BOA, DH. EUM. 6.Şb, 34/25. 3 Şubat 1334 [3 Şubat 1918]; BOA, DH. EUM. 6.Şb, 34/25. 3 Mart 1334 [3 Mart 1918].

⁶³² BOA, DH. EUM. 4.Şb, 18/25G. 20 Ağustos 1334 [20 Ağustos 1918].

Dâhiliye Nezaretine Nezareti'ne başvurarak, kendisinin malum gerekçelerden dolayı havası Medine havasına yakın olan Şam, Halep veya Urfa'ya nakledilmesini istemiştir.⁶³³ Harp dolayısıyla Urfa'da bulunanlardan biri de Cezayirli Abdülgani bin Abdüllatif'tir. Abdülgani'nin Urfa'dan Koçhisar'a gönderilmesine karar verilmiştir. Fakat ailesinin Ankara'da olmasından dolayı Abdülgani Bey Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak, ya ailesinin Koçhisar'a gönderilmesini ya da Ankara'ya ailesinin yanına gönderilmesini istemiştir.⁶³⁴

İdare-i örfinin uygulanmasından dolayı zararlı ve bozguncu kişilerin idare-i örfiye mıntıkası dışına çıkarılmıştır. Bu kapsamda birçok kişi sürgün edilmiştir. Nitekim savaşın sonuna doğru hükümet yeni kararlar alarak sürgün edilenlerin geri dönmelerine izin vermiştir. Bu kararlardan biri 28 Şubat 1918 tarihinde alınmıştır. Bu karara göre Suriye'den sürülen erkeklerin memleketlerine iadelerinin uygun görülmediği, ancak kadınlarla onaltı yaşından küçük erkek çocukların iadelerine izin verildiği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından duyurulmuştur.⁶³⁵ Geri dönüşler ile ilgili bir diğer karar da Meclis-i Vükela tarafından 24 Ağustos 1918 tarihinde alınmıştır. Bu karara göre; Dördüncü Ordu mıntikasından sürülmüş olan kişilerden Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla mahkum olanlar hariç, memleketlerine dönmelerine müsaade edilmiştir.⁶³⁶ Ayrıca 22 Ekim 1918 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından başka bir karar alınmıştır. Bu karara göre; Cezayir, Tunus ve Mısır ahalisinden Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla mahkum olmayanlar arasından isteyenlerin İzmir ve İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmiştir.⁶³⁷

3.8. YABANCI TEBAA VE MÜLKE SALDIRI

Urfa'da yaşanan güvenlik olaylarından biri yabancılara ait fabrikalara yapılan saldırılardır. Bu fabrikalardan biri Almanlara ait halı fabrikasıdır. Bu halı fabrikası Alman tebaası Eckart kardeşlere aittir. Dâhiliye Nezareti, Kasım 1915'te Urfa'da bulunan Alman müessesesi olan Halı fabrikasına saldırı olduğuna dair iddialar olduğunu, bu iddiaların araştırılmasını Urfa Mutasarrıflığı'ndan istemiştir. Urfa Mutasarrıflığı da söz konusu iddiaları araştırmıştır. Urfa Mutasarrıflığı Alman tebaasından Millet Hanı'ndaki debbağhâneler ile hanelerine tecavüzün vuku

⁶³³ BOA, DH. EUM. 4.Şb, 18/25. 2 Nisan 1334 [2 Nisan 1918].

⁶³⁴ BOA, DH. EUM. 5.Şb, 26/25. 11 Temmuz 1332 [24 Temmuz 1916].

⁶³⁵ BOA, DH. ŞFR, 84/187. 28 Şubat 1334 [28 Şubat 1918].

⁶³⁶ BOA, DH. ŞFR, 90/208. 24 Ağustos 1334 [24 Ağustos 1918].

⁶³⁷ BOA, DH. ŞFR, 92/219. 22 Teşrin-i Evvel 1334 [22 Ekim 1918].

bulmadığını ve yerlerin muhafaza altına alındığını Dâhiliye Nezareti'ne yazmıştır. Ayrıca halı fabrikasında çalışan işçilerin de koruma altına alındığını bildirmiştir.⁶³⁸ 27 Kasım 1915 tarihinde gönderilen şifreli telgrafta ise Alman halı fabrikasında çalışan Ermenilerin daha önce başka yere sevk edildikleri, bu işçilerden sadece sekiz kişinin bulaşıcı hastalıktan dolayı kaldığı ve bunların tedavi edilmekte oldukları bildirilmiştir. Halı fabrikasının da seferberlik başlangıcından beri tadil edildiği de ayrıca telgrafta yer almıştır.⁶³⁹

Diğer bir şikayet Amerikan Forbes şirketi ile ilgili olmuştur. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Urfa Mutasarrıflığı'na gönderilen şifreli telgrafta; Urfa, Birecik ve Rakka'daki Amerikan Forbes şirketine ait meyan kökü⁶⁴⁰ depolarının hükümetçe kapatıldığı, tahrip edildiği ve yakıldığı yazılmıştır. Ayrıca memurların da Konya'ya sevk edildiği belirtilmiştir. Bu durum karşısında şirket şikayette bulunmuştur. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Urfa mutasarrıflığı'ndan yapılan muamele ile ilgili acilen malumat verilmesini istemiştir.⁶⁴¹ Ardından Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bir genelge yayınlarak; işgal edilmiş olan Amerikan müesseselerinin derhal tahliye edilmesini ve bu şirketlerin muhafaza edilmesini bir genelge ile istemiştir.⁶⁴²

Urfa Mutasarrıflığı Kosrtis şirketinin Urfa merkez kazası ile Suruç kazasındaki meyan köküne, askerlerce görülen lüzum üzerine el konulduğu ve mukabilinde mazbata verildiğini, bu mazbatanın da ordu müfettişliğine gönderildiğini yazmıştır. Ayrıca Birecik kazasındaki depoların tahrip edilmediğini

⁶³⁸ BOA, DH. ŞFR, 482/105. 23 Temmuz 1331 [5 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM. 2.Şb, 13/50. 20 Teşrin-i Evvel 1331 [2 Kasım 1915]; BOA, DH. EUM. 2.Şb, 13/50. 25 Teşrin-i Evvel 1331 [7 Kasım 1915]; BOA, DH. ŞFR, 666/124. 25 Teşrin-i Evvel 1331 [7 Kasım 1915].

⁶³⁹ BOA, DH. ŞFR, 499/10. 14 Teşrin-i Sâni 1331 [27 Kasım 1915].

⁶⁴⁰ Aydın, Adana, Konya, Halep, Antep, Urfa Suriye, Beyrut, Cebel ve Bağdat gibi Akdeniz Havzası ve ard vilayetlerinde ve Kafkasya'da yetişen meyan kökü, hem ferahlık verici içecek hemde hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Meyan kökünün endüstride; şekerleme, içecek ve sağlık gibi birçok alanda kullanılması, İngiliz Forbes Kumpanyası'nı Osmanlı topraklarında fabrikalar kurmak için imtiyaz elde etmeye yöneltmiştir. Nitekim 1854 yılında Aydın'da fabrika kurmuş ve kısa süre içerisinde İskenderun, Halep, Antep, Maraş, Urfa ve Irak'a kadar uzanan coğrafyada meyan kökü toplamaya başlamıştır. Amerika'da da fabrika kuran Forbes Kumpanyası, Osmanlı vilayetlerinde yetişen meyan kökünün Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaretin tekeli alıştır. Bkz. Süleyman Uygun, "Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet", OTAM, Bahar 2015, s. 337-369; Holmes, a.g.e., s. 20.

⁶⁴¹ BOA, DH. ŞFR, 82/182. 23 Kânûn-ı Evvel 1333 [23 Aralık 1917].

⁶⁴² BOA, DH. ŞFR, 93/32. 4 Teşrin-i Sâni 1334 [4 Kasım 1918].

ve memurların da Konya'ya gönderilmediğini Dâhiliye Nezareti'ne şifre ile bildirmiştir.⁶⁴³

Urfa'da sadece Amerikan şirketleri ile ilgili sıkıntı yaşanmamıştır. Urfa'da Amerika konsolosunun düzenlemiş olduğu arma indirilmiş, ayrıca Urfa'da polis dairesi tarafından yapılan uyarılara rağmen, düvel-i muhâsama adına fukaraya para dağıtılmıştır. Para dağıtılmaması konusunda gerekli uyarılar yapılmıştır. Fakat bu uyarılara rağmen para dağıtılmaya devam edilmiştir. Polis dairesi bu durum karşında tekrar ihtarda bulunmuştur. Viskonsül (konsolos yardımcısı) Urfa'ya gelmiş ve Ermeniler üzerinde himayekarlık göstermiştir.⁶⁴⁴

3.9. ARAZİ DAVALARI

Urfa'da sorun yaratan birçok arazi anlaşmazlığı olmuştur. Bu davalar kişiler arasında çeşitli saldırıların yaşamasıyla güvenlik sorunu haline gelmiş bu nedenle arazi davaları mahkemeye yansımıştır. Bazı davalarda mahkeme kararına rağmen anlaşmazlıklar devam etmiş, bazı davalar ise üst makamlara verilen şikayet dilekçeleri şeklinde olmuş ve devlet makamları bu konuda çözüm bulmaya çalışmıştır. Arazi anlaşmazlıkları ile ilgili örnek olaylara aşağıda yer verilmiştir.

Saldırı ve tehdit yoluyla arazi üzerinde hak iddiasını da içeren ve mahkemeye yansıyan ilk örnek olay 1913 yılında yaşanmıştır. Buna göre Bozova nahiyesinin Culmân karyesinde bulunan sulu tarlanın temyiz mahkemesince Bedir bin Eyüp'e verilmesine karar verilmiş ve İdare meclisi kararıyla icra giderleri kendisine teslim edilmiştir. Fakat köyün muhtarı Abuzer ve Urfa eşrafından Yorgancızade Abdurrahman Efendi tekrar tekrar Bedir Bin Eyüp'e saldırmışlardır. Bunun üzerine Bedir Bin Eyüp ceza mahkemesine müracaat etmiştir. Mahkeme reisi tekrar keşif talep etmiştir. Daha sonraki yazışmalarda mahkeme kararına rağmen Muhtar Abuzer'in müdahalesi devam ettiği takdirde hakkında adliyece gerekli muamelenin yapılması istenmiş ve durum Madde-i Umumiliğe bildirilmiştir. Fakat daha sonraki dönemlerde muhtar Abuzer ve Yorgancızade Abdurrahman Efendi saldırılarına devam etmişlerdir. Bunun üzerine bu saldırılardan dolayı kendilerine birer ay gıyaben hapis cezası verilmiştir. Ocak ayındaki yazışmalarda Bedir bin Eyüp'ün pederinden miras kalan arazide ziraat ile uğraşmakta olduğu belirtilmiştir. Ayrıca

⁶⁴³ BOA, DH. ŞFR, 575/101. 14 Kânûn-ı Sâni 1334 [14 Ocak 1918].

⁶⁴⁴ BOA, DH. ŞFR, 484/45. 4 Ağustos 1331 [17 Ağustos 1915].

yazışmada Bedir bin Eyüp'ün yeni şikayetine yer verilmiş ve bu şikayetin de sınırları yakınında bulunan tarla olduğu ve bu durumun da mahkeme tarafından tahkik edilerek düzeltildiği ifade edilmiştir.⁶⁴⁵

Arazi davalarında devlet memurlarının haksız davranışları da halkın tepkisine neden olmuştur. Halk bu haksız durum karşısında üst makamlara başvurarak adaletsizliğin telafi edilmesini istemişlerdir. Bu duruma en güzel örnek Birecik kazasının Karacan köyünde yaşanmıştır. Buna göre Karacan köyünde Mirkelam ailesinin tasarrufunda bulunan arazi tapusuyla birlikte Tahir Efendiye teslim edilmesi için emir verilmiştir. Karar, insanlar tarafından hukukun ayaklar altına alınması olarak görülmüştür. Bu karar karşısında ahali itirazda bulunmuş ve bu itiraz üzerine tapu memuru tarafından arazinin durumunu tespit etmek için keşif yapılmıştır. Keşif sonrası tapu memuru tarafından rapor hazırlanmış, fakat bu rapor arazi ile ilgili karar verildiğinde dikkate alınmamıştır. Bunun üzerine Karacan köyü ahalisi ve muhtarı, tapu memurunun raporu dikkate alınmadığı için Urfa Mutasarrıflığı'na şikayette bulunmuşlardır. Bu şikayetten sonra Birecik kaymakamlığı tapu memurunu görevden almakla tehdit etmiştir. Bu haksız durum karşısında Karacan köyü ahalisi ve Muhtarı Mustafa adaletsizliğin giderilmesini bir dilekçe ile Dâhiliye Nezareti'nden talep etmişlerdir.⁶⁴⁶ Urfa Mutasarrıflığı da Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda; davalı arazi hakkında emval-ı gayrı menkule talimatnamesinin onbir ve onüçüncü maddeleri uyarınca muamele yapıldığını, şikayetçilerin bir üst aşama olan meclis-i idareye başvurarak kararın düzeltilmesini talep edebileceklerini yazmıştır. Ayrıca bu düzeltme başvurusunun icranın ertelenmesine neden olmayacağı, kazaca yapılan muamelenin de talimata uygun yapıldığı yazıda yer almıştır.⁶⁴⁷

Birecik'teki bir diğer arazi olayı 19 Temmuz 1918 tarihinde yaşanmıştır. Birecik eşrafı ve hayır sahiplerinden olan Şeyh Abdurrahman Efendizade Habib Efendi etrafına topladığı bir takım eşkıya ile köylünün elindeki toprağı ellerinden almak istemiştir. Bunun için de mahkeme ve hükümette görev alan akrabalarının nüfuzlarını kullanmıştır. Telman(?) köyünde ikamet eden Ebu Şeyh'in vefatı ile

⁶⁴⁵ BOA, *Dahiliye Nezareti Hukuk Kısmı (DH.H)*, 26/13. 13 Nisan 1329 [26 Nisan 1913]; BOA, *DH. H*, 26/13. 21 Nisan 1329 [4 Mayıs 1913]; BOA, *DH. H*, 26/13. 14 Temmuz 1329 [27 Temmuz 1913]; BOA, *DH. H*, 26/13. 17 Temmuz 1329 [30 Temmuz 1913]; BOA, *DH. H*, 26/13. 27 Teşrin-i Sâni 1329 [10 Aralık 1913]; BOA, *DH. H*, 26/13. 7 Kânûn-ı Evvel 1329 [20 Aralık 1913]; BOA, *DH. H*, 26/13. 31 Kânûn-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1914].

⁶⁴⁶ BOA, *DH.H*, 58/14. 28 Mart 1330 [10 Nisan 1914].

⁶⁴⁷ BOA, *DH.H*, 58/14. 8 Nisan 1330 [21 Nisan 1914].

Habib Efendi, Ebu Şeyh'in arazisini ele geçirmek için oğlu ile iki kızının bir kısım hisselerini satın almıştır. Habib Efendi ve Halazadesi bulunan Canib Efendizade Mustafa Efendi tertip ve baskıyla diğer oğul ve kızın hisselerini de ilave ederek Ebu Şeyh'in arazisini sahtekarlık suretiyle kendi namına boşaltmıştır. Ayrıca otuz bir baş ağnamı gasp etmiş, yedi koyunu kesmiştir. Bununla birlikte dört koyun dahil kayıt için on sekiz mecdiye rüşvet almıştır. Mağdur olan insanlar köyün kazaya bir saat mesafede olmasına rağmen feryatlarını kimseye duyuramadığını, namuslarına varıncaya kadar saldırıların olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca mağdurlar, Habib Ağa'nın nüfuzunu kullanarak icrada bulunmasına son verilmesini ve mağduriyetlerine son verilerek, suçluların cezalandırılmasını talep etmişlerdir.⁶⁴⁸

Bir diğer arazi olayı ise Rakka'da bulunan Tell-Semen arazisine ilişkindir. Emval-i gayrı metruke tasarrufunda bulunan Tell-Semen arazisi, Halep icra memuru tarafından Sabri Paşa'ya usulüne uygun olarak teslim edilmiştir. Fakat söz konusu arazisi daha önce aşiret reisi Halef el-Hadi tarafından ekilmiştir. Halef el-Hadi ekmiş olduğu araziye teslim etmek istememiştir. Oysa Sabri Paşa kanuna uygun şekilde kendisine verilen araziye almakta ısrar etmiştir. Taraflar arasındaki sorunun Emval-i Gayrı Menkule Talimatnamesi'ne göre çözülmesi ve arazinin sahibine teslim edilmesi uygun görülmüştür. Emval-i Gayrı Menkule Talimatnamesi'nin dördüncü maddesine göre arazi ile ilgili verilen karar, eğer arazi ekilmiş ise hasattan sonra icra edilmesi gerekmektedir. Böylece Halef el-Hadi mezkur araziye hasattan sonra Sabri Paşa'ya teslim etmesi kararlaştırılmıştır. Urfa mutasarrıf vekili de Halef ve arkadaşlarının hasattan sonra araziye tekrar ekmelerinin men edileceğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Arazinin tesliminden sonra arazinin sınırı ve su ile ilgili yeni bir sorun ortaya çıkmıştır. Sabri Paşa ve askeri efrattan Ömer, arazinin tesliminden sonra arazinin sınırını değiştirmeye çalışmışlardır. Ayrıca bölgede bulunan suyu kendi tekeline almaya çalışmıştır. Bunun için de diğer arazilere su verilmemesi için dilekçe ile kaymakamlığa başvurmuştur. Suyun kesilmek istenmesi yöre halkının tepkisine neden olmuştur. Halk, Urfa Mutasarrıflığı'na başvurarak arazilerine tekrar su verilmesini talep etmişlerdir. Urfa Mutasarrıflığı da halkın şikayeti üzerine Rakka Kaymakamlığı'na; suyun tekrar serbest bırakılmasını aksi halde ekinlerin zarar göreceğini belirtmiştir. Ayrıca liva meclisi de suyun kesilmesiyle ortaya çıkacak zararın aynı zamanda hazinenin de zarara uğramasına

⁶⁴⁸ BOA, DH.İ.UM, 19_2/125. 19 Temmuz 1334 [19 Temmuz 1918].

neden olacağını, bu durumun hukuka aykırı olduğu Rakka Kaymakamlığı'na bildirilmiştir.⁶⁴⁹

Arazi sorunun yaşandığı bir diğer yer ise Harran kazasıdır. Harran kazasının Mesture köyünde bulunan arazi Samed bin Üveys ve arkadaşları uhdesinde olup, Hacı Kamil ve Yusuf Efendiler bu arazi üzerinde hak iddia etmişlerdir. Bu doğrultuda Meclis-i İdare-i Liva'ya başvurulmuştur. Liva Meclisi arazinin Samed bin Üveys'e verilmesine, Hacı Kamil ve Yusuf Efendilerin ise mahkemeye başvurması gerektiğine karar vermiştir. Bunun üzerine Kamil ve Yusuf Efendiler bu arazinin kendilerine verilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuşlardır. Bu başvurudan sonra arazi meselesi Şura-yı Devlet'e havale edilmiştir. Şura-yı Devlet başvuruyu incelemiş ve yirmi seneden beri araziye ekmekte olan Samed bin Üveysi haklı bulmuş ve arazinin onlarda kalmasına karar vermiştir. Ayrıca Hacı Kamil ve Yusuf Efendilerin de mahkemeye müracaat etmeleri gerektiğine belirtmiştir.⁶⁵⁰

Arazi davaları bazen taraflar arasında şiddet olaylarıyla da neticelenmiştir. Bunun bir örneği Harran'da yaşanmıştır. Harran'da arazi sınırı dolayısıyla iki taraf arasında tartışma çıkmış, daha sonra bu tartışma kavgaya dönüşmüştür. Kavga hafif yaralanmalara sebep olmuştur. Hafif yaralanmalar dolayısıyla taraflar adliyeye sevk edilmiştir. Fakat olay hapis cezasını gerektirecek önemde olmadığı için taraflar serbest bırakılmışlardır.⁶⁵¹

Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Ermeni topraklarının gaspedilmesinden dolayı toprak meselesi yaşanmıştır. Fakat Urfa'da yaşanan arazi sorunlarının bununla bir ilgisi bulunmamaktadır. Urfa'daki arazi sorunları Müslüman ahalinin kendi arasında yaşadığı sorunlardan kaynaklanan davalardır.

⁶⁴⁹ BOA, DH.İ.UM, 841/38. 16 Nisan 1331 [29 Nisan 1915]; BOA, DH.İ.UM, 841/38. 3 Mayıs 1331 [16 Mayıs 1915]; BOA, DH.İ.UM, 841/38. 17 Mayıs 1331 [30 Mayıs 1915]; BOA, DH.İ.UM, 841/38. 5 Mayıs 1331 [18 Mayıs 1915].

⁶⁵⁰ BOA, DH.İ.D, 155/7, (25 Teşrin-i Evvel 1328/ 17 Kasım 1912); BOA, DH.İ.D, 155/7, (31 Kânûn-ı Evvel 1328/ 13 Ocak 1913); BOA, DH.İ.D, 155/7, (31 Kânûn-ı Sâni 1328/13 Şubat 1913); BOA, DH.İ.D, 155/7, (21 Şubat 1328/ 6 Mart 1913); BOA, DH.İ.D, 155/7, (20 Şubat 1328/ 15 Mart 1913); BOA, DH.İ.D, 155/7, (7 Nisan 1329/ 20 Nisan 1913); BOA, DH.İ.D, 155/7, (15 Nisan 1329/ 28 Nisan 1913).

⁶⁵¹ BOA, DH. H, 58/10, (11 Kânûn-ı Sâni 1329/ 24 Ocak 1914).

3.10. ASKERİ FİRARİLER VE EŞKİYALIK

Genel olarak bir askerin savaşmayı reddetmesi ve askerlik hizmetinden bilerek kaçması olarak tanımlanabilecek firar, seferberliğe yönelik en önemli direnç biçimlerinden birini oluşturmuştur. Zorunlu askerlik sisteminde askerlik hizmeti zorunluydu; ama askere alınan kişinin yapacağı hizmetler ile ilgili tanımlamalar ve koşullar göz önüne alındığında, zorunlu askerlik sisteminde bile devlet ile ona hizmet sunan kişi arasındaki ilişkide zımnî bir sözleşme olduğunu söylemek mümkündür. Askere alınan kişinin devletten bazı beklentileri olmuştur. Bu beklentiler; askere alınan kişinin temel ihtiyaçlarının devlet tarafından makul düzeyde karşılanması, savaş durumunda haklı bir savaş için savaştığına ikna olması, askerlik süresinin makul olması ve başta ilan edildiği haline sadık kalması, savaşta zaferin yakın olduğu umudunun sürekli beslenmesidir. Dolayısıyla devletin yaptığı zımnî sözleşmeye uyması Osmanlı askerinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki en büyük beklentisiydi. Fakat bu beklentilerden uzaklaşıldıkça Osmanlı Devleti için sorunlar yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusundan firarların sebepleri çok çeşitli olmakla birlikte, firar eylemi aslında askere alınan kişinin, devletin ona taahhüt ettiği beklentilerin karşılanmamasına verdiği tepki olarak okunabilir. Bir anlamda firar eylemi sözü edilen zımnî sözleşmenin askere alınan kişi tarafından tek taraflı feshiydi. Askeri literatürde firar kelimesi, teknik olarak askerlik hizmetini yerine getirmekte olan birinin bu hizmeti izin almadan terk etmesi ve bilerek bir daha geri dönmemesi şeklinde tanımlanabilir. Osmanlı bağlamında firar, bakayaları ve celbe icabet etmeyenleri de kapsayacak şekilde kullanılmıştır.⁶⁵² Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı firarileri ile ilgili çeşitli sayılar ifade edilmiştir. İsmet İnönü'ye göre 1918 de toplam firari sayısı 300.000⁶⁵³, Liman Von Sanders'e göre Aralık 1917'de firari sayısı 300.000'i aşmaktadır.⁶⁵⁴ Ahmet Emin Yalman'a göre ise 1918 yazında toplam firari sayısı 500.000'dir.⁶⁵⁵ Edward Erickson ve Erik Jan Zürcher de

⁶⁵² Beşikçi, *Birinci Dünya...*, s.267-270.

⁶⁵³ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, 3.bs, İstanbul, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 123.

⁶⁵⁴ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Çev. Muzaffer Albayrak, 4.bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010, s. 232.

⁶⁵⁵ Ahmet Emin Yalman, *Turkey in Great War*, London, Oxford University Press, 1930, s. 261-262.

Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Firari sayısının 500.000 olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁵⁶

Osmanlı ordusundaki firarların nedenlerine bakıldığında çeşitli sebepler göze çarpmaktadır. Bunlar; fiziksel ve zihinsel yorgunluk ile tükenmişlik, yenilgi faktörü ve savaşın süresinin uzamasının yol açtığı umutsuzluk hali, ölüm ve yaralanma korkusu, yetersiz gıda, açlık ve yorgunluk, yetersiz giyim- kuşam malzemesi, bulaşıcı hastalıklar, subayların erlere kötü muamelede bulunması, askerlere muamelede ayrımcılık, sıra hasreti, askerlerin sevdikleri hakkında kötü haber almaları olarak sıralanabilir.⁶⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı boyunca firar ve eşkıyalık birbiriyle o denli bağlantılı idi ki, Osmanlı Devlet kurumlarına ait belgeler bu iki kelimeyi neredeyse her zaman birlikte kullanıyor, deyim yerinde ise onlara eş anlamlı kelime muamelesi yapıyordu. Kanundan kaçan ve yaşamını idame ettirmek isteyen firari için eşkıyalık hayatta kalmak için tek alternatif olmuştur. Fakat resmi bakış, eşkıyalık ile firari arasında yine de bir ayırım yapmıştır. Resmi bakış açısına göre; firarinin statüsü eşkıyaya göre daha ıslah edilebilir görülmüştür. Firari-eşkıyaların kurduğu silahlı çeteler memleketin her tarafında yoğun sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bu çetelerin en çok işledikleri suçlar cinayet ile köy ve kasabaların soyulması, mallarının yağmalanmasıdır. Firari-eşkıyalar halkı o denli bunaltmışlardır ki halk yaşadıkları yerleri terk ederek başka yerlere göç etmeyi bile düşünmüştür. Firari-eşkıyalık konusunda akla gelen sorulardan biri firariler nasıl çete kurmuş ya da var olan çetelere nasıl katılmış olduklarıdır. Bu süreçte temel belirleyici faktör ortak etnik ya da dini bağlar olmuş olmasıdır. Firariler her zaman sıfırdan çete kurmamış, birçoğu zaten var olan çetelere katılmışlardır. Bu çetelerle bağlantı liderler ya da çete mensuplarıyla etnik-dini ortaklıklar üzerinden sağlanmıştır.⁶⁵⁸

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Urfa'da da çetelere katılan firariler olmuştur. Dâhiliye Nezareti Urfa, Antep ve Maraş Mutasarrıflıklarına gönderdiği yazıda; eşkıyalık yapmakta olan çetelerin ve bu çetelere katılan firarilerin yakalanması için

⁶⁵⁶ Edward Erickson, Çev. Mehmet Tanju Akad, *Size Ölmeyi Emrediyorum ! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, 4. Bs., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s.281; Beşikçi, *Birinci Dünya...*, s. 271.

⁶⁵⁷ Beşikçi, *Birinci Dünya...*, s. 278-290; Hakan Yaşar, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (2016-Bahar), s. 11-16.

⁶⁵⁸ Beşikçi, *Birinci Dünya...*, s. 292-294.

Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nın teklifiyle jandarma sayısının artırılması için teşebbüste bulunulmuştur. Bu kapsamda Harbiye Nazırı Enver Paşa Urfa'daki ester süvari bölüğünün sayısının yüz otuz üçe çıkarılmasının uygun olduğunu belirtmiş, gerekli askerlerin ordudaki jandarmalardan ya da yeni asker verilmek suretiyle ordu tarafından temin edilmesini, bu artış nedeniyle ortaya çıkacak masrafın da ordu bütçesinden karşılanacağını ifade etmiştir.⁶⁵⁹

Osmanlı Devleti firari sorununu ortadan kaldırmak için çeşitli önlemler almak zorunda kalmıştır. Çünkü firari sorunu öncelikli olarak zorunlu askerlik sisteminin reddi anlamına gelmekteydi ve devletin bakış açısından, meşruiyete karşı bir tehdit olarak değerlendirilmişti. İkinci olarak firari-eşkıyalar yurt cephesinde kol gezen silahlı çeteleri mülki otoritelere ve kolluk kuvvetlerine itaat etmiyor, saldırıyordu. Bu da iç güvenlik problemine sebep olmaktaydı. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin halk üzerindeki hakimiyetini tazelemesi ve iç güvenlik açısından kontrolün elinde olduğunu göstermesi, firari- eşkıya çeteleriyle başarılı bir şekilde başa çıkabilmesine bağlıydı. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti firarilerin kaçışını engellemek için çeşitli cezalar öngörmüştür. Osmanlı Askeri Ceza Kanunu'nun ikinci maddesine göre; firarinin cezasının idam olduğu hükmü yer almıştır. Fakat cezanın yanında askerin moralini yükseltici arayışlara da girilmişti. Buna Osmanlı subaylarının iyi bir asker olma hakkında askerlerine sıkça yaptığı konuşmalar örnek verilebilir. Benzer konuşmaları orduda görevli “tabur imamları” da yapmış, bazen de Harbiye Nezareti tarafından özel olarak vaizler görevlendirilmiştir. Askerleri firardan uzak tutmak için maddi yöntemler de uygulanmıştır. Örneğin askerlerin cebindeki paraların toplanması, askere giden erkekten başka geçimlerini sağlayacak kimse olmadığında aileye aylık gelir bağlanması bu önlemler arasındaydı. Firariler ile ilgili engelleyici ve cezalandırıcı tedbirler askerlerin ailelerini de etkilemiştir. Asker aileleri ordu mensubu imiş gibi askeri ceza kanununa tâbi tutulmuştur. Asker ailelerini taciz eden ve zarar veren suçluların divan-ı harbe gönderileceği de beyan edilmiştir. Fakat asker ailelerine karşı her zaman da koruyucu tedbirler uygulanmamıştır. Musul'da XII. Kolorduda firarilerin yerine erkek akrabaları askere alınmıştır. Firari ailelerine yönelik başka bir tedbir de ailelerin zorla göç ettirilmesi ve mallarına el konulmasıdır. Firara karşı alınan önlemler her zaman korkutma ve cezalandırma

⁶⁵⁹ BOA, DH.EUM, 6.Şb, 32/82. 27 Şubat 1334 [27 Şubat 1918]; BOA, DH.EUM, 6.Şb, 32/82. 12 Mart 1334 [12 Mart 1918].

olmamıştır. Halkın işbirliğini güçlendirmek için hatırı sayılır miktarda teşvikler, ödüller, madalya ve nişanlar verilmiştir.⁶⁶⁰

Askeri Ceza Kanunu'nun 6 Ağustos 1914 tarihli geçici ikinci maddesine göre firar eden bir asker yedinci günün sonuna kadar dönmezse cezası idamdı.⁶⁶¹ Savaş döneminde firar dahil olmak üzere askeri suçlara divan-ı harpler bakmış, ölüm cezası vermeye yetkili kılınmışlardı. Hukuki prosedüre göre idam cezalarının Meclis-i Vükela tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Fakat savaş koşullarından dolayı birçok karar "Divan-ı Harb-i Mahsus" tarafından verilmiş ve uygulanmıştır. Fakat Osmanlı yetkilileri askeri ceza kanununu uygulamakta acele etmemişler, bazen ölüm cezası verilmiş olsa bile pratik cezalandırma yollarına başvurmuşlardır.⁶⁶² Firarilerin idamı genellikle firarinin bir manga asker tarafından kurşuna dizilmesi biçiminde infaz edilmiştir. Bu kurşuna dizilme açık bir şekilde kaçtığı birlikteki diğer askerlerin gözü önünde yapılmıştır.⁶⁶³ Urfa'da buna benzer idam gerçekleşmiştir. Askeri firarilerden olup, Urfa'nın Kırk Mağara Mahallesi'nden Süleyman bin Veli Abo Divan-ı Harb-i Örfi tarafından verilen karar doğrultusunda Kışla meydanında kurşuna dizilmiştir.⁶⁶⁴ Başka kolorduda askerliğini yapan Urfalı askerler de yargılanmıştır. Örneğin 15. Kolordunun 19. Fırkasının 57. Alayının 3. Taburunun 10. Bölüğü efradından olup, Urfa'nın Kazgancı mahallesinden Fettah oğlu Abdulkadir de askerden firar etmiş ve daha sonra yakalanmıştır. Yakalandıktan sonra Divan-ı Harp'te yargılanan Abdulkadir idama mahkum edilmiştir. Daha sonra ise iyi halinden dolayı cezasının hafifletilmesi veya affedilmesi 57. Alay Kumandanlığından 19. Fırka Kumandanlığı'na yazılmıştır.⁶⁶⁵

Jandarma, Birinci Dünya Savaşı'nda iç güvenliğin sağlanmasında birinci derecede sorumlu kolluk kuvveti idi. Firariler ile eşkıyanın takibi ve yakalanması jandarmanın göreviydi. 1917 yılına kadar yürürlükte olan Jandarma Nizamnamesi'ne göre jandarmaya alınacak personelin üçte ikisinin ve jandarma subaylarının yarısının

⁶⁶⁰ Beşikçi, *Birinci Dünya...*, s. 309-315; BOA, DH.ŞFR, 92/241. 24 Teşrin-i Evvel 1334 [24 Ekim 1918].

⁶⁶¹ *Düstur*, II. Tertip, 6. Cilt, s. 981.

⁶⁶² Beşikçi *Birinci Dünya...*, s. 316.

⁶⁶³ Beşikçi, *Birinci Dünya...*, s. 317.

⁶⁶⁴ BOA, DH.EUM. 2.Şb, 7/85. 24 Mayıs 1331 [6 Haziran 1915].

⁶⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8-1; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8-2; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8-6; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8-9; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8-10; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8-12; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8-16; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2319, Dos. 58, Fih. 8-17.

seferberlik zamanında Harbiye Nezareti komutası altına verilmesi gerekiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra jandarma personelinin önemli bir kısmı orduya transfer edilmiş, bu da jandarma sayısını önemli ölçüde azaltmıştır. Jandarma personelinin yetersiz olması firarilerin sayısının giderek artmasının temel nedenlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti de firar sorunuyla daha etkili mücadele etmek için çeşitli önlemler almıştır. Bu doğrultuda takip müfrezeleri oluşturulmuştur. Fakat bu konuda dikkat çeken nokta Kürt nüfusunun yoğun olduğu Güneydoğu Anadolu vilayetlerinde takip müfrezelerinin yer almamış olmasıdır. Bunun nedeni; insan gücü ve lojistik kapasite yetersizliği, cılız ulaşım ve iletişim altyapısının eksik olmasıdır. Takip müfrezelerinin Kürt nüfusunun yoğun olduğu yerlerde kurulamaması hükümetin ideolojisiyle de ilgilidir. Bundan dolayı jandarma gücünün ancak merkeze görece yakın ve yerel nüfusun İttihatçı iktidarın milliyetçi-merkeziyetçi perspektifini desteklediği yerlerde etkili olmuştur. Ayrıca zorunlu askerlik sisteminin neredeyse hiç işletilmediği bu bölgede firari takip müfrezeleri tesisi hem zor hem de gerçekçi değildi.⁶⁶⁶

Osmanlı ordusunda yaşanan insan gücü eksikliği, aynı şekilde, pek çok köyde toprakla uğraşan aile için geçerli olmuştur. Bu dönemdeki firar nedenlerinden biri; tarlalarda çalışacak kimsesi olmayan ailelerden gelen askerlerin, ailelerinin geçimini sağlamak amacıyla köylerine kaçmalarıdır. Bu firariler köylerinde belli bir destek görmüş, cephe gerisinde uzun süre yaşamını idame ettirebilmişlerdir.⁶⁶⁷ Osmanlı Devleti de bu firarileri yakalayıp, tekrar birliklerine göndermek istemiş ve bu firarilerin yakalanması için önlemler almıştır. Bu doğrultuda Urfa'lı firarilerin de yakalanması için çabalar gösterilmiş fakat bu durum çeşitli sıkıntıları beraberinde getirilmiştir. Tarlalarda çalışacak Urfa'lı firarilerin yakalanması girişimi zirai üretimi düşürdüğü için, Urfa livası firari takibatının Kasım ayı sonuna kadar tecil edilmesini istemiştir. Bu konu Urfa Livası açısından çok büyük bir önem taşımıştır. Nitekim yazışmalarda bu durum açıkça ifade edilmiştir. Urfa Mutasarrıflığı Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta firari takibatının tecil edilmesini istemiştir. Telgrafta; Urfa livasında yüz sekiz milyon kilo mahsulat elde edilirken, 1915 senesinde seksen milyon kiloya yakın mahsulat elde edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca

⁶⁶⁶ Beşikçi, *Birinci Dünya...*, s. 320-325.

⁶⁶⁷ Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve jandarmanın Yeniden Yapılandırılması", *Türkiye de Ordu ve Güvenlik Siyaseti*, Ed. İsmet Akça, Evren Balta Peker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 155.

ziraatın devam etmesi için firari takibatından vazgeçilmesi gerektiği, aksi takdirde erzak ve iâşesi Urfa'ya bağlı olan İkinci Ordu'nun aç kalmasına neden olunacağı vurgulanmıştır.⁶⁶⁸ Bu istek karşısında Dâhiliye Nezareti şifreli telgrafla durumu Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na bildirmiştir. Nezaret; köyleri tamamen bedevi aşiretlerden oluşan Urfa livası halkının takibat-ı askeriye dolayısıyla köylerini terk ederek çöle kaçtığını, Aneze ve diğer aşiretlere karıştıklarını, takip müfrezelerinin yirmi bir günde hiçbir şeye tesadüf etmediklerini, hatta Harran kazasında göçün daha kapsamlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca takibat bu şekilde devam ederse köylerde kimsenin kalmayacağı ve gelecek sene için ziraatın olumsuz etkileneceği ifade edilerek, firari takibatının Kasım ayı sonuna kadar ertelenmesinin zorunluluğu açıklanmıştır. Telgrafta ayrıca şimdiye kadar icra edilen takibatın aşiret efradı üzerinde çok az etkili olduğu, sevk edilen kişilerin yüzde doksan beşinin tekrar firar ettikleri ve bu halin devam etmesi karşısında livada insan kalmayacağı da belirtilerek, bundan dolayı firari takibatının Kasım ayı sonuna kadar tecil edilmesini Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na bildirmiştir.⁶⁶⁹ Dâhiliye Nezareti daha sonra Urfa Mutasarrıflığı'na şifreli telgraf çekerek, firari takibatının kasım ayı sonuna kadar ertelenmesinin Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na bildirildiğini ve Kumandanlığın vereceği karara göre hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁷⁰ Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na atfen Harbiye Nezareti'nden gönderilen şifreli telgrafta firari takibatından vazgeçildiği bildirilmiştir. Bu şekilde firari takibatı ve bakaya dolayısıyla kaçan insanların dönüşleri sağlanarak zirai üretimin artırılması için önlem alınmıştır. Çünkü savaş döneminde en fazla ihtiyaç duyulan gereksinimlerden biri gıdadır. Ziraatla uğraşanlar genelde genç nüfus olmuştur. Oysa tarlalarda çalışması gereken genç nüfus firari ve bakaya genç nüfus takip müfrezeleri tarafından tutuklanarak tekrar birliklerine geri götürmeye çalışılmıştır. Tutuklanma korkusu ile firari ve bakaya genç nüfus, tarlalarda çalışmamış, bu durum üretimi azaltmıştır. Takibatın ertelenmesiyle firari ve bakaya genç nüfus tarlalarda çalışarak, ziraat üretiminin artırılması hedeflenmiştir.⁶⁷¹

⁶⁶⁸ BOA, DH. ŞFR, 532/70. 5 Eylül 1332 [18 Eylül 1916].

⁶⁶⁹ BOA, DH. ŞFR, 69/159. 11 Eylül 1332 [24 Eylül 1916].

⁶⁷⁰ BOA, DH. ŞFR, 68/173. 20 Eylül 1332 [3 Ekim 1916]; BOA, DH. ŞFR, 69/33. 3 Teşrîn-i Evvel 1332 [16 Ekim 1916]; BOA, DH. ŞFR, 69/65. 8 Teşrîn-i Evvel 1332 [21 Ekim 1916].

⁶⁷¹ Urfa livası önce İkinci Ordu iâşe bölgesinde yer almış, 1916 yılında ise Dördüncü Ordu iâşe bölgesine eklenmiştir. Bkz. Ek 15; Karagöz, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s. 163-164; İkinci ve Dördüncü bölgesinde yer alan Urfa livasına, bu orduların iâşe ihtiyaçlarının karşılanması için emirler gönderilmiştir. ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1738, Dos. 259, Fih. 1-12; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1783,

Osmanlı Devleti'nde asayiş sorunlarından biri de eşkıyaların oluşturduğu çetelerdir. Urfa'da çeteler güvenlik sorunu yaratmışlardır. Örneğin Rumkale'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta; meşhur eşkıyalardan olan, Madraba köyünden Emin Ağanın oğulları ve kardeşi Abdurrahman Ağa'nın, dokuz eve ve içindeki eşyalarla zarar verdiği, birkaç Kur'an yakarak, bin liraya varan meblağdaki ziynet eşyasına el koydukları ifade edilmiştir. Bir atı telef etmiş, martin kurşunları ile çocukları yaralayarak, köyden kovmuşlardır. Köylüler çöllerde kimsesiz ve mazlumane bir şekilde dolaşmış, daha sonra Rumkale merkezine iltica etmek durumunda kalmışlardır. Eşkıyalar çevre köylere de zulm ederek, köylüleri korkutmuşlardır. Köylüler hükümetten eşkıyaların yakalanmasını, canlarının ve mallarının muhafazasını istemişlerdir.⁶⁷²

1915 yılında çetelere yönelik takibat olmuş, birçok kişi yakalanmıştır. Örneğin 23 Ekim 1915'te birçok eşkıyanın yakalandığı belirtilmiştir. 24 Ekim'de 70 eşkıya yakalanmış, zayıt olmamış, 25 Ekim'de 100 eşkıya sağ, 80 eşkıya ölü yakalanmıştır. 28 Ekimde ise eşkıyadan 26'sı sağ, 15'i de ölü olarak ele geçirilmiş, zayıt verilmemiştir. 27 Ekim'de 26 eşkıya yakalanmış, zayıt verilmemiştir. 28 Ekim'de de 9 kişi sağ, 1 eşkıya ölü olarak yakalanmıştır. 1 Kasım'da ise 40 kişi sağ yakalanmıştır. Ayrıca bu eşkıyalarla birlikte birçok mavzer, tüfek ve revolver elde edilmiştir.⁶⁷³

Urfa'da Eşref Bey çetesi de kaynaklarda geçmiştir. Bu çete Urfa dahilinde bazı hayvanları gasp etmiş, daha sonra gasp ettiği bazı hayvanları geri göndermiş, fakat Harran'a ait hayvanları geri göndermemiştir. Hayvan sahipleri idari makamlara başvurarak hayvanların teslim edilmesini istemişlerdir.⁶⁷⁴ Eşref Bey çetesi 15 Haziran 1915'te Urfa'dan ayrılarak Diyarbakır'a doğru yola çıkmıştır.⁶⁷⁵ Bu

Dos. 259, Fih. 1-27; *ATASE Arşivi*, BDH: Kls. 1783, Dos. 259, Fih. 1-42; *ATASE Arşivi*, BDH: Kls. 1783, Dos. 259, Fih. 1-43; *ATASE Arşivi*, BDH: Kls. 1783, Dos. 259, Fih. 1-44; *ATASE Arşivi*, BDH: Kls. 1783, Dos. 259, Fih. 1-70.

⁶⁷² *BOA, DH. EUM. EMN*, 35/18. 29 Teşrin-i Evvel 1329 [12 Aralık 1913].

⁶⁷³ *BOA, DH. ŞFR*, 494/68. 10 Teşrin-i Evvel 1331 [23 Ekim 1915]; *BOA, DH. ŞFR*, 494/82. 11 Teşrin-i Evvel 1331 [24 Ekim 1915]; *BOA, DH. ŞFR*, 494/93. 12 Teşrin-i Evvel 1331 [25 Ekim 1915]; *BOA, DH. ŞFR*, 494/117. 15 Teşrin-i Evvel 1331 [28 Ekim 1915]; *BOA, DH. ŞFR*, 494/137. 15 Teşrin-i Evvel 1331 [28 Ekim 1915]; *BOA, DH. ŞFR*, 494/146. 15 Teşrin-i Evvel 1331 [28 Ekim 1915]; *BOA, DH. ŞFR*, 495/55. 20 Teşrin-i Evvel 1331 [2 Kasım 1915].

⁶⁷⁴ *BOA, DH. ŞFR*, 476/129. 10 Haziran 1331 [23 Haziran 1915].

⁶⁷⁵ Eşref Bey çetesinin Teşkilat-ı Mahsusanın Çerkez gönüllerinden oluşan 200 kişilik bir birlik olduğu, Urfa ve Harran çevresinde yağmalama faaliyetinde bulundukları, Hrisityan ve Müslümanların mallarını çaldıkları ve yetkililere sorun çıkardıkları görülecektir. Bkz. Hilmar Kaiser, *Diyarbakır'da Ermeni Kiyımı*, Çev. Ayşen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s.334.

konuda Dâhiliye Nezareti bir tamim yayınlamış, tamimde; takip ve tenkili dolayısıyla vilayet ve liva haricine geçmeleri muhtemel olan çetelerde mülkiye memurlarının haberdar edilmesi ve tenkil edilmeleri istenmiştir.⁶⁷⁶ Urfa Mutasarrıflığı da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda liva dahilinde çete olmadığını, adi suçlar dışında Harran kazasında Aneze aşiretinin öteden beri alışılmış olan gazvelerinden başka olaylar olmadığını yazmıştır.⁶⁷⁷

1918 yılının Mart ayında Malatya'dan gelen eşkıyalar Urfa'nın bazı köylerine saldırmışlardır. Bunlardan Eyüp Asaf ve arkadaşı Muhacir Şerif ölü olarak, bunların iki yardımcısından biri yaralı, diğeri ise sağ yakalanmıştır. Yakalananlar Divan-ı Harp'e teslim edilmek üzere için Madde-i Umumiliğe teslim edilmiştir.⁶⁷⁸ Daha sonraki aylara ait yazışmalarda Urfa'da çete olmadığı belirtilmiştir.⁶⁷⁹ Fakat Ekim ayında Malatya'da ortaya çıkan ve Urfa'ya gelerek köylere saldıran eşkıyalar olmuştur. Bu eşkıyaların varlığı haber alındıktan sonra jandarma sevk edilmiştir. Jandarma müfrezesi Fırat nehri kıyısında yedi-sekiz eşkıyaya tesadüf etmiş, jandarma ile eşkıya arasında çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmada bir eşkıya yaralı olarak ele geçirilmiş, diğer eşkıyalar ise firar etmişlerdir. Bu eşkıyaların Malatya'dan Urfa'ya geliş sebebi, öteden beri Fırat Nehri kıyısında saldırılar düzenleyen ve cinayetle ün salmış firari Abbas Kahyaoğlu Mehmet ile birleşerek eşkıyalık yapmaktır. Urfa Mutasarrıflığı firari eşkıyanın takibi için kuvvet sevk etmiştir. Firari eşkıya Abbas Kahyaoğlu Mehmet'in kendi köyüne yakın bir dağda birtakım arkadaşlarıyla birlikte olduğu haber alınmıştır. Bunun üzerine firari eşkıyaya karşı harekete geçilmiş, eşkıyanın teslim olması istenmiştir. Fakat eşkıyanın teslim önerisini reddetmesi üzerine çatışma çıkmış, çatışma sonunda bir kişi ölü, iki kişi yaralı, üç kişi de silahlarıyla sağ olarak ele geçirilmiştir. Diğer eşkıyalar ise kaçmışlardır. Kaçan bu eşkıyaların yakalanması için takibata devam edilmiş, yakalanmaları halinde haklarında kanuni takibatın yapılacağı belirtilmiştir.⁶⁸⁰

1918 yılına gelindiğinde Urfa'daki kolluk kuvvetleri sayısının yetersizliği devam etmiştir. Bu doğrultuda Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek eksiklerin giderilmesini istemiştir. Nusret Bey yazısında; Suriye ve

⁶⁷⁶ BOA, DH. ŞFR, 81/44. 5 Teşrîn-i Sâni 1332 [5 Kasım 1917].

⁶⁷⁷ BOA, DH. EUM. 6.Şb, 22/46. 4 Teşrîn-i Evvel 1333 [4 Ekim 1917]; BOA, DH. ŞFR, 567/99. 4 Teşrîn-i Evvel 1333 [4 Ekim 1917].

⁶⁷⁸ BOA, DH. EUM. 6.Şb, 33/11. 28 Mart 1334 [28 Mart 1918].

⁶⁷⁹ BOA, DH. ŞFR, 592/28. 12 Ağustos 1334 [12 Ağustos 1918].

⁶⁸⁰ BOA, DH. EUM. 6.Şb, 28/60. 4 Kânûn-ı Sâni 1334 [4 Ocak 1918].

Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı ile bağlantıyı sağlayan Urfa livasının emniyet ve asayişinin çok önemli olduğunu ve jandarma taburunun piyade ve süvari kuvvetlerinin kafi miktara ulaştırılması gerektiğini belirtmiştir. Nusret Bey livanın en verimli arazisini ihtiva eden Harran kazası ve havalisinin muhafazası için, Şammâr ve Aneze aşiretlerinin saldırılarının önlenmesi gerektiğini, bunun için de Tell-Semen köyünden Ceber köyüne kadar olan alanda on karakol tesis edilmesini istemiştir. Bununla birlikte bir zabıt kumandasında elli ester süvari müfrezesi, Siverek ve sair kaza ve nevahi yollarındaki zaptiye vakalarının faillerinin takibi için de elli piyadenin merkez bölüğüne ilave edilmesi gerektiğini yazmıştır. Nusret Bey ayrıca Halep ve Şam vilayetlerinde olduğu gibi jandarma efradı maaşlarının yarısının madeni akçe olarak verilmesini istemiştir.⁶⁸¹

3.11. DEMİRYOLU SALDIRILARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda yerel aşiretlerin ve eşkıya gruplarının en gözde hedeflerinden biri demiryolu hatları, istasyonları ile Anadolu ve Balkan şehri arasında işleyen tramvay hatlarıydı. Bu nedenle hükümet güvenliklerini sağlamak amacıyla, her bir trene eşlik etmesi için jandarmaların görevlendirilmesi ve hatlara muhafızların yerleştirilmesi de dahil çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Çoğunlukla bu görevlere eski ülkelerinde zulüm ve katliamdan kaçarak imparatorluğa daha yeni gelmiş mülteciler atanmıştır. Bu tarz kişiler için Meclis-i Vükela 6 Aralık 1913'te Demiryolu Zabıta Nizamnamesi'ne, onlara hizmeti verenlere silah ve cephanenin yanı sıra ikramiyeler vermek ve yerel ordu garnizonlarının ve jandarmaların gerektiğinde, sadece trenleri ve rayları korumak için değil aynı zamanda ulusal sınırlarda cereyan eden silah ve cephane trafiğini durdurmakta veya en azından sınırlamakta onlara yardım etmesini zorunlu kılmak için özel hükümler eklenmiştir.⁶⁸² Rusların Kafkasya'yı istilasından sonra, 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun kolonizatör halk olarak kullandığı Çerkezler, İmparatorluğunun dört bir tarafına dağılmışlardır. Savaşçı bir kavim olan Çerkezler, Osmanlı tarafından Arap urbanına karşı güvenliği sağlamak için Suriye'nin çeşitli vilayetlerine iskan edilmişlerdir. Asayiş sağlamada Çerkezlerden istifade edildiği gibi, Bağdat ve Hicaz demiryollarının inşaatının ve sonra da hatların güvenliğini sağlamak, ayrıca

⁶⁸¹ BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (DH. KMS.), 46-1/44. 28 Kânûn-ı Sâni 1334 [28 Ocak 1918]; BOA, DH. ŞFR, 576/13. 28 Kânûn-ı Sâni 1334 [28 Ocak 1918].

⁶⁸² Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Birinci Cilt Savaşa Giriş*, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 405.

hatları çöl bedevilerine karşı korumak amacıyla demiryolları boyunca Çerkezler iskan edilmiştir.⁶⁸³ Bağdat demiryolu Urfa'dan geçmekte olup, hat boyunca çeşitli saldırılara uğramıştır. Bundan dolayı Urfa dahilindeki demiryollarında Çerkezler görevlendirilmiştir. Bu Çerkez görevliler demiryolunda meydana gelen olaylarda etkin rol oynamışlardır.

Bağdat demiryolu hattında dikkat çeken en önemli olaylardan biri Cerablus vakasıdır. Halep'ten Urfa Mutasarrıflığı'na gönderilen 20 Mart 1914 tarihli yazıda; beş yüz kadar amelenin, mühendislerin hanelerine saldırdıkları, her şeyi tahrip ettikleri yazılmıştır.⁶⁸⁴ Birecik'ten gönderilen telgrafta ise olay şöyle anlatılmıştır: Kürt bir amele şiddetle darp edilerek, yüzünden kanlar akarak sürüklenmiştir. Kürt amelenin oğlu ile diğer ameleler yaralı kişiyi zorla Çerkezlerle, mühendislerin elinden almaya çalışmıştır. Fakat Çerkezlerle, mühendislerin ameleye karşı silah kullanmasıyla olay büyümüştür. Mühendislerin yaptıkları haksızlığa ve Çerkezlerin dayaklarına tahammül edemeyen amele taş ve sopalarla mühendislerin barakalarına hücum etmiştir. Taş ve sopalarla saldıran ameleye, mühendisler ve görevliler silahla karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine ameleden bazısı aynı şekilde tabanca ile karşılık vermiştir.⁶⁸⁵ Dâhiliye Nezareti, Halep Vilayeti ile Urfa Mutasarrıflığı'ndan Cerablus olayı ile ilgili süratli bir şekilde tahkikat yapmalarını istemiştir.⁶⁸⁶ Halep Valisi de hemen harekete geçmiştir. Bir zabitan kumandasında on jandarmayı Cerablus'a göndermiştir. Olay mahalli olan Cerablus, Urfa Mutasarrıflığı dahilinde olduğu için Birecik kaymakamlığına malumat verilmiştir. Birecik'te telgraf olmadığı için, Cerablus'a gönderilen inşaat baş mühendisinin Halep valisine gönderdiği bilgiye göre; dokuz Alman mühendis ve birçok amele yaralanmış, ameleden de bir kişi hayatını kaybetmiştir. Birecik kaymakamı Cerablus'a otuz-kırk kişilik kuvvet göndermiş, kolordudan da elli kişilik kuvvet istemiştir. Olay ile ilgili verilen diğer bir bilgi de, inşaat şirketinin bu olayda bütün mesuliyeti Urfa sancağına yükletmek gayretinde olduğu, Urfa mutasarrıfının iki günden önce Cerablus'a gitmesinin mümkün olmadığıdır. Halep valisi olayın müteahhitlerin amelenin istihkakını

⁶⁸³ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin...*, s. 130-134.

⁶⁸⁴ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 7 Mart 1330 [20 Mart 1914].

⁶⁸⁵ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 9 Mart 1330 [22 Mart 1914].

⁶⁸⁶ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 8 Mart 1330 [21 Mart 1914].

vermemesinden kaynaklandığını, fakat olayla ilgili ayrıntılı bilgi veremeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁸⁷

Urfa Mutasarrıfı Esat Bey yazışmalardan sonra olay yerine hareket etmiş ve incelemeler yapmıştır. Esat Bey Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda şu bilgileri vermiştir: Cerablus olayında ameleden biri katledilmiş, iki amele ise yaralanmıştır. Ayrıca dört-beş amelenin köprüden nehre düştüğü söylenmekte olduğu, nehre düşenlerden birinin cesedine ulaşıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Esat Bey birlikte götürdüğü ester süvari ve jandarmayı Cerablus'taki kuvvetlere ilave ederek, amele ve mühendisleri tatmin etmiştir. Fakat buna rağmen ahali ile şimendifer kumpanyası arasında henüz neticelenmeyen önemli sorunlar olduğu ve bu sorunların Halep'teki büyük memurlar ile nafia komisyonu ile görüşülerek halledilmesi gerektiğini ve kendisinin de bunun için Halep'e gideceğini belirtmiştir. Esat Bey diğer bir telgrafnamesinde; Cerablus'ta yabancılar ile ailelerinin ayrıca amelelerin emniyet içerisinde işleriyle meşgul olduğunu, amele ve yabancıların barakalarını dolaştığını, gerekli yerlere jandarmalar yerleştirdiğini, endişeye mahal olmadığını ifade etmiştir. Esat Bey ayrıca Halep Valiliği'nin olayı çok dağdağalandırıldığını, gerçeklerle ilgisi olmayan haberlere ehemmiyet verilmemesi gerektiğini bildirmiştir.⁶⁸⁸ Urfa Mutasarrıfı Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifreli telgrafta; Cerablus vakasının müsebbibinin şirket memurları olduğunu, şirket memurları tarafından sebep olunmadıkça tekrar böyle bir olayın yaşanma ihtimalinin olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Birecik'te gerekli önlemlerin alındığını, Cerablus'ta dört süvari ve dört piyade jandarma ile altı ester süvarisinin bulunduğunu, zabıta kuvvetinin de ihtiyacın derecesine göre efraddan tertip edildiğini belirtmiştir.⁶⁸⁹

Cerablus olayı Halep İstinaf Madde-i Umumiliği'nin Adliye ve Mezahip Nezaretine gönderdiği 28 Mart 1914 tarihli telgrafnamede ise olay şöyle anlatılmıştır:

Saat iki sıralarında köprü mühendisi Mösyö Dilbehavezen ile Çerkez Kavası köprüden geçerken para almak için idarehaneye giden ameleyle karşılaşmış, yol açmak üzere önden giden Çerkez'in koluna ameleden birinin kolu değmiş ve bundan

⁶⁸⁷ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 9 Mart 1330 [22 Mart 1914].

⁶⁸⁸ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 9 Mart 1330 [22 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 10 Mart 1330 [23 Mart 1914].

⁶⁸⁹ BOA, DH.ŞFR, 433/12. 24 Haziran 1330 [7 Temmuz 1914].

dolayı amele ile Çerkez arasında tartışma çıkmıştır. Mösyö Havezen da tartışmaya katılmış, ikisi daha sonra ameleyi darp ederek, Mösyö Hoffman'a teslim etmek üzere idarehaneye götürmekte iken daha önce idarehane önünde para almak için toplanmış olan amele, yakalanan kişiyi kurtarmak istemişlerdir. Bu esnada Mösyö Hoffman'ın emriyle Çerkezler tarafından ateş açılmış, hatta Mösyö Müller de ateş etmiştir. Açılan ateş sonucu ameleden bir kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olay üzerine ameleler galeyana gelerek idarehaneye taş atıp, silahla ateş etmişlerdir. Bu esnada camlar kırılmış, bazı memurlara taş isabet ettiği için yaralanmışlardır. İdarehanede toplanan memurlar için Mösyö Hoffman tarafından yardım istenmiştir. Yardım için de bir lokomotif gönderilmiştir. Memurları taşıyan lokomotif hızla köprüden geçerken altı Müslüman Fırat Nehri'ne düşmüştür. Memurlar daha sonra idarehaneye ulaşmış, oradan da inşaat memurlarına ait idare-i umumiye gelmişlerdir. Yapılan tahkikata göre biri Alman, ikisi Avusturyalı ve birisi İtalyan olmak üzere on kişi yaralanmıştır. Yaralıların yaraları hafiftir. Bu yaralılarından ikisi on beş günde, diğerleri ise üç ila on gün içinde iyileşeceklerdir. Bunların hiç biri işlerinden geri kalmayacaklardır. Ameleden de on kişi yaralanmış olup, iki amelenin yarasının ağır olduğu rapordan anlaşılmaktadır. Ayrıca kavga esnasında yaralanmış bazı amelelerin köylere kaçtıkları haber alınmıştır. Teşkilat-ı adliyesi bulunmayan Birecik kazasında, müstantik (sorgu hakimi) aciz bir kişidir. Cerablus vakasında yaralı oldukları iddia edilen yabancıların sorguları yapılmış, sorgu esnasında Halep Almanya Konsolosuyla birlikte gelen Almanya ve Avusturya konsolosluk tercümanları da hazır bulunmuştur. Sorgudan sonra ifadeler tercümanlar ile birlikte imzalanmıştır. Olay yeri civarında hafriyat yapan İngiliz Mösyö Loransi ve Mister Dulenik Cerablus vakasının ortaya çıkma nedeninin kumpanya çalışanları olan Çerkezler ve memurlar olduğunu belirtmişlerdir. Olayın başlangıcında yer alan yaralı amele Velo ile olay olduğunda idarehane önünde bulunan amele çavuşlarından sekiz kişi tutuklanmış ve Birecik'e gönderilmiştir. Ayrıca İki Çerkez için ihzar müzekkeresi çıkarılmıştır. Cerablus vakasında öldürülen amelenin Mösyö Hofman, Mösyö Siller, ve Çerkez Zekeriyya tarafından katledildiğine dair şahitlerin ifadeleri müstantik tarafından tutulan tahkikat evrakında yazılmıştır.⁶⁹⁰ Bu olaydan sonra dikkati çeken konulardan biri amele istihdamına yönelik nizamnamedir. Hükümet yetkilileri nizamnameye uygun bir şekilde amele çalıştırılmadığını, ayrıca nizamnamenin değiştirilerek

⁶⁹⁰ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 15 Mart 1330 [28 Mart 1914].

özellikle amelenin mali hukukuna yönelik bir düzenlemenin yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁹¹

Bağdat demiryolu ile ilgili karşılaşılan olaylardan biri de Bağdat'ta meydana gelmiş olan ve dolaylı olarak Urfa ile ilgisi olan Arap ve Kürt amele arasında meydana gelen çatışmadır. Bağdat demiryolunun 1664. Kilometresinde çalışmakta olan Arap amele ile Kürt amele arasında kanlı bir kavga olmuştur. Meydana gelen kavgada iki kişi hayatını kaybetmiş ve dokuz kişi yaralanmıştır. Mart ayında meydana gelen Cerablus olayından dolayı güvenlik kuvvetlerinin bu bölgeye aktarılmasıyla birlikte Fırat nehri üzerinde köprü yapmakta olan bu kısımda yedi jandarma kalmıştır. Bu güvenlik kuvvetleri olay olduğunda yetersiz kalmış, olayın büyümesi tamamen bundan kaynaklanmıştır. Nitekim Bağdat demiryolu şirketi daha önce bir arzuhal vermiş ve çatışma esnasında görevli silahlı kuvvetlerin yetersiz olduğunu, güvenliğin devlet tarafından sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Nafia Nezareti de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; Cerablus olayında olduğu gibi hükümet yetkilileri Bağdat demiryolu şirketinin güvenlik zaafından kaynaklanan zarar ve ziyanın hükümetçe telafi edilmesine yönelik talepte bulunabileceğini, yetkililerin böyle bir talebin oluşmasına meydan vermemelerini istemiştir. Ayrıca güvenlik kuvvetlerinin yetersiz olmasından dolayı bu tür olaylar olabileceğini, Fırat nehri üzerinde köprü yapmakta olan ve nehrin iki tarafında yer alan Bağdat Demiryolu şirketine ait müesseselerle çalışan memurların güvenliklerinin sağlanmasını ve güvenlik kuvvetlerinin sayısının artırılmasını istemiştir. Nafia Nezareti daha önce olduğu gibi bu olayda da “*mukavelenin madde-i mahsusu ahkâmınca hat boyunun ve inşaat destgahlarının temin-i inzibatı zımında hükümet-i seniyyece tedabir-i lazime ittihazı muktezi olduğundan ve keyfiyet Harbiye Nezaret-i celilesine bildirildiğinden fima ba'd bu gibi halatın vuku'una ve şirketin bu yüzden zarar ve ziyan iddi'asıyla tazminat talebine meydan bırakılmamak üzere Bağdat Demiryolunun inşaat mahallerinde lazım gelen tedabir-i kat'iyiye-i inzibatiye ve müesserenin ittihazı zımında muktezasının serian icra ve nezarete ma'lumat i'tası*” denilerek gereğinin yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Bağdat Valisi Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Arap ve Kürt amele arasında meydana gelen kavga güvenlik güçleri tarafından bastırıldığını, olay yerine lüzumu

⁶⁹¹ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 28 Mayıs 1330 [10 Haziran 1914]; *Düstur*, I. Tertib, Cilt 6, s. S. 407.

kadar jandarma gönderildiğini ve gerekli önlemler alındığını yazmıştır.⁶⁹² Ayrıca Musul, Diyarbakır gibi vilayetler ile sancakların da önlem almalarını istemiştir.⁶⁹³

Demiryolu amelelerine yapılan saldırılar da güvenlik sorunu kapsamındaki olaylardır. Mart ayında meydana gelen Cerablus vakasından sonra herhangi bir asayiş olayı ortaya çıktığında bunu önlemek için Fırat nehri üzerinde köprü yapmakta olan kısımda yedi jandarma bırakılmıştı. Fakat bu jandarmaların bir olay olduğunda yetersiz kalacakları demiryolu şirketi tarafından bildirilmiştir. Şirket mukavele mucibince inzibat önlemlerinin alınmasını istemiştir.⁶⁹⁴ Fakat bundan birkaç gün sonra meydana gelen olay bu uyarılara dikkat edilmediğini ortaya koymuştur. Nafia Nezaretinden, Dâhiliye Nezareti'ne yazılan belgede olayın vahameti açıkça ortaya konulmuştur. Buna göre; demiryolunun 962. Kilometresinde bulunan Resulayn'da çalışmakta olan ameleye haydutlar tarafından dört defa silahlı olarak hücum edilmiştir. 935. Kilometrede bulunan dört Arap ameleye hücum edilerek, eşyalarının hepsi yağmalanmış ve ameleden biri de katledilmiştir. Güvenlik kuvvetleri yetersiz olduğu için, amele tatile mecbur edilmiştir. Şirket işlerin aksamasından dolayı sorumluluk kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır. Ayrıca işlerin tatil edilmesinden dolayı ortaya çıkacak zarar ve ziyanın devlet tarafından karşılanması şirket tarafından istenmiştir. Çünkü sözleşmeye göre hat boyunca, inşaat esnasında ve işyerlerinin muhafazası hükümet tarafından taahhüt edilmiştir. Bu taahhütten dolayı Nafia Nezareti, Dâhiliye Nezareti'nden şirketin zarar ve ziyan talebine mahal bırakmamak için gerekli inzibati tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁶⁹⁵ Dâhiliye Nezareti güvenliğin hükümet tarafından taahhüt edilmesi ve devletin zarar ve ziyan talebiyle karşı karşıya kalmamak için Musul, Diyarbakır, Bağdat vilayetleriyle Urfa ve Zor mutasarrıflıklarına bir genelge göndererek Bağdat demiryolunda inzibatın temin edilmesini istemiştir.⁶⁹⁶ Halep vilayetinden alınan şifreli telgrafta Bağdat demiryolu memurlarına saldırının Urfa dahilinde bulunan Tel-Abyad mevkiinde gerçekleştiği ifade edilmiştir.⁶⁹⁷ Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezareti ve Altıncı kolorduyu uyarmıştır. Dâhiliye Nezareti şirketin zarar ve ziyan talebinde bulunmaması için en ufak bir şikayete fırsat verilmemesi, Harbiye Nezareti

⁶⁹² BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 23 Haziran 1330 [6 Temmuz 1914].

⁶⁹³ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 24 Haziran 1330 [7 Temmuz 1914].

⁶⁹⁴ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 24 Haziran 1330 [7 Temmuz 1914].

⁶⁹⁵ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 28 Haziran 1330 [11 Temmuz 1914].

⁶⁹⁶ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 26 Haziran 1330 [9 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 8 Temmuz 1330 [21 Temmuz 1914].

⁶⁹⁷ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 13 Temmuz 1330 [26 Temmuz 1914].

ile vilayetlerin ortaklaşa önlem almalarını istemiştir.⁶⁹⁸ Fakat daha sonraki yazışmalardan demiryolu saldırılarının 1915 yılında da devam ettiği görülmüştür.⁶⁹⁹

Demiryolunda yaşanan bir diğer olay ise Cerablus istasyonu patlamasıdır. 11 Kasım 1916 tarihinde Cerablus istasyonunda şarapnel sandıklarından biri vagondan nakledilirken kazara düşmüştür. Sandığın düşmesinden sonra patlama olmuş ve üç memur ağır şekilde yaralanmıştır.⁷⁰⁰

Bağdat Demiryolu yapımında yaşanan sorunlardan biri de taş tedariki konusudur. Suruç'ta yaşayan Barâzî aşireti reisi Şahin Beyzade Mustafa Lütfü, Erkan-ı Harbiye Dairesi, Sadaret ve Dâhiliye Nezaretine telgraf çekerek yardım istemiştir. Mustafa Lütfü telgrafta; Bağdat inşaat şirketi mühendis ve müteahhitlerinin aşiret efradına uyguladığı zulmün had safhaya ulaştığını, kumpanya memurlarıyla ittifak eden memurların hukuklarını muhafaza etmediğini, zabıtalardan kanuna aykırı olarak arazilerini istimlak ettiklerini yazmıştır. Ayrıca Mustafa Lütfü, ecdatlarından kendilerine kalan meranın haksız yere alınmasını önlemeye çalıştıkları için Suruç kaymakamının aşiret efradını hapsedtiğini, hükümete ve devlete sadakatten hiç ayrılmayan aşiretin, şirket yüzünden ezilmelerine izin verilmemesini, hapsedilenlerin de tahliye edilmelerini adalet adına istirham ettiğini telgrafta belirtmiştir.⁷⁰¹ Barâzî aşireti reisi Mustafa Lütfü'nün telgrafından sonra Bağdat Demiryolu Üçüncü Kısım İnşaat Komiserliği 14 Mayıs 1913 tarihinde bir tezkere göndermiştir. Tezkerede; Suruç dahilindeki istimlak muamelesinin Bağdat demiryolu mukavelenamesinin altıncı maddesine uygun olarak iki tarafın rızasıyla kararlaştırılan fiyat üzerinden komisyon huzurunda kabul edildiği ifade edilmiştir. Mustafa Lütfü'nün atalarından kaldığını iddia ettiği taş ocağı olarak kabul edilen mera vakfa ait olup Evkaf Nezareti tarafından verilen izin ile beş sene müddetle ve otuz lira mukabilinde Urfa Evkaf İdaresi tarafından şirkete ihalesinin verildiği belirtilmiştir. Tezkerede ayrıca ahalinin şirketi çalışmaktan men etmeye hakları olmadığını, iddialarını evkaf idaresine müracaatla ispat etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ahalinin hak ilhakı varsa evkaf veya mahkemeye müracaat etmesi gerekirken zorla engel olmaya çalıştıklarının Mustafa Lütfü'nün telgrafnamesinde yer aldığı yazılmıştır. Şirket ayrıca demiryolu amelelerine saldırıların önlenmesi ve

⁶⁹⁸ BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 6 Temmuz 1330 [19 Temmuz 1914].

⁶⁹⁹ BOA, DH. ŞFR, 482/ 3. 19 Temmuz 1331 [1 Ağustos 1915].

⁷⁰⁰ BOA, DH. 2.Şb, 29/ 32. 4 Eylül 1332 [18 Eylül 1916].

⁷⁰¹ BOA, DH. İD, 4-2/ 35. 25 Nisan 1329 [8 Mayıs 1913].

çalışmaların kesintiye uğramaması için gereğinin yapılmasına telgrafta yer vermiştir.⁷⁰² Urfa Evkaf İdaresi de bir tezkere ile durumu açıklamıştır. Tezkereye göre; Suruç'un Arappınarı mevkiinde bulunan cebel⁷⁰³ beş sene müddetle Bağdat demiryoluna tahsis edilmiştir. Demiryolu şirketi de ihraç edilecek taş tutarı olarak Urfa Evkaf Sandığı'na mukavele senedi gereği üç bin yetmiş sekiz kuruş yatırmıştır. Böylece Urfa Evkaf Sandığı ile Bağdat Demiryolu Şirketi arasında mukavele imzalanmıştır.⁷⁰⁴ Bağdat Demiryolu Halep Kısmi Komiserliği de mukavele senedinin suretini göndermiş ve arazinin beş sene müddetle, üç bin yetmiş sekiz kuruş karşılığında Urfa Evkaf Sandığı tarafından, demiryolu şirketine tahsis edildiğini yazmıştır.⁷⁰⁵ Fakat daha sonraki süreçte taş tedariki konusunda tekrar ihtilaf çıkmıştır. Dâhiliye Nezareti ihtilaf ile ilgili tahkikat yapmıştır. Tahkikatın neticesinde sorunun mahkeme tarafından çözülebileceği taraflara bildirilmiştir. Bu uyarıya rağmen Bağdat demiryolu şirketinin mühendisi, birçok amele ve Çerkez sevk ederek, taşları zorla almıştır. Dâhiliye Nezareti taşların zorla alınmasının kanuna aykırı olduğunu, bu tür davranışlardan uzak durulması gerektiğini demiryolu şirketine ve Urfa Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti ayrıca Cerablus vakası gibi bir olayın yaşanmaması için dikkat edilmesi gerektiği uyarısında bulunmuştur.⁷⁰⁶

Bağdat demiryolu hattında yaşanan sorunlardan biri de aşiretlerin özellikle Aneze aşiretinin demiryoluna yaptığı saldırılar olmuştur. Örneğin Tel Abyad ile Resulayn arasında bedeviler tarafından demiryolu hattına sık sık saldırılar yapılmıştır. Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri ile Urfa Mutasarrıflığı arasında yazışmalar olmuştur. Harbiye Nezareti Tel Abyad ile Resulayn arasında bedeviler tarafından demiryolu hattına saldırıların arttığını, Tell el- Ahmar bölgesinde 150 atlıya, ordu tarafında saldırı düzenlediğini ve bu saldırı sonunda da bedevilerin can kaybına uğradığını belirtmiştir. Harbiye Nezareti, Bağdat hattı komiserliğinin tavsiyesine uyarak, güvenlik kuvvetinin yetersizliğinden dolayı hattın güvenliği için tek çarenin demiryolu hattının o bölgedeki köy şeyhlerine teslim edilerek, meydana gelecek her türlü durumda şeyhlerin sorumlu tutulabileceğini yazmıştır. Harbiye

⁷⁰² BOA, DH. İD, 4-2/ 35. 1 Mayıs 1329 [14 Mayıs 1913]; BOA, DH. İD, 4-2/ 35. 19 Mayıs 1329 [1 Haziran 1913].

⁷⁰³ Cebel: sahipsiz, boş toprak, ekilmemiş tarla, ekime elverişli olmayan yer. *Türkçe Sözlük...*, s. 447-448.

⁷⁰⁴ BOA, DH. İD, 4-2/ 35. 4 Nisan 1329 [17 Nisan 1913].

⁷⁰⁵ BOA, DH. İD, 4-2/ 35. 2 Nisan 1329 [15 Nisan 1913].

⁷⁰⁶ BOA, DH. H, 58/ 13. 28 Mart 1330 [10 Nisan 1914]; BOA, DH. H, 58/ 13. 30 Mart 1330 [12 Nisan 1914].

Nezareti, Urfa Mutasarrıflığı'na hattın muhafazası için asker görevlendirme imkanı olmadığından hattın muhafazası için şeyhlerden istifade edilmesini bildirmiştir. Fakat bu önerinin hattın güvenliğini sağlamaya yetmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Temmuz, Eylül ve Ekim aylarında urban tarafından demiryolu çalışanlarına ve inşaat mahallerine saldırıların devam ettiği, inşaat işlerinin ertelenmek zorunda kaldığı görülmüştür.⁷⁰⁷ Demiryolu hattı saldırılarında bilhassa Aneze urbanı karşımıza çıkmaktadır. Hatta Aneze urbanı demiryolu hattına yapılan saldırılarla yetinmemiş, Harran'da çalışan memurların evlerine saldırmaya kadar cüret etmişlerdir. Bu saldırıları sonlandırmanın tek çaresinin daha önce de ifade edildiği gibi, Aneze urbanının Urfa'ya gelmelerinin önlenmesiyle mümkün olabileceği ifade edilmiştir.⁷⁰⁸ Fakat daha sonraki zamanlarda Aneze ve sair aşiretler hat boyunca gezmeye devam etmiş, silahlı olarak istasyon çalışanlarına ve amelelere saldırmışlardır. Bağdat demiryolu hattının Urfa dahilindeki kısımlarında urban saldırıları bütün uyarılara ve önerilen önlemlere rağmen devam etmiştir.⁷⁰⁹ 1916 yılında da daha önce ifade edildiği gibi demiryolu hattına yapılan saldırıların önlenmesinin tek çözümü olarak, Aneze aşiretinin Urfa'dan uzaklaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Aneze aşiretini demiryolu hattının bulunduğu bölgeden uzaklaştırmak için Halep vilayeti ile Zor mutasarrıflığından kuvvet göndermeleri istenmiştir.⁷¹⁰ Fakat devam eden olaylar bu konuda başarı sağlanamadığını göstermiştir.

3.12. KALPAZANLIK

Urfa'da çeşitli tarihlerde kalpazanlık olayları görülmüştür. Kalpazanlık olaylarından birine 1914 yılında rastlanmıştır. Urfa'da Katolik Ermeni Kilisesi'nde vuku bulan hırsızlıktan dolayı şüphe edilen kuyumcu esnafından Mıgırdiç'in evinde yapılan aramada dokuz, babasının dükkanında yapılan aramada ise bir tane sahte ikilik ve çâr-yek (çeyrek) ele geçirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda sahte paraları Mıgırdiç ve babasının imal ettiğine dair hiçbir alet ve edevata rastlanmamıştır. Yakalanan bu kişiler adliyeye sevk edilmişlerdir. Bu sahte akçelerin

⁷⁰⁷ BOA, DH. ŞFR, 56/ 118. 30 Eylül 1331 [13 Ekim 1915]; BOA, DH. ŞFR, 56/ 54. 4 Eylül 1331 [18 Eylül 1915]; BOA, DH. ŞFR, 56/ 118. 30 Eylül 1331 [13 Ekim 1915]; BOA, DH. EUM.EMN, 91/ 9. 13 Temmuz 1330 [26 Temmuz 1914].

⁷⁰⁸ BOA, DH. ŞFR, 493/ 111. 3 Teşrîn-i Evvel 1331 [16 Ekim 1915]; BOA, DH. ŞFR, 493/ 111. 3 Teşrîn-i Evvel 1331 [16 Ekim 1915].

⁷⁰⁹ BOA, DH. ŞFR, 505/ 71. 2 Kânûn-ı Evvel 1331 [15 Aralık 1916]; BOA, DH. ŞFR, 505/ 71. 3 Kânûn-ı Sâni 1331 [16 Ocak 1916]; BOA, DH. ŞFR, 64/ 241, 25 Mayıs 1332 [7 Haziran 1916].

⁷¹⁰ BOA, DH. ŞFR, 66/ 71, (13 Temmuz 1332 / 26 Temmuz 1916).

komşu vilayetlere gönderilmiş olması ihtimaline karşı birer numunesi çevre vilayetlere, beş numune de Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.⁷¹¹

İkinci olay ise 1915 yılında yaşanmıştır. Halep vilayetinden Cemil bin Hacı Budakçı ve Mehmed Şeyh Şerif yüzde iki kuruş komisyonla anlaştıkları kalp akçeleri Urfa'ya getirmişlerdir. Kalpazanlar pirinç satın almak gerekçesiyle kalp akçeleri piyasaya sürmeyi planlamışlardır. Nitekim kalpazanlar Urfa'ya varduktan bir gün sonra yanlarında götürdükleri Osmanlı lirasına sahte akçeleri karıştırarak Mustafa Şaban'a vermiş, paralar peyderpey piyasaya sürülmüştür. Fakat daha sonra kalp akçelerin piyasaya sürüldüğü anlaşılmıştır. Bunun üzerine kalpazanların kaldığı handaki odaya baskın düzenlenmiştir. Baskında kalp akçelerin büyük bir kısmı yatakların altında bulunmuş, bir kısmı kalpazanların üzerlerinde çıkmıştır. Geri kalan kısım ise Mustafa Şaban'ın yardımıyla ahaliden toplanmıştır. Kalp akçeler kuyumcu esnafından dört kişi, Ziraat Bankası memuru ve maliye sandık emini marifetiyle incelenmiştir. İnceleme sonunda kalp akçe miktarı tespit edilmiştir. Yakalanan kalpazanlar sorgularında suçu birbirlerine atmışlardır. Fakat kayıtlı ifadelerinde ve Mehmed'in üzerinde yakalanan mektupların içeriklerinde olay açıkça yazılmıştır. Buna göre; Abdurrahman ve Beşir'in, Beyrut ve Mısır ile haberleştikleri, Abdurrahman'ın Beşir ile birlikte kardeşi Cemil'i pirinç almak vesilesiyle kalp akçe verdiği, Mehmed ile birlikte piyasaya sürmeleri için Urfa'ya gönderdikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca kalp akçelerin Halep, Beyrut ya da Mısır'da imal edildiğinin muhtemel olduğu anlaşılmıştır. Halep, Beyrut vilayetleriyle komşu vilayetlere, kazalara ve icap eden mahallere kalp akçeler ile ilgili bilgi verilmiş, numune kalp akçeler gönderilmiştir. Kalpazanlık yapan Cemil ve Mehmed adliyeye teslim edilerek, haklarından kanuni işlem yapılmıştır.⁷¹²

1918 yılında Halep ve Diyarbakır vilayetleriyle Maraş, Antep ve Siverek livalarında siyah metaliklerin bir müddetten beri noksan kıymetle piyasaya sürüldüğü anlaşılmıştır. Noksan değerdeki akçelerin Urfa'ya gizli bir şekilde getirildiği ve piyasadaki parayla değiştirilerek, hızlı bir şekilde piyasaya sürüldüğü haber alınmıştır. Bu durum karşısında gerekli önlemler alınmış, bu gibi muameleye

⁷¹¹ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM. 6.Şb), 2/ 62A. 15 Kânûn-ı Evvel 1330 [28 Aralık 1914]. Sahte Para örnekleri için bkz. EK 16.

⁷¹² BOA, DH. EUM. 4.Şb, 1/31. 28 Mart 1331 [10 Nisan 1915].

tevessül eden vurguncular ile ilgili kanuni takibatın yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece Urfa'da kalpazanların faaliyetlerine son verilmeye çalışılmıştır.⁷¹³

1914 yılı Ağustos- Şubat dönemine ait vukuat zabıta cetvelinde⁷¹⁴ 1915 yılının Mart-Nisan-Mayıs dönemine ait vukuat zabıta cetvelinde⁷¹⁵ ve 1918 yılına ait ceraim-i Umumiye cetvellerinde kalpazanlık suçuna ait herhangi bir suç kaydına rastlanmamıştır.⁷¹⁶

3.13. YARALAMA VE CİNAYET OLAYLARI

Güvenlik ve asayiş olumsuz etkileyen durumlardan biri yaralanma olaylarıdır. Kolluk kuvvetleri ile eşkıyalar arasında vuku bulan çatışmalarda yaralanmalar olduğu gibi, bireyler arası olaylarda da yaralanmalar olmuştur. Yaralanma olayları Osmanlı tebaası arasında görüldüğü gibi yabancılar arasında da rastlanmıştır. Bu konudaki örnek olaylardan biri Birecik'te görülmüştür. Birecik'in Zormağara köyünde Alman tebaasına mensup Kerniya Dalyuz'u İngiltere tebaasına mensup Mösyö Con'a attığı revolver kurşunu, Con'un arkadaşı Takrilon'u boğazına isabet ederek yaralamıştır. Cerablus zabıtasınca tutuklanan Alman, inşaat şirketinin başmühendisine teslim edilmiştir. Fakat başmühendisin resmi bir sıfatı olmadığı için suçlunun başmühendise teslimi uygun görülmemiştir. Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; suçlunun inşaat şirketi başmühendisinin elinden alınarak adliyeye teslim edilmesini, yaralanan şahsın da tâbi'iyetinin araştırılmasını Urfa Mutasarrıflığı'ndan istemiştir.⁷¹⁷

⁷¹³ BOA, DH. İUM, 31/109. 13 Mayıs 1334 [13 Mayıs 1918].

⁷¹⁴ BOA, DH. EUM. MTK, 8/26. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM. MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM. MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM. MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 71/24. 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 73/ 27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

⁷¹⁵ BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Takibât-ı Adliye Kalemi (DH. EUM.ADL.), 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; DH. EUM.ADL, 4/28. 23 Nisan 1331 [6 Mayıs 1915]; DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

⁷¹⁶ DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrîn-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrîn-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrîn-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH. EUM.AYŞ), 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

⁷¹⁷ BOA, DH. EUM. KLU, 1/23. 9 Ağustos 1330 [22 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM. KLU, 88/45. 22 Haziran 1330 [5 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM. KLU, 88/45. 24 Haziran 1330 [7 Temmuz 1914].

Polislere ait künye defterlerinde yaralama olaylarına yer verilmiştir. Yaralama olayını gerçekleştiren suçluları yakalayan polislere gayretlerinden dolayı çeşitli ödüller verilmiştir. Bu künye defterlerinde yaralama olayları yüzeysel olarak ifade edilmiştir. Örneğin; Urfa'nın Kaleboyu Mahallesi'nden Musevi İshak bin Simon ile Arapmeyadanı Mahallesi'nden Halil Rail(?) isimli şahıslar Halife Mahallesi'nde Mehmet bin Abdo tarafından tehlikeli bir şekilde yaralanmıştır. Suçlu Mehmet bin Abdo polis tarafından yakalanmıştır. Suçluyu yakalayan Ahmet Sabri Efendi ve Mustafa Vasfi Efendi Polis Müdüriyeti tarafından takdir edilmişlerdir.⁷¹⁸

Cinayat cetvellerinde de birçok yaralama olaylarına yer verilmiştir. Örneğin 24 Mayıs 1914 tarihinde Kötüler mahallesinden Mehmed bin Mustafa ve Halil Âbi(?) ve Şeyh Mustafa, Hakimdede mahallesinden Mustafa bin Mehmed ile arsa tasallutundan dolayı tartışmışlardır. Tartışmadan bir gün sonra Halil Âbi(?) ve refikleri Mustafa bin Mehmed'i yaralamışlardır. Olaydan sonra Halil Âbi(?) ve Mahmud bin Şeyh Mustafa derdest olunmuşlardır. Refikleri Mehmed bin Mustafa ise derdest olunamamıştır. Bir diğer örnek olay ise bağ meselesinden meydana gelmiştir. 8 Ağustos 1914 tarihinde Aşık karyesinden Dede oğlu Halil, aynı karyeden Ali oğlu Halil ile bağ meselesinden dolayı tartışmışlardır. Tartışma neticesinde Dede oğlu Halil aynı köyden Ali oğlu Halil'i cerh ederek firar etmiştir. Olaydan sonra suçlunun yakalanması için jandarma kuvveti sevk edilmiştir. Suçlu Dede oğlu Halil 2 Kasım 1914 tarihinde derdest edilerek, adliyeye sevk edilmiştir.⁷¹⁹

Diğer bir olay ise ATASE arşivlerinde yer almıştır. Buna göre 16 Haziran 1915 tarihinde Culmân köyünden Hüseyin bin Halil karakola müracaat ederek, Culmân köyünden Ramazan bin Mehmet'in mechul bir şahıs tarafından kurşunla yaralandığını ihbar etmiştir. Bu ihbar üzerine jandarma Culmân köyüne gitmiş ve Ramazan bin Mehmet'in yatakta yaralı olduğunu görmüştür. Kurşun sol memesinin yanına isabet etmiş ve arka taraftan çıkmıştır. Yaralı Ramazan'ın ifadesi alınmıştır. Ramazan ifadesinde; gece saat bir civarında Akpınar köyüne on beş dakika mesafede beraberinde kendi köyünden Murat bin Ali Azizi, Hasan bin Mehmet Tozo, ve Hallo'nun oğlu Ramazan öküzleri otlattıklarını, Akpınar köyüne ait bahçelerden bir kişinin kendilerine doğru geldiğini, Ramazan ve arkadaşları bu gelen kişiye kim

⁷¹⁸ BOA, DH. EUM. MEM, 38/9. 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM. MEM, 52/78. 25 Ağustos 1330 [7 Eylül 1914].

⁷¹⁹ BOA, DH. EUM. MTK, 52/17. 1 Ağustos 1330 [14 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM. MTK, 56/18. 5 Ağustos 1330 [18 Ağustos 1914].

olduğunu sorduğunu fakat gelen şahsın kendilerine dil uzattığını ve kendilerine “siz bu mevkide ne geziyorsunuz?” deyip üç el ateş ettiğini, bir kurşunun kendisine tesadüf ettiğini ve yere düştüğünü, arkadaşlarının da kaçtığını söylemiştir. Ayrıca kaçan arkadaşlarına beş el daha ateş edildiğini fakat arkadaşlarına denk gelmediğini ve kurtulduklarını eklemiştir. Ramazan ateş eden şahsın kim olduğunu bilmediğini, kendisinin ve arkadaşlarının yanında silah olmadığını, sadece asaları olduğunu ifade etmiştir. Ramazan bu şahıslarla ilgili olarak Akpınar köyünde iki-üç Ermeni ev olduğunu ve bunların Germüş köyüne firar ettiklerini, bunların Germüş köyü ekinlerine bakmak için gelip, bu vukuatı yapmış olabileceklerini söylemiştir. Yaralı Ramazan’ın arkadaşları Murat bin Azizi ve Hasan Bin Mehmet Tozo da onun ifadesini tasdik etmişlerdir. Güvenlik kuvvetleri olay ile ilgili zabıt tuttuktan sonra tahkikat yapmışlardır. Yaralı Ramazan, Gureba Hastanesine götürülerek tedavi edilmiştir. Olaydan sekiz gün sonra Siverek’e bağlı Hoşin köyünde ikamet eden Çilingir Karabet oğlu Samuel, Urfa’nın Bozâbad nahiyesine bağlı Akpınar köyünde ikamet eden Ramazan’ı öldürmek kastıyla kurşunla yaraladığı için Çarşı karakolu tarafından tutuklanarak adliyeye teslim edilmiştir.⁷²⁰

Urfa Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan suç istatistik cetvellerinde yaralılara ait bilgilere yer verilmiştir. Buna göre 1913 ve 1914 yıllarında cinayet cetvellerine göre yaralama olayları ikinci sırada yer almıştır.⁷²¹ 1914 yılının Ağustos- Şubat

⁷²⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-45; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-46; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-47; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-48; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-49; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-49a; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-63; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-64; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 2325, Dos. 83, Fih. 1-65.

⁷²¹ Söz konusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.EMN, 35/20. 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 25/4. 25 Nisan 1329 [8 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 8 Nisan 1329 [21 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 30 Nisan 1329 [13 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 2/42. 16 Haziran 1329 [29 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/37. 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 4 Temmuz 1329 [17 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 31 Temmuz 1329 [13 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 18 Ağustos 1329 [31 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 3 Eylül 1329 [16 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 18 Teşrin-i Evvel 1329 [31 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 2 Eylül 1329 [15 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 9/8. 31 Teşrin-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 54/17. 4 Teşrin-i Evvel 1329 [17 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 3 Teşrin-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/16. 31 Teşrin-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 2 Teşrin-i Sâni 1329 [15 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 5 Kânûn-ı Evvel 1329 [18 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 2 Kânûn-ı Evvel 1329 [15 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 3 Kânûn-ı Evvel 1329 [16 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM. MEM, 47/4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 11 Kânûn-ı Sâni 1329 [24 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 2 Kânûn-ı Sâni 1329 [15 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 1 Kânûn-ı Sâni 1329 [14 Ocak 1913]; BOA, DH.

dönemi arasındaki vukuat zabıta cetvellerine göre Urfa ve mülhakatında darp ve yaralama suçundan 186 kişi tutuklanmış, 120 kişi de firar etmiştir. Toplamda 306 kişi suç işlemiştir.⁷²² 1915 yılının ilk üç ayında darp ve yaralama suçunu işleyen suçlulardan 54'ü tutuklanmış, 48'i ise firar etmiştir.⁷²³ 1918 yılındaki ceraim-i Umumiye istatistik (Genel Suç İstatistik) cetveline göre Urfa kazasında darp suçunu 14 kişi işlemiştir. Bu suçlulardan 13'ü yakalanmış, 1 kişi ise firar etmiştir. 1918 yılında 20 kişi yaralama suçu işlemiş, 18 kişi tutuklanmış, 2 kişi ise firar etmiştir.⁷²⁴

Güvenlik ve asayiş olumsuz etkileyen durumlardan biri katl olaylarıdır. Cinayat cetvellerinde katl ile ilgili birçok olay göze çarpmaktadır. Bu katl suçlarının birçok sebebi bulunmaktadır. Suç cetvellerinde belirtilen katl sebepleri şunlardır: Saika-i sekr (sarhoşluk), intikal, darp ve noksan yevmiye verilmesi, ekinlere su vermek yüzünden, aşiretler arası daha önce vuku bulan katl meselesi, irs (miras) meselesi, araziye hayvan salıverilmesi, nikah etmek üzere istenildiği halde verilmemesi, emvâl-i maksûmeyi istirdad etmek (bölünmüş malları geri alma), kız kaçırma, kaza, merkep gasp etmek, alacak meselesi, sebepsiz, arazi meselesi, harman

EUM.MTK, 31/11. 3 Kânûn-ı Sâni 1329 [16 Ocak 1913]; *BOA, DH. EUM.EMN*, 31/11. 31 Kânûn-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1913]; *BOA, DH. EUM.EMN*, 102/73. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1913]; *BOA, DH. EUM.EMN*, 64/23. 2 Mart 1330 [15 Mart 1914]; *BOA, DH. EUM.EMN*, 64/23. 1 Mart 1330 [14 Mart 1914]; *BOA, DH. EUM.EMN*, 64/23. 28 Şubat 1329 [13 Mart 1913]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 62/15. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 62/15. 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 52/17. 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 52/17. 5 Haziran 1330 [18 Haziran 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 52/17. 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 51/22. 12 Temmuz 1330 [25 Temmuz 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 51/22. 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 51/22. 30 Haziran 1330 [13 Temmuz 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 51/22. 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 56/18. 25 Eylül 1330 [8 Ekim 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 56/18. 5 Ağustos 1330 [18 Ağustos 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 56/18. 10 Eylül 1330 [23 Eylül 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 56/18. 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 56/18. 31 Temmuz 1330 [13 Ağustos 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 56/18. 30 Eylül 1330 [13 Ekim 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 51/20. 3 Eylül 1330 [16 Eylül 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 51/20. 31 Ağustos 1330 [13 Eylül 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 51/20. 9 Eylül 1330 [22 Eylül 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 56/22. 2 Teşrin-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 56/22. 1 Teşrin-i Evvel 1330 [14 Ekim 1914].

⁷²² *BOA, DH. EUM.MTK*, 8/26. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 71/ 24. 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; *BOA, DH. EUM.MTK*, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

⁷²³ *BOA, DH. EUM.ADL*, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

⁷²⁴ *BOA, DH. EUM.ADL*, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; *BOA, DH. EUM.ADL*, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; *BOA, DH. EUM.AYŞ*, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919]. Yaralama ile ilgili ayrıntılı istatistiki bilgilere, sayılarla Urfa'da Asayiş kısmında yer verilmiştir.

kaldırma, tartışma, kişiler arası düşmanlık, ırza-ı tasaddî (saldırı) , hırs-ı servet, çeşitli eşyalardan dolayı, mechul.

Yukarıdaki sebeplere dayanan bazı örnek olaylar şöyledir: Birecik’e tabi Aşağı Cerablus karyesinden Mehmed el- İbrahim irs (miras) meselesinden kardeşiyle tartışmıştır. Tartışma esnasında Mehmed el- İbrahim kardeşine kurşun sıkmış ve bu esnada araya giren anneleri Tuba bint Abdullah’a kurşun isabet etmiştir. Anneleri hayatını kaybetmiştir. Kurşun atan kardeş olaydan sonra firar etmiştir. Güvenlik kuvvetleri suçluyu yakalamak için takip etmişlerdir.⁷²⁵ Diğer bir irs (miras) meselesi Urfa’nın Gülkibar karyesinde 14 Nisan 1914 tarihinde vuku bulmuştur. Gülkibar karyesinde ikamet eden Halil bin Güllü, İlhan karyesinde oturmakta olan biraderi Ali bin Güllü ile irs (miras) meselesinden dolayı tartışmıştır. Tartışma neticesinde Halil bin Güllü biraderi Ali bin Güllü’yü hanesinde bulduğu bir zamanda zehirlemiştir. Daha sonra zehirlenerek vefat eden kardeşini kasabaya sekiz saat mesafedeki İlhan karyesine götürmüş ve hükümete haber vermeden defnetmiştir. Gömülmesinden iki gün sonra Halil bin Güllü ihbar edilmiştir. Hazırlanan rapor neticesinde adliyeden müstantik (sorgu hakimi) ve belediye doktoru gelerek tahkikat yapmışlardır. Hazırlanan rapor Tıbbiye Nezaretine gönderilmiştir. İhbardan sonra suçlunun yakalanması için yeteri miktarda jandarma kuvveti gönderilmiştir.⁷²⁶

Katl sebeplerinden biri de ekinlere hayvan salınması meselesidir. Bu sebepten dolayı birkaç katl olayı yaşanmıştır. Bu mesele ile ilgili örnek olaylardan biri 14 Mayıs 1914 tarihinde Urfa’nın Kargılı karyesinde yaşanmıştır. Koçhisar karyesinden Halil oğlu Mehmed, Musa oğlu Hacı Hüseyin, Mehmed oğlu Abdi Cevi Abdi oğlu Abdi ve Ali oğlu Mustafa, Kargılı karyesinden Mehmed oğlu Mehmed ile ekinlere hayvan salınmasından dolayı tartışmıştır. Tartışmanın neticesinde Kargılı karyesinden Mehmed oğlu Mehmed önce yaralanmış, daha sonra da vefat etmiştir. Suçlular jandarma tarafından tutuklanmıştır.⁷²⁷

Katl ile ilgili bir olay da 8 Nisan 1914 tarihinde vuku bulmuştur. Buna göre Kazgancı mahallesinden Yusuf bin Mehmed, amcası Osman, İbrahim oğlu Mehmed ve İmâm Sekâkî mahallesinden Şükrü bin saatçi Bekir ile kasaba haricinde ve Urfa’ya yarım saat mesafedeki bağlarda içki içmişlerdir. İçki içtikten sonra geri

⁷²⁵ BOA, DH. EUM. MTK, 62/15. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914].

⁷²⁶ BOA, DH. EUM. MTK, 59/20. 2 Mayıs 1330 [15 Mayıs 1914].

⁷²⁷ BOA, DH. EUM. MTK, 52/17. 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914].

dönerken yolda içkinin etkisiyle Yusuf bin Mehmed revolver kurşunuyla İbrahim oğlu Mehmed'i yaralayarak, katletmiştir. Daha sonra birlikte içki içtiği arkadaşlarıyla firar etmişlerdir. Güvenlik kuvvetleri tarafından yapılan tahkikat neticesinde katil Yusuf ve birlikte içki içtiği arkadaşları Urfa dışında derdest edilmiş ve adliyeye teslim edilmişlerdir.⁷²⁸

Polislere ait künye defterlerinde cinayet ile ilgili bilgiler yer almış, hatta suçluların yakalanmasında gayret gösteren polislere ödülleri verilmiştir. Bu künye defterlerinde birçok olaya yer verilmiştir. Bazı örnek olaylar şunlardır:

6 Temmuz 1913 tarihinde Urfa'nın Hazanoğlu Mahallesinden Tüccar Ahmet'in oğlu Mahmut, Kazgancı mahellesinden Ahmet bin Müslüm Çavuş tarafından katledilmiştir. Suçlu polis memuru Abraham tarafından yakalanmıştır. Polis Memurları Abraham Bey ve Şeyh Müslüm Efendi, Kazgancı Cami Mahallesi'nden Hacı İbrahim oğlu Mehmet'i katleden Yusuf'un yakalanması için büyük gayret göstermiştir. Katilin yakalanmasından sonra 18 Nisan 1914 tarihinde kendisine takdirname verilmiştir.⁷²⁹

Berber İbro'nun oğlu Hurin önce kasaba dışındaki bağlara götürülerek işgal edilmiş ve acımasızca katledilmiştir. Daha sonra naaşı kuyuya atılmıştır. Mehmet Ragıp Efendi ve Mustafa Fazıl Efendi delillerin toplanması ve suçlunun yakalanmasındaki gayretlerinden dolayı 4 Ekim 1913 tarihinde takdirname ile ödüllendirilmişlerdir.⁷³⁰

Urfa Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan suç istatistik cetvellerinde katli olaylarına yer verilmiştir. Buna göre 1913 ve 1914 yıllarında cinayet cetvellerine göre cinayet olayları ilk sırada yer almıştır.⁷³¹ 1914 yılının Ağustos- Şubat dönemi

⁷²⁸ BOA, DH. EUM. MTK, 62/15. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914].

⁷²⁹ BOA, DH. EUM. MEM, 47/4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914].

⁷³⁰ BOA, DH. EUM. MEM, 38/9. 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM. MEM, 52/78. 25 Ağustos 1330 [7 Eylül 1914].

⁷³¹ Söz konusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.EMN, 35/20. 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 25/4. 25 Nisan 1329 [8 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 8 Nisan 1329 [21 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 30 Nisan 1329 [13 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 2/42. 16 Haziran 1329 [29 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/37. 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 4 Temmuz 1329 [17 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 31 Temmuz 1329 [13 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 18 Ağustos 1329 [31 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 3 Eylül 1329 [16 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 18 Teşrin-i Evvel 1329 [31 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 2 Eylül 1329 [15 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 9/8. 31 Teşrin-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA,

arasındaki vukuat zabıta cetvellerine göre Urfa ve mülhakatında kasten cinayet suçundan 21 kişi tutuklanmış, 10 kişi de firar etmiştir. Kasıtsız olarak cinayet işleme suçundan da 10 kişi de firar etmiştir. Toplamda 41 kişi suç işlemiştir.⁷³² 1915 yılının ilk üç ayında kasten adam öldürmekten 11 kişi suç işlemiş, bunların 7'si tutuklanmış, 4'ü ise firar etmiştir. Kasıtsız adam öldürmek suçunu 15 kişi işlemiş, bunlardan 9'u firar etmiş, 6'sı tutuklanmıştır.⁷³³ 1918 yılındaki ceraim-i Umumiye istatistik cetveline göre Urfa kazasında taammüden adam öldürmekten 1, kasıtsız adam öldürmekten 4 ve katl-ı veled suçundan da 1 kişi olmak üzere toplamda 6 kişi tutuklanmıştır.⁷³⁴

DH. EUM.EMN, 54/17. 4 Teşrin-i Evvel 1329 [17 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 3 Teşrin-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/16. 31 Teşrin-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 2 Teşrin-i Sâni 1329 [15 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 5 Kânûn-ı Evvel 1329 [18 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 2 Kânûn-ı Evvel 1329 [15 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 3 Kânûn-ı Evvel 1329 [16 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM. MEM, 47/4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 11 Kânûn-ı Sâni 1329 [24 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 2 Kânûn-ı Sâni 1329 [15 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 1 Kânûn-ı Sâni 1329 [14 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 3 Kânûn-ı Sâni 1329 [16 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 31/11. 31 Kânûn-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 102/73. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 2 Mart 1330 [15 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 1 Mart 1330 [14 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 28 Şubat 1329 [13 Mart 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 5 Haziran 1330 [18 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 12 Temmuz 1330 [25 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 30 Haziran 1330 [13 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 25 Eylül 1330 [8 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 5 Ağustos 1330 [18 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 10 Eylül 1330 [23 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 31 Temmuz 1330 [13 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 30 Eylül 1330 [13 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 3 Eylül 1330 [16 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 31 Ağustos 1330 [13 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 9 Eylül 1330 [22 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 2 Teşrin-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 1 Teşrin-i Evvel 1330 [14 Ekim 1914].

⁷³² BOA, DH. EUM.MTK, 8/26. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

⁷³³ BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

⁷³⁴ BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919]. Cinayet ile ilgili ayrıntılı istatistiki bilgilere, sayılarla Urfa'da Sayış kısmında yer verilmiştir.

3.14. KIZ KAÇIRMA

Urfa'da görülen olaylardan biri de kız kaçırma vakalarıdır. İstatistik cetvellerinde yer alan örnek olaylar şunlardır:

17 Mayıs 1913 tarihinde Rumkale kazasının Yukarı Çardaklı karyesinde olay vuku bulmuştur. Yukarı Çardaklı karyesinden Heme Mısto(?) oğlu Halil, Molla Hüseyin oğlu Ramazan ve Kızılın karyeli Nasır Keyr(?) oğlu Abbas, Yukarı Çardaklı karyesinden Memo bin Hasan'ın kızını kaçırmışlardır. Olaydan sonra faillerden biri derdest edilmiştir. Diğerleri firar etmişlerdir. Faillerin yakalanması için şiddetle takibat yapılmıştır. Bu takibat neticesinde Nasır Keyr(?) oğlu Abbas yakalanmıştır.⁷³⁵

Diğer bir kız kaçırma vakası da Birecik'e tabi Elifoğlu karyesinde 1 Mayıs 1914 tarihinde yaşanmıştır. Kaçırma nedeni ise daha önce nikahlamak için istediği halde kızın verilmemesidir. Bunun üzerine Suruç kazasına tabi Mezra karyeli Bozo oğlu Ali, Suruç'un Tel Şair karyesinden Soro'nun oğlu Hüso(?) ve Kilis kazasından Torunlu karyeli Mustafa'yı Soro, Birecik kazasının Elifoğlu karyeli Mehmed Sürgünoğlu'nun kızı Rahimeyi kaçırmışlardır. Olaydan sonra failler firar etmişlerdir. Yakalanmaları için takibat yapılmıştır. Bu takibat sonucunda 6 Haziran 1914 tarihinde Mustafa'yı Soro yakalanmıştır. Diğerleri firar etmeye devam etmişlerdir.⁷³⁶

Kız kaçırma olaylarında kurşunla yaralama ve katl gibi sonuçlar da meydana gelmiştir. Örneğin Birecik'in Kabacağa karyesinde 4 Haziran 1914 tarihinde gerçekleşen kız kaçırma olayı yaralama ve katl ile sonuçlanmıştır. Bab kazasının Sebeb karyesinden Çolakdede'nin oğulları Mehmed ve Ali, Bab kazasının Sebeb karyesinden Yalvaç Halil'in kerimesi Banu'yu kaçırmaları esnasında olay vuku bulmuştur. Faillerin ikisi derdest edilmişlerdir.⁷³⁷

Urfa'da görülen kaçırma olayı sadece kız kaçırma ile sınırlı olmayıp nikahlı kadınlar da kaçırılmıştır. Örneğin 26 Ekim 1913 tarihinde Rumkale kazasında, Ömerli karyesinden Bazioğlu Abdullah, İsi binti Abdullah'ı kaçırmıştır. Fail olaydan dört gün sonra derdest edilmiştir.⁷³⁸ Yine buna benzer nikahlı bir kadının kaçırılması

⁷³⁵ BOA, DH. EUM. EMN, 3/37. 1 Haziran 1329 [14 Haziran 1913].

⁷³⁶ BOA, DH. EUM. MTK, 59/20. 3 Mayıs 1330 [16 Mayıs 1914].

⁷³⁷ BOA, DH. EUM. MTK, 52/17. 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914].

⁷³⁸ BOA, DH. EUM. EMN, 3/16. 3 Teşrin-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913].

olayı 29 Eylül 1913 tarihinde Rumkale kazasında yaşanmıştır. Zekter Beşli (?) karyeli Şeyh İmam aynı köyden Ahmed bin Mehmed ve Abdullah bin Hasan'ın iddiasına göre kaçırma vuku bulmuştur. Fakat failin mahal-i firarı bilinmediğinden suçlu yakalanamamıştır.⁷³⁹

Urfa Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan 1913 yılındaki cinayat cetvellerine göre; Urfa'da 1 kız kaçırma, 2'de nikahlı eş kaçırma olayı olmak üzere 3 olay olmuştur.⁷⁴⁰ 1914 yılındaki ceraim-i cinaiyye cetveline (Cinayet Suçları Cetveli) göre 2 kız kaçırma olayı vuku bulmuştur.⁷⁴¹ 1914 yılı Ağustos- Şubat dönemine ait vukuat zabıta cetvelinde 6 “cebren kız kaçırmak” olayı olmuş ve 12 kişi tutuklanmış ve 5'i firar etmiştir. Toplamda 17 kişi bu suçu işlemiştir.⁷⁴² 1915 yılının Mart-Nisan-Mayıs

⁷³⁹ BOA, DH. EUM. EMN, 54/17. 4 Teşrîn-i Evvel 1329 [17 Ekim 1913].

⁷⁴⁰ Sözkonusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.EMN, 35/20. 31 Mart 1329/13 Nisan 1913); BOA, DH. EUM.EMN, 25/4, (25 Nisan 1329/ 8 Mayıs 1913); BOA, DH. EUM. EMN, 3/63. 8 Nisan 1329 [21 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 3/63. 30 Nisan 1329 [13 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 2/42. 16 Haziran 1329 [29 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 3/37. 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 36/8. 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 36/8. 4 Temmuz 1329 [17 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 37/2. 31 Temmuz 1329 [13 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 37/2. 18 Ağustos 1329 [31 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 36/11. 3 Eylül 1329 [16 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 36/11. 18 Teşrîn-i Evvel 1329 [31 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM. EMN, 36/11. 2 Eylül 1329 [15 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 9/8. 31 Teşrîn-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 54/17. 4 Teşrîn-i Evvel 1329 [17 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 3 Teşrîn-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/16. 31 Teşrîn-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 2 Teşrîn-i Sâni 1329 [15 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 5 Kânûn-ı Evvel 1329 [18 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 2 Kânûn-ı Evvel 1329 [15 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 3 Kânûn-ı Evvel 1329 [16 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM. MEM, 47/4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 11 Kânûn-ı Sâni 1329 [24 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 2 Kânûn-ı Sâni 1329 [15 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 1 Kânûn-ı Sâni 1329 [14 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 3 Kânûn-ı Sâni 1329 [16 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 31/11. 31 Kânûn-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 102/73. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 2 Mart 1330 [15 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 1 Mart 1330 [14 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 28 Şubat 1329 [13 Mart 1913].

⁷⁴¹ Sözkonusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 5 Haziran 1330 [18 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 12 Temmuz 1330 [25 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 30 Haziran 1330 [13 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 25 Eylül 1330 [8 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 5 Ağustos 1330 [18 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 10 Eylül 1330 [23 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 31 Temmuz 1330 [13 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 30 Eylül 1330 [13 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 3 Eylül 1330 [16 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 31 Ağustos 1330 [13 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 9 Eylül 1330 [22 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 2 Teşrîn-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 1 Teşrîn-i Evvel 1330 [14 Ekim 1914].

⁷⁴² BOA, DH. EUM.MTK, 8/26. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık

dönemine ait vukuat zabıta cetvelinde 3 “cebren kız kaçırmak” olayı meydana gelmiştir. Bu olayda 4’ü tutuklanmış, 2’si firar etmiş ve toplamda 6 kişi bu suç işlemiştir.⁷⁴³ 1918 yılına ait ceraim-i Umumiye istatistik (Genel Suç İstatistikleri) cetveline göre “kız ve kadın kaçırmak” olayına sadece bir kere rastlanmış ve bir kişi kız kaçırma suçunu işlemiştir.⁷⁴⁴

3.15. Fİ’L-İ ŞENÎ (Kötü Fiil)

Osmanlı toplumunda cinsel suçları ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi kadınların rızası olmadığı halde maruz kaldığı ve tek taraflı olarak erkeklerin işlediği “tecavüz” , “sözlü ve fiili taciz” suçlarıdır. İkinci kategoride ise kadın ve erkeğin kendi istek ve iradeleri dahilinde gerçekleştirdiği “zina”, kadınların maddi gelir karşılığında yaptığı “fuhuş”, nikahlı olmadıkları halde evlenmesi yasak olmayan birisiyle cinsel ilişki olmaksızın açık ve daha ziyade kapalı bir mekanda yalnız kalmak yer almıştır.⁷⁴⁵

Fi’l-i şenî sözcüklerine bakıldığında sözlüklerde değişik ifadeler yer verilmiştir. Şemsettin Sami’ye göre “Zinâ gibi ma’yûb ve memnu’ iş” şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁴⁶ Ferit Develioğlu’na göre; “Fi’l-i şenî (kötü fiil): ırza geçme. (Mutlaka “ırza geçme” manasına gelmez)” olarak belirtilmiştir.⁷⁴⁷ İstatistik cetvelleri incelendiğinde Fi’l-i şenî şeklinde ifade edilen suçlara rastlanmıştır. Örneğin 1 Mayıs 1913 tarihinde Rumkale kazasının Kızılin karyesinden Mehmed bin Fati Ali, aynı karyeden Genco bin Mehmed’e karşı fi’l-i şenî (Kötü fiil) suçu işlemiştir. Fail firar ettiğinden dolayı derdest edilememiştir.⁷⁴⁸ Bir başka olay ise Urfa’da yaşanmıştır. 18 Haziran 1913 tarihinde, Urfa’nın Askeri mahallesinden Nemmâs veledi Bünyamin,

1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24, 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

⁷⁴³ BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 23 Nisan 1331 [6 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

⁷⁴⁴ BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334/ 1 Nisan 1918); BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [1 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [1 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [16 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919]. Kız kaçırma ile ilgili ayrıntılı istatistiki bilgilere, sayılarla istatistik sonuçları kısmında yer verilmiştir.

⁷⁴⁵ Abdülmecit Mutaş, “Osmanlı’da Cinsel Suçlar”, *Toplumsal Tarih*, Mart 2017, s. 24-30.

⁷⁴⁶ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki...*, s.787.

⁷⁴⁷ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe...*, s. 319.

⁷⁴⁸ BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 3 Mayıs 1329 [16 Mayıs 1913].

yine aynı mahalleden Bakir bin Debbag(?) Halil ve Reşo bin Abdurrahman tarafından kerthane bahçelerinde cebren fi'l-i şenî (Kötü fiil) uygulanmıştır. Reşo olaydan hemen sonra firar ettiğinden yakalanamamıştır. Diğerleri ise derdest edilmişlerdir.⁷⁴⁹ Yine katl ile sonuçlanan fi'l-i şenî (Kötü fiil) olayına rastlanmıştır. 27 Eylül 1913 tarihinde Kadioğlu mahallesinden Berber İpro'nun oğlu Hurin, Arap meydanı mahallesinden Şeyh bin İbrahim ve refiki Hasan bin Hacı Abdurrahman'a fi'l-i şenî uygulayarak katl etmiştir. Fail olaydan hemen sonra derdest edilmiştir.⁷⁵⁰

1914 yılında da fi'l-i şenî olaylarına rastlanmıştır. 4 Eylül 1914 tarihinde Urfa dışındaki bağlarda Kazgancı mahallesinden Şefik bin Doluzade Şeyh Müslüm ve Mustafa bin Tüccar Ahmed, sebepsiz olarak Kosova muhacirlerinden Hamid bin Osman Bey'i iğfal ederek kasaba dışına çıkarmışlardır. Sanıkların darp ederek ve silah göstererek, zorla fi'l-i şenî (Kötü fiil) uyguladıkları iddia edilmiştir. Bu iddia dolayısıyla tahkikat yapılmıştır. İki gün sonra da sanıklar tutuklanarak adliyeye teslim edilmişlerdir.⁷⁵¹

Diğer bir olayda cinsel suç olan fi'l-i şenî-i livâtadır.(Cinsel Saldırı) 12 Ekim 1914 tarihinde Urfa'nın Yusufpaşa mahallesinde ikamet eden Reşid bin Mehmed, aynı mahallede oturmakta olan Posta Katibi Halid Efendinin üç yaşındaki oğlunu iğfal ederek hanesine götürmüştür. Daha sonra hanesinde Posta Katibi Halid Efendinin üç yaşındaki oğluna fi'l-i şenî (Kötü Fiil) uygulamıştır. Olaydan sonra sanık derdest edilerek, hakkında tahkikat evrakı hazırlanmıştır. Bu evraklar mutasarrıflıktan Divan-ı Harb-i Örfiye gönderilmiştir.⁷⁵²

Urfa Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan suç istatistik cetvellerinde fi'l-i şenî (Kötü Fiil) olaylarına da yer verilmiştir. Buna göre 1913 yılındaki cinayat cetvellerine göre Urfa'da 3 fi'l-i şenî olayı olmuştur.⁷⁵³ 1914 yılındaki ceraim-i cinaiyye

⁷⁴⁹ BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913].

⁷⁵⁰ BOA, DH. EUM.EMN, 54/17. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913].

⁷⁵¹ BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 3 Eylül 1330 [16 Eylül 1914].

⁷⁵² BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 2 Teşrîn-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914].

⁷⁵³ Söz konusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.EMN, 35/20. 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 25/4. 25 Nisan 1329 [8 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 8 Nisan 1329 [21 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 30 Nisan 1329 [13 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 2/42. 16 Haziran 1329 [29 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/37. 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 4 Temmuz 1329 [17 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 31 Temmuz 1329 [13 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 18 Ağustos 1329 [31 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 3 Eylül 1329 [16 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 18 Teşrîn-i Evvel 1329 [31 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 2 Eylül

cetveline göre 1 cebren fi'l-i şenî (Zorla Kötü Fiil) ve 1 fi'l-i şenî-i livâta (Cinsel Saldırı) olayı vuku bulmuştur.⁷⁵⁴ 1914 yılı Ağustos- Şubat dönemine ait vukuat zabıta cetvelinde 12 “cebren fi'l-i şenî” (Zorla Kötü Fiil) olayı olmuştur. Suçluların 8'i tutuklanmış ve 4'ü firarda etmiştir. Toplamda 12 kişi bu suçu işlemiştir. Ayrıca 4 tane “Cebren fi'l-i şenî-i Tasaddî” (Zorla Kötü Fiil Teşebbüs) olayı yaşanmış, bu olaylarda 4 kişi tutuklanmış, 1 kişi firar etmiş ve toplamda 5 kişi bu suçu işlemiştir.⁷⁵⁵ 1915 yılının Mart-Nisan-Mayıs dönemine ait vukuat zabıta cetvelinde 8 “cebren fi'l-i şenî” (Zorla Kötü Fiil) olayı olmuştur. Suçluların 4'ü tutuklanmış ve 6'sı firar etmiştir. Toplamda 10 kişi bu suçu işlemiştir. Ayrıca 4 tane “Cebren fi'l-i şenî-i Tasaddî” (Zorla Kötü Fiil Teşebbüs) olayı yaşanmış, bu olaylarda 4 kişi

1329 [15 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 9/8. 31 Teşrîn-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 54/17. 4 Teşrîn-i Evvel 1329 [17 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 3 Teşrîn-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/16. 31 Teşrîn-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 2 Teşrîn-i Sâni 1329 [15 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 5 Kânûn-ı Evvel 1329 [18 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 2 Kânûn-ı Evvel 1329 [15 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 3 Kânûn-ı Evvel 1329 [16 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM. MEM, 47/4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 11 Kânûn-ı Sâni 1329 [24 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 2 Kânûn-ı Sâni 1329 [15 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 1 Kânûn-ı Sâni 1329 [14 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 3 Kânûn-ı Sâni 1329 [16 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 31/11. 31 Kânûn-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 102/73. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 2 Mart 1330 [15 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 1 Mart 1330 [14 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 28 Şubat 1329 [13 Mart 1913].

⁷⁵⁴ Sözkonusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 5 Haziran 1330 [18 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 12 Temmuz 1330 [25 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 30 Haziran 1330 [13 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 25 Eylül 1330 [8 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 5 Ağustos 1330 [18 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 10 Eylül 1330 [23 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 31 Temmuz 1330 [13 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 30 Eylül 1330 [13 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 3 Eylül 1330 [16 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 31 Ağustos 1330 [13 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 9 Eylül 1330 [22 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 2 Teşrîn-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 1 Teşrîn-i Evvel 1330 [14 Ekim 1914].

⁷⁵⁵ BOA, DH. EUM. MTK, 8/26. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM. MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM. MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM. MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 71/24. 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

tutuklanmıştır.⁷⁵⁶ 1918 yılına ait ceraim-i umumiye istatistik cetveline göre “fi’l-i şeni” suçunu 2 kişi işlemiştir.⁷⁵⁷

3.16. SİRKAT (HIRSIZLIK)

Urfa’da istatistik cetvellerinde yer alan hırsızlık suçuna ait örnek olaylar şunlardır:

5 Nisan 1913 tarihinde Birecik’in Cerablus karyesinde gerçekleşen olayda, Abdullah oğlu Sait ve Sait oğlu Hüseyin adlı kişiler, Musevi Hilli Tira ve Ermeni Ayıntablı Maruk’un evinin duvarını delerek hırsızlık yapmak istemişlerdir. Fakat hırsızlar mahal-i vakada derdest edilmişlerdir.⁷⁵⁸ Bir diğer örnek olay ise 2 Mayıs 1914 tarihinde Urfa’nın Yusufpaşa mahallesinde yaşanmıştır. Kazanoğlu mahallesinden Hacı Şerif Ağa’nın oğlu Şükrü ve Mehmed bin Şah Efendi’nin mahdumları Ahmed ve Ömer, Hamdizade Fevzi Beyin validesi Aişe Hanım’ın evine girerek hırsızlık yapmışlardır. Hırsızlar Hamdizade Fevzi Beyin validesi Aişe Hanım’ın evinin açık bulunan selamlığın camlı kapısından içeri girmişlerdir. Aişe Hanım’a ait odanın kapısı ökçesinden çıkarılmak suretiyle ev eşyaları çalınmıştır. Fakat sabah erken failler ve çalınmış eşyanın bir kısmı ele geçirilmiş, hırsızlar adliyyeye teslim edilmiştir.⁷⁵⁹

Polis memurlarına ait künye defterlerinde birçok hırsızlık olayına yer verilmiştir. Künye defterlerinde yer alan bazı örnek olaylar şunlardır:

Şeyh Müslüm Bey, Haydar Ağa, Halil Hafız, Fahri Efendi ve Hacı Bekir Efendilerin evlerinden eşya çalınmıştır. Bu çalınan eşyalar ve hırsızlar polislerin gayretiyle yakalanmıştır. Polis memurları Mıgırdiç Efendi ve Ahmet Sabri Efendi

⁷⁵⁶ BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 23 Nisan 1331 [6 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

⁷⁵⁷ BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [1 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [1 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [1 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [16 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrinisani 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919]; fi’l-i şeni ile ilgili ayrıntılı istatistiki bilgilere, sayılarla istatistik sonuçları kısmında yer verilmiştir.

⁷⁵⁸ BOA, DH. EUM.EMN, 35/20. 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913].

⁷⁵⁹ BOA, DH. EUM. MTK, 59/20. 3 Nisan 1330 [16 Nisan 1914].

hırsızların ve eşyaların yakalanmasında gösterdiği çabadan dolayı 12 Nisan 1913 tarihinde takdir edilmiştir.⁷⁶⁰

Dergezenli mahallesinden Mehmet bin Ramazan Nuri'nin hanesinden yorganını çalarak firar eden Zülfo oğlu Şükrü'nün yakalanması için büyük çaba gösteren Mehmet Ali Efendiye, bu gayretinden ötürü 5 Nisan 1913 tarihinde takdir edilmiştir.⁷⁶¹

Urfa Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan suç istatistik cetvellerinde sirkat olayları da yer almıştır. Buna göre 1913 yılında 2'si hane duvarını, biri ise dam duvarını delmek suretiyle 3 sirkat olayı cinayet cetvelinde yer almıştır.⁷⁶² 1914 yılında Ağustos- Şubat döneminde vukuat zabıta cetvellerine göre “Gece Cem’iyetle

⁷⁶⁰ BOA, DH. EUM. MEM, 47/4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM. MEM, 38/9. 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913].

⁷⁶¹ BOA, DH. EUM. MEM, 47/4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914].

⁷⁶² Sözkonusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.EMN, 35/20. 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 25/4. 25 Nisan 1329 [8 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 8 Nisan 1329 [21 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 30 Nisan 1329 [13 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 2/42. 16 Haziran 1329 [29 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/37. 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 4 Temmuz 1329 [17 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 31 Temmuz 1329 [13 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 18 Ağustos 1329 [31 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 3 Eylül 1329 [16 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 18 Teşrîn-i Evvel 1329 [31 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 2 Eylül 1329 [15 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 9/8. 31 Teşrîn-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 54/17. 4 Teşrîn-i Evvel 1329 [17 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 3 Teşrîn-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/16. 31 Teşrîn-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 2 Teşrîn-i Sâni 1329 [15 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 5 Kânûn-ı Evvel 1329 [18 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 2 Kânûn-ı Evvel 1329 [15 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 3 Kânûn-ı Evvel 1329 [16 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM. MEM, 47/ 4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 11 Kânûn-ı Sâni 1329 [24 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 2 Kânûn-ı Sâni 1329 [15 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 1 Kânûn-ı Sâni 1329 [14 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 3 Kânûn-ı Sâni 1329 [16 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 31/11. 31 Kânûn-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 102/73. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 2 Mart 1330 [15 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 1 Mart 1330 [14 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 28 Şubat 1329 [13 Mart 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 5 Haziran 1330 [18 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 12 Temmuz 1330 [25 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 30 Haziran 1330 [13 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 25 Eylül 1330 [8 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 5 Ağustos 1330 [18 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 10 Eylül 1330 [23 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 31 Temmuz 1330 [13 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 30 Eylül 1330 [13 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 3 Eylül 1330 [16 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 31 Ağustos 1330 [13 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 9 Eylül 1330 [22 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 2 Teşrîn-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 1 Teşrîn-i Evvel 1330 [14 Ekim 1914].

Tarik-i Âmmde Hırsızlık” (Gece Toplu Olarak Umum Yolda Hırsızlık) suçunu 7 kişi işlemiş ve firar etmiş, “Gece Müsellah Duvardan Aşarak ve Cebr ve Şiddet Göstererek Hırsızlık” (Gece Silahlı olarak Duvardan Atlayarak ve Zor ve Şiddet Göstererek Hırsızlık) suçunu 32 kişi işlemiştir. Bu kişilerden 11’i firar etmiş, 21 kişi de tutuklanmıştır. “Yankesicilik ve Ahizlik” suçunu 36 kişi işlemiş, bunların 17’si tutuklanmış ve 19’u firar etmiş, “Âdiyye Hayvan Hırsızlığı” (Adi hayvan hırsızlığı) suçunu 100 kişi işlemiş, Bunların 57’si tutuklanmış, 47’si firar etmiştir. 1914 yılının Ağustos- Şubat dönemi arasında toplamda 205 kişi hırsızlık suçu işlemiştir.⁷⁶³ 1915 yılının Mart- Nisan- Mayıs ayları vukuat cetveline göre “Meskun Mahalde Duvar delerek ya Kapı Kırarak Hırsızlık” suçunu 1 kişi işlemiş ve firar etmiş, “Gece Müsellah Duvardan Aşarak ve Cebr ve Şiddet Göstererek Hırsızlık” (Gece Silahlı olarak Duvardan Atlayarak ve Zor ve Şiddet Göstererek Hırsızlık) suçunu 2 kişi işlemiş ve tutuklanmış, “Sirkat-i âdiyye” (Adi Hırsızlık) suçunu 38 kişi işlemiş ve bunlardan 34’ü tutuklanmış, 4’ü firar etmiş, “Yankesicilik ve Ahizlik” suçunu 22 kişi işlemiş ve bunların 11’i firar etmiş, 11’i tutuklanmış, “Âdiyye Hayvan Hırsızlığı” (Adi Hayvan Hırsızlığı)suçunu 10 kişi işlemiş ve bunlardan 2’si tutuklanmış, 8’i firar etmiştir. 1915 yılının ilk üç ayında toplam 73 kişi hırsızlık yapmıştır.⁷⁶⁴ 1918 yılı Ceraim-i Umumiye istatistik cetveline göre “Sirkat-i âdiyye” (Adi Hırsızlık) suçunu 90 kişi işlemiş, bunların 87’si tutuklanmış, 3’ü firar etmiş, “Dolandırıcılık” suçunu 10 kişi işlemiş ve suçlular tutuklanmıştır. “Hayvan Sirkatı” (Hayvan Hırsızlığı) suçunu 5 kişi işlemiş ve suçlular tutuklanmış, “Sirkat-i Emvâl-i Emîriyye” (Devlet Malını Çalmak) suçunu 4 kişi işlemiş ve tutuklanmıştır. “Tarik-i Ammde Sirkat” (Umum Yolda Hırsızlık) suçunu 9 kişi işlemiş, bunların 9’u tutuklanmış, 1’i firar etmiş, “Gece Cem’iyetle Tarik-i Âmmde Hırsızlık” (Gece Toplu Olarak Umum Yolda Hırsızlık) suçunu 2 kişi işlemiş ve bu kişiler tutuklanmıştır. “Gece Müsellah Duvardan Aşarak ve Cebr ve Şiddet Göstererek Hırsızlık” (Gece Silahlı olarak Duvardan Atlayarak ve Zor ve Şiddet Göstererek Hırsızlık) suçunu 2 kişi işlemiş, bu

⁷⁶³ BOA, DH. EUM. MTK, 8/26. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM. MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM. MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM. MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 71/24. 10 Şubat 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM. MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

⁷⁶⁴ BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

kişilerden 1'i tutuklanmış, biri de firar etmiştir. 1918 yılında toplam 122 kişi sirkat suçu işlemiştir.⁷⁶⁵

3.17. KAN DAVASI

Urfa aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı bir liva olmasından dolayı kan davalarına rastlanmıştır.⁷⁶⁶ Aşiretler arasında katl sadece kişiyle sınırlı değildir, katl suçu beşinci göbeğe kadar bütün aşiret mensuplarını bağlamaktadır. Bir aşiret başka bir aşirete mensup birini katlederse, katilin mensup olduğu aşiretten herhangi birinin katli kısas olur. Aşiret ferdi kan davasını takip etmezse, akrabasının intikamını almazsa cerde cerd ile mukabele etmezse bütün halk nazarında namussuz addolunur. Burnu aşağı olur, adı küçük olur, hiçbir kıymeti, şerefi kalmaz. Katl olayları her zaman cinayetle sonuçlanmamaktadır. Bazı cinayetler kan parası ödemek suretiyle çözülebilir.⁷⁶⁷ Suç istatistikleri incelendiğinde aşiretler arası vuku bulan kan davalarına rastlanmıştır. Örneğin Urfa'ya dört saat mesafedeki Timurcuk karyesinde 14 Nisan 1914 tarihinde Hamonun oğlu Ali ve refikleri Reşo, Mustafa ve Abdi, Semonun oğlu Mustafa'yı yaralamışlardır. Yaralı olan Mustafa Urfa Gureba Hastanesi'ne kaldırılmıştır. Fakat birkaç saat sonra Semonun oğlu Mustafa hayatını kaybetmiştir. Suçluların yakalanması için jandarma sevk edilmiştir. Olayın nedenine baktığımızda olayın daha önce Timurcuk karyesinde aşiretler arası katl olayından kaynaklandığı belirtilmiştir.⁷⁶⁸ Diğer bir olayda Harran'ın Hayra ve Sülük mevkiinde vuku bulmuştur. Aneze, Deyr-i Zor'a tabi Akidet ve Bagara aşireti ile Rakka kazası

⁷⁶⁵ BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919]. Sirkat suçu ile ilgili ayrıntılı istatistiki bilgilere, sayılarla istatistik sonuçları kısmında yer verilmiştir.

⁷⁶⁶ Kan davaları sadece Arap ve Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgeler ile sınırlı değildir. Bunun en güzel örneği Arnavutluk'tur. Arnavutların Lek Dukakin Kanunu'nda kan davalarına yer verilmiştir. XIX. Yüzyılın son çeyreği ile II. Abdülhamit döneminde kan davalarına son vermek için kararname çıkarılmış ve Müsaleha-i Dem (Uzlaştırma komisyonları kurularak soruna çözüm bulmaya çalışılmıştır. Çözüm arayışları II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Bkz. Bilgin Çelik, "Geleneksel Yapı ile Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk'ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları" *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt:4 Sayı:7 Ağustos 2014, s. 18-41

⁷⁶⁷ Gökalp, *Kürt Aşiretleri...*, s. 40,48,70,112.

⁷⁶⁸ BOA, DH. EUM. MTK, 59/ 20. 3 Mayıs 1330 [16 Mayıs 1914].

aşiretleri, Harran kazasında ikamet eden Kays aşiretine saldırmışlardır. Olaydan sonra memurlar aşiretleri ıslaha çalışmışlardır.⁷⁶⁹

3.18. SAYILARLA URFA'DA ASAYİŞ

Osmanlı Devleti'nde zaptiye olayları ile ilgili istatistik cetvelleri yayınlanmıştır. Bu cetveller; Vukuat-ı zabıta istatistik cetveli, cinayat cetveli, kazaen telef olanlara ait cetvel, intihar cetveli, harik ve bahri kazalar cetvelidir.⁷⁷⁰ Bu cetveller bazı sebeplerden dolayı süreklilik arz etmemiş, hazırlanmamıştır. Dolayısıyla bazı dönemlere ait cetveller eksik olduğundan bu dönemlere ait sağlıklı verilere ulaşmakta sıkıntı yaşanmaktadır. Urfa'da 1913, 1914, 1915 (Mart-Nisan-Mayıs) ve 1918 yıllarına ait istatistik cetvelleri incelenmiştir. Bu dönemlere ait tablo ve grafikler hazırlanmıştır.⁷⁷¹

1913 yılının Mart-Şubat dönemine ait cinayet cetveli incelenerek tablo hazırlanmıştır.⁷⁷² Bu tabloya dayanarak oluşturulan grafikler aşağıdaki gibidir. 1913 yılında Urfa'da işlenen suçların türleri incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

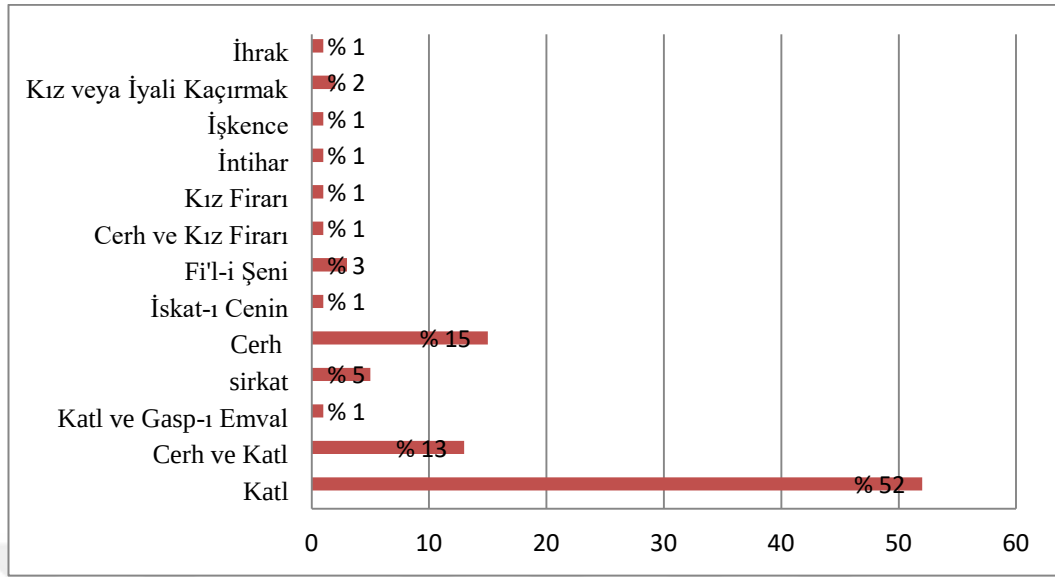
⁷⁶⁹ BOA, DH. EUM.EMN, 35/20. 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913].

⁷⁷⁰ Bkz. Ek 17.

⁷⁷¹ 1916 ve 1917 yıllarına ait istatistik cetvellerinin yayınlanmasında sorunlar olduğundan bu döneme ait cetvellere yer verilememiştir.

⁷⁷² Bkz. Ek 18; 1913 yılında Urfa ve mülhakatı olan Harran, Birecik, Suruç ve Rumkale kazalarını içermektedir.

Grafik 3.1: Urfa’da 1913 Yılı Suç Türleri⁷⁷³

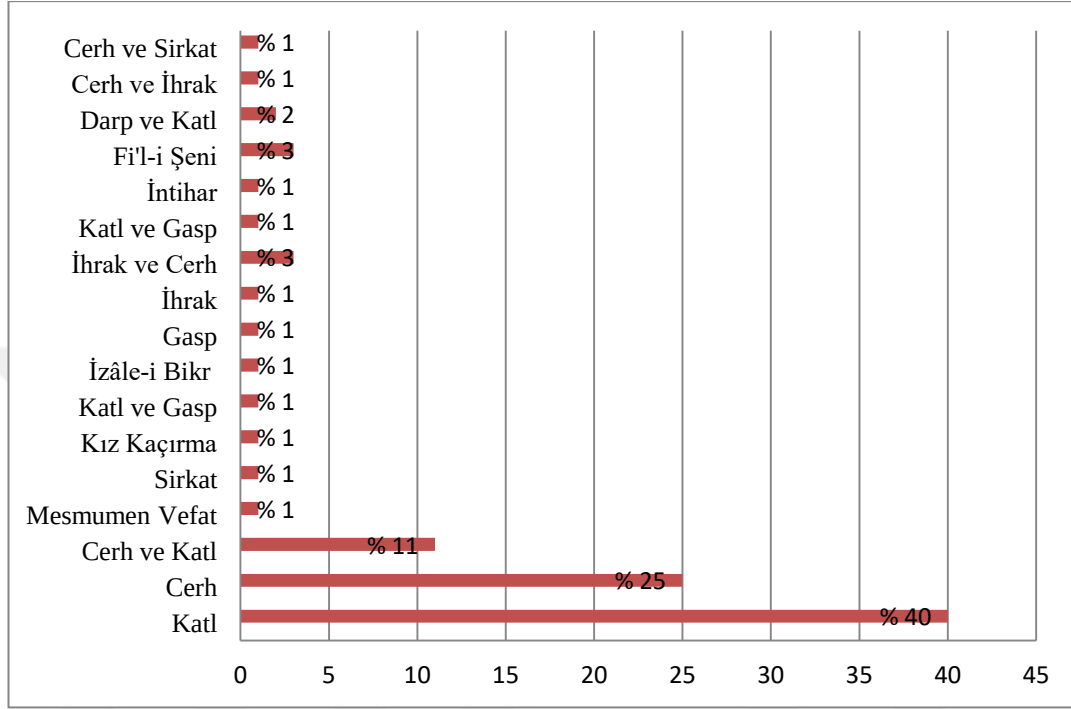
Kaynak: Sözkonusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.EMN, 35/20. 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 25/4. 25 Nisan 1329 [8 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 8 Nisan 1329 [21 Nisan 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/63. 30 Nisan 1329 [13 Mayıs 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 2/42. 16 Haziran 1329 [29 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/37. 31 Mayıs 1329 [13 Haziran 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 30 Haziran 1329 [13 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/8. 4 Temmuz 1329 [17 Temmuz 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 31 Temmuz 1329 [13 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 37/2. 18 Ağustos 1329 [31 Ağustos 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 3 Eylül 1329 [16 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 18 Teşrin-i Evvel 1329 [31 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 2 Eylül 1329 [15 Eylül 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 9/8. 31 Teşrin-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 54/17. 4 Teşrin-i Evvel 1329 [17 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 36/11. 30 Eylül 1329 [13 Ekim 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 3 Teşrin-i Sâni 1329 [16 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/16. 31 Teşrin-i Evvel 1329 [13 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 3/16. 2 Teşrin-i Sâni 1329 [15 Kasım 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 1 Kânûn-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 5 Kânûn-ı Evvel 1329 [18 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 2 Kânûn-ı Evvel 1329 [15 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 3/26. 3 Kânûn-ı Evvel 1329 [16 Aralık 1913]; BOA, DH. EUM. MEM, 47/4. 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 11 Kânûn-ı Sâni 1329 [24 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 2 Kânûn-ı Sâni 1329 [15 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 1 Kânûn-ı Sâni 1329 [14 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.MTK, 31/11. 3 Kânûn-ı Sâni 1329 [16 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 31/11. 31 Kânûn-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 102/73. 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1913]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 2 Mart 1330 [15 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 1 Mart 1330 [14 Mart 1914]; BOA, DH. EUM.EMN, 64/23. 28 Şubat 1329 [13 Mart 1913].

Yukarıdaki grafiğe göre 1913 yılında en fazla katl olayı yaşanmıştır. Katlden sonra ise en fazla cerh (yaralama), üçüncü olarak da cerh (yaralama) ve katl olayları vuku bulmuştur. En az görülen suçlar ise katl ve gasp-ı emval (Öldürme ve mal gaspı), iskat-ı cenin (Çocuk Düşürme) , cerh ve kız firarı, kız firarı, intihar, işkence ve ihraktır (Yakma).

⁷⁷³ İhrak (Yakma), Kız veya iyali kaçırarak (Kız veya evli kadını kaçırarak), Cerh (yaralama), Fi'l-i Şeni (Kötü fiil), İskat-ı Cenin (çocuk düşürme), Sirket (Hırsızlık), Katl ve Gasp-ı Emval (Öldürme ve mal gaspı) Cerh ve katl (Yaralama ve Öldürme)

1914 yılına ait cinayet cetvelleri incelenerek tablo oluşturulmuştur.⁷⁷⁴ Bu tablolara dayanarak grafikler hazırlanmıştır. 1914 yılının Mart- Aralık dönemini kapsayan grafik aşağıdaki gibidir.

Grafik 3.2: Urfa'da 1914 Yılı Suç Türleri⁷⁷⁵

Kaynak: Sözkonusu veriler aşağıda belirtilen kataloglardan derlenmiştir; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 1 Nisan 1330 [14 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 62/15. 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 5 Haziran 1330 [18 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 52/17. 2 Haziran 1330 [15 Haziran 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 12 Temmuz 1330 [25 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 30 Haziran 1330 [13 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/22. 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 25 Eylül 1330 [8 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 5 Ağustos 1330 [18 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 10 Eylül 1330 [23 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 31 Temmuz 1330 [13 Ağustos 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/18. 30 Eylül 1330 [13 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 3 Eylül 1330 [16 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 31 Ağustos 1330 [13 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 51/20. 9 Eylül 1330 [22 Eylül 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 2 Teşrin-i Evvel 1330 [15 Ekim 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 56/22. 1 Teşrin-i Evvel 1330 [14 Ekim 1914].

1914 yılında 1913 yılında olduğu gibi en fazla işlenen suç katldır. Katlden sonra en fazla işlenen suç cerh (yaralama) olmuştur. Üçüncü suç olarak da cerh (yaralama) ve katl önplana çıkmıştır. Mesmumen vefat (zehirlenerek vefat), sirkat

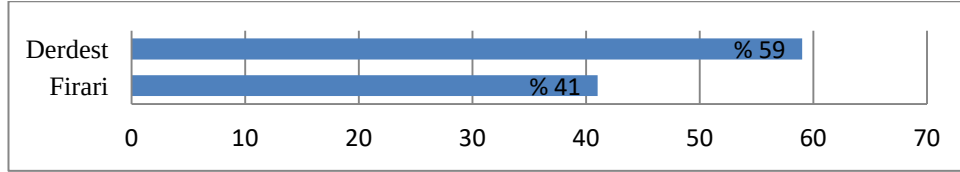
⁷⁷⁴ 1914 yılında Urfa ve mülhakatı olan Harran, Birecik, Suruç ve Rakka kazalarını içermektedir. Bkz. Ek. 19.

⁷⁷⁵ Cerh ve sirkat (Yaralama ve Hırsızlık), Cerh ve İhrak (Yaralama ve Yakma), Fi'l-i Şeni (Kötü Fiil), İhrak (Yakma), İzâle-i Bıkr (Kızlığını giderme, Kızlık bozma), Sirkat (Hırsızlık), Mesmumen Vefat (Zehirlenerek Vefat)

(hırsızlık), katl ve gasp, kız kaçırma, izâle-i bîkr⁷⁷⁶, gasp, ihrak (yakma), katl ve gasp, intihar, darp ve katl, cerh (yaralama) ve ihrak ile cerh (yaralama) ve sirkat olaylarına en az rastlanmıştır.

1914 Yılı'nın Ağustos-Şubat dönemine ait tablo incelendiğinde suçluların ile ilgili aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.3: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçluların Sayısı

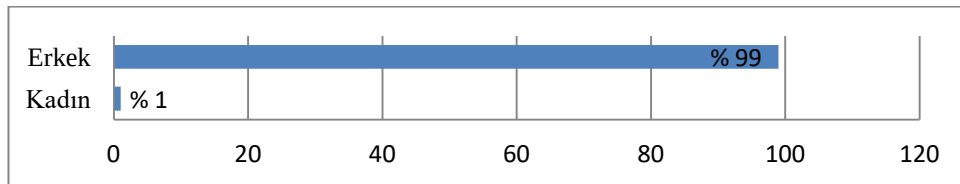

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. (9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

1914 yılının Ağustos-Şubat döneminde toplam suçlu sayısı 950'dir. Bu suçlulardan 591'i derdest⁷⁷⁷ edilmiş, 359'u ise firar etmişlerdir. Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi derdest edilen suçluların sayısı firarilerden daha fazladır.

Suçluların cinsiyeti incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.4: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçluların Cinsiyeti

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

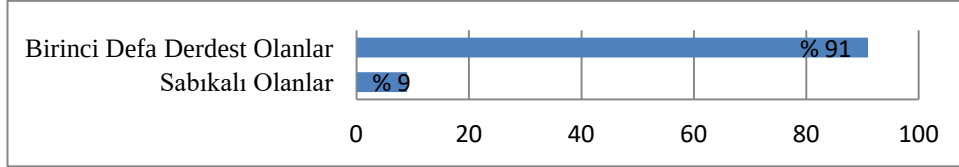
⁷⁷⁶ İzâle-i bîkr: Kız bozma, (doğrusu İzâle-i bekâret); Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki...*, s. 92.

⁷⁷⁷ Elde etme, tutma, ahz ve tevkif; Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki...*, s. 605.

Yukarıdaki grafiğe göre suçluların tamamına yakını erkektir. Kadınların suç işleme oranı azdır.

Suçların mükerrerliği incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.5: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçların Tekrarı

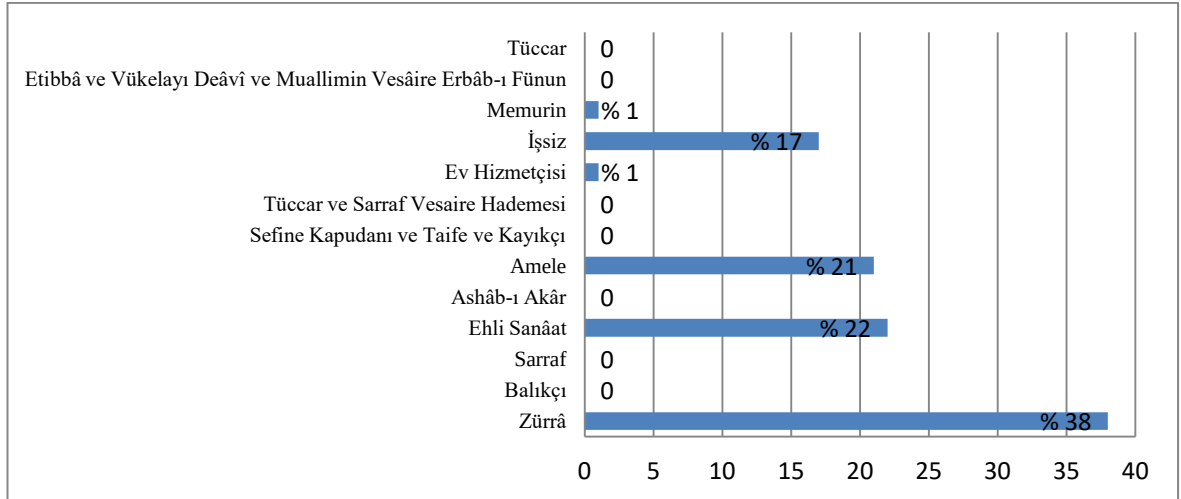

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 MArt 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1914 yılının Ağustos- Şubat döneminde ilk kez suç işleyenlerin oranı sabıkalı olanlardan daha fazladır.

Suçluların meslekleri incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.6: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçluların Meslekleri⁷⁷⁸

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915];

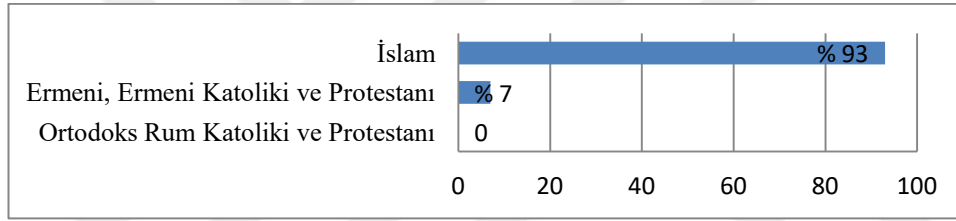
⁷⁷⁸ Etibbâ ve Vükela-yı Deâvî ve Muallimin Vesâire Erbâb-ı Fünun (Doktor ve Dava vekili ve Öğretmenler ve İlim Adamları), Memurin (Memur), Sefine Kapudanı ve Taife ve Kayıkçı(Gemi Kaptanı ve Tayfa ve Kayıkçı), Amele (İşçi), Ashâb-ı Akâr (Mülk Sahibi), Ehli Sanâat(Zanâatkâr, esnaf), Zürrâ (Çiftçi)

BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1914 yılının Ağustos- Şubat döneminde işlenen suçların mesleklere göre dağılımı yer almaktadır. Buna bu dönemde en fazla suçu zürrâ (çiftçi) olanlar işlemiştir. Zürrâlardan (Çiftçi) sonra, ehl-i sanâat mensupları (Zanâatkâr, esnaf), ameleler (işçi), işsizler, ev hizmetçileri ve memurlar gelmektedir. Balıkçı, sarraf, ashâb-ı akâr⁷⁷⁹, tüccar sarraf ve hademesi, sefine kapudanı ve taife ve kayıkçı (Gemi Kaptanı ve Tayfa ve Kayıkçı), tüccar ve etibba vükelayı da'avi ve mu'llimin vesair erbab-ı fûnun (Doktor ve Dava vekili ve Öğretmenler ve İlim Adamları) mensuplarına ait suçlara rastlanmamıştır.

Suçluların milliyetleri incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.7: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçluların Milliyetleri

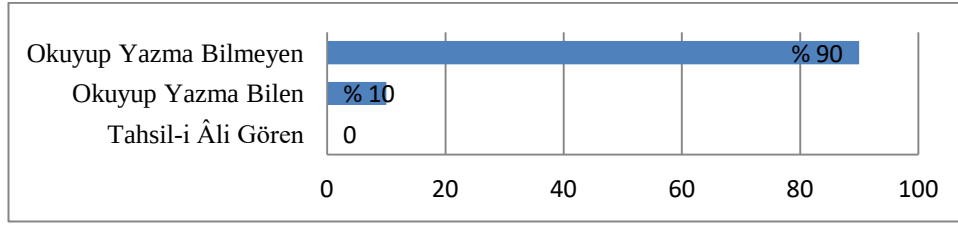
Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1914 yılının Ağustos- Şubat döneminde en fazla suç Müslümanlar tarafından işlenmiştir. Müslümanlardan sonra Ermeniler gelmiştir. Ortodoks Rum Katoliki ve Protestanına ait herhangi bir suç istatistiklerde yer almamıştır.

Suçluların eğitim durumları incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

⁷⁷⁹ Kiraya verilerek gelir getiren ev, dükkân, tarla, bağ vb. mülk, akaret; Akalın, *Türkçe Sözlük...*, s. 59.

Grafik 3.8: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçluların Eğitim Durumu

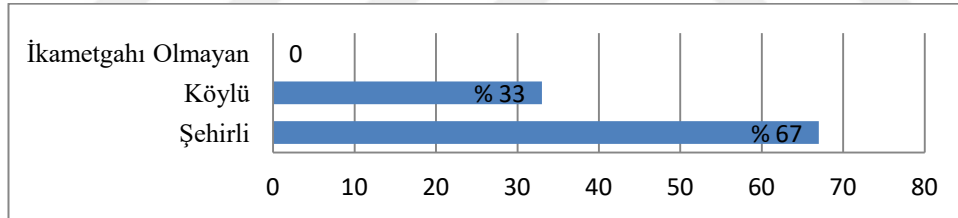

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1914 yılının Ağustos- Şubat döneminde en fazla suç okuyup-yazması olmayanlar tarafından işlenmiştir. Tahsil-i âli (yüksek eğitim) görenlerin suç işlediklerine dair herhangi bir olay istatistiklerde yer almamıştır.

Suçluların ikametgahları incelendiğinde aşağıdaki durum ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.9: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçluların İkametgahı

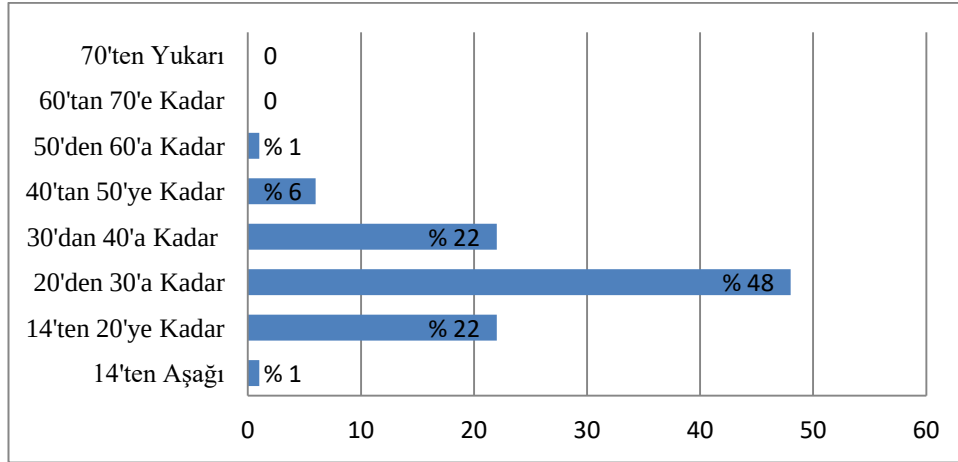

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1914 yılının Ağustos-Şubat döneminde suçlular en fazla şehirde ikamet etmekte olup, ikametgahı olmayan suçlulara rastlanmamıştır.

Suçluların yaş oranları incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.10: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçluların Yaşları

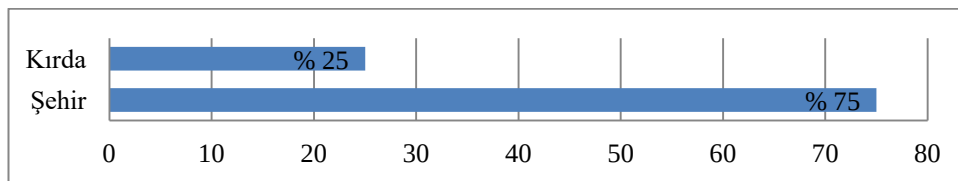

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

1914 yılının Ağustos- Şubat döneminde en fazla suç işleyenler 20-30 yaşları arasında olup, 60 yaşından büyük suçluya istatistiklerde rastlanmamıştır.

Suçların işlendiği mahaller incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.11: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suç Mahalleri

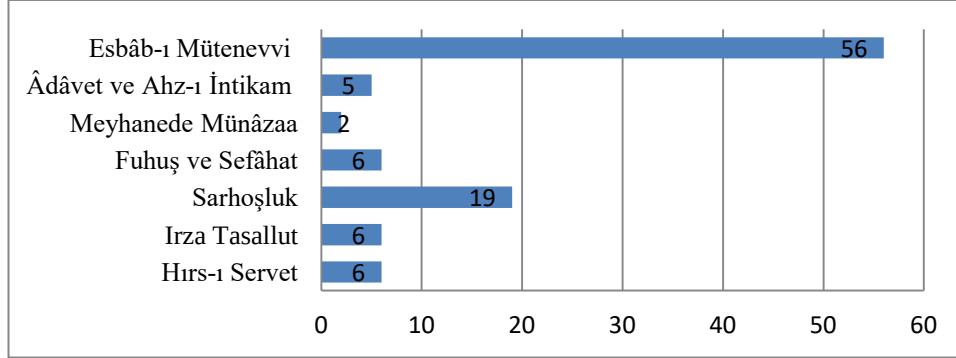

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

Suçun işlendiği mahallere bakıldığında 1914 yılının Ağustos- Şubat döneminde en fazla suçun şehirde işlendiği anlaşılmaktadır. Şehirden sonra ise kır gelmektedir.

Bu dönemde işlenen suçların sebepleri incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.12: 1914 Yılı Ağustos- Şubat Dönemi Suçların Sebepleri⁷⁸⁰

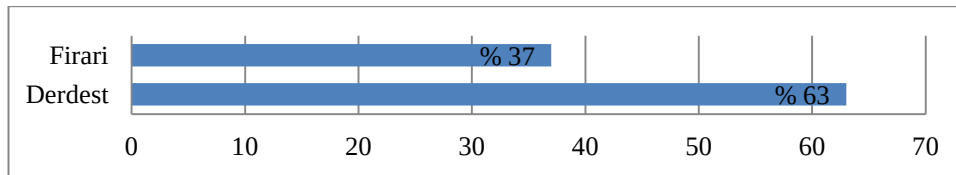

Kaynak: BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 66/4. 13 Kânûn-ı Evvel 1330 [26 Aralık 1914]; BOA, DH. EUM.MTK, 70/17. 20 Kânûn-ı Sâni 1330 [2 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 71/24. 10 Kânûn-ı Evvel 1330 [23 Şubat 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/41. 9 Mart 1331 [22 Mart 1915]; BOA, DH. EUM.MTK, 73/27. 23 Mart 1331 [5 Nisan 1915].

İstatistiklerde suçların neden kaynaklandığı da yer almıştır. Buna göre 1914 yılının Ağustos- Şubat döneminde Urfa'da işlenen suçlar en fazla esbâb-ı mütenevvidan (çeşitli sebepler) kaynaklanmıştır. En az suç ise meyhanede münazaadan (meyhanede kavga, çekişme, tartışma), ortaya çıkmıştır.

1915 Yılı Mart-Mayıs dönemine ait bilgiler de istatistik tablolarında yer almıştır. 1915 yılının mart-mayıs dönemine ait suçluların adedi incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.13: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suçluların Sayısı

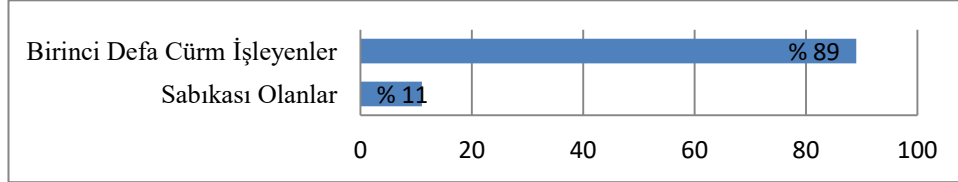
Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

⁷⁸⁰ Esbâb-ı Mütenevvi(Çeşitli Sebepler), Âdâvet ve Ahz-ı İntikam (Düşmanlık ve İntikam Alma), Meyhanede Münâzaa (meyhanede kavga, çekişme, tartışma), Fuhuş ve Sefâhat (Fuhuş ve Eğlence), Irza Tasallut (Irza Saldırı) Hırs-ı Servet(Servet Hırsı)

1915 Yılı'nın Mart- Mayıs döneminde 291 kişi suç işlemiştir. Bu suçluların yarısından fazlası derdest edilmiştir.

Bu dönemde suçların mükerrerliği incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.14: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suçların Tekrarı

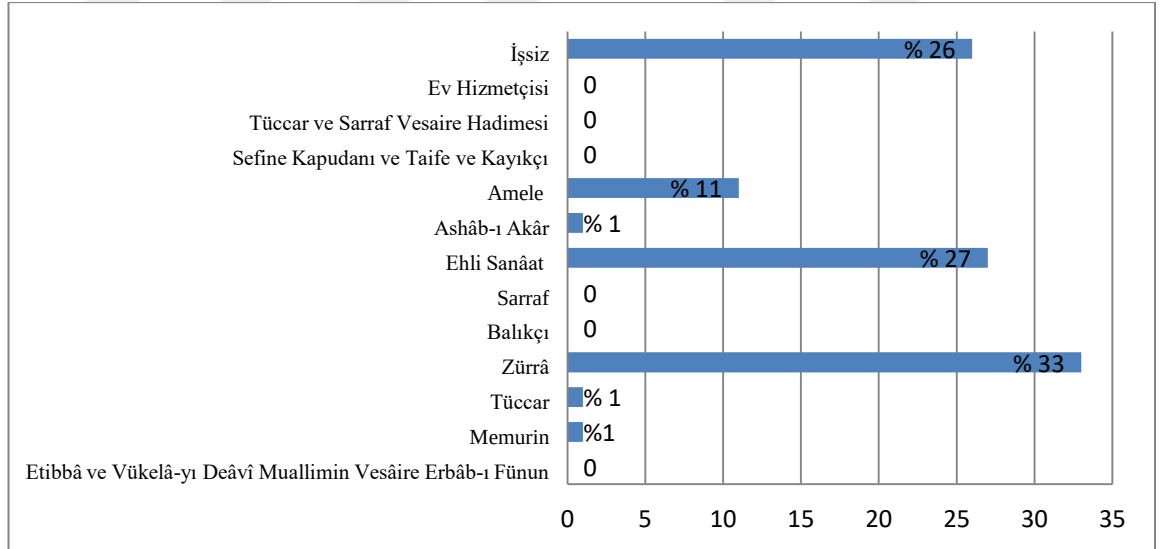

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

1915 Yılı'nın Mart- Mayıs döneminde ilk defa suç işleyenlerin oranı, sabıkalılara göre daha fazladır.

Suçluların meslekleri incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.15: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suçluların Meslekleri⁷⁸¹

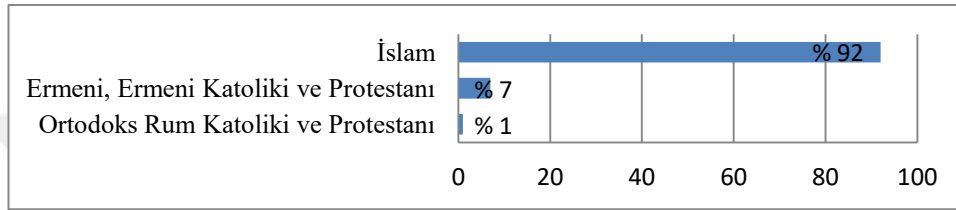
Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

⁷⁸¹ Etibbâ ve Vükelâ-yı Deâvî ve Muallimin Vesâire Erbâb-ı Fünun (Doktor ve Dava vekili ve Öğretmenler ve İlim Adamları), Memurin (Memur), Sefine Kapudanı ve Taife ve Kayıkçı(Gemi Kaptanı ve Tayfa ve Kayıkçı), Amele (İşçi), Ashâb-ı Akâr (Mülk Sahibi), Ehli Sanâat(Zanâatkâr, esnaf), Zürrâ (Çiftçi)

Yukarıdaki grafiğe göre 1915 yılı mart- mayıs döneminde en fazla suçu Zürrâ (çiftçi) mesleğine sahip olanlar işlemiştir. Zürrâdan (çiftçi) sonra ehli sanâat (zanâatkar, esnaf), işsiz ve amele (işçi) gelmiştir. En az suçu memurin, tüccar ve ashâb-ı akâr (mül sahibi) işlemiştir. Diğer mesleklere ait herhangi bir suç kaydına rastlanmamıştır.

Bu dönemdeki işlenen suçların milletlere göre dağılımı incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmıştır.

Grafik 3.16: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suçların Milliyetleri

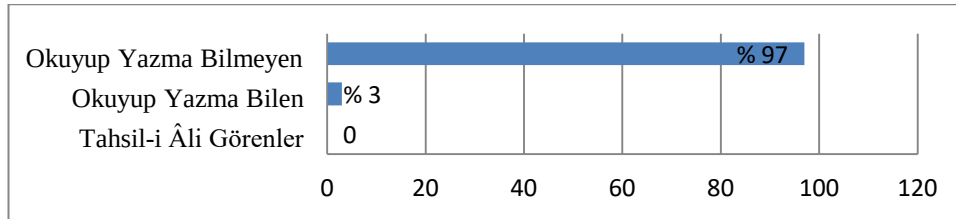

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1915 yılı Mart- Mayıs döneminde en fazla suçu Müslümanlar işlemiştir. Müslümanlardan sonra Ermeniler, Rumlar gelmiştir.

Suçluların eğitim durumu incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.17: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suçluların Eğitim Durumu

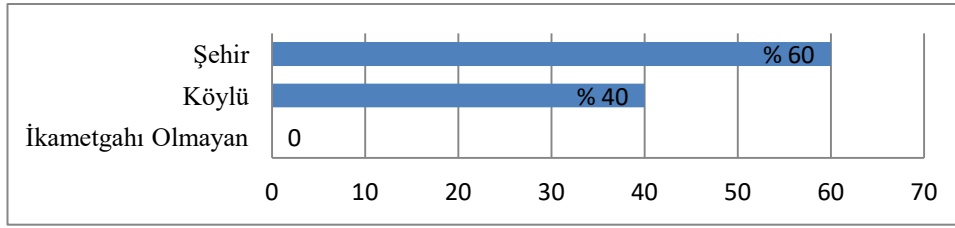

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1915 yılı Mart- Mayıs döneminde en fazla suç işleyenler, okuyup yazması olmayan kişilerden oluşmaktadır. Tahsil-i âli görmüş herhangi bir mücrimin kaydına istatistiklerde rastlanmamıştır.

Suçluların ikametleri incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.18: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suçluların İkametgahı

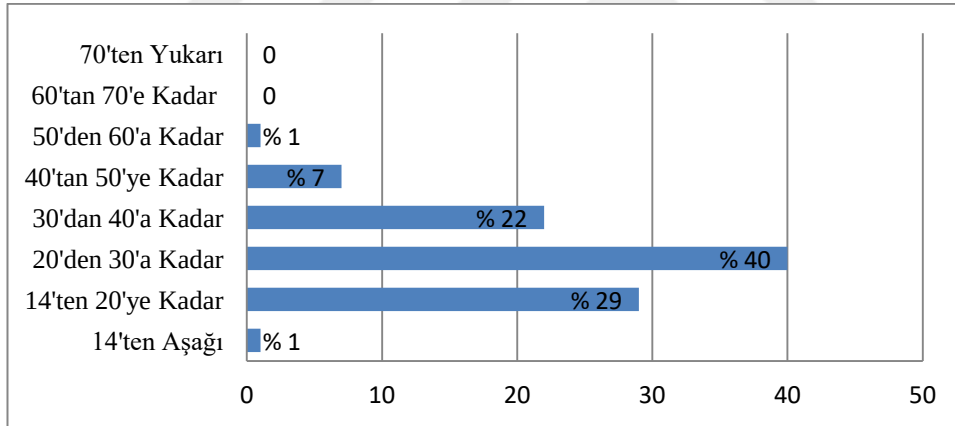

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1915 yılı Mart- Mayıs döneminde en fazla suçlu şehirde ikamet etmektedir. Şehirden sonra köylüler gelmektedir. İkametgahı olmayan kişilere istatistiklerde rastlanmamıştır.

Suçluların yaşları incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.19: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suçluların Yaşları

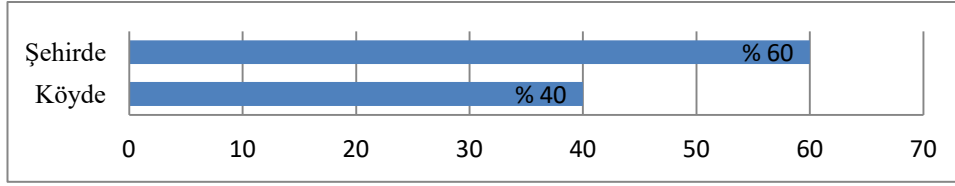

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1915 yılı Mart- Mayıs döneminde en fazla suç işleyenler 20-30 yaşları arasında yer almıştır. Daha sonra 14-20 yaşları arası ve 14-20 yaşları arası gelmektedir. En az suçu 14'ten aşağı ve 50-60 yaşları arası işlemişlerdir. 60'tan büyük yaşlardaki herhangi bir suçlu istatistik raporlarında yer almamıştır.

1915 yılının Mart- Mayıs dönemi incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.20: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suç Mahalleri

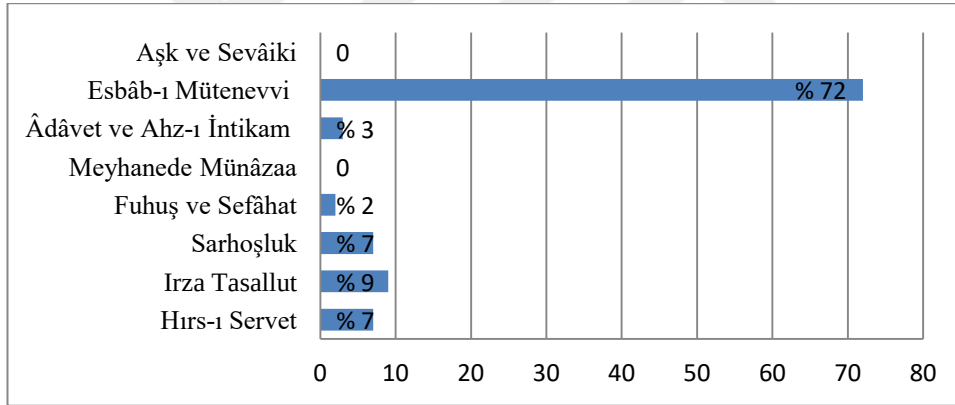

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1915 yılının mart, nisan ve mayıs aylarında şehirde işlenen suçların oranı köyde işlenen suç oranlarından fazladır.

1915 yılının mart-mayıs döneminde işlenen suçların sebepleri incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.21: 1915 Yılı Mart- Mayıs Dönemi Suçların Sebepleri⁷⁸²

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 4/28. 22 Nisan 1331 [5 Mayıs 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 8/27. 17 Ağustos 1331 [30 Ağustos 1915]; BOA, DH. EUM.ADL, 9/3. 20 Ağustos 1331 [2 Eylül 1915].

Yukarıdaki grafiğe göre 1915 yılı Mart- Mayıs döneminde işlenen ceraimin en önemli sebebi esbâb-ı mütenevvidir. Bunun dışında ön plana çıkan sebepler ırza tasallut (ırza saldırı), hırsızlık, sarhoşluktur. İntikam ve fuhuş ve sefâhate dayanan sebepler daha düşüktür. Aşk ve sevâiki ile meyhanede münâzaa (meyhanede kavga) sebepli olaylara istatistiklerde rastlanmamıştır.

⁷⁸² Esbâb-ı Mütenevvi(Çeşitli Sebepler), Âdâvet ve Ahz-ı İntikam (Düşmanlık ve İntikam Alma), Meyhanede Münâzaa (Meyhanede Kavga, çekişme, tartışma), Fuhuş ve Sefâhat (Fuhuş ve Eğlence), Irza Tasallut (Irza Saldırı) Hırs-ı Servet(Servet Hırsı) , Aşk ve Sevâiki (Aşk ve Sebepleri)

Urfa kazasının 1918 yılına ait ceraim-i umumiye istatistik (Genel Suç İstatistikleri) cetvellerinde bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.⁷⁸³ Bu dönemdeki suç cetvellerindeki bilgiler aşağıdaki gibidir.

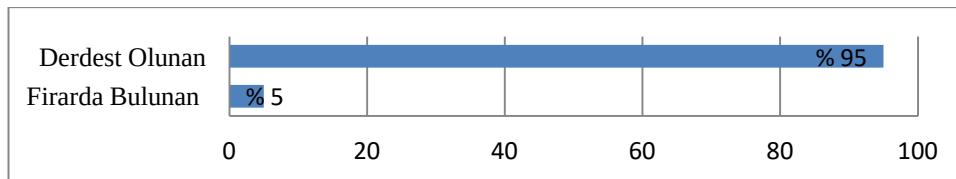
Tablo 3.1: 1334/1918 Ceraim-i Umumiye Cetveli

	Nev'-i Ceraim	Mecul Kalan Fail-i Cürümler	Aded-i Mücrimin		Yekun	Mükerrerler		Sıfat ve sanat-ı Mücrimin				Derece-i Ma'lumat-ı Mücrimin		Sin-i Mücrimin			Mevaki-i Cürmiye			Mülâhazat
			Derdest Olunan	Hala Fırarda Bulunan		Birinci Defa Cürm İşleyen	Sabıkah Olan	Memurin	Erbab-ı sanat ve Ticaret	Zürra'	İşsiz	Okuyup Yazmak Bilen	Okuyup Yazmak Bilmeyen	On Dört Yaşından Aşağı	Öndörtten Yirmiyeye Kadar	Yirmiden Kırka kadar	Kırktan Yukarı	Şehir ve Kasabalarda bulunmayanlar	Kasabalarda Kırda ve Ormanda	
1	Hükümet Aleyhinde Tahrikat																			
2	Casusluk																			
3	Kalpazanlık ve Kalp Akçe ve Evrak-ı Nakdiyeyi Sürücüğü																			
4	Evrak-ı Nakdiye İhtikarı		1		1				1			1				1				1
5	Sahtekarlık																			
6	Piyango Keşidesi ve Kumar																			
7	Sirkatlık		4		4	4	1				3	1	3	1	3		4		4	
8	Silah Atmak		9		10	9	1		2			2	8	2	8		7		9	
9	Serserilik																			
10	Katl	1	4	2	6	4			1		4		5	1	4		5		5	
11	Fiil-i Şeni'		2		2	1	1				2		2		2		1		1	
12	İzâle-i Bîkr																			
13	Kız ve Kadın Kaçırarak		1		1		1				1		1		1		1		1	
14	Dağa Adam Kaldırarak																			
15	İskat-ı Cinayet																			
16	Darp ve Cerh		29	2	30	24	5	1	11		16	8	21	2	12	13	2	22		23
17	Hükümet Memeurlarının İcraatına fiilen Muhalefet			1	1	1					1		1			1		1		1
18	Hükümet Memurlarını Tahkir		1		1	1					1		1		1		1		1	
19	Sarf-ı Endazlık ve el ile Sarkıntılık		1		1	1				1			1		1		1		1	
20	Dolandırıcılık	4	3		6	5	1		2		4		3			2	1	14		3
21	Adi Sirkat	15	70	3	73	59	14	2	11	3	61	7	66	8	30	31	4	50		66
22	Cebr ve Şiddet İsti'maliyle Hırsızlık																			
23	Hayvan Sirkatı (Köylerde)		5		5	5			1	4		1	4	1	2	1	1	2	1	3
24	Mahsulatı Sirkat (Köylerde)																			
25	Kundakçılık																			
26	Hapishaneden Fırar																			
27	Cünha ve Kabayih-i Muhtelif-i Saire	1	29	1	30	27	3		28		2	7	33		3	19	8	20	6	26
	Yekun	21	159	9	171	141	27	3	57	8	95	27	149	11	52	87	17	129	6	145

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

1918 Yılına ait suç cetvelinde suçluların sayısına bakıldığında aşağıdaki grafik karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 3.22: 1918 Yılı Suçluların Sayısı

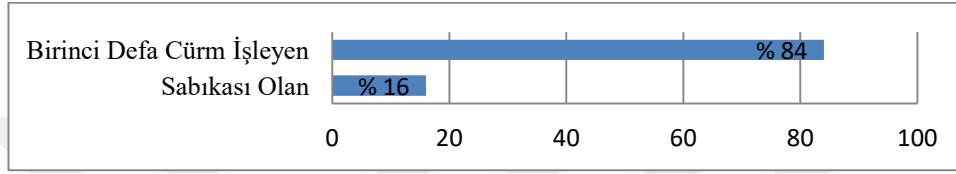
⁷⁸³ 1918 yılına ait tablodaki bilgiler sadece Urfa merkez kazasına aittir. Bkz. Ek. 22

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre 1918 yılında suçlulardan derdest edilenlerin oranı firar edenlerden fazladır.

Suçluların suç işleme oranı incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.23: 1918 Yılı Suçların Tekrarı

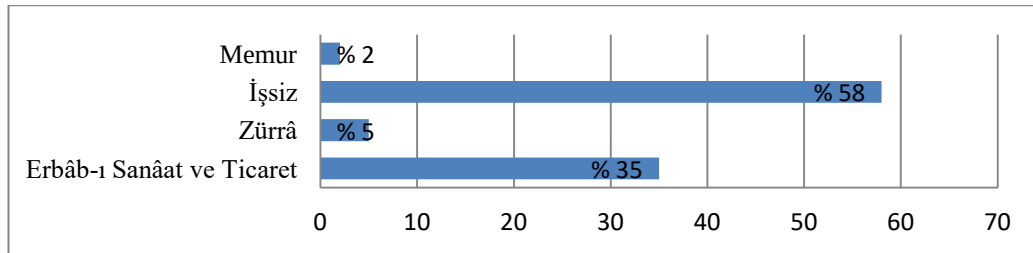

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre 1918 yılında birinci defa suç işleyenlerin oranı, sabıkası olan suçlulardan daha fazladır.

1918 yılında suç işleyen şahısların meslekleri incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 3.24: 1918 Yılı Suçluların Meslekleri

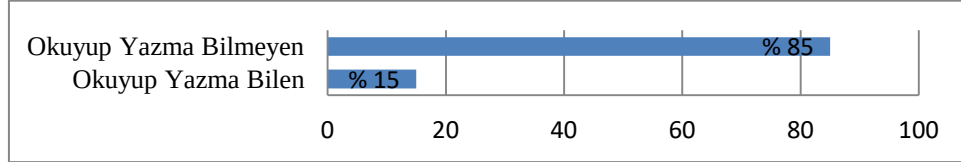
Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre en fazla suç işleyenler işsizlerden oluşmaktadır. İşsizlerden sonra sanâat ve ticaret erbabı gelmektedir. Bunların dışında sırasıyla zürrâ

(çiftçi), memurdur. Buna göre en fazla suç işleyenler işsizler iken en az suç işleyenler memurin mesleğini icra edenlerdir.

Suçluların eğitim durumu incelendiğinde karşımıza aşağıdaki grafik çıkmaktadır:

Grafik 3.25: Urfa Kazası 1918 Yılı Suçluların Eğitim Durumu

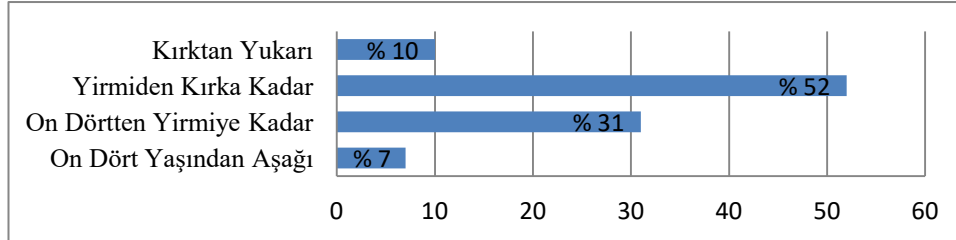

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafik göre 1918 yılında en fazla suç okuma-yazma bilmeyen suçlular tarafından işlenmiştir. Diğer suçlular okuma-yazma bilmektedir.

1918 suç cetvelinde dikkati çeken bir bir hususta suç işleyen insanların hangi yaş aralığında yer aldığıdır.

Grafik 3.26: Urfa Kazası 1918 Yılı Suçluların Yaşları

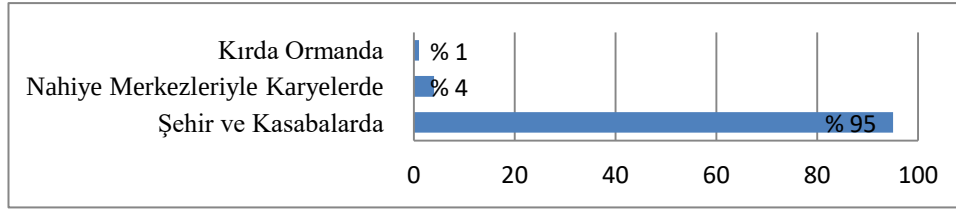

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki tabloya göre 1918 yılında en fazla suç 20-40 yaşları arasındaki suçlular oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla 14-20 yaşa arası ve 40 yaşından büyük suçlular oluşturmaktadır.

1918 yılında suçlara ait bir durum da suçların hangi mahallerde işlendiğidir. Aşağıdaki grafikte bu durum açıkça yer almıştır.

Grafik 3.27: Urfa Kazası 1918 Yılı Suç Mahalleri

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre 1918 yılında en fazla suç şehir ve kasabalarda işlenmiştir. Şehir ve kasabalardan sonra sırasıyla karyeler ve kır-ormanlar suç mevkii olarak cetvellerde yer almıştır.

1918 yılında ceraim-i umumiye istatistik (Genel Suç İstatistikleri) cetvellerinde yer alan suçlardan biri de darp ve yaralamadır. Bu suçlar ile ilgili tablo aşağıdaki gibidir.⁷⁸⁴

Tablo 3.2: Urfa Kazası 1918 Yılı Darp ve YaralamaCetveli

Nev'-i Ceraim	Mechul Kalan Fail-i Cürümler	Aded-i Mücrimi			Cins-i Mücrimin	Sıfat ve Sanaat-ı Mücrümün	Mükerrerler	Derece-i Ma'lumat-ı Mücrimi	Sin-i Mücrimin	Mevaki-i Cürmiye		Mülâhazat															
		Derdest Olunan	Hala Firarda Bulunan	Yekun																							
					Mücerred(Bekar)	Müteahhil(Evli)	Zükür	İnas	Memurin	Tüccar	Erbab-ı San'at	Esnaf	Zürmaa'	Amele	Birinci Defa Cürm İşeyen	Sabıkalı Olan	Okuyup Yazmak Bilen	Okuyup Yazmak Bilmeyen	On Dört Yaşından Asağı	Ondörtten Yirmiye Kadar	Yirmiden Kırka Kadar	Kırktan Yukarı	Şehir ve Kasabalarda	Nahiye Merkezleriyw	Kırda(?) Ormanda		
Darp		13	1	14	7	6	11		1			3		8	11	2	3	10	1	5	5	2	12			12	
Cerh		18	2	19	13	5	16				3	5		10	16	2	5	13	1	7	10		13			12	
Kat' veya Ta'dil-i Uzu																											
Yirmi Günden Fazla Hastalığa Mücib Olacak Surette Darp ve Cerh																											
Yekun		31	3	33	20	11	27		1		3	8		18	27	4	8	23	2	12	15	2	25			24	

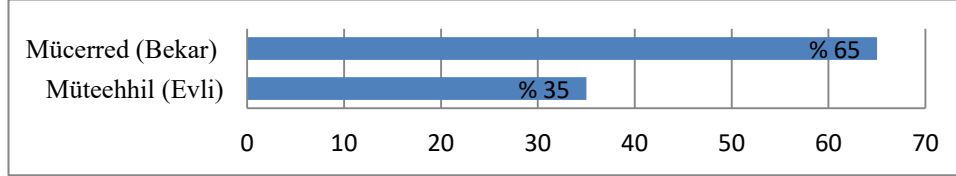
Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

⁷⁸⁴ 1918 yılına ait tablodaki bilgiler sadece Urfa merkez kazasına aittir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde suçluların sayısı, türü, meslekleri, suçun tekrarı, eğitim durumları, yaşları ve suçun işlendiği mevki ile ilgili aşağıdaki bilgiler ortaya çıkmaktadır.

Darp ve yaralama suçu işleyenlerin oranına bakıldığında aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.28: Urfa Kazası 1918 Yılı Darp ve Yaralama Suçu İşleyen Suçluların Sayısı

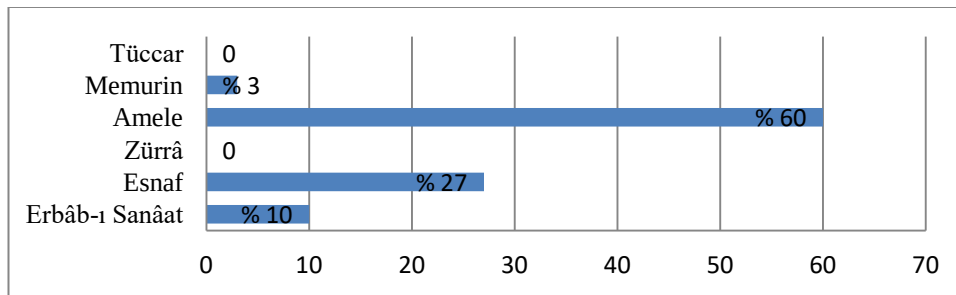

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre 1918 yılında darp ve yaralama suçunu en fazla mücerredlerden (bekar) oluşmaktadır. Bu suçluların cinsiyetine bakıldığında ise hepsinin erkek olduğu anlaşılmaktadır.

1918 yılında darp ve yaralama suçu işleyen suçluların mesleklerine bakıldığında aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.29: Urfa Kazası 1918 Yılı Darp ve Yaralama Suçu İşleyen Suçluların Meslekleri⁷⁸⁵

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

⁷⁸⁵ Memurin (Memur), Amele (İşçi), Erbâb-ı Sanâat(Zanâatkâr), Zürrâ (Çiftçi)

Yukarıdaki grafiğe göre darp ve yaralama suçunu en fazla işleyenler amelelerdir (işçi). Ameleleri (işçi) sırasıyla esnaf, sanat erbabı ve memurin takip etmiştir. Bu dönemde tüccar ve çiftçilerle ilgili darp ve yaralama olayı yaşanmamıştır.

1918 yılının Mart- Aralık arası dönemde yaşanan katl suçuna ait cetvel aşağıdaki gibidir.⁷⁸⁶

Tablo 3.3: Urfa Kazası 1918 Yılı Katl Cetveli

Nev'-i Ceraim	Mechul Kalan Fail-i Cürümler	Aded-i Mücrimin		Yekun	Cins-i Mücrimin				Sıfat ve Sanaat-ı Mücrimin						Mükerrerler		Derece-i Ma'lumat-ı Mücrimin	Sin-i Mücrimin				Mevaki-i Cürmiye			Mülâhazat
		Derddest Olunan	Hala Fiarada Bulunan		Mücerred (Bekar)	Müteahhil (Evli)	Zükur	İnas	Memurin	Tüccar	Erbab-ı San'at	Esnaf	Zürraa'	Amele	Birinci Defa Cürm İşleyen	Sabıkalı Olan		On Dört Yaşından Aşağı	On dörtten Yirmiye Kadar	Yirmiden Kırka Kadar	Kırktan Yukarı	Şehir ve Kasabalarda	Nahiye Merkezleriyw	Kırda(?) Ormanda	
Kazaen telef-i nefis																									
Taammüden katl		1		1		1	1					1			1			1				1		1	
Min gayrı Taammüden katl		4		4										4	4			1	2			3		3	
Sirkat Kastıyla Katl																									
Katl-ı Veled		1		1				1							1					1		1		1	
Katl-ı Ebeveyn																									
Müdâfaaten Katl																									
Âmir-i Mücbirin Emriyle Katl																									
Yekun		6		6		1	1	1				1		4	6			2	2	1		4	1	5	

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki tabloya göre 1918 yılında Urfa kazasında 6 kişi cinayet suçundan yakalanmıştır. Buna göre suçluların tamamı yakalanmış olup, firar eden olmamıştır. Suçluların dördü amele iken, biri esnaftır. Cinayet suçu işlerin hepsi birinci defa cürm işlemişlerdir. Ayrıca suçluların tamamının okuyup yazması yoktur. Katl suçunun 4 tanesi şehir ve kasabalarda olmuş, 1 tanesi ise nahiye merkezinde meydana gelmiştir.

1918 yılında Mart- Aralık arası döneme ait istatistiklerde yer alan sirkat (hırsızlık) suçu ile ilgili tablo aşağıdaki gibidir.⁷⁸⁷

⁷⁸⁶ 1918 yılına ait tablodaki bilgiler sadece Urfa merkez kazasına aittir.

⁷⁸⁷ 1918 yılına ait tablodaki bilgiler sadece Urfa merkez kazasına aittir.

Tablo 3.4: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat (Hırsızlık) Cetveli

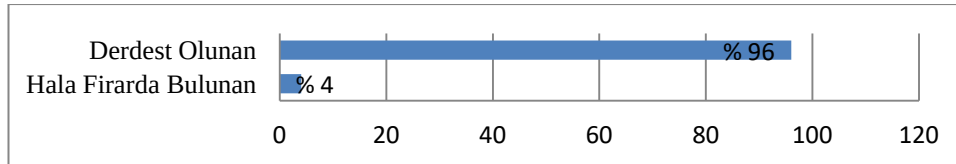
Nev'-i Ceraim	Mecul Kalan Fail-i Ceraim	Aded-i Mücrimin			Yekun	Cins-i Mücrimin				Sıfat ve Sanaat-ı Mücrümün						Mükerrerler			Derece-i Ma'lumat-ı Mücrimin		Sin-i Mücrimin				Mevaki-i Cürmiye				Mülhazat
		Derdest Olunan	Hala Firarda Bulunan			Mecru	Şahik(?)	Zükür	İnas	Memurin	Tüccar	Erbab-ı San'at	Esnaf	Zürraa'	Amele	Birinci Defa Cürm İşleyen	Sabıkalı Olan	Okuyup Yazmak Bilen	Okuyup Yazmak Bilmeyen	On Dört Yaşından Aşağı	On Dörtten Yümiye Kadar	Yümiye Kırka kadar	Kırktan Yukarı	Yemir ve Kasabalarda Yemirye Merkezleriyle	Kırda(?) Ormanda				
Adi Sirkat	15	87	3	89	66	26	64	9	2	1	1	8	6	78	78	15	7	87	10	35	42	6	79	1		79			
Dolandırıcılık	1	10		10	6	4	3																						
Yankesicilik												3		7	9	1		10		5	3	2	7			7			
Hayvan Sirkatı		5		5	2	3	5					1	4		5		1	4	1	2	1	1	2		1	3			
Mahsulatı Sirkat																													
Çocuk Tebdili Ve Sirkatı																													
Sirkat-i Emval-i Emiriyye		4		4	2	2	3	2						4	4			4		2	1	1	2			2			
Tarik-i Âmda veya Kapalı Mahallere Girerek Sirkat	1	8	1	9	4	6	8		1		1			7	8	1	2	7	2	2	4	1	4			4			
Gece Cem'iyyetle Tarik-i Âmda Hırsızlık		2		2	1	1	2					2			2			2			2		1			1			
Gece Müsellah Duvardan Aşarak ve Cebir ve Şiddet Göstererek Hırsızlık	1	1	1	2	1									1	1		1			1			2			2			
Kasa Hırsızlığı																													
Yekun	18	117	5	1220	82	42	85	11	3	1	2	12	12	97	107	17	11	114	13	47	53	11	97	1	1	98			

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sani 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki sirkat (hırsızlık) tablosu incelendiğinde suçluların miktarı, cinsiyeti, meslekleri, kaçınıcı defa suç işledikleri, eğitim durumu, yaşları ve suçun işlendiği mahal ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Yukarıdaki sirkat (Hırsızlık) tablosuna göre oluşturulan grafikler aşağıdaki gibidir.

1918 yılında tabloya göre sirkat (hırsızlık) suçu işleyen suçluların sayısı 122 kişi olup bunların durumu aşağıdaki gibidir.

Grafik 3.30: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat (Hırsızlık) Suçu İşleyen Suçluların Sayısı

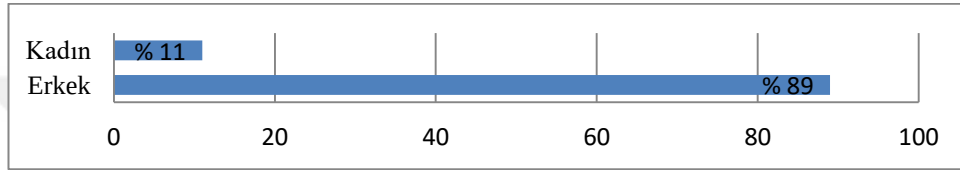
Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA,

DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrîn-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrîn-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre sirkat (hırsızlık) suçu işleyenlerin 122 kişinin büyük kısmı derdest edilmiş, çok az bir kısmı ise firar etmiştir.

Sirkat (hırsızlık) suçu işleyen suçluların cinsiyetine baktığımızda aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır. Grafiğe göre sirkat suçu işleyen mücriminin büyük bir kısmının erkek olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların sayısının çok az olduğu anlaşılmıştır.

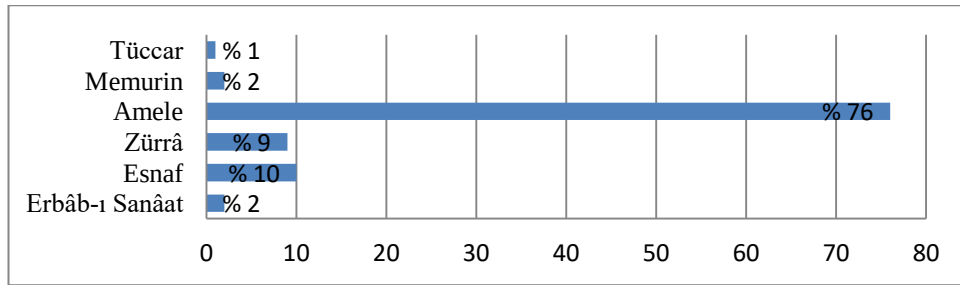
Grafik 3.31: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat (Hırsızlık) Suçu İşleyen Suçluların Cinsiyeti

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrîn-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrîn-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrîn-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Sirkat (hırsızlık) suçu işleyen suçlular mesleklerine bakıldığında aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.32: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat (Hırsızlık) Suçu İşleyen Suçluların Meslekleri⁷⁸⁸

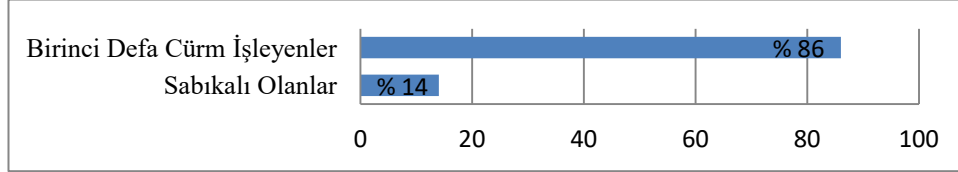
Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrîn-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrîn-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrîn-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

⁷⁸⁸ Memurin (Memur), Amele (İşçi), Erbâb-ı Sanâat (Zanâatkâr), Zürrâ (Çiftçi)

Yukarıdaki grafiğe göre sirkat suçu işleyen mücrimin en fazla amelelerden oluşmaktadır. Ameleleri sırasıyla esnaf, zürra’(çiftçi), erbab-ı sanâat (zanaatkar) ve memurin takip etmiştir. En düşük orana sahip meslek ise tücaardır.

Sirkat (hırsızlık) suçu işleyen suçluların daha önce suç işleyip işlemediğine bakıldığında aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.33: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçların Tekrarı

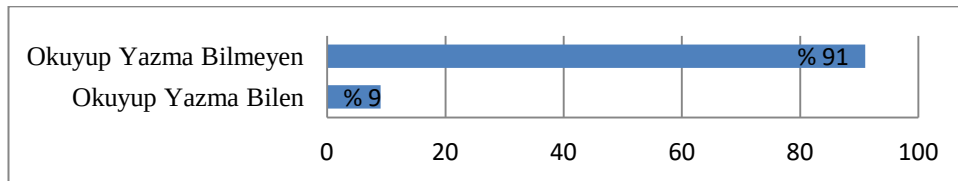

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Grafiğe göre sirkat (hırsızlık) suçu işleyen suçluların çok büyük bir kısmı bu suçu ilk defa işlemiştir. Geri kalan kısım ise sabıkası olan kişilerden oluşmaktadır. Buna göre sabıkalı olanlar daha az sirkat (hırsızlık) suçu işlemiş iken ilk defa suç işleyenlerin oranı daha fazladır.

Sirkat (hırsızlık) suçu işlemiş mücriminin eğitim durumu incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.34: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşleyen Suçluların Eğitim Durumu

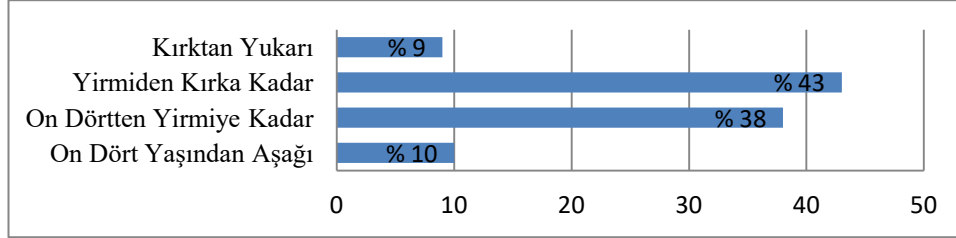

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre sirkat (hırsızlık) suçu işleyen suçlulardan okuma-yazma bilmeyenlerin oranı, okuma yazma bilenlerin oranından fazladır. Bu da eğitim seviyesi düştükçe suç oranının yükseldiğini göstermektedir.

Sirkat suçu işleyen mücriminin yaşı incelendiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.35: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşleyen Suçluların Yaşları

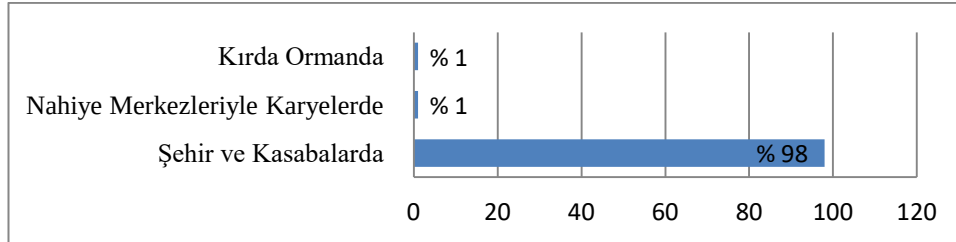

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre 1918 yılında sirkat (hırsızlık) suçu işleyen suçlular en fazla 20-40 yaşları arasındadır. Bu yaş grubu en yüksek oranı oluşturmaktadır. Diğer suçluları sırasıyla 14-20 yaş arası ve 14 yaşından küçükler oluşturmaktadır. En az oranı ise 40 yaşından büyük suçlular oluşturmaktadır.

Sirkat (hırsızlık) suçunun işlendiği mahallere bakıldığında aşağıdaki grafik karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 3.36: Urfa Kazası 1918 Yılı Sirkat Suçu İşlenen Suç Mahalleri

Kaynak: BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Nisan 1334 [14 Nisan 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Mayıs 1334 [14 Mayıs 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/62. 1 Haziran 1334 [14 Haziran 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 43/35. 16 Temmuz 1334 [14 Temmuz 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/8. 3 Eylül 1334 [3 Eylül 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/38. 1 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ekim 1918]; BOA, DH. EUM.ADL, 44/53. 10 Teşrin-i Sâni 1334 [10 Kasım 1918]; BOA, DH. EUM.AYŞ, 2/49. 31 Mart 1335 [31 Mart 1919].

Yukarıdaki grafiğe göre sirkat (hırsızlık) suçu en fazla şehir ve kasabada meydana gelmiştir. Şehir ve kasabaları sırasıyla nahiye merkezleri ve köyler takip etmiştir. En az sirkat (hırsızlık) suçu kırdaki mahallerde gerçekleşmiştir. Bu sonucun ortaya

çıkmasında cetvellerin sadece Urfa kaza merkezini kapsaması, mülhakatın dahil olmamasından kaynaklanmaktadır.

3.19. İSTATİSTİK CETVELLERİNİN ANALİZİ

Urfa'ya ait istatistik cetvelleri veri sorunu nedeniyle eksik olup, bu açıdan değerlendirilmesi de bu sınırlı sayıda cetvellere göre düzenlenmek durumunda kalmıştır. Mevcut istatistik cetvelleri incelenmiştir. 1914 (Ağustos- Şubat), 1915 (Mart-Nisan-Mayıs) ve 1918 (Mart- Aralık) dönemlerine ait istatistik cetvelleri incelenerek şu sonuçlara ulaşılmıştır. 1913 ve 1914 yılında ilk sırada cinayet ikinci sırada ise yaralama suçu işlenmiştir. 1915 yılında ise en fazla darp ve yaralama, ikinci sırada ise adi hırsızlık suçu yer almıştır. 1918 yılında ise en fazla Adi hırsızlık suçu işlenmiştir. İkinci sırada ise darp ve yaralama ile cinayet ve muhtelif suçlar gelmiştir. Burada 1915 yılında Savaş ile birlikte hırsızlık suçunun yükseldiğini , 1918 yılında ise en fazla adi hırsızlık suçundan tutuklamalar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte 1914 ve 1915 yıllarında en fazla çiftçiler suç işlerken 1918 yılında en fazla suç işleyenler işsizler olmuştur. Fakat bu durum suç türünde farklılık göstermiştir. Örneğin 1918 yılında darp ve yaralama ile adi hırsızlık suçunu en fazla işleyenler işçiler olmuştur. Bu sonuçlardan I. Dünya Savaşı ile birlikte üretim düşmüş, karaborsa artmış, enflasyon yükselmiştir. Savaş döneminde yaşanan ekonomik çöküşün etkisiyle adi hırsızlığın arttığı, ayrıca işsizlerin de suç işleme oranının yükseldiği anlaşılmaktadır. 1914 yılında ilk defa suç işleyenlerin oranı % 91 iken, 1915 yılında %89, 1918 yılında ise %84'e düşmüştür. Bu oranlar bize savaş dönemi ile birlikte sabıkası olan suçluların suç işleme oranında az da olsa artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca 1914 yılında suçluların % 59'u, 1915 yılında ise % 63'ü tutuklanmış iken bu oran 1918 yılında % 95'tir. Dolayısıyla adi hırsızlık oranı artarken ele geçirilen suçlu oranı da artmıştır. Suçluların milliyetlerine bakıldığında 1914 ve 1915 yıllarında en fazla suçu Müslümanlar, ikinci sırada ise Ermeniler yer almıştır. Bu sonuçlar Urfa'da yaşayan nüfus ile orantılıdır. Çünkü nüfus sayımlarında görüldüğü gibi Urfa'da en fazla Müslüman sonra da Ermeniler yaşamaktadır. Suç istatistiklerinde Müslümanların etnik aidiyeti yer almamıştır. Dolayısıyla suç işleyenlerin etnik kökenine göre (Türk, Kürt, Arap) oranlarına ulaşmak mümkün olamamıştır. 1918 yılındaki suç istatistiklerinde milliyetler yer almamıştır. Dolayısıyla 1918 yılı için etnik köken ile birlikte dinsel milliyetlere ait oranlara da ulaşmak mümkün olmamıştır. Zaten 1915 yılında yaşanan Ermeni

olayları sonunda Urfa'daki Ermeniler de tehcir edilmiştir. Tehcir ile birlikte demografik değişimi hesaba katmak gerekir. İşlenen suçlara bakıldığında tamamına yakınının erkek olduğu ve bu durumun değişmediği görülmüştür. Suçlularla ilgili ortaya çıkan bir sonuç da suç işleme yaşıdır. İstatistikler incelendiğinde en fazla suçun 20-40 yaşları arasında işlendiğini göstermektedir. Bu da genç nüfusun suç işlemeye daha yatkın olduğunu göstermektedir. Ayrıca suç tekrarına bakıldığında ilk defa suç işleyenlerin oranı her zaman daha fazla olmuştur. Eğitim durumu da suç oranlarında çok etkili olmuştur ve bu durum değişmemiştir. İstatistiklerde eğitim seviyesi düştükçe suç işleme oranının arttığı görülmüştür. Nitekim suç işleyenlerin eğitim durumuna bakıldığında bunların okuması yazması olmayan eğitimsiz kişiler olduğu görülmüştür. Suç istatistikleri ile ilgili ifade edilmesi gereken ve değişmeyen unsurlardan biri suç mahalleridir. 1914, 1915 ve 1918 yıllarında en fazla suç şehir ve kasabalarda işlenmiştir. Köylerde işlenen suç oranları daha düşük olmuştur. Suçların işlenme nedenlerine bakıldığında en fazla suçun çeşitli sebeplerden kaynaklandığı istatistiklerden görülmüştür. Sonuç olarak I. Dünya Savaşı'nın Urfa'da yaşanan suç türlerini ve suçluların mesleklerini ve güvenlik kuvvetlerinin suçluları yakalama oranını etkilediği görülmüştür.

Sonuç olarak Urfa çoğunluğu aşiretlerden oluşan bir livadır. Aşiretlerin çok olması asayiş ve güvenlik sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aşiretler arası mücadeleler Urfa Mutasarrıflığı için sürekli kaygı verici bir durum olmuştur. Özellikle Aneze ve Şammar gibi aşiretler ön plana çıkmıştır. Bu aşiretler dışında diğer aşiretler de Urfa Mutasarrıflığını uğraştırmıştır. Aşiretler arası mücadelenin dışında; yabancı tebaa ve mülke saldırı, arazi davaları, askeri firariler ve eşkıyalık, demiryolu saldırıları ve kalpazanlık gibi asayiş olayları meydana gelmiştir. Ayrıca fi'l- şenî (Kötü Fiil), hırsızlık ve kan davaları da görülmüştür. Asayiş ve güvenlik olayları cinayet, yaralama ile neticelenmiştir. Osmanlı Devleti asayiş ve güvenlik sorunları karşısında önlemler almaya çalışmıştır. Bu kapsamda sorun çıkaran kişiler Urfa'dan başka yerlere sürgün edilmiştir. Urfa aynı zamanda bir sürgün yeri olarak da seçilmiştir. Bundan dolayı başka yerlerden de Urfa'ya sürgün olarak gelenler olmuştur. Urfa Mutasarrıflığı tarafından suç cetvelleri hazırlanmıştır. Bu cetveller suç ve suçlulardan hareketle Urfa'nın toplumsal yapısı hakkında bilgiler sunmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

URFA ERMENİ OLAYLARI

4.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra Bursa'daki Ruhani Reis Hovakim'i İstanbul'a getirterek Ermeni Patrikliğini tesis etmiş (1461) ve Ermenileri patriklik ile idare etmiştir. Fatih'ten II. Mahmut'a kadar üç buçuk asırlık dönemde Ermenilerin dini ve toplumsal işlerine müdahale edilmemiştir. Osmanlı Ermenileri, sakin bir hayat sürmüş, ticaret ve sanayi ile meşgul olmuş, müreffeh bir hayat sürmüşlerdir. 1839 Tanzimat Fermanı ile bütün Osmanlı tebaası için cins ve mezhep farkı olmaksızın eşit bir şekilde can ve mal güvenliği sağlanmıştır. 1856 Islahat Fermanı ile Patriklere verilmiş olan imtiyazlar teyit edilmiştir. Ermeniler 1853'te bir komisyon kurarak, nizamname hazırlamaya çalışmıştır. 1857-1860 ve 1861'de bazı metinler kabul edilmişse de Babıâli ve Patrikhane bunlar üzerinde anlaşılamamıştır. Fakat daha sonra tekrar bir komisyon oluşturulmuş ve önceden hazırlanan nizamname gözden geçirilmiş ve bir metin hazırlanmıştır. Sonunda 29 Mart 1863 tarihinde Ermeni Milleti Nizamnamesi Osmanlı Hükümeti tarafından tasdik edilmiştir. Bu nizamname Osmanlı Ermenilerinin siyasi, toplumsal varlıkları açısından yeni bir devir açmıştır.⁷⁸⁹

Ermeni sorunu Osmanlı ülkesi içindeki ayrılıkçı eylemlerin özelliklerini taşımıştır. “Düvel-i Muazzama”nın kendi içinde ve Osmanlı Devleti ile olan çatışmaları sorunun gelişmesinde belirleyici olmuştur. Ermeni sorunu zamansal ve

⁷⁸⁹ Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 151-174; Bozkurt, *Alman-İngiliz ...*, s. 181.

ideolojik olarak iki aşamadan oluşmuştur. İdeolojik olarak; önce Osmanlı Devleti içinde yabancı koruyuculuğu altında “ıslahat” hareketi ile özerklik sağlamaktır. Fakat özerklik amacı zamanla Erivan’dan Akdeniz’e kadar uzanan Ermenistan Devleti kurulmasına dönüşmüştür. Zamansal olarak Ermeni sorunu 1878’den itibaren yerel ve “milli” olmaktan çıkarılarak uluslar arası bir boyut kazanmıştır. Ayrıca Devlet-i Muazzamayı yardıma çağırarak için de kanlı eylemlere girişilmiştir.⁷⁹⁰

Ermeni sorunu açısından dönüm noktası 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında imzalanan antlaşmalar olmuştur. Osmanlı Devleti’nin 93 Harbi’nde yenilmesinden sonra Patrik Nerses ve İzmirliyan’ın başkanlığında Ermeni Meclisi toplanarak, Rus Çarı’na verilmek üzere Eçmiyazın Katogikosluğuna verilmek üzere muhtıra hazırlamıştır. Bu muhtırada Ermenilere yönelik talepler yer almıştır. Ayrıca Patrik Nerses Ayestefanos’taki Rus ordusuna giderek, Ermeniler içinde bir madde konulmasını istemiştir. Bu istek kabul edilerek 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayestefanos Antlaşması’nın 16. Maddesi olarak yer almıştır. Bu maddede; Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapmayı, Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini sağlamayı teahhüt etmiştir. Böylece Ermeni meselesi ilk kez uluslararası bir antlaşmada yer almıştır.⁷⁹¹ Fakat Ayestefanos Antlaşması uygulanamamış, onun yerine Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 61.maddesinde; Babiâli ahalisi Ermeni olan eyaletlerde mahallin ihtiyacı doğrultusunda icap eden ıslahatı ertelemeksizin icra etmeyi, Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi teahhüt etmiş ve bu hususta alınacak tedbirleri ilgili devletlere tebliğ etmeyi kabul etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlere hesap verecek bir konuma gelmiştir.⁷⁹² Osmanlı Devleti, Ermenilerin ilk defa Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları gibi uluslararası antlaşmalarda zikredilmiş olmasından dolayı endişe duymuştur. Osmanlı Devleti endişe duymakta pek haksız da sayılmazdı. Çünkü özellikle Rusya, Ermeni meselesini müdahale bahanesi olarak kullanacaktı.⁷⁹³

⁷⁹⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C.1, 2.Bs., İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 565.

⁷⁹¹ Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 210-211; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasî Tarih Metinleri Cilt:I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s. 395; Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2013, s. 20.

⁷⁹² Erim, *Devletlerarası Hukuku...*, s. 423; Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 251-270; Bakar *Ermeni Tehciri*, s. 24.

⁷⁹³ Bakar, *Ermeni Tehciri*, s. 25.

Ermeni Sorununa önce Çarlık Rusya daha sonra ise İngiltere ve Fransa el koymuştur. Fakat Ermeni sorunu özellikle Çarlık Rusyası ile İngiltere arasında gidip gelmiştir.⁷⁹⁴ Berlin Antlaşmasından sonra ilk ıslahata 1879'da girişilmiştir. 5 Temmuz 1880 tarihinde İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya sefaretlerine bir nota verilmiştir. Altı devletin sefirleri de Babıâli'ye 7 Eylül 1880 tarihinde nota vererek; 5 Temmuz'da verilen ıslahat notasında Kürtlerin ve Çerkezlerin saldırılarını sonlandıracak ciddi bir önleme yer verilmediğini ve Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesinin dikkate alınmadığını belirterek, ıslahatı yetersiz bulmuşlardır. Osmanlı Devleti 3 Ekim 1880 tarihinde Avrupalı devletlere Doğu Rumeli ıslahatı ile ilgili bir nota vermiştir. Bu notada Ermeni ıslahatına da yer verilmiştir. Islahat işleri bu şekilde devam ederken 1882'de ilk kez Erzurum'da isyan hazırlığı yapılmış, 1890 ise ilk kanlı isyan meydana gelmiştir. Ayrıca Kumkapı gösterileri olmuş, 1893'te Merzifon ve Kayseri olayları, 1894 Sasun isyanı görülmüştür.⁷⁹⁵ Daha sonraki süreçte ise Rusya, İngiltere ve Fransa sefirleri tarafından hazırlanan proje ve memorandum II. Abdülhamit'e verilmiştir. 11 Mayıs 1895 tarihinde vilâyât-ı sitte için öngörülen 40 maddelik Islahat projesinde; polis efradı ile jandarmanın ahaliden, din ve mezhep farkı olmaksızın ihtiyaca göre alınması, göçebe Kürtlerin zaptedilmesi ve teftiş edilmeleri için aşiret memurunun bulundurulması, Hamidiye süvari alaylarının nizamiye askerleri ile birlikte istihdam edilmeleri ve hizmet haricinde üniforma giymemeleri ve silah taşımamaları gibi hususlar dikkat çekmiştir.⁷⁹⁶ Babıâli de bu ıslahat projesinden hareketle 17 Nisan 1895 tarihinde bir ıslahat layıhası hazırlamıştır. Islahat projesinde kabul edilen 6 maddelik notada;⁷⁹⁷

"1- Elçilik tercümanlarının, kurulacak olan "Islahat Komisyonu'na ıslahatla ilgili hususlarda müracaat etme hakkının kabulü

2-Jandarma Teşkilatı'nda Hristiyan subay bulundurulması,

3- Nahiye Müdürlerinin yerli olmaları ve vilayet nizamnamesine göre tayin edilmeleri,

4- Nahiyeelerde Korucu (Kırbekçisi) 'ların bulundurulması,

5- Hapishaneler hakkındaki mevcut nizamnamenin uygulanması,

6- Nüfus oranına göre Hristiyanlardan da memur tayin edilmesi."

⁷⁹⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi...*, C.1, s. 566.

⁷⁹⁵ Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 276-296.

⁷⁹⁶ Uras *Tarihte Ermeniler...*, s. 299-328; Bakar, *Ermeni Tehciri*, s. 27.

⁷⁹⁷ Bakar, *Ermeni Tehciri*, s. 27; Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993, s. 50.

Babıâli'nin hazırladığı ıslahat layıhası Taşnatsutyun tarafından sahte ve yalandan başka bir şey ifade etmeyen bir girişim olarak değerlendirilmiş, II. Abdülhamit katliamların sebebi olarak gösterilmiştir. Ayrıca Taşnaksutyun ıslahat teklifini kabul etmeyeceklerini ve silahlı mücadeleye devam edeceklerini belirtmişlerdir.⁷⁹⁸

4.2. 1915'E YOL VEREN 1895 OLAYLARI VE URFA'DAKİ GÖRÜNÜM

Urfa'da Ermeni olayları öncesinde bazı gelişmelerin yaşandığı ifade edilmelidir. Müslüman olan Haço ve Eseb adlı iki kişi 18 yıl sonra, 1845'te tekrar eski dinlerine dönmüşlerdir. Bu iki kişinin eski dinlerine dönmelerinden dolayı çıkacak muhtmel bir olaya meydan vermemek için Kudüs'e gönderilmelerine karar verilmiştir. 1853'ten itibaren Ermeniler ve Müslümanlar arasında çok ciddi çatışmalar çıkmıştır. Osmanlı Devleti suçluların ortaya çıkarılması ve cezalandırılması, ayrıca bu tür durumlara meydan verilmemesi için yöneticileri sert bir şekilde uyarmıştır. Bu talimatlara rağmen Ocak 1855'te Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında gerginlik çıkmış, sonra da çatışmaya dönüşmüştür. Lübnan olayları Müslümanların Hristiyanlara ve özellikle Ermenilere olan güvenini zedelemiş, onların hareketlerine kuşku ile bakmalarına neden olmuştur. Bu çatışmalar bu dönemde büyük isyanlara neden olmamıştır. Bunun nedeni Ermeniler arasında ayrılıkçılığa karşı büyük bir isteksizliğin olmasıdır. Ermeni Patriği, Rusların Ermenilere karşı gösterdikleri ittifakın Ermenileri mahvetme gayesine matuf olduğunu, Urfa'da Osmanlı Hükümeti aleyhine cemiyet kuranların bu yüzden hapse girdiklerini belirtmiştir. Ayrıca İngiliz Daily News gazetesi muhabirinin Urfa'da bulunduğunu ve devletin aleyhine olarak bu olaylarla meşgul olduğunu ifade ederek, tedbir alınmasını istemiştir.⁷⁹⁹

Osmanlı yönetimi, bu tehlikeli gelişmelerden rahatsız olmuş ve gayrimüslim azınlığı hoş tutmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 20 Mayıs 1865 tarihinde de Urfa'daki bir Ermeni rahibine nişan verilmiştir. Urfa Süryani Patrikhanesine "Tuğra-yı Garra" ihsan edilmiş, Patrikhane de "Şeref-i Azim" olarak nitelendirip, bu ünvanı kabul

⁷⁹⁸ Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 346-367.

⁷⁹⁹ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 131-132.

etmiştir. Fakat bütün bu faaliyetler Urfa'nın demografik yapısını etkileyecek üzücü olayların ortaya çıkmasına engel olamamıştır.⁸⁰⁰

Urfa olaylarının yaşanmasında yukarıda anlatıldığı gibi din değiştirmenin motive ettiği sorunun dışında Urfa'ya özgü birtakım nedenler de etkili olmuştur. Örneğin Urfa Reji İdaresine Ermeni bir müdür atanması olayların büyümesinde önmeli rol oynamıştır. Olaylardan bir ay önce Eylül 1895 tarihinde Urfa "Reji İdaresi"nin başına Ermeni Kaspar Efendi müdür olarak atanmıştır. Kaspar Efendi, müdür olduktan sonra Reji İdaresi'ndeki Müslümanları dışlamış, buraya Ermeni memurlar yerleştirmeye başlamıştır. Ayrıca Reji İdaresi'ne 22 yeni Ermeni süvari ve piyade kolcu almıştır. Bu durum Müslümanları rahatsız etmiştir. Gerçi sadece halk değil, güvenlik kuvvetleri de yapılanlardan rahatsızlık duymuştur. Nitekim alınan istihbaratta Urfa, Ermeni komitelerince barut imal edilecek yer olarak seçilmiştir. Hatta Harran nahiyesinde barut imalinde kullanılan güherçile bulunmuştur. Halep Sefer Elias Kilisesi papazı Horene, Urfa'daki Ermeni komiteleriyle görüşmek ve isyan hazırlıklarını planlamak üzere 1895 Kasım ayı başında Urfa'ya gelmiş, dönüşünde beraberindeki Ermeniler devriye gezen askerlere ateş açmış ve bir askerin yaralanmasına neden olmuştur. Ermeni hareketlerinden şüphelenen jandarma, Yüzbaşı Rıza ve birkaç arkadaşı Urfa dışında Beştepe denilen yerde bulunan mağarada barut yapımında kullanılan aletler ve henüz imal edilmemiş barut bulmuşlardır. Barut imal eden Ermenilerin en büyük yardımcıları da vergi toplama bahanesiyle silahlı olarak serbestçe dolaşabilen Ermeni kolcular olmuştur. Bu kolcular ayrıca idareden aldıkları güçle Süvari Hamidiye 54. Alayı Nizamiye Zabiti Yüzbaşı Hacı Yusuf Efendi'nin kayınbiraderini, şehrin beş dakikalık dışında bir kervan toplanma yerinde tartakladıktan sonra şehre kadar kovalamışlardır. Urfa Redif Kumandanlığı bu tür nazik memuriyetlere tayin yapılırken, dikkat edilmesi gerektiğini, aksi halde büyük olaylara neden olabileceğini merkeze bildirmiştir. 18 Kasım 1895 tarihinde Urfa'da Arap kıyafetleri giyinmiş bir Ermeni ulak yakalanmıştır. Üzerinde Halep Ermeni piskoposundan, Urfa Ermeni piskoposuna yazılmış ve Zeytun'daki Ermenilere barut ve güherçile göndermelerini isteyen bir mektup çıkmıştır.⁸⁰¹

⁸⁰⁰ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 132.

⁸⁰¹ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s.136-137; Halil Özşavlı, *Urfa Ermenileri (Sosyal- Siyasi ve Kültürel Hayat)*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2013, s. 61.

Olaylardan kısa bir süre önce Ermeni Mıgırdiç Ozoli ve iki arkadaşı Halep'ten temin ettikleri revolver marka silah ve cephaneleri manifatura eşyaları taşıyan hayvan yükleri arasında saklayarak, Urfa'ya götürürken yakalanmıştır. İngiltere'nin Halep Konsolas Vekili F. Morris, mahalli yöneticilerin bazı Ermenilerin üzerinde fesat içeren birtakım evrakın bulunduğunu yazmıştır. Ayrıca Morris, Ermenilerin Avrupa devletleri ile işbirliği yaparak ayaklanmaları, onların Müslümanlar katında düşman olarak görülmelerine ve dolayısıyla mallarının ve canlarının artık Müslümanlarca teminat altında olmadığı anlamına geldiğini belirtmiştir. Müslümanların Ermenilerin gayelerine ilişkin endişelerinin artmasında Hamidiye Alayları'nın ilgası için, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskıları da önemli bir etken olmuştur.⁸⁰²

Urfa Ermeni Olayları Urfa eşrafından ve attâr esnafından Birecikli İsmail bin Mehmet'in Ermeni sarraf Bogos'u öldürmesiyle başlamıştır. Olayın büyüme ihtimaline karşı 60 kişilik askeri birliğin yetmeyeceği düşüncesiyle, redif kuvvetlerinden 200 kişilik takviye birliğin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Olayın gelişimi ise şöyle olmuştur: Birecikli İsmail ile Sarraf Bogos arasında bir alacak verecek meselesi vardır. Bogos, 28 Ekim 1895 cumartesi günü İsmail'in evine gitmiş ve biraz sürüncemede bırakıldığını düşündüğü alacağını İsmail'den istemiştir. Ancak İsmail Ermeni'nin para istemek için hanesine kadar gelmesine çok kızmış, Bogos'u ertesi sabah göreceğini söylemiştir. İsmail, pazar günü sözünde durmuş, Bogos'un hanesine giderken, Ermeni Mahallesi'ndeki kilise civarında ona rastlamıştır. Aralarında tartışma çıkmış ve İsmail sinirlenip, kama ile Bogos'u öldürmüştür. İsmail, cinayetten sonra firar etmeye teşebbüs etmişse de jandarma tarafından yakalanarak, karakola götürülmüştür. Fakat toplanmış olan bir hayli Ermeni, karakola saldırarak, İsmail'i dört yerinden bıçaklayarak yaralamışlardır. Bu olaydan sonra toplanmış olan binden fazla Ermeni, karakolun penceresini kırmış ve birtakım tecavüzkarane muamelede bulunmuşlardır. Fakat derhal olay yerine gelen jandarma ve askerin yardımıyla başka bir olay meydana gelmeden, yaralı İsmail, hükümet konağına götürülmüştür. Fakat İsmail beş dakika sonra aldığı yaradan dolayı vefat etmiştir. Bu durum Müslümanlar ile Ermeniler arasında büyük bir gerginlik yaratmıştır. Ermeniler, Ermeni Mahallesi'nde büyük bir savunma hattı oluşturmuştur. 29 Ekim günü bazı Ermeniler jandarma süvari devriyesine ateş etmiş, jandarmanın

⁸⁰² Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s.137-138.

karşılık vermesi üzerine firar etmişlerdir. Olay sırasında Suruç'ta bulunan ve bir gün sonra Urfa'ya gelen Mutasarrıf Hüseyin Paşa, yabancılar tarafından kendilerine gönderilen 1800 martini tüfek ile karakol baskınında suçlu görülen yirmi Ermeni'nin teslim edilmesini istemiştir. Fakat bir sonraki gün yani pazartesi günü saat bir buçuk-iki sularında Ermeniler çarşıya hücum etmiş, jandarma da bu saldırıya müdahale etmiştir. Bu müdahaleden sonra Ermeniler evlerine kapanmış, fakat önlerine gelen Müslümanları katletmişlerdir. Bu esnada toplanan Kürt ve Arap ahali de çarşıya hücum ederek, Ermeni dükkanlarından bir hayli malı yağmalamışlardır. Yağmalanan malların bir kısmı geri alınmış ve ambarlara konulmuştur. Çoğu Müslüman evi aranmış, ele geçirilen eşyalar hükümete teslim edilmiştir. Yağmalanan bu malların iadesi için Ferik Ahmet Lütfi Paşa görevlendirilmiştir. Olaylar sırasında yüzden fazla kadın ve erkek Ermeni, hükümete sığınmıştır. Hükümete sığınan bu Ermeniler geçici olarak güvenli bölgelere iskan edilmiştir. Ermeni mahallesi kordon altına alınarak, muhafaza edilmiştir.⁸⁰³ Urfa yakınındaki Germüş köyüne saldıran Kürtleri ve Arapları, Ermeniler aldatma ve silahlı direniş ile geri püskürtmüşlerdir. Germüşlüler silahlarını hükümete teslim etmeyi reddetmişlerdir.⁸⁰⁴

Başlangıçta mutasarrıfın isteklerine direnen ve ellerinde hiç tüfek ve tabanca olmadığını söyleyen Ermeniler, etraflarının sarıldığını görünce önce 15 revolver ve 40 parça eski silah, üç gün sonra 600 eski tip silah daha teslim etmişlerdir. Ancak mutasarrıf ve kumandan martini tüfeklerin ve baskına karışan Ermenilerin teslim

⁸⁰³ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 132-133; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 106-107; Recep Karkaya, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 40; Bu olay Urfa Ermenilerinden Aram Sahakian'ın Heroic Urfa and It's Armenian Sons (Kahraman Urfa ve Ermeni Oğulları) eserinde şöyle anlatılmaktadır: "15 Ekim Pazar günü saat beş ve yedi arası yedi tane silahlı Türk genci Ermeni mahallesine geldi. Sarraf Boğos'u arıyorlardı. Boğos'un evine gittiler, onu evde bulamayınca mahallede aramaya bağladılar ve Çatal Meydanına bitişik sokakta Boğos'a rastlayıp onu hançerle öldürdüler. Etraftan Ermeni gençleri toplandı ve katil ile iki arkadaşını yakalayıp karakola götürdü. Ama karakolda zaptiyeler ihmalkâr davranıp bilerek katilin kaçmasına müsaade etti. Ancak Ermeni gençler katili tekrar yakalayıp karakola getirdiler. Daha sonra jandarmalar katili kendi hançeriyle yaraladılar ve sonradan suçu Ermenilerin üzerine yıktılar. Bundan sonra Binbaşı Hasan Bey geldi ve katil ile arkadaşlarını Hükümet konağına götürdü. Bunun üzerine Ermeniler dağıldı. Sonradan duyuldu ki katil Hükümet Konağına varır varmaz öldü ise katil Hükümet konağına varmadan evvel ciddi şekilde yaralanmış olmalıdır. Öyle ise, Binbaşı Hasan Bey yaralı katili neden hastaneye değil de Hükümet Konağına götürmek istemiştir." Bkz. Sahakian'dan naklen Özşavlı, *Urfa Ermenileri...*, s. 65; Seydi Vakkas Toprak, *Urfa'da Kargaşa: Müslüman-Ermeni Çatışmaları* (1895), Ed: Burak Kocaoğlu, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2019, s. 758; Yurdakul, İlhami, "Urfa'da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1 (Aralık 2016) – s. 138.

⁸⁰⁴ Kiesser, *Iskanlanmış Barış...*, s. 287.

edilmesinde ısrar edince, 1200 adet silah daha teslim etmişlerdir. Fakat baskına karışan Ermeniler ile martiniler teslim edilmemiştir.⁸⁰⁵

Bu gergin durum 28-29 Aralık 1895 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte askeri birlikler silahlarını teslim etmeyen Ermenilere müdahale etmiştir. Müdahaleden önce Ermenilere direnmekten vazgeçmeleri söylenmiş, direnişe katılmayacak olanların evlerine beyaz bayrak çekmeleri istenmiştir. Ayrıca Ermeni olmayan Hristiyanların kendi kiliselerinde toplanmaları emredilmiştir. Bu olayla ilgili olarak İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili F. Morris tarafından hazırlanıp, Lord Salisbury'e gönderilen, Lord Salisbury tarafından da Meclis-i Mebusan'a gönderilen rapora göre; katil yakalanıp Ermeniler tarafından karakola teslim edilmiştir. Katil hükümete dairesine götürülürken vefat etmiştir. "Melkon"adındaki Ermeni doktor tarafından hazırlanan rapora göre katil zaptiyelerin süngüleriyle yaralanmıştır. Rapordaki ifadelerden dolayı doktor, Jandarma Binbaşısı tarafından tehdit edilmiş ve katledilmiştir. Bu olay üzerine halk galeyana gelmiş, gece Ermeniler mahallede gezerken jandarma tarafından bunların üzerine ateş açılmıştır.⁸⁰⁶

Bu olay Ermeni kaynaklarda da yer almıştır.⁸⁰⁷ Sahakian; Ermeni mahallesinin 28 Aralık 1895 tarihine kadar yaklaşık iki ay boyunca kuşatma altında kaldığını, 28 Aralık Cumartesi günü Türk tarafında tekrar saldırı emareleri görüldüğünü belirtmiştir. Rediflerin ellerinde mitralyöz, Türklerin ise ellerinde hançer, cenah, kılıç ve baltalarla çarşıdaki Ermenilere kıydıklarını ifade etmiştir. Türklerin Liva Paşasının emri ile redif askerlerinin desteğiyle din adamlarının kışkırtıcı vaazlarıyla salâvat ve tekbir getirerek saldırdıkları, Hristiyanların Allah'ına ve dinine küfür edildiği, kadınların ziynet eşyalarını alındığı, birçok evde kadınların ırzına geçildiği ve ağlayan bebeklerin kılıçlarla kesildiği Sahakian tarafından iddia edilmiştir. 29 Aralık Pazar sabahı kolhanenin yanındaki kiliseye saldırı yapıldığı, Hartzavizade Hüseyin Paşa saldırganların başında olduğu ve tek gayesinin kilisede ezan okutmak olduğu ifade edilmiştir. Kilisede kadın ve çocuklarla beraber üç bin kişi olduğu, genç kızlar dışında herkesin öldürüldüğü Sahakian tarafından iddia

⁸⁰⁵ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 134; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları II (1895-1896)*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 41-42.

⁸⁰⁶ Bayraktar *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 134-135.

⁸⁰⁷ Sahakian'dan naklen Özşavlı, *Urfa Ermenileri...*, s.69-70.

edilmiştir. Daha sonra Satayal Seyydid Ahmed Paşa, Hüseyin Paşa ve İran Konsolos vekili Ninsiyan Hacı Bekir Bey, Hacı Kamilzade, Hacı Mehmed Bekir Ağa ve Kırtı Halibali adamlarıyla kiliseye geldikleri ve katliamlardan çok memnun oldukları belirtilmiştir. Katliamlar durduktan sonra dört bin beş yüz evden oluşan Ermeni mahallesinin boşaltıldığı ve belirlenen yerlere götürüldüğü, Ermeni Mahallesinin iki gün boyunca talan edildiği kaynakta yazılmıştır. 30 Aralık Pazartesi sabahı Hükümet ölüleri gömdürmek için günlüğü yedi kuruştan adamlar tuttuğu, Ermenileri toplu halde gömmek için büyük ve derin çukurlar kazıldığı, hükümetin ölüleri gömmek için tuttuğu işçilerin dört gün boyunca çalıştığı ve toplam sekiz bin lira para verildiği, Ermeniler dokuz farklı çukura gömüldüğü Sahakian tarafından iddia edilmiştir. Sonraki günlerde olayların sona erdiği, Ermeniler evlerine geri döndüğü, Hükümet Ermeni dul ve yetimlere günlük otuz dirhem tahinli ekmek verdiği Sahakian tarafından ifade edilmiştir. Gerek Osmanlı kaynakları, gerekse Ermeni kaynaklarında herkesin olayları kendisine göre yorumladığı ve kendilerini haklı göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

1895 olayları ile ilgili bazı hususlar dikkati çekmektedir. Bunlardan biri, iki kişi arasındaki borçtan kaynaklanan bir cinayet olayının Müslüman – Ermeni çatışmasına dönüşebilecek kadar kırılgan bir yapının ortaya çıkmış olması gerçeğidir. Diğer bir husus ise yaşanan yağmalama olayıdır. Nitekim olayların başlamasından sonra Ermeni dükkanları yağmalanmış, ziynet eşyaları alınmıştır. Bu durum Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki ekonomik uçurumu göz önüne sermektedir. Ermenilerin ticaretle uğraşması ve eğitim faaliyetleri ile bunun getirmiş olduğu ekonomik güçlenme, yaşam standartlarındaki yükselme ve refah seviyesinin Urfa halkı tarafından sindirilemediğini göz önüne sermiştir.⁸⁰⁸ Nitekim XIX. Yüzyılda Urfa’da bulunan Ermeni halkının nüfusu az olmasına rağmen şehir ticaretinin % 75’ini ellerinde bulunduruyorlardı.⁸⁰⁹ Bu durumun olaylarda etkili olduğu ifade edilebilir.

Ermeni Olayları Müslümanlar arasında olduğu gibi Hıristiyanlar arasında da büyük bir yankı oluşturmuştur. Bunun nedeni Amerikalı misyonerlerin Urfa’ya gösterdikleri ilgidir. Mesela Amerikalı Ermenilerden Doktor Karabet Kanacyan’ın 7 Eylül 1894 tarihinde Urfa’ya geleceği haber alınmış, Ermenileri kışkırtma

⁸⁰⁸ Danacıoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda...”, s. 142.

⁸⁰⁹ Ertaş, “19. Yüzyılda...”, s. 3.

hareketlerinden dolayı takibi istenmiştir. Ermeni olaylarının Avrupa kamuoyundaki yankısı farklı olmuştur. İngiltere, Fransa ve Rusya'daki yayın organlarında Türkler aleyhine, Osmanlı ile yakın ilişki kurmak isteyen Almanya ve Avusturya gazetelerinde ise Ermeniler aleyhine yazılar neşredilmiştir. The New York Times gazetesinde de; Osmanlı Devleti'nin güney ve doğu vilayetlerinde Ermenilerin katledildiği ve zorla Müslümanlaştırıldıklarına dair haberler yayınlanmıştır. Urfa'daki Ermeni olaylarında ölen ve yaralananlar ile ilgili sayılar da belirtilmiştir. Örneğin F. Morris raporunda 8.000 Ermeni'nin öldürüldüğünü tahmin ettiğini söylemiştir. Hatta rakamın 9-10 bine çıkması halinde şaşmayacağını belirtmiştir. Bazı kaynaklarda ölü sayısının 5000 olduğu belirtilmiştir.⁸¹⁰ Shuttock da 5000, Fitzmaurice ise kurban sayısının 8000 olduğunu yazmıştır.⁸¹¹

Yaşanan olayların bir benzeri Birecik kazasında yaşanmıştır. 1 Ocak 1896 tarihinde saat 9 sularında hükümet konağı önünde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çatışma çıkmıştır. Çatışmalarda Müslümanlardan beş, Ermenilerden 20 kişi ölmüştür. Çatışmalar üzerine Müslümanlar, Ermeni mahallesine saldırmış, gün batımına kadar devam eden çarpışmalar olmuştur. Bu olayda da F. Morris'e göre 150 Hristiyan ölmüş, 60 Hristiyan da yaralanmıştır. Hristiyanlar olaylar esnasında canlarını kurtarmak için Müslümanların evlerine sığınmışlardır. Hristiyanları koruyan Müslümanlar ödüllendirilmişlerdir.⁸¹² Bu durum yaşanan olaylarda bütün Ermeniler veya bütün Müslümanların bu olaylara katıldığı şeklinde bir genellemenin yanlış olacağını göstermektedir. Müslümanlar tarafından bazı Hristiyanların korunmuş olması, bazı Müslümanların yaşanan katliamların karşısında olduğunu göstermiştir.

Olaylardan sonra bölgeye teftiş heyeti gönderilmiştir. Bölgede incelemeler yapan heyet gelişmeleri merkeze bildirmiştir. Birecik'teki isyandan sonra Müslüman halkın hiddetinden korkan bir grup Ermeni Müslüman olduklarını söylemişlerdir. Müslümanlıkta samimiyetlerini göstermek için de isimlerini, kılık ve kıyafetlerini değiştirip, kiliselerine mihrap ve minber ekleyerek, camiye çevirmiş ve namazlarını burada kılmaya başlamışlardır. Hatta daha önce Müslüman olmuş Ermeni kızlarıyla evlenmeye başlamışlardır. Fakat 3 Eylül 1896 tarihinde daha önce Müslüman

⁸¹⁰ J.Rendel Harris ve Helen B.Harris, *Ermeni Mektupları Ermenistan'daki Yakın Dönem Kırımlarından Canlı Tablolar 1896-1897*, Çev. Ömer Öztürk, Yaba Yayınları, İstanbul, 2008, s.78.

⁸¹¹ Kieser, *Iskanlanmış Barış...*, s. 289.

⁸¹² Özşavlı, *Urfa Ermenileri...*, s. 64-73; Bayraktar *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 138-140

olduklarını açıklayan 15 Ermeni kadın, kaymakamlığa ve Teftiş Heyeti'ne telgraf göndererek, eski dinlerine dönmek istediklerini belirtmişlerdir. Osmanlı yöneticileri ise bu durum karşıda Birecik'e bir telgraf göndererek, Osmanlı ülkesinde “mezahib-i serbestiye” olduğunu ve herkesin istediği mezhebi seçebileceğini yazmıştır. Teftiş kurulu Birecik'te daha önce Müslüman olmuş Ermenilere tekrar eski dinlerine dönebileceklerinin teminatını vermiş, Birecik kaymakamlığı da muhtedilere 10.000 kuruş dağıtmıştır. Birecik'te asayiş bu şekilde sağlanmıştır. Teftiş heyeti daha sonra Rumkale kazasının merkezi olan Halfeti ve Cebbeyn köylerine gitmiştir. Burada da ihtida hareketleri olmuştur. Asayişin temininden sonra Hristiyanlar tekrar eski dinlerine dönmüşlerdir. Rumkale'den ayrılan Teftiş Heyeti Urfa'ya gitmiştir. Urfa merkezde de 1500 kadar kişi Müslüman olmuş, fakat asayişin temininden sonra büyük çoğunluğu eski dinlerine dönmüşlerdir. Sadece 100 kadarı eski dinlerine dönmeyip, Müslüman kalmışlardır. Böylece yaklaşık iki ay süren asayişsizlik yerini sükuta bırakmıştır. Ancak Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki ilişki asla eskisi gibi olmamıştır.⁸¹³ Mezhep seçme özgürlüğüne rağmen bazı Ermenilerin hayatlarını kurtarmak için din değiştirmeleri, Ermenilerin yaşadığı güvenlik kaygılarının bir sonucudur.

4.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE ERMENİ İLİŞKİLERİ

XIX. Yüzyıl sonunda kurulan Devrimci Ermeni Partilerinin amacı; Batı Ermenilerinin özgürlüğe kavuşturulması ve Rusya ile Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Doğu ve Batı Ermenilerinin birleştirilmesiyle bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasıydı. Bu amacı gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nde: Armenagan Partisi (1895), Sosyal-Demokrat Hınçak Partisi (1887), Veragazmyal (Yeniden İnşa) Hınçak Partisi ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun 1892) adındaki dört Ermeni Partisi faaliyet göstermiştir.⁸¹⁴

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris Şubesi lideri Ahmet Rıza, Devrimci Hınçak Partisi ve Taşnaksutyun liderleriyle görüşmeler

⁸¹³ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 140-141; Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 100-102.

⁸¹⁴ Arsen Avagyan- Gaidz F. Minassian, *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev: Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan, 3. Bs., İstanbul, Aras Yayınları, 2013, s.13; Tunaya'ya göre en büyükleri Armenaganlar, Hınçak ve Taşnaksutyun'dur. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.1, s.567.

yapmıştır.⁸¹⁵ Ayrıca 4-9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanan Birinci Jön Türk kongresine Devrimci Hınçak Partisi katılmama kararı almıştır. Taşnaksutyun ve Veragazmyal Hınçak Partisi kongreye katılmışlardır. Bu kongreden sonra 1906 yılına kadar Ermeni partileri ile Jön Türkler arasında herhangi bir görüşme olmamıştır.⁸¹⁶ Bu dönemde Ermeniler yurtdışında çeşitli tarihlerde kongreler düzenlemişlerdir.⁸¹⁷

1907 Kongresine Taşnaksutyun da katılmış ve II. Abdülhamit'e karşı mücadelede İttihat ve Terakki Cemiyeti ile güçbirliği yapmak için anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşma İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaksutyun arasındaki işbirliğinin başlangıcı olmuştur. Devrimci Hınçak Partisi ise Jön Türklerle ortak bir cephe oluşturmayı reddetmiştir. Taşnaksutyun, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin III. Ordu başta olmak üzere asker arasında hızla yayılması gibi bir yapılanma içine girmiştir. 1908 Şubat'ından itibaren askeri eğitim görmüş Taşnaklar, devrimci birlikler kurmak için Ermenilerin yaşadığı vilayetlere gitmişlerdir. Taşnaklar, Jön Türk yayınlarının yurda sokulması ve dağıtılmasını sağlamışlardır. Devrimci Hınçak Partisi ile Prens Sabahattin'in Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında yakınlaşma başlamıştır.⁸¹⁸ İttihat ve Terakki ile Ermeni Devrimci örgütleri arasındaki temaslar sonucunda program ve söylemlerde değişiklik yaşanmıştır. Bu dönemde Taşnakların, bağımsızlık idealinden idari ve ademi merkeziyetçiliğe meylettikleri görülmüştür. Taşnaksutyun ile İttihat ve Terakki arasındaki ittifaka diğer Ermeni gruplar katılmamış, Taşnaksutyun ile İttihat ve Terakki arasındaki yakınlaşma diğer Ermeni komitelerini rahatsız etmiştir.⁸¹⁹

1907'deki konferansta benimsenen yöntemlerden biri vergi vermemektir. Oysa vergi yükü, mültezimlerin keyfi açgözlülüğü eklenince kırsal kesimde ve şehirlerde dayanılmaz bir hal almıştı.⁸²⁰ Bu doğrultuda Anadolu'da birçok yerde vergi ve kötü yönetimden kaynaklı ayaklanmalar olmuştur.⁸²¹ Bu ayaklanmalarda İttihat ve

⁸¹⁵ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 15-17.

⁸¹⁶ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 18-23; Raymond Kévorkian, *Ermeni Soykırımı*, Çev: Ayşen Taşkent Ekmekci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 47.

⁸¹⁷ Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat- Terakki ve Ermeniler*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 41-54.

⁸¹⁸ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 26; Kévorkian, *Ermeni Soykırımı*, s. 77-84.

⁸¹⁹ Günay, *Zoraki İttifaktan...*, s. 61-64.

⁸²⁰ Kansu, *1908 Devrimi*, s. 37.

⁸²¹ Kansu, *1908 Devrimi*, s. 39-95; Kars, *Belgelerle 1908...*, s. 19-41.

Terakki ile Taşnaktsutyun arasındaki işbirliğinin ve propaganda faaliyetlerinin etkisi olmuştur.⁸²²

23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihinde II.Meşrutiyet ilan edilmiş, Kanun-ı Esasi yeniden kabul edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanı coşku ve sevinç gösterileri ile karşılanmıştır. Her yerde mitingler düzenlenmiş, Türk, Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar kardeşliği sergilenmiştir. II. Abdülhamit döneminde acı çekmiş olan Ermeniler Meşrutiyet'in ilanına en fazla sevinenler olmuştur. Talat ve Enver Beyler İstanbul'daki Ermeni mezarlığını ziyaret ederek, konuşma yapmış, Ermeni fedailerin mezarlarına çiçek bırakmışlardır. Ayrıca Talat, Nazım ve Bahattin Şakir Tşanaksutyun liderlerine 1907 yılındaki Paris Kongresi kararlarından vazgeçemediklerini belirtmişlerdir. Taşnaklar *"Türkiye'ye anayasayı biz getirdik. Bu devrim, bir yıl önce Taşnaktsutyun ile Jöntürkler arasında Paris'te yapılan anlaşmanın sonucudur"* diyerek II. Meşrutiyet'in kendileri sayesinde ilan edildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca İttihatçıların gücüne dayanarak Ermenilerin ulusal ve siyasi yönetiminin dizginlerini ele almışlardır. Hınçaklar ise Taşnaktsutyun'dan farklı olarak Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile birleşen liberal kanat ile işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir. Bu işbirliğinin nedeni Prens Sabahattin'in savunduğu adem-i merkeziyet ve azınlık haklarının genişletilmesi ilkesi rol oynamıştır. Hınçaklar Meşrutiyet'in ilanından sonra iç mücadelelerden dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerini düzeltmeye yanaşmamıştır. Hınçakların Prens Sabahattin grubuna yönelmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde endişe yaratmıştır. Hınçaklar Prens Sabahattin grubu ile ön anlaşma yaparak, İttihat ve Terakki karşıtı güçler ile kaynaşarak destek sağlamışlardır. Taşnaktsutyun 3 Ağustos 1908'de bir bildiri yayınlarak meşruti hükümetten; serbest dolaşım, el konulan Ermeni topraklarının iadesi, 1895-1908 arası dönemde Ermenilere karşı çıkarılan kararnamelerin geri çekilmesi, siyasi tutukluların salıverilmesi, Ermeni göçmenlerin geri dönmesi taleplerini dile getirmişlerdir. Ayrıca seçim programında da Ermeni vilayetlerinin özerkliği fikrinden vazgeçmiş, bunun yerine adem-i merkeziyet fikrini benimsemişlerdir. Taşnaklar gerçek iktidarın ittihatçıların elinde olduğunu ve Ermeni sorunlarının ancak ittihatçıların yardımıyla çözülebileceğine inanmış, bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyetine yanaşmıştır. İttihatçılar da Taşnakları Osmanlı Ermenilerini temsil eden tek yetkili parti olarak kabul etme siyaseti izlemiştir. 1908

⁸²² Günay, *Zoraki İttifaktan...*, s. 73 -106.

yılında yapılan seçimlerde Taşnaksutyun, İttihat ve Terakki ile işbirliği yaparken, Devrimci Hınçak Partisi ise Ahrar Fırkası ile dayanışma içine girmiştir. Taşnaklar , İttihatçıların baskısıyla silahları bırakmış, böylece devrimci dönem sona ermiştir.⁸²³

31 Mart olaylarında Taşnaksutyun partisi karşı devrim kalkışmasının bastırılmasında Jön Türklerin yanında olduklarını bildirmişlerdir. Taşnaklarla İttihatçılar arasındaki görüşmeler sonunda ortak mücadele kararı alınmıştır. Hınçak partisi ise Hareket Ordusu komutanlığına gönüllü birlikler oluşturmayı önermiştir. 1909 Adana olaylarından sonra ise Ermeni Partilerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan güveni sarsılmış, İttihat ve Terakki'nin ulusal politikası eleştirilmiştir. Fakat Taşnaklar 1909'daki V. Kongresinde İttihat ve Terakki ile işbirliğini sürdürme kararı almıştır. Bu dönemde meydana gelen Adana olayları Ermeni partilerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik tavrında herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Taşnaksutyun İttihatçılar ile dayanışma siyasetini sürdürmüş, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi İttihatçıların milliyetçi politikalarına karşı durmaya karar vermiştir.⁸²⁴

23 Ağustos 1909'da kabul edilen Cemiyetler Kanunu'nun 13. Maddesinde ulusal ya da etnik temelde siyasi örgüt kurulmasını yasaklanmıştır. Cemiyetler Kanunu'nun 4.Maddesinde ise “milliyetçi amaçlarından vazgeçmedikleri takdirde” siyasi örgütlerin yasaklanması öngörülmüştür. Ayrıca Rumeli'de Rum, Bulgar kulüpleri ve siyasi örgütlerin kapatılması izlenmiştir. Bu kanundan sonra “*Eşkıyalık ve Fesatçılığın Önlenmesine Dair Kanun*” hazırlanmıştır. Bu kanunda; özel askeri birimler oluşturulmasına ve Bunların Rumeli'de Rum ve Bulgar, Doğu'da Ermeni grupları silahtan arındırmakta kullanılmasına izin veriyordu. Doğuda Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde özel askeri birimlere gerek duyulmamıştır. Çünkü buralarda Ermeni nüfus üzerinde bu vilayetlerde yaşayan Kürtler ve Çerkezler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.⁸²⁵

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Ermeni partileri devrimci özelliklerini yitirmişlerdir. Balkan Savaşı'na kadar kültür ve eğitim konularına ağırlık vermişlerdir. Ayrıca Balkan Savaşı'na kadar Ermeniler temel olarak göçmenlerin

⁸²³ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 31-53, 157-164; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, Ankara, İmge Kitapevi, 2007, s. 97-106; Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, 1976, s. 254-255.

⁸²⁴ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 60-75,167-175.

⁸²⁵ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 79.

ülkeye döndürülmesi ve ellerinden alınan mülklerin iadesi için faaliyet göstermişlerdir. Sorunların çözümü konusunda İttihat ve Terakki oyalama politikası izlemiş ve bu durum Ermeni Partileri içinde hoşnutsuzluğu körüklemiştir. İttihat ve Terakki ulusal sorunların çözümünde milliyetçi siyaseti kullanacağını göstermiştir. Balkan Savaşı'na kadar İttihat ve Terakki'nin Ermeni siyasi partilerine yönelik politikası; Ermeni partileri arasında birlik olmamasını kullanma yönünde olmuştur. İttihat ve Terakki ile işbirliği yapan Taşnaksutyun bu sayede faaliyet sahası genişlemiş ve güç kazanmıştır. Patriklik ve diğer Ermeni siyasi partileri bu nedenle Taşnaksutyun'a husumet beslemiş, ayrıca 1910-1911 yıllarında Taşnaksutyun ile Patriklik birbirine karşı ateşli bir tavır takınmıştır.⁸²⁶ Meşrutiyet'in ilanından sonra Ermeni ve Makedonya örgütleri yeni koşullar içinde yasal mücadele yöntemleriyle hedeflerine ulaşabileceklerine inanarak silahlarını bir yana bırakmış ve devrimci birliklerini dağıtmışlardır. Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesinden sonra Taşnakların bir bölümünde savunma önlemlerine gerek kalmadığına ilişkin bir kanı oluşmuş, birçok kişi güçlkle edinmiş oldukları silahları satmıştır. Silah satışı I. Balkan Savaşı'na kadar devam etmiştir. Taşnaklar ile İttihatçılar arasındaki işbirliği sona erince, Taşnaklar halkın silahlanması konusunda hummalı bir faaliyet içine girmişlerdir. Sosyal Demokrat Hınçak partisi ise mevcut durumun çok fazla sürmeyeceği ve bu nedenle silahlanmak, örgütlenmek, hazırlanmak ve kuvvet bulundurmaları gerektiğini düşünmüştür. Fakat parasal sorunlardan dolayı örgütlenmeleri yetersiz kalmıştır. Sosyal Demokrat Hınçak Partisi 3 Şubat 1912'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile anlaşma imzalamıştır. Fakat Hürriyet ve İtilaf Fırkası içte dışta İttihat ve Terakki ile nerede ise aynı siyaseti sürdürmüştür. Taşnaksutyun ise 1911 Aralık ayında İttihat ve Terakki'ye bir talepler listesi sunmuş ve bu talepler kabul edilmiştir. Bu doğrultuda Taşnaklar, İttihat ve Terakki'nin seçimi kazanması için ellerinden geleni yapmışlardır. Fakat İttihatçılar, Taşnaklara 1912 seçimlerinde 19 mebus söz vermiş, fakat 9 mebus vermişlerdir. Bu durum Taşnaklarda aldatılmış hissi yaratmış, İttihat ve Terakki ile işbirliğinin yararsız olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır. Fakat bütün yaşananlara rağmen 1913 yılına kadar sürmüştür.⁸²⁷

Hınçakların, Ermeniler arasında Taşnak karşıtı propagandayı yükseltmesi, Hürriyet ve İtilaf hükümetinin baskıları, Taşnakları karşı önlem almaya itmiştir. Bu

⁸²⁶ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 81-83

⁸²⁷ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 85-100.

doğrultuda Eylül 1912’de Danışma Kurulu İstanbul’da toplanmıştır. Kurul Ermenilerin yaşadığı yerlerde, Kürt saldırılarına karşılık verilmesi, savunmanın örgütlenmesi ve savunma yürütme organının oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca askeri birimler örgütlemek, her bölgenin başına bir kumandan tayin etmek, yürütme organının görevleri arasında yer almıştır. Taşnakların böyle bir karar alması İttihat ve Terakki’nin milliyetçi politikalarının bir sonucuydu.⁸²⁸

Balkan Savaşı’nda bazı Ermeniler Hristiyanlarla savaşmak istemedikleri için askerlik yapmaktan kaçmıştır. Pek çok Taşnak ve Hınçak gönüllü olarak Bulgar ve Sırp ordularına katılmıştır. Ermeni siyasi parti temsilcileri Osmanlı’nın savaşta yer almamasını tercih etmelerine rağmen “ortak vatan”ın korunması çağrısında bulunmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı ordusu içinde de pek çok Ermeni savaşa katılmıştır.⁸²⁹

İttihatçılar, 23 Ocak 1913 tarihinde Babıali baskını ile hükümeti devirerek, yönetimi ele geçirmişlerdir. Yeni hükümet kurulduktan sonra ıslahat çalışmalarına başlamıştır. Bu doğrultuda 26 Mart 1913 yılında “İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu” çıkarılmıştır. Buna göre vilayetlere özel bütçeler tahsis edilmesi ve mahalli kararların vilayet meclislerince alınmasına karar verilmiştir. Doğu Anadolu’da asayiş ve sükunetin sağlanması için bölgedeki zabıta sayısının artırılması hakiki bir ıslahat yapılmasını zorunlu görmüştür. Bölgede ne kadar jandarmaya ihtiyaç duyulduğu ve ne kadar karakol yapılmasını gerektiğini tespit etmek için 5 Şubat 1913 tarihinde Meclis-i Vükela’da kararlar alınmıştır. Bu kararlar; Anadolu vilayetlerinin Doğu, Batı ve Güney olmak üzere üç bölgeye ayrılmasına ve vilayetlerin durumunu incelemek üzere Teftiş heyeti gönderilmesine karar verilmiştir. Teftiş Heyeti vilayetlerdeki polis ihtiyaçlarını tespit edecek, karakol yerlerini tespit edip, görevlendirmeleri yapacaktı. Jandarma alaylarında görev yapacak zabıtların ordudan alınması gerektiği düşünülmüştür. Alayların yeni silahlarla donatılması, Alay mekteplerinin kurulması ve eşkıya takibinde hizmetinden istifade etmek için % 10 oranında yerli ahaliden jandarma kaydının yapılması uygun görülmüştür. Hükümet Doğu Anadolu’daki asayişsizliği ortadan kaldırmak için çalışmalar yapmış, Rumeli’den Doğu vilayetlerine jandarmalar görevlendirmiştir. Fakat bu çalışmalar Taşnaklar tarafından uygun bulunmamıştır. Hatta Hınçak komitesi “*Rumeli memur ve*

⁸²⁸ Avagyan- Minassian *Ermeniler İttihat...*, s. 104-105.

⁸²⁹ Avagyan- Minassian *Ermeniler İttihat...*, s. 1108-109.

jandarmalarını istemiyoruz, bunları el birliğiyle memleketimizden çıkaralım” şeklinde tepki göstermişlerdir. Mahmut Şevket Paşa hükümeti Doğu vilayetlerindeki arazi anlaşmazlıklarını çözmek için heyet görevlendirmiş ve ödenek ayırmıştır.⁸³⁰ Meclis-i Vükela, Ermenilerin şikayetlerini tespit etmiş ve çözümler getirmeye çalışmıştır. Dahiliye Nezareti şikayetlerin çözümlenmesi için 9 Nisan 1913 tarihli tezkiresi Meclis-i Vükela’da ele alınmıştır. Buna göre; polis ve jandarma sayısının artırılması, karakollar yapılncaya kadar eşkıya takibi için askeri tedbirlerin alınması istenmiştir. Arazi anlaşmazlıklarının arazi komisyonlarınca halledilmesi, heyetçe halledilemeyen anlaşmazlıkların Sulh Mahkemeleri’nce halledilmesi istenmiştir. Memurların Vilayat Kanunu doğrultusunda seçilmesi, problemlerin hızlı çözümü için vilayetlerin müfettişlik bölgelerine ayrılması ve müfettişlerin görevlendirilmesi ve bir yabancının başkanlığında Teftiş heyeti kurulması kararlaştırılmıştır. Vilayat-ı Şarkiyye’de görev alacak memurların mahalli adetlere vakıf olması, suç işleyenlerin yakalanıp, cezalandırılması ve bunun için askeri birliklerden yardım istenmesi uygun görülmüştür. Kız kaçırma olaylarının önlenmesi, gerekirse yeni düzenlemelerin yapılması ve din değiştirme yaşının 20 olması istenmiştir. Hamidiye alaylarının ıslah edilmesi, silah taşımının yasak olduğu ve kanunun itina ile uygulanması, kanun dışında vatandaşlardan hiçbir şekilde para toplanmaması Heyet-i Vükelaca kararlaştırılmıştır.⁸³¹

Temmuz 1913’te Anayasal Ramgaverların II. Kongresi İstanbul’da toplanmıştır. Kongre sonundan alınan kararlarda; Ermenilerin Osmanlı’nın ayrılmaz bir parçası olduğu ve eşit haklar tanınmasını savunmuştur. Ayrıca savaş çıkması olasılığına karşı, doğu vilayetlerinde savunma işine hız verilmesini kararlaştırmıştır. Taşnaksutyun ise 17-24 Ağustos 1913’teki VII. Kongresinde ortaklaşa öz-savunma ve Ermeni vilayetlerinde reform konusunda Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ile işbirliği yapmak kabul edilmiştir. Kongre kararlarında; Meşrutiyet’in ilanından başlayarak beş yıl boyunca İttihat ve Terakki Partisi’nin vaatlerine karşın, Ermenilerin güvenlik garantisi, toprak konusundaki tartışmalara çözüm getirilmesi, yerel ve merkezi kurumlarda nüfus oranına göre temsil vb. isteklerin yerine getirilmemesi ve adem-i merkeziyet prensibinin yüzeysel ve biçimsel olarak kabul

⁸³⁰ Günay, *Zoraki İttifaktan...*, s. 382-386; Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi’nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, Ankara, İmge Kitapevi, 2016, s. 256.

⁸³¹ Günay, *Zoraki İttifaktan...*, s. 388-391.

etmiş olduğu hesaba katılarak, bundan sonra Ermeni halkının var olma hakkının güvenceye alınamayacağı, eşitlik ve gelişme hakkının barışçı varoluşla elde edilemeyeceği anlaşıldığından, taleplerin kendi çabalarıyla halledilmesi ve İttihat ve Terakki ile ilişkilerdeki kopuşun belgelere dayanarak anlatılması kararlaştırılmıştır. Böylece 1912 seçimlerinde ortaya çıkan kopuş, VII. Kongrede resmen kararlaştırılmıştır.⁸³² Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ise Ağustos 1913'te yaptığı VII. Kongrede; İttihatçıların vaatlerinin sözde kaldığı, hükümetin asimilasyon ve Osmanlı halklarının varlığını ortadan kaldırma politikası uyguladığı ve daha elverişli siyasi ve ekonomik koşullar ortaya çıkana kadar illegal faaliyetler yürütülmesine karar verilmiştir. Kongre sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden Talat, Enver ve Cemal'e suikast yapılması konusunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası liderlerinden Şerif Paşa, Sadık ve İsmail Beylerle daha önce yaptıkları anlaşma konusunda kongreden onay almıştır. Hınçak partisi bu suikastlar için Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan 20.000 frank almıştır. Fakat suikastçılar İstanbul'a ayak basar basmaz Cemal Paşa tarafından tutuklanmıştır.⁸³³

11 Haziran 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa'nın suikast sonucu öldürülmesinden sonra Said Halim Paşa Hükümeti kurulmuştur. Hükümet Mahmut Şevket Paşa döneminde yapılan ıslahatlara devam etmiştir. Islahatlar yabancı devlet misyonlarına anlatılmıştır. Anadolu altı müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. Osmanlı Hükümetinin belirlediği müfettişlik bölgeleri şunlardır: Birinci İdari Bölge; Bursa, Ankara, Kastamonu, Bolu, İzmit, Balıkesir, Çanakkale. İkinci İdari Bölge; İzmir, Konya, Adana. Üçüncü İdari Bölge; Erzurum, Sivas, Trabzon, Canik. Dördüncü İdari Bölge; Beyrut, Halep, Şam, Urfa, Zor, Kudüs. Beşinci İdari Bölge Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz. Altıncı İdari Bölge; Bağdat, Basra, Musul'dur. Ayrıca çeşitli kanun değişiklikleri ile Ermeni konusundaki ıslahatlar devam etmiştir. İdari alanda yapılan değişikliklerin başında Vilayat Kanunu'ndaki değişikliklerdir. Buna göre; Memurlar tercihen mahalli dillere vakıf olanlar arasından seçilecektir. Mahkemelerde resmi dilin yanında mahalli diller de geçerli olacaktır. Jandarma ve polis memurlarının miktarı Müslüman ve gayrimüslim ahalinin nüfusuna göre belirlenecektir. Vilayet bütçelerinde ilk tahsil için ayrılan meblağ cemaat nüfusuna göre taksim edilecek, Müslüman ilkokullarına tahsisat ayrılırsa, aynı miktar gayrimüslim mektepler için de

⁸³² Avagyan- Minassian *Ermeniler İttihat...*, s. 116-119,193.

⁸³³ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 120-121.

ayrılacaktır. Her vilayette bir Meclis-i Umumi olacak, Vilayet İdare Meclisleri nüfus miktarı göz önüne alınarak Müslüman ve gayrimüslim üye sayısı tayin edilecektir. Bu konu Urfa'da şikayete neden olmuştur. Nitekim Urfa Mutasarrıf Vekili; Urfa'da müntehibi belediye azalarının dokuz kişiden oluştuğunu, bunlardan beşinin Müslüman, dördünün Ermeni olduğunu belirtmiştir. Fakat Urfa'da 21.100 Müslüman, 10.900 Ermeni yaşadığını, dolayısıyla Urfa'da Müslümanların yedi aza, Ermenilerin ise iki azadan oluşması gerektiğini belirterek, düzeltilmesini istemiştir.⁸³⁴ Said Halim Paşa Hükümeti ıslahat çalışmalarının uygulanması için asayişin sağlanması gerektiğini düşünmüştür. Bu doğrultuda inzibat kuvvetleri ve adliyenin düzenlenmesi işine öncelik vermiştir. Mevcut jandarma kadrolarına ek kadro tahsis edilmesi istenmiştir. Ayrıca Hükümet, bazı Kürt aşiretleri üzerine hareket başlatmış, ayrıca Doğu Anadolu'da bulunan eşkıyalar ele geçirilmiştir. Hükümet arazi meselelerinin çözülmesi için bazı adımlar atmıştır.⁸³⁵

İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesi ve uygulamaları, Ermeni partilerinin kendi aralarında ve Patriklik arasındaki görüş ayrılıklarının yatışmasına ve Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde uygulanacak reformlar konusunda güç birliği yapmalarını sağlamıştır. Bu doğrultuda Ermeni Partileri ulusal çıkarları korumak için Patriklik ile birleşerek görüş ayrılıklarını giderdiklerini ilan etmişlerdir. Bu dönemde Rusya'nın Osmanlı Ermenilerinin taleplerini desteklemeleri, Ermeni siyasi partileri arasında Rusya'dan yana bir eğilim doğmasına neden olmuştur. 1912 yılında Ermenilerin yaşadığı yerlerde reform yapılması büyük devletler arasındaki çıkar çatışmalarının bir malzemesi olmuştur. Rusya'nın hazırlamış olduğu reform projesi "Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ihlal ettiği ve Anadolu'nun parçalanmasının bir işareti olarak nitelendirilmiş ve mevcut durum üzerinde pek de bir değişiklik yapmayan bir reform önermiştir. Ayrıca Almanlar, İttihatçı liderlere Ermeni Parikliği, Boğos Nubar Paşa delegasyonu ve Ermeni siyasi partileriyle görüşmeler yapmalarını önermiştir. Amaç Ermeni sorunun genel bir reform programı dahilinde çözmek. Yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamamıştır. İttihatçılar bir yandan Kürtler ve Çerkezleri desteklerken, öte taraftan demografik yapıyı değiştirmek için Ermenilerin yaşadığı vilayetlere Balkanlardan gelen Müslüman muhacirleri desteklemiştir. 1914 seçimlerinde Ermeniler ilk kez Patriklik etrafında

⁸³⁴ Günay, *Zoraki İttifaktan...*, s. 397-398; Tural, *Son Dönem ...*, s. 263-273.

⁸³⁵ Günay, *Zoraki İttifaktan...*, s. 399-404; Dikran Mesrob Kaligian, *Taşnaklar ve İttihatçılar*, Çev. Deniz Mutlu Taşyürek, İstanbul, Aras Yayınları, 2017, s. 292-293.

birleşerek, İttihatçılarla görüşmelere blok halinde katılmışlardır. Aylarca süren görüşmeler sonunda İttihatçılar Ermenilere 16 mebus vermeyi ve adayların yarısını İttihatçıların seçmesi koşuluyla kabul etmişlerdir. Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde reform konusunda 8 Şubat 1914 tarihinde Rusya'nın İstanbul Maslahatgüzarı Gulgeviç ile Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa arasında Yeniköy Antlaşması imzalandı.⁸³⁶ Buna göre; Doğu Anadolu; Erzurum, Trabzon, Sivas, ile Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır olmak üzere iki müfettişlik bölgesine ayrılmış ve her bölge Avrupalı müfettişin yönetimine bırakılmıştır. Müfettişler Avrupa'nın onayı ile Osmanlı Devleti tarafından tayin olunacaklardır. Genel müfettişler bölgelerinin idari, adliye, polis ve jandarmasını denetleyecek, emniyet güçlerinin yetersiz kalması durumunda askeri kuvvetler de emrine verilecektir. Genel müfettiş memurları azletme ve yeni memur tayin etme yetkisine sahip olacaktır. Çabuk tedbir alınmasını gerektiren ağır ve önemli durumlarda adliye sınıfından olan memurları Adliye ve Mezahip Nezareti'ni bilgilendirmek koşuluyla işten el çektirme hakkına sahiptir. Toprak işleriyle ilgili karışıklıklar, genel müfettişin gözetimi altında çözümlenecektir. Genel müfettişlerin görev ve yetkileri, atandıktan sonra ayrıntılı olarak belirlenecektir. Kanun, nizam ve resmi tebliğler yerel dillerle ilan edilecektir. Genel müfettişin uygun görmesiyle herkes mahkemelerde ve hükümet dairelerinde kendi dillerini kullanma hakkına sahip olacak, mahkeme hükümleri Türkçe olacak, imkan oldukça ilgililerin diline de çevrilecektir. Her vilayette maarif bütçesi, maarif için alınan vergilerdeki payıyla orantılı olacaktır. Cemaatlerin kendi okullarına yardım etmelerine engel olunmayacaktır. Barış döneminde her Osmanlı askerliğini oturduğu yerin bağlı bulunduğu askeri müfettişliğin sınırları içinde yapacaktır. Hamidiye alayları yedek süvari biçimine sokulacak, silahları askeri depolarda saklanacak ve ancak seferberlik veya manevra olduğunda verilecek, alaylar bölgesi içinde bulundukları kolordu komutanının buyruğu altında olacaklardır. Vilayetlerdeki umumi meclislerin yetkisi 26 Mart 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayât Kanunu'na göredir. Bir yıl geçmeden nüfus sayımı yapılacak, din, millet ve diller tespit edilecektir. Seçim yapılana kadar Van ve Bitlis vilayetleri genel meclisleriyle encümenler yarı yarıya Müslüman ve gayrimüslim olacaktır. Bir yıl içinde seçim yapılmaz ise Erzurum'da da yarı yarıya olacaktır. Sivas, Harput Diyarbakır

⁸³⁶ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 123-130, 199-200; Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 373-378; Fahri Taş, "Vilâyat-ı Şarkıyye Islahatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, S. 42, Kasım 1998, s. 930.

vilayetlerinde Meclis-i Umumi üyeleri nüfus nispetinde seçilecektir. Bunun için Müslüman seçmenlerin sayısı son seçimdeki cetvellere göre, gayrimüslim seçmenlerin sayısı ise cemaat liderlerinin verecekleri sayılara göre yapılacaktır. İdari meclis üyeleri eskiden olduğu gibi yarı yarıya Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşacak, polis ve jandarmaya adam alma işinde eşitlik ilkesi gözetilecektir. Diğer memurların alımında da eşitlik ilkesi gözetilecektir. Vilayet meclisleri bütçeyi görüşecek ve valinin onaylaması ile yürürlüğe girecektir. Eğer itiraz olursa Müfettiş-i Umumi, ihtilafı Babîali ile birlikte çözecektir. Vilayet meclisi bir daimi encümen seçecek, çoğunluk Müslümanlarda olduğunda vilayet encümen meclisinde bir Hristiyan üye bulundurulması kararlaştırılmıştır.⁸³⁷

Antlaşmanın imzalanmasından birkaç ay sonra Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır bölgesi Müfettiş-i Umumiliğine Norveçli Binbaşı Nicolas Hoff; Trabzon, Erzurum ve Sivas vilayetleri Müfettiş-i Umumiliğine Hollandalı Westenenk tayin edilmiş ve iki müfettiş 3 Mayıs 1914'te İstanbul'a gelmişlerdir. 14 Temmuz 1914'te Padişah iradesi çıkmıştır. Müfettişlerin yaverleri ve ikametgahları kararlaştırılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak antlaşması imzalamış ve 30 Ekim 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Bunun üzerine 31 Aralık 1914 tarihinde Padişah iradesiyle Islahat Müfettişliği Teşkilatı lağvedilmiş ve müfettişler ise görevlerine başlayamadan Eylül ayında ayrılmışlardır.⁸³⁸

I. Dünya Savaşı başladığında İttihatçılar, Taşnaksutyun ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Bahaeddin Şakir Taşnaksutyun'a Kafkasya'da bir isyan çıkarmaları teklifinde bulunmuştur. Fakat Ermeni liderler ittifakçıların önerisini reddetmişlerdir. Taşnaksutyun, Osmanlı Ermenilerinin vatani görevlerini yerine getireceklerini, fakat Kafkasya'da Rusya'ya karşı bir isyan başlatmanın söz konusu olmadığını ittifakçılara söylemiş, bu cevap İttihatçıları çok kızdırmıştır.⁸³⁹

⁸³⁷ Günay, *Zoraki İttifaktan...*, s. 447- 450; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. II, K. III, s. 69-72; Bülent Bakar, *II. Meşrutiyet'ten Mütareke Dönemi'ne Türkiye*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2018, s. 185; Taş, "Vilâyat-ı Şarkıyye..." s. 930-932.

⁸³⁸ Günay, *Zoraki İttifaktan...*, s. 450-453; Kaligian, *Taşnaklar ve İttihatçılar...*, s. 283; Bayur *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C. II, K. III, s. 185-187; Kévkorian, *Ermeni Soykırımı*, s. 251-252; Taş, "Vilâyat-ı Şarkıyye..." s. 934.

⁸³⁹ Avagyan- Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s. 131-132.

4.4. 1915 ERMENİ OLAYLARI

1915 yılında meydana gelen Ermeni olaylarından sonra incelemeler yapılmış ve çok önemli bir rapor hazırlanmıştır. Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından hazırlattırılan rapor, Sultan V. Mehmed Reşat'a sunulmuştur.⁸⁴⁰ Bu raporda Urfa hadisesi ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Raporda; olayın meydana gelmesinden önce Ermenilerin faaliyetleri, olayın nasıl meydana geldiği, ordunun müdahalesi ve olaydan sonra alınan tedbirler yer almıştır. Raporda Urfa Hadisesi aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

Senelerden beri Ermenistan istiklali peşinde koşan Ermeni komiteciler,⁸⁴¹ isyan etmeleriyle birlikte Rus, İngiliz, Fransız siyasetlerine alet olmuş,⁸⁴² Osmanlı Devleti'ni gerek içeride gerekse dışarıda zor durumda bırakmışlardır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce ve sonra Ermeniler yaşadıkları vilayetlerde isyan ve ihtilaller çıkarmışlardır.⁸⁴³ Bu isyanlardan biri de "Urfa Vukuatı" dır. Bu olay gerek tertibatın ehemmiyeti ve gerekse isyan hareketinin sevk idaresi dikkate alındığında Urfa hadisesi fevkalade ehemmiyete sahip olmuştur. Urfa sancağı, asayişin muhafazası ve ordunun selameti açısından tehcir edilen Ermeniler için iskan

⁸⁴⁰ Ergünöz Akçora, "Talat Paşa'nın 1915 Urfa İsyanı Hakkındaki Raporu", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Cilt V, Ankara, 05-09 Eylül 1990, s.1763; Talat Paşa Ermeni tehciri döneminde Dahiliye Nazırlığı yapmış, Sait Halim Paşa'nın istifasından sonra Sadrazam olmuştur. 15 Mart 1921 tarihinde Sogomon Tehlerian tarafından Berlin'de öldürülmüştür. Bkz: Ahmet Aslan, "Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 47; Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 229-231; Falih Rıfkı Atay, Fahri Paşa ile görüşüp, Urfa ihtilali için rapor yazmakla görevlendirildiğini yazmıştır. Falih Rıfkı Atay, *Ateş ve Güneş*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2012, s.142.

⁸⁴¹ XIX. Yüzyılda kurulan devrimci Ermeni partilerinin amacı Doğu ve Batı Ermenilerinin birleştirilmesiyle bağımsız bir Ermenistan kurulmasıydı. Fakat II. Meşrutiyet'ten sonra Ermeni Taşnaksutyun Partisi, Ermeni vilayetlerinin özerkliği fikrinden vazgeçmiş yerine adem-i merkeziyet fikrini benimsemiştir. Ayrıca silahlarını bırakarak devrimci dönemi sona erdirmişlerdir. Hınçak Partisi de Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin ayrılması fikrinden vazgeçip, yeni rejimi tahkim etmek istemiştir. Taşnaksutyun İttihat ve Terakki ile işbirliği yaparken, Hınçak Partisi ise Ahrar Fırkası ile dayanışma içine girmiştir. Daha sonra ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçim ittifakı yapmışlardır. Fakat Balkan Savaşı'ndan sonra İttihat ve Terakki'nin izlediği politika değişikliği Ermeni Partilerini de yöntem değiştirmeye sevketmiştir. Dolayısıyla Urfa raporunda Ermeni partilerinin İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası ile ittifakları dikkate alınmamış, bu değişim dikkate alınmamıştır. Avagyan-Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s.31-53; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.1, s. 574.

⁸⁴² Ermeni Sorununa önce Çarlık Rusya, daha sonra İngiltere (ve Fransa) el koymuştur. Ermeni sorunu bu iki ülke arasında gidip gelmiştir. Ermeni komiteciler İngiltere ve Rusya'nın başka sorunlarla meşgul oldukları dönemde dikkatleri yeniden Ermeni sorunu üzerine çekmek için isyanlar gerçekleştirmişlerdir; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.1, s. 566-569.

⁸⁴³ I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Taşnaksutyun merkezini İstanbul'dan Erzurum'a taşımıştır. Taşnaklar Doğu Anadolu'da çeşitli çetecilik ve isyan hareketleriyle Rus ordularına yardımcı olmuşlardır. Meclis'te bulunan üç mebus da hemen çetelerinin başına geçeceklerdir; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.1, s. 578-579.

mıntıkası olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Urfa’da 13.000 kişiye yakın Ermeni nüfusunun bulunmaktadır. Merkez ve mülhakatında idadi ve rüşdiye derecesinde birçok Ermeni mektebi yer vardı. Ilıman bir iklime ve bereketli arazilere sahip olan Urfa Ermenilerin rahat bir şekilde yaşadığı ve iskan bölgesi dışında tutulan yerlerden biri olmuştur. Fakat Urfa’daki Ermeni isyanıyla birlikte, bu şehrin de Ermeni komitecilerinin fitnelerinden kurtulamadığı yine raporda yer alan bilgiler arasındadır.⁸⁴⁴ Raporda ayrıca Urfa’nın önemli bir isyan merkezi olduğu ve öteden beri her türlü aracın tedarik edilerek, isyanın hazırlanmaya çalışıldığı, Amerikan ve Fransız misyonerlerin de okul ve müesseseleri vasıtasıyla Ermenileri kendi siyasi amaçlarına alet ettikleri belirtilmiştir.⁸⁴⁵

4.4.1. 1915 ÖNCESİ URFA ERMENİ KOMİTECİLERİNİN İSYAN HAZIRLIKLARI

Mezopotamya’nın kuzeyindeki ovada çok az sayıda Ermeni yaşıyordu. Ermeniler Urfa’nın kuzeydoğusunda yer alan Germüş [Dağeteği] (5.000 kişi), Menkuş⁸⁴⁶ (60 Hane), Tilbaşar⁸⁴⁷ (100 aile) ve Bozova nahiyesine bağlı Hoğın ve Hovig⁸⁴⁸ köylerinde yaşıyorlardı.⁸⁴⁹

Urfa’da Ermeni Mahallesi; bir tarafında eski sur ve Tell-el Fütur tepesi, diğer tarafında da Müslüman evlerin yer aldığı bir yerleşim yeri idi. Ermeni mahallesinin bin beşyüz evden oluşuyordu. Evler genellikle kârgir (taş ve tuğla) olarak inşa edilmiş, her evin çeşitli gizli odaları, duvarları ve bu odalarda yatak, yiyecek gibi eşyaları, dolapları, izbeleri (kiler), su kuyuları için yer altı mahzenleri yer alıyordu. Yeni yapılan evlerde de bu aksama uyulmuş, bu tertibatın gizli kalmasına son derece itina edilmiş, ev sahibi ve mimar dışında kimsenin haberi olmamıştır.⁸⁵⁰

⁸⁴⁴ BOA, *Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı* (HR. SYS), 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

⁸⁴⁵ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

⁸⁴⁶ Menkuş köyü Suruç kazısına bağlıdır; 1326 *Haleb Vilayet Salnamesi*, s. 438.

⁸⁴⁷ Tilbaşar (Gündoğan) Ayıntab Sancağına bağlıydı. Cumhuriyet döneminde ise Oğuzeli ilçesine sınırlarında yer almaktadır; *Osmanlı Yer Adları*, s. 754.

⁸⁴⁸ Bozova ‘nın eski adı Yaylak nahiyesidir. 1326 *Haleb Vilayet Salnamesi*’nde Bozabad, Oyum Ağaç, Düğerli, Çay Kapu, Harran nahiyeleeri yazılmıştır. Bu köy isimleri yer almamaktadır. 1326 *Haleb Vilayet Salnamesi*, s. 408-412; Bu köy Siverek’e bağlıdır. Bu dönemde Siverek, Diyarbakır vilayetine bağlıdır. Osmanlı kaynaklarında Urfa’da Ermenilere ait köy olarak sadece Germüş köyü geçmektedir.

⁸⁴⁹ Raymond Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 867.

⁸⁵⁰ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; Cemal Kutay, *Şehit Sadrazam Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları*, Cilt 3, Kültür Matbaası, İstanbul, 1983, s. 1185-1187; Enver Bolayır, *Talat Paşa’nın Hâtıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s.70-72; Ali Fuad Erden, *Birinci*

İsyanın hazırlık aşamasında, Zeytun, Sason, Bitlis ve Antep mıntıkaları için bir kumandan maiyetinde istihdam olunmak üzere Maraş ve Diyarbakır'dan gelen asker firarisi ve komitecilerle yerli fedai ve asker firarilerinden oluşan bir silahlı kuvvet oluşturulmuştur. Su taşımak, un öğütmek, ekmek pişirmek, hasta ve yaralılara bakmak, tedavi etmek, tüfek temizlemek, emir götürmek, fişek yapmak, mevzilerin iradı ve milli marşların söylenmesi için kollar tertip edilmiştir. Müfettişler ve iâşe memurları tayin edilmiştir. Ayrıca Ermeni ihtilallerinde ebeveyni ölmüş yetimlerden insanları cesaretlendirmek için bir heyet teşkil edilmiş, isyanda maksatlarını temin etmek için hükümetin kuvvet göndermeyeceğini, Rus ordusunun Siverek yoluyla Urfa'ya varıncaya kadar 7-8 ay mukavemet etmeyi düşünmüşlerdir. Bu mukavemet ile ordunun bir kısmını üzerlerine doğru çekerek, mühimmat sarfettirmeyi hedeflemişlerdir. Ermeni komiteciler hedeflerini gerçekleştirmek için silah toplamış, 1894 doğumluları askere almışlardır. Zeytun, Sason, Haçin, Diyarbakır havalisinden kaçan asker firarileri ve komitecilerin katılmasıyla isyan edildiği Urfa raporunda yapılan hazırlıklar olarak yazılmıştır.⁸⁵¹

Temmuz ayında kilisede sürekli toplantı yapılmıştır. Bu toplantılarda silahlı direnişi en fazla isteyen kişi Mıgırdiç Yodnağperyan olmuştur. Mıgırdiç, Maraş ve sair şehirlerden komitecileri yanına alarak “Yod Naghper-Yod Prens” (Yedi Kardeş-Yedi Prens) adlı bir çete kurmuştur.⁸⁵² 1882'de doğan Mıgırdiç, altı kardeşten dördüncüsüdür. Kendisinden dört yaş küçük bir kız kardeşi vardır. Kardeşi Sarkis hastalıktan dolayı bir gözünü kaybetmiş, olmasına rağmen çok iyi bir nişancıydı. Kürtçe ve Arapça bilen Mıgırdiç, Balkan Savaşı'ndan sonra Urfa isyanı için hazırlıklar yapmaya başlamıştır.⁸⁵³ Silahlar temin edilmiş, Ermeniler isyan için

Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, s.144.

⁸⁵¹ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; H. Erdoğan Cengiz, “*Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât- İhtilaliyesi İ'lan-ı Meşruteyet'den Evvel ve Sonra*”, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983, s. 345; Kutay, *Şehit Sadrazam...*, s.1185-1187; Bolayır, *Talât Paşa'nın...*, s.70-72; Erden, *Birinci Dünya...*, s.144-145.

⁸⁵² Özşavlı, *Urfa Ermenileri...*, s.85.

⁸⁵³ XIX. Yüzyılda kurulan devrimci Ermeni partilerinin amacı Doğu ve Batı Ermenilerinin birleştirilmesiyle bağımsız bir Ermenistan kurulmasıydı. Fakat II. Meşrutiyet'ten sonra Ermeni Taşnaksutyun Partisi, Ermeni vilayetlerinin özerkliği fikrinden vazgeçmiş yerine adem-i merkeziyet fikrini benimsemiştir. Ayrıca silahlarını bırakarak devrimci dönemi sona erdirmişlerdir. Hınçak Partisi de Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin ayrılması fikrinden vazgeçip, yeni rejimi tahkim etmek istemiştir. Taşnaksutyun İttihat ve Terakki ile işbirliği yaparken, Hınçak Partisi ise Ahrar Fırkası ile dayanışma içine girmiştir. Daha sonra ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçim ittifakı yapmışlardır. Fakat Balkan Savaşı'ndan sonra İttihat ve Terakki'nin izlediği politika değişikliği Ermeni Partilerini de yöntem değiştirmeye sevk etmiştir. Urfa raporunda Ermeni partilerinin İttihat ve Terakki ile Ahrar

hazırlanmıştır.⁸⁵⁴ Mıgırdiç, Türk subayı kılığına bürünmüş, birkaç arkadaşına Müslüman ismi vererek, Türk askeri gibi giydirmiştir. Bunlar Halep'ten aldıkları silah ve cephaneyi, küçük köylerden geçerek ve küçük şehirlere uğramadan gün batımından önce karavan ile Urfa'ya getirmişlerdir. Bu kamuflaj savaş günlerinde onların gizlenmesini sağlamıştır. Gün batımını takip eden zamanlarda, kimsenin sokakta olmadığı, akşam yemeği yediği saatte Mıgırdiç ve arkadaşları silah ve cephanelerle şehre girmişlerdir. Fırtına öncesi günlerde demirci esnafı da el bombaları yaparak hazırlıklara katılmışlardır.⁸⁵⁵

Bu dönemde yapılan hazırlıklardan biri de demiryolu yapımında kullanılan dinamitlerin çalınmasıdır. Biri Süryani olmak üzere beş kişi dinamit ile yakalanmıştır. Konu ile ilgili araştırma yapılmıştır. Araştırmaya göre dinamitle yakalanan beş kişi Urfalıdır. Ermeni kulüpleriyle şüpheli şahısların araştırılması sırasında dinamit sandığını başka bir eve saklamaya çalışırken yakalanmıştır. Bu şahıslardan biri mektep muallimliklerinde görev almıştır. Ayrıca Bağdat demiryolunda da çalışmıştır. Bu şahıs dinamiti Bağdat demiryolunda çalışırken aşırıldığını iddia etmiştir. Ayrıca bu olaydan sonra, demiryolunda bu amele ile birlikte birçok Ermeni istihdam edilmekte olduğunu, Dördüncü Ordu Kumandanlığına yazmıştır. Dinamit ile yakalanan suçlular Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilmiştir.⁸⁵⁶ sonuç olarak 1912 yılından itibaren ilişkiler kopmuş Ermeni siyasi örgütleri silahlı ve illegal faaliyetlerini hızlandırmak için kararlar almışlardır.

4.4.2. URFA OLAYLARININ SEBEPLERİ

4.4.2.1. Din Adamları ve Ermeni Aydınların Faaliyetleri

Urfa olaylarında din adamları ve aydınların faaliyetleri etkili olmuştur. Patrikhane tarafından Urfa'ya murahhas olarak 1895 Ermeni isyanına bilfiil iştirakten dolayı Trablusgarp'a gönderilen ve II. Meşrutiyetin ilanından sonra Urfa'ya dönen rahip ve komiteci olan Sogomon Akkelyan'ın seçilmiştir. Ermenilerin ruhani lideri olan Sogomon Akkelyan, hükümeti tahkir etmiş, icraatlarını

Fırkası ile ittifakları dikkate alınmamış, bu değişim dikkate alınmamıştır. Avagyan-Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s.31-53; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.1, s. 574.

⁸⁵⁴ Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 51-52.

⁸⁵⁵ Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.70.

⁸⁵⁶ BOA, DH. ŞFR, 470/ 32. 24 Nisan 1331 [7 Mayıs 1915]; BOA, DH. ŞFR, 470/ 81. 26 Nisan 1331 [9 Mayıs 1915]; BOA, DH. ŞFR, 470/ 96. 27 Nisan 1331 [10 Mayıs 1915];

eleştirmiş, Müslümanları küçük düşürmüştür. Kilisede ibadetler esnasında verdiği vaazlarda “*milleti kurtaracak, istiklalini iade edecek yegane vasıtanın silah olduğunu*” ifade eden konuşmalar yapmıştır. Ayrıca “*herkesin veridatının dörtte biriyle behemahal tedarike mecbur olduğunu*” ve bunu bir milli vazife olarak telkin ve teklif etmiştir. Ardahan’ın fethini bir yortu günü kilisede “*bugünün Ermeni milleti ve mezkure-i milliyesi namına ağlanacak ve icra-yı matem edilecek bir gün olduğunu ve İslamların meserretlerine (sevinç) iştirak edenlerin hain-i millet tanınacağını*” şeklinde alenen söylemekten çekinmediği Urfa raporunda belirtilmiştir.⁸⁵⁷ İsyan esnasında da Sogomon Akkelyan etkin rol oynamış, komitecileri cesaretlendiren konuşmalar yapmıştır.

Maraş doğumlu bir Ermeni Protestan olan Ebrahim Jernazyan’da Ermeniler lehine casusluk yapmıştır. Süryani Kilisesi Papazı olan Jernazyan, Amerikan misyonerliği tarafından İngilizce Fransızca ve Ermenice tercüme yapmak üzere tavsiye edilmiş, Mutasarrıf Ali Haydar Bey ile görüşükten sonra tercümanlık teklifini kabul etmiştir. Aslen Ermeni olan Jernazyan, Maraş’ta St. Paul’s Collage ve Maraş Theological Seminary’den mezun olmuş ve Süryani Kilisesi’nde papazlık yapıyordu. Urfa Harp Divanı’nda tercümanlık görevi yapan Jernazyan elde ettiği bilgileri Ermeni isyancılara ileterek yardımda bulunmuştur.⁸⁵⁸

Din adamları dışında Ermeni gençlerin de Urfa hadisesinde etkin rol oynamışlardır. Fransız ve Amerikan okulları ve müesseselerinde eğitim gören ve bu müesseseler aracılığıyla Avrupa’ya gönderilen ve eğitimlerini tamamlayıp Urfa’ya dönen gençler, öğretmen olarak Ermeni okullarına tayin edilmişlerdir. Bu öğretmenlerin yabancıların istekleri ve fikirleri için misyonerlerden daha fazla İngiliz ve Fransız propagandacısı rolünü üstlenmişlerdir. Ayrıca başta temsilci ve papazlar olmak üzere komiteciler ve öğretmenler; gençlerin zihinleri istiklal fikirleriyle doldurmuş ve bu amaçla Urfa’da çeşitli cemiyetler teşekkül edilmiş, hükümetin karşısında memleketine bağlı bir halk yerine, komitelerin telkiniyle hareket eden bir kitle bulduğu raporda ifade edilmiştir.⁸⁵⁹ Bu durum tamamen resmi görüşü ifade etmektedir. Bütün Ermeni halkının bu şekilde itham edilmesi gerçekleri

⁸⁵⁷ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; Cengiz, *Ermeni Komitelerinin...*, s. 339-340.

⁸⁵⁸ Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 48-50;Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 46-47.

⁸⁵⁹ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

yansıtmamaktadır. Çünkü isyan eden Ermenilerin yanında orduda görev yapan Ermeni subay ve askerler vardı. Asker aileleri tehcir dışında tutulmuştur.⁸⁶⁰

4.4.2.2. Rusya'nın Osmanlı Devleti Siyaseti, Yabancı Misyonerlerin ve Kuruluşların Faaliyetleri ve Düvel-i Muhâsama Tebaasının Yardımları

Rusya'nın Türkiye'ye karşı siyaseti de olaylarda etkili olan hususlardan biridir. Eskiden beri Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde iki önemli siyasi hedefi olmuştur. Bunlardan biri; boğazlar yoluyla Akdeniz'e inmek, diğeri ise; vilayet-i şarkiyeden geçerek İskenderun Körfezi'ni ele geçirmektir. Urfa, Rus ordusunun Diyarbakır ve Siverek yolu üzerinde olduğu için Rus siyaseti açısından fevkalade bir öneme sahipti. Bundan dolayı Ermeniler isyan esnasında Rus ordusunun Urfa'ya geleceğini düşünerek, büyük kilise altında kuyular, depolar, gizli yollar, sekiz odalı erzak depoları gibi savunma tertibatı hazırlamışlardır. Bu hazırlıklar Ermenilerin, Urfa isyanında Ruslardan büyük beklentileri olduğunu ispat ettiği Urfa raporunda yazılmıştır.⁸⁶¹

Urfa'da pazar katedrallerinde toplanan Ermeniler, savaş hakkında ve içinde bulundukları güç koşulları konuşmuş, Balkan Savaşı'nda Türklerin dört küçük halk tarafından yenilgiye uğratıldıkları ve büyük güçlerin ordularına göğüs germekte başarılı olup olmayacakları tartışılmıştır. Ayrıca Urfa'daki Türklerin, Ermenileri tehdit ettikleri, Türklerle savaşan düşmanların başarılı olmaları halinde Ermenilerin katledileceği, bu tehditler karşısında Ermenilerin kendilerini korumak, Türkiye mağlup olması durumunda İtilaf devletlerinin orduları ülkeyi işgal edene kadar dayanmayı görev saydıkları için hazırlık yaptıkları şeklinde iddialar vardır.⁸⁶²

Rus siyasetinin dışında yabancı misyonerlerin ve kuruluşların faaliyetleri de etkili olmuştur. Dünyanın paylaşılmasına geç ama etkin bir biçimde katılan Amerika Birleşik Devletleri için misyonerlik faaliyetleri hayat alanlarından biri Osmanlı Devleti olmuştur. Bu kapsamda "American Board of Commissionners for Foreign

⁸⁶⁰ Ayhan Aktar, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler", *Toplumsal Tarih*, Sayı 255, Mart 2015, s. 33-35; Kalusd Sürmenyan, Çev. Yaşar Tolga Cora, *Harbiyeli Bir Osmanlı Ermenisi Mülâzım-ı Sâni Sürmenyan'ın Savaş ve Tehcir Anıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 40-50; Avedis Cebeciyan, *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1918*, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2015, s.37-163.

⁸⁶¹ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

⁸⁶² Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.43.

Missions” adlı misyoner kuruluğu, kısaca Board Okulları olarak tanınan Amerikan okulları Osmanlı Devleti’nde faaliyetlerini sürdürmüştür.⁸⁶³ İlk olarak 1819-1820 yıllarında Osmanlı topraklarına ayak basmışlardır. Önce Rumlar ve Yahudiler arasında çalışmalar yapmış fakat başarılı olmamışlardır. Ermeniler arasındaki çalışmaları farklı bir seyir izlemiştir. Amerikan Board önce İstanbul’da çalışmalarına başlamış, daha sonra Anadolu’da merkezler kurmuşlardır. Urfa’da 1856 yılında faaliyetlerine başlamıştır.⁸⁶⁴ Zamanla Amerikan okullarının sayısı artmış 1910 yılında 430 okul mevcuttu. Urfa’da da yetim çocuklara yönelik oluşturulan zanaat okulunda, 1913 yılında halıcılık, terzilik, ayakkabı yapımcılığı mekanik ve demir işçiliği eğitimi verilmiştir.⁸⁶⁵

Amerikan Bord okullarının büyük etkileri olmuştur. XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Hristiyanların ve Müslümanların, hem kendilerini hem de yekdiğerini algılayışında büyük bir değışim olmuştur. Hristiyanlar açısından ulusalcı duyguların uyanışı ve siyasi haklardan mahrum olmakla birlikte ekonomik olarak güçlenme ve yaşam standartlarındaki yükselme şeklinde olmuştur. Müslümanlar açısından da büyük bir değışim yaşanmıştır. Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve siyasi olarak Batı karşısında çözülmesi, uzun süren savaşlar ve ayaklanmalarla nüfus kırılmış, Türklerin yaşam standardı düşmüştür. Fakat farklı dinlere mensup Hristiyanlar ve bu dine mensup Ermeniler için pozitif seyreden bir süreç yaşanmıştır. Bu süreç kolyca sindirilerek yaşanmamıştır. Anadolu’da Ermenilerin yaşam standardının yükselmesinin bir kaynağı ticaret olmuş, bir diğeri de okullar ve Amerikan okulları olmuştur. Ermeniler bu okullarda hem yabancı yatırımlarda, ticarete ve hem de devletle ilişkili alanlarda çalışabilmelerini sağlayacak bir donanıma sahip olmuşlardır. Amerikan kurumları gösterişli kiliseleri, okulları, yardımevleri, dispanserleri ve yerli çalışanları olarak Ermeniler ile Anadolu’da gerilimi artırıcı bir etkide bulunmuştur. Balkanlarda ulus devletlerin kurulması, Anadolu’da da aynı riski oluşturmuştur. Yaygın Amerikan kurumlarının desteğine sahip Ermeniler, aynı risk söz konusu hale getirmiştir.⁸⁶⁶

⁸⁶³ Uygur Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, *Tanzimattan Cumhuriyet’ Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 495-496.

⁸⁶⁴ Danacıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda...*, s. 134-138.

⁸⁶⁵ Kocabaşoğlu, *Amerikan Okulları...*, s. 496; Danacıoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda...*, s. 139.

⁸⁶⁶ Danacıoğlu *Osmanlı İmparatorluğu’nda...*, s. 142-143.

Amerikan okulları Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesinde birinci derecede etkili olmuştur. Ermeni tarihi, coğrafyası ve dili üzerinde durulmuş, ihtilalci fikirlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca ihtilalci Ermeni komitelerinin çoğuna mali destek Amerika'dan gelmiştir.⁸⁶⁷

Misyonerlik faaliyeti Urfa'da çok eski tarihlerden beri yabancılara ait çeşitli kuruluşlar faaliyet göstermiştir. Bunlardan biri Amerikan Misyon Kuruluşu olup başında da Mr. Leslie bulunuyordu. Amerikan misyon binaları; bir demircilik atölyesi, bir okul ve okula ait binalar ile bir yetimhaneden oluşuyordu. Almanlara ait kuruluşlar da Urfa'da bulunuyordu. Alman kuruluşları ise Bruno ve Franz Eckart kardeşler idaresinde bulunuyordu. Alman kuruluşları Halı fabrikası (Masmame) ve Alman yetimhanesiydi. Ayrıca Alman Doğu Misyonu'na ait bir hastane de vardı. Alman Halı Fabrikası ve Yetimhanesi Bruno ve Franz Eckart kardeşler tarafından yönetiliyordu. Yetimhane İsviçreli Andreas Vischer yönetiminde idi. Hastane ise Alman Jakob Künzler adına kayıtlı idi. Bruno Eckart isyan başladığında fabrikada çalışan Ermeni işçileri silahlandırmış, ağabeyi Franz Eckart hükümetin hareket tarzıyla ilgili öğrendiklerini isyan süresince Ermenilere bildirmiştir.⁸⁶⁸

Urfa olaylarında, Urfa'da bulunan düvel-i muhâsama tebaası kuşku yaratmaktadır. Urfa şehrindeki Ermenilerin sürgüne direnmesi için itilaf devletleri elemanlarının ciddi bir ön hazırlık yaptıkları ve halkı ağır silahlarla donattıkları anlaşılmıştır. Direniş esnasında kullanılan yöntem ve silahlar da yabacıların rölünün dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Halep Konsolosu Jackson'ın Leslie'ye dayanarak Urfa'da itilaf devletleri tebası 427 sivilden (140 İngiliz, 157 Fransız, 112 Rus, 18 Dağlık Karabağ, 42 kadın ve 60 Erkek) söz etmiştir. Düvel-i muhâsama tebaasına mensup çok sayıdaki sivilin Urfa'da bulunması, isyanın, İtilaf devletlerinin teşvik ve planlamaları sonucu patlak verdiği ihtimalini kuvvetlendirdiği şeklinde iddialar vardır.⁸⁶⁹

4.4.2.3. Ermeni Komitelerinin Faaliyetleri

Ermeni sorunu zamansal ve ideolojik bakımından gelişim izlemiştir. İdeolojik anlamda ilk olarak Osmanlı ülkesi içinde, yabancı koruyuculuğu altında

⁸⁶⁷ Bakar, *Ermeni Tehciri*, s. 16-17.

⁸⁶⁸ Özşavlı, *Urfa Ermenileri...*s. 81.

⁸⁶⁹ Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012, s. 191-192.

“ıslahat” hareketleriyle özerklik elde etmekte. Bu amaç ardından “Erivan’dan Akdeniz’e kadar uzanacak bir Ermenistan” (devleti) kurulmasına dönüşmüştür. Bu amacı gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti’nde: Armenagan Partisi (1895), Sosyal-Demokrat Hınçak Partisi (1887), Veragazmyal (Yeniden İnşa) Hınçak Partisi ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun 1892) adındaki dört Ermeni Partisi faaliyet göstermiştir.⁸⁷⁰

Ermeni İhtilal komitelerin bilhassa II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Urfa’daki teşkilatlarını esaslı bir şekilde yaygınlaştırmışlardır.⁸⁷¹ Urfa Ermenilerinin yaşamlarının bu tarihlerden itibaren başka bir sürece evrilmiştir. Bunun böyle olmasında bir tarafta Katolik ve Protestanlığı yaymak amacıyla faaliyet gösteren misyonerlerin telkinleri, diğer tarafta da yabancılar için çabalayan komitecilerin teşviklerinin etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin, osmanlılık ve vatandaşlık düşüncesiyle çeşitli milletleri ortak bir hedef etrafında birleştirmeye çalışmıştır.⁸⁷² Fakat her yerde olduğu gibi Urfa’da da Ermeni komitecilerin bu hedeflere ulaşmaya mani oldukları Urfa raporunda belirtilmiştir. Ermeni komiteler merkez livada işçiler arasında cemiyetler teşkil etmiş, Müslümanlara karşı olan emelleri desteklemek amacıyla mesai saatlerinde boykot uygulamıştır. Okullardaki öğrenciler ile 16-17 yaşlardaki çocuklara silah kullanma, hasta ve yaralı bakıcılığı için eğitim verilmiştir. Ayrıca meslek grupları da isyan için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Arabacı ve

⁸⁷⁰ Avagyan-Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s.13; Tunaya’ya göre en büyükleri Armenaganlar, Hınçak ve Taşnaksutyun’dur. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal...*, C.1, s.565-567.

⁸⁷¹ Urfa raporunda Ermeni komitelerinin II. Meşrutiyet’ten itibaren hazırlık yaptıkları yazılmıştır. Oysa Taşnaksutyun, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ittihatçıların baskısıyla silah bırakmış, devrimci dönem sona ermiştir. Taşnaklar, İttihatçıların Ermeni sorunlarını çözebileceklerine inanmış, artık yeni koşullar içinde yasal mücadele ile hedeflerine ulaşabileceklerine inanarak silahlarını satmışlardır. Ermeni partileri Balkan Savaşı’na kadar kültür ve eğitim konularına ağırlık vermiştir. Balkan Savaşı’ndan sonra emellerine barışçı yollarla ulaşamayacaklarına karar vermiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni partiler arasında kopuş yaşanmıştır. Ermeni partileri silahlanmaya ağırlık vererek illegal faaliyetlere yönelmişlerdir. Avagyan-Minassian *Ermeniler İttihat...*, s.31-121.

⁸⁷² Tunaya’ya göre Balkanları Osmanlılık hiçbir surette tatmin etmemiştir. Türkler II. Meşrutiyet’i ilan ettikleri halde Osmanlılık düşüncesine yapışıp kalmıştır. Kimseyi tatmin etmeyen Osmanlılık milli bir ideal olacak güçte ve nitelikte değildi. Osmanlılar “hakimiyet-i siyasiye” yoluyla kendilerine bağlı sandıkları milletleri çoktan kaybetmişlerdi. Ama yine de ısrarla bu ilkeye bağlı kalmışlardı. Bu bağ Balkan Harbi’yle kopmuştur. İttihat ve Terakki’nin Türkçülük akımı bu savaşın dumanları içinde sanki fıskırmıştır. Balkan Harbi sonunda milletleşme platformuna erişebilmiş, milliyetçilik akımı artık bir iç dinamik niteliği kazanmıştır. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal...*, C.3, s. 380; Ahmad’a göre Balkan Savaşı’ndan sonra Osmanlılık siyasetinin yerine İslamcılığınve milliyetçiliğin getirildiği kabul edilebilir. Bu milliyetçiliğin Türk milliyetçiliği değil, Turancı bir milliyetçilik olduğu ileri sürülse de ikisi arasındaki fark kesin olarak belirlenmemiştir. Osmanlılık, İslamcılık ve Milliyetçilik eskisi gibi geçerliydi. Değişen tek şey bütüne katkı oranlarıydı. Türklerin sayıca imparatorluğun en önemli ögesi haline gelmeleri, milliyetçiliğe daha fazla önem verilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s.187.

mekkareci⁸⁷³ Ermenilerin, dolgun fiyatlarla Suriye, Halep, Antep'ten çok miktarda silah getirmişlerdir. Bağdat Demiryolu inşaat şirketinde çalışan Ermeni ustalardan külliyetli miktarda dinamit, bomba fitilleri, zımparalar, cephan ve mühimmat tedarik edilmiştir. Ayrıca Amerikalı misyonerlerin eytamhanesindeki demirçelik imalathanesinde çok miktarda mermi vesairenin yanında büyük su borularından toplar imal edilmiştir. Ermeniler, ihtiyaç duydukları malzemeleri tedarik edip, hazırlıkları tamamladıktan sonra münasip fırsat bulduklarında taşkınlıklardan geri kalmamıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesinin Ermenilere emellerini gerçekleştirmek için istedikleri fırsatı vermiş olduğu Urfa raporunda yazılmıştır.⁸⁷⁴

Ermeni komiteciler, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya yenilmesi halinde ordunun geri çekilmesini engellemek, Osmanlı Devleti'nin zafer kazanması halinde ise her tarafta isyan çıkararak, orduyu zor duruma sokmak istemişlerdir Urfa isyanının başlamasına kadar birçok Ermeni komiteci ve asker firarisi Urfa'ya gelmiştir. Bu kişiler Rusların birkaç ay içinde Siverek üzerinden Urfa'ya geleceklerini ileri sürerek Urfa Ermenilerini isyana davet ettikleri Urfa raporunda yer almıştır.⁸⁷⁵

Cemal Paşa'ya göre Urfa'da patlak veren olaylar tamamiyle bir Ermeni silahlı ihtilâlden başka bir şey değildir. İskenderun Körfezi'nin başlangıç noktası olan Re'sülhınzır'dan başlayarak Dört Yol, Musa Baba, Halep, Ayıntab, Urfa ve Zeytun taraflarında yapılacak bir Ermeni ihtilâlinin Suriye'yi Anadolu'dan koparabilecek bir teşebbüs olacağını takdir etmiş olan Fransız ve İngiliz Doğu Akdeniz Orduları Kumandanları Çanakkale Savaşları'nın en müthiş demlerinde Ermenilere verdikleri emirlerle bu ihtilalin yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Ermeni komitelerinin çoktan

⁸⁷³ Yük hayvanı kiralayan, Yük hayvanlarıyla taşıma işi yapan kimse, mekârî.

⁸⁷⁴ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; Nejla Günay, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri” *Atatürk Araştırma Merkezi ATAM Dergisi*, C. 25, S. 74, 2009, s.253-281; Bakar, *Ermeni Tehciri*, s. 121-122; Urfa raporunda Ermeni komitelerinin II. Meşrutiyet'ten itibaren hazırlık yaptıkları yazılmıştır. Oysa Taşnaksutyun, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ittihatçıların baskısıyla silah bırakmış, devrimci dönem sona ermiştir. Taşnaklar, İttihatçıların Ermeni sorunlarını çözebileceklerine inanmış, artık yeni koşullar içinde yasal mücadele ile hedeflerine ulaşabileceklerine inanarak silahlarını satmışlardır. Ermeni partileri Balkan Savaşı'na kadar kültür ve eğitim konularına ağırlık vermiştir. Avagyan-Minassian, *Ermeniler İttihat...*, s.31-100.

⁸⁷⁵ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

beri hazırlık yaptıklarını, sadece işe başlamak için emir almalarının yeterli olduğunu yazmıştır.⁸⁷⁶

Ermeni komiteleri Müslümanları yanıltmak, resmi tebligatlar ile ilgili halkı şüpheye düşürmek ve isyana katılmalarını sağlamak için el altından çalışmışlardır. Ermeni komiteciler ajans tebligatnamesi şeklinde bazı şeyler de çıkarmışlardır. Örneğin tutuklanan bir Ermeni'den ele geçirilen İncil'de, Musanna Ajansına ait bir müsvedde de “*Almanlar, Fransız hududundan sürülmüştür. Ruslar, Berlin'e girmeye sekiz kilometre kalmıştır. Ahval iyileşmektedir. Muharebe 2:3 haftaya kadar hitam bulacağa dair ümid vardır*” şeklinde not yazıldığı görülmüştür. Ermeni komitelerinin bu tarz faaliyetleri aşiretler ve Müslüman ahalide büyük bir nefret yaratmıştır.⁸⁷⁷

Ermeni komitelerine yönelik yapılan tahkikatlarda komitelere dair bilgiler elde edilmiştir. İcra edilen tahkikatlarda Urfa'da Ermeni İhtilal Komitesinin teşekkül ettiği, Taşnaksutyun reisleri ve aza heyetinin tayin edildiği anlaşılmış, bunlar tarafından Ermeni komitecilere silah dağıtıldığı tutuklanan kişilerin ifadelerinden ve ele geçirilen silah ve cephaneden anlaşılmıştır.⁸⁷⁸ Urfa Mutasarrıflığı Ermeni komitecilerin faaliyetlerini önlemek için araştırma ve soruşturmalara devam etmiştir. Fakat Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi, Urfa Mutasarrıflığı'nın çalışmalarını yetersiz bulmuştur. Nitekim Şeyh Safvet Efendi Diyarbakır'a giderek, vali ile görüşmüş ve duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Diyarbakır Valisi de Şeyh Safvet Efendi'nin duyduğu rahatsızlığı bir telgrafla Talat Paşa'ya bildirmiştir. Telgrafta; Ermeni ihtilalcilerin hazırlık yaptığı, Urfa Mutasarrıfının müsamaha ve tereddütleri ile jandarma kumandanı ve polisin beceriksizliği yüzünden etkili bir muamele yapılmamasından dolayı Müslüman ahalinin fevkalade galeyanda bulundukları belirtilmiştir. Bu durumun bu şekilde devam etmesi halinde Müslüman ahalinin hükümeti işgal edeceği veya büyük bir hazırlıkta bulunan Ermenilerin Müslümanlara taarruz ederek, katliama cüret edebilecekleri, muktedir bir memurun acil olarak Urfa'ya gönderilmesinin lüzumlu olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Urfa'daki Ermeni ihtilal Teşkilatının Diyarbakır'da yapılan tahkikat esnasında elde edilen bilgilerden kesinlik kazandığı ve durumun Urfa Mutasarrıfına yazıldığı halde hiçbir şey yapılmadığı da yazılmıştır. Firar eden Ermenilerin, Urfa'daki ihtilalcilere katıldıkları

⁸⁷⁶ Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, s. 387.

⁸⁷⁷ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

⁸⁷⁸ BOA, DH. ŞFR, 475/45. 31 Mayıs 1331 [13 Haziran 1915].

haberlerinin alındığı, bu meseleye acil bir çare düşünmek gerektiği, eğer önlem almak gecikirse herhangi bir unsurun saldırıda bulunabileceği ve bu durumun hükümete büyük sıkıntılar çıkarabileceği Diyarbakır Valisi Reşid Bey'in Talat Paşa'ya gönderdiği telgrafta yer almıştır.⁸⁷⁹ Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti de Urfa Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta; Urfa livasındaki Ermenilerle Müslümanlar arasındaki ilişkilerin vahim bir hal aldığı, fakat ciddi tedbirlerin alınmadığı şeklinde haberlerin alındığı belirtilmiştir. “*Ermenilerle İslamlar arasında mukateyleye sonuçlanacak bir nefret mevcut mudur? Urfa livasında muzır ve müteşebbis ne kadar Ermeni çıkarılmıştır?*” gibi soruların cevapları istenmiş, ayrıca bu konuda alınması gereken önlemler hakkında bilgi istenmiştir.⁸⁸⁰

4.4.2.4. Ermenilere Karşı Takınılan Olumsuz Tutum

Urfa'da Ermenilere karşı takınılan olumsuz tutumun da Ermeni isyanının ortaya çıkmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Künzlere göre askere alınan Ermeni gençlere, eziyet edilmiş olması gençlerin askerlik hizmetinden muaf olmak için çabalamalarına veya kaçmalarına sebep olmuştur. Ayrıca Türkler gibi birçok Ermeni, birliklerinden firar ederek, Urfa'ya dönmüştür. Örneğin Nisan ayında asker kaçağı Ermeniler tek Ermeni köyü olan Germüş'e kaçmışlardır. Jandarma asker kaçağı Ermenileri tutuklamak istemiş, fakat kaçaklar yakınlardaki bir dağa saklanmışlardır. Onları takip eden jandarma ile kaçaklar arasında çatışma yaşanmış, birkaç jandarma hayatını kaybetmiştir. Daha sonra gelen takviye ekiplerin yardımıyla bazı kaçaklar yakalanmıştır.⁸⁸¹

1915 baharında Çanakkale zaferinden sonra Urfa'da sevinç kutlamaları yapılmış, zafer şarkıları söylenmiştir. Bu esnada sevince ortak olmadığı gerekçesiyle Ermeni terzi çırağı dövülmüş, ustası ise birkaç günlüğüne hapse atılmıştır.⁸⁸² Ermenilerin tutuklanması ve sürgün edilmesi de Ermenilerde büyük bir huzursuzluk yaratmıştır. Nisan ayında Ermeni bir öğretmen tutuklanmış, bunun üzerine kilisede hemen her gün toplantı yapılmıştır. Toplantıda Ermeni gençler direniş çağrısı yapmış, yaşlılar ise bu çağrıya karşı çıkmış, daha sonra bekleme kararı alınmıştır.

⁸⁷⁹ BOA, DH. ŞFR, 477/11. 11 Haziran 1331 [24 Haziran 1915]; Kaiser, *Iskanlanmış Barış...*, s. 338.

⁸⁸⁰ BOA, DH. ŞFR, 54/267. 18 Haziran 1331 [11 Temmuz 1915]; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 56.

⁸⁸¹ Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.37-43.

⁸⁸² Bruno Eckart, *Meine Erlebnisse in Urfa*, Postdam, Tempel=Verlag, 1922, s.4.

Ağustos ayında bir eczacı, planlanmış Ermeni ayaklanmasında geçici vali olduğu suçlamasıyla polis tarafından tutuklanmıştır. Mayıs ortasında Urfa'nın saygın 18 ailesi Rakka'ya sürgün edilmiş, fakat birkaç gün sonra erkekler Urfa'ya geri gönderilmiş ve hapse atılmışlardır. Burada falakaya yatırılan Ermenilerden silahların yerini söylemeleri ve bunları teslim etmeleri istenmiştir. Bazı evlerde silah ve belgeler aranmıştır.⁸⁸³

Tehcir kararından sonra hükümet, Urfa'yı bir geçiş yolu olarak seçmiştir. Nitekim Zeytun ve Maraş'tan Konya'ya sevk edilen Ermenilerin Halep, Zor ve Urfa'ya sevk edilmelerine, karar verilmiştir.⁸⁸⁴ Ayrıca Mamuretülaziz ve Erzurum gibi vilayetlerden de sevk edilenler olmuştur.⁸⁸⁵ Ayrıca Urfa sürgün edilen Ermenilerin de uğrak yeri olmuştur. Urfa'ya gelen Ermenilerin yolda yaşadıkları kötü tecrübeler Urfa Ermenilerini olumsuz etkilemiştir. Örneğin Harput ve Erzurum'dan sürgün gelen Ermeniler Urfa'ya ulaşmışlardır. Çöllere sürülmekten kurtulmak için bazıları Hristiyan evlerine saklanmışlardır. Bunlar seyahatleri boyunca yaşadıkları korkunç olayları anlatmışlardır. Anlatıda kadın, çocuk ve erkeklerin birlikte yola çıktıkları, fakat sonra erkeklerin kadınlardan ayrıldığı ve Malatya ile Samsat arasındaki Toros Dağları'nda katledildikleri iddia olarak yer almıştır.⁸⁸⁶

Bunların dışında da bazı olaylar yaşanmıştır. Temmuz ayında da Urfa'dan Diyarbakır'a sürgün edilen Ermenilerin şehrin surları dışında öldürüldükleri yabancı kaynaklarda yer almıştır. Temmuz ayının son günlerinde korkunç söylentiler dolaşmış, on iki yaşından büyük erkeklerin öldürüldüğü haberleri yayılmaya başlamıştır. Ermenilerin ruhani lideri ise her şeyin bittiğini ve Ermenilerin ölümün çocukları olduğunu ifade ederek yardım istemiştir. 10 Ağustos'ta Urfa'ya Çerkez Ahmet ve Halil Beyler⁸⁸⁷ adlarında iki ittihatçı komitecinin geldiği, Ermenilerin katledilmesinde etkin rol oynadıkları iddia edilmiştir.⁸⁸⁸ Nitekim iki tanınmış Ermeni milletvekili Vartkes ve Zohrab'da Urfa'ya gelmiş, Urfa'dan ayrıldıktan sonra

⁸⁸³ Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.43-46; Kévorkian, *Ermeni Soykırımı*, s.870.

⁸⁸⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s. 23-24.

⁸⁸⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s. 33-34, 98.

⁸⁸⁶ Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.45-47.

⁸⁸⁷ Künzler Ahmet ve Celil Beyler demektedir. Oysa diğer kaynaklarda Celil yerine Halil geçmektedir.

⁸⁸⁸ Künzler *Kan ve Gözyaşları...*, s.46-49; Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 72-73.

Çerkez Ahmet ve Halil çetesi tarafından öldürülmüşlerdir.⁸⁸⁹ Bu iki milletvekilinin ölümü Mebusan Meclisi'nde tartışılmıştır. Dahiliye Nezareti Meclis'te Vartkes ve

⁸⁸⁹Talat Paşa hatıralarında Vartkes Efendi'nin Ahmet ve Halil adında iki serseri tarafından öldürüldüğünü ve bu kişilerin Divan-ı Harp tarafından ölüme mahkum edildiğini yazmıştır. Bolayır, *Talât Paşa'nın...*, s.73-74; Falih Rıfkı Atay, Zohrab ile Vartkes'in Çerkez Ahmet ve Nâzım çetesi tarafından yolda öldürüldüğünü, Çerkez Ahmet'in aynı zamanda Mizan gazetesi yazarı Zeki Bey'in katillerinden biri olduğunu belirtmiştir. Halep Valisinin "*Çerkes Ahmet Bey'le Nâzım Bey bana geldiler. Suriye'de Ermenilerin korunmakta olduğunu iştiriyoruz. Anlaşılan Cemal Paşa'nın bu işe yarar bir adamı yok, bize bıraksın, haklarından gelelim, dediler*" şeklinde bir telgraf gönderdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Çerkez Ahmet ve Nâzım'ın tutuklanmaları için Cemal Paşa tarafından emir verildiğini, bunun üzerine ikisinin İstanbul'a kaçtıklarını, fakat sonra Cemal Paşa'nın ısrarı üzerine Şam'a gönderildiklerini, Divan-ı Harp'te yargılanıp, idam kararı verildiğini ve iki katil Şam'da asıldığını yazmıştır. Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2012, s. 81-82; Zohrab ve Vartkes Efendiler öldürüldükten sonra tifoya dayandırılan bir ölüm raporu Urfa Belediye doktoru tarafından hazırlanmıştır. Bu rapora neden olarak da hayat sigortası olduğu Künzler tarafından belirtilmiştir. Künzler *Kan ve Gözyaşları...*, s. 46; Kieser ise Almanlar ve öldürülenlerin aile fertlerine bilgi verme zorunluluğundan olduğunu yazmaktadır. Kieser, *İskanlanmış Barış...*, s. 544; Zohrab ve Vartkes Efendilerin ölümüne dair çeşitli anlatımlar olduğuna dair iddialar vardır. Bu anlatımlardan birine göre 19 Temmuz günü saat 4'de Zohrab ve Vartkes Efendilerin kaldığı otelin önüne iki at arabası ile iki atlı jandarma gelmiştir. İkinci arabada Çerkez Ahmet, Çerkez Halil, Mustafa Komiser Şakir ve Jandarma Komutanı Yüzbaşı Abdurrahman oturmuştur. Arabacı Müslüm'ün arabasına oturan Zohrab ve Vartkes Efendiler ve diğer arabadakiler Urfa dışına doğru yola çıkmış ve bir saatlik bir yolculuktan sonra Şeytan Deresi'ne varmışlardır. Kasap Taşı denilen yerde araba durmuş, jandarmalar Zohrab ve Vartkes'in içinde bulunduğu arabanın etrafını sarmıştır. Diğer arabadakiler ve jandarmalar, Abdurrahman'ın işaretiyle Zohrab ve Vartkes'e ateş etmişlerdir. Önce Vartkes ölmüştür. Yaralanmayan Zohrab Çerkez Ahmet tarafından arabadan indirilirken hançer karnına saplanmış daha sonra da Çerkez Ahmet tarafından kaya parçasıyla Zohrab'ın başı parçalandığı iddia edilmiştir. Diğer bir anlatımda ise bir arabada Zohrab ve Vartkes, diğer arabada ise Urfa Piskoposu Ardavazt Kalenderyan ve iki Ermeni ileri gelen bulunmaktadır. İki araba jandarma koruması altında Diyarbakır'a götürülmek üzere yola çıkarılmış, Şeytan Deresi denilen yerde etrafları silahlı bir çete tarafından sarılmıştır. Çetenin başı Çerkez Ahmet ve yardımcıları Çerkez Nazım ve Halil'dir. Çete jandarmalara verilen görevlerine uygun olarak, kurbanlarını bırakıp Urfa'ya dönmelerini emretmiştir. Çete, tutukluları bir metre uzunluğundaki demir kazıklarla zemine çivilemiş, Ardazat'ın sakalı dışında tümünün saçlarını yolmuş, işkence yaptıktan sonra kafalarını kesmiştir. Daha sonra çıplak soyup uzuvlarını kesmiş, jandarmalar sadece seyretmiş, müdahale etmiştir şeklinde iddia edilmiştir. Nesim Ovadya İzrail, *1915 Bir Ölüm Yolculuğu Krikor Zohrab*, 2. Bs., İstanbul, Pencere Yayınları, 2013, s. 361-365; İki milletvekili'nin ölümü konusunda Ahmet Refik'in anlatımı daha kabul edilebilir gözükmektedir. Ahmet Refik ise Çerkez Ahmet ile görüşmesinde bu olayı sormuştur. Çerkez Ahmet "*Peki, bu Zohrab falan ne oldular?*

- *A duymadınız mı? Hepsini geberttim.*

.....
- *Halep'ten çıkmışlardı. Yolda rast geldik, derhal arabalarını kuşattım. Gebereceklerini anladılar. Vartkes dedi ki: "Peki Ahmet Bey. Bize bunu yapıyorsunuz fakat Araplara ne yapacaksınız? Sizden onlar da memnun değiller."* "*O senin bileceğin iş değil, kerata*" dedim, *bir mavzer kurşunuyla beynini patlattım. Sonra Zohrab'ı yakaladım, ayağımın altına aldım. Koca bir taşla kafasını ezdim, ezdim, gebertinceye kadar ezdim.*" Şeklinde olayı anlatmıştır. Çerkez Ahmet işlediği cinayetleri vatana hizmet olarak görmekte, muhafaza altına alınmasının haysiyetine dokunduğunu ifade etmiştir; Ahmet Refik Altınay, *İki Komite İki Kıtâ Kâfkas Yollarında*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 41-42; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.1, s. 579; Halep Valisi gönderdiği telgrafta; Çerkez Ahmet ve Halil'in kendisine gelerek, Diyarbakır mıntıkasında taktik [katletme, öldürme] işlerinin bittğini, Suriye'de de aynı işleri yapmak için geldiklerini, emre hazır olduklarını söylemişlerdir. Ali Fuat Erden, Halil ve Ahmet'in kanlı komiteciler olduğunu ifade etmiştir; Erden ayrıca "*İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi de -belki şu düşünceyle- bu adamlardan kurtulmak istedi: "Cellatlara ve katillere karşı minnet borcu ağırdır. Onlar kendilerine ihtiyaç duyduklarını belirtenlere ve kendilerini kullananlara tahakküm etmek isterler. Kirli işlerde kullanılan vasıtalar ihtiyaç ve kullanım zamanında lüzumludurlar; fakat kullanıldıktan sonra başüstünde taşınmayıp ortadan kaldırılmaları gerekir (tuvalet kağıtları gibi) ."* demiştir; Erdem, *Birinci dünya...*, s. 266-269; Ziya Şakir de Çerkez Ahmet'in İttihat ve Terakki'nin fedailerinden biri olduğunu ve bu kanlı katile bir çok gizli işler

Zohrab Efendilerin durumu ile ilgili Meclis'i bilgilendirmiş, mebusların Diyarbakır'a gittiklerinde Çerkez Ahmet ve çetesi tarafından katledildikleri bilgisini vermiştir.⁸⁹⁰

Ermenilerin katledildiğine dair duyumlar ve iddialar Ermenileri huzursuz etmiştir. Nitekim Temmuz ayında canlarını kurtarmak isteyen birkaç Ermeni, eşlerinin zorlamasıyla İslam dinine geçmek için propaganda yapmış, fakat başarılı olamamışlardır. Ermenilerin büyük çoğunluğunun, Müslüman olmaksızın ölmeyi tercih edecekleri şeklinde iddialar vardır.⁸⁹¹

Urfa'daki Amerikan Müesseseleri yöneticisi olan Mr. Leslie'nin Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 14 Haziran 1915 tarihli mektupta; şehirde her şeyi kontrol altında tutan jandarmanın silah aramalarına devam ettiği, silahları ve isyancıları teslim etmeyen Urfa Ermenilerinin Zeytun Ermenileri gibi topyekûn sürgün edilmekle tehdit edildikleri belirtilmiştir. Buna karşılık Urfa Ermenilerinin Zeytun Ermenileriyle ilgili gelişmelerden haberdar oldukları ve çektikleri sıkıntılara tanık oldukları için Urfa Ermenilerinin direnmeyi düşündükleri, direniş olduğu takdirde katliam olacağını öngördüğü Mr. Leslie tarafından yazılmıştır. 10 Ağustos 1915 tarihli mektupta Mr. Leslie; şehirdeki tek otorite olarak nitelendirdiği mutasarrıf ve jandarma komutanlığının artık etkisiz olduğunu, kentte adeta terör estiğini ve otorite eksikliği bulunduğunu belirtmiştir. Mr. Leslie'ye göre bu durumun nedeni İstanbul'dan gelen 14 "gönüllü" olup, bunlar adeta kent yönetimini ele geçirmiş, valiyi, jandarma komutanını, Divan-ı Örfi Mahkemesi'ni ve diğer resmi görevlileri, Hristiyanlara yardım etmekten alıkoymuşlardır. Ayrıca şehrin ileri gelen Ermeni ailelerine karşı sindirme operasyonunu yürüttüklerini, istediklerini tutuklayıp sorguya çektikten sonra Diyarbakır'a gönderdiklerini belirtmiştir. Bu kişilerin kent üzerinden güneye gönderilen Ermenilere türlü eziyet ve işkenceler yapmaktan geri durmadıkları, kafilelerde bulunan kızlara tacizlerde bulundukları veya bulunanlara

gördürüldüğünü, ayrıca Ermeni tehciri esnasında da Diyarbakır valisi Reşid Bey'in emriyle birçok cinayet işlediğini yazmıştır; Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar*, 2. Bs., İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944, s.52-54.; Alman Arşiv belgelerinde Vartkes ve Zohrab Efendilere ait durum yer almıştır. Wolfgang Gust, *Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-16 Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri*, İstanbul, Belge Yayınları, 2012, s. 475.

⁸⁹⁰ Kandil, Meclis-i Mebusan'ın..., s. 98-101; Meclis'in 4 Kasım 1918 tarihli oturumunda Zohrab ve Vartkes Efendilerin öldüğü belirtilmiştir; Emmanuil Emmanuilidis, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, Çev: Niko Çanakçıoğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 2014, s. 465-466; Zohrab ve Vartkes Efendilerin Diyarbakır Divan-ı Harbine giderken Çerkez Ahmet ve çetesi tarafından katledildikleri Meclis-i Mebusan kayıtlarında da yer almıştır; MMZC, 1. Devre, C.3., 1 Mayıs 1330 (1914) - 31 Kanun-ı Evvel 1334 (1918), Meclis-i Mebusan Matbaası, 1335, s. 2-3.

⁸⁹¹ Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.47.

göz yumulduğu da Mr. Leslie tarafından ifade edilen olaylar arasındadır. Mr. Leslie ayrıca Urfa'da binlerce Ermeninin hanlarda ve tutuldukları yerlerde öldürüldüklerini, en az 500 Ermeninin Müslüman evlerine dağıtıldığını yazmıştır. Bu uygulamaların Ermenileri daha da gerginleştirdiğini, Urfalı Hristiyanlar da daha önce sevk edilenlerin akıbetlerini tahmin ettiklerinden, göç ettirilmeye karşı direnişi seçtiklerini, ancak bu direnişin onların sonu olacağını ve katledilmelerine yol açacak bir davranış olduğunu belirtmiştir.⁸⁹² Süregiden tutuklamalar ve önde gelen Ermenilerin hapsedilmesi ve sonrasında bilinmeyen bir yöne sürgün edilmelerin, Ermeniler arasında şiddetli bir korku ve teröre sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun şehirleri bekleyen benzeri kadere karşı direnme düşüncesi doğurduğu Amerika'nın Halep Konsolos yardımcısı Edelman tarafından 26 Ağustos 1915 tarihli mektupta belirtilmiştir.⁸⁹³

Fahrettin Paşa'da yayınladığı tamimde “Üçyüz otuz bir senesi Eylül’ünde Urfa’da Ermeniler, Müslümanların kendilerini kesip asacağından bahisle isyan çıkardılar.”⁸⁹⁴ diyerek isyanın çıkmasında bu korkunun etkili olduğunu belirtmiştir. Daha önce yaşanan kötü tecrübelerin etkisini de unutmamak gerekir. Çünkü 1895 olaylarında Müslümanlar Ermenilere saldırarak birçok kişiyi katletmişlerdi. Dolayısıyla aynı durumun tekrarlanacağı korkusu isyanda etkili olmuştur.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı gibi Ermeni komitecilerin isyana katılmasının sebeplerinden biri tehcir edilen Ermenilerin tehcir esnasında yaşadıkları acılar ve kendilerinin de tehcir edilmeleri halinde aynı akıbetle uğrayacakları korkusudur. Dolayısıyla bu akıbet Ermeni komitecilerinin isyana katılmasında önemli bir neden olmuştur. Ermeni komitecilerin sürgün edilmektense Urfa’da kalarak ölmeyi seçtikleri kaynaklarda ifade edilmiştir.

4.4.3. ERMENİ KOMİTECİLERİN İLK GİRİŞİMLERİ

Urfa’da Ermeni komitecilerin isyanı bir anda ortaya çıkmamıştır. İsyan hareketinden önce farklı tarihlerde olaylar olmuştur. İlk olay Mart ayında ahalisi tamamen Ermeni olan Germüş köyünde olmuştur. Germüş köyünün üstünde dağlar ve sığınma yerleri yer almaktadır. Burada bulunan kırka yakın Ermeni komiteci

⁸⁹² Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu...*, s. 180-181; James Bryce- Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Çev. Ahmet Güner, C.2, İstanbul, Pencere Yayınları, 2006, s. 318-320.

⁸⁹³ Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu...*, s.184-185.

⁸⁹⁴ Feridun Kandemir, *Fahreddin Paşa’nın Medine Müdafaası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, 35.Bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 2020, s. 218.

ellerindeki silahlarıyla hükümete isyan etmiştir. İsyan bastırılırken, jandarmadan bir kişi şehit olmuş, bir kişi de yaralanmıştır. İsyan eden Emeni komiteciler tutuklanmıştır. Jandarma, polis ve ahaliden bazı kişiler, isyancıların cezalandırılmasında gayret göstererek, hizmet etmiş, himmet ve fedakarlıklarıyla eşkıyadan altı kişinin ölü, 31 kişinin sağ ele geçirilmelerini temin etmişlerdir. Bu olayda beş şahıs ile memurini inzibatiyeye, vatanperver hizmetlerine mükafat olarak üç bin seksen yedi kuruş sekiz para teşvik olarak liva jandarma kumandanlığı vasıtasıyla verilmiştir.⁸⁹⁵

Nisan başından Eylül sonuna kadar devam eden süreç Urfa için acı olayların yaşandığı tarihsel bir aralık olmuştur. Nisan başında Ermeni jandarmalar silahlarının alınacağı ve Halep'e gönderilecekleri haberlerini aldıklarında üzülmüşlerdir. Bu haber Ermenileri kaygılandırmıştır. 5 Nisan 1915 tarihinde Ermeni mahallesi polis ve jandarmalar tarafından kuşatılarak, evler tek tek aranmış, mahalleyi korku dolu bir sessizlik kaplamıştır. Ermeniler “*Hükümet ne arıyor? Neden?*” gibi soruları sormaya başlamışlardır. Aramalarda birkaç torba doküman ve bir avuç silah toplanmış, birkaç kişi tutuklanarak, hapishaneye konulmuştur. Bunlardan Nazar adlı kişi, Ruslar Urfa'ya geldiklerinde onlara vermek için silah yapmaktan, Bogos ise Ruslara buğday satarak para kazanmak ve Rusların Urfa'ya gelmesini istemek şüphesiyle tutuklanmıştır.⁸⁹⁶

24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komitelerin vilayetlerdeki şubelerinin kapatılmasına, her türlü evraka el konulmasına, komiteler ile işbirliği yapan Ermenilerin takip ve gözaltına alınmalarına, ellerindeki silahların toplatılmasına ve tutuklanan şahısların Divan-ı Harb'e sevk edilmelerine karar verilmiştir.⁸⁹⁷ Dördüncü Ordu kumandanlığı Vekaleti de 30 Nisan 1915 sabahına kadar Dördüncü Ordu mintikasında Ermeni faaliyetlerine yönelik araştırma yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine polis ve jandarma tarafından Urfa'da on koldan araştırma yapılmış, Ceferiye mahallinde gerekli görülen kilise ve evlerin hepsi araştırılmış, silah, mühimmat, bomba ve dinamit gibi şeylere rastlanmamıştır. Fakat birçok evrak, kitap ve mektup ele geçirilmiştir. Bunların tercüme edilmeleri için bir komisyon oluşturulmuştur. Bu

⁸⁹⁵ BOA, DH.EUM. 2Şb, 68/49. 14 Mart 1331 [27 Mart 1915].

⁸⁹⁶ Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 48.

⁸⁹⁷ Dündar, *Modern Türkiye'nin...*, s.276; *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Devlet Erşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 125-126; Bakar *Ermeni Tehciri*, s. 68-71.

esnada şüphelenilen 12 kişi gözaltına alınmıştır. Araştırma esnasında ele geçirilen dökümanlar muhafaza altına alınmıştır. Urfa'ya bir saat mesafede bulunan ve tamamiyle Ermenilerden oluşan Germüş köyünde de araştırma yapılmış fakat herhangi bir silah ve evraka rastlanmamıştır.⁸⁹⁸

17 Mayıs 1915 tarihinde Nizip'te yapılan araştırmada da bazı evraklar ele geçirilmiş, Birecik Kaymakamlığı'nın tercüme ve tahlil imkanının olmadığı Urfa'ya bildirilmiştir. Bunun üzerine Urfa Mutasarrıflığı tarafından belgenin tercümesi için Tercüme Komisyonu Başkanlığı görevini ifa eden Maarif Müdürü Birecik'e gönderilmiştir. Ayrıca Divan-ı Harp tarafından bir tahkikat heyetinin de Birecik'e gönderilmesi Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan istenmiştir.⁸⁹⁹ Oluşturulan Divan-ı Harp'te reis Milli Eğitim Müdürü İsmail Bey, yardımcısı ise eski mebus ve o dönemdeki Meclis üyesi Mahmut Nedim Bey'in damadı Polis Müdürü Şakir Bey'dir. İstanbul'dan gelmiş olan iki memur da Divan-ı Harp'te yer almıştır. Ayrıca Ermenice, İngilizce, Fransızca'dan tercüme yapmak için de aslen Ermeni olan fakat Süryani Kilisesi'nde papazlık yapan Ephraim K. Jernazian da görevlendirilmiştir. Ermeniler hakkında icra edilmekte olan tahkikat ve tetkikat dolayısıyla kazalara ve diğer mahallere memurlar gönderilmekte olduğundan bunların harcırah ve masrafları için dört-beş bin kuruşluk ödeneğin gönderilmesi istenmiştir.⁹⁰⁰

Ermenilere yönelik tutuklamaların zirveye ulaştığı tarih 27 Mayıs olmuştur. Bu tarihte 20 Ermeni lider tutuklanmıştır. Bu dönemde Ermeni evlerinde ele geçirilen Ermenice, Fransızca ve İngilizce belgeleri tercüme etmek için Süryani Papazı Jernazian'dan yardım istenmiştir. Jernazian ele geçirilen belgeleri tercüme ederken, bilgileri akşam Apostolik Kilisesi Piskoposu Ardavatz Kalendaryan ve Protestan Kilisesi Papazı Sogomon Akkelyan iletmıştır. Her kiliseden gençlerin oluşturduğu bir gruba silahları, mektupları, el yazmaları, kitapları veya ihtilali çağrıştırarak resimleri yakmalarını veya saklamalarını söylemiştir.⁹⁰¹ Ayrıca Jernazian, Ermeni lider Mr Antranig'e ait defteri polis Müdürü Şakir Bey'e bir

⁸⁹⁸ BOA, DH. ŞFR, 469/27. 19 Nisan 1331 [2 Mayıs 1915].

⁸⁹⁹ BOA, DH. ŞFR, 472/100. 14 Mayıs 1331 [27 Mayıs 1915].

⁹⁰⁰ BOA, DH. ŞFR, 473/69. 19 Mayıs 1331 [1 Haziran 1915]; Jernazian, *juddgment Unto...*, s.49.

⁹⁰¹ Jernazian *juddgment Unto...*, s. 48-50.

profesörün notları diyerek, not defterinde yer alan planları ve üye isimlerini gizlemiştir.⁹⁰²

Dahiliye Nazırı Talat Bey Meclis-i Vükela'dan karar almadan ve bu işle ilgili kanun-ı muvakkat çıkartmadan Ermeni tehcirini başlatmış ve bu çok ağır sorumluluğu tek başına üzerine almaktan kaçınmamıştır.⁹⁰³ 26 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e bir tezkere gitmiş, 30 Mayıs 1915 tarihinde tehcir kararı Meclis-i Vükela tarafından alınmıştır. Bu kanunda; tehcir edilen Ermenilerin Musul vilayeti, Zoe sancağı ve Urfa hariç olmak üzere Urfa sancağının güneyi ve Halep vilayetinin doğu ve güneydoğu kısmı ile Suriye vilayetinin doğu kısmına bölgelere nakil ve iskanlarına devam edilmesine karar verilmiştir.⁹⁰⁴

Tehcir kararının alınmasından sonra Haziran ayında da tutuklamalara devam edilmiştir. Öteden beri birçok komite ve cemiyetlere mensup olup, fırsattan istifade isyan etme girişiminde bulunabilecek 19 Ermeni gözaltına alınmış ve 13 Haziran'da Rakka'ya gönderilmişlerdir. Ayrıca 45 kişiden ibaret olan ailelerinin de sevk edilmelerine karar verilmiştir. İki kişinin ikametgahlarından elde edilen evraklar arasında komite teşkilatıyla bağlantılı bilgilere rastlanmıştır. Araştırmaların tamamlanmasından sonra Halep Divan-ı Harp'ine sevk edilmelerine, ayrıca Diyarbakır'daki komiteye üye olduğu anlaşılan bir Ermeni'nin de Diyarbakır'a gönderilmesine karar verilmiştir.⁹⁰⁵ 8 Haziran 1915 tarihinde yapılan tutuklamalar Ermeni kaynaklarında da belirtilmiştir. Kaynaklara göre 16 Ermeni tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında Mıgırdıç'ın üç kardeşi de (Kevork, Nerses ve Hovannes) yer almıştır. Bu tutuklamalar tansiyonu artırmıştır. Ayrıca tutuklananların Rakka'ya gönderileceğine dair söylentiler duyulmuştur. Mıgırdıç bu tutuklamalardan sonra kılık değiştirip, Kürt bir alacaklı gibi hapishaneye gitmiş ve tutukluları ziyaret etmiştir. Mıgırdıç, onları hapisten çıkarmayı ve savunma savaşına başlamayı teklif etmiştir. Fakat mahkumlar, silahlı mücadele için erken olduğuna ve

⁹⁰² Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 56.

⁹⁰³ Talat Bey tehcir ile ilgili Halil Mentşe'ye "*Sorma Tahsin'den (Erzurum valisi) Ermenilere dair bir takım telgraflar aldım. Sinirlerim bozuldu. Sahaba kadar uyuyamadım. İnsanın yüreğinin dayanamayacağı bir şey değil, fakat ben onlara yapmasaydım, onlar benimkine yapacaklardı; nitekim yapmaya da başlamışlardı. Milli mevcudiyet kavgası*" demiştir. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C.III, K.III, s. 38; *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentşe'nin Anıları*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 216.

⁹⁰⁴ "*Vakt-i seferde icrâât-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askerîyyece ittihâz olunacak tedâbir hakkında*" adlı kanun-ı muvakkat için Bakar, *Ermeni Tehciri*, s.74-77; *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, s. 155-157; Bayur *Türk İnkılâbı Tarihi...*, C.III, K.III, s. 40.

⁹⁰⁵ BOA, DH. ŞFR, 471/61. 9 Mayıs 1331 [22 Mayıs 1915];

kurtarılmalarının, ailelerinin ve şehirdeki halkın geri kalanının hayatını tehlikeye atacağına inanarak reddetmişlerdir. Tutukluların iki gün içerisinde, ailelerinin de bir hafta sonra Rakka'ya gönderileceği duyulmuştur. Ayrıca evleri aranmış, sakladıkları silahların ele geçirileceği düşünülmüş, fakat herhangi bir şey bulunamamıştır.⁹⁰⁶ Yapılan aramalarda dikkat çeken bir husus da ele geçirilen belgelerdir. Çünkü Urfa'da matbaa olmadığı için Ermenice gazete ve risalelerin neşredilmesi mümkün değildir. Bu tür dokümanlar ancak matbaası olan yerlerde basılıp, Urfa'ya getirildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰⁷

25 Haziran'da da toplu tutuklama yapılmış ve bu durum Ermenilerde büyük bir şok yaratmış, iki saat içinde yüzden fazla tüccar, esnaf ve iş adamı tutuklanmıştır. Mıgırdıç tekrar kıyafet değiştirip, Kürt bir alacaklı gibi tutukluları ziyaret etmiş ve direnişi başlatmayı teklif etmiş, fakat aynı gerekçelerle tekrar reddedilmiştir.⁹⁰⁸

Diyarbakır'da yapılan araştırmalarda Urfa'daki Ermeniler ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Diyarbakır Valisi Reşid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta Ermeni faaliyetlerine değinilmiştir. Telgrafta; Diyarbakır'da yapılan tahkikatlardan Urfa'da Ermenilerin geniş ölçüde ihtilal tertibatında bulundukları, Halep'ten birçok silah ve patlayıcı madde getirtildiği ve dağıtıldığının anlaşıldığı belirtilmiştir. Ayrıca tespit edilen kişilerin isimlerinin Urfa Mutasarrıflığı'na yazıldığı, Halep vilayetinin olaylara karışanlar ile ilgili bir takibat yapmadığı da telgrafta ayrıca yer almıştır.⁹⁰⁹ Oysa daha sonraki yazışmalarda bu kişilerin 12 kişi oldukları, bunlardan dört kişinin evlerinde yapılan aramada bir şey bulunmadığı, yalnız komiteye ait muhabere evrakını kaçıran ve evde saklayan iki kişinin tevkif edildiği, diğerleri için buna gerek görülmediği belirtilmiştir. Fakat Diyarbakır Valiliği'nin ısrarı üzerine beş kişi tutuklanarak sevk edilmiştir. Geriye kalanların ise

⁹⁰⁶ Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 59; Sahagyan, Mıgırdıç'ın bedevi kılığında hapistekileri ziyaret ettiğini belirtmektedir. Sahagyan'dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 870.

⁹⁰⁷ BOA, DH. ŞFR, 474/46. 25 Mayıs 1331 [7 Haziran 1915]; BOA, DH. EUM. 2.Şb, 7/81. 24 Mayıs 1331 [6 Haziran 1915]; Urfa'da basın hayatı, 1925 yılında Vali Fuad Bey'in ilk basım evini kurup, ilk kez "Urfa" adıyla haftalık bir gazete çıkarmasıyla başlamıştır. Ayrıca Urfa Sancağı, Halep Vilayetine bağlı olduğu dönemde vilayet matbaasının kurulmasıyla ilk özel gazete "Fırat" yayınlanmıştır. Fakat inceleme konusu olan 1913-1918 yılları arasındaki dönemde ne ne Müslümanların ne de gayrimüslimlerin Urfa sancağında yayınlandığı gazete veya dergi gibi herhangi bir basın organı mevcut değildi. Bkz.Kemal Kapaklı, *Urfa Basın Tarihi ve Yerel Gazetecilik (1867-2013)*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2014, s. 114-115.

⁹⁰⁸ Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 59-60

⁹⁰⁹ BOA, DH. ŞFR, 474/13. 23 Mayıs 1331 [5 Haziran 1915].

hastanede tedavi edilmekte oldukları bildirilmiştir. Ermenilerin hastanede tedavi edilmeleri Diyarbakır Valiliği'ni çok kızdırmış ve bu duruma tepki gösterilmiştir.⁹¹⁰

Urfa Mutasarrıfı Haydar Bey'in Ermeni faaliyetlerine karşı önlem almakta yetersiz kaldığı ile ilgili şikayet Diyarbakır valisi ve Şeyh Safvet Efendi tarafından Talat Paşa'ya iletilmişti. Haydar Bey ile ilgili diğer bir şikayette Hacı Hamza Mahallesinde bulunan imamlar, muhtarı sâniler ve eşraftan bazı kişiler tarafından Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bulunulmuştur. Bu kişiler gönderdikleri yazıda; Haydar Bey'in idaresizliğinden dolayı güvenlik kuvvetlerinin olaylarda hayatlarını kaybettikleri, Ermenilerin Müslümanlara karşı olan fesatlıklarını gizlediği, mevcut jandarma kuvvetlerini başka yerlere göndererek, Müslümanları Ermenilere kurban etmek gibi haince fikirlerini tahakkuk ettiği yazılmıştır. Ayrıca Urfa livasının idaresini muhasebeciye bırakarak savuştuğu, eğer yaşananların müsebbibi Mutasarrıf Haydar Bey ise muhakeme edilerek, gereğinin yapılması istenmiştir.⁹¹¹

Urfa Mutasarrıfılığı Ermeni faaliyetlerine karşı önlem almaya devam etmiştir. 28 Haziran 1915'te Germüş Dağında gizlenen Ermeni eşkıyasından altısı ölü, 31'i sağ olarak ele geçirilmiştir. Asker firarisi, bakaya ve nüfusa kaydedilmemiş ve firar ederek kendilerini gizlenmiş olan bu yüz beş kişi tutuklanarak, askeriye teslim edilmiştir. Gerek dağda gerek köyde altı yüzü aşkın yasaklı veya yasak olmayan silah ve cephane elde edilmiştir. Germüş köyü ve dağı eşkıyadan temizlenmiş ve gönüllü taburu olay mahalline sevk edilmiş, jandarma taburuna ilaveten Altıncı Kolordudan gönderilen yüz neferle icap eden önlemler alınmıştır.⁹¹² Ermeni kaynaklara göre; Başpiskopos Kalenderyan, Mıgırdiç'e ortalık sakinleşene kadar adamlarıyla şehri terk etmesini söylemiştir. Bunun üzerine Mıgırdiç fedai ve adamlarıyla Germüş köyüne çekilmişlerdir. Fakat sonra fark edilmiş ve askerler tarafından etrafları sarılmıştır. Fakat kaçmayı başarmışlardır.⁹¹³

10 Temmuz'da Mutasarrıf Ermeni Başpiskoposunu çağırıp, Ermeni cemaatinin elindeki silahları 48 saat içinde teslim etmelerini istemiştir. Fakat 1895'te olduğu gibi silahların teslim edilmesinden sonra yaşanan katliamın bir daha yaşanmaması için silahlarını teslim etmemişlerdir. Başpiskopos tutuklananların

⁹¹⁰ BOA, DH. EUM. 2.Şb, 7/78. 27 Mayıs 1331 [9 Haziran 1915].

⁹¹¹ BOA, DH. EUM. 2.Şb, 71/44. 19 Eylül 1331 [2 Ekim 1915].

⁹¹² BOA, DH. ŞFR, 477/69. 15 Haziran 1331 [28 Haziran 1915].

⁹¹³ Sahagyan'dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 870.

serbest bırakılması için rüşvet teklif etmiştir. Ermeni komiteciler ile diğerleri arasında tutklanmalardan dolayı savunma yapılması konusunda tartışmalar olmuştur. Hükümet silahların teslimi konusunda baskı uygulamış, Ermeni kaynaklar saklanan silahların itiraf edilmesi için işkence yapıldığını ve bazı kişilerin ise katledildiklerini iddia etmişlerdir.⁹¹⁴

Birecik'te yapılan aramalarda Ermenilerden zorlukla dokuz martini, 33 revolver ve farklı türlerde 80 silah elde edilmiştir.⁹¹⁵ Ayrıca iki mevkide meçhul şahıslar tarafından öldürülmüş cesetlere rastlanmıştır, adliyece icra edilen muayeneden sonra definlerine ruhsat verilmiştir.⁹¹⁶ Olaylardan sonra Birecik ve Germüş köyünde yaşayan Ermenilerin başka yere gönderilmeleri sözkonusu olmuş, fakat uygun görülmemiştir.⁹¹⁷ Toplumda infial yaratmak isteyenler de olmuştur. Nitekim Antep ve Rumkale Ermenilerinin nakledilmeye başlanması üzerine Birecik Ermenilerinin de tehcir edilecekleri dedikodusu yayılarak halk tahrik edilmeye çalışılmıştır. Halkın toplandıkları yerlere meçhul şahıslar tarafından kağıtlar asılmıştır. Bu durum hükümete karşı gelmek olarak düşünülmüş, bunu yapanların kim olduğu ve eğer aralarında memur var ise bunların yakalanarak, haklarında kanuni takibatın yapılması istenmiştir.⁹¹⁸ Bu dönemde Ermenilerin boşalttığı yerlerdeki ekinlerin biçilmesi hakkında talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnamenin Urfa'da uygulanması mümkün değildir. Çünkü Urfa tehcir dışında tutulmuştur.⁹¹⁹ Fakat sadece eşkıyalık yapan beş kişi aileleriyle birlikte liva dahilindeki başka yere gönderilmiş, harice Ermeni sevk edilmemiştir.⁹²⁰

Ağustos ayı başında çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan tehcir kafileleri Adıyaman üzerinden 6-7 saat süren yürüyüşlerle Urfa'ya varmışlardı. Kafileler yeterli sayıya ulaşıncaya yolculuklarına devam etmişlerdir. Kimisi Halep ve Rakka'ya doğru devam etmiş, kimisi Bağdat demiryolunun güneyine yerleşmişlerdir. Yolculuklara devam etmek istemeyenler Ermeni mahallesinde saklanmışlardır.

⁹¹⁴ Sahagyan'dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 871.

⁹¹⁵ BOA, DH. ŞFR, 480/119. 10 Temmuz 1331 [23 Temmuz 1915].

⁹¹⁶ BOA, DH. ŞFR, 480/136. 10 Temmuz 1331 [23 Temmuz 1915].

⁹¹⁷ BOA, DH. ŞFR, 54_A/155. 15 Temmuz 1331 [28 Temmuz 1915]; BOA, DH. ŞFR, 54/323. 23 Haziran 1331 [6 Temmuz 1915].

⁹¹⁸ BOA, DH. EUM. 2.Şb, 68/52. 23 Temmuz 1331 [5 Ağustos 1915].

⁹¹⁹ BOA, DH. ŞFR, 54/382. 27 Haziran 1331 [10 Temmuz 1915].

⁹²⁰ BOA, DH. EUM. 2.Şb, 68/74. 5 Eylül 1331 [18 Eylül 1915].

Saklananlara bir de Halep'teki birliklerinden firar eden askerler de eklenince polis ve jandarmalar tarafından Ermeni mahallesinde aramalar yapılmıştır.⁹²¹

Bu dönemde dikkati çeken bir husus da ihtida yani din değiştirmedir. Bazı Ermeniler, olaylardan dolayı kendilerini garantiye almak amacıyla din değiştirdiklerini Sadaret'e bildirmişlerdir. Örneğin Kadioğlu mahallesi, Esbbazarı (At Pazarı) Mahallesi ve Haseki Mahallesi adına gönderilen yazıda; kendi istekleriyle din-i Muhammediyi kabul ettiklerini, eğer tekrar din değiştirirlerse şer'an idam cezasının tatbik edilmesini ve mallarının müsadere edilmesine dair taahhütnameyi imzalayarak Urfa kadılığına verdiklerini yazmışlardır.⁹²²

17 Ağustos 1915 tarihinde Birecik'te 20 haneden başka Ermenilerin silahlandıkları bildirilmiş, yapılan aramalarda ikisi martini, dokuzu revolver ve farklı türde 34 silah ele geçirilmiştir. Urfa'da olduğu gibi Birecik'te de ihtidâ olaylarına rastlanmıştır. Bazı Ermenilerin kiliselerini camiye dönüştürmek istedikleri Birecik kaymakamlığından bildirilmiştir. Ayrıca kilisenin, camiye dönüştürülmesinin baskı ile değil, tamamen gönüllü olarak yapıldığı da ifade edilmiştir.⁹²³

Ağustos ayı sonunda Urfa Ermenilerinden toplanan silah ve mühimmat, depolarda saklanmış, daha sonra ise Halep Harbiye Mühimmat Deposu'na sevk edilmiştir. Ermenilerden toplanan silah ve mühimmatlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.1: Ermenilerden Toplanan Silah ve Mühimmat cetveli

Büyük Çaplı Beylik Mavzer	19	1			20
İngiliz Tüfengi		1			1
Kapaklı		2			2
Sinaydır [Schneider]		1			1
Vinçester[Winchester]		1			1
Martin Taklidi		50	13	8	71
Gara Tüfengi		28	23	1	52

⁹²¹ Özşavlı, *Urfa Ermenileri...*, s.90; Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.60-62.

⁹²² BOA, DH. EUM. 2.Şb, 9/93. 24 Temmuz 1331 [6 Ağustos 1915]; BOA., DH. EUM. 2.Şb, 10/3. 26 Temmuz 1331 [8 Ağustos 1915].

⁹²³ BOA, DH. ŞFR, 484/37. 4 Ağustos 1331 [17 Ağustos 1915]; BOA, DH. ŞFR, 484/85. 13 Ağustos 1331 [26 Ağustos 1915].

Makkenzi[Mackenzie]		17		5	22
Sürmeli Tek Av Tüfeği		23			23
Kırmalı Tek Av Tüfeği		47			47
Kırma Çifte		10			10
Ağızdan Dolma Kenzi Tek Tüfenk		341		5	346
Ağızdan Dolma Çifte Tüfenk		124			124
Muhtelif ü'l-Cins Tek Tüfenk Namlusu		66			66
Çifte Namlusu		3			3
Karadağ Revolveri		79		10	89
Karadağ Revolver Demiri		2			2
Küçük Kırma Revolver		37		6	43
Yan Kırma Revolver		21			21
Yan Dolma Revolver		70		2	72
Köhne Kubur Tabanca		226			226
Muhtelif ü'l-Cins Tabanca Demiri		20			20
Kılınç		31		4	35
Kılınç Demiri		19			19
Kebir Kama		27		7	34
Küçük Kama ve Hançer		54			54
Kabur Tabanca Demir		24			24
Muhtelif ü'l- Cins Safi Kurşun		24			24
Muhtelif ü'l- Cins Revolver Fişangi		1926			1926

Karadağ Fişengi		1019			1019
Makkenzi [Mackenzie] Fişengi		680			680
Martini Kurşunu		600			600
Kağıda ve Fişengi Kurşunla Mislü		1970			1970
Boş Fişenklik		62			62
Mavzer Kasaturası	13	.			13
Mavzer Fişengi	3200	.			3200
Mülâhazat	Ermeni eşkıyadan müsadere olup 25 Haziran 1331 tarih ve 3265 numaralı tahriratla Halep harbiye anbarına sevk ve teslim olunarak mazbatası alınmıştır.	Ermenilerden müsadere olup Halep Harbiye anbarına teslim edilmek üzere elyevm sevk olunmuştur.	Lüzumuna binaen inzibat bölüğü efradına verilerek elyevm isti'mâl edilmekte olduğu	Evveliden beri depoda mevcut olup bu kere sevkiyatı icra kılınan	Yekun

Kaynak: BOA, DH.EUM.ADL, 9/12. 27 Ağustos 1331[9 Eylül 1915].

4.4.4. GERMÜŞ KÖYÜ OLAYI

19 Ağustos'ta Urfa'ya bir buçuk saat mesafedeki Germüş⁹²⁴ köyünde büyük bir çatışma yaşanmıştır. Germüş köyünde bir Ermeni kilisesi ile Protestan mabedi vardı. Germüş köyü arkasında dik ve müdaafaya çok elverişli sarp ve mağaraları içeren Germüş dağına yaslanıyordu. Hükümet, köyde bir Ermeni çetenin varlığını haber almış ve çeteyi ortadan kaldırmak için 20-30 kişilik bir jandarma kuvveti göndermiştir. Araştırmanın gece yapılması, dağdaki pusulardan ateş edilmesinden dolayı bir jandarma şehit düşmüş, bir jandarma da yaralanmıştır. Karanlıkta düzenli ve müşterek bir şekilde hareket edilemediğinden asilerin yakalanmasında güçlük yaşanmıştır. Çatışma sırasında bölgeden geçen kuvve-i seferiyenin yardımıyla Germüş Dağında biri Gürünlü (Sivas), diğeri Kayserili olmak üzere iki fedai

⁹²⁴ Germüş köyünün bugünkü adı “Dağeteği”dir.Bkz. İsmail Özçelik, “1915’te Urfa’da Ermeni Olayları ve İsyanı”, *Askeri Tarih Bülteni*, sayı; 21, Ağustos 1986, s. 26.

tutuklanmış, ayrıca mağara içinde 20 kadar mavzer, tabanca, cephanes, bomba, zahire ve fedailerden bazıları ele geçirilmiştir.⁹²⁵ Bu durumdan Dördüncü Ordu Kumandanlığı ve Altıncı Kolordu haberdar edilmiştir.⁹²⁶

4.4.5. 19 AĞUSTOS 1915 OLAYI

Germüş köyünden sonra Urfa merkezde aramalar yapılmıştır. Germüş asilerinin çoğu Urfa Ermenileriydi. Ayrıca Urfa merkezde yaşayan Ermenilere ait silahların Germüş köyünde saklandığı haber alınmış ve hükümet tarafından silahların toplanmasına karar verilmiştir. Önce Ermeni temsilcileriyle görüşülmüş ve silahların teslim edilmesi istenmiştir. Aksi takdirde tehirden muaf tutulmuş Urfa Ermenilerinin de emniyeti sağlamak için başka yerlere gönderilecekleri bildirilmiştir. Ermeni temsilciler de “*Düşünelim*” şeklinde cevap vermiş, bu cevap ile yetinilmiştir. Bunun üzerine hükümet silahları araştırmak için harekete geçmiştir. Araştırmalar neticesinde 720 tüfek, 406 tabanca, 74 avcı silahı, 4922 fişek ele geçirilmiştir. Araştırmalar sırasında Urfa’nın Gezer Mahallesi’nde Beduk meydanı denilen mevkide Ardaş ve Sarkis kardeşlerin hanesinde yasak silahlar ve patlayıcı maddelerin bulunduğu ihbar edilmiştir. İhbar üzerine Kadri ve Mustafa Nuri Efendiler, Jandarma Halil ve Bekir Çavuşlar araştırma ve kazı yapmak için eve gönderilmişlerdir. İhbar edilen evde kazı yapıldığı sırada saç ve sakalları uzamış üç komiteci görülmüş, bu komiteciler tutuklanmak istenmiştir. Fakat komiteciler ateş ederek polis Mehmet Nuri Efendi ile Bekir Çavuş’u şehit etmişlerdir. Firar etmek isteyen komitecilere jandarma müdahale etmiş, bu esnada da Hacı isimindeki jandarma bacağından vurularak yaralanmış, yarım saat sonra da vefat etmiştir. Polislerin öldüğünü duyan Müslüman ahali özellikle Kürt gruplar önce Ermeni mahallesine, sonra da çarşıya hücum etmiştir. Herkes eline ne geçirdiyse almıştır. Bazılarının elinde silah, bazılarının elinde ise hançer ya da kılıç vardı. Bunları bulamayanlar ellerine kazma, kürek almışlardı. Kalabalığın bir kısmı çarşıya yönelmiş, bazı Ermeni esnaf saldırıda ölmüştür. Mutasarrıflık hemen olaya el koymuştur. Olaylardan sonra Ardaş ve Sarkis kardeşlerin evinde araştırmaya devam edilmiştir. Evde büyük çaplı beylik bir mavzer ve fişekleri ile iki dizi martin fişegi

⁹²⁵ BOA, HR. SYS, 2883/ 4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; Cengiz, *Ermeni Komitelerinin...*, s. 344; Özçelik, *1915’te Urfa’da...*, s. 26; Bedros Der Bedrossian, *Ourfatzi*, Translated by Tamar Der-Ohannessian, Philadelphia, Printing by Leon and Tamar Der-Ohannessian, 2005, s. 62

⁹²⁶ BOA, DH. EUM.2.Şb, 68/37. 3/4 Haziran 1331 [16/17 Haziran 1915].

bulunmuştur. Bu olaydan sonra gerilimin olmaması ve Ermenilerin zarar görmemesi için sokakta ve dükkanlarda bulunan 300-400 kadar Ermeni karakollarda muhafaza edilmiş, daha sonra evlerine gönderilmiştir.⁹²⁷ Olaylar sırasında Urfa'da bulunan Amerikan Konsolos yardımcısı Samuel Edelman "*Ermenilerden nefret etmesine rağmen, polis görevini iyi yaptı ama sayıları kalabalığa hakim olamayacak kadar orantısızdı*" demiştir.⁹²⁸ Olaylarda 250'ye yakın kişinin hayatını kaybettiği Amerikan Konsolos yardımcısı Samuel Edelman tarafından belirtilmiştir.⁹²⁹ Şifreli telgrafta ise farklı rakamlar verilmiştir. Telgrafa göre; hadiselerde bir polis, iki jandarma ve 42 Ermeninin öldüğü, 50-60 bin nüfuslu bir memleketin mevcut jandarma ile inzibat ve asayiş idamesi mümkün olmadığından Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan acilen yeterli kuvvetin gönderilmesinin istendiği yazılmıştır.⁹³⁰ Askerin Urfa'ya varmasından sonra Talat Paşa, herhangi bir asayiş olayına meydan verilmemesini istemiştir.⁹³¹ Ayrıca Urfa Ermenilerinden şer ve fesada karışmış olanlarla isyan ve ihtilal için teşebbüste bulunanların liva dahilindeki mahallere dağıtılmaları istenmiştir.⁹³²

Bir yabancıнын değerlendirmesine göre 19 Ağustos'ta Ermeni mahallesindeki evlere baskın yapılmış, asker kaçakları aranmıştır. Arama esnasında bir yerden polise ateş açılmıştır. Polislerden biri yere düşmüş, diğer iki polisin kaçıp karakola haber vermiştir. Bu olay üzerine halk silahlanarak pazara doğru yürümüş ve Hristiyanlara saldırmıştır. Silah seslerini duyan Ermeniler pazar yerindeki dükkanlarını kapatmışlardır. İyi niyetli bazı Müslümanlar Hristiyanları evlerine dönmeleri için uyarmıştır. Fakat hepsinin tehlikeden haberi olmamıştır. Bazıları eve dönerken saldırıya uğramış ve eve varamadan öldürülmüşlerdir. Terzi Kevork pazar yerindeki dükkanında dört kalfasıyla birlikte işe daldığı için olayları fark etmemiş, Kürt ve Türk gruplar terzi dükkanına dalarak Kevork'un boğazını kesmiş, kalfalarını öldürmüş ve terzihaneyi kan gölüne çevirmişlerdir. Dükkan da talan edilmiştir. Katiller o gün birçok Süryaniyi de öldürmüşlerdir. Bu olayda sadece Ermeniler değil

⁹²⁷ BOA, HR. SYS, 2883/ 4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; Cengiz, *Ermeni Komitelerinin...*, s.345; Özçelik, *1915'te Urfa'da...*, s. 26-27; Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu...*, s. 183-184; Özşavlı, *Urfa Ermenileri...*, s. 91.

⁹²⁸ Kaiser, *Diyanbakır'da Ermeni...*, s.342.

⁹²⁹ Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu...*, s. 186.

⁹³⁰ BOA, DH. ŞFR, 484/85. 6 Ağustos 1331 [19 Ağustos 1915]; BOA, DH. ŞFR, 484/85. 7 Ağustos 1331 [20 Ağustos 1915]; 19 Ağustos 1915 tarihli telgrafta; 1 polis, 3 jandarma ve birkaç Hristiyan'ın maktul düştüğü yazılmıştır.

⁹³¹ BOA, DH. ŞFR, 56/306. 23 Ağustos 1331 [5 Eylül 1915].

⁹³² BOA, DH. ŞFR, 56/306. 13 Ağustos 1331 [26 Ağustos 1915].

Süryaniler de katledilmiş, sokaklarda tek bir Hristiyan da kalmamıştır. Bir sonraki gün jandarmalar, asker kaçağı Ermenileri öldürmüştür. Şehirde durum sakinleşmiş, fakat ürkmüş Hristiyanlar dışarı çıkmaya korkmuştur. Ölülerin gömülmesi için emir verilmişse de kimse dışarı çıkmaya cesaret edememiş ve sonunda cesetlerin Türkler tarafından toplanarak, toplu mezarlığa gömülmüştür.⁹³³

4.4.6. TELL-EL EBYAZ- URFA- SİVEREK YOLU OLAYLARI

Merkezdeki olaylardan bir gün sonra 20 Ağustos 1915 tarihinde olaylar olmuştur. Urfa raporunda olay şöyle anlatılmıştır:

Tell-el Ebyaz- Urfa- Siverek yolunda bulunan hizmet taburunda yer alan Ermeni komiteciler aralarında anlaşarak subay ve Müslüman işçilere suikast yapmaya teşebbüs etmişlerdir. O sırada tesadüfen gelen jandarmalardan dolayı maksatlarını gerçekleştirememişlerdir. Daha sonra Tell-el Abyaz-Urfa kısmındaki bölüklerde bulunan Ermeni komiteciler kazma, kürek, tabanca ve muhafız jandarmalardan ele geçirdikleri birkaç beylik silahla subayların ve Süryani-i Kadim arkadaşlarının üstüne hücum etmişlerdir. Saldırıda İhtiyat subayı İbrahim Hilmi Efendi şehit, dört jandarma ile bir köy muhtarı yaralanmış ve jandarmalara ait hayvanlara da zarar verilmiştir.⁹³⁴

Diyarbakır vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda ise olayın haber alınmasından sonra Urfa taburu efradından 20 süvari ile Siverek jandarma efradından 20 neferden oluşan kuvvetin hemen vaka mahalline sevk edildiği yazılmıştır. Firara muvaffak olamayan ve büyük bir sahayı işgal eden Ermeni çetecilerle girilen çatışmada yüzden fazla kişinin öldürüldüğü, çatışmada Siverek jandarma efradından bir onbaşı ile bir nefer, ahaliden bir muhtarın şehit olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca Siverek taburundan bir nefer ile Urfa jandarma taburundan iki neferin yaralandıkları, bunun dışında Hem Siverek hem de Urfa taburundan olmak üzere altı jandarmaya ait hayvanın öldüğü, iki atın da ağır şekilde yaralandığı ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca şiddetli çatışmada Ermeni komitecilerin, Urfa jandarmasından bir neferin elinden martinisini, Siverek jandarmasından da iki adet mavzer ve tüfek aldıkları, bunun üzerine tekrar şiddetli çatışmaların yaşandığı, ahali

⁹³³ Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 54-58; Sahagyan'dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 873-874.

⁹³⁴ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; Cengiz, **a.g.e.**, s. 345-346.

ve jandarmalardan oluşan kuvvetli bir müfrezenin Ermenileri dağlarda sıkıştırarak hepsini öldürdükleri ve bu çatışmalarda üç silah ile iki atın ele geçirildiği belirtilmiştir.⁹³⁵

Halep Menzil Müfettişliği tarafından genel karargaha bu konuyla ilgili olarak gönderilen 28 Ağustos 1915 tarihli mesaj ile olay şu şekilde anlatılmıştır:

“1. Urfa Amele Taburu’nun bir bölümündeki Ermeni erlerin kazma ve küreklerle hücum ederek yüzbaşılarını, bazı Müslüman erlerini yaraladıkları ve öldürerek kaçtıkları öğrenilmiştir.

2. Menzil ulaştırma kolları erleriyle, amele taburlarının hamalları ve inşaat bölüklerinin ¾’ü Ermenidir. Şimdiye kadar hıyanet belirtileri görülmemişse de herhalde güvenilmez. Bunların bu gibi işlerde bırakılması ve kullanılması gerekliyse, menzil teşkillerinin emir ve muhafazasıyla amele taburlarından meydana gelmesi ihtimali olan her türlü duruma karşı 10 Ağustos 1915 tarihinde istenilen cephaneye beraber, 800 tüfekten henüz gelmeyen 600 adedinin acele gönderilmesi;

3. Çeşitli tünellerde ve işletme işlerinde, odun nakliyatında ve menzil hattı üzerinde çalışan çok sayıda Ermeni erinin çoğu komite üyesi ve güçlü kimseler olduklarından bunların ve çeşitli yerlerden gelmesi düşünülen Ermeni eşkıyasının hareketine karşı Islahiye’ye 40 bölük kadar askeri kuvvetin tahsisine izin verilmesi istenmiştir.”⁹³⁶

4.4.7. İSYAN HAREKETİ

Urfa vakasındaki asıl olay 29 Eylül günü yaşanmıştır. Arşiv belgelerine göre; gece Kilise Sokağı’nda Tarakçıoğulları hanesinde toplanan Tarakçıoğulları Bedros, Sarkis ve Yedikardeşoğlu Mıgırdıç (Halep jandarma efradından olup silahıyla birlikte firar etmiş ve çatışmayı yönetmiştir) ve Sasonlu bir serseri tarafından kırk ele

⁹³⁵ BOA, DH. EUM. 2.Şb, 11/3. 16 Eylül 1331 [29 Eylül 1915]; Amele taburları Altıncı Kolordu tarafından çekirge ihtilafı için 20 Şubat 1916 tarihinde gönderilecektir. ATASE, BDH:Kls. 1330.Dos. 807 Fih.1-45.

⁹³⁶ Özçelik, *1915’te Urfa’da...*, s. 27-28; Künzler amele taburu olayını farklı anlatmıştır. Künzler; Bin kadar Urfa Ermenisinin şehrin yakınlarındaki sokakların inşasında işçi askerler olarak kullanılmak üzere seçildiklerini, bir taburun Urfa’nın bir saat kuzeyindeki Karaköprü’de, diğer taburun ise beş saat güneyde yer alan Kudema da çalıştığını, İttihatçı Ahmet ve Halil Beyler tarafından işçi taburlarının ortadan kaldırılması için plan yapıldığını yazmıştır. Daha sonra Karaköprü’deki taburdan yer alan ve olaydan sağ kurtulan bir Ermeni ve Kudema taburunda yer alan bir Suriyelinin anlattıklarına dayanarak jandarma tarafından amele taburlarındaki Ermenilere ateş edilerek katletledildikleri Künzler tarafından iddia edilmiştir. Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 49-54. Ayrıca Bkz.Kaiser *Iskanlanmış Barış...*, s.345-346; Sahagyan’dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 870.

yakın silah atılmıştır.⁹³⁷ Livada idare-i örfiye olduğu için silah atanların tutuklanması için bir sonraki gün polis ve jandarmadan oluşan bir müfreze gönderilmiştir. Müfreze tarafından Tarakçıoğlu hanesi sarılmış, kapının açılması istenmiş fakat kapı açılmamıştır. Diğer bir evin duvarından içeri giren birkaç memura ateş edilmiş, bir jandarma şehit düşmüş, iki jandarma da yaralanmıştır.⁹³⁸ Mıgırdıç ve arkadaşlarıyla ortak hareket eden Protestan papazı Sogomon'un da uygun görmesiyle Urfa Büyük Kilisesi'nin çanı çalınmış, isyan için aralarında kararlaştırılmış olan işaret verilmiş, silah ve cephaneler çıkarılmış, herkes kollarına numara şeritlerini ve hizmet işaretlerini takarak isyana başlamışlardır. Ermeni mahallesinin her tarafından, evlerden, mazgallardan, halı fabrikasından yoldan geçenlere ve yardıma gelen jandarma devriyesine ateş edilmeye başlanmıştır. Ermeni mahallesine yakın Müslüman evlerine hücum edilmiş, evler zaptedilmiş, altı Müslüman şehit edilmiştir. Ermeni komitecilerle Türkler arasında çatışma sabaha kadar şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Bir ara Gerz mevkiinde kuvvetler sıkıntı yaşamış fakat halı fabrikasına girilerek burada savunma yapılmıştır. Kuvvetlerin savunması üzerine kötü durum değişmiş, Ermeniler o bölgeyi terk etmiştir. Fakat Halillülrahman tarafında dahi durum endişe verici bir hal aldığından bölgeye jandarma kumandanı ve altı jandarma gönderilmiştir. Müslümanlardan bazıları tedbirsizlikten dolayı Müslümanlardan sekiz-on kişi yaralanmış, birkaç kişi şehit düşmüştür. Ayrıca iki topla askeri bir kuvvet Urfa'ya gönderilmiş fakat bu kuvvetler henüz ulaşmamıştır. Urfalı Müslümanlarda yeterli miktarda silah olmadığı için insanlar korkmuş ve heyecana kapılmışlardır. Cemal Paşa'nın emriyle 150 kadar atlı Urfa'ya gönderilmiştir. Çatışmalar akşam devam etmiştir. Gerçekten de Ermeni olaylarının başlamasından sonra 29 Eylül 1915 tarihinde Urfa Mutasarrıfı Ali Haydar Bey, 4.

⁹³⁷ Künzler, 29 Eylül gecesini bir evde kendilerine ziyafet çeken insanların sarhoş olduktan sonra zevkten havaya ateş ettiklerini, birkaç densiz yaptığı bu hareketin Ermeniler için yeni bir tehlike anlamına geldiği ve bu birkaç densize hadlerini bildirmek için Ermeniler tarafından polislerin gelmesinin istendiği yazmıştır. Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 70-71; Fahri Paşa, Seku Gugu ve arkadaşları tarafından silah sıkıldığını ve tutuklanmaları için 17 jandarma ve 3 polis gönderildiğini belirtmiştir. *BOA, DH. EUM. 2.Şb*, 12/30. 28 Eylül 1331 [11 Ekim 1915]; *ATASE Arşivi*, BDH: Kls. 361, Dos. 1445, Fih.11-3.

⁹³⁸ Urfa muhasebecisinin Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda 1 kişinin şehit düştüğü, 6 kişinin de yaralandığı belirtilmiştir. *ATASE Arşivi*, BDH: Kls.361, Dos.1445, Fih.11; Fahri Paşa'nın Başkumandanlık Vekaletine gönderdiği şifrede ise 1 jandarmanın şehit, 4 jandarmanın da yaralandığı yazılmıştır. *ATASE Arşivi*, BDH: Kls. 361, Dos.1445, Fih.11-3; 10 Ekim 1915 tarihli belgede ise 2 jandarmanın şehit, 8'inin de yaralandığı yazılmıştır. *ATASE Arşivi*, BDH: Kls. 361, Dos. 1445, Fih.11-5; *ATASE Arşivi*, BDH: Kls. 361, Dos. 1445, Fih.11-9.

Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa'ya başvurmuş, Cemal Paşa da derhal bir tabur piyade il bir topçu takımını Urfa'ya sevk etmiştir.⁹³⁹

Urfa Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 29 Eylül 1915 yazıda; Ermeni komitecilerin isyan ettiğini bildirmiş ve askeri kuvvet istemiştir. Bunun üzerine Başkumandanlık, 4. Ordu Komutanlığı'na şu emri göndermiştir:

*“Urfa Mutasarrıfı kasabada içerisinden silah atılan bir Ermeni evini aramaya giden jandarma erlerinden üçünün Ermeniler tarafından yaralanması sebebiyle Türk halkı arasında özellikle son zamanlarda isyan hareketine cüret eden Ermenileri uslandırma ve uzaklaştırmada, mevcut jandarma kuvvetinin yeterli olmamasından söz edilerek civar aşiretlerin de kasabaya saldırımlarına engel olmak için bir askeri kuvvete lüzum gösteriyor. Size başvurmasını yazdım, gereğinin yapılmasını rica ederim.”*⁹⁴⁰ diyerek o günkü olayları açıklamıştır.

Cemal Paşa da Urfa mutasarrıflığının, Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezareti ve kendisine başvurarak yardım istediğini belirtmiştir. Urfa Mutasarrıflığı olay günü Harbiye Nezareti'ne başvurarak, mevcut jandarmanın yetersiz olduğunu, hatta jandarma sayısı iki katına çıkarılsa bile isyanı bastıramayacağını belirterek, nizamiye kuvveti ve top istemiştir. Cemal Paşa da yardım isteği karşısında en yakın garnizondan derhal bir tabur piyade ve topçu takımının Urfa'ya sevk edilmesi için Dördüncü Ordu Kumandan Vekili Fahri Paşa'ya emir vermiştir.⁹⁴¹ Cemal Paşa'nın emri doğrultusunda 2 Ekim ve 10 Ekim 1915 tarihlerinde askeri kuvvetler ve hareketi yönetmek üzere Dördüncü Ordu Kumandan Vekili Fahri Paşa Urfa'ya hareket etmiştir.⁹⁴² Enver Paşa da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Ermenilerin çatışmaların tesiriyle düvel-i muhâsama tebaasıyla yabancı müessese ve

⁹³⁹ BOA, DH. ŞFR, 491/91. 18 Eylül 1331 [1 Ekim 1915]; BOA, DH. ŞFR, 491/94. 17 Eylül 1331 [30 Eylül 1915]; BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; Cengiz, *Ermeni Komitelerinin...*, s. 346; Urfa'daki Büyük Klise için Bkz Ek 23; Künzler, Ermenilerin mahallelerinde önlerine çıkan her Müslüman'a ateş edildiğini, Türklerin gece barikat kurduklarını Ermeni mahallesi sınırında yer alan bütün evlerin Ermenilerce işgal edildiğini ve bu evlerden görebildikleri bütün Türklere, Kürtlere ve Araplara nişan alındığını belirtmiştir. Ayrıca Türklerin tahrik edildiği, mollaların alışageldiği üzere ezan okumak için minarelere çıkamadığı, zira çıkarsa Ermeni kurşunlarıyla can vermeleri işten bile olmadığını, bu durumun Müslüman fanatizmini alevlendirdiğini yazmıştır. Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.71.

⁹⁴⁰ Özçelik, *1915'te Urfa'da...*, s. 29.

⁹⁴¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 361, Dos. 1445, Fih.11; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 361, Dos. 1445, Fih.11-1; Ali Fuad Paşa, bir piyade alayı, bir süvari bölüğü, bir sahra topçu takımı ve 12 santimetrelık bir obüs takımı gönderildiğini yazmaktadır. Erden, *Birinci dünya...*, s. 145

⁹⁴² BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; BOA, DH. EUM. 2.Şb, 12/30. 27 Eylül 1331 [10 Ekim 1915]; Sokak tertibatları için Bkz. Ek 18; Jernezian, a.g.e., s.84; Künzler o günlerde Urfa'da Türk askeri olmadığını, Jandarmaların da dışarıda sürgün kabilelerini yağmalamak ve tartaklamakla meşgul olduğunu belirtmiştir. Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.72; Açıanal, *Urfa Kurtuluş...*, s. 33-34.

memurlarına can ve mallarına zarar vermek istediklerini yazmıştır. Ayrıca Ermeni komitecilerin ve cephedeki kuvvetleri üzerlerine çekerek, oyalamak istediklerini belirtmiştir.⁹⁴³ Hariciye Nezareti tarafından da yabancı devletleri aydınlatmak amacıyla yazışmalar olmuştur.

Urfa raporu dışındaki Ermeni ve yabancı kaynaklarda durum daha ayrıntılı olarak şu şekilde anlatılmıştır:⁹⁴⁴

29 Eylül’de öğleden sonra bir grup polis ve jandarmanın Sanderjian’ın evini çevirmiş ve asker kaçağı Ermenileri aramıştır. Güvenlik kuvvetleri Mıgırdiç ve çetesinin olduğu eve çatıdaki delikten girmek istemişlerdir. Bir polis çatıdan içeri girmeden Ermeniler tarafından vurulmuştur. Bunun üzerine jandarmaların her taraftan eve ateş etmiştir. Mıgırdiç tünellerde saklanan arkadaşlarına işaret vererek direnişi başlatmıştır. İşaretin de daha kararlaştırıldığı gibi kilise çanının çalmasıdır. Kilise çanı en son 1895’teki olaylarda çalmıştı. Mıgırdiç bu dönemdeki olaylarda da yer almış, yirmi sene sonra tekrar iki Ermeni kilisesinin (Mıgırdiç’in kardeşi Sarkis Apostolik Kilisesi, diğer bir genç de Protestan Kilisesi) çanlarını çalarak, Ermeni direnişini başlatmıştır. İki Ermeni komiteci genç çan kulesinden vatansever şarkılar söylemiş, Ermeni komitecileri de bu şarkılar eşliğinde kahramanca savaşmak için cesaretlendirmeye çalışmıştır. İşaretin verilmesinden sonra Ermeni komiteciler daha önce kararlaştırıldığı gibi görev yerlerine gitmiş ve pozisyonlarını almışlardır. Ermeni komiteciler eğitimsiz erkek, kadın ve çocuklardan meydana geliyordu. Bunların savaş konusunda herhangi bir eğitimleri yoktu. Savaşın başlamasından sonra hükümetin aldığı önlemlerden biri Ermeni mahallesini askeri güçler ile Kürt ve Arap gönülleri ile sarmak olmuştur. Mutasarrıf Ali Haydar Bey, yaşlı bir Süryani aracılığıyla Ermenilere bir mektup göndermiştir. Ali Haydar Bey mektubunda “*Hükümetin Ermenilere karşı kötü bir niyeti yoktur. Polis hata yaptı. Korkmayın. Herkesin eski faaliyetlerine dönmesine izin verin. Özgürce hareket edin.*” şeklinde yazıyordu. Mıgırdiç da Ali Haydar Bey’e gönderildiği mektupta “*Sayın Ali Haydar Bey, birçok aldatmacanın getirdiği tutuklama ve cinayetlerden sonra, artık Türk hükümetine güvenemeyiz. Bu nedenle tuzağa düşürülüp katledilmektense onurlu bir şekilde ölmeye karar*

⁹⁴³ *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyânı*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 292-293.

⁹⁴⁴ [Լութեր, Ուրֆայի Հերոսամարտը, Բեյրութ, Ազդակ, 1933, էջ .73. [Luther, *Urfa Savaşı*, Beyrut, Azdak Yayınevi, 1933, s.73] ;Jernazian, *juddgment Unto...*, s.83-84; Sahagyan’dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 875.

verdik.⁹⁴⁵ demiştir. Mıgırdıç bir sonraki gün saldırı olacağını düşünerek hazırlık yapmış, sert mücadele ile Türkleri şaşırtmak istemiş, darbe indirmek için talimat vermiştir. Ermeni mahallesinin Türk sokaklarından ayrıldığı noktalarda barikatlar kurulmuş, Türk sokaklarına bakan evler güçlendirilmiş, camların arkasına kum dolu torbalar konulmuştur. Saldırı sırasında kullanmak için Taşnaksutyun askeri depolarından getirtilen bombalar bütün noktalara dağıtılmıştır. Ayrıca Mıgırdıç ilk saldırıda başarı sağlamak için kendi ve Rastkelenyan'ın gruplarında yer alan tecrübeli adamları önemli noktalara yerleştirmiş, Mıgırdıç ise merkezde kalmıştır. 30 Eylül'de güvenlik kuvvetleri birçok yerden saldırı gerçekleştirmiştir. Müslüman bir hoca "*Müslümanlar, masum Ermenileri öldürmek günahdır; Bu Allah'ın yasalarına aykırıdır. Onlar bizim sadık tebaamızdır.*" şeklindeki sözleri bile öfkeli kalabalığı hiçbir yerde durduramamış, hoca ile alay eden çeteler yağmalamak ve öldürmek için Ermeni mahallesine doğru ilerlemiştir. Ermeni komiteler Pos Baghnents, Samsat Kapı ve Masmene gibi üç önemli noktada, Türklerin gelmesini beklemiştir. Türkler ellerindeki silah, tabanca, tüfek ve uzun keskin kılıçlarla saldırmış, hocaların önde salavat getirmiş, diğer Müslümanlar ellerindeki kılıçları havada sallamıştır. Mıgırdıç öfkeli kalabalığa ağır kayıplar verdirmek için yeterince derine ilerlemelerini bekledikten sonra saldırmıştır. Kalabalık bu saldırı karşısında şok olmuş ve 450 kişi⁹⁴⁶ hayatını kaybetmiştir. Müslümanların fazla kayıp vermesinin nedeni, sokak savaşlarında saldıran tarafın her zaman daha fazla kayıp vermesi, saldırıya uğrayan tarafın ise saklanıp, tuzak kurmasıdır. Türkler en fazla kaybı Pos Baghnents bölgesinde vermişlerdir. Ermenilerin pususu karşısında Müslümanlar geri çekilmek zorunda kalmıştır. ilk saldırıda Ermenilerden sekiz kişi hayatını kaybetmiştir. 30 Eylül günü yapılan saldırıda elde edilen başarı Ermenilerde büyük bir sevinç yaratmış, şarkılar söyleyerek ve kiliselerden yarım saatte bir çan çalarak kutlamışlardır. Saldırıdan sonra Mıgırdıç Yodnağperyan ve Harutyun Rastgelenyan tüm noktaları ziyaret ederek, Ermeni komitecilere moral vermişlerdir. Ermeni komiteciler Türklerin tükenmez kaynak zenginliğini biliyorlardı. Amaçları savaşarak

⁹⁴⁵ Luther ise mektupta bütün bu katliamlardan sonra birçok Ermeninin öldüğünü, O insalık dışı vahşet ve kötülüklerden sonra Urfa'nın liderleri ve Ermeni askerleri artık Türk liderlerine inamadıklarını, Urfa Ermenilerinin koyun gibi ölmek istemediğini, kendi evinde savaşarak, kendi memleketini savunarak ölmek istediğini yazmıştır. Լութեր, Ուրֆայի Հերոսամարտը, էջ .73[Luther, "*Urfa Savaşı*", s.73]; Luther tarafından yazılan eserin yazarının gerçek ismi Aram Sahakyan'dır. 1897 yılında Urfa'da doğan yazarın "*Urfa Savaşı*" dışında başka eserleri de bulunmaktadır; Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 874-875.

⁹⁴⁶ Ermeni kaynaklarında sayıların abartıldığı, arşiv kaynaklarıyla karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır.

ölmek ve bunu yaparken de Türklerden de çok kişiyi öldürmektir. Ermeni komiteciler yeni bir saldırı için hazırlık yapmaya başlamışlardır. O esnada komiteci Ermeni kadınlar da savaşa katılmak için silah istemiş, Mıgırdıç da kadınların etkili konuşmaları karşısında bunu kabul etmek zorunda kalmıştır.

Ermeni mahallesi Urfa'nın batı kısmında bulunuyordu. Ermeni mahallesi kuzeyde Samsat Kapısı, güneyde Hz. İbrahim'in tarihi göleti ve doğuda ise Türk mahallesine komşu idi.⁹⁴⁷ İsyandan önce Ermeni isyancılar tarafından Ermeni mahallesi altı bölgeye ayrılmış, bu altı bölge yirmi dört önemli noktadan oluşmuştur. Her bölgenin bir sorumlusu, her on kişi bu sorumlunun emrinde yer almıştır. Bu grupların dışında merkezde yardım için iki grup daha vardı.⁹⁴⁸ Ayrıca beş kişilik bir askeri konsey oluşturulmuştur. Ermeni komiteciler hakim oldukları yerleri bölgelere ayırmış ve her bölgeye yöneticiler görevlendirmişlerdir. Bu bölgeler ve görevlendirilen yöneticiler şunlardır:⁹⁴⁹

Halil İbrahim Gölünün olduğu bölge; Kevork Alahaydoyan,

Pos Baghnents bölgesi; tek gözlü Sarkis Yodnağperyan,

Masmane bölgesi; Harutyun Rastgelenyan,

Amerikan tesislerinin olduğu Tılfındır bölgesi; Movses Sucuyan ve Harutyun Simyan Telefur

Samsat Kapı mahallesinde ise Vağarsh Mesrobyan görevlendirilmiştir.

Askeri Konsey ; Mıgırdıç Yodnağperyan, Harutyun Rastgelenyan, Harutyun Simyan, Horen Kipelyan ve Levon Çeğberelyan'dan oluşmuştur. Çamiçlerin evi askeri konseyin merkezi olarak seçilmiş, talimatlar buradan gönderilmiştir.

Yemeklerden; Hovhannes Simyan, Aleksander Çamiçyan, Petros Çırtıklıyan ve Karabet Asturyan sorumlu olmuş ve merkez olarak da Simyan'ın evi seçilmiştir. Derpetrosyan'ın büyük evi de hastane yapılmıştır.

Yetişkin erkeklerden bir grup polis olarak belirlenmiştir. Bu polisler yüksekteki Türk evlerinden Ermeni sokakları ve evleri gözüktüğü için Ermeni komitecilerin sokağa çıkmasına izin vermeyecekti.

Açılan deliklerden evler birbirine bağlanmış, ayrıca silahları kontrol etmek ve kurşun doldurmak için de bir yer ayarlanmıştır. Bu işi Sarkis Klejyan, Harutyun

⁹⁴⁷ Ermeni mahallesi için Bkz. Ek. 22

⁹⁴⁸ Luther, *Urfa Savaşı*, s.71-83; Jernezian, *juddgment Unto...*, s. 83-84; Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu...*, s. 188-190.

⁹⁴⁹ Luther, *Urfa Savaşı*, s.78; Sahakian'da aynı bölge ve liderlerden bahsetmektedir. Bkz. Sahagyan'dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 875

Çerkezyan, Kevork Şitilyan, Harutyun Yotbrinyan ve Hakob Zinagoziyan yapmışlardır. Bunların merkezi de Fırıncı Asatur'un evi olmuştur.

Ermeni kaynaklarında ise 1 Ekim günü yaşananlar şu şekilde anlatılmıştır: 1 Ekim gecesi Müslümanlar her taraftan saldırıya geçilmiştir. Müslümanlar daha önce yaşadıkları kayıplardan dolayı çok kızgındır. Mıgırdıç gece Türklerin bazı boş evlere ve Ermeni Katolik Kilisesi'ne girdikleri ve kilisenin karşısındaki Kahtatziyanların evinin de yakıldığı haberini almıştır. Bu durum karşısında Mıgırdıç Rastkelenyan'ın merkezde kalmasını, Kevork Alehoydoyan'ın da Tempe bölgesini tutmasını istemiştir. Ayrıca Türklerin Katolik Kilisesi'ni işgal etmelerini yanlış bulan Mıgırdıç Leblebiciyan'ın evinin daha stratejik olduğunu düşünmüş ve Leblebiciyan'ın evine bir adam göndererek, çatıya bombalar koydurmuştur. Levon adındaki Ermeni genci de sokağın karşısındaki Türk hamamının çatısına bombalar yerleştirmiştir. Çatışmalar sırasında Türklerin üzerine bombalar atılmış, bu durumun büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Türkler büyük kayıplar vermiş, gece boyunca çatışmalar devam etmiştir. Sabah her tarafın cesetlerle dolduğu görülmüştür. Tempe bölgesinde de savaşın aynı şekilde sona ermiştir. Kevork Alehoydoyan Saatçioğulları'nın evini almış, Ermeniler bütün saldırılara oradan karşılık vermiştir. Çatışmalardan sonra Ermeni komiteciler iki polis ve Mahmut adında bir genci yaralı olarak ele geçirmiş ve istedikleri bilgileri elde etmek için merkeze Mıgırdıç'ın yanına götürmüşlerdir. Yakalanan esirlerden Halep'ten asker istendiği, ve Fahri Paşa'nın emrinde 6.000 asker ve ağır silahlarla Urfa'ya doğru yola çıktıkları bilgisini almışlardır. 1 Ekim gecesi yapılan saldırılar bu şekilde son bulmuş, Ermeni komiteciler kazandıkları bu zaferden sonra kutlama yapmışlardır. Harutyun Simyamin'in yaptığı bomba ile zafer elde edildiği Ermeni kaynaklarda yer almıştır.⁹⁵⁰

3 Ekim günü de çatışmalar devam etmiştir. Bu tarihte yaşananlar şifreli telgrafta; 3 Ekim günü akşam saat yediden sabah saat yediye kadar bazen şiddetli olmak üzere ateş edildiği fakat bir değişiklik olmadığı yazılmıştır.⁹⁵¹ Ermeni kaynaklarında ise 3 Ekim Pazartesi günü yaşananlar şu şekilde anlatılmıştır: Türkler, sabah erken doğu tarafından bombalar atmış fakat atılan bombalar eski, menzili kısa olmasına rağmen Ermeni komiteciler paniklemişlerdir. Mıgırdıç ve Rastgelenyan bütün noktaları gezerek, talimatlar vermiş, kimsenin korkmaması ve geri adım

⁹⁵⁰ Luther, *Urfa Savaşı*, s. 83-86; Sahagyan'dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 875

⁹⁵¹ BOA, DH. ŞFR, 492/37. 21 Eylül 1331 [4 Ekim 1915].

atmaması konusunda herkesi uyarmıştır. Protestanların lideri Peder Sogomon Akelyan bütün sokakları gezmiş, elindeki patlamamış bombayı Ermeni komitecilere göstererek, korkmamalarını ve Türklerin kazanamayacağını söylemiştir. Türkler aldıkları takviye kuvvetlerle saldırılarını yoğunlaştırmış, atılan bombalarla birlikte Ermeni komitecilerin morali bozulmuş ve umutsuzluğa kapılmışlardır. Gece sorumlusu Harutyun Rastgelenyan ile yapılan fikir alışverişinden sonra Peder Abraham ve diğer mahalle liderleri; Kevork Alehoydoyan, Harutyun Hıtrıyan, Avetis Çağancıyan, Mıgırdiç Aprilyan, Karabet Konelyan bir araya gelerek plan yapmış ve tuzak kurmuşlardır. Ermeni komitecilerin kurduğu tuzaklara düşen yüzlerce Türk hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenlerin çoğunu köylerden gelmiş, doğru dürüst silahları olmayan kişilerdi. Ermeni komitecilerden sekiz kişi yaralanmış, 20’den fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Çatışmalarda kadınlar da yer almıştır.⁹⁵²

Çatışmalar 4 Ekim günü de devam etmiştir. Şifreli telgrafta; sabah saat yediden akşam saat yediye kadar seyrek, şekilde karşılıklı ateş edildiği, bombalar atıldığı fakat bir zarar ortaya çıkmadığı belirtilmiştir. Yapılan araştırmaya göre daha önce belirtilen altı kişiden başka olayların başladığı günden 4 Ekim’e kadar ahaliden 17 kişinin yaralandığı, 12 kişinin de şehit olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tenkil kuvvetlerinin de tamamen Urfa’ya gelmediği, saat sekizde de Fahri Paşa’nın Katma’dan hareket ettiği ve gelmesinin beklendiği, Urfa Mutasarrıfı’nın da Halep’ten hareket ettiği belirtilmiştir. 4 Ekim günü jandarmadan yaralanan olmamış, vaziyette bir değişiklik vuku bulmadığı şifreli telgrafta yazılmıştır.⁹⁵³

4-5 Ekim günlerinde yeni bir saldırı gerçekleşmediği, sadece karşıdan Ermeni sokaklarına bombalar atıldığı, fakat bu bombaların birçoğunun patlamadığı Ermeni kaynaklarda yer almıştır. Ayrıca 5 Ekim’de tek bir ağır silahla ateş edilmiş, ikinci ağır silah çalışmamıştır. Peder Abraham yaralı bir Kürtten Fahri Paşa’nın ağır silahlarla gelmekte olduğunu öğrenmiştir. Bu haber Mıgırdiç’i çok düşündürmüştür. Mıgırdiç gelen askerlere saldırarak korkutmayı, ağır silahları ise şehre girmeden patlatmayı düşünmüş, hatta bunu kendisi yapmak istemiştir. Fakat arkadaşları bunun

⁹⁵² Luther, *Urfa Savaşı*, s. 87-94. Sahagyan’dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 875; Hayatını kaybeden Türklerin sayısı abartılmıştır. Çünkü arşiv kaynaklarıyla karşılaştırıldığında bu kadar ölü sayısının olmadığı anlaşılmaktadır.

⁹⁵³ BOA, DH. ŞFR, 492/8. 21 Eylül 1331 [4 Ekim 1915]; BOA, DH. ŞFR, 492/50. 22 Eylül 1331 [5 Ekim 1915]; BOA, DH. ŞFR, 492/38. 21 Eylül 1331 [4 Ekim 1915].

çok tehlikeli olduğunu ve yapmaması gerektiğini söylemişlerdir.⁹⁵⁴ Ağır silahlarla Urfa'ya gelinmesi Ermeni komitecileri kaygılandırmış ve ağır silahları etkisiz hale getirmek için harekete geçirmiştir. Bu işi Mıgırdıç'ın kardeşi K r Sako  stlenmiştir.K r Sako'ya Kevork Alehoydoyan, Su i Movses, Sasunci Hovhannes ve Mıgırdıç Aprilyan da katılmıştır. 5 Ekim'de gece yarısı beş Ermeni komiteci Kürt kıyafeti giyerek Tılfındır Tepesi yakınındaki Türk mezarlığının yanına saklanmışır. Türklerden ve Kürtlerden oluşan kalabalık bir grup mezarlığın yanında, gelen askerleri karşılamak için toplanmışır. K r Sako ve arkadaşları kalabalığın arasına karışmışır. En  nde bir yüzbaşı olmak üzere ağır silahların yaklaşmaktadır. silahların üzerinde ikişer asker oturuyordu. Türk ve Kürt kalabalık gelenleri bağırarak sevinçle karşılamışır. Tam bu esnada K r Sako ve arkadaşları ateş açmış, yüzbaşı attan düşmüş, topların üzerindeki askerler de vurulmuştur. Askerler büyük bir şaşkınlık yaşamış, bu sırada Sarkis ve Kevork'un ileri atılmışır. Askerler bu kişilerin yardım etmek amacıyla geldiklerini sanmışlardır. Fakat Sarkis ve Kevork topların iğnesini çıkarıp, tepeye doğru koşarak eski pozisyonlarını almışlardır.⁹⁵⁵

4.4.8. ORDUNUN MÜDAHALESİ VE OLAYLARI BASTIRMASI

5 Ekim 1915'te Urfa Mutasarrıflığı'ndan Urfa'daki Ermeni ayaklanması ve alınacak tedbirler konusunda başkomutanlığa gönderilen raporda şunlar belirtilmiştir:

‐Eylül' n 29 nc  gecesi Ermenilerin gerek sesiz birkaç defa tekrar edilmek üzere 18-19 defa ateş ettikleri işitilmiş ve tahkik sonucu bunun devriye tarafından olmadığı anlaşılmışır. Sabahleyin yapılan tahkikatta Bıçakçı Meydanı'nda Erenilerden Sek , Gugu ve arkadaşları tarafından ateş edildiği anlaşılmış ve yakalanmaları için gönderilen güvenlik kuvvetlerine karşı koymaları üzerine bir jandarmanın şehit ve dört jandarmanın yaralı olduğu haber alınınca acilen olay yerine gidilerek Ermenilerin yalnız bir yerden değil, diğer taraflardan da ateş ettikleri görülmüş, gerekli yerler tarafımızdan tutularak müsademe edilmiş, Ermenilerin kesin bir surette güvenlik kuvvetleriyle çarpışma ve mukavemete hazırlandıklarının anlaşılması üzerine, mutasarrıflık a 4 nc  Ordu Kumandanlığı'na müracaat olunarak iki topla bir tabur asker istenmiş, istenilen şeyler gelince gerekli yerlere yerleştirilmiştir. Bugün 4 nc  Ordu Kumandan Vekili Fahri Paşa Hazretleri bizzat isyanı bastırma hareketini idare etmek üzere Urfa'ya teşrif buyurdular. şimdiye kadar

⁹⁵⁴ Luther, *Urfa Savaşı*, s.94-95; Sahakian'dan naklen  zşavlı, *Urfa Ermenileri...*, s.101.

⁹⁵⁵ Luther, *Urfa Savaşı*, s.94-97; Jernazian, *juddgment Unto...*, s.85; Sahagyan'dan naklen K vorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 875- 876

jandarmadan iki şehitle sekiz yaralının ve halktan da otuz kadar ölü ve yaralı bulunduğu bilgilerinize arz olunur.”⁹⁵⁶

Fahri Paşa 5 Ekim günü Urfa’ya varmıştır.⁹⁵⁷ Paşanın yanında Kurmay Başkanı Kont Eberhart Woltskeel’de (Alman Topçu Binbaşı) gelmiştir. Kumandan Vekili Fahri Paşa Urfa’ya vardıktan sonra Ermeni komiteciler için hemen bir beyanname neşretmiştir. Beyannamede: Hükümete itaat edenlerin Samsat kapısından çıkabilecekleri ilan edilmiş, fakat verilen sürede hiçbir Ermeni dışarı çıkmamış, saldırıya devam etmişlerdir. Bunun üzerine Ermeni komitecilerin saklandıkları yerler toplanla birer birer tahrip edilmiştir.⁹⁵⁸ 6 Ekim günü sabah yediden akşam yediye kadar kesintili olarak ateş edilmiş, yaralı veya zayıat olmamıştır.⁹⁵⁹ 7 Ekim günü ise Ermeni asiler silah kullanmaya devam etmiş, saklandıkları yerler kısmen tahrip edilmiş, Amerikalı Mösyö Leslie’nin idaresi altındaki Protestan Kilisesi’nden atılan kurşunlardan bir kişi şehit olmuş, iki kişi yaralanmıştır. Bir diğer noktadan Ermeni komitecilerin attığı bombanın etkisiyle de bir kişinin yaralandığı şifreli telgrafta yazılmıştır.⁹⁶⁰

Fahri Paşa da Urfa’ya ulaştıktan sonra yaptıklarını şu şekilde anlatmıştır: *“Meseleyi tahkike memur olarak Urfa’ya gittim. İleri gelenleri çağırdım. Gelmeyenlere haber gönderdim. Nasihat ettim. Müslümanların bir kötü niyeti olmadığı hakkında deliller gösterdim. Teminat verdim. Gelmediler.Evlerini ve sokak başlarını tahkim etmiş olduklarından, gelene geçene kurşun atmaya ve Ermeni mahallesinden alçak olan İslâm mahallesinde, evlerinin damında ve avlusunda işi gücü ile meşgul kadın ve çocuklara ve caminin şadırvanında abdest almakta olan Müslümanları vurmaya devam ettiler.Biz de asilerin oturdukları bölgeyi dört bir taraftan çember içine aldık. İtaat etmedikleri halde ne yapacağımızı göstermek ve gözlerini korkutmak üzere birkaç top attık. Tekrar haber gönderdikse de, yine kulak asmadılar.*”⁹⁶¹

⁹⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH:Kls. 361, Dos.1445, Fih.11-3; ATASE Arşivi, BDH:Kls. 361, Dos.1445, Fih.11-5; Özçelik, **a.g.e.**, s. 30.

⁹⁵⁷ BOA, DH. ŞFR, 492/50. 22 Eylül 1331 [5 Ekim 1915]; Kaynaklarda Fahri Paşa şeklinde yazılmıştır. Oysa Fahri Paşa, bilinen adıyla Fahrettin Paşa’dır. Beyoğlu, Fahrettin Paşa..., s. 22-26; Hasan Açıanal da Fahrettin Paşa’nın isyanı bastırıldığını yazmıştır. Açıanal, *Urfa Kurtuluş...*, s. 33; Süleyman Beyoğlu, Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa, 2.Bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, s.67.

⁹⁵⁸ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

⁹⁵⁹ BOA, DH. ŞFR, 492/50. 23 Eylül 1331 [6 Ekim 1915].

⁹⁶⁰ BOA, DH. ŞFR, 492/64. 24 Eylül 1331 [7 Ekim 1915].

⁹⁶¹ Kandemir, *Fahreddin Paşa’nın...*, s. 218-219.

Ermeni kaynaklarda ise olay şöyle anlatılmaktadır: 7 Ekim Cuma sabahı Türkler ağır silahlar eşliğinde konumlanmıştı. Bir süre sonra elinde beyaz bayrakla bir adam gelmiş, Fahri Paşa'nın göndermiş olduğu mektubu Mıgırdiç'a teslim etmiştir. Mektupta; teslim olunması halinde kimsenin cezalandırılmayacağı, aksi takdirde Ermeni mahallesinin enkaza dönüşeceği ve insanların öleceği yazılmıştır. Mıgırdiç bütün liderleri çağırıp, onlara danışmıştır. Mıgırdiç Ermeni komitecilerin Türk kuvvetlerine karşı savaşmak için yeterli olmadığını biliyordu. Çünkü Urfa'nın hiçbir ülkeyle sınırı olmadığı için komiteciler yardım alamıyordu. Bundan dolayı kahramanca savaşarak ölmek tercih edilmiştir. Mıgırdiç Fahri Paşa'ya haber göndererek, (Masmane) Alman Halı Fabrikası'nın yanında yüz yüze görüşebileceklerini söylemiştir. Fahri Paşa'nın geleceğine Mıgırdiç dahil hiç kimse ihtimal vermiyordu. Fakat bir saat sonra Fahri Paşa'nın geldiğini duyunca herkes çok şaşırmıştır. Fahri Paşa'nın *“Evlatlarım, neden devletinize karşı isyan ediyorsunuz? Devletin size karşı kötü bir niyeti yok. Eşlerinize ve çocuklarınıza kıymayın teslim olun.”* çağrısına Mıgırdiç *“Paşa Efendi, Biz hiç isyan etmedik. Aksine biz en itaatkar tebaanız olduk. Ama bizi öldürüyorsunuz ve yok etmek istiyorsunuz. Paşa Efendi, Size üç sorum var. Tatmin edici bir şekilde cevaplayınız ve biz silahlarımızı indireceğiz. Piskopos ve yaşlılarımızı tutukladınız, hapsedtiniz ve acımasızca öldürdünüz. Neden? Vatani savunmak için binlerce genci askerlik hizmeti için çağırdınız ve mükemmel bir sadakatle hizmet ettiler. Fakat zalimce onları yok ettiniz. Neden? Bin ikiyüz Ermeni asker sadık bir şekilde Kara Köprü ve Kudemma'da çalışıyordu; bu sadık askerleri de katlettiniz. Neden? Fahri Paşa, eğer bu soruları cevaplayamıyorsanız, izin verin yerel otoriteler cevaplasın.”* demiş ve Mıgırdiç konuşmasına devam ederek *“Fahri Paşa, izin verin birbirimizi kandırmaya çalışmayalım. Bizi katletmek için geldiniz, ve biz onurlu bir şekilde kendimizi savunarak ölmeye karar verdik.”* demiştir. Fahri Paşa kızgın ve alaylı bir şekilde *“Çocuklarınızın ve eşlerinizin başına gelecek felaketlerden siz sorumlu olacaksınız”* demiştir. Görüşmelerden bir sonuç elde edilmeyince tekrar silahlı çatışmaya dönmüştür.⁹⁶² Öğleden sonra saat 2'de Ermeni mahallesine yapılan iki top atışında bazı Ermeni komiteciler ölmüş, diğer Ermeni komiteciler ise korkup, sığınaklara inmişlerdir. Ermeni komiteciler bütün noktalarda hazırlık yapmış, sığınaklarda silah alıp vermek için delikler açılmıştır. Ermeni komitecilerin terk ettikleri evlere Türkler yerleşmiştir. Çünkü Türkler yeni takviye güçler ile kayıplarını telafi etmiş, fakat

⁹⁶² Luther, *Urfa Savaşı*, s.97-100; Jernazian, *juddgment Unto...*, s.85.

Ermeni komitecilerin kayıplarını telafi etme şansı olmadığı için saldırı yerine savunma yöntemi benimsenmiştir.⁹⁶³

8 Ekim günü sabah saat 8’de Türk askerleri Alman Halı Fabrikası’nın olduğu taraftan şiddetli saldırılar gerçekleştirmiş ve saatçioğullarının evini almışlardır. Mıgırdiç Masmane bölgesindeki saldırıyı bizzat kendisi yönetmiştir. Su Meydanı’na kadarki bölgede şiddetli çatışmalar olmuş, el bombaları atılmıştır. 8 Ekim günü meydana gelen çatışmalar Ermeni komiteciler açısından kötü geçmiştir. Türk kuvvetleri duvarları delerek Ermeni bölgesine girmeye çalışmış, bunun üzerine Ermeni komiteciler bıçaklarla saldırmış ve ondan fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Bölge sorumlusu Armenak Ağdaryan, Solhanların evinde Türklere karşı savaşmış, o gün akşama kadar çatışmalar devam etmiştir. Türkler Masmane’nin karşısındaki bazı evleri ele geçirmişlerdir. Türklerin zaferi Tempe mahallesinden Su Meydanı’na kadarki bölge için tehlike yaratmıştır. Mıgırdiç, Rastkelenyan ile konuştuktan sonra kaybettikleri evleri geri almak için plan yapmışlardır. Bu plana göre Ermeni komiteciler kılık değiştirerek, Türklerin arasına karışacak ve saldıracaklardır. Plan doğrultusunda Kevork Alehoydoyan Türk gibi giyinerek bir evin çatısına çıkmış ve beklemiştir. Oradan geçen bir Türk askerine parolayı sormuş ve “kılıç” cevabını almıştır. parolayı öğrenen Rastgelyan ve adamları Türk tarafına geçmiş, parolayı soran kişilere “kılıç” diyerek ilerlemişlerdir. Bu şekilde Türk bölgesine giren Ermeni komiteciler bombalarla saldırmış, birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Tempe Mahallesi’nden Su Meydanı’na kadarki bölgede, dışarıdan gelen askerler yabancı oldukları için kaçamamış ve saldırılarda hayatlarını kaybettikleri Ermeni kaynaklarda yazılmıştır.⁹⁶⁴ Aynı gün Alman Binbaşı Wolfskeel, Ermeni mahallesinin batı sınırındaki Markara binalarına yapılan saldırıyı yönetmiştir. Toplarla yıkılan binayı zaptetmeye giden askerleri, Ermeni komiteciler el bombalarıyla karşılamış, çatışmalarda bir çavuş yaralanmıştır. Ermeni komitecilerin saldırılarına direnemeyen askerler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Wolfskeel aynı gün Amerikan Misyon Binalarına da saldırı düzenlemiş, fakat saldırı dış cephe duvarına ateş etmekten ileri gidememiştir.⁹⁶⁵

⁹⁶³ Luther, *Urfa Savaşı*, s.100-101; Sahagyan’dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 876

⁹⁶⁴ Luther, *Urfa Savaşı*, s.101-106.

⁹⁶⁵ Hilmar Kaiser, *Eberhard Count Wolffskeel Von Reichenberg, Zeitoun, Mousa Dag, Ourfa: Letters on the Armenian Genocide*, 2nd Ed, England, Taderon Press, 2003, s. 20-29.

Fahri Paşa çatışmaları şu şekilde anlatılmıştır: *“Atılan top mermilerinden patlamamış olanları ellerinde tutarak sokak sokak nümayişler yaptılar. Artık zor kullanarak ciddi harekete mecburiyet elverdi. Müdafaa haline konan asilerin evleri topal birer birer tahrip ediliyor ve piyade askeri açılan gediklerden evlere girerek mahallenin merkezine doğru ilerliyordu. Altı mantelli, iki obüs, dört cebel topu ateş püskürmekte, piyade hakikaten kahramanca ve süngü ile ilerlemekte olmakla beraber, asiler her evi inatla müdafaa ediyor ve piyademiz birkaç şehit ve yaralı vererek içeri girdikçe, o duvarı yıkılan ve çatıları başlarına inen evleri katiyen bırakmıyorlardı.”*⁹⁶⁶ Fahreddin Paşa burada Ermeni komitecilerin pes etmediklerini ve inatla karşı koymaya devam ettiklerini ifade etmiştir.

Asileri cezalandırmak için daha önce getirtilmiş kuvvet ve iki topun kâfi gelmeyeceği anlaşılmaması üzerine dört top ve iki tabur asker daha getirtilmiştir. Bu şekilde 9 Ekim 1915 tarihine kadar geceli-gündüzlü şiddetli bir şekilde devam eden çatışmalardan sonra askerler Ermeni mahallesinin kenarındaki yerleri işgal ve tahrip etmiştir. Çatışmalarda epeyce şehit ve yaralı verilmiştir. Ayrıca bu çatışmalarda Ermeni komiteciler askerleri yanıltmak için Kazak elbiseleri ve Rus kalpakları, asker firarileri ise askeri elbiseler ve jandarma kıyafetleri giymişlerdir. İlk hattın işgalinden sonra kadın ve çocukların ezilmemesi için bir gün mühlet verilerek, çatışmaya ara verilmiştir. Ermeni komitecilerin teslim teklifine gece iki taraftan şiddetli baskınlar yaparak ve birçok noktayı tahkim ederek cevap verdikleri Urfa raporunda yazılmıştır.⁹⁶⁷

9 Ekim günü sabah erken Fahri Paşa tarafından Amerikan tesislerinin yöneticisi M.Lesli'ye bir mektup gönderilmiştir. Mektubu Jakob Künzler götürmüştür. Mektupta; Mr. Leslie'den Amerikan kurumlarında kalan sürgünler ve yetimlerin bu mahallerden çıkarılmaları istenmiş, aksi takdirde bu kurumların bombalanacağı yazılmıştır. Aradan üç saat geçmesine rağmen herhangi bir cevap gelmemiş, bunun üzerine Künzler Tıfındır tepesinin üzerine çıkarak dürbün ile Amerikan kurumlarına bakmıştır. Duvarda büyük harfler ile *“Gelmek istiyoruz fakat*

⁹⁶⁶ Kandemir, *Fahreddin Paşa'nın...*, s. 219.

⁹⁶⁷ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; Ermenilerin kurdukları barikatlara ve çatışmalarda ölenlere ait fotoğraflar için bakınız Ek 25-38.

*bizi bırakmıyorlar” cümlesinin yazılı olduğunu görmüştür. Aynı akşam Amerikan Enstitüsü’ne üç taraftan ateş açılmıştır.*⁹⁶⁸

Gönderilen mektuplardan bir sonuç çıkmayınca 9 Ekim Pazar günü altı top kullanıma hazırlanmıştır. Ermeni mahallesinde üç önemli stratejik nokta vardı; Bunlar; Kale, Tılfındır Tepesi ve St. Sarkis Manastırı’ydı. Türklerin Tılfındır tepesinin zirvesine çıkarak, buradan saldırıya geçmeyi düşünmüşlerdir. Tılfındır’ın zirvesinden Ermeni evlerine ve sokaklarına saldırmak çok kolaydı. Tılfındır Tepesi stratejik açıdan çok önemli bir noktada bulunuyordu. 9 Ekim tarihli çatışmalara kadınlar da katılmıştır. Kadınlar üç grup olup, Ketenciyan, Çilingiryan ve Gemçiyan adlı kadınların yönetiminde bulunmuş ve siperden sipere koşarak, savaşçılara moral vermişlerdir. 9 Ekim günü yapılan saldırılarda Alman Misyoner Herr Eckart’ın büyük yardımları olmuştur. Eckart, Ermeni bölgesindeki stratejik noktaların top ateşiyle yok edilmesinde yardımcı olmuştur. Bu saldırılarda yapımında Kaiser Wilhelm’in de 1000 dolar bağışta bulunduğu ve Eckart’ın da bizzat inşaatında çalıştığı Ermeni Evangelist (Protestan) Kilisesi de yıkılmış, yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Ermeni mahallesine atılan bombalardan biri Mıgırdiç’in olduğu bölgeye düşmüş ve Mıgırdiç sağ dizine denk gelen şarapnel parçasıyla yaralanmış ve hastaneye götürülmüştür. Mıgırdiç’in yaralanmasından sonra bütün sorumluluk Rastkelenyan’a geçmiştir. 9 Ekim Pazar günü Ermeni komiteciler açısından çok kötü bir gün olmuştur. Savaşan Ermeni komiteciler uykusuzluktan yorgun düşmüş, takviye alamadıkları için de kayıpların yerini dolduramamışlardır. Rastkelenyan da 40° ateş ve başında ıslak mendil ile çatışmaya devam etmiştir. Bu çatışmada birçok Ermeni komiteci lider hayatını kaybetmiştir. Ermeni komitecilerin silahları ve bombaları da az kaldığı için çatışmaları daha fazla devam ettirme imkanları kalmamıştır. Türklerin, Ermeni mahallesindeki bazı noktaları ele geçirdikleri ve ilerlemeye devam ettikleri de Ermeni kaynaklarda yazılmıştır.⁹⁶⁹

Dördüncü Ordu Komutanının, Başkumandanlığa gönderdiği 9 Ekim 1915 tarihli raporda özetle olaylar aktarılmıştır:

⁹⁶⁸ Luther, *Urfa Savaşı*, s.106-107; Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 74-76; Jernazian, *juddgment Unto...*, s.87; Sahagyan’dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 876.

⁹⁶⁹ Jernazian, *juddgment Unto...*, s.87; Luther, *Urfa Savaşı*, s.107-117; Sahagyan’dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 877

*“Urfa’da Ermenilerin sağlam yapılara sığındıkları ve bu arada Amerikan Misyonerliği’nin Yetimler Yurdu’nu işgal ettikleri ve bu binada Amerikan misyonerleriyle iki İngiliz ve iki Fransız bulunduğu tespit edilmiştir. Bu binalara bir piyade taburu ve topçuyla taarruz edileceğinden yabancı uyruklu şahısların binayı terk etmeleri için uyarılmış, hatta büyük yazılarla yazılmış levhalar konulmuştur. Ancak, ne yetimhane müdürü, ne de yabancı uyruklular binayı terk etmemişler ve Ermeni isyancıları tarafından bırakılmamışlardır.”*⁹⁷⁰ Şifreli telgrafta ise; 9 Ekim günü üç saat kadar top ateşine devam edildiği, asilerin silahla karşılık verdiği, fakat zayıat olmadığı yazılmıştır.⁹⁷¹

10 Ekim günü ise sekiz-dokuz saat top ve tüfek atışıyla saldırı gerçekleştirildiği, Ermeni komitecilerin saklandıkları yerlerin bir kısmının zapt edildiği, Ermeni asiler tarafından şiddetli tüfek atışları yapıldığı, bombalar atıldığı şifreli telgrafta yazılmıştır. Ayrıca asker, jandarma ve ahaliden 21 kişinin yaralandığı, beş kişinin ise şehit olduğu, en fazla Protestan Kilisesi ve Amerikalılara ait müesseselerden ateş edildiği ve bomba atıldığı şifreli telgrafta belirtilmiştir.⁹⁷²

Ermeni kaynaklarda ise o günkü olaylar şöyle anlatılmıştır: Saldırı 10 Ekim günü erken başlamış ve birçok ev yıkılmıştır. Ermeni komiteciler yıkılmış olan bu evlerin arasından ateş etmişlerdir. Mıgırdiç takviye güç olarak, bir ayağı kısa olduğu için “Timurlenk” lakabı verilmiş olan Çilingaryan’ı yardıma göndermiştir. Kızıl Haç’ta yer alan kadınlar yaralıları hastaneye götürmüşlerdir. Mıgırdiç’in eşi Elizabeth ve Rastkelenyan’ın ablası Simyan Hanım da yaralıları kontrol etmiş, ilkyardım yapmış, öğrenciler de yaralılara yardım ettikten sonra boşalan siperlere gitmişlerdir. 16-18 yaş arasındaki gençler, bombalar ve ağır silahlar eşliğindeki saldırılarda hayatlarını kaybetmişlerdir. Ermeni komiteciler ya savaşıyorlar ya da Deyr-i Zor’a sürülerek ölmek seçenekleri arasında seçim yapmakla karşı karşıya kalmıştır. Ermeni komiteciler açısından durumun artık çok daha kötü bir hal almıştır. Halep’ten gelen iki topla birlikte top sayısı altıya yükselmiş ve bu toplarla dört taraftan saldırıya geçilmiştir. Fahri Paşa ağır bir şekilde ilerlemiştir. Peder Abraham’ın evinden ana kiliseye kadarki evlerin yıkılmış ve yol yapılmıştır. Ermeni komiteciler Masmene bölgesini terk etmiş, Tıfındır tepesinin olduğu tarafta ise pozisyonlarını korumuşlardır. Fakat Ermeni komiteciler ağır silahlar karşısında ağır

⁹⁷⁰ Özçelik, 1915’te Urfa’da..., s. 30.

⁹⁷¹ BOA, DH. ŞFR, 492/95. 26 Eylül 1331 [9 Ekim 1915].

⁹⁷² BOA, DH. ŞFR, 492/114. 27 Eylül 1331 [10 Ekim 1915].

kayıplar vermişlerdir. Peder Sogomon Akelyan ve bir grup kadın ise sokakları gezerek, şarkılar söylemiş ve moral vermeye çalışmıştır.⁹⁷³

Fahri Paşa da “*Topların açtıkları deliklerden derhal bir tüfek çıkararak ateş ettikleri pek çok görüldü. Elli metre mesafede bir evi döğen topçumuzu, o evin damına çıkarak ateş altına aldıklarını da gördük. Askerimize karşı bazı evlerden bir tek silahla mukabele edildiğini, mühimmat depo edilen bir yerde topçu ateşimizin çıkardığı yangın üzerine asilerin cephane sandıklarını yüklenerek top ateşi altında merdivenlerden indiklerini*
.....

kız ve kadınların harp edenleri teşçi için mermi yağmuru altında sokak sokak dolaştıklarını, onlara yiyecek içecek taşıdıklarını ve yaralıları hastanelere götürdüklerini...”⁹⁷⁴ gördüğünü söyleyerek anlatılanları teyit etmiştir.

11 Ekim günü çatışmalar devam etmiştir. Şifreli telgrafta; sabahtan akşama kadar top ve tüfek atışlarına devam edildiği, Ermenilerin tüfek ve bombalarla ile karşılık verdikleri, askerlerin Ermeni mahallesinde ilerlemeye devam ettiği yazılmıştır. Ayrıca Ermenilerin birkaç sığınağının tahrip edildiği, asker, jandarma ve ahaliden 16 kişinin yaralandığı ve üç kişinin de şehit düştüğü belirtilmiştir.⁹⁷⁵

Ermeni kaynaklarına göre; M.Eckart Mıgırdıç’a bir mektup yazmış ve Alman hastanesinde çalışan Sarkis adındaki bir kişi ile göndermiştir. M.Eckart mektupta; Mıgırdıç’i görmek istediğini ve Masmene’ye gelirse oradan güvenli bir şekilde çıkabileceğini yazmıştır. Yarım saat sonra Mıgırdıç ve M.Eckart görüşmüşlerdir. Görüşmede M.Eckart, Mıgırdıç’e artık bu kadar savaşmanın yeterli olduğu yoksa Mıgırdıç yüzünden birçok Ermeni komitecinin hayatını kaybedeceği söylemiştir. Görüşmede ayrıca M.Eckart, Mıgırdıç’i Almanya’ya götürmeyi ve orada sakin bir hayat sürmeyi teklif etmiştir. Mıgırdıç bu teklife çok kızmış ve reddetmiştir. M.Eckart da teklifinin reddedilmesine kızmış, bundan sonra ağır silahların kullanılacağını söyleyerek, oradan ayrılmıştır.⁹⁷⁶

Başkomutanlık’tan Hariciye Nezareti’ne ve Dördüncü Ordu Komutanlığı’na gönderilen 12 Ekim 1915 tarihli yazıda şöyle denilmiştir:

“Urfa’da isyan halinde bulunan Ermenilerin bir an önce yola getirilmesi suretiyle benzerlerine etkili bir ders olmasını önemli gördüğünden, bunun için gerekli tedbirlerin tam

⁹⁷³ Luther, *Urfa Savaşı*, s.117-121.

⁹⁷⁴ Kandemir, *Fahreddin Paşa’nın...*, s. 219.

⁹⁷⁵ BOA, DH. ŞFR, 493/3. 28 Eylül 1331 [11 Ekim 1915].

⁹⁷⁶ Luther, *Urfa Savaşı*, s.121-123; Sahakian’dan naklen Şavlı, *Urfa Ermenileri...*, s. 80.

zamanında ve gereği gibi alınması zaruridir. Şu anda Urfa'da bulunan kuvvetin bir an evvel yerlerine geri gönderilmesindeki lüzum ve önemle isyanın bastırılmasında çabukluğu gerektirmektedir."⁹⁷⁷

12 Ekim tarihinde sabah erken saatlerde Türkler ağır silahlarla çok gürültülü bir şekilde saldırmış, bir an önce savaşın bitmesi için her yeri almak istemişlerdir. Türk askerleri Amerikan binalarının yanındaki Ermeni Kulübünün olduğu taraftan saldırmışlardır. Kör Sako, Bogors Mesropyan, Mariam Çilingaryan, Horen Kipalyan, Nazaret Pagalyan ve Harutyun Simyan saldırının olduğu tarafa yardıma gitmişlerdir. Ermeni Kulübünün bahçesindeki çatışmalarda sürekli ateş açılmış, askerler ölümlerin üzerinden atlayarak Ermeni Kulübünün bahçesine girmişlerdir. Çok şiddetli çarpışmalar sonunda, birçok askerin hayatını kaybettiği Ermeni kaynaklarda iddia edilmiştir. Çarpışmalar esnasında Kör Sako ayağından yaralanmış, Horen Kivbelyan ölmüş, Hovhannes Narasyan ve Mariam Çilingaryan da yaralanmıştır. Türkler ilerleyerek birçok Ermeni evini ele geçirmişlerdir. 12 Ekim günü yaşanan çatışmalarda birçok Türk'ün de hayatını kaybettiği, Ermeni kayıplarının ise 50'den fazla ölü ve yaralı olduğu kaynaklarda yazılmıştır. Çatışmalarda birçok Ermeni lider de hayatını kaybetmiştir. Ermeni komiteciler artık sona yaklaştıklarını anlamış ve cesaretleri kırılmıştır. Bazı Ermeni komiteciler teslim olmak istemişlerdir. Teslim olan bu Ermeni komitecilerin daha sonra casusluk yaptıkları kaynaklarda ifade edilmiştir. Rastkelenyan teslim olmak isteyenlere, teslim olmaktansa kendilerini, eşlerini ve çocuklarını öldürmelerini tavsiye etmiştir. Çünkü esir alındıkları takdirde durumlarının çok daha kötü olacağını söylemiştir. Mıgırdiç ve Rastkelenyan artık savaşmaya ne güçlerinin ne de adamlarının kaldığını görmüş ve karşıdaki dağlara kaçmaya karar vermişlerdir.⁹⁷⁸

Daha sonraki gün de çatışmalar yoğun olarak sürmüştür. Şifreli telgrafta; 13 Ekim günü sabahdan akşama kadar şiddetli top atışlarına devam edildiği, Ermenilerin saklandıkları yerlerden bazısının zaptedildiği, Ermenilerin de saldırıya aynı şekilde karşılık verdikleri ve çatışmalarda dört kişinin yaralandığı yazılmıştır.⁹⁷⁹ Ermeni kaynaklarda da o günkü olaylar yer almıştır. 13 Ekim günü Türkler taktik değiştirip, her taraftan saldırmış, herkes kendini kurtarmaya çalışmıştır. Ermeni liderler ise insanların haline bakarak, üzülmüş, bazı Ermeni komiteciler ise hayatını kaybeden

⁹⁷⁷ Özçelik, 1915'te Urfa'da..., s. 30.

⁹⁷⁸ Luther, *Urfa Savaşı*, s.123-129.

⁹⁷⁹ BOA, DH. ŞFR, 493/50. 30 Eylül 1331 [13 Ekim 1915].

Türk askerlerinin silahlarını alarak çatışmaya devam etmişlerdir. Protestan Kız Mektebi ile Stadyum tarafından yapılan saldırılarda birçok Ermeni komiteci çatışmalarda hayatını kaybetmiştir. Birçok ev Türkler tarafından ele geçirilmiş, askerler ilerlemeye devam etmiştir. Ermeni komiteciler çatışmaya devam etmelerine rağmen, binlerce asker ve ağır silahlar karşısında savaşmalarının imkansız olduğunu görüyorlardı. Antep'ten gelmiş olan Ermeniler de hayatlarını kaybetmiş ve Ermeni komitecilerin sayısı gittikçe azalmıştır.⁹⁸⁰

14 Ekim tarihli şifreli telgrafta; sabahtan akşama kadar top ve tüfek atışına devam edildiği, Ermenilerin saklandıkları yerlerin önemli bir kısmının işgal, bir kısmının ise tahrip edildiği yer almıştır. Ermeni asiler tarafından tüfeklerle ateş edildiği, özellikle bomba atıldığı da yazılmıştır. Telgrafta ayrıca çatışmalarda 11 kişinin yaralandığı, birinin asker diğerinin ise ahaliden olmak üzere iki kişinin şehit olduğu yazılmıştır.⁹⁸¹ 14/15 Ekim gecesi gönderilen şifreli telgrafta ise çatışmanın sekiz saat şiddetli bir şekilde devam ettiği, öğleden sonra saat üçte Büyük Ermeni Kilisesi'nde teslim işareti verilmesi üzerine ateşin kesildiği belirtilmiştir. Ayrıca kilisenin işgal edildiği, karanlık basıncaya kadar 50-100 kadar kadın ve çocuğun teslim alındığı ve tahliye edilen mahallere yerleştirildikleri yazılmıştır. Teslim olanların ifadelerinden asilerin Protestan Kilisesi ile Amerikan misyoneri Leslie'nin müessesesi civarında toplanmış oldukları, Ermeni mahallesinin birkaç yerinde asilerin takviye edildikleri ve Protestan müessesesinin topa tutulduğu, akşam hareketin sonlandırıldığı da ifade edilmiştir. Askerden 17, ahaliden ise bir kişinin yaralandığı, askerden bir, ahaliden de bir kişi olmak üzere iki kişinin de şehit olduğu ve kilisede asilerin reislerinden iki kişinin leşine rastlandığı şifreli telgrafta yazılmıştır.⁹⁸²

Yabancı kaynaklara göre ; 14 Ekim günü Ermeni mahallesi artık çok küçük bir alan ile sınırlı kalmıştır. Mıgırdiç ve Rastkelenyan yeni pozisyonlar belirlemiş ve savunma hattı oluşturmuşlardır. Son kalan güçler birleştirilmiş, silahlar kontrol edilmiş evden eve geçilerek hazırlık yapılmıştır. Ermeni komiteciler ile konuşularak, cesur bir şekilde sonuna kadar savaşmaları için ikna edilmişlerdir. Ayrıca komiteci liderler, Ermeni komitecilere ya çatışmalarda ya da çölde öleceklerini, ama bu işin

⁹⁸⁰ Luther *Urfa Savaşı*, s.129-133.

⁹⁸¹ *BOA, DH. ŞFR*, 493/65. 1 Ekim 1331 [14 Ekim 1915]; *BOA, DH. ŞFR*, 493/66. 1 Ekim 1331 [14 Ekim 1915].

⁹⁸² *BOA, DH. ŞFR*, 493/96. 3 Teşrin-i Evvel 1331 [16 Ekim 1915].

sonunda mutlaka ölüm olacağını söyleyerek, cesur bir şekilde çatışmalarda ölmenin en iyi seçenek olduğunu söylemişlerdir.⁹⁸³

15 Ekim’de kalabalık bir grubun teslim olmak istemiştir. Bunun için de Ermeni Protestan Papaz, Türklerle pazarlık yapmayı denemiş ve ellerine beyaz bayrak verdiği birkaç kadını komutana göndermiştir. Fakat komutan Ermeni komitecilerin kayıtsız şartsız teslim olmalarını istemiştir. Ermeni komiteciler erkeklerin öldürüleceği, kadınların ve çocukların ise sürülecekleri düşüncesinden dolayı teslim olmak istememişlerdir. Ermeni papaz, korku içindeki insanlara teslim olmamaları için yalvarmış, Ruslar’ın Urfa’ya iki günlük mesafedeki Diyarbakır’da olduklarını söyleyerek ikna etmeye çalıştığı yabancı kaynaklarda yazılmıştır.⁹⁸⁴

Urfa raporuna göre; askerler Urfa’nın Tell-el Fütûr Tepesi ve eski surlar üzerine inşa edilmiş dayanıklı evleri işgal etmekte epeyce zorlanmıştır. Çatışma esnasında patlamayan sahra mermilerinden birinin ele geçiren Ermeni siyasi memuru vaziyetini takınmış, Antep Koleji ve Amerika’da eğitimini tamamlayıp, Urfa’ya gelen ve zamanını bozgunculuk ve İslam düşmanlığını Ermeniler arasında yaymaya sarfeden Protestan Papazı Sogomon, mermiyi elleri arasında dolaştırarak, Türk topu işte böyledir diyerek alay etmiş, Ermeni komitecileri Ruslar Urfa’ya varana kadar karşı koymaya ve dayanmaya teşvik etmiştir. Büyük Ermeni Kilisesi’ne Doğu vilayetlerinden gelen bazı muhacir hastalar konulduğu için ilk günlerde ateş açılmamıştır. Fakat askerin taarruzu karşısında Ermeni komiteciler, kilise mazgallarından ve taşla örülmüş pencerelerdeki aralıklardan ateş etmişlerdir. Bunun üzerine topçular tarafından karşılık verilmiştir. Ermeni komiteciler “*Ateş dursun, muhabere var*” yazılı beyaz bir bayrak çekmiş, bunun üzerine top ateşi kesilmiştir. Ermeni komiteciler, Mr Leslie’nin müessesinde bulunan Sogomon’un görüşünü almak için yarım saat mühlet istemişlerdir. Daha sonra kayıtsız-şartsız teslim olacaklarını söyleyerek, 600 kadar kadın ve çocuk teslim edilmiştir. Ertesi gün Amerikan Yetimhanesi Müdürü Mr. Leslie bir tercümanla Tell-el- Fütûr tepesine gelerek teslim olmuştur. Ayrıca kilise ve çevresindeki müessesede bulunan kadın ve çocuklar teslim alındıktan sonra asiler yaklaşan askerlere tekrar ateş etmiş, bunun üzerine askerler de karşılık vermişlerdir. 15 Ekim 1915 tarihinde kilise, eytamhane ve eşkıyanın saklandıkları yerler zaptedilerek, Urfa meselesi sona erdirilmiştir.

⁹⁸³ Luther, *Urfa Savaşı*, s.133; Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 77-78.

⁹⁸⁴ Luther, *Urfa Savaşı*, s.133; Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 77-78.

Bundan sonra asilerden kurtulanlar, gizli yollardan, izbelerden, odalardan, yer altı sığınaklarından istifade ederek, askere bomba ve kurşun atarak tekrar taarruz etmiş, çatışmalar esnasında epeyce yaralı ve şehit olduğu Urfa raporunda yazılmıştır.⁹⁸⁵ Şifreli telgrafta ise 16 Ekim günü Mr. Leslie ve yanında bulunan dokuz düşman devletler tebasının muhafaza altına alındığı yazılmıştır.⁹⁸⁶

15 Ekim günü gece gündüz demeden çatışmalar devam etmiştir. Çürümeye başlayan cesetler kötü kokular yayıyordu. Türk askerleri Amerikan misyon binasına girmeden Ermeni komiteciler, bu binaları boşaltarak, yeni pozisyon almışlardı. Harutyan Simyan ve Sarkis Rastgelenyan liderliğindeki bazı Ermeni komiteciler, Türk kıyafetleri giyerek Kız mektebinin bodrum katına saklanmışlardı. Amerikan kurumları yöneticisi Mr. Leslie Mıgırđıç'ın isteğiyle 14 yabancı misafirle birlikte teslim olmuştur. Teslimden sonra saklanan Ermeni komiteciler bombaları patlatmış ve ateş ederek saldırmışlardır. Bunun üzerine Askerler kaçmaya başlamış, asker kıyafeti giymiş Ermeni komiteciler, kaçan askerlere yardım etmek istiyormuş gibi onları çağırıştır. 50'den fazla asker bu yardım çağrısına kanarak içeri girmiştir. Bu esnada bombalar patlatılmış ve birçok asker hayatını kaybettiği şeklinde o günkü olaylar Ermeni kaynaklarda yazılmıştır.⁹⁸⁷

Komiteci yöneticiler yeni bir strateji belirlemeye çalışmış, sonunda dağlara kaçmaya karar vermişlerdir. Fakat kaçış planı, Ermeni mahallesinden kaçarak Türk askerine teslim olan bir Ermeni kadın tarafından askerlere haber verilmiş, bu bilgi ışığında harekete geçen askerler ağır silahlarla Ermeni komitecilere saldırarak, kaçmalarına mani olmuştur. Bunun üzerine Ermeni komiteciler Ermeni mahallesindeki pozisyonlarına geri dönmek zorunda kalmışlardır. Artık kendi mahallerinde çarpışarak ölmeye karar vermişlerdir. Askerler şiddetli saldırılarla ilerlemeye devam etmiş, ana kilisenin bir kısmı, kız mektebi ve diğer bir kısım yerler ele geçirilmiştir. Ermeni komiteciler artık bütün güçlerini tüketmiş, sona yaklaşmışlardır. Gece çatışmalarda hayatını kaybeden Rastkelenyan ve diğer iki kişinin cesedi mum ışığı altında kilisenin arka tarafına gömülmüştür. Sağ kalan

⁹⁸⁵ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

⁹⁸⁶ BOA, DH. ŞFR, 493/148. 9 Teşrin-i Evvel 1331 [22 Ekim 1915]. Künzler, Mr. Leslie'nin 16 Ekim'de, Jernazian 18 Ekim'de, Luther ise Mr Leslie ve 14 kişinin 18 Ekimde teslim olduklarını yazmışlardır.Bkz. Luther, *Urfa Savaşı*, s.134; Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s.78; Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 87; Cemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda ise 15 Ekim 1915 tarihinde Mrs. LESlie ve düvel-i muhâsama teba'asından dokuz kişinin teslim olduğunu yazmıştır. ATASE Arşivi, BDH: Kls. 361, Dos. 1445, Fih.11-13;Erden, *Birinci Dünya...*, s. 151.

⁹⁸⁷ Luther, *Urfa Savaşı*, s.133-146; Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 87.

Ermeni komiteciler ana kilise sokağında toplanmışlardı. Bu esnada çok trajik olaylar da yaşanmıştır. İşgal edilen mahallerde bulunan kızlar ve kadınlar, Türklerin eline geçmemek için kuyulara atlamış ve boğularak ölmüşlerdir. Bazı erkekler silahlarla kendilerini vurmuş, kadınlar da intihar etmiştir. Bazı Ermeni komiteciler kurtulmak ümidiyle daha önce hazırlanan yerlere saklanmış, bazıları ise kendilerini ve ailelerini yakmışlardır. Çatışmalardan sonra askerler bütün Ermeni mahallesini ele geçirmiş, fakat kasım sonuna kadar kaçan veya saklanan Ermeni komitecileri arama faaliyetlerine devam edilmiştir. Bu aramalarda Ermeni casuslar kullanılmıştır. Casuslar saklanan Ermeni komitecilerin yerini öğrendiklerinde güvenlik güçlerine haber vermişlerdir. Saklanan Ermeni komitecilerin ya çatışmalarda öldüğü ya da ele geçirilerek hapsedildikleri Ermeni kaynaklarda yazılmıştır.⁹⁸⁸

Fahri Paşa ise yaşananları şöyle anlatmıştır: *“Sokak çatışmaları günlerce bu tarzda devam etti. Nihayet asiler kadınlarını, çoluk çocuklarını ve ihtiyarlarını teslim ettiler. Biz artık iş bitti sandık. Fakat evden eve yirmi gün daha süren münferit mukavemetlerine maruz kaldık. Kuyumcuların bir araya toplanıp, bomba döktüklerini, nikel zarflı mermilere benzetmek için kurşunlara fakfondan gömlek geçirdiklerini öğrendik. Esaret zilletini kabul etmeyip evlerinin, gizli odalarda ve kuyuların içinde hazırlanmış gizli yerlere saklanan şerirlerin evlerinin aranması sırasında, askerlerimizden birkaçını şehit ettiklerini ve yaraladıklarını gördük.”*⁹⁸⁹

16 Ekim’de ise gayet cüzi top atışı yapılmıştır. Birçok yerde asilerle karşılıklı tüfek atışı yapıldığı, kadın ve çocukların hemen tamamının çıkarıldığı ve icap eden mahallere yerleştirildikleri, mahallerin hepsinin askerlerin işgali altına girdiği şifreli telgrafta yazılmıştır. Ayrıca bu çatışmalarda yirmi bir kişinin yaralandığı ve üç kişinin ise şehit olduğu, 17 Ekim günü saklanan bütün eşkıyanın ele geçirilmesinin ümit edildiği ifade edilmiştir.⁹⁹⁰ Nitekim 17 Ekim’de asilerin köklerini kazımak için gerçekleştirilen harekatta, asilerin saklandıkları yerlere sıkıştırıldıkları ve meydana

⁹⁸⁸ Luther, *Urfa Savaşı*, s.133-146; Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 87; Urfa raporunda Ermeni olaylarının 15 Ekim 1915 tarihinde sona erdiği yazılmıştır. Fakat Luther olayların 25 gün sürdüğünü iddia etmiştir. Ayrıca Luther 15 Ekim ve öncesinde yaşanan olayları 18-23 Ekim tarihlerinde yaşanmış gibi anlatmaktadır; Fahreddin Paşa *“Kurtuluş çaresi göremeyen bir Ermeninin evindeki gaz tenekelerini tutuşturarak karısı, kızı ve çocuklarıyla alevler içine atıldığı çok defa dürbünümün yardımına ihtiyaç duymadan gözlerimle gördüm.”* diyerek Luther’in anlattıklarını teyit etmektedir. Kandemir, *Fahreddin Paşa’nın...*, s. 219.

⁹⁸⁹ Kandemir, *Fahreddin Paşa’nın...*, s. 220; Çatışmalara ait fotoğraflar için Bkz. Ek.21, 23-36.

⁹⁹⁰ BOA, DH. ŞFR, 493/131. 3 Teşrin-i Evvel 1331 [16 Ekim 1915]; BOA, DH. ŞFR, 493/134. 8 Teşrin-i Evvel 1331 [21 Ekim 1915].

gelen çatışmada da ölü olarak ele geçirildikleri şifreli telgrafta yazılmıştır.⁹⁹¹ 18 Ekim günü kuytu yerlerde saklanan asilerin bir kısmı ölü olarak ele geçirilmiş, teslim olanlar ise tutuklanmıştır. Çatışmalarda bir kişi şehit olmuştur.⁹⁹² 19 Ekim’de ise asilerin saklandıkları yerde yapılan aramalara devam edildiği, çoğunluğu asilerden olmak üzere bir ölü, ikisi canlı olarak ele geçirildiği, güvenlik güçlerinden bir kişinin şehit olduğu şifreli telgrafta yazılmıştır.⁹⁹³

20/21 Ekim tarihli şifreli telgrafta; asilerin araştırılmasına devam edildiği ve yüz kadar erkek, kadın ve çocuğun ele geçirildiği, ayrıca bir kişinin de şehit olduğu yazılmıştır.⁹⁹⁴ 21 Ekim’de de eşkıyaların aranmasına devam edildiği, birçok kişinin ölü ve yaralı olarak ele geçirildiği, güvenlik kuvvetlerinden zayıt olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca iki gün önce ele geçirilen, Siverek ve Diyarbakır yoluyla gönderilen Urfa Ermenilerinden iki bin kadar kadın ve çocuğun gönderildikleri yere ulaştıkları yazılmıştır.⁹⁹⁵ 28 Ekim günü 70 nefer ile aramalara devam edildiği, aramalarda izbe yerlerde saklanıp, teslim olmamakta direnen ve taarruza inatla devam eden Ermeni komitecilerin boğmak suretiyle imha edildikleri şifreli telgrafta yazılmıştır.⁹⁹⁶ Ayrıca eşkıyadan 11 kişinin ele geçirildiği ve zayıt olmadığı da belirtilmiştir.⁹⁹⁷

Urfa Ermeni olayları ile ilgili en merak edilenlerden biri Ermeni isyancıların lideri olan Mıgırdiç’a ne olduğudur. Mıgırdiç 23 Ekim günü Hovhannes Simyan’a güvenerek daha önce hazırlanan bir yere gitmiştir. Kör Sako, Ogisabel, Hovhannes Simyan, Sultan, Vartanuş Asturik, Haçer Hamalyan vb. birçok kişi de bu gizli yerde onunla birlikte saklanmıştır. Fakat gizlendikleri yer çok büyük olmadığından ancak birbirlerine yapışık şekilde oturabiliyorlardı. Mıgırdiç ve Kör Sako yaralıydı. Bakım yapılamadığı için yaraları çok kötüleşmişti. Kör Sako yüksek ateş içinde sayıklıyordu ve kendinde değildi. On gün sonra Mıgırdiç ve Kör Sako artık ağırlara dayanamamış ve daha rahat bir yerde saklanabilmek için gece dışarı çıkmış ve bir yerin bodrum

⁹⁹¹ BOA, DH. ŞFR, 493/149. 7 Teşrin-i Evvel 1331 [20 Ekim 1915].

⁹⁹² BOA, DH. ŞFR, 494/13. 7 Teşrin-i Evvel 1331 [20 Ekim 1915].

⁹⁹³ BOA, DH. ŞFR, 494/31. 8 Teşrin-i Evvel 1331 [21 Ekim 1915]; BOA, DH. ŞFR, 494/42. 8 Teşrin-i Evvel 1331 [21 Ekim 1915]; Harbiye Nezaretine gönderilen şifreli telgrafta 16 Ekim’e kadar asker ve jandarmadan 20 şehit ve 50 yaralı olduğu yazılmıştır. ATASE Arşivi, BDH: Kls. 361, Dos.1445, Fih.11-9.

⁹⁹⁴ BOA, DH. ŞFR, 494/43. 8 Teşrin-i Evvel 1331 [21 Ekim 1915].

⁹⁹⁵ BOA, DH. ŞFR, 494/53. 9 Teşrin-i Evvel 1331 [22 Ekim 1915].

⁹⁹⁶ BOA, DH. ŞFR, 495/16. 15 Teşrin-i Evvel 1331 [28 Ekim 1915].

⁹⁹⁷ BOA, DH. ŞFR, 495/15. 16 Teşrin-i Evvel 1331 [29 Ekim 1915].

katına saklanmışlardır. Fakat bu yer değişikliği esnasında Sarkis Ekmekyan adındaki casus bunları görmüş ve yetkililere haber vermiştir. Bunun üzerine saklandıkları yer askerler tarafından kuşatılmıştır. Sarkis Ekmekyan, Kör Sako ve Mıgırdıç'a çıkmaları için seslenmiş, Kör Sako sesin tanıdık geldiğini söyleyerek dışarı çıkmış ve askerler tarafından tutuklanmıştır. Mıgırdıç da sesleri duyunca dışarı çıkmış ve her tarafta asker olduğunu görmüştür. Bunun üzerine askerlere ateş etmiş ve üç askeri vurmuştur. Kalan bir kurşunla da kalbine ateş ederek intihar etmiştir. Haberi duyan Fahri Paşa ve Türklerin çok sevindikleri, Mıgırdıç'ın cesedinin bir sedye üzerinde Urfa sokaklarında gezdirildiği Ermeni kaynaklarda yazılmıştır. Kör Sako da tutuklandıktan sonra hastaneye götürülerek tedavi edilmiş fakat daha sonra asılmıştır.⁹⁹⁸

4.4.9. URFA OLAYLARININ SONA ERMESİ

Urfa olaylarının sona ermesinden sonra tutuklanan Ermenilerden 70 kişi Urfa meydanında asılmıştır. Asılanlardan biri de Rahip Solomon Akkelyan'dır. Solomon güçlü bir fiziğe sahip olduğu için ip kopmuştur. Solomon da "*Osmanlılar, yaptığınız her şey bu çürümüş ip gibidir*" demiştir. Daha sonra yeni bir ip getirilerek tekrar asılmış, bu şekilde cezası infaz edilmiştir. İsyan sonrasında tutuklanıp Divan-ı Harbi Örfi tarafından yargılanan Mıgırdıç'ın eşi Bogos kızı Ağra ile Topal Meryem idam cezasına çarptırılmış, fakat daha sonra bunların cezaları müebbet küreğe çevrilmiştir.⁹⁹⁹ Bunun yanında Mariam Yotneghparian Apostolic kiliseyi savunurken ölmüştür. Elizabeth, birkaç kişi ile birlikte esir alınmış, daha sonra yargılanıp 101 seneye mahkum edilmiştir. İngilizler Urfa'yı işgal ettikten sonra Elizabeth'i serbest bırakmışlardır. Amerika'ya giden Elizabeth burada piskiyatrik tedavi görmüş ve 1926 yılında hayatını kaybetmiştir. Elizabeth'in annesi ve oğlu sürgüne gönderilmiştir. Mıgırdıç'ın kardeşi olan Levon, Osmanlı ordusuna asker olarak alınmıştı. Savaştan sonra Fransa'nın Marseille şehrine yerleşmiş, II.Dünya Şavaşı'nda Alman bir nişancı tarafından vurulmuştur.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁸ Luther, *Urfa Savaşı*, s.148-151; Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 87; Mıgırdıç'ın 19 Ekim günü intihar ettiği kaynaklarda iddia edilmiştir. Özşavlı, *Urfa Ermenileri...*, s.110.

⁹⁹⁹ BOA, İ. HB, 181/1. 3 Şubat 1331 [16Şubat 1916]; Sahagyan'dan naklen Kévorkian, *Ermeni Soykırımı...*, s. 877.

¹⁰⁰⁰ Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 87; Mıgırdıç Urfa olaylarında komitecilerin lideri olarak insanları isyana teşvik etmiş ve isyanı yönetmiştir. Kardeşi Levon ise Osmanlı ordusunda askerlik yapıyordu. 1915 olaylarında bütün Ermeniler isyana katılmamış, hatta bazıları karşı çıkmıştır. Dolayısıyla isyan hareketiyle ilgili bütün Ermenileri kastederek genelleme yapmak doğru bir yaklaşım değildir. İsyan

Urfa isyanında müdahil oldukları tahkikat sonucu anlaşılan 240 Ermeni Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla kurşuna dizilmiştir.¹⁰⁰¹ Ayrıca Maraş Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kevork ve eşi ile Corci oğlu Mater ve eşi, Agop veledi Nalband Serkes, Tosyalı Agop veledi Karabet, Danyel veledi Cerci Karabet Ceza Kanunu'nun 54. maddesine göre isyan hareketine katılmalarından dolayı idamlarına karar verilmiştir. Bu kararın tasdik edilmesi için padişaha sunulmuş ve irade-i seniyye onaylanmıştır. Ayrıca Urfa jandarma tüfekçisi Eğinli Kirkor ile firarda bulunan Urfa sabık polis memuru Abraham Efendi, David oğlu Estor, Haçer oğlu Kirkor, Panos oğlu Ohannes, Mıgırdıç oğlu Karnin, Nehabet oğlu Kirkor, Arus oğlu Horin, Manuk oğlu Haçer, Kivrok oğlu Kivrok, Mıgırdıç oğlu Kivork Mülkiye Ceza Kanunu'nun 54. maddesine göre idam cezası verilmiş ve bu ceza irade-i seniyye ile padişah tarafından onaylanmıştır.¹⁰⁰² Urfa'dan Maraş'a nakledilen ve daha sonra Adana'ya sevk edilen Ermeni Katolik Papaz Vartan Askiyan Efendi papalık makamının ricası üzerine affedilmiştir.¹⁰⁰³

Ermeni komiteciler teslim olduktan sonra kadınlar ve çocuklar Apostolic Kilisesi'nin bahçesine toplanmış, erkekler ise iki gruba ayrılmıştır. Gerekli görülenler hapse gönderilmiş, ihtilalci olmadığı düşünülenler ise cami avlusuna götürülerek sıkı gözetim altına alınmışlardır.¹⁰⁰⁴ Jernezian, Urfa olaylarından sonra 250 Ermeni'nin silahla vurulduğunu, 250 kişinin de süngülenerek öldürüldüğünü, yüzlerce kadın ve genç kızın ise Türkler tarafından köle olarak götürüldüğünü iddia etmiştir.¹⁰⁰⁵ Bu iddialar sadece Urfa Ermeni olayları için sözkonusu olmamıştır. Tehcir dolayısıyla bütün Ermeniler için de iddia edilmiştir. Örneğin Alman basınında bir milyondan fazla Ermeninin katl edildiği, bunlardan yüzbininin Katolik ve dört

katılan komitecilerin yanında güvenlik kuvvetlerine yardım etmiş Ermeniler olduğunu unutmamak gerekir. Ayrıca Ermenilerin millet-i sadıka olarak bilindiğini bazı Ermenilerin milli mücadele döneminde büyük yaralılıkları görüldüğünü ifade etmek gerekir. Örneğin Osmanlı Bankası Müdürü ve aynı zamanda Hilaliahmer'de çalışan Berç Keresteciyan, İran uyruklu fakat İstanbul'da yaşayan David Sahakkulu, İngiliz haber almasında deniz istihbarat şefi olarak çalışan Pandikyan, İngilizlerin almış oldukları ihbarları Türk tarafına haber vermiş ve Anadolu'ya silah kaçırılmasına yardım etmiştir; Sabahattin Özel, *Millet-i Sadıka Ermenileri*, İstanbul, Tasam Yayınları, 2005, s. 101.

¹⁰⁰¹ BOA, DH. ŞFR, 495/14. 16 Teşrin-i Evvel 1331 [29 Ekim 1915].

¹⁰⁰² BOA, BEO, 4428/332081. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916]; BOA, BEO, 4428/332079. 12 Ağustos 1332 [25 Ağustos 1916]; BOA, İ. DÜİT, 172/49. 15 Ağustos 1332 [28 Ağustos 1916]; BOA, İ. DÜİT, 172/68. 20 Ağustos 1332 [2 Eylül 1916]; BOA, İ. DÜİT, 172/56. 17 Ağustos 1332 [30 Ağustos 1916].

¹⁰⁰³ BOA, HR. SYS, 2884/54, 8 Temmuz 1333 [8 Temmuz 1917].

¹⁰⁰⁴ Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 88; Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 79.

¹⁰⁰⁵ Jernazian, *juddgment Unto...*, s. 88.

piskoposun da yer aldığı haberi yer almıştır. Osmanlı Devleti de kendi müttefikleri tarafından böyle bir haberin yazılmasına tepki göstermiştir.¹⁰⁰⁶

Urfa olayları sonunda birçok insan hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından 24 Ekim 1915 tarihinde merkeze gönderilen telgrafta; Urfa'da olayların başından itibaren 349 Ermeni isyancı öldürüldüğü, sağ olarak ele geçirilenlerin sıkıyönetim mahkemelerine gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca suçluların aranmasına devam edildiği, kadın ve çocuk olmak üzere iki bin Ermeni'nin de tam güvenlik altında Musul'a gönderildiği telgrafta yer almıştır.¹⁰⁰⁷ 31 Ekim tarihli şifreli tegrta son vakadan o ana kadar ahaliden 23 şehit, 34 yaralı; jandarmadan 7 şehit, 25 yaralı; subaydan 1 şehit 4 yaralı; askerden 25 şehit, 81 yaralı; amele taburundan 9 şehit 8 yaralı olmak üzere toplamda 65 şehit 50 yaralı olduğu yazılmıştır. Ermeni komitecilerden çatışmaya devam edenler ele geçirilmiş, yargılandıktan sonra da Fahri Paşa'nın emriyle kurşuna dizilmişlerdir.¹⁰⁰⁸

Urfa raporunda ise çatışmalarda ahaliden 42 şehit ve yaralı, jandarmadan 8 şehit, 245 yaralı, askerden biri zabıt olmak üzere 200'den fazla şehit ve yaralı, polisten de 2 kişinin yaralandığı belirtilmiştir. Ayrıca çatışmalarda 120'den fazla mavzer ve martin gibi silahlar ile 100'den fazla revolve el konulduğu, bu mavzerlerden birçoğunun askerlik dairesinden çalınmış silahlar veya hayatını kaybetmiş askerlere ait silahlar olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁹

4.4.10. URFA ERMENİLERİNİN TEHCİR EDİLMESİ

Tüm bu olaylardan sonra Ermenilere güven kalmadığından Urfa livasındaki Ermeniler tehcire tâbi tutulmuş ve 19 Ekim 1915 tarihinde Urfa Ermenilerinden 2000 kadar kadın ve çocuk Siverek ve Diyarbakır yoluyla sevk edilmiştir.¹⁰¹⁰ 30 Ekim'de kadın ve çocuklardan 2000'i Diyarbakır'a ulaşmıştır. 3000 kişi Diyarbakır'a kabul edilmemesi üzerine Rakka ve Zor'a sevk edilmiştir. Alman Yetimhanesi Müdürünün evinde ele geçirilen 500'e yakın kadın, erkek ve çocuğun Zor'a sevk edileceği belirtilmiştir. Ayrıca Almanların, Ermeni olaylarıyla ilgilerinin araştırılacağı, bu

¹⁰⁰⁶ BOA, HR. SYS, 2883/4. 13 Nisan 1332 [26 Nisan 1916].

¹⁰⁰⁷ Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu...*, s. 191.

¹⁰⁰⁸ BOA, DH. ŞFR, 495/34. 18 Teşrin-i Evvel 1331 [31 Ekim 1915].

¹⁰⁰⁹ BOA, HR. SYS, 2883/4. 13 Nisan 1332 [26 Nisan 1916]; Ali Fuad Paşa'ya göre baştan itibaren askeri jandarma ve ahaliden 20 şehit ve 50 yaralı olmuştur. Erden, *Birinci dünya...*, s. 146; Bkz. 37

¹⁰¹⁰ BOA, DH. ŞFR, 494/53. 9 Teşrin-i Evvel 1331 [22 Ekim 1915]; BOA, DH. ŞFR, 495/17. 16 Teşrin-i Evvel 1331 [29 Ekim 1915].

araştırma sonucunda gereğinin yapılacağı, Urfa'da da Ermeni namına kimsenin bırakılmayacağı Urfa Mutasarrıfı Haydar Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁰¹¹

Alman Sefareti, Alman Halı ve Mensucat Fabrikası'nda çalışan Ermeni amelelerin fabrikanın işleri sekteye uğramaması, ayrıca Alman yetimhanesi ile Alman hastanesinde çalışan Ermenilerin de Urfa'dan tehcir edilmemelerini hükümetten talep etmiştir.¹⁰¹² 27 Ekim'de Urfa'daki Alman müessesesi binasında bulunan çocuklar daha önce sevk edilmiştir. Alman hastanesinde Armanak adındaki Ermeni doktor, eczacı Bedros, eczacı çırağı Toros ve bir kapıcı olmak üzere dört erkek, altı hasta bakıcı ve üç işçi olmak üzere dokuz kadın müstahdem bulunuyordu. Doktor ile eczacılar zararlı fikirler ve Ermenilik fikrini takip ettikleri gerekçesiyle Divan-ı Harb-i Örfi'ce haklarında kanuni takibat icra edilmiş takibat sonunda eczacılardan Toros Divan-ı Harb-i Örfi tarafından tutuklanmış, eczacı Bedros ile doktor Armanak hakkında olumsuz karar verilmemesi ve hasta olmalarından dolayı Urfa'da kalmalarına izin verilmiştir. Böylece doktor, eczacı ve dokuz kadının Urfa'da kalmaları kararı alınmıştır.¹⁰¹³

28 Ekim'de Urfa'da 5000 kadın ve çocuk, 2000-3000 de erkek vardır. Kadın ve çocuklar kuzey ve kuzeybatı vilayetlerine dağıtılmak istenmiş, fakat daha sonra Zor livasına gönderme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Zor tarafına gönderilecek 1000 erkeğin sevk ve iâşesinde de zorluklar yaşanmıştır. Çünkü bunlar Nusaybin güzergahıyla gönderilmek istenmiş, fakat bu mevsimde bölgede susuzluk yaşandığı için tercih edilmemiştir. Bunun üzerine Diyarbakır güzergahı düşünülmüş fakat bu güzergaha da Diyarbakır valisi müsaade etmemiştir. Tek yol olarak Zor güzergahı kalmıştır.¹⁰¹⁴ Dolayısıyla dul kadın, yetim ve çocuklar ile asker aileleri dışındaki Ermeniler için sevkîyat için Rakka ve Zor güzergahı dağıtım merkezi olarak kabul edilmiş, yaya olarak sevk edilmeleri kararı alınmıştır. Durum Halep vilayetine de

¹⁰¹¹ BOA, DH. ŞFR, 495/34. 18 Teşrin-i Evvel 1331 [31 Ekim 1915].

¹⁰¹² BOA, DH. ŞFR, 57/412. 31 Teşrin-i Evvel 1331 [13 Kasım 1915]; BOA, HR. SYS, 2881/13. 10 Teşrin-i Evvel 1331 [23 Kasım 1915].

¹⁰¹³ BOA, DH. ŞFR, 499/11. 14 Teşrin-i Evvel 1331 [27 Ekim 1915]; BOA, HR. SYS, 2881/18. 19 Kânûn-ı Evvel 1331 [1 Ocak 1916]; BOA, DH. ŞFR, 528/54. 31 Temmuz 1332 [13 Ağustos 1916].

¹⁰¹⁴ BOA, DH. ŞFR, 495/16. 15 Teşrin-i Evvel 1331 [28 Ekim 1915].

bildirilmiştir.¹⁰¹⁵ 28 Ekim’de 1000 kişilik kadın ve çocuktan oluşan kabile Zor’a sevk edilmiştir.¹⁰¹⁶

14 Kasım 1915 tarihli şifreli telgrafta; Ermenilerden 1009’unun tutuklanıp ve sevk edildiği, Urfa’da ikamet eden 3051 kişiden 61’inin tutuklandığı, ihtiyaç üzerine el konulan 80 kişiden oluşan fırıncı ve ailelerinin de tehcir edilmediği, ayrıca bu tarihte acil sevk edilecek Ermeni olmadığı belirtilmiştir.¹⁰¹⁷

Urfa olaylarının ilk meydana geldiği yerlerden biri olan Germüş köyündeki Ermeniler de tehcir edilmiştir. Urfa’ya bir buçuk saat mesafede bulunan Germüş köyü 360 haneden oluşuyordu. Germüş köyü Ermenileri; 354 erkek, 708 kadın, 502 erkek çocuk, 458 kız çocuk olmak üzere toplam 2022 nüfustan ibaretti. Dördüncü Ordu Kumandan Vekili Fahri Paşa’nın isteğiyle dört araba, 25 at, 715 eşek, 96 deveye bindirilerek 3 Aralık 1915 tarihinde Harran yoluyla Zor’a sevk edilmişlerdir. Ayrıca 32 hanede; kalaycı, demirci, nalbant gibi ehli sanat ile kötürüm, hasta ve kör olmak üzere 160 nüfus alıkonulmuştur. Tedavi sonrası hava değişimi için gelen köylü ile bir Ermeni asker ailesi de alıkonulanlar arasında yer almıştır.¹⁰¹⁸

Urfa’ya bağlı kazalarda da Ermeniler tehciire tabi tutulmuştur. Yerli Ermeniler ile birlikte tehcir yoluyla gelen Ermeniler de sevk edilenler arasında yer almıştır. Dördüncü Ordu Kumandan vekili Fahri Paşa’nın isteği üzerine 790 nüfustan ibaret Birecik Ermenileri dört kabile halinde 4 Aralık 1915 tarihinde Rakka’ya sevk edilmişlerdir.¹⁰¹⁹ Suruç’un yerli Ermenilerinden 41, başka mahalden gelen 1400 kişi şahturlarla Rakka ve Zor’a sevk edilmek üzere olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1427 kişinin ise mahallinde yolda olduğu ve asker ailelerinin bu sayıya dahil olmadığı ifade edilmiştir. Suruç’ta yerli Ermeniden 85, başka mahalden geçici olarak gelen 700 nüfus olduğu ve yolda başka kabile olmadığı, bunların da sevk edileceği belirtilmiştir. Harran’da 150 kadar hasta kişinin kordon altına alındığı, Urfa’da da

¹⁰¹⁵ BOA, DH. ŞFR, 495/13. 16 Teşrin-i Evvel 1331 [29 Ekim 1915].

¹⁰¹⁶ BOA, DH. ŞFR, 495/17. 16 Teşrin-i Evvel 1331 [29 Ekim 1915].

¹⁰¹⁷ BOA, DH. EUM. 2.Şb, 73/63. 1 Teşrin-i Sâni 1331 [14 Kasım 1915]; BOA, DH. ŞFR, 497/65. 2 Teşrin-i Sâni 1331 [15 Kasım 1915].

¹⁰¹⁸ BOA, DH. ŞFR, 500/8. 21 Teşrin-i Sâni 1331 [4 Aralık 1915]; BOA, DH. EUM. 2.Şb, 73/65. 26 Teşrin-i Sâni 1331 [9 Aralık 1915].

¹⁰¹⁹ BOA, DH. ŞFR, 500/16. 21 Teşrin-i Sâni 1331 [4 Aralık 1915].

300 kadar kişinin kordon altına alındığı ve 800 kadar kadın ve çocuğun olduğu 6 Ocak 1916 tarihinde ifade edilmiştir.¹⁰²⁰

25 Nisan 1916 tarihinde Urfa'da sevkedilmeyip, yerinde bırakılan 3 erkek, çoğunluğu çocuk olmak üzere kadınlarla birlikte 500 kişi, Erzurum ve Mamûratulazizli kadın ve çocuklardan da 300 kişi Urfa merkezde kalmıştır. Ayrıca Antep livasıyla, Birecik kazası ve Germüş köyünden 330 nüfus, altı hane geçici olarak alıkonulmuştur. Bu tarihte başka mahale gitmek üzere yolda Ermeni bulunmamaktadır.¹⁰²¹

28 Mayıs 1916 tarihinde ise Birecik'te yerli Ermenilerden asker ailesi, sanatkar, çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere 330 kişi, başka mahalden gelen ve bez dokumakla meşgul 564 kadın ve erkek bulunmaktadır. Ayrıca tayin edilmiş mahallere gönderilmek üzere Antep'ten 398 Maraşlı Ermeni'nin gelmiş, Suruç'ta da 9 yerli, başka mahalden gelen 291 Ermeni var olup, yolda kimse bulunmamaktadır. Bu tarihte Rakka'da yerli Ermeni olmayıp, iskan için gelen 6000 kişi ile başka mahalle gitmek üzere Hamam, Kesre mevkiinde de nüfusu miktarında Ermeni yer almış ve Meskene güzergahıyla sevkiate devam edilmiştir. Harran'da ise sevkten kaçıp, beriye iltica eden 120 kişi mevcut olup, bunların dışında yolda kimse yoktur.¹⁰²²

1916 yılında Urfa mutasarrıflığı Urfa ve mülhakatında bulunan Ermeni sayısını gösterir tablo hazırlayıp, Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir. Buna göre Urfa ve mülhakatında bulunan Ermeni nüfusu aşağıdaki gibidir.

¹⁰²⁰ BOA, DH. ŞFR, 504/55. 24 Kânûn-ı Evvel 1331 [6 Ocak 1916]; BOA, DH. EUM. 2.Şb, 73/70. 23 Kânûn-ı Evvel 1331 [5 Ocak 1915].

¹⁰²¹ BOA, DH. ŞFR, 517/68. 13 Nisan 1332 [26 Nisan 1916].

¹⁰²² BOA, DH. ŞFR, 521/25. 15 Nisan 1332 [28 Nisan 1916]; BOA, DH. ŞFR, 567/100. 4 Teşrîn-i Evvel 1333 [4 Ekim 1917]. Başka mahalden Urfa'ya Ermeniler gelmiştir. Bu Ermenilerden eşhâs-ı muzır ve komitalere mensup kişiler için inzibati tedbirler alınmıştır. BOA, DH. ŞFR, 584/18. 12 Mayıs 1334 [12 Mayıs 1918]; Birecik'teki Ermeniler ve geldikleri mahaller; BOA, DH. ŞFR, 552/101. 1 Mayıs 1333 [1 Mayıs 1917].

Tablo 4.2: 1916 Yılı Urfa Sancağı Ermeni Nüfusu

Mülâhatat	Protestan								Katolik								Ermeni								
	Emr-ü Mahsûs Üzerine Terk Edilmiş Olanlar		Asker Ailesi		İhtidâ Etmemiş Olanlar		İhtidâ Etmiş Olanlar		Emr-ü Mahsûs Üzerine Terk Edilmiş Olanlar		Asker Ailesi		İhtidâ Etmemiş Olanlar		İhtidâ Etmiş Olanlar		Emr-ü Mahsûs Üzerine Terk Edilmiş Olanlar		Asker Ailesi		İhtidâ Etmemiş Olanlar		İhtidâ Etmiş Olanlar		Yekun- I Umumi
	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Yabancı Nüfus	Yerli Nüfus	Aded-i Nüfus
Urfa	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	165	45	5	14	321	72	553	139	1314
Birecik	.	.	.	.	144	.	61	10	.	.	.	.	160	.	82	14	.	93	.	228	822	.	95	23	1732
Suruç	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	53	.	4	.	77	.	.	111	245
Harran	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Rakka	.	.	.	.	40	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	170	.	4634	.	715	.	5559
Yekun	.	.	.	.	184	.	61	10	.	.	.	.	160	.	82	14	218	138	179	242	5854	72	1363	273	8850

Kaynak: BOA, DH.EUM. 2.Şb, 74/45. 26 Teşrin-i Sâni 1332 [9 Aralık 1916]; BOA, DH.ŞFR, 545/101. 3 Kânûn-ı Sâni 1333 [3 Aralık 1917].

Yukarıdaki tabloya göre 1916 yılında Urfa’da yaşayan yerli ve yabancı olmak üzere toplam Ermeni (Ermeni, Katolik, Protestan) sayısı 8850 kişidir. Bu nüfusun 5559’u sadece Rakka’da bulunmaktadır. Harran’da ise hiç Ermeni bulunmamaktadır. Buna göre 1916 yılında Urfa’da yaşayan Ermenilerin % 15’i Urfa merkez, %19’u Birecik, % 3’ü Suruç ve % 63’ü ise Rakka’da bulunmaktadır. 1914 Nüfus sayımına göre Urfa’da yaşayan Ermeni nüfus (Ermeni, Ermeni Katolik, Protestan)¹⁰²³ 18.370 iken 1916 yılında yukarıdaki tabloya göre yerli Ermeni sayısı sadece 749 kişidir. Bu kişilerin 435’i din değiştirerek Müslüman olmuş Ermenilerdir. Geriye kalan 72 kişi din değiştirmemiş 242’si ise asker ailesidir. Yabancı Ermenilerden ise 1506 kişi din değiştirip, Müslüman olmuştur.¹⁰²⁴ Buna göre 1916 yılında yerli Ermeni nüfusunun % 96’sı artık Urfa’da yaşamamaktadır. Kasım 1918’de Urfa Mutasarrıflığı’nın, Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği nüfus bilgilerinde Ermeni nüfusu (Ermeni 4.500, Ermeni Katolik 400, Ermeni Protestan 1.000) 5.900 olarak ifade edilmiştir.¹⁰²⁵

Tehcir kararı verildiğinde Ermeni yetimler bu kararın dışında tutulmuştur. Bu yetim çocukların bakımı konusunda önlem alınması gerekmiştir. Urfa olayları esnasında ebeveynleri vefat etmiş veya kaybolmuş 1000 kadar çocuk vardır. Bunların başka yerlere gönderilmelerine imkan yoktu. Bu yüzden Urfa’daki yetimlerin açılacak darüleytamlara sevk edilmek ya da köylere dağıtılmak üzere darüleytam şeklinde bir yerin tahsis edilmesi istenmiştir. Ayrıca Urfa’da tehcir sonrasında Ermeni kalmadığı için çocukların kalmasında güvenlik açısından bir sakınca

¹⁰²³ Bu sayıya Ermeni Protestanlar dahildir. 1914 nüfus sayımında Ermeni, Ermeni Katolik diye belirtilirken, Protestan kısmında Ermeni yazmamaktadır. Fakat Esat Uras, Ermeni nüfusunu hesaplarken Protestanları Ermeni nüfus içerisinde göstermiştir. Bkz. Uras, *Tarihte Ermeniler...*, s. 144-145.

¹⁰²⁴ Urfa’da tehcir dolayısıyla gelen yabancı Ermeniler bulunmaktadır. Bu Ermenilerin miktarı ve hangi vilayet veya sancaktan gönderildiği ve kimlerin ihtidâ ettiği kayıtlarda mevcuttur. Bkz. BOA, *DH.EUM. 2.Şb*, 74/63. 28 Nisan 1333 [28 Nisan 1917]; BOA, *DH.ŞFR*, 548/30. 16 Mart 1333 [16 Mart 1917].

¹⁰²⁵ BOA, *DH.ŞFR*, 602/142. 20 Teşrin-i Sâni 1334 [20 Kasım 1918]; BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR)*, 82/55. 19 Teşrin-i Sâni 1334 [19 Kasım 1918]; BOA, *DH.SN.THR*, 82/55. 24 Teşrin-i Sâni 1334 [24 Kasım 1918]; 1927 yılı nüfus sayımına göre Urfa nüfusu (Urfa merkez; 29.399 Kadın, 29.833 erkek, toplam 59.232; Birecik, 15.997 kadın, 15.428 erkek, toplam 31.425; Harran, 6.347 kadın, 6.777 erkek, toplam 13.124; Suruç, 9.114 kadın, 10.338 erkek, toplam 19.452’dir. Toplamda 123.233’tür. Bu sayıya Siverek dahil değildir. (Siverek, 22.516 kadın, 20.828 erkek, toplam 43.344). Siverek dahil edildiğinde toplam nüfus 166.577’dir. *Umum Nüfus Tahriri 28 Teşrin-i Evvel 1927 –Muvakkat Rakamlar-*, Ankara, Başvekalet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyyesi Neşriyatından, 1927, s. 6; 1929 yılındaki istatistiklere göre Urfa nüfusunun % 99.77’si Müslüman, % 0.23’ü gayrimüslimdir. Ayrıca Nüfusun % 41.75’i anadili Türkçe, % 42.05’inin anadili Kürtçe ve % 16.20’sinin Anadili diğerdir. (diğer içindeki nüfusun % 12.57’si Arap nüfustur); *Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1929, s. 32, 62.

görülmemiştir. Bu çocukların hizmetinde Ermeni kadın ve kızlar görevlendirilmiştir. Bu dönemde Ermenilerin sevkî, kalanların iâşesi için bir talimatname hazırlanmıştır.¹⁰²⁶ Ermeni yetimlerin kalacağı bir eytamhane olmadığı için, 4. Ordu Kumandan Vekili Fahri Paşa'nın isteğiyle Urfa Mutasarrıfı Fethi Bey'in evi Ermeni yetimlere tahsis edilmiştir. Bu evde 160¹⁰²⁷ çocuk ile bunlara bakmakla yükümlü 44 kadın kalmakta olup, masrafları muhacirin tahsisatından karşılanmıştır. Nitekim Fethi Bey 20 Aralık 1915 tarihinde evinin ne zamana kadar Ermeni yetimlere tahsis edileceğini ve masrafların muhacirin tahsisatından karşılanmaya devam edilmesi hususunda Dahiliye Nezareti'nden bilgi istemiştir. Dahiliye Nezareti de bu talebi uygun görmüştür.¹⁰²⁸ Yetimhanedeki çocuklara Müslüman ismi, yaşça büyük çocuklara İslam dersi verilmiştir. 1917-1918 kışında kıtlık baş gösterince çocukların çoğu yetimhaneden çıkarılmıştır. Sadece iyi Müslüman olabileceği düşünülen çocuklar bırakılmış, bu çocuklar savaş öncesi dönemden beri varlık gösteren sanat okullarına gönderilmiştir.¹⁰²⁹

Ermeni olaylarının olduğu dönemde Ermeni memurların görevde kalması güvenlik açısından sakıncalı görülmüştür. Fakat 4. Ordu Kumandanlık Vekaleti tarafından 3 Ekim 1915 tarihinde gönderilen yazıda; Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da karar alınıncaya kadar demiryollarında görevli şüpheli olmayan Ermeni memurlara ilişilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Fakat Urfa Mutasarrıflığı demiryollarında görevli Ermeni memurların böyle mühim bir günde saldırıya sebebiyet verebileceğini, dolayısıyla bu tarz hareketlere maruz kalmaktansa, Ermeni görevlilerin işlerine son verilerek, yerlerine memur bulununcaya kadar demiryollarının kullanılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim 23 Ocak'taki yazışmada; Birecik Divan-ı Umumisi'ndeki bir memur dışında, Urfa ve mülhakatında Divan-ı Umumi ve reji idaresinde Ermeni memur kalmadığı bildirilmiştir.¹⁰³⁰

¹⁰²⁶ BOA, DH. ŞFR, 495/32. 16 Teşrin-i Evvel 1331 [29 Ekim 1915].

¹⁰²⁷ Yetimhanede ölüm salgını başlamış, 1000 yetimden ancak 200'ü hayatta kalmıştır. Bkz. Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 96.

¹⁰²⁸ BOA, DH. ŞFR, 502/10. 7 Kânûn-ı Evvel 1331 [20 Aralık 1915].

¹⁰²⁹ Künzler 1918 Aralık'ında 20 kişi kadar kaldığını ve bunların da kurdukları yetimhaneye geldiğini yazmıştır. Bkz. Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 96; Urfa'nın işgalinden sonra Amerikalı misyoner Holmes tarafından Ermeni yetimhanesi açılmıştır (1919-1921). Önce Amerikan Bord'a ait bina, sonra ise çadırlar yetimhane olarak kullanılmış ve 1500'e yakın yetim ve öksüz buralarda bakılmıştır. Holmes, *Urfa'da Ermeni...*, s. 31.

¹⁰³⁰ BOA, DH.ŞFR, 495/11. 15 Teşrin-i Evvel 1331 [28 Ekim 1915]; BOA, DH.ŞFR, 506/75. 10 Kânûn-ı Sâni 1331 [23 Ocak 1915].

Osmanlı Devleti Ermenilerin tehcir kararını aldıktan sonra tehcir edilen Ermenilerin mülkleri, borçları ve alacakları ile ilgili olarak 26 Eylül 1915 tarihinde “*Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*” adı ile 11 maddelik geçici bir kanun çıkarmıştır. Bu Kanun ile Ermenilerden geriye kalan mallar, borçlar ve kredilerin idaresi ve tasfiyesi, artık Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarınca yürütülmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda Urfa’da da Ocak 1916 yılına kadar Tasfiye Komisyonu kurulmuş ve liva merkezinde görev yapmasına karar verilmiştir. Bu karar basında da yer almıştır.¹⁰³¹ Ermeni mallarının tasfiyesi esnasında bazı suistimaller de yaşanmış, suistimallerin incelenmesi ve suçlu görülen kişilerin Divan-ı Harp’e gönderilmesi için üç tahkik heyeti oluşturulmuş, Urfa’da Asım Bey başkanlığındaki 2. tahkik heyeti bölgesinde yer almıştır. Çünkü Urfa’dan gelen haberlerde Tasfiye Komisyonu Başkanı Nabi ve üyelerden Talat Beylerin emvali metrukeden eşya ve para çaldıkları bildirilmiştir.¹⁰³² Bu süreçte Ermenilerin emaneten mallarını bıraktığı, ancak bu malları sahiplerine vermediği, hatta zenginleştiği iddia edilenlerden biri Alman Misyoner Franz Eckart’tır. Alman Halı Fabrikasında çalışan Ermenilerin, mallarını göz kulak olması için Eckart’a verdikleri, fakat Eckart’ın altın, gümüş ve antikalara sahiplerine iade etmeyerek elden çıkardığı belirtilmiştir.¹⁰³³ Ayrıca tehcir edilen Ermenilerin borçlarının tasfiyesi konusu sorun yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim bu konu Şurayı Devlet’te görülmüş ve karara bağlanmıştır.¹⁰³⁴

Ermeni olaylarında evleri zarar gören Müslümanlar zararlarının karşılanmasını istemişlerdir. Bu konuda da şu yöntem takip edilmiştir. Buna göre; olaylarda zarar gören Müslümanların evlerinin tamiri için tespit edilen miktarın asilerin emval-i metrukelerinden karşılanması, ya da boşalan Ermeni evlerinin bu zarara karşılık olarak verilmesi İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti’nden Urfa Mutasarrıflığı’na bildirilmiştir.¹⁰³⁵

¹⁰³¹ Firdevs Temizgüney, *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 64-76; “Dahiliye Nezaret-i Celilesinden”, *Sabah*, No: 9452, 3 Kânûn-ı Sâni 1916, s.3.

¹⁰³² *BOA, DH.ŞFR*, 522/6. 22 Mayıs 1332 [4 Haziran 1916]; Temizgüney, *Emval-i Metruke*..., s.111-116; Künzler, *Kan ve Gözyaşları*..., s. 100-101; Jernazian, *juddgment Unto*..., s. 93-94.

¹⁰³³ Temizgüney, *Emval-i Metruke*..., s.129; Kévorkian, *Ermeni Soykırımı*..., s. 878.

¹⁰³⁴ *BOA, ŞD*, 483/35. 10 Eylül 1333 [10 Eylül 1917].

¹⁰³⁵ *BOA, DH. ŞFR*, 57/16. 15 Teşrin-i Evvel 1331 [28 Ekim 1915].

Tehcir esnasında dikkati çeken hususlardan biri de gönderilenlerden bazılarının geri dönmesiyle ilgilidir. Buna örnek Karabet Efendi olayıdır. Urfalı Karabet Efendi Urfa hadisesinden kırk gün önce silah toplanması esnasında resmi makamlara yardım etmiş, yemek vermiştir. Bu yardımdan dolayı yedi kardeşler çetesi¹⁰³⁶ tarafından idama mahkum edilmiştir. Karabet Efendi bundan dolayı korkup, firar etmiştir. Urfa hadisesinden sonra Urfa'ya dönen Karabet Efendi, yetkililere başvurmuştur. Karabet Efendi'nin başvurusundan sonra polis tahkikat yapmıştır. Karabet Efendi, Urfa'ya döndükten sonra Amerikalı bir kadının evinde saklanan Ermenileri ve gizlenmiş paraları ihbar etmiştir. Ayrıca Emval-i Metruke Komisyonu'na haber verilmemiş olan emval ve hayvanların hükümete bildirilmesini temin edeceğini söylemiştir. Karabet Efendi bu yardımları karşılığında Rakka taraflarına gönderilen ailesinin Urfa'ya geri getirilmesini istemiştir. Bu kapsamda Zor sancağı ve Dâhiliye Nezareti'ne durum bildirilmiş ve Karabet Efendi'nin ailesinin geri getirilmesi istenmiştir.¹⁰³⁷ Bu dönemde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne, Urfa'da Ermeni komitelerine mensup bazı şahısların olduğu ile ilgili ihbarnameler gönderilmiş ve tahkikat yapılması hususunda talepler olmuştur.¹⁰³⁸

4.4.11. AMERİKAN MÜESSESELERİ TEMSİLCİSİ LESLİE'NİN ERMENİ OLAYLARINDAKİ ETKİSİ VE ÖLÜMÜ ÜZERİNE

Ermeni isyanı başladıktan sonra Ermeni komiteciler, Amerikan Müesseselerini işgal ederek, tahkimat yapmış, bu müesseselerden askarlere ateş etmiş ve bombalar atmışlardır. Amerikan Müesseseleri yöneticisi olan Mr. Leslie, Amerikan Müesseselerinin işgalinden sonra rehin tutulmuştur. Künzler rehin tutulduğu dönemde Mr. Leslie mektup göndererek, Amerikan müesseselerindeki sürgün ve yetimlerin çıkarılmasını istemiş aksi halde bu kurumların bombalanacağını yazmıştır. Mr. Leslie ise “*Gelmek istiyoruz fakat bizi bırakmıyorlar*” cevabını büyük harfler ile duvara yazmıştır. Ordunun isyana müdahalesinden sonra Amerikan Müesseseleri ele geçirilmiş, 15 Ekim 1915 tarihinde Mr. Leslie ve yanında bulunan dokuz rehine kurtarılmıştır. Fakat daha sonra Mr. Leslie isyana katıldığı gerekçesiyle Divan-ı Harp'te yargılanmaya başlamıştır. Bu dönemde Mr. Leslie'nin ruhsal

¹⁰³⁶ Ermeni isyancıların lideri Mıgırdıç'ın Maraş ve sair şehirlerden komitecileri yanına alarak “Yod Naghper-Yod Prens” (Yedi Kardeş- Yedi Prens) adıyla kurduğu çete.

¹⁰³⁷ BOA, DH. EUM. 2.Şb, 24/8. 17 Haziran 1332 [30 Haziran 1916]; BOA, DH. EUM. 2.Şb, 22/29. 19 Haziran 1332 [2 Temmuz 1916]; BOA, DH. EUM. 2.Şb, 22/29. 5 Haziran 1332 [18 Haziran 1916].

¹⁰³⁸ BOA, DH. EUM. 2.Şb, 24/9. 25 Haziran 1332 [8 Temmuz 1916].

durumu çok kötü bir hal almıştır. Daha Ermeni isyanı başlamadan ruhsal durumunun kötüye gittiği şeklinde değerlendirmeler vardır. Bir yabancının değerlendirmesine göre; Mr. Leslie, Urfa'da yaşanan korkunç olaylara tek başına göğüs germek zorunda kalmıştır. 1915 Haziran'ında 500 kadar sivil mahkum Urfa'ya gönderilmiş ve bütün bu insanların sorumluluğu Mr. Leslie'ye yüklenmiştir. Çok yoğun bir şekilde çalışmış ve verilen sorumluluklar da ona ağır gelmiştir. Mayıs ayında bir sarsıntı yaşayan Mr. Leslie'nin huzuru o andan itibaren kaçmıştır. Ağustos ayı başında iki Amerikalı muavin Urfa'ya gelmiş fakat 19 Ağustos'taki olaylardan sonra bütün iş yükünü Mr. Leslie'ye bırakarak Halep'e geri dönmüşlerdir. Mr. Leslie Eylül ayında izlendiği paranoyasına kapılmıştır. Bundan dolayı Mr. Leslie'ye Antep'te yeni doğmuş çocuğunu ve eşini ziyaret etmesi için Künzler tarafından ikna edilmiştir. Mr. Leslie yolda Türklerin kendisini öldüreceğinden korktuğu için Antep'e kadar Künzler eşlik etmiş, fakat 30 Urfa'dan çıkarken görevliler engel olmuştur. On altı gün süren kuşatma Mr Leslie'nin sinirlerini iyice yıpratmış, isyanın bitmesinden sonra da asılacağı saplantısına kapılmıştır. Tutuklandıktan sonra her gün Divan-ı Harp'e giderek ifade vermiştir. Sabah ifade vermeye sakın bir şekilde giderken, akşam altüst olmuş bir halde eve dönmüştür. Ayrıca muhafaza ettiği Ermenilere ait iki bin altın lira ve ona eşdeğer ziynet eşyasının yetkililere teslim edilmesi de Mr Leslie'yi çok sarsmıştır. Ekim ayı sonunda Künzler'den striknin (bir tür zehir) istemiştir. Türklerin kendisini asmasına izin vermeyeceğini söyleyen Mr Leslie, 30 Ekim günü mahkemeye gitmiş, dönüşte ise darağacının yanından geçmiş ve bu manzara ona son darbeyi indirmiştir. Mr Leslie eve dönerken yolda yere düşmüş ve bayılmıştır. Ağzından yoğun bir karbon kokusu gelmiş, çeneside içtiği asidin etkisiyle yanmıştır. Hastaneye götürülen Mr. Leslie'nin midesi sirkeli suyla yıkanmış, fakat bütün müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır. Ölümünden sonra polise haber verilmiştir. Müdür ve merkez memuru tarafından Alman Hastanesi'nde Künzler ve Arnenak adlı doktorlara muanyene ettirilen Mr. Leslie'nin asidfenik içerek intihar ettiği anlaşılmıştır. Polis, Mr Leslie'nin cebinde İngilizce bir mektup bulmuştur. Mektupta ölümünden kimsenin sorumlu olmadığına ilgi çekilmiştir:

“Şahsımdan başka Urfa'da hiçbir kimse ve bilhassa Künzler ve Eckart familyaları hiçbir suretle mes'ul değildir. Bunlar yaptığım şeye karışmamışlardır. İçtiğimi evvelki misyonerhaneden getirdim. Ermeni ihtilaline dahl ve iştirakim olmadı. Fakat ihtilal beni de Sürükledi.

Y.H.Lesli.”¹⁰³⁹

Mr Leslie öldükten sonra 31 Ekim 1915 tarihinde şehrin girişindeki bir mezara defnedilmiştir.¹⁰⁴⁰ Enver Paşa, Urfa hadisesi esnasında Ermeniler tarafından işgal edilen Amerikan müesseseleri ile rehin alınan vatandaşlara dair abartılı bilgilerin Amerika’ya aksettirildiği, Urfa hadisesi hakkında doğru bilgilerin Amerikan Sefareti’ne bildirilmesi konusunda gereğini Hariciye Nezareti’nden istemiştir.¹⁰⁴¹

Urfa olaylarından sonra hazırlanan raporda şu sonuçlara ulaşılmıştır:¹⁰⁴²

1. Urfa; Ermeni komitelerin isyan merkezlerinden biri olmuş, tertibat muntazam bir şekilde düzenlenmiş ve idare edilmiştir. Bu konuda İttihat ve Terakki ile Ermeni Taşnaksutyun arasında Balkan Savaşı’na kadar bir işbirliği olduğu hatırlanmalıdır. Bu dönemde Ermeni partileri silahlarını bir kenara bırakmış, eğitim ve kültür faaliyetlerine yönelmişlerdir. Fakat Balkan Savaşı bir kırılma yaratmıştır. Bu tarihten sonra Ermeni partileri illegal faaliyetlere yönelmiş ve tekrar silahlanmışlardır.

2. Yabancılar ve bilhassa Fransız, İngiliz ve Rusların isyanda büyük ölçüde alâka ve iştirakleri olmuştur. Savunma tertibatı, yer altı odaları, yolların mevcudiyeti, silah ve savaş malzemelerinin çok olması, öteden beri Ermeni komiteciler silahlandırılmaya çalışılması, her Ermeni komiteciye yaş ve sanatına uygun olarak isyandan önce vazife ve numara verilmesi, ambar olarak belirlenen evlerde en az sekiz-on ay yetecek kadar erzak depolanması, hastalara bakmak için Salib-i Ahmer Teşkilatı (Kızılhaç, Kızılay gibi yardım teşkilatı), isyanın daha önceden muntazam ve kesin olarak kararlaştırılmış İtilaf devletleri konsoloslarının da yardımı, isyancı elebaşlarının bir kısmının Bitlis ve Van taraflarından gelmesi, asilerden bir kısmının Rus kazağı elbise ve şapkalarını giymeleri, Leslie müesseselerinden isyancılara Amerikan bayrağı verilmesi, nakit paraların ve mücevherlerin Mr.Leslie tarafından muhafaza edilmesi yabancıların iştirakini teyit eden delillerdendir.

¹⁰³⁹ BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916]; BOA, DH. ŞFR, 57/255. 20 Teşrin-i Evvel 1331 [2 Kasım 1915]; BOA, DH. ŞFR, 495/35. 17 Teşrin-i Evvel 1331 [30 Ekim 1915]; Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 83-88.

¹⁰⁴⁰ Künzler, *Kan ve Gözyaşları...*, s. 88.

¹⁰⁴¹ BOA, HR. SYS, 2875/3. 27 Eylül 1331 [10 Ekim 1915].

¹⁰⁴² BOA, HR. SYS, 2883/4. 23 Mart 1332 [5 Nisan 1916].

3. İsyân Ermeni komitecilerin hareketi neticesinde ortaya çıkmış, Müslümanlara ve güvenlik kuvvetlerine yapılan saldırılar, hükümeti isyancıları cezalandırmak için önlemler alma mecburiyetinde bırakmıştır. Resmi raporda bu şekilde ifade edilmesine karşın çeşitli uygulamaların da bu isyanda etkili olduğunu ifade etmek gerekir. Tehcir edilen Ermenilerin yollarda yaşadıkları kötü olaylar, Urfa Ermenilerini olumsuz etkilemiştir. Bundan dolayı çöle sürülerek ölmektense Urfa’da kalarak ölmek isyanın en önemli gerekçelerinden biri olmuştur.

İsyânın başlamasından sonra ordu birlikleri Urfa’ya gelmiş ve isyancılardan teslim olmaları ve Ermeni mahallesini terk etmeleri istenmiş, fakat isyancılar ateşle karşılık vermiştir. Ayrıca askeri birliklere günlerce taarruz edilmiştir. Kilisedeki kadınların teslim olmasından sonra münferit taarruzlar olmuş, son âsinin ölmesine kadar ateş kesilmemiştir. Urfa vakası, Ermenilerin “Hayat-ı Devlete” kastettiklerinin şüphe bırakmayacak şekilde ispat etmiştir. Çünkü Urfa Ermenileri önceleri tehcirden muaf tutulmuş, ayrıca bölge uygun şartlara sahip olduğundan Ermenilerin iskanına tahsis edilmiştir. Urfa Ermenileri ilk Ermeni isyanlarında bile Müslümanlardan zarar görmemiş, ayrıca ticaret, iktisat ve sanayinin en önemli kısımlarını ellerinde bulundurmuş, Müslümanlara nispetle olağanüstü refah ve saadet içinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ortada hiçbir sebep yokken silah tedarik edip, Ermeni ihtilali peşinde koşan kişilerin, düşmanların elinde ne hale geldiklerini ve hükümetin Ermenilere karşı hareketlerinin kendini müdafaa mecburiyetinden başka bir şey olmadığı raporda sonuç olarak belirtilmiştir. Resmi Urfa raporunda olay Devlet hayatına kastetmek olarak ifade edilmiş ve bütün yapılanlar bu düşünce üzerine bina edilmiştir. Ayrıca Urfa Ermenileri, Ermenistan hayali peşinde koşan kişiler olarak değerlendirilmiştir. Fakat isyanı sadece bununla açıklamak mümkün değildir. Urfa’daki Ermeni nüfusu % 10.74 olup, azınlık bir nitelik taşımaktadır. Tehcir edilen Ermenilerin yolda yaşadıkları kötü deneyimler, kendilerinin de tehcir edilmesi drumunda aynı akıbete uğrayacakları, Fahri Paşa’nın da ifade ettiği gibi Müslümanların kendilerini kesip asacağı korkusuyla (1895 te olduğu gibi) isyan etmişlerdir. Ermeni komiteleri de aramalar ve tutuklamaları gerekçe gösterek halkı isyana teşvik etmiştir. Fakat halk Deyr-i Zor’a sürülerek çöllerde ölmektense isyan ederek, Urfa’da ölmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca uzun bir direnişle birlikte Rusların Diyarbakır üzerinden geleceğini de düşünmüşlerdir. Fakat Fahri Paşa komutasındaki ordunun müdahalesiyle kısa sürede isyan sona erdirilmiş, birçok kişi hayatını

kaybetmiştir. Bazı Ermeni komiteciler Divan-ı Harp'te yargılanarak idam edilmiş, diğerleri ise tehcir edilmiştir. Emlak-ı metruke komisyonu kurulmuştur. Ayrıca Urfa'da sermayenin büyük bir kısmını ellerinde tutan Ermenilerin tehciriyle sermaye el değiştirmiş, zanaat kolları Müslümanlar tarafından icra edilmiştir. 1915 Ermeni olayları, İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşı'ndan sonra uyguladığı Türkçülük politikası ile Milli iktisat düşüncesinin Urfa'da başarılı olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti, Urfa Ermeni isyanlarının yabancılar ve bilhassa Fransız, İngiliz ve Rusların büyük ölçüde desteklerini olduğunu, ayrıca bu isyanlarla Ermenilerin "Hayat-ı Devlete" kastettiklerini düşünmüştür. Bağımsız bir Ermenistan kurmak için birçok yerde isyan eden Ermeniler ise Urfa'da ilk kez 1895 yılında isyan etmiştir. 1895'te meydana gelen olaylardan sonra Ermeniler ile Türk, Kürt ve Araplardan oluşan Müslümanlar arasındaki güvensizlik düzelmemiştir. Ermeniler; din adamları ve aydınların çalışmaları, Rusya'nın Osmanlı Devleti siyaseti, yabancı misyonerlerin ve kuruluşların faaliyetleri, muhâsım devletler tebaasının yardımları, Ermeni komitelerinin faaliyetleri ve Ermenilere karşı takınılan olumsuz tutum gibi nedenlerden dolayı isyan etmişlerdir. Ermeniler II. Meşrutiyet'ten itibaren isyan için hazırlık yapmaya başlamışlardı. Bu kapsamda evlere gizli odalar eklenmiş, yiyecek ve içecek depolanmış, işbölüme yapılmış, Taşnaksutyun depolarından ve başka yerlerden silah getirtilmiştir. Zeytun'da yaşananlar ve tehcir kabilelerinin yollarda yaşadıkları kötü durum, Urfa Ermenilerinin de tehcir edileceği şüphesini uyandırmış, bundan dolayı sürgün edilerek ölmek istememişlerdir. 29 Eylül başlayan isyan hareketi Urfa'da bulunan güvenlik kuvvetlerinin yetersiz kalması üzerine ordudan yardım istenmiştir. Bunun üzerine 4. Ordu kumandanı Vekili Fahreddin Paşa isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Nitekin isyan 15 Ekim'de Fahreddin Paşa tarafından bastırılmıştır. İsyanda evler yıkılmış, birçok kişi yaralanmış, hayatını kaybetmiştir. 15 Ekim'den itibaren gizlenen Ermenilerin aranmasına devam edilmiştir. Bu çatışmalarda bazı Ermeniler ölü, bazı Ermeniler ise sağ olarak ele geçirilmiştir. Urfa olaylarından sonra Ermeniler Rakka ve Zor'a tehcir edilmişlerdir.

Fahreddin Paşa ise Ermeni olayları ile ilgili düşüncelerini: *"Urfa Ermenileri'nde gördüğüm bu gayret ve fedakârlığı size büyük üzüntü ile naklediyorum. Onların evlerinden, kat kat müstahkem olan ve kartal yuvalarını andıran istasyonlarımızın bazılarında ciddi bir zor ve saldırı da görülmediği halde, bir gün bile mukavemet*

edilmemesinden dolayı doğrusu pek büyük bir eza duyuyor ve Urfa'da canlarını veren Ermenilerin ruhlarından utaniyorum.”¹⁰⁴³ şeklinde ifade etmiştir

¹⁰⁴³ Kandemir, *Fahreddin Paşa'nın ...*, s. 220.

SONUÇ

“Urfa’da Asayiş ve Güvenlik (1913-1918)” çalışmasının doğurduğu sonuçları birkaç ekseninde vurgulamaktadır. İlki; Urfa’nın idari yapısıdır. İdari taksimat değişiklikleri hiçbir zaman iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. İttihat ve Terakki Fırkası, II. Meşrutiyetin ilanından sonra idari alanda programında olduğu üzere merkeziyetçi politikalara koşut olarak taşra idaresini düzenlemeye çalışmıştır. Müstakil sancak uygulamaları, livaların sayısını artırma çabası, alt yönetim birimlerine kadar kontrolü sağlamayı amaç edinen bir anlayışın uygulama alanına geçirilmesi olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Urfa’da 13 Nisan 1910 tarihinde müstakil sancak haline getirilmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki 1913 kongresinde aldığı bir karar ile bazı kaza, nahiye ve köylerin bulundukları merkezlerden ayırıp yakınlık ve münasebetine göre düzenleme yapılmasını kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda Halep vilayetine bağlı olan Rakka kazası Urfa’ya bağlanmıştır. Urfa ve Antep arasında sınır düzenlemesi yapılmış, Rumkale, Urfa’dan ayrılarak, Antep’e dahil edilmiştir. Ayrıca bazı kazaların merkezleri değiştirilmiştir. 20 Nisan 1914 tarihinde kabul edilen nahiyeler ile ilgili kanun doğrultusunda Urfa livasında yeni nahiyelerin oluşturulması için adım atılmış, Cerablus nahiyesi kurulmuştur. Diğer bir düzenleme de sınır değişiklikleri olmuştur. Bütün bu düzenlemeler İttihat ve Terakki’nin taşrayı kontrol ve denetleme açısından aldığı önlemlerin Urfa özelindeki yansımaları olmuştur.

Çalışmanın ikinci vurgusu; aşiretlerdir. Urfa livası aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Aşiretlerin iki açıdan değerlendirilmesi mümkündür: Birincisi güvenlik sorunu olarak aşiretler, ikincisi ise güvenlik kuvveti olarak aşiretler. İlk dönemlerden itibaren göçebe aşiretler Osmanlı Devleti için hep sorun olagelmıştır. Göçebe oldukları için nüfuslarını tam olarak tespit etmek mümkün olamamıştır. Nüfuslarını tespit etmek için girişimlerde bulunulmuş fakat istenen sonuç elde

edilememiştir. Göçebe aşiretler vergi ve askerlik konularda her zaman devleti uğraştırmıştır. Osmanlı Devleti göçebe aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye çalışmış, fakat bu aşiretler varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.

Göçebe aşiretler güvenlik problemi yaratan en önemli unsurlardan biri olmuştur. Urfa'da bunun örnekleri görülmüştür. Aşiretler eski dönemlerden beri devam eden gazve denilen saldırılarda bulunmuş, huvsu denilen vergiler almışlardır. Gazve denilen saldırılar sonunda yağmalama, gasp, cinayet ve yaralama gibi çeşitli suçlar ortaya çıkmıştır. Bu durum hem Urfa livası hem de bölge açısından asayiş sorunu olarak karşımıza çıkmış, toplumsal yapıyı zedelemiştir.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra savaş ekonomisi uygulamaya başlamıştır. Savaş başladıktan sonra zaten etkilerini hemen göstermeye başlamıştır. Fiyatlar artmış, enflasyon yükselmiş, karaborsacılık görülmüş, üretim düşmüştür. Yaşanan çekirge istilası ve kıtlık da güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Aşiretler de yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde askeri ambarlara ve depolara saldırmış, demiryollarını tehdit ederek ulaşımda aksamalara neden olmuştur. Urfa tarımsal üretimin fazla olmasından dolayı ordunun iâşe merkezlerinden biri olarak belirlenmiştir. Fakat aşiret saldırıları ordunun iâşesini sekteye uğratarak güvenliği tehdit eden bir sonuç doğurmuştur. Dolayısıyla bu dönemde işlenen suçlarda ekonomik nedenler etkili olmuş, bu da ordunun savaş gücünü sekteye uğratmıştır.

I. Dünya Savaşı başladığında jandarmanın üçte biri orduya aktarılmıştır. Bunun birlikte savaş döneminde yaşanan asker kaçakları zaten yetersiz olan güvenlik kuvvetlerinin sayısını daha da azaltmıştır. Dolayısıyla bu durum ciddi bir otorite boşluğu yaratmıştır. Çeteler ve özellikle aşiretler bu otorite boşluğundan yararlanmaya çalışmıştır. Aşiretler işledikleri suçlardan sonra çöle kaçmışlardır. Güvenlik kuvvetleri yetersiz olduğu için bunların takibatı mümkün olamamıştır. Aşiretler de otorite boşluğundan yararlanarak tecavüzlerde bulunmuş ve kamu güvenliği sarsılmıştır. Urfa'da güvenlik sorunlarının yaşanmasında güvenlik kuvvetlerinin yetersiz olmasından kaynaklanan otorite boşluğunun etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aşiret saldırılarında etnik farklılıklar dikkat çekmiştir. Osmanlı Devleti'nde Kürt ve Çerkezlerin Ermenilere karşı tutumu hep sorun olmuştur. Özellikle Hamidiye alaylarının olduğu bölgelerde Ermeni toprakları gaspedilmiş, bunun sonucunda yaşanan toprak meselesi Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Fakat 1913-

1918 arası dönemde kaynaklar incelendiğinde; Urfa'da yaşanan saldırıların bununla bir ilgisi olmadığı anlaşılmıştır. Aşiretlerin aralarındaki çatışmalar tamamen Müslümanlar arasında cereyan etmiştir. Yani aşiret saldırıları Türk, Kürt ve Arap aşiretleri arasında vuku bulmuş, gayrimüslimler bu çatışmalarda yer almamıştır. Zaten Ermeniler Urfa'da sadece Germüş köyünde yaşamaktadır. Bu yer Urfa'nın Kuzeydoğusunda yer almakta ve Harran kazasından çok uzak bir noktada bulunmaktadır. Ayrıca gerek arşiv gerek Ermeni nüfus kayıtlarında Haran kazası ve köylerinde herhangi bir Ermeni veya Süryani nüfusun yaşamadığı görülmektedir.

Aşiretler arası çatışmalar sadece Urfa aşiretleri arasında yaşanmamış, bölgesel çaplı çatışmalar söz konusu olmuştur. Çünkü Aneze ve Şammar gibi göçebe aşiretleri Musul ve Halep vilayetleriyle Zor livasının olduğu bölgelerden Urfa'ya göç etmişlerdir. Bunların dışında Siverek merkezli Karakeçi ve Viranşehir merkezli Milli aşireti de gasp, yağmalama, öldürme ve yaralama olaylarında yer almıştır. Bir vilayet veya sancağa ait olması gereken bir olay farklı vilayet ve sancak sınırlarında yer alan aşiretlerin saldırılarda yer almasıyla geniş çaplı bir bölgesel sorunu dönüşerek kamu güvenliğini sarsmıştır. Bütün bu aşiretler arası saldırılarda Urfa livasındaki güvenlik kuvvetleri yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı bölgesel ölçekli aşiret olaylarında Urfa livası, Diyarbakır, Halep ve Musul vilayetleri ile Zor livasından takviye güç istenmiş ve bu şekilde olaylar önlenmeye çalışılmıştır. Yerel güvenlik kuvvetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda da ordudan takviye kuvvet istenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde cephede savaşan kuvvetlerin iç güvenlikte kullanılmasının, savaş gücünde zaafiyete neden olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca aşiretler arası olaylar Urfa'nın ekonomisini ve güvenliğini olumsuz etkilemiştir.

Asayiş ve güvenlik sorunları idari düzenlemelerle doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla hükümet politikaları burada ön plana çıkmaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası liva sayılarını artırarak alt yönetim birimlerine kadar kontrolü sağlamak için müstakil sancak uygulamasına gitmiştir. Bu durum aynı zamanda milliyetçilik eğiliminde bir göstergesiydi. Bu kapsamda Urfa'nın müstakil sancak olmasıyla bürokratik engeller ortadan kalmış, asayiş sorunlarında daha hızlı kararlar alınarak sorunların kısa sürede çözülmesi sağlanmıştır.

Aşiretlerin yarattığı asayiş problemlerini ortadan kaldırmak için İttihat ve Terakki yöneticileri çeşitli önlemler almıştır. Bunlardan biri umumi af uygulamasıdır. I. Dünya Savaşı öncesinde Umumi af ilan edilmiş olması aşiretler üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Ayrıca aşiretler arası olaylar sulh yoluyla

özölerek kanuni takibatlar ertelenmiştir. Bu yöntemle aşiretler kazanma yoluna gidilmiştir. Bazı durumlarda ise geleneksel yöntemlerden biri olan sürgün yöntemi kullanılmış, aşiret liderleri uzak vilayetlere gönderilmiştir.

Aşiretler yalnızca güvenlik sorunu yaratan unsurlar olmamış, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aynı zamanda güvenliğin sağlanması da etkin rol üstlenmişlerdir. Hamidiye Alayları bunun örneklerindendir. II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Alayları Ermenilere karşı kullanılan güvenlik kuvveti olmuştur. Aşiretler Urfa'daki 1895 ve 1915 olaylarının bastırılmasında güvenlik kuvvetleriyle birlikte aktif rol oynamıştır. İttihat ve Terakki döneminde Hamidiye Alayları kaldırılmak yerine yeniden düzenlenmiş, I. Dünya Savaşı'nda da ihtiyat tümenleri adıyla 3. Ordu'nun emrinde savaşa katılmışlardır. Ayrıca Aneze, Milli ve Karakeçi gibi aşiretler Urfa'nın kurtuluşunda Fransızlara karşı savaşmıştır. Dolayısıyla belli dönemlerde asayiş ve güvenlik sorunu yaratan aşiretler, yeri geldiğinde güvenliğin sağlanması da etkin rol oynamışlardır. Bu politika Osmanlıdan Cumhuriyete kalan bir miras olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti döneminde yerel aşiretlerden kurulan Hamidiye Alayları'nın benzeri Cumhuriyet döneminde koruculuk sistemi olarak karşımıza çıkmıştır.

İttihat ve Terakki aşiretlere yönelik olarak da etnisite çalışmaları sürdürmüştür. Balkan Savaşı'ndan sonra uygulanan Türkçü politikalar çerçevesinde etnisite çalışmaları yapılmıştır. Bu alışmalar kapsamında aşiretlere yönelik sayımlar ve aşiretlerin yapısına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Bu etnisite alışmaları Urfa'yı da kapsamıştır. Ziya Gökalp'in aşiretler hakkında yaptığı çalışmalarda Urfa aşiretlerine de yer verilmiştir. Bu araştırmalar İttihat ve Terakki'nin aşiret politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim belirlenen bu politikaların Urfa'da da uygulamaya konulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Osmanlı Devleti eğitim, ekonomi, tarım vb. alanlarda istatistikler yayınlamıştır. Urfa'da da düzenli olmasa da suç istatistikleri yayınlanmıştır. Bu istatistikler Urfa'da suçun ortaya çıkışı ve suçluların özelliklerini ulaşmamızı sağlayan değerli bilgiler sunmuştur. Bu istatistiklerde yer alan cinayet, yaralama, hırsızlık vb. suçların tamamına yakını şehir merkezleri ya da köylerde yaşanan suçlardır. Bu suçlar aşiret olaylarından farklı değerlendirilmelidir. Çünkü istatistiklerde yer alan suçluların tamamına yakını yerleşik halk tarafından işlenmiştir. Oysa aşiret olaylarında daha çok göçebe unsurlar karşımıza çıkmaktadır. İncelenen suç istatistiklerine göre 1913 ve 1914 yıllarında en fazla cinayet, 1915

yılında ise en fazla darp ve yaralama suçu işlenmiştir. 1915'te Darp ve yaralamadan sonra ikinci sırada adi hırsızlık suçu yer almıştır. 1918 yılında ise adi hırsızlık suçunun ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Ayrıca 1914 ve 1915'te en fazla suç işleyen meslek grubu çiftçiler iken 1918 yılında en fazla işsizlerin suç işledikleri tespit edilmiştir. Bu durum savaş döneminde Urfa'da hırsızlığın artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Savaşın ortaya çıkarmış olduğu ekonomik ve sosyal sorunlar adi suçların yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Urfa, farklı dini ve etnik yapıya sahip insanların yaşadığı kozmopolit bir yapı sahip olagelmıştır. Önceleri Süryanilerin merkezi olan Urfa, Hristiyanlığın yayılma merkezi olmuş, Hristiyanlığa ait birçok rivayete kaynaklık etmiştir. Aynı dinsel yapı Müslümanların Urfa'yı fethetmesinden sonra da devam etmiştir. Peygamberler şehri olarak ifade edilen Urfa Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlığın farklı gruplarını barındıran yapısıyla kardeşçe birlikte yaşadığı kozmopolit yapıya sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yenilmesi sonrasında imzalanan Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla Ermeni sorunu uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Avrupalı Devletler Berlin Antlaşmasında kabul edilen reform hareketlerinin uygulanması ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı korunması için baskı yapmışlardır. Urfa'da yaşanan 1895 olayları Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki güven ve birlikte yaşama düşüncesinde onarılmaz bir tahribat yaratmıştır. Ayrıca Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki ilişki bir daha eskisi gibi olmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından önce İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni partileri arasında yaşanan işbirliği Balkan Savaşı'ndan sonra uygulanan milliyetçi politikalar sonrasında sona ermiştir. Ermeni komiteciler işbirliğinin sona ermesinden sonra illegal faaliyetlere yönelmiştir. Urfa'da da komiteciler yoğun bir faaliyet içine girerek silahlanmışlardır. Ermeni komiteciler Ermenileri de isyana teşvik etmişlerdir. Urfa'da 1915 yılında yaşanan Ermeni olaylarıyla birlikte büyük bir kırılma yaşanmıştır. Urfa'nın farklı dinleri barındıran zengin yapısı yok olmuş, ayrıca demografik yapı değişmiş sermaye ve ticaret el değiştirmiştir. 1915 olayları Ermenilerin % 96'sının tehcir edilmesinden sonra Urfa'nın çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapısı Türk, Kürt ve Araplardan oluşan bir toplumsal yapıya dönüşmüştür. Nitekim 1927 Nüfus sayımı oranları da bu değişimin kanıtı sayılabilir. Çok dinli

kozmpolit yapıdan, etnik temelli kozmpolit yapıya dönüş, Osmanlı Urfa'sının Cumhuriyet Şanlıurfa'sına bıraktığı miras olmuştur.

BiLiYOGRFYA/KAYNAKÇA

1.ARŞİVLER

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)¹⁰⁴⁴

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası(BEO),

BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD),

BOA, Meclis-i Vükelâ (MV),

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube (DH.EUM.2.Şb)

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM. 4.Şb),

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM. 5.Şb),

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM. 6.Şb),

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube (DH. EUM. 7.Şb),

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Takibât-ı Adliye Kalemi (DH. EUM.ADL.)

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH. EUM.AYŞ),

BOA, Dahiliye Nezareti Hukuk Kısmı (DH. H.)

¹⁰⁴⁴ Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi (DH. EUM.EMN.),

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH. EUM. KLU),

BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (DH. KMS.)

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhâsebe Kalemi (DH.EUM.MH)

BOA. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurîn Kalemi (DH.EUM.MEM.)

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberât Ve Tensikât Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM.MTK.)

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR), 88/26. 18 Mart 1329 [31 Mart 1913]

BOA, Dahiliye Nezareti Hukuk Kısmı (DH.H)

BOA, Dahiliye Nezareti İdarî Kısım (DH.İD)

BOA, Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye (DH.İ.UM)

BOA, Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye Ekleri (DH.İ.UM.EK)

BOA, Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS)

BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ)

BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ)

BOA.Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-İ Umumiyesi, Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR)

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

BOA, Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı (HR. SYS)

BOA, İrâde Adliye ve Mezâhib (İ.AZN)

BOA, İrâde- Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DUİT)

BOA, İrâde- Harbiye (İ.HB)

BOA, İrâde-Dahiliye (İ.DH)

BOA, İrâde- Meclis-i Mahsûs (İ.MMS)

1.2- Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴⁵ Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

2- RESMÎ YAYINLAR

1321 Nüfus Tahriri, İstanbul Üniversitesi
Nadir Eserler Kütüphanesi, T947.

1324 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi, Halep,
Halep Vilayet Matbaası, 1324.

1326 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi, Halep,
Halep Vilayet Matbaası, 1326.

Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus

İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti:

*Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus
İstatistiki*, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1336.

Düstur, Tertip 1, Cilt 6. Ankara, Başvekalet
Matbaası, 1937.

Düstur, Tertip 2, Cilt 1, 10, 11, İstanbul, Evkaf
Matbaası, 1928.

Düstur, Tertip 2, Cilt 2, 5, 6, Dersaadet,
Matbaa-i Amire, 1334.

Düstur, Tertip 2, Cilt 7, Dersaadet, Matbaa-i
Amire, 1334.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.2, İ.87, 28
Nisan 1326.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt
2, İçtima senesi 2, 24 şubat 1331.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt
3, 1 Mayıs 1330 (1914) - 31 Kanun-ı Evvel
1334 (1918), Meclis-i Mebusan Matbaası,
1335.

Polis Mecmuası, Sayı 2, 1 Ağustos 1329 s.31.

Polis Mecmuası, Sayı 4, 1 Eylül 1329, s.83.

Polis Mecmuası, Sayı 54, 1 Teşrinievvel 1331
s. 349.

Takvîm-i Vekâyi, Sayı: 1472, (12 Mayıs
1329) s.1-4.

3. ANILAR VE KİTAPLAR

- Açanal, Hasan: *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları, Ankara, 2001.
- Ahmed Rıza: *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- Ahmad, Feroz: *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, 4.bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995.
- Akalın, Müslüm: *Urfa Kurtuluş Destanı "Milli Mücadele Urfa" AnılarıBelgeler*, İstanbul, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Akalın, Şükrü Haluk ... [ve baş.]: *Türkçe Sözlük*, 11. Bs, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011.
- Akbay, Cemal: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Cilt 1, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Akça, Bayram: *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007
- Aksu, Noemi Levy: *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş (1879-1909)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Aksu, Noemi Levy- Özbek, Nadir – Toumarkine, Alexandre: *Polislikle ilgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi için Fransız Modeli mi?, Noemi Levy, (Eds), Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Akşin, Sina,: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitebevi, 2009

- _____ :
- Ali Cevat: *Şeriatçı bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
- Ali Rıza: *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Ali Rıza: *Ahşada Yadigâr Urfa Mücahedesi*, Yay. Haz. Müslüm Akalın, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 1995.
- Altay, Fahrettin: *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Ankara, Eylem Yayınları, 2008.
- Altınay, Ahmet Refik: *İki Komite İki Kıtâl Kafkas Yollarında*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Ahmed Refik: *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989.
- Ahmed Rıza: *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- Alyot, Halim: *Türkiyede Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947.
- Arif, Şefik: *Türkiye'nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti*, Haz. Mesut Elibüyük, Abdulkadir Güzel, Ankara, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2010.
- Armaoğlu, Fahir: *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 6. Bs., İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010.
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C.1, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Aşiret Raporu, 3. Bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.
- Atay, Falih Rıfkı: *Zeytindağı*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2012.

- _____ : *Ateş ve Güneş*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2012.
- Aydemir, Şevket Sürayya: *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1908-1914*, C.II, Ankara, Remzi Kitabevi, 1971.
- Aydoğan, Erdal: *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005
- Avagyan-Minassian, Arsen -Gaidz F.: *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev: Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan, 3. Bs., İstanbul, Aras Yayınları, 2013
- Aydın/Çiftçi, Suavi /Erdal: *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihristü'l Aşâir Yorumlar ve Çeviriyazım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021
- Ayverdi İlhan: *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 1-2, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2016.
- Babacan, Hasan: *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005.
- Bahar, Cem: *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996
- Bakar, Bülent: *Ermeni Tehciri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2013
- _____ : *II. Meşrutiyet'ten Mütareke Dönemi'ne Türkiye*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2018.
- Bali, Rifat N.: *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Bayraktar, Hilmi: *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2007.
- Belgelerle Türk Polis Tarihi*, 2. bs., Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, Arşiv ve

- Dökümantasyon Daire Başkanlığı Yayınları,
2014.
- Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, K. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- _____ : *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, K. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991
- Bedros Der Bedrossian, Ourfatzi*, Translated by Tamar Der-Ohannessian, Philadelphia, Printing by Leon and Tamar Der-Ohannessian, 2005.
- Behlülgil, Mefahir: *İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz* , İstanbul, 1992.
- Beşikçi, Mehmet: *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Beşikçi, Mehmet: “Birinci Dünya Savaşı’nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve jandarmanın Yeniden Yapılandırılması”, *Türkiye de Ordu ve Güvenlik Siyaseti*, Ed. İsmet Akça, Evren Balta Peker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Beyoğlu, Süleyman: *Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa*, 2.Bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Birinci, Ali: *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 2. Bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- Bleda, Mithat Şükrü: *İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, Destek Yayınları, 2010.
- Bolayır, Enver: *Talât Paşa'nın Hâtıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946.
- Bozkurt, İbrahim: *Aşiretler Tarihi*, İstanbul, Kitap matbaası, (t.y.).

- Bozkurt, Gülnihal: *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2.Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s.1.
- Bruinessen, Martin Van: *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, 10. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Bryce, James – Toynbee, Arnold: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, C.2, Çev. Ahmet Güner, İstanbul, Pencere Yayınları, 2006.
- Cebeciyan, Avedis: *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1918*, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2015
- Cemal Paşa: *Hatırat (1913-1922)* Haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Nehir Yayınları, 2006, s.266.
- Cengiz, Eroğlu- Babuçoğlu Murat- Köçer Mehmet: *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Haleb*, Ankara, Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012.
- Cengiz, H. Erdoğan: *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-İhtilaliyesi İ'lan-ı Meşruteyet'den Evvel ve Sonra*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983.
- Çadircı, Musa: *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.
- _____ : *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 3. bs., Ankara, 2013.
- Çelik, Mehmet: *Edassa'dan Urfa'ya*, C. 1, Ankara, Desen Ofset A.ş., 2007
- Çiçek, Kemal: *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012.

- Çöklü, Şenol: *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.
- Demir, Fevzi: *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, Ankara, İmge Kitapevi, 2007.
- Demir, Ahmet : *Urfa ve Çevresi Eyyûbiler Tarihi*, İstanbul, Kent Yayınları, 2008.
- Demirkent, Işın: *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C.I, 2.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Deringil, Selim: *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, Doğan Kitap, 2014.
- Dündar, Fuat: *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 5.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- _____ : *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 5.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.276.
- Develioğlu, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitapevi, 2005.
- Eldem, Vedat: *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Emmanuilidis, Emmanuil: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, Çev: Niko Çanakçıoğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 2014.
- Erden, Ali Fuad: *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

Ergin, Osman Nuri:

Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C.1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

_____ :

Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C.2, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.

_____ :

Mecelle-i Umur-ı Belediye, Cilt 4, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Ergut, Ferdan:

Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği, 3.bs., İstanbul, 2015.

Ergül, Cevdet:

II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları, İzmir, Çağlayan Yayınları, 1997.

Ertürk, Hüsamettin:

İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, Sebil Yayınları, 1996

Erickson, Edward:

Size Ölmeyi Emrediyorum ! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çev. Mehmet Tanju Akad, 4. Bs., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007.

Erim, Nihat:

Devletlerarası Hukuku Ve Siyasî Tarih Metinleri Cilt:I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953

Eskart, Bruno:

Meine Erlebnisse in Urfa, Postdam, Tempel=Verlag, 1922.

Fırat, M. Şerif:

Doğu Anadolu ve Varto Tarihi, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Gust, Wolfgang:

Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-16 Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri, İstanbul, Belge Yayınları, 2012

Gencer, Ali İhsan –

Özel, Sabahattin:

Türk İnkılap Tarihi, 10. Bs., Der Yayınları, İstanbul, 2005.

- Gökalp, Ziya: *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1992.
- Görgülü, İsmet: *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, 2.Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Göyünç , Nejat: *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Günay, Nejla: *Zoraki İttifaktan Yol Ayırımına İttihat- Terakki ve Ermeniler*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015
- Güran, Tevfik: *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Cilt 3, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997.
- Hacıkâmioloğlu, M.Cemil: *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu*, İstanbul, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, (t.y).
- Halaçoğlu , Yusuf: *XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- _____ : *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan siyaeti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Hanioğlu, Şükrü: *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009
- Harris, J.Rendel- Harris, Helen B.: *Ermeni Mektupları Ermenistan'daki Yakın Dönem Kırımlarından Canlı Tablolar 1896-1897*, Çev. Ömer Öztürk, Yaba Yayınları, İstanbul, 2008.
- Holmes, Mary Caroline: *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çev. Vedii İlmen, 2. bs., İstanbul, Yaba Yayınları, 2008.

- Honigmann, Ernst: *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Hüseyin Nazım Paşa: *Ermeni Olayları Tarihi I*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Işıltan, Fikret: *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan h. 210 = m. 825 e kadar)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1960.
- İbrahim Temo: *İttihât ve Terakki Anıları*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013
- İnalcık, Halil: *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, 17. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- İnönü, İsmet: *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, 3.bs., İstanbul, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 123.
- İzrail, Nesim Ovadya: *1915 Bir Ölüm Yolculuğu Krikor Zohrab*, 2. Bs., İstanbul, Pencere Yayınları, 2013
- Jernazian, Ephraim K.: *Juddgment Unto Truth: Witnessing The Armenian Genocide*, Translated by Alice Haig, London, Transaction Publishers, 1990.
- Kaiser, Hilmar: *Diyarbakır'da Ermeni Kıyımı*, Çev. Ayşen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- _____ : *Eberhard Count Wolffskeel Von Reichenberg, Zeitoun, Mousa Dag, Ourfa: Letters on the*

- Armenian Genocide, 2nd Ed, England, Taderon Press, 2003.
- Kaligian, Dikran Mesrob: *Taşnaklar ve İttihatçılar*, Çev. Deniz Mutlu Taşyürek, İstanbul, Aras Yayınları, 2017
- Karaca, Ali: *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 3. bs., Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2010.
- Kandemir, Feridun: *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, 35.Bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 2020.
- Kansu, Aykut: *1908 Devrimi*, 4. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Kapaklı, Kemal: *Urfa Basın Tarihi ve Yerel Gazetecilik (1867-2013)*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2014.
- Karabekir, Kâzım: *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Karatamu, Salahattin: *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III ncü cilt 6ncı Kısım (1908-1920)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1971.
- Karkaya, Recep: *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kars, H.Zafer: *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984
- Karpat, Kemal H.: *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Kayalı, Hasan: *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

- Keskin, Nuray Ertürk: *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2009.
- Kévorkian, Raymond: *Ermeni Soykırımı*, Çev: Ayşen Taşkent Ekmekci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015
- Kieser, Hans- Lukas: “Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922”, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak*, 5. Bs. Çev. Maide Selen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Kieser, Hans- Lukas: *Iskanlanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, 4.Bs., Çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Klein, Janet: *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Kodaman, Bayram: *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.
- Kuran, Ahmed Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- _____ : *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, (2000).
- Kutay, Cemal: *Şehit Sadrazam Talat paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Cilt 1-3, Kültür Matbaası, İstanbul, 1983.
- Künzler, Jakob: *Kan ve Gözyaşları Ülkesinde Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya'da Yaşananlar 1914-1918*, Çev: Perim Ozan, İstanbul, Belge Yayınları, 2012.

- Լութեր: Ուրֆայի Հերոսամարտը, Բեյրութ, Ազդակ, 1933.[Luther, “*Urfa Savaşı*” Beyrut, Azdak Yayınevi,1933].
- Marufoğlu, Sinan: *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul, Eren Yayınları, 1998.
- McCarthy, Justin: “*Population of History of The middle East and The Balkans*” İstanbul, The Isis Press, 2002.
- _____ : *Muslims and Minorities The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York and London, New York University Press, 1983.
- Mustafa, Süheyla Nil: “Making of the Ottoman Policemen(1876-1918)” Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018.
- Oğuz, Süleyman: *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, 2. bs., İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.ş., 1987.
- Okçabol, Derviş: *Zabıta Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1940.
- _____ : *Meslek Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Müdürlüğü Neşriyatı, 1939.
- Öngül, Ali: *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hakimiyetine Kadar (639-1517)*, Manisa, Emek Matbaası, 2004.
- Oran, Baskın: *Türk Dış Politikası*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Ortaylı, İlber: *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Orhonlu, Cengiz: *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1987.

Orhonlu,Cengiz:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1990.
Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları II (1895-1896), TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyânı, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Özbek, Nadir:

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986
Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, 6. Bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
“Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Jandarma(1876-1908)”, Evren Balta ve İsmet Akça (Ed.), *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Özçelik, İsmail:

Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918- 11 Temmuz 1920), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.

Özel, Sabahattin:

Millet-i Sadıka Ermenileri, İstanbul, Tasam Yayınları, 2005.şı,

Özer, Ahmet:

Modernleşme ve Güneydoğu, Ankara, İmge Kitabevi, 1998

Öztemiz, Mutay:

Süryaniler, İstanbul, Ayrıntı yayınları, 2012.

- Ramsaur, E.E.: *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev. Nuran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1982
- Sabis, Ali İhsan: *Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. 5, İstanbul, Nehir Yayınları, 1993.
- Sander, Oral: *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, 24.bs., İstanbul, İmge Yayınları, 2012.
- Segal, Judah Benzion: *Edessa (Urfa) Kutsanmış Şehir*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Sürmenyan, Kalusd: *Harbiyeli Bir Osmanlı Ermenisi Mülâzım-ı Sâni Sürmenyan'ın Savaş ve Tehcir Anıları*, Çev. Yaşar Tolga Cora, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015
- Süphandağ, Kemal: *Osmanlı Erşiv Belgelerinde Hamidiye Alayları*, İstanbul, Pel Yayınları, 2021
- Şahin, İlhan: *Osmanlı Döneminde Konar- Göçerler*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2006.
- Sanders, Liman Von: *Türkiye'de Beş Sene*, 4.bs., Çev. Muzaffer Albayrak, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Sezen, Tahir: *Osmanlı Yer Adları*, Ankara, T.c Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- Shaw, Stanford J.: *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmğparatorluğu Birinci Cilt Savaş Giriş*, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Süphandağ, Kemal: *Osmanlı Erşiv Belgelerinde Hamidiye Alayları*, İstanbul, Pel Yayınları, 2021.
- Şaşmaz, Musa: *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Şemsettin Sami: *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2006.

- _____ : *Kâmûs-ı Türkî*, Haz.Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Ünal İstanbul, İdeal İdeal Kültür Yayıncılık, 2012.
- Şişman, Adnan: *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Tanör, Bülent: *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, 6.Bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2017.
- Taş, Yasin: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 15. Bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Tansu, Samih Nafiz: *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*, İstanbul, Hiperyayın, 2019.
- Tekir, Süleyman: *İttihâd ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınları, 2003.
- Temizgüney, Firdevs: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2020.
- Tongur, Hikmet: *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- Toprak, Zafer: *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946.
- _____ : *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, 2. Bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- _____ : *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2016.

Tunaya, Tarık Zafer:

Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007

_____ :

Türkiye’de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, C.1, 2.Bs., İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984

Tural, Erkan:

Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi’nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler, Ankara, İmge Kitapevi, 2016.

Tural, Erkan- Selim Çapar:

1864 Vilayet Nizamnamesi, Ankara, TODAİE Yayınları, 2015.

Turgut, Bahattin:

Urfa Vakıfları (1850-1900), İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2020.

Türkay, Cevdet:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1979.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, Cilt 10, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985.

Türkeldi, Ali Fuad:

Görüp İştiklerim, 4. Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1929

Umum Nüfus Tahriri 28 Teşrin-i Evvel 1927 –Muvakkat Rakamlar-, Ankara, Başvekalet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyyesi Neşriyatından, 1927

- Uras, Esat: *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, Yeni Matbaa, 1950, s. 144-145.
- Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumatı Cami Salnâme, İstanbul, İlhami-Fevzi matbaası, 1927.
- Üner, Mehmet Emin: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Urfa Tarihi*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009.
- _____: *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2009.
- Yalçın, Hüseyin Cahit: *Talat Paşa*, İstanbul, Yedigün Neşriyet, 1943.
- Yalman, Ahmet Emin: *Turkey in Great War*, London, Oxford University Press, 1930.
- Yılmaz, İlkey: *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde II. Abdülhamit Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Ziya Gökalp: *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul, 1992.

4. SÜRELİ YAYINLAR

- A. Guillaume: “Şemmer” *İA*, C.11, İstanbul, Meb Yayınları, 1970, s.406-407.
- Ahmad, Feroz – Rustow, Dankwart A.: “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, 1976, s. 245-284.
- Akbayar, Nuri: "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1238-1246.

- Akçora, Ergünöz: “Talat Paşa’nın 1915 Urfa İsyanı Hakkındaki Raporu”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Cilt V, Ankara, 05-09 Eylül 1990, s.1763-1807.
- Aktar, Ayhan: “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 255, Mart 2015, s. 30-38.
- Alkan, Mehmet Ö. : “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2008, s. 9-84.
- Aslan , Ahmet: “Osmanlı Devleti’nde Polis Teşkilatının Kurulması : Urfa Örneği” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Aralık 2020, Sayı 38, s. 25-59.
- Balsoy, Gülhan: “Bir Kadın Hastanesi Olarak Haseki Hastanesi ve 19. Yüzyıl İstanbul’unda Bikes ve Bimesken Bir Kadın Olmak “ *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mayıs 2015, Sayı 257, s. 80-84.
- Beşikçi, Mehmet: "Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası" *Türkiye Günlüğü*, no. 110 (Bahar 2012), s. 27-43
- Beyoğlu, Süleyman: “Fahrettin Paşa ve Ermeni Meslesi”, *Yedikıta*, Kasım 2011, s. 18-33.
- Birinci , Ali: “Türk Emniyet Teşkilatında “ilkler””, *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1999, s.9-16.
- Bozaslan, Oktay: “20. Yüzyılın Başında Eşraf- Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, *ATAM*, C. XXXIII, Sayı: 96, (Güz 2017), s. 1-45.
- _____ : “20. Yüzyıl Başında Harran ve Çevresindeki Eşkıyalık Hareketleri: Milli Aşiret Örneği” *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, (Mart 2017), s. 183-194.

- Bozkurt, Abdurrahman: "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı (1914-1915), *Otam*, 36/Güz, 2014, s. 1-44.
- Çadırcı, Musa: "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi, D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt VIII-XII., 14-23 den ayrıbasım, 1975, s.63-75.
- Çakaloğlu, Cengiz: "Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9 Sayı:1(2007), s. 99-122.
- Çakan, Işıl: "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi: "Merkezileşme"", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 4, Aralık 2006, s. 45-73.
- Çelik, Bilgin: "Geleneksel Yapı ile Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk'ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları" *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt:4 Sayı:7 Ağustos 2014, s. 18-41
- Çimen, Adnan: "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, 2012, s. 183-216.
- Danacıoğlu, Esra: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 10, 2000, s. 132-145.
- Ekinci, Mehmet Rezan, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı" *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Kasım-2017 Cilt:9 Sayı:2 (18), s 703-724.

- Ertay, Kasım: "19. Yzyılda Urfa'da Ermeniler ve İdari Hayattaki Konumları", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 68, (şubat- Nisan 2016), s. 1-24.
- Göyünç, Nejat: "Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimati", *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969, s. 23-34.
- Gölmez, Mesut: "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 16/4 , (Aralık 1983), s.3-15.
- Günay, Necla: "Birinci Dünya Savaşı Sırasinda Anadolu'nun Güney Bölgelerinde Ermeni Çete Faaliyetleri" *Atatürk Araştırma Merkezi ATAM Dergisi*, C. 25, S. 74, 2009, s.253-281
- Gündüz, Ahmet: "1914-1918 Yılları Arasında Kırşehir'de Bulunan Sürgün Arap Aileleri", *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, 2011, s. 1239-1257.
- HONİGMANN, E.: "Urfa" *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, C. 13. S.336-337.
- İnan, Afet: "Atatürk'ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet" *Belleten*, C.1, S.2, Nisan 1937, s. 289-298;
- İnan, Afet: "Atatürk'ü Dinlerken: Mukaddes Tabanca" *Belleten*, C.1, S. 3-4, Temmuz-İlkteşrin 1937, s.605-610;
- İnalcık, Halil: "Eyalet", *İA*, İstanbul, TDV, Cilt 11, s. 548-550.
- İpek, Nedim: "Müstakil Sancaktan Vilayete Kayseri'nin İdari Taksimati", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*(10-11 Nisan 2003), Kayseri, 2003, s. 297-306.
- _____ : "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve DoğuAnadolu'da Cereyan Eden Göçler", 19

- Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler* (16-20 Mayıs 1994), s. 177, 208.
- Kaştan, Yüksel: “Osmanlı Devleti’nde ‘1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati’ İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Ocak 2016, s.78-98.
- Kılıç, Musa: “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Zorunlu İkamet Merkezlerinden Biri Olarak Urfa Mutasarrıflığı”, *Asia Minor Studies Journal*, 7(1), 2019, s. 72-80.
- Kocabaşoğlu, Uygur: "Amerikan Okulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.495-500.
- Kodaman, Bayram: "Ermeniler, Aşiret Süvari Alayları ve II. Abdülhamid", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, 2010, s. 1-12.
- Kütükoğlu, Mübahat: "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redîf-i Asâkir-i Mansûre", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XII, (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı'ndan Ayrı Basım), 1982, s. 127-158.
- Mutaf, Abdülmecit: “Osmanlı’da Cinsel Suçlar”, *Toplumsal Tarih*, Mart 2017, s. 24-30.
- Öğüt, Tahir, “XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- Özaydın, Abdülkerim: “Aneze”, *DİA*, C.3, Ankara, 1991, s. 195-196.
- Özcan, Abdülkadir: “Zaptiye”, *DİA*, cilt 44, 2013, s.128-130.

- Özçelik, İsmail: “1915’te Urfa’da Ermeni Olayları ve İsyanı”, *Askeri Tarih Bülteni*, sayı; 21, Ağustos 1986, s. 23-33.
- Reckendorf: “Aneze”, *İA*, İstanbul, MEB, 1978, s. 433-434; *Sabah*, 3 Kanunusani 1916, s.3.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet: “Yerel Yönetim Metinleri III Tuna Vilayeti Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 2, Mart 1996, s.67-81.
- _____ : “Yerel Yönetim Metinleri (VI) 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 5, Eylül 1996, s.89-103
- _____ : “Yerel Yönetim Metinleri (VII) 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 6, Eylül 1996, s.89-99.
- Shaw, Stanford J.: “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.: 9, p.325- 338.
- _____ : “Ottoman Population Movements During The Last Years Of The Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks” *The Journal Of Ottoman Studies I*, 1980, s. 191-205.
- Sonat, Ramazan: “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devletler Tebaası Politikası (1914-1918)”, *Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 11, 2014, s. 259-290.
- Sönmez, Ali: “Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850),” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, C.24, S.37, s.259-275.

- Sümer, Faruk: “Karakeçili”, *DİA*, C.24, İstanbul, , 2001, s. 427-428;
- Tanış, Cihat: “Birinci Dünya Savaşı’nda Af” *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 65, Ağustos 2019, s. 280-288.
- Taş, Fahri: "Vilâyat-ı Şarkıyye Islahatı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* , C.14, S. 42, Kasım 1998, s. 923-967
- Taş, Yasin: "Urfa Şer'iyye Sicilleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, Sayı XVIII, (Haziran 2014), s. 453- 472.
- Tekir, Süleyman: "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgesinde Yapılan Göçler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (2016-Bahar), s. 43-65.
- Toprak, Seydi Vakkas: “Urfa’da Kargaşa: Müslüman- Ermeni Çatışmaları(1895)”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan*, Ed:Burak Kocaoğlu, Ankara, Berikan Yayınevi, 2019, s. 758.
- Toprak, Zafer: "Güvenlik Hizmetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, 1994, s.457-458
- Tural, Erkan : “Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk’ün Düşün(dür)lükleri”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 1 Mart 2004, S. 131-147.
- Turan, Ahmet Nezihi: "Şanlıurfa", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 38, 2010, s.336-341.
- Uyanık, Ercan : “II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik aracı olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918)”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 42, sayı 2 Haziran 2009, s. 67-88.

- Uygun, Süleyman: “Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet”, *OTAM*, Bahar 2015, s. 337-369.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar” *Belleten*, C. XX, S. 77, 1956 Ocak, s. 103-174.
- Yaşar, Hakan: “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (2016-Bahar), s. 11-16.
- Yıldırım, Mehmet Ali: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2014 13 (4):1017-1042.
- Yurdakul, İlhami: “Urfa’da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1 (Aralık 2016) – s. 136-144.
- Yücel, Yaşar: "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, Cilt XXXVIII, Sayı 192, (1974 Ekim), s. 657-706.

5. TEZLER

- Aslan, Ahmet: “*Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları*” Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. İstanbul, 2007
- Asoğlu, İsmail: “223 Numaralı Şanhurfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1304-H. 1334/M.1887-M.1916)”, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2014.
- Aydın Fahmettin: *“Urfa İlinin İnanç Coğrafyası”* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1997.
- Benzer, Zafer: *“222 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicilinin (Birinci Kısım) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1308-1309 / M.1891-1892)”*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tranzon, 2015.
- Ediz, Ziya: *“1895-1896 Ermeni İsyanları ve Bu İsyanların Bastırılmasında Redif Taburlarının Rolü”*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2009.
- Ekinci, Mehmet Rezan: *“Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.- XIX. YY. ”*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017.
- Hut, Davut: *“Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)”*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- Kandil, İsmail: *“Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918)”*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020.
- Karagöz, Mevlüt: *“I. Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği”*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.

Özgen, Muhammet Mithat:

Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Dönemi Redif Binaları, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.

Sağanda, Fatime:

“GAP Bölgesinde Kültürel Yapı ve Kadın Profili” Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2005,

Sonat, Ramazan:

“I.Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devletler Tebaası (1914-1918)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2014.

Umut, Abdurrahman:

“225 Numaralı Urfa Şer’iyye Sicili (h.1279? 1304/m.1880?1887) Transkripsiyon ve Değerlendirme” Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2008.

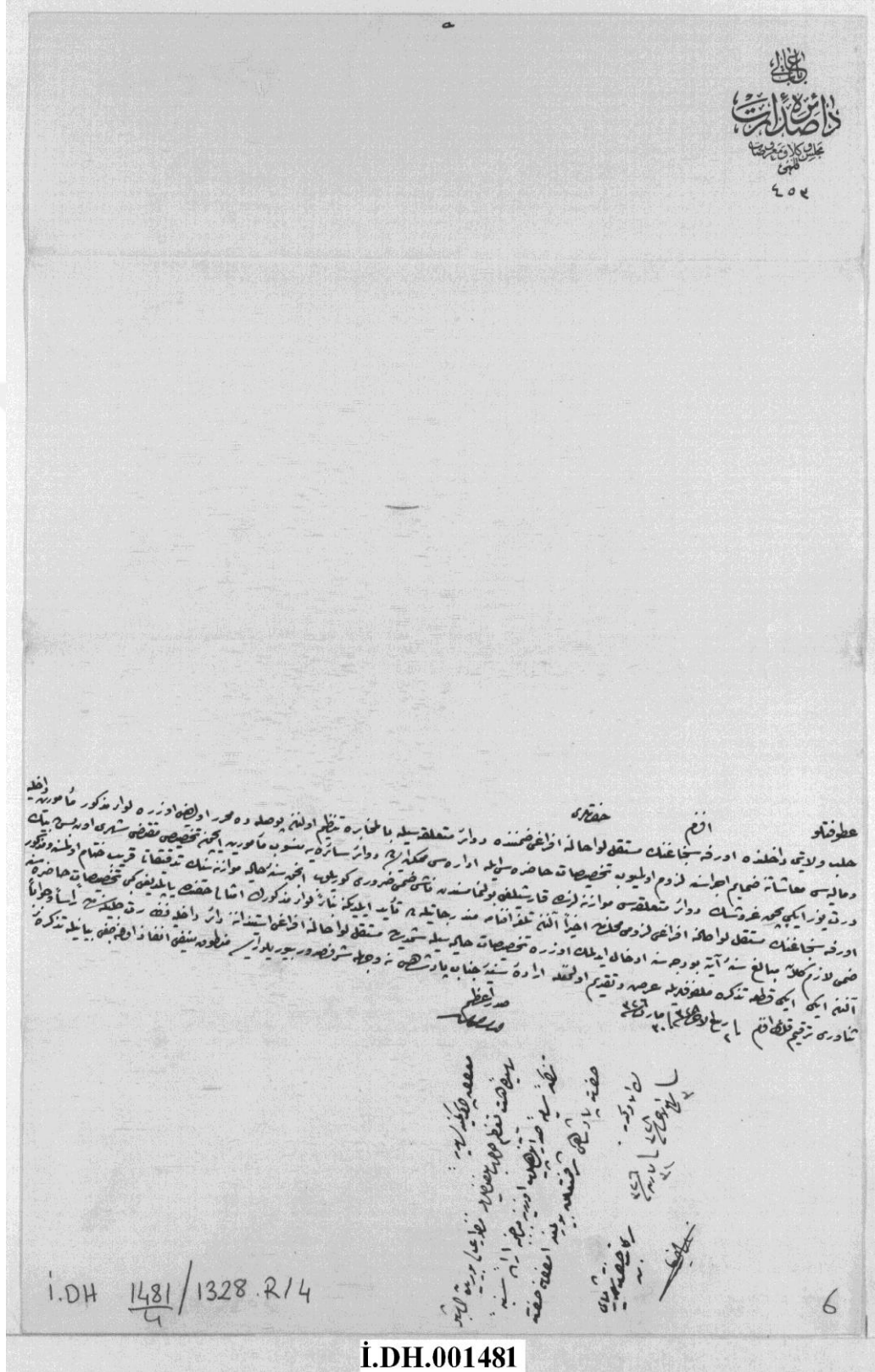
Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistikisi (Urfa Livası)

[illegible]

Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, **Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki**, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1336, s.2

EK.3

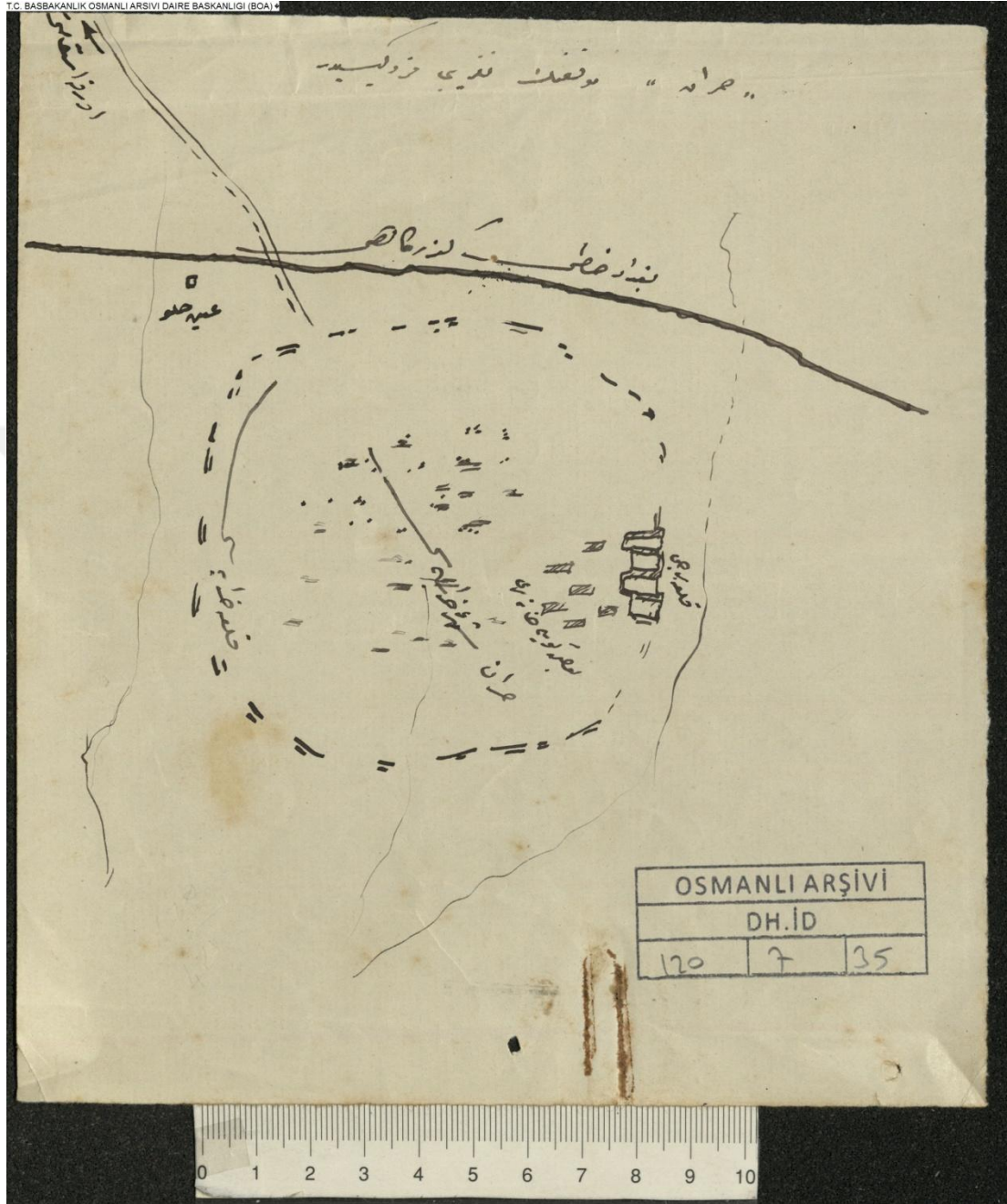
Urfa'nın Müstakil Sancak Olmasına Dair İrade-i Seniyye

BOA, İ.DH, 1481/4. 31 Mart 1326 [13 Nisan 1910].

EK.4

Harran Krokisi

DH.İD.00120.00007.035

BOA, DH.İD, 120/7. 4 Kanunuevvel 1329 [17 Aralık 1913].

EK.5

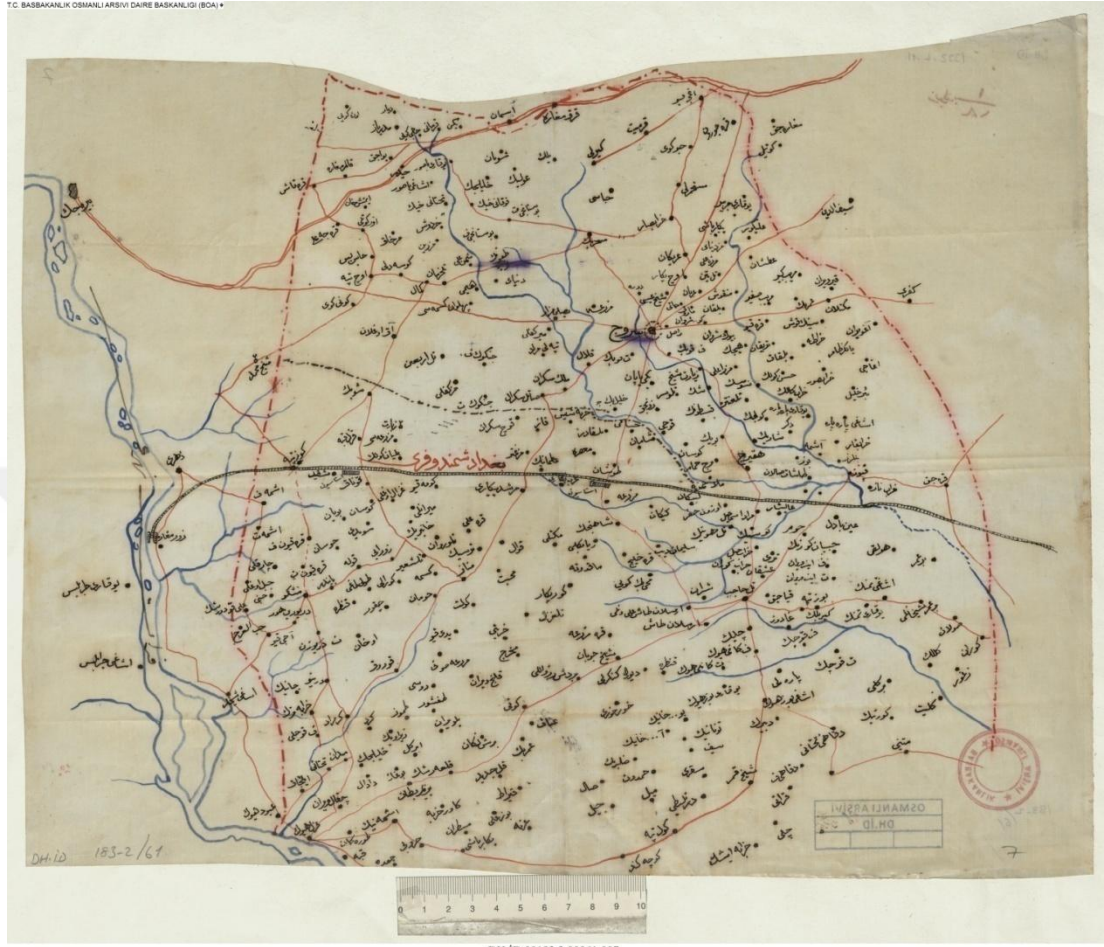
Mürşitpınar Krokisi

BOA, İ.MMS, 170/10. 11 Temmuz 1329 [24 Temmuz 1913].

EK.6

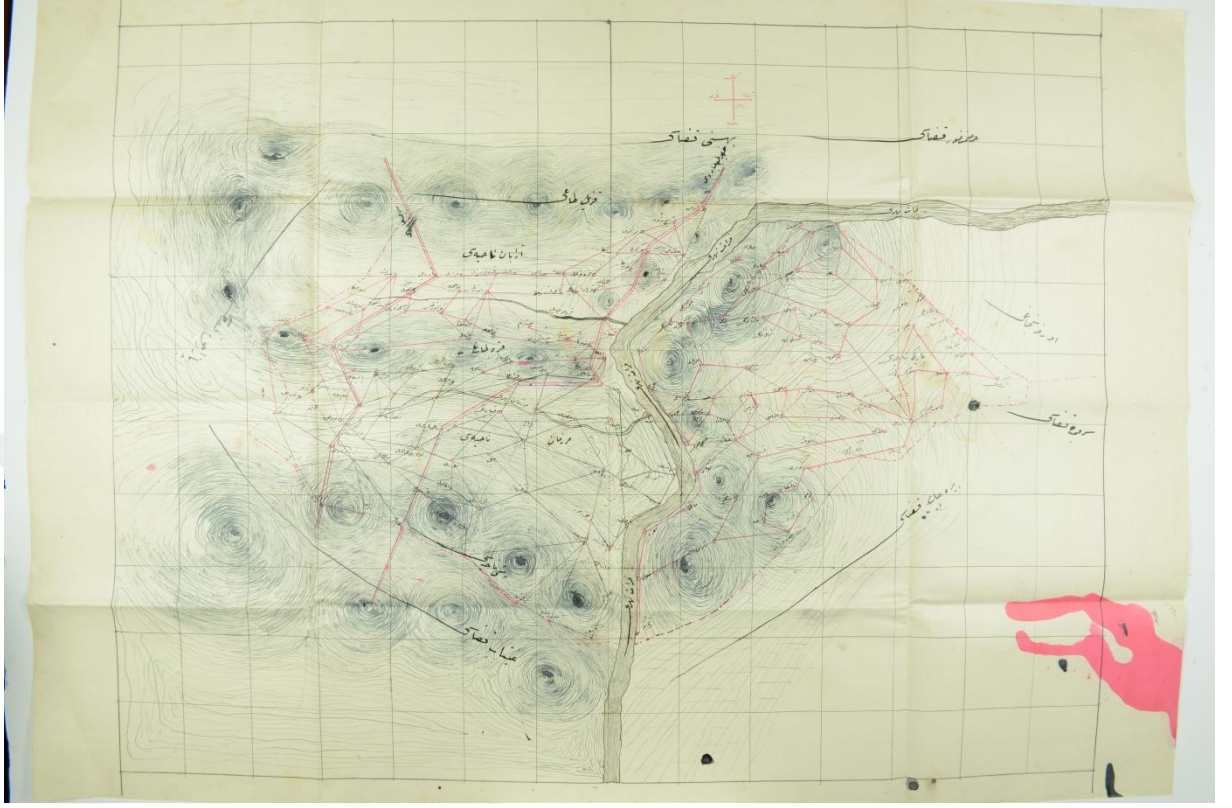
Suruç'ta Kurulacak Yeni Nahiyeler Haritası

BOA, DH.İD, 1832/61. 15 Haziran 1330 [28 Haziran 1914].

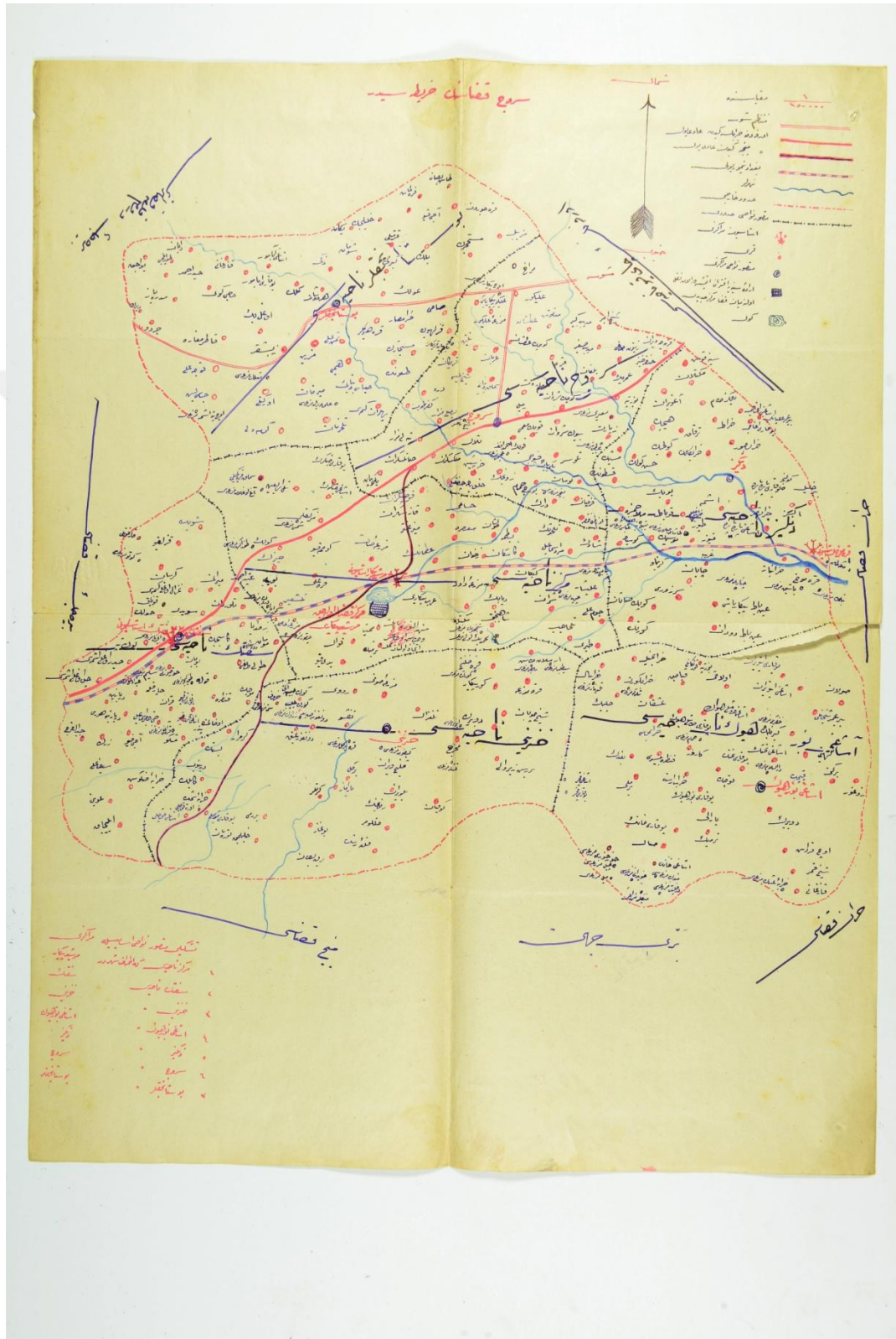
EK.7

Birecik Haritası

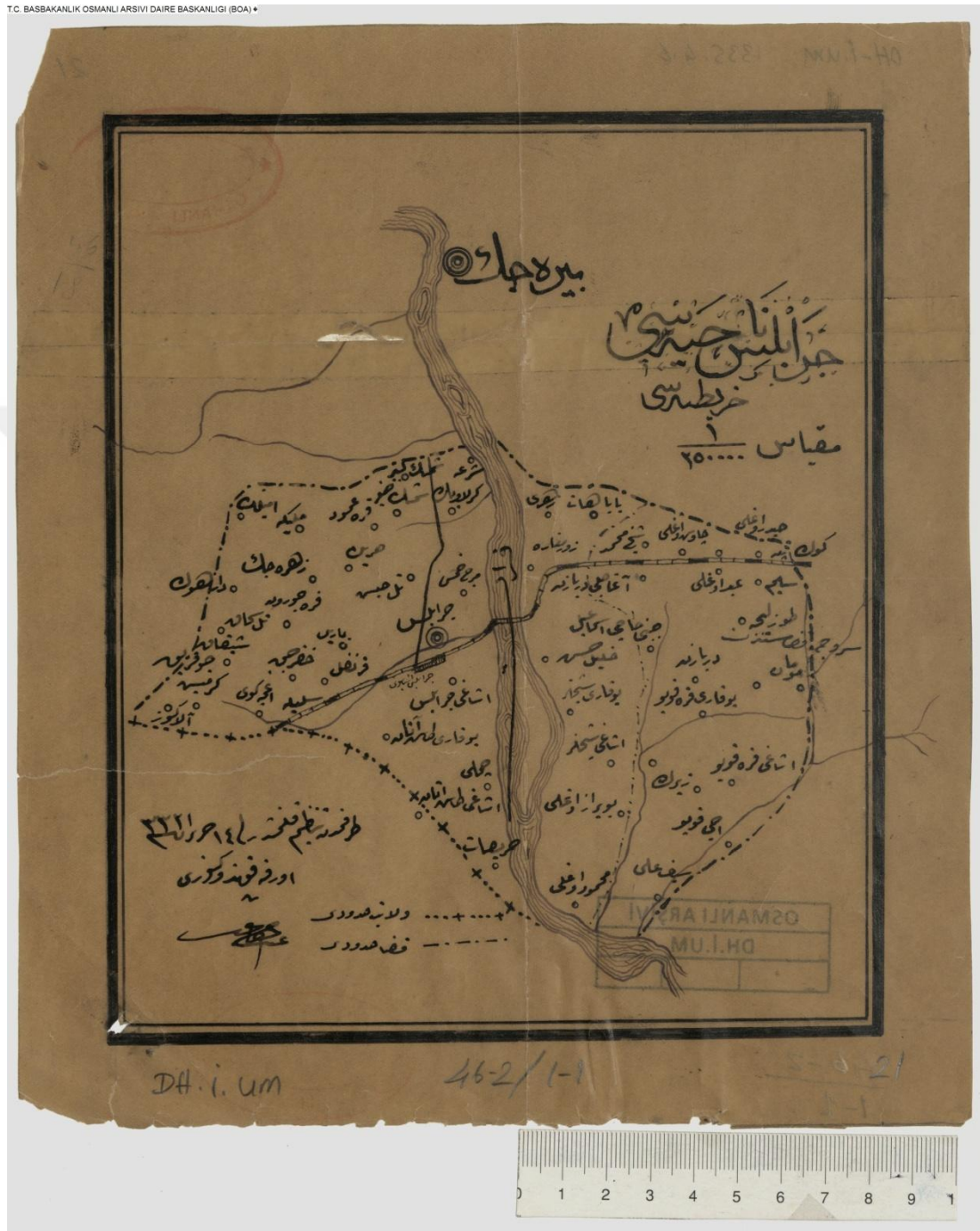

BOA, DH.İ.UM.EK, 109/43. 31 Kanunuevvel 1329 [13 Ocak 1914]

Suruç Haritası

Cerablus Haritası

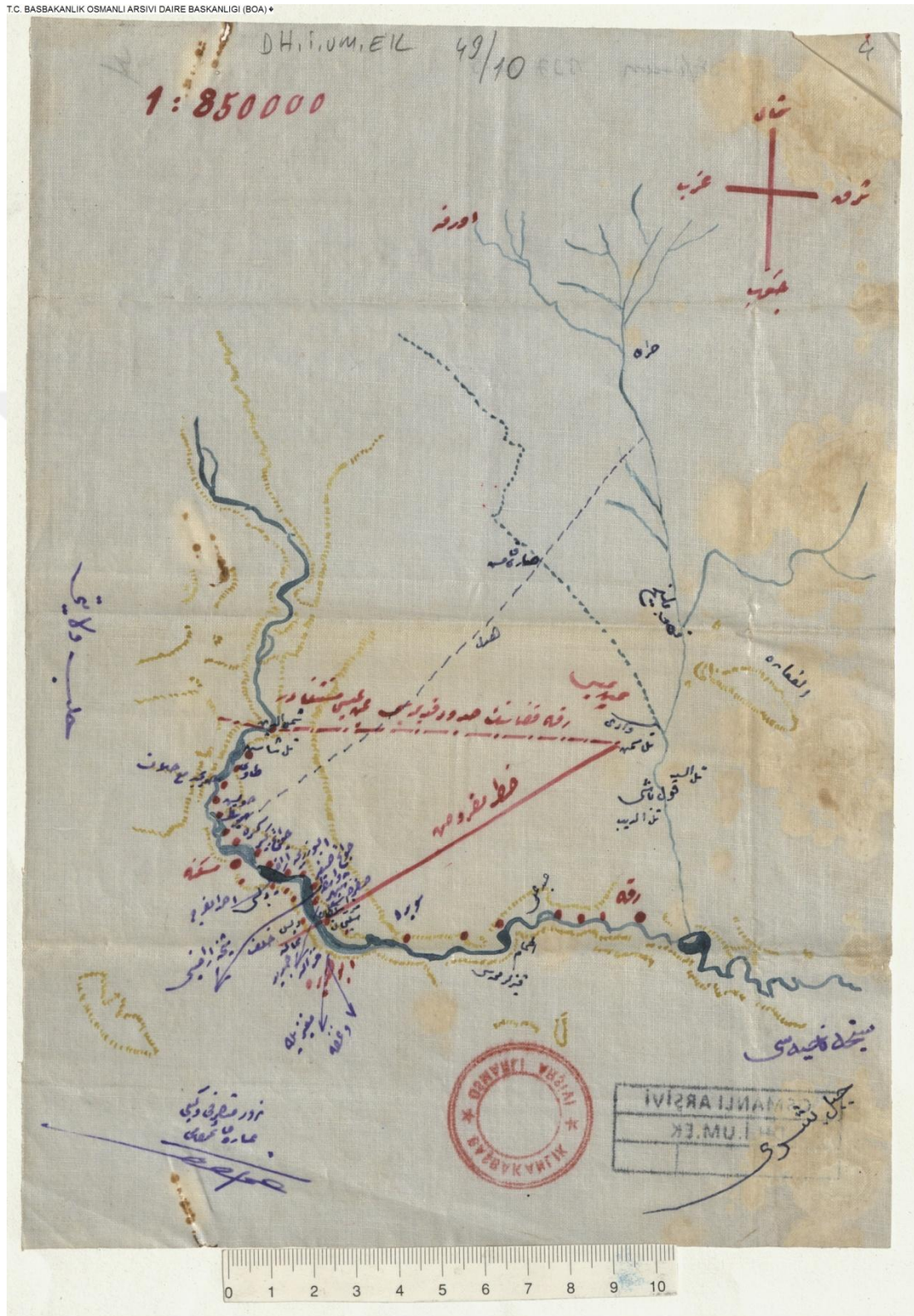
DH.Ī.UM.00046.2.00001.1.021

BOA, DH.İ.UM, 462/211. 29 Haziran 1332 [29 Haziran 1917].

EK.10

Urfa-Zor Sınırı

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA) ♦

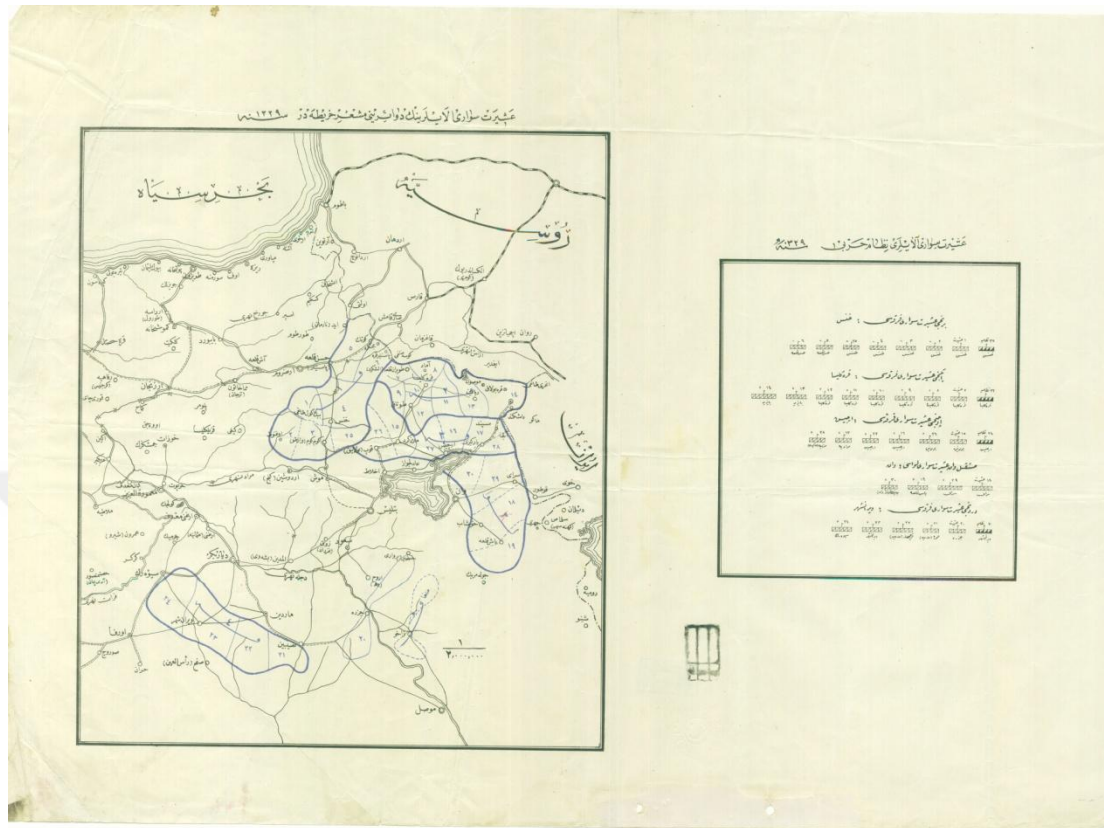

DH.İ.UM.EK.00049.00010.004

BOA, DH.İ.UM.EK, 49/10. 9 Temmuz 1334 [9 Temmuz 1918].

EK.11

Aşiret Süvari Alayları Bölgesi Haritası ve Nizamı

ATESE Arşivi, BDH: Kls.1644, Dos.25, Fih.6-3.

EK.12

Urfa Polis Mürettebatı Fotoğrafları

Bekir Efendi

Osman Şinasi Efendi

Mehmet Ragıp Efendi

Ali Rıza Efendi

Mehmed Nuri Efendi

Mehmed Şakir Efendi

Adem Efendi

Abdülkerim Efendi

Mehmed Ziya Efendi

Mehmed Muhtar Efendi

İsmail Hakkı Efendi

Mehmed Tahir

Efendi

Sıdkı Efendi

BOA, DH.EUM.MEM, 61/22. 10 Şubat 1329 [23 Şubat 1913].

EK.13**21 Eylül 1329 Tarihli Künye Defteri**

Künye Numarası		
1	1 Kıdemli Komiser Muavini Trablusgarp Üçüncü Komiser Bacızade Mustafa Fazıl Efendi bin Mehmed Bacı Efendi Tevellüdü 1300 Dühülü 1 Teşrinisani (1)326	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti aliyyesinin 31 Kanunusani 328 tarihi ve 12315/ 24 numaralı telgrafnamesi üzerine muma-ileyh Beyruttan bilvürud 10 Şubat ... tarihinde ise mübaşeret ettirilmiştir Muma-ileyh Şeyh Müslüm Bey ve Haydar Ağa ve Halil Hafız ve Fahri Efendinin sirkat olunan eşyalarının fa'illeriyle beraber zahire ihrac etme..yırtık.. meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir görülmüştür / 30 Mart 329 mûmâ-ileyh berber İpronun oğlu Hurin'i biliğfal fi'l- i şeni' icrasından sonra bir suret-i müthişe ve faci'ada katl ve na'sını kuyuya (.....) âsâr ve delailiyle zâhireci hususunda meşhud olan sa'y ve gayreti makam-ı mutasarrıf-ı ekremiden şayan-ı takdir görülmekle yedinde bir kıt'a takdirname (....) Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinde inha olduğu mübeyyin iş bu mahalle şerh verildi 21 Eylül (1)329
2	Kıdemli Komiser Muavini Kudüs-ü Şerif üçüncü komiserlerinden olub açıkta kalan Arif Efendi	mûmâ-ileyh Dahiliye Nezaret-i celilesinin 17 Ağustos (1)329 tarih ve 16818 numaralı emirnamesi üzerine liva mürettebatına ilaveten (....) olduğu anlaşılmıştır.
3	Kıdemli Polis Muavini Kudüs-ü Şerif Komiser muavinlerinden olub açıkta kalan Ali Rıza Efendi	mûmâ-ileyh Dahiliye Nezareti Celilesinin 17 Ağustos (1)329 tarihi ve 16818 numaralı emirnamesi üzerine liva mürettebatına ilaveten ta'yin kılındı
4	Komiser Muavini Ayıntab kazasının kurb Zincirli mahallesinden Orta boylu ela gözlü kumral bıyıklı metruş Yusuf Aziz Efendi bin Abdulkadir Ağa Tevellüdü 1298 Dühülü 8 Kanunuevvel (1)325 bermucibi tensikat	Amedi(?) birinci numara polis memurluğundan kur'a bakayasından olub kıt'at-ı askeriyesine sevk edilen komiser muavini Beşir Efendinin yerine komis (....) mahsusunca bil-imtihan 17 Teşrinisani (1)327 tarihinden itibaren intihab ve ta'yin kılınmıştır Beyrut Polis mektebinde ikmali tahsil ederek 13 Temmuz (1)327 tarihinde karib'ül-a'la şahadetname ile neşet etmiştir mûmâ-ileyh Halilürrahman mahallesinden Veysel (?) oğlu Durakın carhı olub fîrarda bulunan meşhur Ahmed Beyzade Halil Beyin derdesti hususundaki (....) ve gayreti şayan-ı takdir görülmekle şerh verildi 7

		Şubat (1)328 Evrak-ı imtihaniye ve intihabiyesi heyet-i intihabiyece ledel-tedkik muvafık usul görülmekle 25 Kanunusani (1)327 tarihinde tasdik ve ol vechile (....) tesviye edildiği 3 Kanunusani 327 ve 155 numaralı Dâhiliye Nezaret-i Celilesinin emirnamesiyle Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i aliyyesinin ifadesine atfen bildirilmiştir.
5	5 Komiser Muavini Ayıntabın Cevizlice mahallesinden orta boylu mavi gözlü beyaz benizli sarıca bıyıklı Ahmed Sabri Efendi bin Hayreddin Efendi Tevellüdü sin 35 Dühülü 15 Kanunuevvel (1)315	mûmâ-ileyh Şeyh Müslüm bin ve Haydar Ağa ve Fahri Efendi ve Halil Hafız ve Hacı Bakır Efendinin hanelerinin sirkat olunan eşyaların fa'illeriyle beraber zahire ihracı ve derdestleri hususunda meşhud olan sui ve gayreti şayan-ı takdir görülmüştür / 30 Mart (1)329 mûmâ-ileyh Urfanın Kaleboynu mahallesinden Musevi İshak bin Şimoni ve Arap Meydanı mahallesinden Halil ra'i nam şahısları tehlikeli bir surette carh eden Halife mahallesinden Mehmed bin Abdo'nun derdesti hususndaki hidmeti şayan-ı takdir görülmekle işbu mahalle şerh veril (....) 1 Haziran (1)329
1	Polis Memuru Trablusgarp vilayetinin Ebulhayr mahallesinden uzun boylu esmer benizli siyah sakallı ela gözlü açık alınlı adeta ağız ve burunlu merhum miralay abdülhafizzade mehmed muhtar efendi Tevellüdü 1297 Polise dühülü Eylül (1)327	mûmâ-ileyh Urfa mürettebatından münhal bulunan bir numarada mukayyid müteveffa polis Yusuf Ziya efendinin yerine ta'yin edilenrek Emniyet-i Umumiye müdüriyeti aliyyesinin 24 Nisan (1)329 tarihi ve 14184/7 numaralı tahrirat-ı aliyyeleri ile bilvürud 17 Haziran (1)329 tarihinde işe mübaşeret eylemiştir.
2	Polis Memuru Ayıntab kazasının Kurb Zincirli mahallesinden orta boylu ela gözlü kumral bıyıklı metruş Mehmed Tahir Efendi bin Salih Efendi Tevellüdü 1306 Dühülü 28 Şubat (1)325 ber-mücib-i tensikat	mûmâ-ileyh bir ay tahsil 1 Eylül (1)329 tarihinde Beyrut Polis Mektebine i'zam kılınmıştır.
	19 Polis Memuru	Münhal
	20 Polis Memuru	Münhal

	17 Polis Memuru	Münhal
	18 Polis Memuru	Münhal
3	Polis Memuru Birecik kazasının Tedrib mahallesinden kısa boylu ela gözlü kumral az bıyıklı metruş Osman Senai Efendi bin Hacı Reşad Müslim Tevellüdü 305 Dühulü 13 Haziran (1)328	mûmâ-ileyh bir ay tahsil Beyrut Polis Mektebine 7 Nisan (1)329 tarihinde sevk edilmiştir. mûmâ-ileyh 15 Temmuz (1)329 tarihinde aliyyü'l-a'la derecede şehadetname ile mektebten neşet etmiştir. mûmâ-ileyh mektebe i'zam kılınan Birecik polis memuru Tahir Efendinin yerine muvakkaten istihdam edilmek üzere (....) i'tibaren i'zam kılınmıştır
4	Polis Memuru Urfanın Camii Kebir mahallesinden orta boylu ela gözlü buğday benizli Hasan Tahsin Efendi bin müteveffa mülazım ... ağa 1298 Dühulü 5 Temmuz (1)327	Müsta'fi dört numarada mukayyid Mehmed Kemal Efendinin yerine 5 Temmuz (1)327 tarihinde bil-imtihan mektebe dühulü olan 24 Temmuz ... tarihinden (....) ve kaydı icra edilmiştir. Beyrut Polis mektebinden karib'ül-a'la şehadetname ile 25 Kânûn-ı Sâni (1)327 tarihinde neşet etmiştir. mûmâ-ileyh yağ ticaretinden Halili Mehmed bin Halilin mesruk yağı ve devesinin derdesti hususunda meşhud olan sa'y ve gayreti şayan (.....) görülmekle şerh verildi 21 Temmuz 328 Mûmâ-ileyh 23 Haziran 329 tarihinde Urfanın Hazanoğlu mahallesinden tüccar Hacı Ahmedin oğlu Mahmudu katl idüp firar eden (.....) kazgancı mahallesinden Hafiye hocanın oğlu Ahmed bin Müslim Çavuşun derdesti hususundaki hizmeti şayan-ı takdir görülmekle şerh (.....)
5	Polis Memuru Urfanın Alihanbey mahallesinden Urfa boylu Ela gözlü çiçek yüzlü Kumral bıyıklı metruş şeyh Müslüm Efendi bin Mehmed Sufi Tevellüdü 1301 Dühulü 5 Kânûn-ı Evvel (1)328	mûmâ-ileyh Beyrut Polis Mektebinde ikmal-i tahsil ederek aliyyü'l-a'la şehadetname ahz ederek 5 Nisan (1)329 tarihinde (....) mektebten neş'et etmiştir.
6	Polis Memuru Urfanın Kaba Mescidi mahallesinden ince uzunca boylu ela gözlü kumral bıyıklı	mûmâ-ileyh Halilürrahman mahallesinden Velinin oğlu çerçici Ahmed Beyzade Halil firarda bulunduğu derdesti (....) meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir ve istihsan bulunmuş olmağla

	metruş Mehmed Ali Efendi bin Melle(molla) Cum'a Tevellüdü 297 Dühulü 13 Haziran (1)328	şerh verildi 7 Şubat 328 mûmâ-ileyh Dergezenli mahallesinden Mehmed bin Ramazan Zorinin hanesinden yorganını sirkatle firar eden Zülfo'nun (.....) oğlu Şükrünün ma'a yorgan derdest edilmesi hususunda meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir görülmekle şerh veril... 23 Mart (1)329 mûmâ-ileyh berber İpro'nun oğlu Hurin'i bir suret-i müthişe ve faciada katl eden Hazanoğlu mahallesinden Hasan bin Hacı (.....) emrinde meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir görülmüştür. 21 Eylül (1)329
15	Polis Memuru Piriştine kasabasının Kadiriyye mahallesinden Adem Efendi bin Veysel Tevellüdü 1301 Dühulü 14 Nisan (1)327	mûmâ-ileyh Kosova Polis mürettebatından olup muvakkaten istihdam edilmek üzere Emniyet-i Umumiye müdüriyet-i aliyyesinin 6 Mayıs (1)329 numaralı tahriratiyla bilvürud 30 Haziran 329 tarihinde işe mübaşeret eylemiştir. mûmâ-ileyh Selanik Polis Mektebinde ikmal-i tahsil ederek 1 Teşrin-i Evvel (1)327 tarihinde mektebten neşet edip karibü a'la eylemiştir. mûmâ-ileyh Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i aliyyesinin Ağustos (1)329 tarihli emirnamesi mucibince 1 Eylül (1)329 tarihinden itibaren livayı tezyidinden dolayı ilaveten ma'a mürettebat meyanına mal kayıd olmuştur mûmâ-ileyh berber İpro'nun oğlu Hurin'i bir suret-i müthişe ve faciada katl eden Urfa'nın Arapmeydanı mahallesinden Şeyho bin İbrahim (....) meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir görülmüştür 21 Eylül (1)329
16	Polis Memuru 3 Eylül (1)329 münhal Kosova mürettebatından olup On dört numarada mukayyid Seyfeddin Efendi bin Nureddin Efendi sin 35	mûmâ-ileyh muvakkaten istihdam edilmek üzere Emniyet-i Umumiye'nin 30 Nisan (1)329 tarihli telgrafname-i aliyyesi üzerine ta'yin ve i'zam kılındı (.....) polis müdüriyetinin 17 Haziran (1)329 tarih ve 2951/ 228 numaralı tahriratiyla bildirilmiştir. mûmâ-ileyh henüz mahalli memuriyetine vürud etmediğinden kaydının terkin olunduğu 3 Eylül (1)329 tarihi ve 17143 /36 celilesinin emirnamesiyle iş'ar buyurulmuştur
13	Polis Memuru Urfa'nın Pazar Camii mahallelesinden orta boylu ela gözlü buğday benizli matruş Mehmed Sıtkı Efendi bin Halil Efendi	Komisyon-ı mahsusunda 5 Temmuz (1)327 tarihinde imtihanı bilicra ve 24 Temmuz 327 tarihinde namzed olarak mektebe i'zam (....) Beyrut Polis Mektebi'ne a'la derecede şehadetname ile 25 Kânûn-ı Evvel 327 tarihinde neşet etmiştir. mûmâ-ileyh Sultan Bey mahallesinden Seydo(?) bin Mehmed'i kama ile cerh ederek firarda bulunan

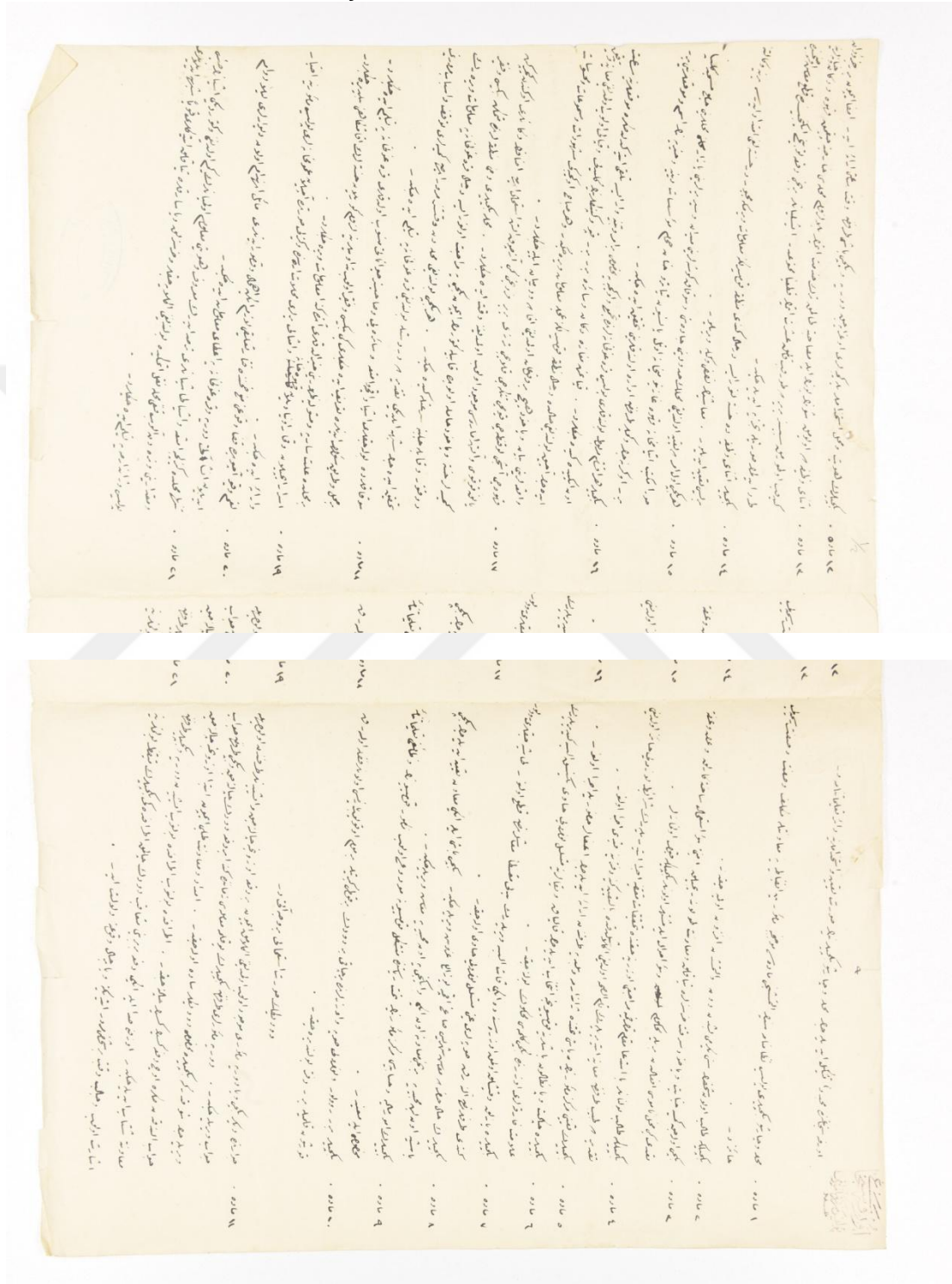
	Tevellüdü 1300 Dühülü: 5 Temmuz (1)327	mahalle-i mezkureli Sino'nun ve.. yırtık.. emrinde meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir görülmekle şerh verildi 28 Kânûn-ı Sâni (1)328
14	Polis Memuru Üsküp'ün Vardar mahallesinden Abdülkerim Efendi bin Kazım Bey Tevellüdü (1)303	mûmâ-ileyh Edirne Polis Mektebinden olup muvakkaten istihdam edilmek üzere Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Alisinin 27 Nisan (1)329 (.....) 14248/ 8 numaralı tahriratla bilvürud 8 Mayıs (1)329 tarihinde işe mübaşeret etmiştir. mûmâ-ileyh mayısın on yedinci gecesi mezun ve üzerinde elbise-i resmiye olduğu halde Aynzılha kahvehanesinde işret eylediğine (....) olarak tenbihat ve ihtarat ile iktifa edilmiştir mûmâ-ileyh temmuzun on birinci gecesi dairede sabahçı nöbeti vazifesiyle mükellef olduğu halde bila-mezuniyet tiyatro (.....) giderek elbise-i resmiyesini tebdil ile başında 'ıgal olduğu halde işret ettiği ve hakkında tahkikat-ı lazıme icra kılınarak polis nizamnamesini beşinci maddesi mucibince makam-ı mutasarrıfının emri üzerine beş günlük maaşı kat' edilmiştir. mûmâ-ileyh Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i aliyyesinin Ağustos 329 tarihli emirnamesi mucibince 1 Eylül (1)329 tarihinden (....) kadrosunun tezyidinden dolayı ilaveten mürettebat meyanına hal-ı kayd olunmuştur
7	Polis Memuru Urfa'nın Gürz mahallesinden orta boylu mavi gözlü buğday benizli metruş sarı bıyıklı adeta ağız ve burunlu tebaa-i Osmaniye'nin Ermeni milletinden Abraham Efendi bin Kevork Ağa Tevellüdü 1299 Dühülü 16 Ağustos (1)327	mûmâ-ileyh 28 Haziran (1)328 tarihinde Beyrut Polis Mektebinden karib'ül-a'la şehadetname ahz ederek ne(.....) mûmâ-ileyh Beyrut mürettebatından olup mezunen Urfaya gelerek ma'zureti zail olmadığından mezuniyet müddetini tecavüz ettir.... Mişârünileyhaca kaydı terkin edilmiş isede vuku bulan istid'ası üzerine livaya naklinde bir mahzur olup olmadığı hakkında Emniyet-i (.....) tarih ve 9144/ 16 numaralı emirname-i aliyyesi üzerine yedi numarada mukayyid müsta'fi polis Sami Efendinin yerine nakli icra ve 25 Eylül (.....) işe mübaşeret ettirilmiştir. mûmâ-ileyh 23 Haziran (1)329 tarihinde Urfa'nın Hazanoğlu mahallesinden Tüccar Hacı Ahmedin oğlu Mahmud'u bıçakla cerh ve katl ederek(.....) Kazgancı mahallesinden safiye Hoca'nın oğlu Ahmed bin Müslim Çavuş'un derdesti hususundaki meşhud hizmeti şayan-ı takdir görülmekle şerh (....)
8	Polis Memuru	Komisyon-ı mahsusunca bil-imtihan ehliyeti kafi görölerek 17 Teşrinisani 327 tarihinde kaydı icra

	Zor sancağının Şeyh Yasin mahallesinden ela gözlü beyaz benizli kumral bıyıklı metruş Ahmed mevlüt efendi bin mehmed çavuş Tevellüdü 1300 Duhulü 17 Teşrîn-i Sâni (1)327	edilmiştir. mûmâ-ileyh esnayı vazifede ahaliye karşı berdane muamelesinden dolayı tekrarında kaydı terkin edilmek üzere.. yırtık... mûmâ-ileyh Beyrut Polis Mektebinde ikmal-i tahsil ederek aliyyü'l-a'la şehadetname ahz edüp 5 Nisan (1)329 tarihinde mektebten neşet etmiştir.
9	Polis memuru Urfanın Pazar Camii mahallesinden unnâbçioğlu Mehmed Ragıb Efendi bin Abdurrahman Ağa Tevellüdü 1300 Duhulü 5 Haziran (1)324	mûmâ-ileyh Savacık karyeli Halef el 'aysiyi(?) kurşunla cerh ve katl ile firar eden Tunalı karyeli Ali el-Refî'in ta'kib ve derdesti hususta meşhur olan sa'y gayreti şayan-ı takdir ve istihsan bulunduğu yedinde takdirname verilmele şerh verildi 23 Temmuz (1)328 mûmâ-ileyh YusufPaşa mahallesinden Muhiddin Velo'nun(?) carhı Kazgancı mahalleli Çolak Mehmed oğlu Nehso'yu kamasıyla ma'en takib ve..... hususunda meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir görülmekle şerh verildi 16 safer (1) 328 mûmâ-ileyh bir ay tahsil Beyrut Polis Mektebine 6 Nisan (1)329 tarihinde i'zam kılınmıştır. mûmâ-ileyh / 15 Temmuz (1)329 tarihinde mektepten aliyyü'l-a'la derecede şehadetname ahz ile sınıfın üçüncülüğünü ihrâz etmiştir. Berber İpronun oğlu Huriyi bi'l-iğfal kasaba haricindeki bağlara götürüp fi'l-i şeni' icrasından sonra bir sureti müthiş faci'ada katl (.....) etmek mesele-i cinayesinin âsar ve delailiyle zahire ihracı hususunda meşhur olan sa'y ve gayreti makam-ı mutasarrıfı-i ekremiyenin şayan-ı takdir göröl(....) takdirname verilerek Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine inha olunmağla işbu mahalle şerh verildi. 21 Eylül (1)329
10	Polis Memuru Rumkale kazasına tabi' Cebur karyesinden orta boylu ela gözlü kumral bıyık ve saçlı adeta ağız ve burunlu Mıgırdiç Efendi bin Kirkor Ağa Tevellüdü 1300 Dühulü 18 Kânûn-ı Evvel (1)326	Beyrut Polis Mektebinde a'li derecesinde şehadetname ile 13 Temmuz (1)327 tarihinde neşet ederek merkez (.....) ifayı vazifeye mübaşeret ettirilmiştir. Kendisinde görülen dikkatsizlik ile beraber leylen devriyede iken hamamlarda imrar-ı vakt ve ihtarat ikide (....) sabahçı devriyesi çıkmadığı görülmekle üç günlük maaşı kat' edilmiştir. 14 Şubat(1) 327 mûmâ-ileyh Şeyh Müslim Haydar AğaHalil Hafız Fahri ve Hacı Bakır Efendilerin hanelerinden sirkat olunan eşyanın faillerle beraber(....) ihracı hususunda meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir görülmüştür. 30 Mart (1)329

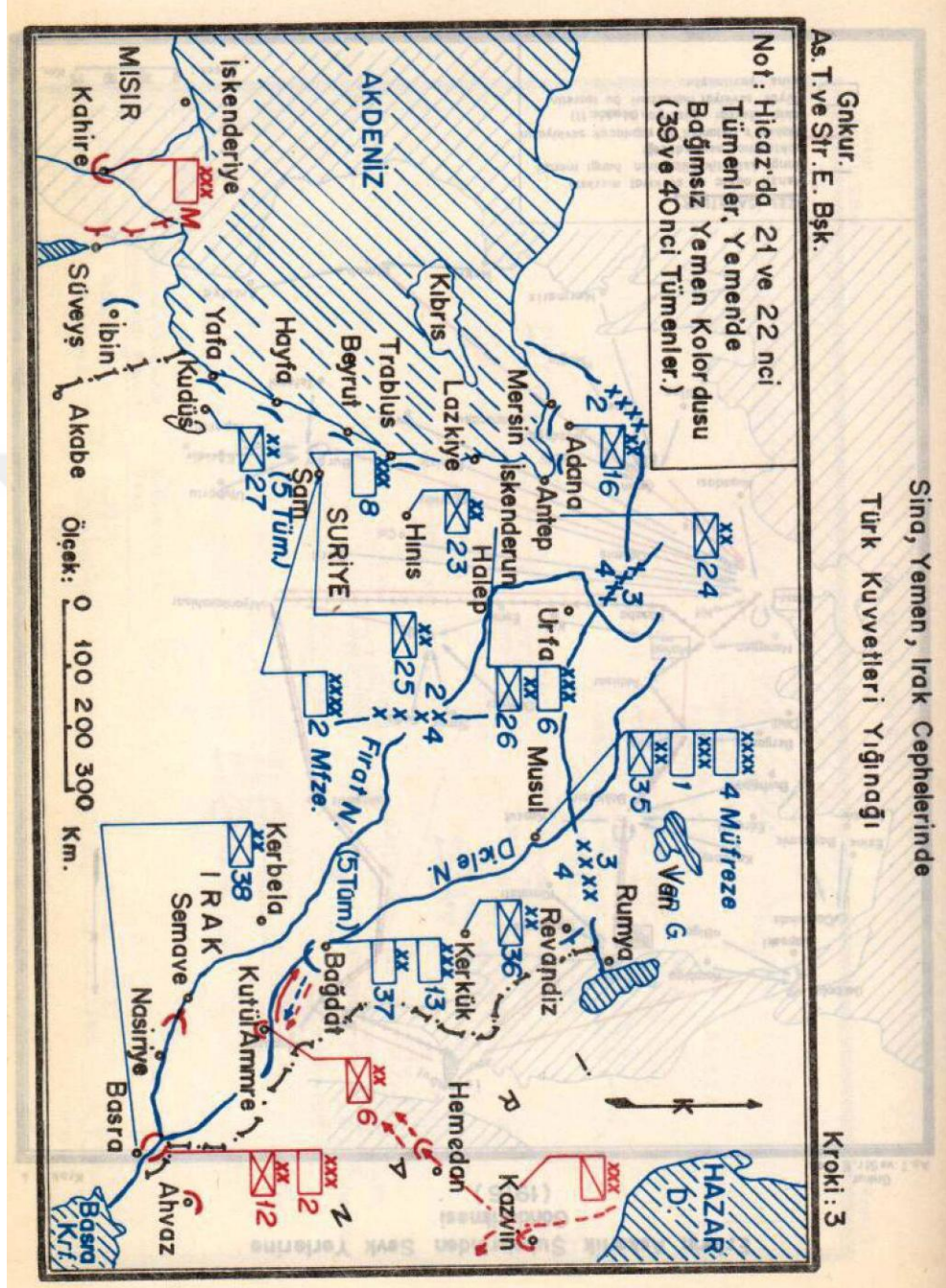
11	Polis Memuru Urfa'nın Debbaghane mahallesinden orta boylu siyah gözlü esmer benizli metruş Abdulkadir Efendi bin Ali Efendi Tevellüdü 1299 Duhulü 5 Temmuz 1(1)327	Komisyon-ı mahsusunda 5 Temmuz (1)327 tarihinde imtihanı bilicra ta'yin ve 24 Temmuz (1)327 tarihinde namzet olarak mektebe i'zam ve (.....) Beyrut Polis Mektebinden a'li derecede şهادetname ile 25 Kânûn-ı Sâni (1) 327 tarihinde neşet etmiştir. mûmâ-ileyh Halil Rahman mahallesinden Durak bin Veysel carhı olup firarda bulunan Kudbeddin mahalleli Osman Ağa'nın ta'kib ve derdesti hususunda meşhud olan sa'y ve gayreti şayan-ı takdir görülmekle şerh verildi. 12 Şubat (1) 328
12	Polis Memuru Urfa'nın Nurali mahallesinden orta boylu ela gözlü buğday benizli metruş Mustafa Vasfi Efendi bin Hüseyin Ağa Tevellüdü 1295 Duhulü 5 Temmuz (1)327	mûmâ-ileyh komisyon mahsusunca 5 Temmuz (1)327 tarihinde imtihana bilicra ta'yin ve 24 Temmuz (1)327 tarihinde namzed olarak mektebe i'zam kılınmış Beyrut Polis Mektebinde a'li derecede şهادetname ile 25 Kânûn-ı Evvel (1)327 tarihinde neşet etmiştir. mûmâ-ileyh işret inhimakı tahkikat-ı vak'adan anlaşılmağla 10 Nisan (1)328 tarihinde kaydı terkin edilmiştir İşretten başka sui hali gayrı meşhud ve hakkında tatbik edilen cezadan tenbih olduğu halinden istidlal olunmağla aç(....) müddetin cezası kafi görülmekle ba'dema müskirât denilen şeyden isti'mal etmemek için meclis-i idare-i livaca tahlifi bilicra 7 Haziran (1)328 tarihinde i'ade-i memuriyet ettirilerek ifa-yı vazifeye mübaşeret ettirilmiştir. mûmâ-ileyh Sultanbey mahallesinden Seydo bin Mehmed'in cârihi olup firarda bulunan Sino'nun derdesti emrinde sa'y ve gayreti meşhud işbu hidmeti şayan-ı takdir görülmekle işbu mahalle şerh verildi 28 Kânûn-ı Sâni (1)328 mûmâ-ileyh 6 Haziran (1)329 tarihinde Urfanın Halife mahallesinden Musevi milletinden İshak veledi Simon'u ve Arap Meydanı mahallesinden (....) Rail'i tehlikeli surette cerh eden Halife mahallesinden Mehmed bin Ma'mo'nun (?) derdestindeki sa'y ve hidmeti şayan-ı takdir gö (.....)

BEO, DH.EUM.MEM, 38/9. 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913].

Urfa Bekçileri Hakkında Talimatname

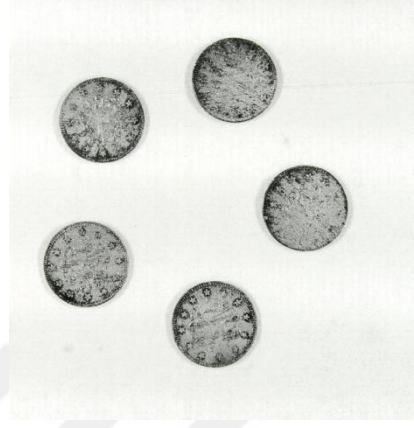
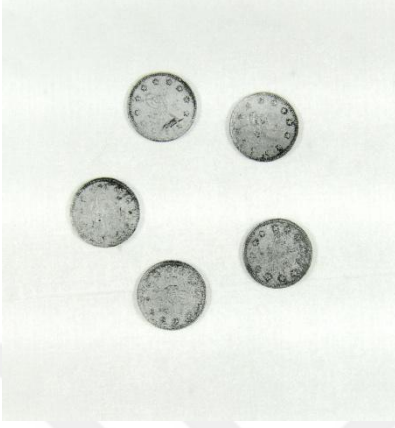
Sina, Yemen, Irak Cephelerinde Türk Kuvvetleri Yığınağı

Mevlüt Karagöz, "I. Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s. 163-164.

EK.16

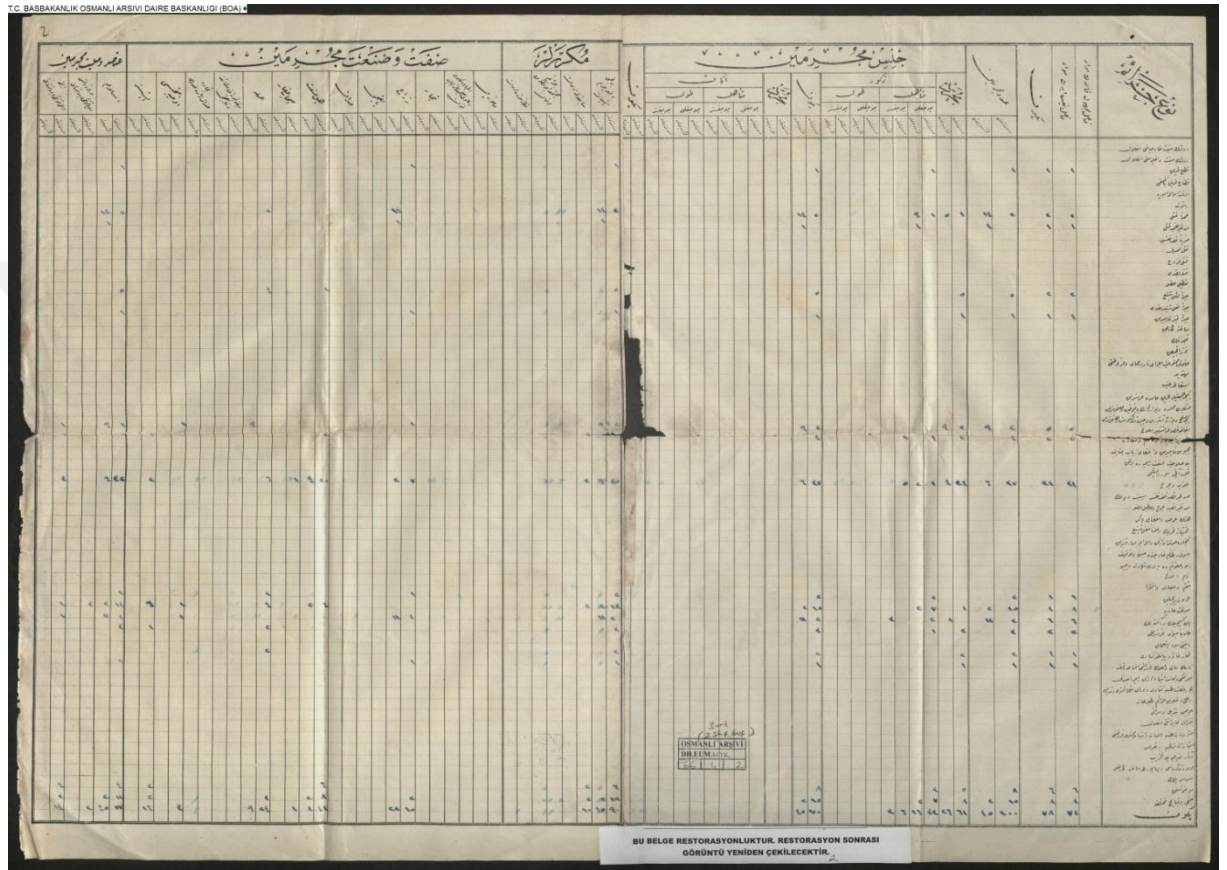
Kalp Para Örneği

BOA, DH. EUM. 7.Şb, 2/62A. 15 Kanunuevvel 1330 [28 Aralık 1914].

EK.17

Ceraim Cetvelleri

[illegible][illegible]

[illegible]

[illegible]

YER	Tarih-i Vuku'u Cürmün	Muhidd-i Vak'a	Nev'-i Cürm	Müteaddî (Saldırgan)	Müteaddî-i Aliyye	Fa'ilinin ne Vakit Derdest Edildiği	Fa'ili Firarda İse Derdest Edilememesi Sebebi	Fa'il Desrdesr Edilememesinden Dolayı Mesuliyetleri İcap Eden Memurların Esamisi	Faili Desrdesr Etmeyen Memurlar Hakkında İcra Olunan Muamele	Mülahazat	AYLAR
Urfa	25 Mart 1329	Yaylak Karyesi	Cerh ve Katl	Yaylak karyesinden İbrahim bin Halil	Karye-i mezkureden Hacı oğlu Müslüm	Henüz derdest edilememiştir	Firarda olduğundan derdest-i ta' kib	Yoktur	Yoktur		Mart
	28 Mart 1329	Kazımiye Mahallesi	Cerh ve Katl	Mahalle-i mezkurdan Topçu Halil oğlu Mehmed	Mahalle-i mezkureden Soro Mehmedin oğlu Halil	5 Nisan 1329 tarihinde derdest edilmiştir	Yoktur	Yoktur	Yoktur		
Harran		Habur ve Sülük	Katl ve gasb-ı emval	Aneze ve Deyr-i Zora tabi akidat ve Bagara aşiretleriyle Rakka kazası aşairi	Harran kazasından Kays aşireti					Memurin hala ıslaha çalışmasından bir netice-i iktiran (bir yere varma) etmemiştir	
Birecik	16 Mart 1329	Cerablus Karyesi	Katl	Mechul	Muhacirin -i Çerakisden Şu' ayib bin Muaz(?)	Faili mechul olduğundan derdest edilmemiştir					
	23 Mart 1329	Cerablus Karyesi	Hane duvarını delmek	Abdullah oğlu Sait	Musevi Hilili Tira	23 Mart 1329 tarihinde mahal-i vak'ada derdest edilmiştir					
	23 Mart 1329	Cerablus Karyesi	Hane duvarını delmek	Said oğlu Hüseyin	Ermeni Ayıntablı Maruk	23 Mart 1329 tarihinde mahal-i vak'ada derdest edilmiştir					
Suruç										Sene-i haliye martı zarfında kaza dahilinde cinayat derecesinde vukuat zühur etmediği	
Rumkal e	23 Mart 1329	Gölesur Karyesi	Katl maddesi	Hami Sami ve Beş nefer oğulları	Abuzer Mahfi	Faili firarda olduğu		Failinin derdest olunamamış âri firarda olduğundan ta' kib edilmekte olduğu	Fai'ili firarda olub memuru ta' kib etmektedir		
	23 Mart 1329	Telâk Karyesi	Katl maddesi	Şerif bin Ali	Nabi ve kerimesi Ayne(?)	Fa'ili derdest olunmuştur		Fa'ili derdest olunmuştur			
	18 Mart 1329	Na'ş karyesi		Bekir bin Ahmed Efendi	Salih bin Hami	Fa'ili ve Firarda olduğu		Firarda olduğundan fa'ili ta' kib	Firari irtikab etmekle memur		

								olunmaktadır	tarafından fa'ili ta' kib olunmaktadır		
Urfa	25 Mart 1329	Yaylak karyesi	Katl	Süleyman oğlu Müslüm Ağanın kızı Elif	Molla Müslüm oğlu Yusuf	Derdest edilmiştir					
	25 Mart 1329	Yaylak karyesi	Cerh Katl	İbrahim oğlu Halil	Kahraman oğlu Reşid	Henüz derdest edilmemiştir	Firarda olduğundan	yoktur	Yoktur		
	25 Mart 1329	Yaylak karyesi	Cerh Katl	Müslüm oğlu Mustafa	Süleyman Ağa oğlu Müslüm	Derdest Edilmiştir					
	26 Mart 1329	Taşlıca karyesi	İşkât-ı Cenîn	Mehmed Saci ıyâli Meyri	Memonun(?) oğlu Ni'san(?)	Derdest Edilmiştir					
	28 Mart 1329	Dergezen li karyesi	Kurşunl a cerh katl	Zine Zibonun oğlu Mehmed	Mehmed Sorinin oğlu Halilo	Derdest Edilmiştir					
	2 Nisan 1329	Melkiş karyesi	Katl kastıyla Cerh	Abuzerin kızı Hanım	Ömer oğlu Ömer	Henüz derdest edilmemiştir	Firarda olduğundan	yoktur	Yoktur		
	12 Nisan 1329	Hurz(?) karyesi	Katl kastıyla Cerh	Habeş'in mahdumu el Ali	Hamid el Satel(?)	Henüz derdest edilmemiştir	Firarda olduğundan	yoktur	Yoktur		
	12 Nisan 1329	Hurz(?) karyesi	Katl kastıyla Cerh	Adam-ı Hayd'an(?)	Abid el Hello(?)	Henüz derdest edilmemiştir	Firarda olduğundan	yoktur	Yoktur		
Harran										Nisan ayında cinayat vuku bulmamıştır	
Birecik										Nisan ayında cinayat vuku bulmamıştır	
Suruç	25 Nisan 1329	Hecek Karyesi	Katl	Ağaç karyeli Nuh bin Ali Bozi(?) ve üç nefer refiki	Hecek karyeli Deri'i bin Molla Osman	Fail firardadırlar. Derdest edildikleri ahiren bildirilmiştir	Kırk sekiz saat sonra katilin vuku'u ihbar edildiğinde bu zamandan bil istifade failler biri cihetindeki Aneze aşairi taraflarına firar ve mahalleri anlaşılamadığından derdest olunamamışlardır. Ma'mafih mahallerinin tahkikiyle derdestlerine takım kumandanı sa'i i etmektedir.				
Rumkal	8 Nisan		Cerh ve	Zergil karyeli Mıçı(?)	Bozok karyeli Şeyh		Henüz derdest	Memur-u mesulü	Memur-u mes'ulü		

Nisan

e	1329		Katl	Telli ve Ahmed bin Hamme (?) Nessi (?) Tatgın Karyeli Salih bin Mehmed Keba(?)	Davudun oğlu Bedri		olamamıştır	tarafından kemal-ı kermi(?) ile ta'kib olunmakta isede firarı iş'ar ettikleri (bildirdikleri)	ta'kibatına devamdadır. Derdestleri Kavi(?) bulunduğu		
	18 Nisan 1329		Fii'l-i şeni'(kötü davranış)	Kızılın karyeli Mehmed bin Fatı(?) Ali	Karye-i mezkureli Genco bin Mehmed		Henüz derdest olunamadı	Kemal-ı şiddetle merkumun derdesti için memur-u mesulü ta'kibatına devamdadır	Merkum firarda olub ta'kibatına şiddetle devamda derdesti kariben ... kavidir		
Urfa	15 Mayıs 1329	Yolda	Kurşun Cerh Katl	Musullu öküz çobanı Ahmed bin Mehdi	Musullu öküz tüccarı Hacı Hasan ve refiki Mehmed Sabah	Derakab derdest olunmuştur.					
	31 Mayıs 1329	Köprü yanında	Araba altında kalarak atl olunmuştur	Dergezenli mahallesinde Hallo Berkeronun(?) kerimesi Feza	Amasyalı Arabacı Hasan bin Osman	Derakab(hemen) derdest olunmuştur.					
	23 Mayıs 1329	Üç Kilise karyesinde	Katl kastıyla Cerh	Kahraman bin Şerif	Mehmed Reşid bin Seyli	Derakab derdest olunmuştur.					
	23 Mayıs 1329	Üç Kilise karyesinde	Katl kastıyla Cerh	Ahmed Reşid bin Seyli	Kahraman bin Şerif	Derakab(hemen) derdest olunmuştur.					
Harran		Harb el-Cehş karyesi	Sirkat, Katl ve Cerh	Harb el- Cehş karyeli Ahmed el- Hammud(?) haremi	Bagara aşireti tarafından Muhtelif kesân (kimseler) tarafından	Firarda.	Faillerin isim ve şöhreti ve mahal-i ikametleri meçhul olduğundan derdest olunamamıştır				
Birecik	4 Mayıs 1329	Cerablus	Katl	Rusya tebaasından Gregor Miltivi	Yunan tebaasından Abustol	Cürmü müteakib nehre kayıkla Zor cihetine firar	Ta'kib olunuyor				
	25 Mayıs 1329	Birecik	Katl	Mağribi karyesinden Emin Ağa	Âsuman karyesinden Abdulkadir	Cürmü müteakib firar ettiğinden derdest edilememiştir	Ta'kib olunuyor				
	25 Mayıs 1329	Birecik	Katl	Magribi (?) karyesinden Emin Ağa	Karababa karyesinden Kenü(?) bin Remo(?)	Hin-i cürmde derdest edilmiştir					
Suruç	4 Mayıs 1329	Diyabek karyesi	Katl	Arslantaş karyeli Şemmo bin Hemmi Ketto (?) ve Hemo bin Hemmi(?) ve Hemmi Keto(?) ve Mustafa bin Boze İmam(?)	Diyabek karyeli Zeydan bin birlgel(?)	Failinin biri 5 Mayıs 1329 tarihinde derdest olunmuştur.	Aneze aşairi içerilerine firar ettiklerinde mahalleri mechuldür. Üç neferinin	Jandarma takım kumandanı	Takibat ve taharriyât(araştır malar) mütemâdi(sürüp gitmek) bulunmaktadır.		
	21	Mezra Ali	Katl	Mezra Ali karyeli	Koyun Ma'me	Firadadırlar.	Mahalleri mechuldür			(Derdest	

Mayıs

	Mayıs 1329			Mustafa ve Ali Benan Yusuf	karyeli Mahmud bin Yusuf	(Ali ahiren derdest olunmuştur)				edilmiştir)
Rumkale	4 Mayıs 1329		Cerh ve Kız Firarı	Yukarı Çardaklı Hamme Mısto oğlu Halil ve Molla Sabrinin oğlu Ramazan ve Kızılın karyeli Nasır Keba oğlu Abbas	Yukarı Çardaklı Mamo bin Hasanın kerimesi	Faillerden bir neferi derdest olub ikisi vadi-i firarda olduğu Tahir keys oğlu Abbas daahiren derdest olunmuştur	Faillerden birisi derdest olunmuş ise de diğer ikisi firarda olub Ta'kibatına zabıta tarafından devam olunmaktadır		Failleri memur-u mes'ule tarafından şiddetle ta'kib olunmaktadır. Faillerden bir neferi derdest olunmuştur.	(Derdest edilmiştir)
	5 Mayıs 1329		Katl kastıyla kurşunla cerh	Melâ Miho obasından İbonun oğlu Hüseyino	Balkanlı Mahmud Bakinin kerimesi Müte'addinin zevcesidir	Fail-i vadi firadadır		Faili ehemmiyetle ta'kib olunmaktadır. Memur –u mes'ulü tarafında rehavet yoktur	Failleri memur-u mesulü tarafından şiddetle ta'kib olunmaktadır. Fail lerin bir neferi derdest olunmuştur.	
Urfa	22 Haziran 1329	Kaba Mescidi mahallesi	Katl	Urfanın Hızanoğlu mahallesinde tüccar Hacı Ahmedin oğlu Mahmud	Urfanın Kazgancı mahallesinde Salih Havacenin oğlu Ahmed bin Müslüm Çavuş	Akib-i vak'ada derdest edilmiştir.				
	5 Haziran 1329	Kerthane bahçeleri nde	Cebren fiil-i Şeni'	Urfanın Askeri mahallesinde Nemmâs veledi Bünyamin	Urfanın askeri mahallesinde Bakır bin Debbag , Halil ve Reşo bin Abdurrahman	Akib-i vak'ada Bakır derdest edilmiştir.	Reşo akib-i vak'ada firar ederek derdest edilememiştir.			
Harran	13 Haziran 1329	Harebet-ül Hacin	Katl	Ahmed el- Hammud el- Harem	Bagara aşireti tarafından	Firarda	Bagara aşiretinden olup Mechul bulunduğuandan			
	13 Haziran 1329	Harebet-ül Hacin	Cerh	Ahmed el- Hüseyin	Bagara aşireti tarafından	Firarda				
	13 Haziran 1329	Harebet-ül Hacin	Cerh	Haş	Bagara aşireti tarafından	Firarda				
	13 Haziran 1329	Harebet-ül Hacin	Cerh	Adil el- Halef	Bagara aşireti tarafından	Firarda				
Harran		Harebet-ül Hacin karyesi	Sirkat, Katl ve Cerh	Harebet-ül Hacin karyeli Ahmed el- Hammud haremi	Bagara aşireti tarafından Muhtelif keşân (kimseler) tarafından	Firarda.	Faillerin isim ve şöhreti ve mahal-i ikametleri meçhul olduğundan derdest olunamamıştır			
Birecik										Haziran ayında cinayat vuku bulmamıştır

Haziran

	19 Haziran 1329	Berkitanlı karyesi	Katl	Berkitanlı Çerkez Sadun ve altı nefer rüfekası	Berkyatan karyeli Mehmed bin Ali	Firarda	Keyfiyetten üç gün sonra haber alınmış ve bu sebeple bir semt-i mechule savuştuklarından mahalleri haber alınamamıştır. Ma'mafih tahkikatına devam olunmaktadır.	Mahalleri mechul olup jandarma kumandanlığınca tahkik olunmaktadır.	Tenbihat ve ta'zibat-ı lâzıme bulunmaktadır. Bu babdaki taksirat maktulün verese aittir.	
Suruç	22 Haziran 1329	Sekran karyeli	Katl	Mzegefli İbrahim ve Ali Benan(?) Bozan	Muşlu Estefan veledi Ohannes	İbrahim derdest edilmiştir	Failleri mechul idi. İki üç güne akdem jandarma katilleri ta'yin edilmekle şühudunun ifadeleri ahzından sonra ta'yin edeceği hasebiyle katiller hakkında ihzar-ı mezkuresi verileceği mahkemeden bildirilmiştir. Ana intizar olunmaktadır			Te'ddillerden İbrahim derdest edildiği Urfa mutasarrıflığının 22 Temmuz 1329 tarihi ve 5697/133 numaralı kararatiyle iş'ar kılınmıştır
	6 Haziran 1329	Gasp		Ayıntab kazasının Kuşdam karyeli Ahmed ve Maho Benan İbni Ahmed	Alacalı karyeli Memo bin Osi Hadi Memo bin Hami ve Mahi kali(?)	Faili derdest olunamamıştır		Failleri Ayıntab kazasında olduğu ihtarları gönderilmiş memur-ı mesûlü hakkında muameleye hacet yoktur.	Failleri Ayıntabta firarda olup Ayıntab hükümetince takip olunmakta memur-ı mesûlü Ayıntab zabıtasıdır	
Rumkal e	26 Haziran 1329		Hücum ve gasp	Beğ Burci karyeli Mehmed bin Ahmed	Karye-i mezkureli Mehmed bin Yusuf	Faili derdest olunamamıştır		Failleri ve ednânı firardadır. Kuvve-i askeriye takip etmektedir. Bu babda memuru rehavet göstermemiştir.	Faili memur-u mesulü tarafından ta'kib olunmakta ise de ve ednân firardadır. Memur-u mesulünün hakkında muameleye hacet yoktur.	
	26 Haziran 1329		Cebren Kız Firarı	Hisar Karyeli Seyidin oğlu Hazo(?)	Karye-i mezkureli Müsonun oğlu Hazo(?)	Faili derdest olunmamıştır		Faili firarda olduğundan kuvve-i askeriye takibatına devam etmektedir. Mesul olacak muameleye hacet	Failleri firarda olmasından memur-ı mesûlü takib etmektedir. Mesuliyeti mucib muameleye hacet	

								yoktur.	yoktur.		
Urfa	6 Temmu z 1329	Çar Melik	Katl	Anaz karyeli Halil bin Abbas	Faili mechuldür					Çar Melik caddesi üzerinde maktulen görülüp Urfaya götürülerek. Henüz faili mechuldür	
	6 Temmu z 1329	Çar Melik	Katl	Anaz karyeli Halilin Haremi Fatma bint Halil	Faili mechuldür					Çar Melik caddesi üzerinde maktulen görülüp Urfaya götürülerek. Henüz faili mechuldür	
Harran										Temmuz ayında cinayat vuku bulmamıştır	
Birecik										Temmuz ayında cinayat vuku bulmamıştır	
Suruç	1 Temmu z 1329	Eski Çar Melik Karyeli	Katl	Rumkale kazasına merbut Asumân Karyeli Hevace bin Ahmed ve dokuz refiki	Eski Çar Melik karyeli Adiyet binti Nebi	Firardırlar	Kazayı ahirdedirler. Kaymakamlığa derdestleri bildirilmiştir	Rumkale kazası jandarma takım kumandanı	Kaymakamlığa yazılmıştır.		
	20 Temmu z 1329	Üç Kara Taş karyesi	Katl	Bozı ve Müslüm Benan Sami Kuran	Zeydan bin Mustı Loti(?)	Bu dahi	Mahalleri mechul olmakla beraber ta'kibat-ı mütemadiyede bulunmak üzere jandarmanın ta'rididir.	Dört yüze karib karyeye mütecaviz kazamızın tahsilatı bil-umum umur-u siyasi dokuz jandarma süvarisine münhasır bırakılmıştır. Mamafih fırsat zuhurunda yine ta'kibten hali kalınmamaktadır.			
Rumkal e	22 Temmu z 1329		Katl	Halfeti kasabasından Katip Ahmed beyzade Halil Bey ve oğulları Ali ve Abdulgafur ve Ahmed ve Mehmed ve biraderi Hüseyin Bey ve oğlu Abdulkadir	Kasaba-i mezkureden Bekir beyzade Mehmed ve Hamid beyler	Failleri yedi nefis vak'a gecesi derdest olunmuşlardır		Failleri derdest olunduklarından memurinin esamisini beyana hacet yoktur.	Failleri derdest olunmuşlardır. Mesuliyeti icap etmez		
	23 Temmu z 1329		Nefle intiharla Kapu Küşadı	Aynı karyeli Abdullah ve Sem'a Benan Hemmo	Aynı karyeli Koço Mustafa bin Mehmed Ali	Henüz derdest olunmamış, derdestine ihsar		Failleri firarda olup henüz failleri hakkında bir olamadığından	Faili hakkında henüz bir muamele serian kanuniye olduğu		

								derdest olunamamıştır. Ta'kib olunmaktadır.	gibi ta'kibatına devam olunmak üzeredir.		
	25 Temmuz 1329		Katl ve Suya İtmek Maddesi	Halfeti kasabasından Hüseyin Bey oğlu Abdulkadir ve Halil Bey oğlu Mehmed	Halfeti kasabası kebabçı Kiyork	Failleri derdest olunmuştur		Failleri derdest olduğundan memur-ı mesulünün esamisine beyana hacet yoktur.	Failleri derdest olunmakla memur-u mesulü olamaz		
Urfa	22 Ağustos 1329	Karada	Katl	Tel Bağdat karyesinden Şeyhonun oğlu Hacı	Kızıl Samire (?) karyesinden Diri'i Şahap Kızıl Samire karyesinden Reşo bin Mehmed Kızıl Samire karyesinden Mustafa el Haydar Kızıl Samire karyesinden Hacı Ömer Kızıl Samire karyesinden Abdullah bin Hasan	Firarda olduğundan henüz derdest edilmemiştir. (Kızıl Samire karyesinden Abdullah bin Hasan 13 Ağustos 1329 tarihinde derdest edilmiştir.)					Ağustos
	7 Ağustos 1329	Deli Kuli karyesinde	Katl	Deli Kuli karyesinden Mehmed oğlu Mehmed	Karye-i mezkureden Hasan Millinin(?) oğlu Ömer	Firarda olduğundan henüz derdest edilmemiştir.					
	8 Ağustos 1329	Karaköprü karyesinde	Carh ve Katl	Kara Köprü karyesinden El Hamidin kerimesi Secadi	Karye-i mezkureden zevcesi Nesime bin Musa	Firarda olduğundan henüz derdest edilmemiştir.					
	21 Ağustos 1329	Şaşkan	Kurşunla Cerh	Şaşkan karyesinden Eyübün oğlu Eyüb	Karye-i mezkureden Çoban Banunun oğlu Mehmed	Firarda olduğundan henüz derdest edilmemiştir					
Harran										Ağustos ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir	
Birecik										Ağustos ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir	
Suruç	19 Ağustos	Kapuci karyesi	Katl	Kapuci karyeli Reşoyu Bezki	Haremi Hetice	Firardır	Mahalli mechul	Jandarma kumandanı	Failinin derdesti mahallinin keşfi	Derdesti hakkında sâmi	

	s 1329									Olmaktadır.	
	21 Ağustos 1329	Boztepe karyesi	katl	Abo bin Mehmed ve biraderleri Kuro ve Cumo(?)	Karye-i mezkureli C Hemo bin Ali	Firardır	Urfa kazasına merbut Çaykapı halkındandır. Derdestleri için livaya arz olunmuştur.	Jandarma kumandanı	Failinin derdesti mahallinin keşfi		
Rumkale	4 Ağustos 1329		Katl	Besni kazasının Suvarlı karyesinden Abdullah bin Ali Ağa	Besni kazasından müftisi olub	Kaza-i ahardan olmak sebebiyle faili derdest olunamamıştır.		Failleri kaza-i ahardan olup derdest olunması için ihtarı kazasına gönderilmiş, Besni kazasınca takip olunmaktadır.	Failleri kaza-i ahardan olmak hasabıyla icap eden ihtarı kaza-i mezkure gönderilmiştir.		
	29 Ağustos 1329		Kazaen katl	Kazar	Aynı karyeli Hazo bin Mehmed Ali kazaen katl olunduğu	Kimse tarafından sebep olunmayıp kendisinin silahı kazara kendisine isabetle katl olunmuştur	.	Kazara silahı kendisine isabet etmiş, kimse tarafından katl edilmediğinden memur-u mesulü olamaz.	Ahar kimse tarafından cerh olunmayıp kendi kendisini kazara silahıyla katl eylemiş		
Urfa	14 Eylül 1329	Maksimor Deresi	Fiil-i Şeni'-i Katl	Kadioğlu mahallesinden berber İpronun oğlu Hurin	Arap meydanı mahallesinden Şeyh bin İbrahim ve refiki Hasan bin Hacı Abdurrahman	Derakab derdest edilmiştir.					
	26 Eylül 1329	Hasanpaşa mahallesi	Katl	Mahkeme mahallesinden Halil Bey bin Ahmed Bey	Debbağhâne mahallesinden Tanburacı Mehmedin oğlu Hüseyin	Derakab derdest edilmiştir.					
Harran										Eylül ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir	
Birecik										Eylül ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir	
Suruç											
Rumkale	3 Eylül 1329		İşkence	Aşağı Çardaklı Hasan bin Baki Mehmed	Karye-i mezkureden Cu'a bin Ali Derdest Edilmiştir	Faili Derdest olunamıştır.	Faili firarda olup derdestine dair ta'kibat-ı lazıme devam olunmaktadır	Faili firarda olup memur-u mesulü tarafından derdesti hakkında ta'kibat-lazıme olunmakta ise de mahall-i firarı henüz ma'lum olmadığından ta'kibatına devam		Derdest Edilmiştir	

Eylül

								taharriyat -ı lazıme icra olunmaktadır.			
	16 Eylül 1329		İyali kaçırma k maddesi	Zekziş Beşli şeyh İmam	Karye-i mezkureden Ahmed bin Mehmed ve Abdullah bin Hasanın İddiâsı	Faili derdest olunamamıştır	Failleri firarda derdestine dair ta'kibat-ı lazıme devam olunmaktadır.	Faili firarda olup mahal-i firarı henüz ma'lum olmadığından ta'kibat-ı lazıme ve taharriyat-ı daimeye devam olunmakta. Memur-u mesulünün mesul olması şimdilik icap etmez.			
Urfa	12 Teşrini evvel 1329	Yoğun Buc karyesi	Kurşunlu a katl	Boze Beşirin oğlu Memo	Jandarma Hacı Kasımın oğlu Ömer	Derakab derdest edilmiştir.					
Harran	Teşrini evvel 1329	Harran Çöl	Cünha	Göçebayı aşiretten	Şimendifer kumpanyası	Vuku'u cürmü müteakib igbar üzerine derhal					Şimendifer mühendisi mevki'ine kurşun sıkıldığı iddia edilmiştir.
Birecik											Teşrinievvel ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir
Suruç											Teşrinievvel ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir
Rumkale	2 Teşrini evvel 1329		Katl Maddesi	Melâ Miho karyesi Cemil kazarın oğlu Alo	Karye-i mezkureden Mamo bin Aydın	Faili tarih-i vak'adan bir gün sonra derdest olunmuştur.	Derdest olunmuştur.	Faili derdest olunmuştur			
	13 Teşrini evvel 1329		Nikahlı iyali kaçırma k	Ömerlu karyeli Bazi(?) oğlu Abdullah	Esmâ bint Abdullah	Faili tarih-i vak'adan dört gün sonra derdest olunmuştur.	Faili derdest olunmuştur.	Faili derdest olunmuştur.			
	22 Teşrini evvel 1329		Katl	Galebeş karyeli Kağan Ağanın oğlu Şeyh ve biraderi Davud	Kuyu karyeli Emin Ağanın oğlu Abdi Doray	Faili derdest olunamamıştır.	Faili kazayı ahara firar ederek mahalli mechuldür	Faili kazayı ahara firar ederek mahalli mechul olduğu alenen(?) ta'kibatına ve taharriyat icra olunmaktadır.			
	22 Teşrini evvel		İhrâk (yakma)	Mağribi karyesi Abdi Cezzar (?) bin Emin Ağa	Galebeş karyesi Kağan(?) Ağa oğlu Şeyh Müslüm ve	Faili derdest olunamamıştır.	Faili kazayı ahire firar ederek mahalli mechul olduğu	Faili kazayı ahire firar ederek mahalli mechul olup alenen			

Teşrinievvel

	1329				biraderi Davud			ta'kibat ve taharriyat memur-u mes'ulü devam etmektedir.			
Urfa	1 Teşrinisani 1329	Urfaya merbut Feyan karyesinde	Katl	Feyan karyesinden Berho el Hallo	Feyan karyesinden Abid el Hacı	Henüz derdest edilmemiş	Yoktur				Teşrinisani
	25 Teşrinisani 1329	Kasaba kenarında Cedide Meydanı nam mahalde	Sirkat	Dergezenli mahallesinden Şamlı Ömer bin Hacı Mustafa Siverekli mahallesinden Müslüm bin Rıdvan ve kasap Şeyhi bin Topal Hüseyin ve Hacı Ayıd bin Hacı İsmail	Musul vilayetinin Nakışlı mahallesinden Şahin ibni Gazal	Derakab derdest edilmiştir	Yoktur				
	30 Teşrinisani 1329	Kasabanın Yusufpaşa mahallesi nde	Katl	Hamur kesan karyesinden Kadir bin Ömer	YusufPaşa mahallesinden Race bint Hacı Müslüm	Katil kadir maktulenin kayınbiraderi olup karyeye gelerek fiil-i katli hanelerine vürudunda icra ve müteakiben karyesine firar ve oradan birkaç saat geçtikten sonra zabıtaya ihbar edilmiş olmasından dolayı derdesti zımında karyesine miktar-ı kafi jandarma i'tiram kılındığı ve henüz avdet etmediklerinden derdestine muvafık olamadığı	Yoktur				
Harran										Teşrinisani ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir	
Birecik										Teşrinisani ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir	
Suruç	2 Teşrinisani 1329	Pir Reş Karyesi	Katl	Zungur(?) karyesi Ali el Casım el Kadir ve Udman bin Casım ve biraderleri Cabir ve Kenadi (?) ve İbrahim ve Sımmo(?) bin Ali ve biraderleri Murad ve Hamid ve Ma'yuf bin Hammadi el Kedro(?) ve biraderleri Veli ve	İbi(?) Ali	Firardadırlar	Akib-i vak'ada Kafesi berî cihetine çadırlarıyla beraber gittiklerinden ta'kibatına gönderilen müfreze derdestlerine muvafık olamayıp avdet etmişlerdir.				

				Mürsel ve Mehmed bin Ali ve biraderleri Musa ve pir Ahmed						
	13 Teşrinisani 1329		Dam Delerek Sirkat	Sarılar karyeli İbrahim bin Hacı İbrahim ve Vakkas bin Mahmud	Karye-i mezkuresi İbrahim bin İbrahim	Failleri derdest olunmuştur. On beş gün sonra	Failleri derdest olduğundan esbabı yoktur.		Failleri derdest olunmuştur.	
	13 Teşrinisani 1329		Cerh ve Katl	Azazi karyeli Hüso bin Hacı Yakub	Karye-i mezkuresi Hacı Yakub	Failleri derdest olunamamıştır.	Besni kazası hududuna karib olmasıyla kazayı mezkur dahiline firar etmiştir. Ta' kib ve taharrî olunmaktadır.		.kazayı ahire firar etmiş olduğundan taharrî ve ta' kibat olunmaktadır.	
Rumkale	19 Teşrinisani 1329		Katl	Besni kazasının Kızılkaya karyesinde Fanil(?) Beko bin İbo ve yirmi nefer rüfekası	Rumkale'nin Çifte Koz karyeli Vakkas Bin Bazo(?) ve amucası Mehmed	Failleri henüz derdest olunmamıştır	Failleri Besni kazası ahalisinden olmağla kazayı mezkure celb ve ihzarları irsal bulunmuş derdestleri kazayı mezkure aittir.		Failleri kazayı mezkur Besni ahalisinden olduğundan derdestleri hakkında kazayı mezkure ihzarları irsal olunmuştur.	
	14 Kanunu evvel 1329	Kasaba dahilinde Cami'-i Kebir	Sirkat	Camii Kebir mahallesinden Halil bin Ali ve refiki mahalle-i mezkureli Abdullah bin İhsan Kudar(?)	Cami-i Kebir mütevellisi Ramazan Havace	Derakab				
Urfa	23 Kanunu evvel 1329	Kasaba derunu	Katl	Urfanın Hızanoğlu mahallesinden Halil bin Zeynelabid	Biraderi Halil bin Zeynelabid	Derakab				
	11 Kanunu evvel 1329	Tel Ebyad	Cerh	Tel Abyad kumpanya mühendisi Mösyö Aks(?)		Derdest olunamamıştır				
	16 Kanunu evvel 1329	Bergüzal	Katl	İbraik el-Debab(?) Hevayî köy göçebesinden	Şevvah el Tahir Hevayî köy göçebesinden	Derdest olunamamıştır	Mahalli mechul olduğu			
Harran										
Birecik										Kanunuevvel ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir
Suruç	Üç sene akdem	Mechul	Katl	Urfalı Türkmen Ahmed	Yaslı Mezralı İbrahim bin Mehmed ve Biraderi Bozan	Derdestlerine teşebbüs olunamamıştır.	Mesele tahkikata tâmik ve şahitlerin istacvabına mübaşeret olunmak üzere evrak bugünlerde Urfadan gönderildiği cihetle			İşbu fail-i katl kaza dahilinde vukua gelmediği üç seneden beri müracaat edilmemiş şayan-ı

							ahzarları verildiği dakikada derdestlerine teşebbüs edilecektir.			dikkat görülmekle emsal-i adidesi misüllü bununda î'raz-ı şahsiye sebebiyle atf-ı cürm edilmekte olması varid-i hatır olduğundan olvechle tahkikatı tâ'mik edilmektedir ve mütecasir olarak gösterilen eşhasın maznuniyetleri(za nolunan) bu güne kadar tahkik ettiğinden derdestlerine teşebbüs edilmemiştir. Cihet-i adliyeden alınan vukuat cetveli mucibince iş bu katl meselesinde şeh- i kanunuevvele idhal olup gösterilmiş ve mamâfih bundan başka şeh- i mezkur zarfında birguna vukuat-ı cinaiye-i zühure gelmediğine mübeyyin şerh verildi. Hatta maktulün kabri bile gösterilmemekte ir. Jandarma komutanı. Kaymakam-ı Suruç	
Rumkal e	22 Kanunu evvel 1329	Asumân Obası	Katl maddesi	Karye-i mezkureli Mustafa bin Osman	Havuz karyeli Alo bin Eyübi	Tarih-i vak'adan iki gün sonra derdest olunmuştur.					
Urfa	22	Müdrriis	Katl	Urfaya tabi Kızıl Höyük	Kızıl Höyük	Güllüoğlu Hacı İbrahim ve	Fa'lin vuku'una				== = s

	Kanunu sani 1329	mahallesi		karyesinde tevellüd Karakaş karyesinde sakin Ahmed bin Ali Safo(?) ve Hüseyin Paşa mahallesinden Güllü oğlu Hacı İbrahim ve Kaleboynu(?) mahallesinden Sorkanlı Hacı İbrahim ve oğlu Mehmed ve Sultan Bey mahallesinden Güllüoğlu Osman	karyesinden olup Urfa'nın Medrese mahallesine sakın Ali bin Müslüm	Sorkanlı Hacı İbrahim oğlu Mehmed ve Güllüoğlu Osman derakab derdest diğerleri Ahmed bin Ali Safo(?) ve Sorkanlı Hacı İbrahim henüz derdest edilmemiştir.	müteakib çöl ahalisi olduğu cihetle ta'kibine jandarma i'zam kılınmıştır.			
Harran	16 KANun usani 1329	Zanbak	Katl	Hamid El Hamid	Zanbak karyesinde Şevvah el Avvad	Firarda olduğu				Katillerin mahalleri mechul olduğundan derdest olunamamıştır.
	18 Kanunu sani 1329	Bab	Katl	Eşhas-ı mechul dört şahıs tarafından	Bab karyesinde Abdullah bin Sella(?)	Firarda olduğu				Katillerin mahalleri mechul olduğundan derdest olunamamıştır.
Birecik										Kanunusani ayında Vekayi'-i cinaiyye zuhur etmemiştir
Suruç	20 Kanunu sani 1329	Yukarı Taşlı Höyük	Katl	Velo bin Mısto ve Eyyo bin Ahme ve Bozan Nu'an ve Nu'an Eyubi (?) ve Hazır bin Nu'an ve Mustafa veli ve Ahme Keçel(?)	Kahraman bin dervişFirardadırlar		Kazada dokuz nefer süvari jandarması olup bunlardan üçü bölük merkezi olan Birecikte istihdam ettirilmekte ve bekası Halep ve Urfadan yevmi umur iş'ar eden postalarla haftada dört tatar postasına hasr edilmekte bilcümle bu gibi ef'alın mütecasisleri için bir ta'kibat icra edilememektedir ve bu sebeplede bölük kumandanının keyfi muamelesi bilcümle umurun ta'diline icap etmektedir.			
Rumkal										

e											
Urfa	22 Şubat 1329	Hüseyin Paşa mahallesi	Katl kastryla silah endah	Hakim Dede mahallesinden Salih nam Diğer Müslüm	Ahmed ve küçük biraderi Mustafa	Derakab derdest					
	27 Şubat 1329	Kadioğlu mahallesi	Katl	Fail Kadioğlu mahallesinden göylük cum'anın oğlu mehmed ve fail-i müşterek biraderi Halil bin Cum'a ve Mustafanın oğlu Ömer ve Alloş(?) hafızın oğlu Çolak Mahmut ve Camii Kebir mahallesinden Aynabcı oğlu Kasap Halil ve biraderi Mahmud ve Kadioğlu mahallesinden eskici Remmonun oğlu Mehmed ve Kaleboynu mahallesinden bin Çiftçi âbi	Kadioğlu mahallesinden Tütüncü Derviş Oğlu Mehmed	Faillerden Cumanın oğlu Mehmed ve biraderi Halil ve Mustafa'nın oğlu Ömer ve Alloş(?) hafızın oğlu çolak mahmud ve Aynabcı oğlu Kasap Halil ve biraderi Mahmud ve Kaleboynu mahallesinden Çiftçi 'abi derakab derdest edilerek diğer kadioğlu mahallesinden eskici Remmonun oğlu mehmed derdest edilememiş ve ta'kibe memur ta'yin edilmiştir.	Merkum eskici Remmonun oğlu mehmed ve diğerinin derdesti esnasında ve akib-i vukuatta firar ettiğinden derdest edilememiş isede şiddetle ta'kib ve taharrî edilmektedir				
Harran	1 Şubat 1329	Bir'aye tarafında	Cerh	Mericeb (?) karyeli Berho el- Hayık (?) oğlu Nihad	Beni 'amr aşiretinden hamid el-Mağlebu(?) Emmizadesi Hamid ekrihavi (?)	Firarda olduğu	Mahalli mechul				
Birecik	15 Şubat 1329	Habib Karyesi	Katl	Habib karyesinden Müslüm ve Mehmed ve Mahmud	Karye-i mezkurenden Ali			Henüz derdest edilmediğinden taharrî ve ta'kib edilmektedir.			Bu babdaki evrak-ı tahkikası cihet-i adliyyeye tevdi' ve lazım-ı mu'amelat-ı ta'kibat ve taharriyat icra edilmektedir
	15 Şubat 1329	Berrak çiftliği	Katl	Berrak çiftliğinden Ni'san (?) Ağa ve Halil oğlu Hasan Ağanın oğlu Hasan ve Ni'san Ağanın oğlu Rıza	Akrye-i mezkurenden Cerhonun(?) Mehmed	Vak'ayı müte'akib her üçü derdest edilmiştir.					Bu babda evrak-ı mantuk-ı merkumeti cihet-i adliyyeye tevdi' edilmiştir.
Suruç	18 Şubat 1329	Diyabek karyesi	Katl	Suruç'un Diyabek karyesi Abdi bin Hadi ve Şeyhi bin Hadi	Diyabek karyesinden Ali bin Berkli	Firarda bulunduğu	Mahalli mechul kaldığı	Yoktur	Yoktur		

Şubat

EK.19

1330 Senesi Ceraim Cetveli

S i r a N u m a r a s ı	Yer	Mahall-i Cürm	Tarih-i Cürm	Nev'-i Cürm	Sebeb-i Cürm	Müteaddinin		Müteaddi- i Aleyhin		Fail-i Cürmün Derdest Olunup Olunmadığı	Fail-i Cürmün Derdest Olunmam ış ise Esbabı	Zât-ı Vak'a ve Ta'kibat Hakkında İzahat	Aylar
						İsim ve Şöhret ve Mahall-i Velâdatı	Mez hebi	İsim ve Şöhreti	Mezhe bi				
1	Urfa	Kasaba haricindeki bahçeler	26 Mart 1330	Katl	Saika-i sekr	Kazgancı mahallesinden Yusuf bin Mehmed ve refiki İmâm Sekâkî mahallesinden Şükrü bin saatçi Bekir.	İslam	Kazgancı mahallesinden Baba Şerifzade Hacı İbrahimin oğlu Mehmed	İslam	Derakab derdest		Kasabaya yarım saat mesafede bulunan saatçi bağları demekle ma'ruf bahçede Kazgancı mahallesinden Yusuf bin Mehmed amcası Osman ve İbrahim oğlu Mehmed ve İmâm Sekâkî mahallesinden Şükrü bin saatçi Bekirle işret edip avdetlerinde esnayı rahdda saik-i sekrle merkumundan Yusuf tarafından revolver kurşunuyla İbrahim oğlu Mehmed'i cerh ve katl ederek refik-i sekri ile birlikte firar edip tahkikat ve taharrîyat neticesinde katil Yusufun mütenekkir olduğu mahalden ve refik-i sekri ise haric-i kasabada derdest edilerek cihet-i adliyyeye teslim edilmiştir.	
	Harran	Berbağı (?)	15 Mart	Cerh		Berbağı karyeli Ali el- Hüseyin		Karaca karyeli Ahmed el- Casım(?) ve Abid		15 Mart 330 tarihinde derdest			

			1330					el- Ays(?) Tell nan karyesinden Cerbuh (?) el- Hasan Lukta karyesinden Rahd el- Hamid ve Ramazan ... Leffoyur karyesinden Mehmed el- Hamdi(?)		olunarak reyy-i muhakeme evrakları adliyyede.			
		Beliç	18 Mart 1330	Cerh		Tel Fidan Fevkani karyesinden Şevvah bin Berhaş		Ağça mescit karyeli Salih el- Hamdan Abid el- Tahir Beko(?) el- Alo(?)		Firarda olduğu			
		Gürezer	21 Mart 1330	Katl		Göçebe Safran aşayirinden Mehmed el- Alo		Aşiret-i merkumdan Abid el- Acac		Firarda olduğu			
		Şibliye	29 Mart 1330	Mecruh		Şibliye karyesinden İbrahim el- Hammadi		Tel Ma'ruz karyeli Abid bin Mehmed ve Hammud Ta'ma(?)		Firarda olduğu			
1	Birecik	Ayıntab ile Birecik arasında Sağırtaş mevki'i	10 Mart 1330	Katl	Mechuldür	Ayıntab sancağı ahalisinden Kara Mustafa oğlu Hasan	İslam	Birecikin Kal'e karyeli Hasan oğlu Mehmed	İslam	Derdest olunmamıştır	Firarda olub derdest-i taharrî ve ta'kibdir.	Esna-yı rahde vuku'a gelen bir cinayet olup faili firarda ve katil Ayıntablıdır.	
2	“	Birecike tabi Aşağı Cerablus karyesi	27 Mart 1330	Katl	İntikal maddesinde n mütevellidir .	Birecikin Aşağı Cerablus karyeli Tuba bint Abdullah	İslam	Mezburenin mahdumu Mehmed el- İbrahim	İslam	Derdest olunmamıştır	Firarda olub derdest-i taharrî ve ta'kibdir.	Bir intikal muamelesinden dolayı iki kardeş arasında zuhur eden münâzaada birinin diğerini teşhir ve endah ettiği silah kurşunun araya girmiş validelerine isabet ederek maktul olmuştur.	Mart

3	“	Birecike tabi Yukarı Cerablus Karyesi	9 Mart 1330	Katl	Darp ve noksan yevmiye verilmesind en mütevellidir	Birecikin Ziyaret karyeli Mise Remmı(?)	İslam	Münbic kazası ahalisinden Çerkez Mehmed	İslam	Derdest edilmiştir		Ameleden birinin mühendis ve adamları tarafından darp ve cerh edilmesi üzerine aynı mahalde mevcut amele arasında galeyen zuhurundan ve amelenin yevmiyelerinin noksan verilmesindeki ahvalinde inzimam etmesinden ibarettir.	
1	Suruç	Beriye Ciheti	10 Mart 1330	Katl	Mazru'ata su vermek yüzünden	Arslantaş karyeli Halil Asi Fati ve bütün Şemsi	İslam	Herduşân karyeli Mustafa Müslüm	İslam	Katil Hallo(?) ve bundan ma'da daha on dört refikleri olduğu iddia edilmesi üzerine bunlardan Mahmud bin Osmanın derdest edildiği diğerlerinin ta'kip edilmekte olduğu Urfa mutasarrıflığı nın 7 Haziran 330 tarihli tahrirıyla bildirilmiştir.	Mahall-i cürm Münbiç kazasının Ektrat mevki'i olduğund an		
1		Timurcuk karyesi	1 Nisan 1330	Cerh ve Katl	Beynel aşayir evvelce meyanların da bir katl meselesinde n dolayı vuku bulan	Hamanonun (?)oğlu Ali ve refikleri Reşo ve Mustafa ve Abdi	İslam	Hama Cernosun (?) oğlu Mustafa	İslam	Maznur-u merkumenin derdestine kuvve-i kafeye jandarma sevk edildiği	Fiil-i katl kasabaya dört saat mesafede bulunan Timurcuk karyesinde ika' edildiğinden	Beynel aşayir evvelce meyanlarında bir katl meselesinden dolayı vuku bulan münaza'a neticesi olarak Hemanonun(?) oğlu Ali tarafından Hema Cernonun(?) oğlu Mustafa cerh ve birkaç saat sonra müteessiren Urfa Gureba hastahesinde vefat etmiştir.	Nisan

											derdestine kuvve-i kafeye jandarma sevk edildiği		
2	Urfa	Gölpınar karyesi	1 Nisan 1330	Mesmu men vefat	İrs meselesinde n mütevellidir .	İhan karyesinde mütevellid Gölpınar karyesinde mukim Halil bin Güllü	İslam	İhan karyesinde mütevellid ve mukim Ali bin Güllü	İslam	Maznunun derdestine miktarı kafi jandarma sevk edildiği.	Fiil-i sim kasabaya beş saat mesafede Gölpınar karyesinde vuku bulduğundan derdesti için kuvve-i kafiye jandarma sevk edilmiştir .	Biraderiyle meyanlarında art davasından dolayı vuku bulan münâzaa neticesi olarak maznun Halil bin Güllü biraderi Ali Güllüyü hanesinde bulduğu zamanda Halil tarafından tesmim edilerek kasabaya sekiz saat mesafedeki ilhan karyesine götürülüp birkaç saat sonra mesmumen vefat ederek hükümete haber vermeksizin defnedildiği iki gün sonra ihbar edilmiş verilen rapor üzerine cihet-i adliyeden müstantik ve beledi doktoru i'zam ve tahkikatı bilcira gışâ-yı bâtinesi Tıbbiye Nezaretine irsal kılınmıştır.	
3		Yusufpaşa mahallesi	19 Nisan 1330	Sirkat		Kadioğlu mahallesinden Hacı Şerif ağanın oğlu Şükrü ve Mehmed bin Şah efendi mahdumları Ahmed ve Ömer	İslam	Hamdizade Fevzi Beyin evvel validesi Âine Hanım	İslam	Derakab derdest		Açık bulunan selamlığın camlı kapısından duhul ederek mezbureye ait olan odanın kapısı ökçesinden çıkarılmak suretiyle bakır ve burgur vesair eşyayı beytiyesi sirkat edilmiş ise de alessabah failleriyle asayı mesruka ve birer kısmı elde edilerek cihet-i adliye teslim edilmiştir.	
1	Harran	Münkelli	9 Nisan 1330	Katl		Tel Bağdat karyeli Ali el-Abid		Tel Bağdat karyeli İbrahim el-Hindi		Firarda	Mahalli mechuldür		
2		Zeynir	10 Nisan	Katl		Kebirli karyeli		Marude karyeli		Firarda	Mahalli mechuldü		

			1330			Abdo bin Halil		Reşid bin Halil			r		
3		Sekirü	16 Nisan 1330	Cerh		Resm-el Gazal karyeli İbrahim el- Musinin oğlu Vadi(?)		Alibeğli karyeli Hammud el Farca(?)		16 Nisan 1330 tarihinde derdest edilmiştir.			
1	Birecik	Birecike tabi' Telmiyân karyesi	19 Nisan 1330	Mecruh en katl	Araziye hayvan salıverilmesinden mütevellidir .	Birecik'in Telmiyân karyeli seyid Ahmed bin Osman	İslam	Birecik'in Telmiyân karyeli Halil oğlu Mehmed	İslam	Derdest olunmamıştır.	Firarda bulunduğu undan derdest olunamamıştır.	Araziye hayvan salıverilmesinden dolayı vuku bulan münâzaadan mütevellid olup firarda bulunması hasebiyle taharri ve ta'kib olunuyor.	
2		Birecik' tabi' Hacı Nebi karyesi	Dört sene mukad dem	Katl	Araziye hayvan salıverilerek ra'y(otlatma k) edilmesinden mütevellidir .	Birecik'e tabi Hacı Nebi karyeli Ahmed Efendinin mahdumu Mehmed	İslam	Birecik'e tabi Hacı Nebi karyeli İbrahim oğlu Şeyho	İslam	Derdest olunmamıştır.	Firarda bulunduğu undan derdest olunamamıştır.	Araziye hayvan salıverilmesinden dolayı vuku bulan münâzaadan mütevellid olup firarda bulunması hasebiyle taharri ve ta'kib olunuyor.	
3		Birecik'e tabi Elifoğlu karyeli	18 Nisan 1330	Cebren kız kaçırma	Nikah etmek üzere istenildiği halde verilmemesinden mütevellidir	Suruç kazasına tabi Mezraa karyeli Bozo oğlu Ali ve Suruç'ta Tel Şeir karyeli Huro'nun(?) oğlu Hüso(?) ve Kilis kazasından Torunlu karyeli Mustafa Huro(?)	İslam	Birecik'in Elifoğlu karyeli Mehmed Sürgünoğlunun(?) kızı Rahime	İslam	Derdest olunmamıştır. (Mustafa Soro(?) derdest edilmiştir 24 Mayıs 1330)	Firarda bulunduğu undan derdest olunamamıştır.	Evvelce nikah etmek üzere istenilerek verilmemesinden mütevellidir. Taharri ve ta'kibat icra edilmektedir.	
1	Suruç	Yedi Kapu karyesi	13 Nisan 1330	Cerh ve katl	Mezru'ata hayvan salıvermek	Yedi Kapu karyesinden Boze(?) Ose(?) Yedikuyu karyesinden	İslam	Yedi Kapu karyesinden Hasan bin Şeyho(?)	İslam	Olunmamıştır	Vukuatta n üç gün sonra ihbar olunarak faillerin	Ta'kibat-ı ceriyyeye devam edilmekte bulunduğu.	

						Ose(?) Şahin Yedi Kapu karyesinden Salih bin Mehmed					fırlarla mahalleri mechul bulunmas ından derdest edilemem ıştır.		
		Kikan karyesi	27 Nisan 1330	Cerh ve Katl	Mezru'ata ağnam salıvermek	Kikan karyesinden Hamid bin Husso(?) Kikan kayesinde Musso(?) bin Husso(?) Kikan kayesinde Husso(?) bin Hamme (?) Sorik(?) Kikan kayesinde Halil bin Hemme(?) Sorik(?)	İslam	Kikan karyesinden Osman bin Eyyüb	İslam	Olunmamıştır	Faillerin fırlarından sonra haber verilmesi nden dolayı ta'kibat-ı lazıme ifa edilmiş ise de henüz derdest edilemedi kleri	Ta'kibat-ı ceriyyeye devam edilmekte bulunduğu.	
1	Urfa	Karğılı karyesinde	3 Mayıs 1330	Cerh ve Katl	Mazru'ata ra'y meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Koç Hisar karyesinden Halil oğlu Mehmed Hacı Hüseyin, Mehmed oğlu Abdi Çuvi(?), Abdi oğlu Abdi ve Ali oğlu Mustafa	İslam	Karğılı karyesinden Mehmed oğlu Mehmed	İslam	Derdest olunmuştur		Mazru'atı ra'y meselesinden mütevellid münâzaa neticesi olarak mecruh ve müteessiren vefat etmiştir.	Mayıs

2		Açar karyesi	6 Mayıs 1330	Cerh ve Katl	Mazru'ata ra'y meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Bedir oğlu Hanefi	İslam	Çapanoğlu Ali Mısto	İslam	Derdest olunmuştur		Mazru'ata ra'y meselesinden mütevellid münâzaa neticesi olarak Çapanoğlu Mısto Bedir oğlu Hanefi tarafından cerh ve müteessiren vefat etmiştir.	
3		Akpınar karyesi	5 Mayıs 1330	Cerh	Mazru'ata ra'y meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Ali oğlu Seydo	İslam	Arslan oğlu Agob	Ermeni	Derdest olunmuştur		Mazru'ata ra'y meselesinden mütevellid münâzaa neticesi olarak Arslan oğlu Akob, Ali oğlu Seydi tarafından cerh olunmuştur.	
4		Akpınar karyesi	5 Mayıs 1330	Cerh	Mazru'ata ra'y meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Reşo oğlu İso, İso oğlu Bedo, Abdo oğlu Abdo Süloye Bedo	İslam	Bozo oğlu Abdo	İslam	Derdest olunmuştur		Mazru'ata ra'y meselesinden mütevellid münâzaa neticesi olarak Bozo oğlu Abdo Reşo oğlu Abdo refikleri tarafından cerh olunmuştur.	
5		Boz karyesi	19 Mayıs 1330	Katl ve Gasp	Emval-i maksûmeyii stirdad etmek	Sekiz şahıs mechuldür	İslam	Bedayi oğlu Sadri	İslam	Derdest olunmamıştır	Failleri mechul olmasında an derdest olunamamış ise de ta'kibatın a jandarma i'zam edilmiştir .	Ma'zurun emval ve ağnının gasp olunması üzerine istirdad fikriyle ta'kib ederken mütecasirler tarafından cerh ve müteessiren vefat etmiştir.	
6		Salluca-i Sorık(?)	14 Mayıs 1330	Gasp	Bilâsebeb	Ahmed oğlu Hacı Mehmed	İslam	Hüseyin'in kerimesi Zeliha	İslam	Derdest olunmuştur			

7		Kasaba haricindeki bahçelerde	11 Mayıs 1330	Cerh ve katl	Su meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Kötüler mahallesi muhtarı Nasır ve oğlu Hasan ve Mehmed el-Seyyid ve oğlu Kacar ve Cüneyd ve Hasan bin Cüneyd	İslam	Kötüler mahallesinden Hamdi(?) bin Ömeri	İslam	Katil Kacar ile refikalarından Nasır oğlu Hüseyin ve Hasan bin Cüneyd derdest edilerek diğerleri derdest edilememiştir.		Su meselesinden mütevellid münâzaa neticesi olarak Hamdi(?) bin Ömere Kaçır(?) tarafından cerh ve müteessiren vefat etmiş ve ihbar olunması üzerine katil Kaçır(?) ve refiklerinden Nasır oğlu Hüseyin(?) ve Hasan bin Habid(?) derdest edilerek diğer refikleri bulunan Habid ve Mehmed el Seyyid derdest olunmuştur.	
8		Kötüler Mahallesi	11 Mayıs 1330	Cerh	Irza tasallut	Kötüler mahallesinden Mehmed bin bin Mustafa ve Halle Abi ve Şeyh Mustafa	İslam	Hakimdede mahallesinden Mustafa bin Mehmed	İslam	Halle Abi ve Mahmud bin Şeyh Mustafa derdest olunarak diğer refiki Mehmed bin Mustafa derdest olunamamıştır .		Irza tasallutu meselesinden bir gün evvel mütevellid-i münâzaa neticesinden bil-istifade ertesi günü merkum Mustafa bin Mehmede Halle Abi ve refikleri cerh eylemiştir.	
9		Yusufpaşa mahallesi	28 Mayıs 1330	İzâle-i bekrî		Yusufpaşa mahallesinden Eyyi bin Hacı Halil	İslam	Mahalle-i mezkureli Ayn Zalha bint Ramazan	İslam	Derdest olunmuştur		Maznun-u markum mezbureyi biliğfal bekrini izale ederek bir gün sonra mezburenin validesi tarafından ihbar edilmesi üzerine derakab derdest edilmiştir.	
	Harran	Nestel	17 Mayıs 1330			Kötüler mahallesinden İmam bin Mehmed		Kırkmağara mahallesinden Emin bin Şerbetçi Mustafa		18 Mayıs 1330			
1	Birecik	Birecik'in Kabaca Ağaç karyesi	22 Mayıs 1330	Kurşun la cerh ve katl	Kız kaçırmak meselesinde n mütevellidir	Baba kazasından Şebab (?) karyesinden Çolak dedenin oğulları	İslam	Bab kazasından Şebab (?) karyeli Yalvaç Halil'in kerimesi Bala	İslam	İkisi de derdest edilmiştir.		Kız kaçırmak meselesinden mütevellid olduğu	

						Mehmed ve Ali							
2		Birecik'in Tahcı (?) karyesi	6 Mayıs 1330	Kurşun la cerh katl	Mütecasirin menkulün Bedir ile münâzaa ederken kazaen isabet eden kurşundan	Birecik'in Tahcı(?) karyeli Şeyhi Zerinin(?) oğlu Osman	İslam	Tahcı(?) karyeli Ne'sonun dört aylık çocuğu	İslam	Derdest edilmemiştir.	Firarda bulunduğ undan derdest olunama mıştır	Maktulün pederiyle mütecâsir münâzaa ettikleri esnada isti'mal edilen silahtan çıkan kurşunun isabet etmesinden	
			3 Mayıs 1330		Kilis kazasının Torunlu karyeli Mustafa Soro					24 Mayıs 1330 Kilis kazasında		Birecik kaymakamlığınca Kilis kaymakamlığına vuku bulan iş'ar üzerine kuvvet-i müselleha ile muktezî bulunduğu mahalde derdest olunmuştur.	
	Suruç											Şehri mayıs ayında Suruç kazası dahilinde cerâim-i cinâiyye vuku bulmamıştır.	
1	Rakka	Hamra karyesi civarı	¼ Mayıs 1330	İhrak vefat İhrak cerh	Kaza		Hrist iyan		İslam	Derdest olunmamıştır		Muhterikan vefat eden Abdullah el- Maşuk Halep'ten Tüccar İlyas Arisi on sekiz devenin yükü yükleyerek Deyr-i Zor'daki tüccarlara götürürken Hanide civarında yükleri indirerek teyzezadesini develeri yayılmaya gönderdiğinden İlyas Aris tarafından refikleri meyanında revolver barutu ve cephanе olduğu haber verilmemiş olmasından dolayı bir denkin ipini düzlemekle uğraşırken hademden birden bire barut veya fişenkle dolu olan denk ihtirak ederek Abdullah el- Meşvahnın elleri ve ayakları ve yüzü fena halde yanmış ve kurtarmaya yetişen Mehmed el- Hammada ile Mursi Şeyhide elleri ve	

												ayakları ve yüzlerinde yanmış ve eser-i harikten Abdullah el-Maşuk vefat eylemiştir.	
				İhrak cerh		Halep tüccarından İlyas Arisi	Hırıs tiyan	Hanide karyesi ? Aşiretinden Mehmed el-Hammade	İslam		Fiil-i cürm Halep'te olup derdesti hususu Haalep jandarma tabur kumanda nlığı biltelgraf arz olunmuştur.		
				İhrak cerh				Mursi Şeyhi	İslam				
2		Sahra Nasır karyesi	5 Mayıs 1330	Katl	Bir kadının icra-yı fi'l-i şeni' eylemiş, bulunan bir şahısı katl etmek üzere endaht olunan kurşunun kazaen diğer şahsa isabet ederek katl eylemesi	Ali Şeyhi el Veysi, Mustafa Derviş, Süleyman el-Katu(?), Hammud(?) Nafi' el Ceddu'(?), Hamed el Fettah(?), Ömer el-Acil(?), Nafi' el Ceddu' ebu Hayyal (?), Faris el- Derviş.	İslam			Derdest olunmamıştır	Akabı cinaiyyet e fail-i cürümler firar eylemişlerdir.		
1	Urfa	Urfa 'nın Sancak	4 Hazira	Katl ve Gasp	Merkep gasp etmek üzere icra	Esb suvarı iki şahıs-ı mechul		Sancak karyesinden Merkepçi Ali oğlu	İslam	Derdest olunmamıştır	Akib-i vukuatta firar edip	Leylen kasabaya dört saat mesafede bulunan karye-i mezkur bağlarında Çerçi	Haziran

		karyesi	n 1330		edilmiştir.	Katilin Dergezenli mahalleli bekçi Salih olduğu anlaşılmışla derdest edildiği buyurulmuştur. 1330)		Abdullah			tanılmadı kları cihetle derdest olunama mıştır.	yüklemek üzere gittiğinde eşkıyayı merkurat tarafından Çerçi üzerinde merbut kendirleri çözerken maktulü görmeleriyle silah isti'mal ve fiil-i katli ika' ile beraber üç râi merkebini gasp ederek firar ettikleri ve ta'kibata kuvve-i kafeye jandarma sevk olunarak henüz failleri ta'yin edilememiştir.	
2		Urfa'nın Arapkantara karyesi	5 Haziran 1330	Katl	Alacak meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Karye-i mezkureli Ömer oğlu Ali ve Hüseyin oğlu Bakır	İslam	Karye-i mezkureden Ali'nin kerimesi Zeynep	İslam	Derdest olunmamıştır.	Akab-i vukuatta kaza-i ahara firar ettiklerinden derdest olunmamıştır	Mezbureye verilen başlık esmanından mütebâki meblağ talep ederek vermekten imtina' eylediği katl ederek Hısnımansûr kazasına firar ettikleri ve kaza-i mezkure telgrafiyen bildirilmiş ise de henüz derdest olunamamışlardır.	
1	Harran	Ebu Kır	15 Haziran 1330	Cerh	Kazaen vuku bulmuştur.	Urfa'nın Nimetullah mahallesinden Abdulaziz veled-i Cerci	Süryani	Urfa'nın Nimetullah mahallesinden İskender	Süryani	Derdest olunmuştur		Adliye dairesince ta'kibat-ı kanuniye icra edilmektedir.	
2		Resm'ül Gazal	27 Haziran 1330	Cerh	Nizâ	Resm'ül Gazal karyesi İbrahim el-Kerim	İslam	Resm'ül Gazal karyesinden Ali	İslam	Derdest olunmuştur		Adliye dairesince ta'kibat-ı kanuniye icra edilmektedir.	
3		Tevbek karyesi	28 Haziran 1330	Cerh	Nizâ	Tevbek karyesinden Bozi Ersi ve refikası tarafından	İslam	Tevbek karyesinden Cabir bin Halil Bozan bin Cabir	İslam	Derdest olunmuştur		Adliye dairesince ta'kibat-ı kanuniye icra edilmektedir.	
1	Birecik	Birecik'in Boyrazoğlu karyesi	23 Mayıs 1330	Kurşunla cerh ve katl	Araziye hayvan salıverilmesinden	Birecik'in Boyrazoğlu karyesinden	İslam	Birecik'in Boyrazoğlu karyeli Şeyho oğlu	İslam	Derdest olunmamıştır	bulunduğundan derdest olunama	Araziye hayvan salıverilmesinden dolayı vuku bulan münâzaadan mütevellid olup failleri firarda olması	

					mütevellidir	Bozi oğlu Bekir		Kadir			miştir	hasebiyle taharri ve ta'kib olunmaktadır.	
	Suruç											Dahil-i kazada Haziran ayı boyunca ceram-i cinaie vuku bulmamıştır.	
1	Rakka	Der'ye karyesi civarı	8 Haziran 1330	Katl	bilasebep	Leyli bin Ahmed el-Şerrad	İslam	Ceyl bin Nahar	İslam	Derdest olunmamıştır	Katil urban-ı seyyarede n ve Ebu Hamis aşiretinin olduğu için fiil-i katli ika' ile firar eylemiştir		
2		Sahil kasabası civarı	16 Haziran 1330	Kazaen katl	bilasebep	Kesre Şeyh Cuma karyesinden Hasan el-Abid	İslam	Kesre Şeyh Cuma'dan Hasan el-Abid	İslam	Derdest olunmamıştır			
3		Sahil karyesi	16 Haziran 1330	Cerh	Ücret arzının cebren ahzı	Sahil karyesinden Casım el-Hammud el-Şeyh Acili, Sahil karyesinden Arif el-Musa, Sahil karyesinden Hammade el-Asaf, Sahil karyesinden Allavi el-Asaf, Sahil karyesinden Hamid el-Hasan	İslam	Şevvah bin Abbud, Musi bin Hamid el-Tahir	İslam	Asaf el-Musa ile Hamid el-Hasan derdest olunmuşlardır	Diğerleri de karye civarında ise de Fırat nehri ta'yin olduğu ve kayık bulunmadığı cihetle uzakta jandarma ya gördüklerinde tulum ile		

											adaya fırar etmekte diler		
4		Rakka'nın Kerrad mahallesi	19 Hazira n 1330	İntihar	Hastalıktan kurtulmak için	Kerrad mahallesinden Ragıp bin Hediye	İslam	Ragıp bin Hediye	İslam				
5		Tel Semen karyesi civarı	27 Hazira n 1330	Katl	Mechul	Mechul		Hüviyeti mechul	İslam				
1	Urfa	Yedikuyu karyesi	26 Hazira n 1330	Cerh	Beyn el aşayır yekdiğeri hücumdan mütevellid münâzaa neticesi	Yedikuyu karyesinde mukim ve mütevellid Hasan oğlu Sem'o(?) ve Faho(?) oğlu Abdullah ve Hasan ve Hasan oğlu Salim ve Faho(?) oğlu Abo (?) ve Abdullah oğlu Abo(?)	İslam	Yedikuyu karyesinden Abdullah oğlu Mehmed ve Mustafa oğlu Sem'o(?) ve Mustafa oğlu Şevvah ve Mustafa oğlu İbrahim	İslam	Kısmen derdest edilerek, Kısmen fıarda kalmıştır	Mütecasir lerin derdestler ine kuvve-i kafeye jandarma i'zam kılınmış ise maznunla rdan ikisi derdest edilmiştir .	Beynel aşair yekdiğeriyle münâzaa ve hücum ederek tarikinden dört şahıs mecruh olduğu haber verilmesi üzerine derakab miktarı kafi jandarma sevk edilmiş ise de bunlardan Hasan oğlu Sem'o ve Kaho(?) oğlu Abdullah derdest edilerek ikisi fıarda bulunup ta'kib ve taharri edilmekte olduğu ma'ruzdur.	Temmu uz
2		Çiftlik karyesi	7 Temmu z 1330	Katl	Arazi meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Çiftlik karyesinden Osman oğlu Mehmed	İslam	Mahkeme mahallesinden Hacı Halil oğlu Mustafa	İslam	Derakab derdest edilmiştir	Yoktur	Maktul Mustafa ile biraderi Osman yekdiğeriyle münâzaa ettikleri sırada biraderzadesi Mehmed tarafından cerh ve katl edildiği ve ta'kibat i'zam kılınan jandarmalar tarafından derdest olunarak cihet-i adliyye teslim kılındığı ma'ruzdur.	
3		Sarı Mağara	9 Temmu	Katl	Arazi meselesinde n	Sarı mağara karyesinden Hacı Sami oğlu	İslam	Karye-i mezakreden Muste Hamme(?) oğlu	İslam	Fırar etmiştir.	Yoktur	Arazi meselesinden mütecellid münâzaa neticesinde maznun Ahmed tarafından Mehmed'i	

			z 1330		mütevellid münâzaa neticesi	Ahmed		Mehmed				cerh ve katl ile firar eylediği ve derdestine kuvve-i kafeye jandarma i'zam kılınmış ise de ta'kib ve taharri edilmekte olduğu ma'ruzdur.	
4		Osmanbey karyesi	14 Temmu z 1330	Katl	Bir kız kaçırma meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Osmanbey karyesinden Dahham oğlu Hammadi	İslam	Karye-i mezkureden Alo oğlu Hammadi	İslam	Firar etmiştir	Yoktur	Kız kaçırma meselesinden mütevellid münâzaa neticesi olarak maznun Dahham oğlu Hammadi tarafından Alo oğlu Hammadi katl edildiğinden maznunun ta'kibatına kuvve-i kafeye jandarma sevk olunmuş ise de ta'kib ve taharri olunduğu ma'ruzdur.	
5		Cedide karyesi	21 Temmu z 1330	Cerh	Su meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Cedide karyesinden Gazinin oğlu Osman ve Hüseyin oğlu Cuma	İslam	Karye-i mezkureli Mustafa'nın oğlu Mehmed Ali	İslam	Firar etmiştir.	Yoktur	Maznunun ta'kibatına jandarma sevk ve i'zam kılınmış ise de derdest edilemeyip ta'kib ve taharri edilmekte olduğu ma'ruzdur.	
6		Kurunca karyesi	14 Temmu z 1330	Katl	Harman ref'i meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Kurunca karyesinden İbrahim oğlu Ramazan ve Ramazan oğlu Bekir ve Ramazan oğlu Safo ve Bayram ve Reşo	İslam	Karye-i mezkureli Mustafa'nın oğlu Mehmed Ali	İslam	Firar etmişlerdir.	Yoktur.	Ta'kibata jandarma sevk ve i'zam kılınmış olmağla derdest-i ta'kib ve taharri idüğü ma'ruzdur.	
7		Aşık karyesi	26 Temmu z 1330	Cerh	Bağ meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Aşık karyesinden Dede oğlu Halil	İslam	Karye-i mezkureden Ali oğlu Halil	İslam	Firar etmişlerdir. (Asker olup 20 Teşrinievvel 1330 tarihinde derdest olunarak,	Yoktur	Ta'kibata jandarma sevk olunmuş ise de derdestine muvafık olunamayıp taharri ve ta'kib edilmekte olduğu ma'ruzdur.	

										adliye teslim edilmiştir.)				
1	Harran	Karye	2 Temmu z 1330	Katl		Resm el- Gazal karyesi Ali bin Abdurrahman	İslam	Resm el- Gazal karyeli İmam bin Abdülkerim	İslam	Derdest				
2		Karye	14 Temmu z 1330	Katl		Parapare Hacı Hemdan karyeli Akil el- Hammo	İslam			Derdest olunup hapisneden fırar etmiştir				
3		Karye	24 Temmu z 1330	Katl		Aneze aşiretinden İsmi mechul bir şahıs	İslam	İkizce karyeli Mehmed el-Alo	İslam	. Derdest				
4		Karye	27 Temmu z 1330	Katl		Havas aşiretinden Abid bin Mehmed	İslam	Ebu Asaf aşiretinden Mehmed bin Hınız			Fırar ettiğinden derdest edilemem ıştır.			
1	Birecik	Mezra'a karyesi	1 Temmu z 1330	Cerh ve Katl	Aralarında tahaddüs münâzaada n mütevellid.	Birecik'in Sebük karyeli Hamdoş oğlu Hamme(?)	İslam	Birecik'in Mezra'a karyeli Şeyhi oğlu Kudo555	İslam	Olunmuştur			Aralarındaki münâzaadan mütevellid olduğu	
	Suruç												Temmuz ayı zarfında kaza dahilinde Ceraim ve cinaiye vuku bulmamıştır.	
	Rakka												Temmuz ayı zarfında kaza dahilinde Ceraim ve cinaiye vuku bulmamıştır.	
1	Urfa	Kaza haricindeki bağlar	22 Ağusto s 1330	Cebren fi'l-i şeni' tasaddı	Bilasebep	Kazgancı mahallesinden Şefik bin Doluzade Şeyh Müslüm ve	İslam	Kosova muhacirlerinden Hamid bin Osman Bey	İslam	Derdest olunmuştur.			Maznun-u merkumat taraflarından müteaddi-i aleyhi kasabadan iğfal ederek harice çıkarıp darp ve teşhir-i silah ile beraber cebren fi'l-i şeni'	Ağusto s

						Mustafa bin Tüccar Ahmed						icrasına tasaddi eyledikleri iddia olunması üzerine evrak-ı tahkikiyeleri biltanzim iki gün sonra merkumat ta' kib ve derdest olunarak cihet-i adliyyeye teslim kılınmışlardır.	
2		Kızlar karyesi	20 Haziran 1330	Katli	Harman kaldırmak meselesinde n mütevellid münâzaa nicesi	Kızlar karyesinden Ali bin Mihe	İslam	Karye-i mezkureli Mehmed Nuri bin Mehmed	İslam	Derdest edilmiştir.		Merkumat harman üzerinde yekdiğeriyle münâzaa ederek neticesinde bıçakla merhum Ali tarafından Mehmed Nuri'yi cerh ve katli ettiği haber verilmesi üzerine hemen kuvve-i kâfi jandarma sevk olunarak merhum derdestle cihet-i adliyyeye teslim kılınmıştır.	
3		Resm'ül Hamar karyesi	23 Ağustos 1330	Kurşunla cerh	Karpuz bostanına taarruz meselesinde n mütevellid münâzaa nicesi	Resm'ül Hamar karyesinden Musa el- Alo ve Bedir bin Mustafa ve Bozan bin Ahmed ve Mehmed bin Garbuş ve Müslüm bin Şeyh Bekir	İslam	Harran kazası ahalisinden Halef oğlu İsmail ve İsa oğlu Halil ve Tahir oğlu İsa	İslam	Cümlesi derdest olunmuşlardır .		Mecruh-u merhumun kasabaya gelirken maznunların karyelerinde bulunan karpuz bostanına duhul ve ta'ruz eylediklerinden nâşi yekdiğeriyle münâzaa ederek bunlardan İsmaili kurşunla ve Halil ve İsa dahi değnekle mecruh olduklarını ve icra kılınan ta' kibat neticesinde maznunların cümlesi derdestle cihet-i adliye teslim kılınmışlardır.	
4		Çamurlu karyesi	26 Ağustos 1330	Amden katli ve cenaze yi ihfâ	Esbabı henüz anlaşılama mıştır.	Çamurlu karyesinden Bakır bin İso	İslam	Karye-i mezkurede bahçeci Halil oğlu Mehmed	İslam	Derdest olunmuştur.		Tarihinden birkaç güne akdem maznun Bakır tarafından Mehmed'i katli eylediği ihbar olunması üzerine mahall-i cürm olan karye -i mezkurenin civarında cenazenin parçalanmış olarak bulunduğu ve cihet-i adliyece tahkikata devam olunmakta olup esbabı henüz anlaşılmayarak maznun Bakır derdestle cihet-i adliye teslim	

												kılınmıştır.	
	Harran											Ağustos ayı zarfında kaza dahilinde vukuat olmamıştır.	
	Birecik	İzan karyesi	9 Ağustos 1330	Darp ve katl	Maktulün kalburcu hakkında olup say' ve şerra esnasında yekdiğeri arasında vukua gelen münâzaada n mütevellidir .	Göçebe takımından Kıpti Müslüm oğlu Mahmud	İslam	Birecik'in İzan karyesinden Mustafa oğlu Hasan	İslam	Edilmiştir			
2		Bu dahi	9 Ağustos 1330	Bu dahi	Bu dahi	Bu dahi	İslam	Birecik'in İzan karyesinden Halil oğlu Ali	İslam	Edilmiştir.		Bu dahi	
3		Birecik'in Eşek Düşen karyesi	9 Ağustos 1330	Kurşun la katl	Mukaddem a meyanların da mevcut olan adâvetten mütevellidir .	Birecik'in Kara baba karyeli Ali bin Ali Kavi	İslam	Birecik'in Eşek Düşen karyeli Ahmed bin Mahmud	İslam	Derdest edilmiştir.	Firarda olduğundan derdest olunmuştur.	Mukaddema meyanlarındaki adâvetin ileri gelmiştir.Katil derdest-i taharridir.	
1	Suruç	Yukarı Cengok karyesi	6 Ağustos 1330	Katl	ırza tasallut	Yukarı Cengok karyeli Hemmo bin Ni'san	İslam	Aşağı Cengok karyeli Boze Hasse ; Aşağı Cengok karyeli Boze Hasse oğlu Hilal ; Aşağı Cengok karyeli Müslüm bin Hasse; Aşağı Cengok karyeli	İslam		Mechul-ü semte firarları derdestine mani olmuştur.	Takibatına süvari mahsus olduğu	

							Şeyhi bin Hasse						
2		Cessâs Dünyayı karyesi	9 Ağustos 1330	Katl	Hırs-ı Servet	Cessâs Dünyayı karyeli Şeyh Ali bin Ahmed	İslam	Cessâs Dünyayı karyeli Durmuş (?) bin Said bin; Cessâs dünyayı karyeli Halil bin Ahmed	İslam	Derdest olunmuştur Mechul-ü semte firarları derdestine mani olmuştur.		Takibatına süvari mahsus olduğu	
3		Zehvan Karyesi	29 Ağustos 1330	Katl	Eşyayı tenvî	Zehvan karyeli Kadir bin Ali	İslam	Kâskân karyeli İbrahim bin Halil	İslam		Kazayı âhara firar ettiği derdesti için yazılmıştır.	Takibatına süvari mahsus olduğu	
	Rakka												
1	Urfa	Sezan karyesi	6 Eylül 1330	Cerh ve ihrak	Harmanı ref' etmek meselesinde n mütevellid münâzaa neticesi	Sezan karyesinden İbrahim bin Müslüm'ü Ali Ma'me	İslam	Karye-i mezkureli Ali bin Ma'me ve oğlu Mehmed	İslam	Derdest olunmuştur	Yoktur	Müdde'nin harmanını ihrak etmesinden mütevellid münâzaa neticesinde oğlu Mehmed'i dahi kurşunla maznun İbrahim tarafından cerh edildiği iddia olunmağla maznun derdestle evrak-ı tahkikiyesiyle cihet-i adliye teslim kılınmıştır.	Eylül
2		Köprülük karyesi	9 Eylül 1330	Katl	Mechul	Harrankapısı bahçelerinde Hami Neşin(?) Ömer bin Abid ve Hammud bin Receb	İslam	Bu dahi Hami Neşin(?) Ahmed bin Ali	İslam	Birisi derdest olunmuştur.	Yoktur	Maktul Ahmed ile beraber çerçilik etmek üzere kuralara giderken esnayı râhda maznun merkumat taraflarından kurşunla cerh ve katl edilerek firar eyledikleri icra kılınan tahkikattan anlaşılmağla maznunlardan Ömer bin Abid	

												derdestle cihet-i adliyyeye teslim olunarak diğ̃er Hammud(?) derdest-i ta'kib ve taharri bulunduğu ma'ruzdur.	
3		Yusuşpaşa mahallesi	29 Eylöl 1330	Fiil-i şeni'-i livâta	Yoktur	Yusuşpaşa mahallesinden Reşid bin Mehmed	İşlam	Mahalle-i mezkurede mukim posta katibi Halid Efendi	İşlam	Derdest olunmuştur	Yoktur	Maznun Reşid müddei Halid Efendinin üç yaşında bulunan Kağan nam çocuğu iğfal ederek hanesine götürüp, fiil-i şeni' icra eylemiş olduğundan hakkında tutulan evrak-ı tahkikiye makam-ı mutasarrıfiden divan-ı harb-i örfiye tevdi' edilmiştir.	
	Harran											Cetvel gönderilmemiştir.	
	Birecik	Birecik'in Çukur Gürlevük(?) karyesi	19 Eylöl 1330	Kurşun la cerh ve Sirkat	Ağnam sirkatinden mütevellid münâzaada n dolayı	Suruç kazasının mezra-i Suh karyesinden Alo'nun oğlu Hallo ve dört refekâsı	İşlam	Birecik'in Çukur Gürlevük(?) karyesinden Alo'nun oğlu Hüseyin	İşlam	Derdest olunmuştur		Ağnam sirkatinden mütevellidir.	
	Suruç												
	Urfa											Sene-i haliye şehr-i Teşrinievvel zarfında merkez liva ve mülhakatta intihar ve kazara telef olanlarla bahr-i vukuat zuhura gelmemiştir.	Teşrini evvel
	Harran											Ceraim-i cinaiye cetveli gönderilmemiştir.	
	Birecik											Ceraim-i cinaiye cetveli gönderilmemiştir.	
	Suruç											Ceraim-i cinaiye cetveli gönderilmemiştir.	
	Rakka											Ceraim-i cinaiye cetveli	

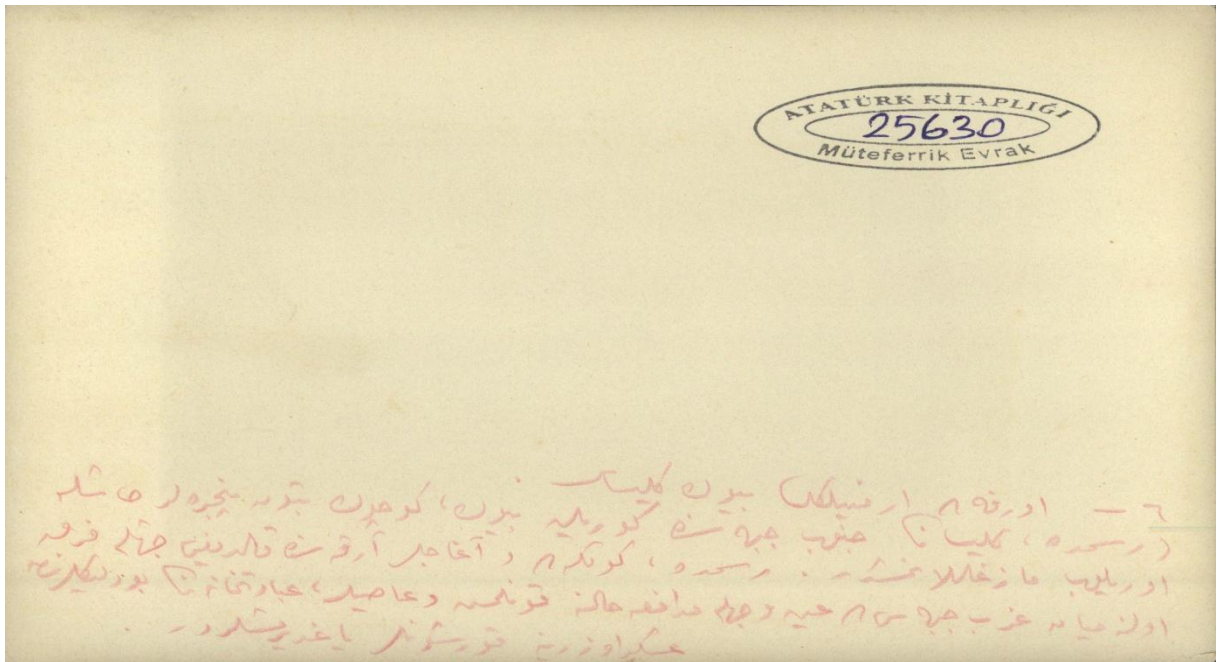
												gönderilmemiştir..	
	Urfa											Sene-i haliye şehir-i Teşrinisani zarfında merkez liva ve mülhakatta intihar ve kazara telef olanlarla bahr-i vukuat zuhura gelmemiştir.	Teşrini sani
	Harran											Ceraim-i cinaie cetveli gönderilmemiştir.	
	Birecik											Ceraim-i cinaie cetveli gönderilmemiştir.	
	Suruç											Ceraim-i cinaie cetveli gönderilmemiştir.	
	Rakka											Ceraim-i cinaie cetveli gönderilmemiştir.	
	Urfa											Sene-i haliye şehir-i kanunuevvel zarfında merkez liva ve mülhakatta intihar ve kazara telef olanlarla bahr-i vukuat zuhura gelmemiştir.	Kanun uevvel
	Harran												
	Birecik												
	Suruç		22 Teşrini sani 1330	Suruç' un Yukarı Cengok karyesi nden Mehme d bin Ali						27 Kanunuevvel 1330 Birecik kazasının Süren karyesi		Biltakib derdest edilmiştir.	
			22 Teşrini	Suruç' un						27 Kanunuevvel		Biltakib derdest edilmiştir.	

			sani 1330	Yukarı Cengok karyesi nden Hamm e bin Ali						1330 Birecik kazasının Süren karyesi			
	Rakka												
	Urfa											Sene-i haliye şehir-i kanunusani zarfında merkez liva ve mülhakatta intihar ve kazara telef olanlarla bahr-i vukuat zuhura gelmemiştir.	
	Harran												
	Birecik												
	Suruç												
	Rakka												

447

EK.21

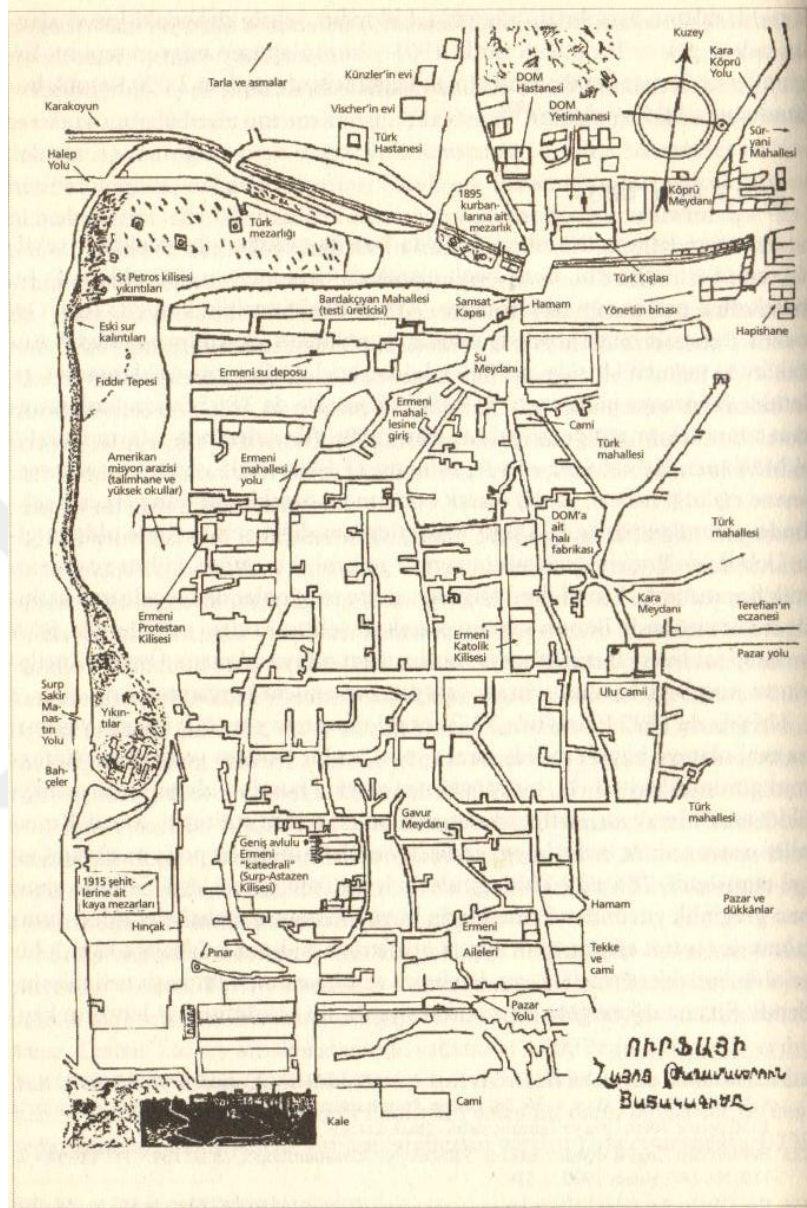
Urfa'da Ermenilerin Büyük Kilisesi

Fahredden Türkkan Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025630), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK. 22

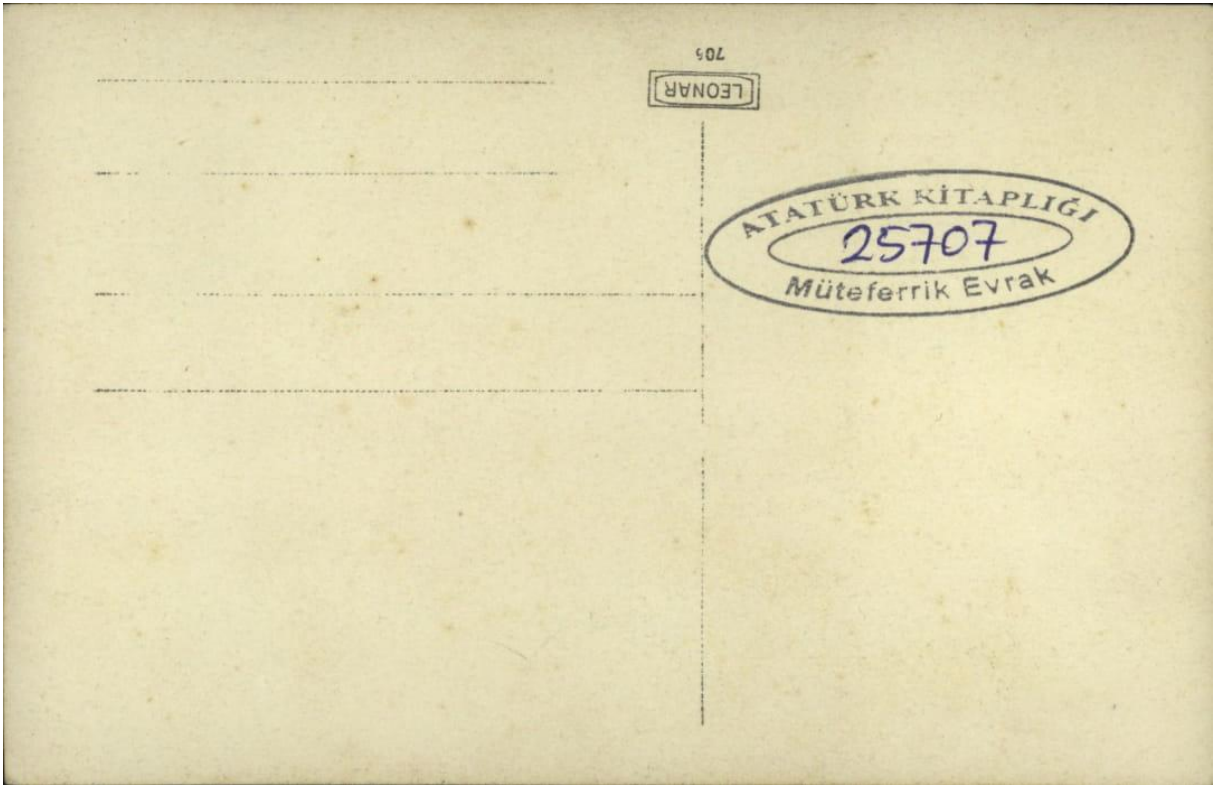
Urfa şehrinin Ermeni mahallesi ve sınır komşusu diğer mahalleler

Hans- Lukas Kiser, **Iskanlanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 286.

EK.23

Urfa'da Ermeni İsyancılar. Çatışmalarda Hayatını Kaybetmiş Bir Komiteci 1

Fahreddin Türkkân Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025707), İBB Atatürk Kıtaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.24

Urfa'da Ermeni İsyancıları. Çatışmalarda Hayatını Kaybetmiş Bir Komiteci 2

Fahreddin Türkkân Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025846), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.25

Urfa'da Ermeni İsyancı

Fahreddin Türkan Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025848), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.26

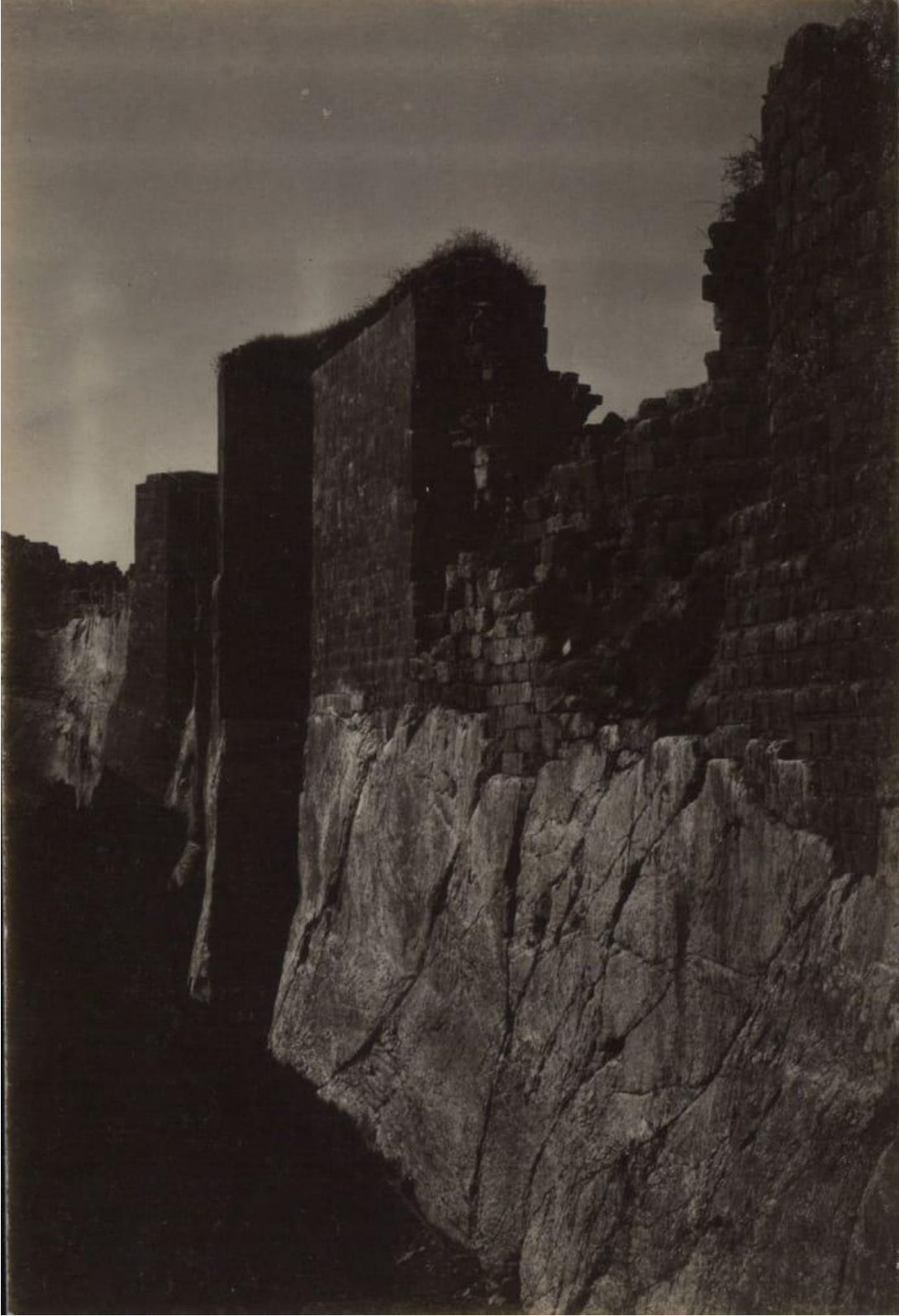
Urfa'da Ermeni İsyancıları

Fahreddin Türkkân Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025850), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.27

Urfa'nın Eski Kalesi

Fahreddin Türkkân Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025902), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.28

Urfa'da Bir Mağara Ağzında Şerif Bey, Fahreddin Paşa'nın yaveri Abdullah, Dava Vekili Şükrü Kaya Foto Fahreddin Türkkan

Fahreddin Türkkan Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025903), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

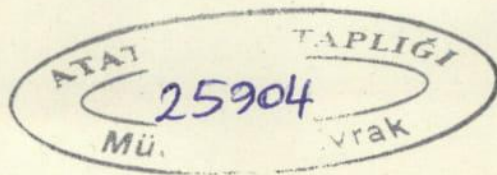
EK.29

Urfa

اورعہ

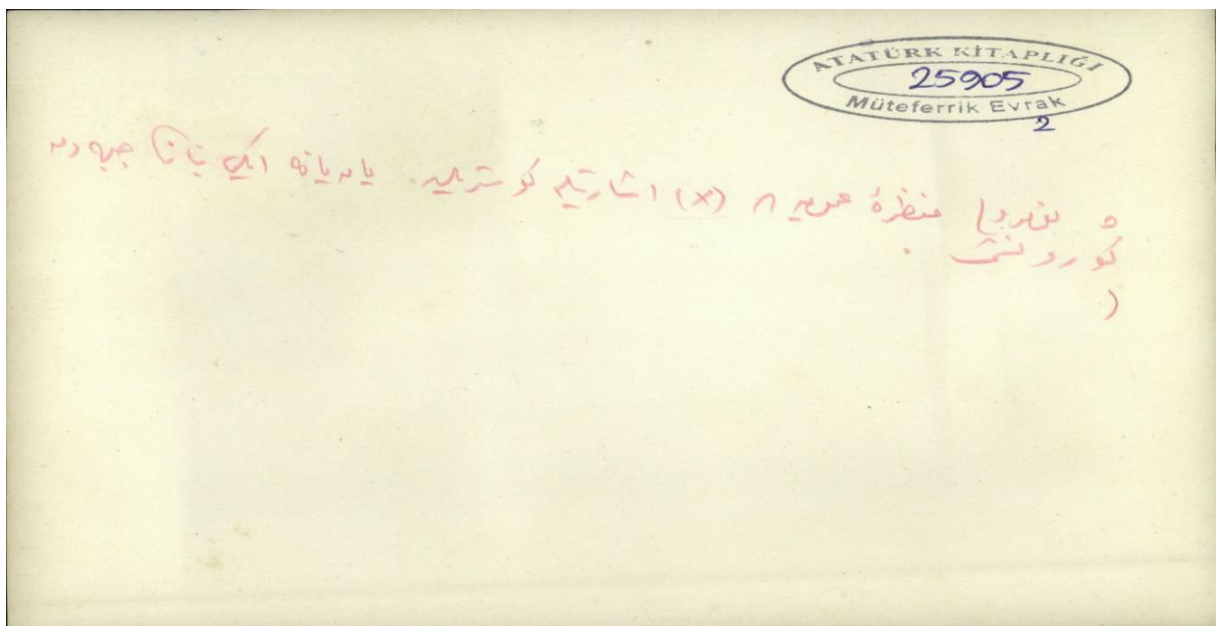
۱۱ - ارض محدرے خیل الرعہ جہنہ کیرد سو قاعلا
دون محدرے یا بلجہ بر بار تقیلا

1

EK.30

Manzara-i Umumiyyede

Fahreddin Türkkan Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025905), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.31

Urfa'da Ermeni mahallesinde müdafaa haline konulmuş bir sokak

اداره ارفا محمد رفقه هاله قوناق
بر سوقاق

Fahreddin Türkkân Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025906), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.32

Basmahane cihetinde Ermeni mahallesine giden bir sokağı gösterir fotoğraftır.

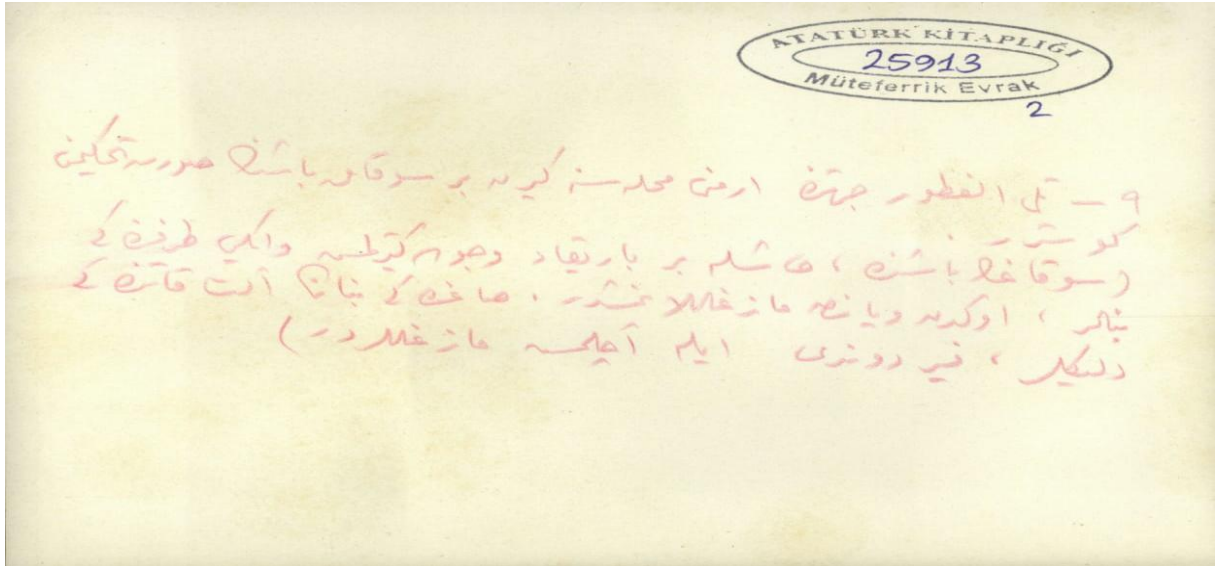

۹-۱۰۔ اصرافانہ صفحہ ارمی محلہ سے کیرم پر سوناغلا
عمرہ تھکینہ کو شہر
(ظریلا بیقیہ صلا اول اوست دانت قاتہ بخیرہ لک
و سوناغلا نہایت ، بخیرہ سے فاشم اور ایس
بنانا بخیرہ و فاشم و بر اول قاتہ ایس ادکنہ
فتا کو رنہ بار تیار ، جیلے و رسدہ
صاف کے بنانا سوناغلا فاطہ بخیرہ لک ، بار تیار
اوکن آتہ آکنہ آکیردی)

EK.33

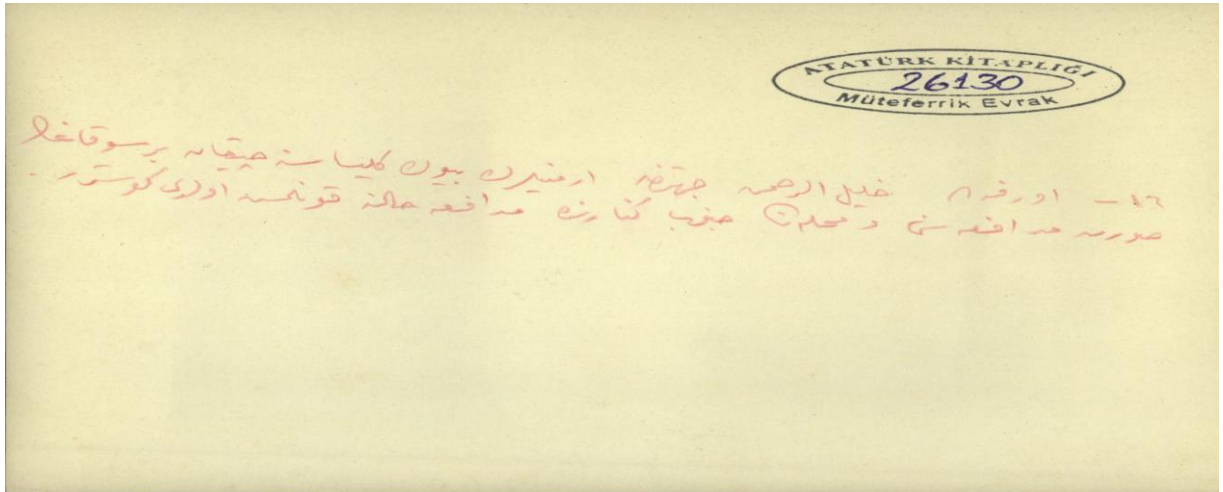
Tellü'l-fütûr cihetinde Ermeni mahallesine giren sokağı gösterir fotoğraftır

Fahreddin Türkkan Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025913), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.34

Urfada Halilürrahman cihetinde Ermenilerin Büyük Kilisesi'ne çıkan bir sokağı gösterir fotoğraftır

Fahreddin Türkkan Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_026130), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.35

Urfa’da Muhtemelen Ermeni Çetecilerine Karşı Kendilerini Savunan Müslüman Ahali?

Fahreddin Türkkân Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_024781), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.36

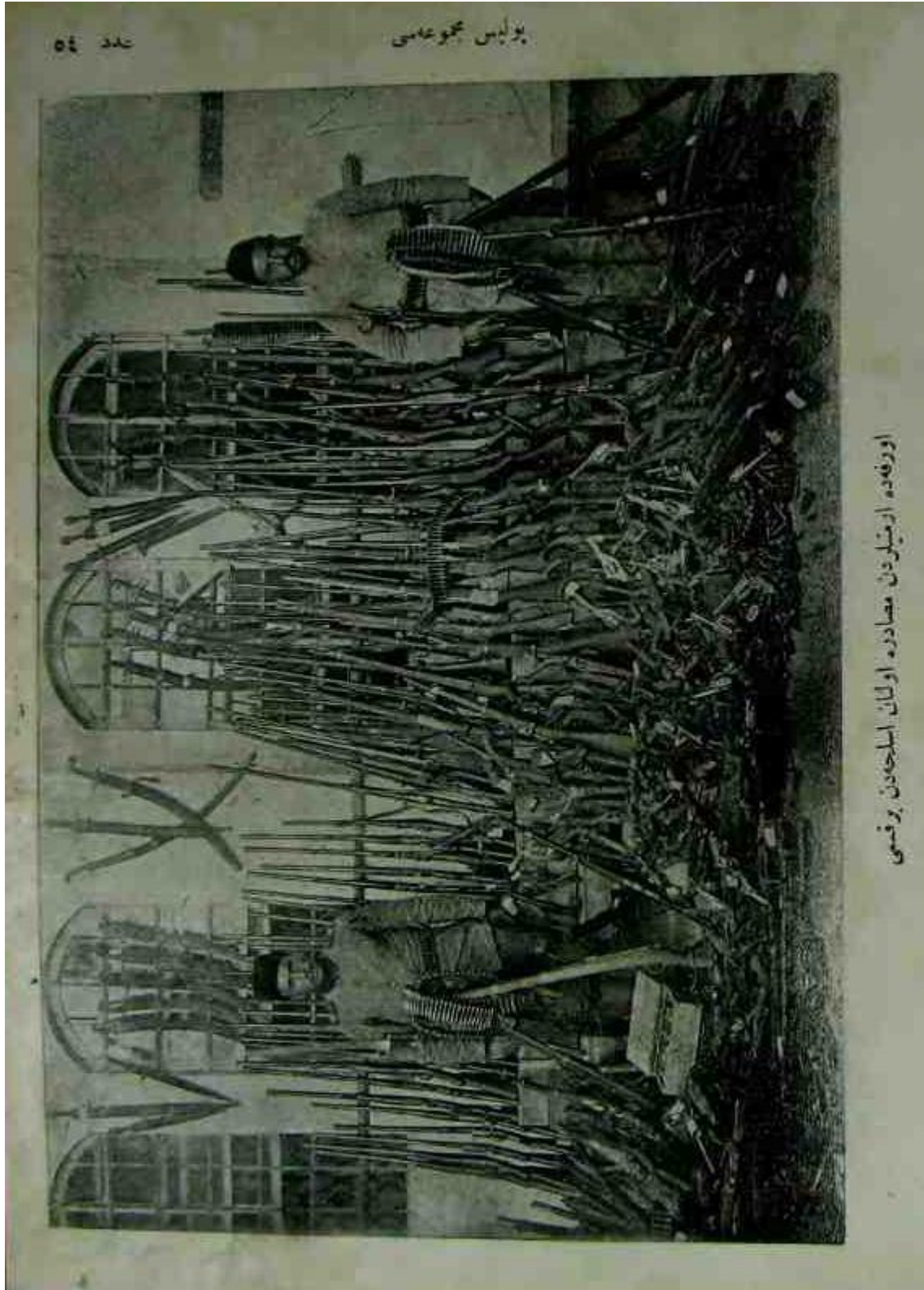
Urfa

Fahreddin Türkkân Paşa koleksiyonu, (t.y.), Belediye Müteferrik Evrak (Demirbaş No. Bel_Mtf_025593), İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, İstanbul.

EK.37

Urfa'da Ermenilerden Müsadere Edilen Eslihanın Bir Kısım

Polis Mecmuası, Sayı 54, 1 Teşrinievvel 1331, s. 349.